

X 240.760

VIRT LÁSZLÓ
MINDSZENTY

ÉS ALTERNATÍVÁI

SZUBJEKTÍV IRAT

Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó
Budapest, 2016

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001177035

X 240760

© Virt László, 2016
© Napkút Kiadó, 2016

ELŐSZÓ

Az elmúlt években, Somorjai Ádám bencés egyháztörténész és Zinner Tibor jogtörténész munkájának köszönhetően, több kötetben megjelentek Mindszenty bíborosnak az amerikai követségen, tizenöt év alatt írt levelei. E levelek, melyek a bíboros gondolkodását minden eddiginél gazdagabban, sok dimenzióban tárják fel, feltétlenül a közvélemény elé tartozó dokumentumok, közzétételükért köszönet illeti a kutató párost. A levelek közzététele (a templomok lépcsőjén is formálódó és a sajtó által is formált) katolikus közvélemény egy részénél botrányt okozott – szerintem pedig ez a botrány. Vannak, akik azzal bírálják a levelezést feltáró köteteket, hogy akadályozhatja Mindszenty József boldoggá avatását. Ez az álláspont nem logikus, mert a levelek egyik része a korszak pápáihoz és vatikáni bíboros államtitkáraihoz lett címezve, így a Szentszék már öt évtizede ismeri az amerikai követségen tartózkodó magyar prímásnak azokat a gondolatait, amelyek Mindszenty bíboros egyes apologetikus védelmezői szerint akadályozhatják a boldoggá avatást. A korszak amerikai elnökeihez és külügyminisztereikhez írt levelek tartalma szintén nem lehetett ismeretlen már közvetlenül a levelek megírása után sem a Szentszék előtt, mert az amerikai külügyminisztérium kapcsolatban állt a Washingtonba küldött apostoli delegátussal, akinek személyén keresztül a pápák és a vatikáni bíboros államtitkárok megint csak tájékozódhattak Mindszenty bíborosnak a követségi magányban megfogalmazott gondolatairól, problémáiról, miként arról is, hogy az Amerikai Egyesült Államok érdekelt vezetői és hivatalnokai hogyan vélekedtek a bíborosról.

Mindszenty bíborosról az elmúlt évtizedekben – és az elmúlt években is – sokan formáltak (olykor kinyilatkoztatásszerűen is) véleményyt. E vélemények gyakran érzelmi megközelítést tükröztek, és nem segítették azt, hogy a megkerülhetetlen értékeket hordozó bíboros árnyalt értékelése megszülessen. A közelmúltban, több kötetben nyilvánosságra került levelezés sok eddig nem ismert ténytet fed fel előttünk. A magam részéről jórészt a tények, a bíboros által bármikor (tehát nemcsak a közelmúltban nyilvánosságra került levelezésben) leírt szövegek alapján igyekszem rendszerezni Mindszenty bíboros

gondolkodásának és cselekvésének dimenzióit, irányait. Sokszor volt olyan benyomásom, hogy *akik érzelmi megközelítéssel nyilvánítottak véleményt, azok rendkívül objektívnak tartották/tartják magukat.* Most, hogy a követségi levelezés által minden eddiginél gazdagabb képet alkothatunk Mindszenty bíborosról, lehetőség nyílik arra, hogy gondolkodásának és cselekvésének irányait az eddigieknél árnyaltabban rendszerezzük. Azonban már most, e bevezető sorok írásakor látható, hogy lesznek olyan pontok, ahol nem tudok majd őrizkedni a személyes véleménynyilvánítástól. Könyvem alcíme ezért: *Szubjektív irat.* Nem szeretnék mérceként bejelentkezni, de a tények érdekelnek.

A könyv címe pedig: *Mindszenty és alternatívái.* Mindszenty bíboros értékeinek kihangsúlyozásakor szükség van az alternatíváinak bemutatására. Mindszenty bíboros pedig az általa megélt mindkét diktatúra, a nácizmus és a kommunizmus ellen egyaránt küzdött. Ebben a legnagyobbak között van a helye. Ezt éppen azért kell hangsúlyozni, mert (és ezt Márton Áron erdélyi püspök életművének három évtizeden keresztül tartó tanulmányozása közben is megfigyeltem) különös világunkban vannak, akik szívesen beszélnek a nácizmus embertelenségeiről, miközben a kommunizmus embertelenségeiről hallgatnak, és *ugyanakkor* vannak, akik szívesen beszélnek a kommunizmus embertelenségeiről, miközben a nácizmus embertelenségeiről hallgatnak. E két külön (és különös!) csoport között én, a magam bizonyára szubjektív megközelítésével, semmi különbséget nem látok. Mindszenty bíborosnak tehát, mint minden teremtetett léleknek, vannak alternatívái, akikkel őt gondolkodásának és cselekvésének egyes dimenziói mentén össze lehet hasonlítani. Az összehasonlítást csak a diktátorok nem tűrik – Mindszenty bíboros tehát *igényli az összehasonlítást.* Össze lehet hasonlítani például Márton Áronnal, Wyszyński bíborossal, Beran és Tomášek prágai bíboros érsekekkel, össze lehet hasonlítani mondjuk Shvoy Lajossal, aki szintén két diktatúra ellen küzdött, közben püspökségének negyvenegy éve alatt közösségi, egyházközségi alapon újjáépítette egyházmegyéjét, 1956 után pedig már pátriárkakorú püspökként Endrey Mihállyal együtt vívta a magyar egyházi autonómia utóvédharcait. Össze lehet hasonlítani a más korban élt Prohászkaival, aki nagyon jól értve a szekularizált világ nyelvét, megreformálta a magyar egyházat és egyházi gondolkodást.

Vagy például, mivel Mindszenty József olykor „nyakig merült” a párt-politikába, ezért össze lehet hasonlítani a nyugati orientációt követő, polgári demokráciáért küzdő olyan kiváló politikusokkal, mint Nagy Ferenc miniszterelnök vagy Barankovics István demokrata néppárti (kereszténydemokrata) pártelnök – akiket bizony (elsősorban önmagát minősítve) a bíboros semmire nem becsült.

Mindszenty bíborosnak vannak alternatívái, mert vannak – nem akárkik! –, akik bizonyos dolgokról, nem mellékesekekről, másképp gondolkodtak. Mindszenty bíboros tárgyilagos értékelése az ő értékeit emeli ki azáltal, hogy *nem próbálunk másokat övele elárnyékolni, főképpen nem próbáljuk mércévé emelni őt.* Mindkét próbálkozás hiábavalósága hamar kiderülne. Ugyanakkor az is az én szubjektív megközelítésemből adódik, hogy kik jelennek meg itt alternatívaként. Mert mások is megjelenhetnének Mindszenty alternatíváiként, a huszadik századi magyar egyház-, kultúr- és politikatörténet van annyira gazdag. Az, hogy ki milyen terjedelemben, hány hivatkozással jelenik meg itt alternatívaként, nem jelenthet nagyságrendi értékelést. Mivel e kötet elsősorban Mindszenty Józsefnek az ő maga által megjelenített értékei szerint lett rendszerezve, ezért bizonyára több hivatkozást kapnak azok, akiket ezekkel az értékekkel inkább össze lehet vetni lehet. Ugyanakkor az általam alternatívaként megjelenített személyek gondolataiból előkerülhetnek olyan értékek, melyek csak önáluk szerepelnek, vagy legalábbis Mindszentynél nem. Ezek az értékek az alternatívaként szereplő személyek gondolkodásában nem mellékes hangsúlyt jelentenek – és úgy tűnik, hogy a bíborosnál hiányoznak. Előre szeretném bocsátani azt is, hogy az itteni hivatkozások gyakoriságát akár az alternatívák olvasható életművének a terjedelme is befolyásolja, de egy gazdag írott életmű is lehet olyan, hogy csak kevés ponton kívánja az összehasonlítást Mindszenty gondolataival vagy törekvéseivel. Csak egy példa e probléma érzékeltetéséhez: Belon Gellérre előreláthatóan nem sok hivatkozás történik majd. Pedig nem volt ő akárki! Ha például szerencsésebb történelmi fejlődés és megfelelő egészségi állapot mellett esztergomi érsekké lehetett volna!...

E könyv célja az, hogy a ma sokat emlegetett, sok hivatkozásban szereplő Mindszenty József életművében különválasszuk a feltétlen

értékeket, és azt, amiben nem követhető. Cél az is, hogy példaképeink gazdagságára felhívjam a figyelmet. Észlelhetők tendenciák, melyek abszolút hivatkozási pontként tüntetik fel a nehéz sorsú bíboros személyét. Így pedig egyes értékeire hivatkozva, „árukapcsolásként” mai egyházi életünkbe vonhatók olyan gondolatai, szándékai, melyek már az ő korában is az egyházi életünk teherterelei voltak. A keresztény ember abszolút hivatkozási pontként csak Krisztust ismerheti el. Hogy mit tekintünk értéknek, végső soron milyenné alakítjuk egyházunkat, az attól függ, hogy milyen viszonyban vagyunk Krisztussal, akiről az őskeresztény időkben a követőit elnevezték.

E könyvben a témának megfelelően sok idézet szerepel. Fontosnak tartom elmondani, hogy az idézetekben szereplő, dőlt betűs kiemelések tőlem vannak, az általam fontosnak tartott hangsúlyt jelzik. Mivel pedig e kötet egyes fejezeteit az egyes gondolkodási és cselekvési dimenziók jelentik, és vannak megjelenő gondolatok, cselekedetek, melyek több dimenzióban is értelmezhetők, bizonyosan lesznek szövegrészek, melyeket több fejezetben is idézek.

Lázi, 2011. november 3-án

AZ EMBER ÉS JOGAI

AZ EMBER

A huszadik században az ember tudása által új lehetőségek reményteli birtokosa és a diktatúrák által új kiszolgáltatottságok elszenvedője lett. A teológiai gondolkodásban megjelent az antropológiai szemlélet, mely együtt látja a Teremtőt és a teremtményét, ezzel összefüggésben – és a diktatúrákkal is szembeesülve –, az egyházi gondolkodásban nagy hangsúlyt kaptak az emberi jogok. A magyar katolikus egyházban az előző századforduló idején Prohászka Ottokár írásában megjelennek olyan gondolatok, melyek a második vatikáni zsinat szellemét előrevetítve, az ember mibenlétét fogalmazzák meg. Prohászkanál az emberi jogok nem kapnak jelentős hangsúlyt, diktatúrával ő csak az 1919-es kommun 133 napja alatt találkozott. Emberi jogokkal majd elsősorban a hosszúra nyúlt diktatúrákkal szemben más kiválóak mellett küzdő Márton Áron és Mindszenty József foglalkozik behatóan.

Prohászka Ottokár, aki a tizenkilencedik század racionalista-liberális szellemével szemben spirituális alapra hozza vissza saját kora szabadgondolkodó világát, az ember dichotóm vonását hangsúlyozta. Tudta, hogy az abszolutizmussal szemben a szabadság nagy érték. Vallja, hogy „az embert, az egyént a szabadság jellemzi; ez az Isten gondolata róla”.¹ Ez azonban nem állhat magában, az ember nem magában való, hanem közösségben, az embertestvérrel együtt értelmezhető lény. Prohászka az ember számára a feladatot a következőképpen fogalmazza meg: „A szabadság alapján megtalálni a társadalmi alakot, melyben az ember szabad maradjon, de eleven közösséget képezzen embertársaival, ez az új idők problémája. A modern szociális kérdés tehát abban áll, hogy a fejlett, magas fokú szabadság megóvása mellett miképp lehetne eleven közösséget képezni a társadalomnak”.²

1 PROHÁSZKA Ottokár, *Az evangélium és a szociális fejlődés = Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; A diadalmas világnézet*, 254.

2 Uo., 255.

Prohászkanál az egyéni szabadság és az embertárs iránt érzendő köteles felelősség nem állnak egymással ellentétben, szemben a liberális sarlatánjaival, akik még évszázaddal útána, azaz akár napjainkban is arról beszélnek, hogy a közösségi felelősség sérti az egyéni szabadságot. Prohászka vallja, hogy Isten terve: „a szabad emberből valóságos testvér legyen!”³ Két szabadság tételezi fel itt egymást: az én szabadságom, és a másik ember szabadsága, amit az én szabadságom nem sérthet meg. Az ember egyéni szabadságát politikai szabadságnak, az embertestvérré irányuló, ezáltal engem is testvérré nemesítő szabadságot pedig szociális szabadságnak nevezi. E gondolatmenetben azért értelmezhető szabadságként a másik ember iránti köteles felelősség (ami testvérré nemesít), mert jót tenni csak szabadon lehet, és jót tenni csak önmagunkon túllépve, a másik emberre irányulva lehet.

Az ember dichotómiája nemcsak az egyéni és közösségi dimenzióban, hanem a test és lélek összetettségében is megfigyelhető. Ebben az összetettségben látja az emberi individualitást, a megismételhetetlen egyéniséget. *Prohászka nem az individualitást veti el, mint az áljamborok, hanem az individualizmust, a másik emberre tekintettel nem lévő egyoldalúságot.* Költőinek is nevezhető jelzős szerkezetet alkot arra, hogy az áljambor megközelítések alól a talajt kihúzva, az ember letagadhatatlan egyéniségét hangsúlyozza: a szép individualitás felöleli az emberben a szellemi és érzelmi, a testi és lelki; „így lesz az ember egész, tökéletes ember”.⁴ Prohászkanál a szép individualitás teremt harmóniát az emberi összetettség dimenziói között. Így az aszkézis nem lesz öncélú életidegenség, hanem az önzéséről lemondó, önmagát fegyelmezni képes ember gyakorlatává válik. (Az aszkézis lényegénél fogva nem lehet öncélú. A görög *aszkeo* jelentése: gyakorol. A gyakorlat pedig önmagán túlmutató célra irányul. Az aszkézis így igényli az életörömet. „Amikor böjtöltök, ne legyetek komorak, mint a képmutatók! Keserves arccal böjtölnek ugyanis, hogy meglássák rajtuk.” – Mt. 6. 16.)

3 PROHÁSZKA Ottokár, *Az új régi eszmék* = *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Ünnepnapok*, 73.

4 PROHÁSZKA Ottokár, „A szép egyéniség” = *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; A diadalmas világnézet*, 145.

Ha megfelelkezünk dichotóm voltunkról, akkor háborúkat is okozhatunk! Az ember testi, anyagi dimenziója fontos, a jóléte függ ettől. De ha az ember egyoldalúan a matéria szolgálatába áll, akkor megfelelkezik Istentől rendelt hivatásáról, mert a lélektől fordul az anyaghoz, az anyagiakhoz. 1917-ben írja, hogy a nagy világháború mint bűnhődés szakadt az ember nyakába, pedig „abban reménykedtünk, hogy az ember testvér, hogy a nemzetek jó szomszédok (...) de ebben ugyancsak csalatkoztunk (...) Nincs biztonságunk: a szenvedély az úr a világon, s az poklot csinál belőle. A nemzetek tülekednek, hogy piacokat foglaljanak le, mégpedig kizárólag mindegyik éppen magának –, el akarnak foglalni új területeket, hogy azokból aztán minél több pénzt szerezzenek.”⁵ Az ember tehát testvér – és amikor nem az, akkor háborút csinál.

Álláspontom szerint, a huszadik század magyar főpapjai közül hárman voltak a párbeszéd mesterei. Természetesen Prohászka, valamint Márton Áron és Belon Gellért. Szim Lidia, a Szociális Testvérek Társasága romániai tartományfőnöke tudósít arról, hogy Márton Áron 1946-ban párbeszédet folytatott Benedek Istvánnal, a lélektan akkor Kolozsváron tanító professzorával az ember mibenlétéről. A párbeszédet az előzte meg, hogy 1945 adventjén, a kolozsvári piaristák nagytermében találkozott Márton Áron a katolikus egyetemi hallgatókkal – de nemcsak katolikusok és nemcsak diákok voltak jelen. Márton Áron erdélyi katolikus püspökre mindenki kíváncsi volt. Ott szorongott a két Benedek professzor, Marcell, az irodalomtörténész és fia, István, a Bolyai Egyetem Lélektani Intézetének tanára. Arról beszélt a püspök, hogyan lehet, hogyan kell a karácsonyra készülni akkor, amikor a kolozsvári magyar egyetemen rongyos kabátujjú tanárok tanítanak, mert az állam visszatartja a tanári fizetéseket. Arról beszélt, hogyan lehet, hogyan kell karácsonyra készülni akkor, amikor az egyetem diákságának sok családtagja értelmetlen háborúban a fronton pusztult el, vagy megfagyott a fogásban, vagy ott sínylődik most is, jóllehet a háború véget ért. Arról beszélt a püspök, hogy látva a nép kilátástalan jövőjét, nem elég a ke-

5 PROHÁSZKA Ottokár, *Háború és béke* = *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Világosság a sötétségben*, 229–230.

reszténységről szóló szép beszéd, hanem úgy kell cselekedni, hogy a nép minden rétege egy közösségbe tartozzon. Márton Áron beszédét hallva, a szabadgondolkodó Benedek Marcell kijelenti: „Hallottam, hogy korunk egyik legnagyobb szónoka Márton Áron, de most már tudom, hogy ennél sokkal több.” Ott állt mellette Benedek István, aki lelkesen megtoldotta apja mondanivalóját: „Ez az egyetlen ember, akivel együtt tudnék dolgozni ebben a pusztaságban.” A következő kolozsvári látogatásakor, már 1946-ban, Márton Áron üzent a két Benedek professzornak, hogy szeretné megismerni őket, Benedek Elek fiát és unokáját. A találkozó létrejött, és István a legújabb könyvét vitte ajándékba a püspöknek, melynek címe: *Ember embernek farkasa*. Néhány hét elteltével újra Kolozsvárra látogatott Márton Áron, hogy részt vegyen az emberek közötti megbékélést hirdető, egész Erdélyre kiterjesztett népmisszió kolozsvári eseményén. Ekkor a kolozsvári Szent Mihály-templom szószerűen arról beszélt, hogy *ember embernek testvére*. A beavatottak tudták, hogy ez párbeszéd a püspök és a lélektan professzora között.⁶

Az említett, háború utáni erdélyi népmisszió témája az istenszeretet és az emberszeretet összefüggése volt. Márton Áron lelkipásztori életprogramját is az ember Istentől adott rendeltetésére irányította. Ha az ember maga akar „isten” lenni, akkor az embertárs már vetélytárs lesz, akit le kell győzni, alá kell vetni az önös érdekeknek. Így lesz az ember-testvérből ember-farkas. Hasonló gondolat ez, mint Prohászkaé, aki arról ír, hogy ha az ember csak a testi-anyagi dimenzióra gondolva megelégedik a testi-lelki összetettségéről, akkor háborút csinál. Márton Áron pedig így beszélt az 1946-os erdélyi népmisszió befejezésekor: „Ez a nemzedék sokat vétkezett az Isten, és sokat vétkezett az ember ellen. Ha szájával és külsőleg tisztelte is Istent, a szívével, elméjével, akaratával idegen istenek előtt hódolt. A felebarátot már nem tudta ilyen könnyűszerrel félretolni az útból. A mindenütt jelenvaló Isten láthatatlan volt, de a felebarát jelen volt, és látható, mint testvér, mint szomszéd, mint vetélytárs. (...) Aki az Istent nem ismeri, embertársában sem fogja a testvérét felismerni.

6 SZIM Lidia dr., *Élmények – emlékek Márton Áron püspök atyánkról = Márton Áron Emlékkönyv*, szerk. MARTON József dr., Gloria, Kolozsvár, 1996, 137–138.

Aki Isten törvényeit nem tiszteli, az emberek jogait sem fogja tiszteletben tartani.”⁷

A gondolatmenet szerint az ember szükségképpen alávetett lény – de nem embernek, hanem Istennek. Márton Áron számára az volt az első etikai törvény, hogy az ember ismerje el Istennek való alávetettségét, különben szükségszerű, hogy más embereket taszítson önmaga alá. A Teremtő és teremtménye közötti ilyen világos összefüggésből következik az, hogy ha az ember nem uralkodik önmagán, akkor szükségszerűen uralkodik embertársán. Az első világháború tapasztalataiból merítve írja (mely háborúban Márton Áron háromszor sebesült hadnagyként vett részt), hogy „az irtózatossá próbátétel alatt végképp csődbe jutott a nevelés nagyképző iránya is, mely bölcséletében romlatlan emberi természetről, a tudomány látható eredményeitől megkísértve pedig az ember mindenhatóságáról ábrándozott. A pokoli torzna idején olyan vad ösztönök ragadták meg az embert, és a tudás az ösztönöktől elragadott ember kezében olyan gonosz eszköznek bizonyult, (...) hogy akarva, nem akarva be kellett látnia: romlatlan emberi természet nincs, s következésképp a tudás megmérhetetlen ereje csak a megnevelt, a nyers ösztönöktől megszabadított ember kezébe való lehet.”⁸ A világháborús veteránból az erőszakmentesség apostola lett, aki még püspöki kinevezése előtt lelkipásztorként, egyetemi lelkészként, sajtóapostolként a pedagógia evangelizációs lehetőségeire koncentrált, hogy az ember érett személyiségként nézzen elébe az embert összetörni akaró diktatórikus törekvéseknek.

Belon Gellért az ötvenes években gyakorló lelkipásztorként a Vigilia tanulmányírója volt. Írásaival a magyar történelem egyik legötöttebb időszakában a reménytelen hajnalvárászt szolgálta, amikor a katolikus folyóirat a magyar irodalom folytonosságát jelentette. Megjelent itt egy tanulmánya *Keresztény nagykorúság – kiskorú keresztények* címmel. E tanulmányban Belon az embert mint keresztény, azaz Krisztus-követő embert nézi, ezzel megfogalmazza az ember dichotómiáját.

7 Márton Áron kolozsvári beszéde 1946. április 7-én = Márton Áron a lelkiismeret apostola, összeállította és a bevezető tanulmányt írta VIRT László, Ecclesia, Budapest, 1988, 158–163.

8 MÁRTON ÁRON, *Iskola kitárt ajtókkal = Márton Áron a lelkiismeret apostola*, 83.

tómiájának, kettős összetettségének erkölcsi szemléletét. E szemléletben a dichotómia annyit jelent, hogy az ember istenképmású – *de tud istenfeledő vagy Isten szándékát meg nem értő is lenni*. A testi-lelki összetettséget látva kiskorú magatartásnak tekinti nemcsak a testi-érzéki világhoz tapadó életszemléletet, hanem a helytelenül értelmezett „nagykorúság” nevében fellépő, önmagukat felsőbbrendűnek gondoló, „beavatott” kereszténynek tartó irányzatokat is, melyek „minden testi, illetve érzéki vonást ki akartak küszöbölni a kereszténységből”.⁹ Belon Gellért, aki Prohászka talán legjobb értője volt, hasonlóképpen gondolkodott a testi-lelki összetettségünkéről, mint az egykori székesfehérvári püspök, a „napba öltözött ember” (ahogy Gárdonyi nevezte őt), aki a szép individualitás fogalmában ötvözte az ember szellemi és érzéki, testi és lelki dimenzióit.

Belon az ember nyitottságát, az általa megismert dolgok, a megszerzett saját tudás fölé való emelkedés képességét is alapvető tulajdonságnak tartotta – mégpedig azért, hogy saját ítélkezéseink fölé emelkedjünk. „Nincs hiba benne (a meglátott igazsághoz való ragaszkodásban; V. L.) addig, amíg e szent kérlelhetetlenség mögött nyitva maradnak a megtalált igazság újabb szempontjai felé és megmaradnak azon a területen, amelyre a lelkünket káprázattal eltöltő igazság vonatkozik. A baj csak az, hogy a legtöbbször megszűnik ez a nyitottság és elmosódik a lényeges és a lényegtelen közötti különbség; sőt, ekkor az elvekért való harcot föl váltja az emberek elleni.”¹⁰ Nem lehetnek tehát *fixa-ideáink, különben más emberek ellen fordulunk*. Hozzáteszi ehhez Belon Gellért az emberről szóló hitvallását: „Sosem olyan jók az emberek, mint amilyeneknek mutatják magukat, és sosem olyan rosszak, mint amilyeneknek látszanak.”¹¹

9 BELON Gellért, *Keresztény nagykorúság – kiskorú keresztények*, Vigilia 1953. augusztus, 339–340.

10 Uo., 345.

11 Uo., 346.

AZ EMBERI JOGOK ELVE

E fejezetben az idézett három főpapnak nem a konkrét jogsértések elleni konkrét jogvédő állásfoglalásairól lesz szó, az egy későbbi fejezet feladata lesz. Elvi állásfoglalásokat idézünk az emberi jogokról, tartalmukat befolyásolják a körülmények, melyek között a három főpap működését kifejtette. A gondolatok irányát jelző rövid idézetekről lesz szó, de az ezekből is látható, hogy Mindszenty József nem volt elméleti ember. E könyvnek az emberről és jogairól szóló első fő része végén látható lesz, hogy Mindszenty elsősorban gyakorlati irányban mozgott, Prohászka (talán mert a tizenkilencedik és huszadik század fordulója táját jelentő húsz-harminc évben nem találkozott olyan mértékben a diktatúrákkal, mint Márton Áron és Mindszenty) a szociális jogok terén elsősorban elméleti alapozó. Márton Áron az emberi jogoknak nagyon jó elméleti rálátással rendelkező gyakorlati védelmezője volt.

Prohászka a tanácsköztársaság 133 napját leszámítva nem találkozott politikai diktatúrákkal, egy vonatkozásban mégis az emberi jogok máig ható érvényű védelmezője lett. Az emberi jogokat ugyanis a *gazdasági diktatúrák* is sértik. A „szép individualitás” védelmezője gyakran szól az antiszociális liberális gazdaságpolitika ellen, amivel a szociális jogok korai szorgalmazójává lesz. A klasszikus szabadversenyos kapitalizmus a tizenkilencedik századi Nyugat-Európában a versenytársakat nem tűrő gazdasági monopóliumokat eredményezte, amivel szemben a tizenkilencedik századi forradalmak a jogok egyenlőségét tűzték zászlajukra. „A XIX. század szellemének legkihatóbb, mert gyakorlati rugója a jogok egyenlősége s a munka szabadsága a XVIII. század monopolizmusával szemben, melynek vasjogára alatt hajlott hosszú századok emberisége. A monopolizmus nem tűr egyenjogúságot, hanem törvénnyé emeli a kiváltságot –, nem tűr szabadságot és egyenlőséget, hanem szükségképpen szolgaságra, egyenlőtlenségre, lekötöttségre alapozza alkotmányát.”

Ez az igazságtalan, emberi jogokat nem ismerő rendszer akár még kereszténynek is nevezte magát, aminek hamisságáról Prohászka lerántja a leplet. „A legkényelmesebb módja a monopolista rendszer védelmének, ha azt Isten akaratának kijelentjük, s a kiváltságokat,

melyek sem tehetségen, sem érdemen, sem munkán nem szereztek, az Úr ingyenes ajándékának tartjuk; de vigyázzunk, hogy a monopolista társadalom javára az evangéliumra ne hivatkozzunk; tény, hogy a monopolizmus, még a középkori is, inkább a pogányságra, mint a kereszténységre hasonlít.”¹² Íme Prohászka Ottokár 1899-ben fogalmazott gondolatai, melyek az emberi jogokra irányuló, társadalmopolitikai töltetű, polgári demokráciát és pluralizmust feltételező *haladó egyházi gondolkodás* hangütését jelentik – mert a *haladás*, ami emberi jogokat biztosít, mint a világ változásaira adott releváns válasz szükségképpen *egyházias*. E kérdésről, más összefüggésben, a továbbiakban még lesz szó.

Időrendben haladva, Márton Áron a következő, aki az emberi jogokról fogalmaz meg elvi jelentőségű gondolatokat. Márton Áron 1932 és 36 között kolozsvári egyetemi lelkész volt, 1936 és 38 között vikáriusként igazgatta a nehéz helyzetbe került Kolozsvár-belvárosi egyházközséget, majd közvetlenül a püspökké szentelése előtti hónapokban Kolozsvár-belvárosi plébános, kanonok, főesperes. Eközben 1934-től az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség igazgatója, e tevékenységét a közösség-szervezés szolgálatába állította. 1933-ban megalapította és püspöki kinevezéséig szerkesztette az Erdélyi Iskola című katolikus szellemű tanügyi és népművelő folyóiratot. Ezt a papság evangelizációs lelkületének kialakítása mellett a világi hívők apostolképzésének szolgálatába is állította. 1933 és 39 között elvi jelentőségű tanulmányai jelentek meg itt. XI. Pius pápa 1938. december 24-én gyulafehérvári püspökké nevezte ki, 1939. február 12-én szentelték püspökké. Püspöki körlevelei és szentbeszédei is mély tartalmat hordozó, irodalmi színvonalú szövegek.

Márton Áron lelkipásztori és evangelizációs alapelve abból indult ki, hogy az ember morális válsága az első világháborúval nyilvánvalóvá vált, ugyanakkor a két világháború között már nyílt színen zajlott a totális diktatúrák tülekedése azért, hogy az embert leigázzák, uralmuk alá hajtsák. Az egymást is fenyegető totális diktatúrák e céljuk érdekében akár egymással is képesek voltak kiegyezni, ahogy az

12 PROHÁSZKA OTTOKÁR, *A XIX. század szelleme = Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Korunk lelke*, 79.

1939-ben történt. Márton Áron arra törekedett, hogy az ő működési területén, Erdélyben, a romániai kisebbségi sorban élő ember érett személyiségként nézzen szembe a rá váró kihívásokkal. Ennek érdekében bontakoztatta ki már fiatal lelkipásztorként az egész romániai magyar nyelvterületre vonatkozó, tehát a konkrét erdélyi területeken is túlmutató evangelizációs-népművelő tevékenységét.

Márton Áron a katolikus pedagógia, az akkor egész Erdélyt és Partiumot behálózó egyházi iskolarendszer feladatává tette, hogy haladja meg az addig divatos racionalista ismeretközlést. Az ember méltósága ugyanis nem merő tudásból, hanem a jogaival élni képes ember szabadságából ered, amire nevelni kell az embert. „Csak ismereteket közölni nem elég. Az igazi cél a jellem nevelése”, hogy az ember tudjon eszményeiért egy egész életen át dolgozni, embertársáért felelősséget érezni.¹³ A katolikus iskola magas szintű tudást is közvetít, de ez önmagában kevés, a katolikus pedagógia feladata elsősorban a nevelés, a tökéletesebb ember formálásának eszménye kell hogy legyen. „A pedagógiának csak ezt a katolikus elvet kell érvényesítenie, ha jobb nemzedéket akar.”¹⁴ A pozitivista szellemű iskola számára nem volt fontos a jellem. Azonban a pusztta értelem, a merő ráció, tudás, szak-tudás akár még pusztító erejű is lehet. A pozitivista szellemű iskola „ismereteket halmozott egymás mellé, vagy egymásra. Szemei a földet nézték, az élet földi színterére képezte ki az embereket. S azok nemzedékről nemzedékre jobban belátták, hogy itt az értékeknek nincs változhatatlan hierarchiája, minden relatív: a tudást veri az élelmes-ség, a becsületességet a lelkiismeretlenség, az erényt az erkölcstelen-ség.”¹⁵ Márton Áron gondolkodásában az ember jogai és méltósága ilyen módon nem függetlenek a jellemétől és transzcendens irányult-ságától, önála a keresztény nevelés az emberi jogokat alapozza meg.

Márton Áron püspökként nyomban a háborúban találta magát. Az ember testvér-rendeltetését, Istennek az emberrel való tervét hangsúlyozva fogalmazza meg az *ellenségszeretet* krisztusi követelmé-

13 MÁRTON ÁRON, *A kiszélesített iskola = Márton Áron a lelkiismeret apostola*, 63.

14 MÁRTON ÁRON, *A katolikus pedagógia feladata = Márton Áron a lelki- ismeret apostola*, 69.

15 Uo.

nyét, a testvériség fogalmát kiterjesztve a túlsó oldalon álló emberre is. „Felebarátunk minden ember, akár jóakarónk, akár ellenségünk (...) A kegyelem és a parancsok előtt egyforma minden ember, bármilyen nyelvet beszél és bármelyik fajhoz tartozik. (...) a keresztény szeretet előtt nincsen idegen és rokon, jó barát és ellenség, elvtárs és ellenfél.”¹⁶

Márton Áron a háború után is foglalkozott a háború okaival (nem kivonva ez alól az önmagát kereszténynek nevező társadalom felelősségét sem, melyet e kötet más helyén vizsgálunk). Márton Áront ma sokan hajlanak „nemzeti püspök” címkével illetni. Tény, hogy Márton Áron a katolicizmus egyetemessége címén nem tagadta azt, hogy milyen fontos a nemzeti identitás. Még 1935-ben írta: „Örök végzésnek látszik, hogy az isteni gondolatok földi valósítása nemzeti kötelesség legyen, az egyetemes kultúra dómja nemzetek által, külön színeikkel meggazdagítva épüljön. (...) a leghatékonyabb nemzetalkotó és fenntartó erő a kultúra.”¹⁷ A nemzetek egymás melletti harmóniájában gondolkodott tehát. Azonban a világháború legfőbb okának azt a jogsértést tartotta, amit a saját nemzet jelentőségének túlhangsúlyozása, tehát más nemzetek leértékelése jelentett, mert ezzel megszűnt a harmónia. A nemzet jelentőségének túlhangsúlyozása kezdeti fokán még „csak” annyit jelent, hogy más népeket lenéznék, de ugyanez szélsőséges formába jutva fajelmélethez vezet. „Az elfajulás azzal kezdődött, hogy egyoldalú túlzással a nemzetnek központi jelentőséget tulajdonítottak, és ebből kiindulva megengedhetőnek tartották, hogy a nemzeti érdeknek minden más érdeket alárendeljenek.” Márton Áron világosan látja tehát, hogy ha a Jóistent nagyon fontos *dologként* a nemzet mögött második helyen tartjuk, akkor abból jobb esetben egyszerű jogsértés, rosszabb esetben háború és népirtás lesz. Majd folytatja: „Legveszedelmesebb túlzását ez a felfogás abban a mozgalomban érte el, mely az emberiség családját alsóbbrendű és felsőbbrendű fajokra osztotta, s nem átalította hirdetni, hogy az egyes emberi fajokat nagyobb különbségek választják el egymástól,

16 Márton Áron körlevele, 1943. december 31. = P. SZŐKE János, Márton Áron, a szerző kiadása, 1988, 335–342.

17 MÁRTON ÁRON, *Nemzet és kultúra* = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 80.

mint az embert az állattól. Ugyanez a beteg, ferde gondolkodás elvetette – mert gyöngeségnek minősítette – a felebaráti szeretet tanát, (...) A nemzet jelentőségének, érdekeinek ilyen túlzó hangsúlyozása hamarosan meghozta a maga keserű gyümölcseit. Megnyitotta a hatalmaskodás, az elnyomás és jogelvonás útjait.”¹⁸ Márton Áron, aki a kisebbségi életet élő népe legelső érdekképviselője volt, világosan látott: tudta, hogy az *érdekeket*, a nemzeti érdekeket sem lehet az eredendő, egyetemes *értékek* fölé helyezni. A huszadik században kevés magyar rendelkezett őhozza hasonló világos értékrenddel! Soha egy félreérthető sort le nem írt, és nem is mondott olyant, ami miatt utólag magyarázkodnia kellett volna, vagy ami miatt – apológétájaként! – bárkinek is magyaráznia kellene őt. Az emberi jogokat biztosító általános elvek megfogalmazásán túl, Márton Áron konkrét jog sérelmek tanújaként konkrét jogvédő is volt, amit alább tárgyalunk.

Mindszenty József az 1919-es kommün idején is, és a nyilas terror idején is szembekerült a diktatúrával, mindkét esetben fogságot szenvedett. Ő is az Isten törvényei szerinti életben látja az emberi jogok garanciáját. „A jogoknak elseje a jog Istenhez” – mondja győri beszédében 1947. március 25-én.¹⁹ A csehszlovákiai magyarok védelmében írt körlevelében Márton Áronéhoz hasonló gondolata az, hogy a szabadságjogokat ott veszik semmibe, ahol a gyűlölet az úr. Ennek mindig a gyengébbek és a kisebbségek isszák meg a levét. Várakozása szerint *új rend* lesz az, ami biztosítja a félelem nélküli és nyomormentes életet, melyben már nem veszik semmibe a szabadságjogokat. „Elég a gyűlölet már! A szabadságjogok semmibevevésének, a gyengébbekkel való bánásmódnak kiáltó, vádló és elrettentő példája ez, amely sorsát magában hordja. Bizonyos, hogy még nem érkezett el az új rend, amely biztosítja a félelem nélküli és nyomormentes életet. A cél inkább az, hogy felébredjen szívetekben az együttérzés és felebaráti szeretet az embertelenség áldozatai iránt, akik nemcsak testvéreitek, de hittestvéreitek is.”²⁰ Mindszenty József Márton Áronhoz

18 MÁRTON ÁRON, *Húsvéti szózat*, 1945. = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 120–133.

19 MINDSZENTY JÓZSEF, *Hirdettem az Igét*, Mindszenty Alapítvány, Váduz, 1982, 141.

20 Uo., 78.

hasonlóan konkrét jogsértések ellen is fellépett, de ezekkel kapcsolatos beszédeiből, körleveleiből nem hiányzik az elvi állásfoglalás sem. A magyarországi államhű némettség, a hitlerista szervezetektől távol maradó, 1945-től mégis üldöztetést elszenvedő némettség védelmében írt körlevelében elítéli a kollektív bűnösség elvét. „A hazai némettség körében sajnálatosan előforduló hibák, sőt nagy hibák helytelen általánosítása és azok ilyen általánosító (kollektív) megtorlása ellen is állást kell foglalnunk.”²¹

AZ ÁLLAM FELADATA

Akár az ókori despotikus uralmakat, akár a huszadik századi diktatúrákat nézzük, az állam kérdőjeles képletként tűnik fel előttünk. „Ha az állami hatalom feladatáról kialakult nézeteket megvizsgáljuk, akkor kiderül, hogy már a korai szerveződésekben, az ókorban is élt a törekvés, hogy e hatalom ne öncélú despotizmus legyen, hanem bírjon valamilyen önmagán túlmutató funkcióval, amiből nem az uralkodó, hanem az alattvalók köre húz hasznot, az uralkodónak pedig ezt a funkciót kell szolgálnia.”²² Ez a törekvés megjelenik az izraelita királyság intézményében, ami szerint Jahve az Úr, a király az ő hatalmát képviseli. A mózesi törvény előírta az alattvalók biztonságát. Platónnál az állam szükségletkielégítő céllal alakul, Arisztotelésznél megjelenik az államhatalmak elválasztásának elve. Az, hogy az állam léte mennyire indoklásra szorul, már a Krisztus előtti évezredben is egyértelmű volt. Ma nyugodtan állíthatjuk, hogy az állam érték, de relatív érték, nincs benne helye a totalitarizmusnak. Az abszolutisztikus királyságoktól máig terjedő századok is arra készítetik az embert, hogy az állam feladatáról gondolkodjék.

E fejezet témájával kapcsolatban el kell mondani, hogy Mindszenty bíboros, aki egyértelműen szállt szembe mindenfajta totális diktatúrával, az állam feladatáról nem elmélkedett, ami szintén azt

²¹ Uo., 80.

²² VIRT László, *Katolikus társadalmi alapértékek*, Márton Áron Kiadó, Budapest, 1999, 138.

mutatja, hogy inkább gyakorlati cselekvő volt ő. Prohászka Ottokár és Márton Áron elmélkedtek az állam feladatáról. Az erről szóló Mindszenty-szövegek hiánya nem indokolja azt, hogy e témát elhagyjuk, mert az alternatívák gondolatai pontosan illeszkednek az emberi jogok kérdéséhez, amiben viszont Mindszenty bíboros, mint a jogok védelmezője, gyakorlati cselekvő volt.

Prohászka az állam feladatát az ember dichotóm természetéből, egyéniségéből és ugyanakkor közösségi dimenziójából határozza meg: „Az emberiség nagy organizmusai folytonos fejlődés alatt állnak; az államok egy bámulatosan tagozott szervezetet tüntetnek elénk, melynek funkciói felölelik az emberi társas, tudományos, gazdasági, politikai életnek minden érdekeit; egy ideális eszme után törekuszenek, mely az egyénnek tökéletességét a fent említett irányokban párosítani akarja a köznek lehető legfejlettebb állapotával.”²³ Az állam feladata, hogy egyéni élet és a közjó között harmóniát teremtsen, melylyel az ember javát szolgálja. „Az államnak modern haladása azon politikai formák behatása alatt ment végbe, melyek az egyént, annak önértékét, annak önállóságát és szabadságát szolgálták.”²⁴ Az állam működése emberi jogoknak alárendelt, ugyanis „az államnak kulturális missziója megkívánja, hogy minden állampolgárban élénk és éber legyen a becsületérzés”, tehát akik nem képesek megvédeni önmagukat, emberi méltóságukat, családjukat, azokat a szubszidiaritás elve szerint az államnak kell ebben segítenie.²⁵ Arról is ír e helyen Prohászka, hogy – miután „összetörték a régi alkotmányok ércszobrait” – önálló, autonóm (már nem alávetett) polgárok milliói adják az állam addiginál tökéletesebb formáit, mely formákat az önrendelkezés, önkormányzat és az államhatalmak elválasztása jelenti. Nem másról van szó itt, mint arról, hogy az Isten kegyelmére hivatkozó uralkodókat felváltja a pluralista demokrácia. Engedtesse meg, hogy párhuzamként Bibó István egy „tételét” állítsam Prohászka Ottokár 1897-ben fogalmazott gondolatai mellé: „A demokráciához a népnek tudatában kell lennie valaminek, ami rejtve marad az Isten kegyel-

²³ PROHÁSZKA Ottokár, *Az autonómiai mozgalmak pszichológiája = Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái*; Korunk lelke, 51.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo., 52.

méből való tekintélyek uralma alatt álló közösség előtt: annak, hogy a vezetők hatalma az ő beleegyezésén nyugszik.”²⁶

Ha az államnak megvan az indokolható feladata, akkor ehhez tekintéllyel is rendelkeznie kell, hogy a közös érdekében kifejthesse hatását. A „tekintély” fogalma kétélű, gondoljunk az önálló véleményt nem tűrő, például a pluralista társadalmat idegennek érző tekintélyelvűségre. Prohászka vallja, hogy az állami (és egyházi) tekintély sokkal inkább erkölcsi természetű, mint jogi, sokkal inkább hiteles étellel megküzdött, mint kinevezésen alapuló. „A tekintély elvét mélységesen tiszteljük, de úgy vagyunk vele szemben hangolva, hogy nem akarjuk annyira a jogi oldalát kifelé fordítani, mint inkább az erkölcsit. Erény az, ha valaki a rossz papban is tiszteli az isteni hatalmat, ha valaki a méltóságáról megfélemedett papban is tiszteli a tekintélyt; de valljuk be, hogy minél haladottabb s fejlettebb a társadalom, s minél feltékenyebb kincseire, annál nagyobb nyomást akar gyakorolni az ilyen eltévelyedett vagy megrögzött emberre, s túladni siet rajta jogszerű úton. (...) A társadalmi önérték fejlődésével tehát a társadalom befolyást akar szerezni magának a tekintélyre, befolyást a hivatalra. (...) Eszerint a gondolkozó tömegben fölébred s kifejlik egy erkölcsi hatalom, amely a merő jogi hatalommal szemben áll, nem azért, hogy ellenkezzék vele, hanem hogy segítse; a jogi hatalomba erkölcsi tartalmat sűrget.”²⁷ Prohászka Ottokár 1897-ben tehát úgy gondolta, hogy az állampolgárokat (az egyházban pedig a Krisztus-hívőket) akarat nélküli bábként kezelő szemlélet kora lejárt. A társadalomban és az egyházban ez az emberi jogok alapja.

Amit az állam kérdőjeles voltáról mondtunk, azt a diktatúrák szorításában élő Márton Áron, 1945 októberében mondott kolozsvári beszéde szerint, pontosan érzékelt. „Nagyon régen volt, amikor az államról lelkesedéssel és mint az emberiség egyik legnagyobb jótevőjéről beszéltek. Ma a tudomány is tehetetlenül és bizonyos kételkedéssel áll ezzel a földi hatalmassággal szemben. A honpolgár pedig az államot csak a zsandár, a rendőr és az adóvégrehajtó személyén keresztül ismeri. (...) Érzí, hogy a hatalom mindenütt jelen van, s a szo-

26 BIBÓ István, *A magyar demokrácia válsága* = Uő., *Válogatott tanulmányok*; II., Magvető, Budapest, 1986, 50.

27 PROHÁSZKA Ottokár, *Az autonómiai mozgalmak pszichológiája* = *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái*; *Korunk lelke*, 61.

rításából nem tud szabadulni. De nem érzi jótéteményét, a segítő, védelmező szervezett erőt.”²⁸

A háború utáni erkölcsi útkereszteződésben beszélt Márton Áron, amikor még nem lehetett tudni, hogy merre lendül a világ. Bizonyára rosszat sejtett Márton Áron 1945 októberében, ha az állam feladatát kénytelen volt megfogalmazni és beszédét körlevélhez hasonló, nyomtatott formában terjesztetni. „Keresztény felfogás szerint minden közösség, s így az állam is csak eszköz az emberek javának szolgálatában. Az állam feladata, hogy az emberek földi életének megtartását és minél teljesebb kiművelését előmozdítsa, ehhez az anyagi, szellemi és erkölcsi feltételeket megteremtse és megvédje. És a ma élő nemzedékeknek vállalniuk kell, hogy az állam feladatai körül felburjánzó hamis elméletek káros hatását kimutassák, a tévedéseket eloszlassák és az államhatalom alá erkölcsi alapot vessenek, hogy felismerjék és elismertessék azt az igazságot, hogy földi vonatkozásban az uralkodás legmélyebb értelme, s így az állam legősibb és egyedül igaz indoklása: a szolgálat, a társadalomnak, a közjónak, az összes polgárok javának a szolgálata.”²⁹

Ahogy Prohászka írta, a tekintély nemcsak jogi, hanem erkölcsi természetű is legyen. E beszéde szerint Márton Áron hasonlóképpen gondolkodott, amikor arról beszélt, hogy az államhatalom alá erkölcsi alapot kell vetni. A következő évben Marosvásárhelyen tartott lelkigyakorlatot, melynek záró elmélkedése a demokrácia erkölcsi feltételeiről szólt, amihez az embernek fel kell nőni. E beszédét körlevélként is megjelentette, benne olvasható az államhatalom erkölcsi alapjának feltétele, az államhatalom nép általi ellenőrizhetősége is: „A mostani háború vérzivatarából, mint egy jobb kor hajnalcsillaga, a demokrácia eszméje röppent fel az emberiség egére. A gyötrelmek órájában támadt a népeknek az a gondolatuk, hogy talán sok szenvedéstől szabadultak volna, ha az államhatalmat jobban ellenőrzik és a hatalom birtokosainak a kezét a népakarattal megkötik. Sikerül-e a népnek ezt a célt elérni? Most folyik a sorsdöntő kísérlet...”³⁰

28 MÁRTON ÁRON, *Beszéd Krisztus király ünnepén, Kolozsvár, 1945. október 28.* = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 143.

29 Uo., 144.

30 Márton Áron körlevele, 1946. október 27. (Marosvásárhelyi beszéd) = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 181.

Prohászka és Márton Áron egyértelművé tette, hogy az államhatalmat demokratikus keretek között tekinthetjük elfogadhatónak. Az ember a modern korban személyiségében érett, döntésre képes, autonóm polgár. Nem az állam dolga, hogy gondolkodjék a személyiségében érett, döntésre képes, autonóm polgárai helyett. Az állam nem lehet öncélú. Az idézett szövegek szerint az állam célja a közjó szolgálata, csak a közjó érdekében avatkozhat be polgárai életébe. Amikor az 1948-as román kultusztörvény államosította az iskolákat, akkor – más országok ugyanilyen törvényeihez hasonlóan – az állam önjáróvá lett, szembement polgárai túlnyomó többségének akaratával. Itt egy, az állam szerepét és helyzetét meghatározó, elvi jelentőségű mondatot idézünk Márton Áronnak a romániai Magyar Népi Szövetség elnökéhez írt leveléből: „A liberalizmus hevesen vallás- és egyházellenes szakaszában átsapott a Nyugaton egy türelmetlen államosító törekvés, de a szenvedélyek elcsitultával és az eszmék tisztulásával utat tört magának a természetjog azon megdönthetetlen tétele, hogy nem az ember van az államért, hanem fordítva: az állam az emberért.”³¹

AZ ABSZOLUTIZMUS ÉS A RENDI TÁRSADALOM ELLEN

E fejezetnél le kell szögezni, hogy az abszolutizmus és a liberalizmus nem tárgyalhatók egymás nélkül. E két egymással ellentétes társadalmi forma „jegyben jár” egymással, mert a liberalizmus az abszolutizmus ellenhatása volt. Az abszolutizmus visszaélés a hatalommal. Az abszolutizmusban a fennálló hatalom (csakis a hatalom birtokosainak elképzelésében!) abszolúttá válik. A hatalom birtokosai elképzelhetetlennek, sőt istenellenesnek (más abszolutisták pártellenesnek) tartják azt a gondolatot, hogy a hatalmat ne ők birtokolják, ne az történjék, amit ők akarnak. Az abszolutizmus ilyen módon az Istentől adott értéknek, a szabadságnak a súlyos sérelme. Ennek ellenhatása, érthető

31 Márton Áron levele Kacsó Sándorhoz, a Magyar Népi Szövetség elnökéhez, 1948. március 24. = Márton Áron írásai és beszédei, szerk. Dr. Márton József – Nemes István, Gyulafehérvár, 1996, 111.

reakciója a liberalizmus. „A liberalizmus tehát először reakció, mégpedig a szabadság reakciója az elnyomás ellen!”³²

Miután Prohászka leszögezi, hogy a liberalizmus nemcsak reakció (= reagálás!), hanem utópia is, ír a francia abszolút monarchák és a főpapság meghitt kapcsolatáról: „Rémületes állapotok ezek; megmerevült s tehetetlen örjögésbe hajszolt állami organizmussal állunk szemben, melynek semmiféle kilátása nincs a haladásra (...) A kormányforma az abszolút monarchia, melyet azonban a társadalom szabdalmozott osztályai teljesen a maguk hasznára s a többiek elnyomására foglalnak le. Fölül áll a nemesség s a pénzhatalom; az mint gögös, kiváltságos kaszt, ez mint fondorkodó, pénzért mindent megvevő ármány. A dolgok folyásába csak az udvari nemesség, a főpapság, az előkelő fináncvilág, a bürokrácia fejei nyúlhattak; a többieknek a tűrés, az elkeseredés, a pusztulás jutott. (...) A rangos állásokat a hadseregben s az állami tisztviselésekben mind a nemesek foglalták le maguknak. 131 főpapnak évenként 14 millió livres, fejenként 100 000 livres jövedelme volt. Rohan, strassburgi bíboros vett is Mária Antoinette-nek 1 400 000 livres-ért gyémánt nyakfűzért prezentbe.”³³ Prohászka fontosnak tartotta az abszolutizmus és a liberalizmus e szoros összefüggésére irányítani a figyelmet, mert a fent idézett, 1896-ban írt gondolatait három év múlva ismét „kőbe vési”: az abszolút monarchia gyámság alatt tartja a népeket, akik fölött a nemesség és a pénzhatalom áll, a dolgok folyásába csak az udvari nemesség, a főpapság és a fináncvilág szólhat bele. „A népek undorral és gyűlölettel eltelve viselték e jármot. (...) Ki ne állott volna a zászló alá, melyre az volt írva: szabadság?”³⁴

Prohászka egyértelműen beszél. Miközben az abszolút monarchák a saját hatalmuk megkérdőjelezését tartják istenellenesnek, ő az abszolutizmust tartja Isten tervétől távol eső uralmi formának. Az abszolutizmus nem engedi felnőni az embert, nem engedi a népek önállóságát, és nem tűri az önálló személyiséget. Az abszolutizmus önmagá-

32 PROHÁSZKA OTTOKÁR, A liberalizmus utópia = Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Korunk lelke, 2.

33 Uo., 3.

34 PROHÁSZKA OTTOKÁR, A XIX. század szelleme = Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Korunk lelke, 77.

nak tulajdonított jóságában akár még az emberi jogokat is megengedi – ha azt ő adja, juttatja, s nem a demokrácia küzdi ki. Az abszolutizmusban „az isteni gondviselést állami gondviselések pótolták”.³⁵

Prohászka az abszolutizmussal együtt a rendi társadalmat is elutasította. Világosan megkülönbözteti egymástól a rendi társadalmat és a demokráciát, az előbbi középkori örökségnek, az utóbbit újkori vívmánynak tartja. „A középkoré volt a rendi alkotmány; az újkoré a demokrácia.” Az egyházat nem látja a társadalomtól elkülönítetten, mert megkívánja, hogy amint a középkori egyház összenőtt a rendi alkotmánnyal, úgy „az újkori egyház nőjön bele a demokráciába”, mert „a világot az Isten nem kiváltságos rendek kedvéért teremtette, hanem az egész emberiségért”.³⁶ Természetesen a demokratikus társadalomban is vannak különbségek ember és ember között (homogén társadalom, ha volt egyáltalán, az még az öközösség idején lehetett), de ezek nem a rendiségre jellemző örökletes alá- és fölérendeltségek, hanem olyan változatosságokról van szó, melyek egymás mellé rendeltek, pluralizmust eredményeznek, és az egész társadalom számára felfelé lendítő erőt jelentenek: „a különbözőség emeltyűje a haladásnak”.³⁷ Azt vallja Prohászka, hogy az újkorban „minden demokratizálódik, rendek nem léteznek, de létezik a nemzet; kiváltságos grófok, bárók, nemesek nincsenek, de vannak emberek. A rendek elnyomták a népet; néhány ezren milliókat. A nép egyáltalán nem számított; jogból, szabadságból és kultúrából ki volt zárva. Annál több kötelessége volt.”³⁸

Hasonló gondolatokat Márton Áron is megfogalmazott. Ő az Erdélyi Iskola alapító-szerkesztőjeként és tanulmányírójaként is arra törekedett, hogy a kultúra felszíne helyett annak mélyebb tartalmára irányítsa a figyelmet. Ez a mélyebb tartalom pedig közösséget teremt a kultúrában részesedő rétegek, csoportok között. Vallotta, hogy a kultúrát egy réteg sem sajátíthatja ki magának, a kultúra egyenletes eloszlása pedig a polgárosodást szolgálja. Márton Áron a

35 PROHÁSZKA Ottokár, *Az autonómiai mozgalmak pszichológiája* = *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái*; Korunk lelke, 55.

36 PROHÁSZKA Ottokár, *Az egyház demokráciája* = *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái*; Korunk lelke, 37.

37 Uo.

38 Uo.

korszak hamis parasztrómantikája helyett a népi polgárosodás első vonalbeli szorgalmazója volt, gondolkodásának irányát, tisztaságát és következetességét tekintve például Illyéshez, Németh Lászlóhoz vagy Kovács Imréhez tudnám hasonlítani őt. Márton Áron 1935-ben közölt gondolata szerint a nemzet pusztulása nem más, mint igénybe venni a nép munkáját a kultúrák építésénél, de úgy, hogy ugyanakkor nem részesítik a kultúra tartalmából a népet. Évszázados tünetre reflektálva, az alá- és fölérendeltséghez ragaszkodó rendi társadalomnak lehangoló eredményt mutató kulturális diagnózisát adja a *Nemzet és kultúra* című tanulmányában. „Népünk tömegénél a nyelv és vér közössége mellől hiányzott a kultúra közössége. Munkáját évszázadokon keresztül igénybe vették a kultúrák építéséhez, de a kultúra tartalmából nem részesítették, áldásait nem vitték el hozzá, magyar mivolta az emberi élet nagy értékeihez közelebb nem hozta. Egy pompázó kultúra közvetlen tövében elhagyottan élt, a kultúra közösségéből kifelejtették. Kevésesek büszkélkedtek, hogy milyen művelt nemzet vagyunk, a nemzet nagy részének azonban a büszkeség tartalmáról tudata, a nemzeti elkülönülésre kézzelfogható különösebb oka nem volt.”³⁹

A rendi társadalom a fentiek szerint egy igazságtalan társadalom volt, amelyet – akár új divatként – az urambátyám-világ nosztalgizációi és a parasztembert alávett helyzetében idealizáló hamis parasztrómantika ideológusai védenek.

Ha az abszolutizmusról beszélünk, nem hagyhatjuk szó nélkül ennek *Habsburg-változatát*, amelyben leghatározottabban a magyar forradalom és szabadságharc leverése után részesített bennünket a bécsi udvar. Annál is inkább említeni kell ezt, mert Prohászkanak volt egy bizonyos autonóm véleménye a Habsburg-birodalomról, amit a korszak főpapsága talán nem teljes mértékben osztott. Ahogy az abszolutizmus és a rendi társadalom közé nem tehető egyenlőségjel (jóllehet vannak átfedések), úgy a Habsburg-birodalom és az abszolutizmus közé sem kell feltétlenül egyenlőségjelet tenni (jóllehet komoly átfedések vannak). Az 1848/49-es magyar szabadságharc leverése után, az 1848. évi áprilisi törvények érvénytelenítését követően a

39 MÁRTON ÁRON, *Nemzet és kultúra* = *Márton Áron a lelkiismeret apostola*, 80.

Habsburg-abszolutizmus teljes dühével szembesültünk, ami a kiegyezéssel *elvileg* véget ért. Az 1867-es kiegyezés kényszerhelyzet eredménye volt. Magyar részről annak a belátásnak volt a következménye, hogy függetlenségi harcainkat (és benne *saját* polgárosodásunk lehetőségét) az európai nagyhatalmak soha nem támogatták. Az 1859-es itáliai háború, azon belül a solferinói csatavesztés egyértelművé tette, hogy a Habsburg Birodalom végérvényesen megrendült; osztrák részről ennek a belátása együtt járt azzal a félelemmel, hogy kiegyezés nélkül a magyarok Nyugaton találhatnak szövetségesekekre. Egész biztos, hogy *Ferenc Józsefet a személyes félelmei vezették a kiegyezés felé*. Prohászka Ottokár kilencesztendő volt a kiegyezés évében, az ezt követő időben formálódott gondolkodása, vált felnőtté, aki például a papi hivatás választásával is megmutatta, hogy a szülői tekintélytől független, autonóm döntést tud hozni.

Prohászka a Habsburg Birodalmat a népeket elvből megnyomó, rító hatalomnak látta, és az ezt kiszolgáló magyar politikusokat buta naplopóknak tartotta. Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolásának napján írja a naplójába: „No, most lángban a politika, s lángban talán az egész világ. Szerencsétlen Ausztria, mely népek törmelékéből áll s konglomerátumot akar képezni, ahelyett hogy hagyná s *ne nyomorítaná elvből* (...) Ezek a mi oltott politikusaink s buta, naplopó diplomataink hirdetik, hogy ez nemzetközi, világtörténeti szükséglet.”⁴⁰ Prohászka tehát a Monarchiát az emberi jogok és népek szabadsága ellenségének tartotta, mely osztrák politikának vannak magyar kiszolgálói. Álságos és képmutató az, aki (minden március tizenötödikén kokárdával például a vitézkötéses zekéjén) egyszerre beszél a Monarchia szükségességéről és – a színlelt meghatottságtól párás szemmel – Prohászka lángelkéről. Prohászkanak lángelke volt. A Monarchia pedig nem szükségszerű volt, hanem ártalmas és elnyomó.

Prohászka az első világháború elvesztésével bennünket ért tragédia mellett is meglátta azt a lehetőséget, amit a Monarchia összeomlása okozott. *Magyarországot függőségtől mentes országnak akarta látni,*

40 PROHÁSZKA Ottokár, *Naplóbejegyzés*, 1914. jún. 29. = Uő., *Modern katolicizmus*, Szent István Társulat, Budapest, 1990, 192–193.

amire 1918-tól lehetőség nyílt. 1918 őszén (egy 1919-ben írt tanulmánya szerint) az őszirózsás forradalmat sem istenellenes erők összeesküvésének tekintette. „A forradalomnak nagy érdeme van. Feltétlenül elismerem, hogy *a forradalom* letörte azt, ami avult és korhadott volt alkotmányos világunkban, s hogy újat hozott, aminél jobbat és dicsőségesebbet nem hozhatott, *meghozta a szabadságot és függetlenséget*. Pusztító vihként vonult el fejük fölött, mely *elsöpörte a királyi trónt, romba döntötte az alkotmányt, a képviselőket, a törvényhozást, hogy helyet teremtsen az új rendnek, a magyar demokrácia kiépítésének*. (...) A világháború rettenetes szenvedései, a népek végtelen elkeseredettsége s végkimerülése teljesen meglazították Ausztria–Magyarország erezskéit s kapcsait, s hogy fölszabaduljunk, ahhoz már nem is kellett olyan negyvennyolcas szabadságharc, hanem szinte magától adódott, hogy kiváltunk az elemeire bomlott monarchiából.”⁴¹

Az idézett szöveghez nem kell kommentár. Prohászka nemcsak hogy nem volt legitimista, de ha a királyi trón elsöprését nem kárhoztatja, hanem akár eredménynek is tekintheti, akkor legalábbis azt mondhatjuk, hogy gondolkodása nem állt távol a köztársasági gondolattól. És mivel e könyvben Mindszenty bíborost az alternatívái mellé állítva szemléljük, nem tekinthetjük mellékesnek az idézett szöveget. Mindszenty József nem beszélt az abszolutizmusról, mintha az nem is létezett volna, miközben a Habsburg-házhoz való kötődése közismert. Prohászka a Habsburgokról beszélve Magyarország és a többi nép alávettségét hangsúlyozta, és a Habsburg Birodalmat centralizált, osztrák dominanciájú, más népeket háttérbe szorító hatalomnak látta.

Természetesen kevés volt számára az, hogy a monarchia összeomlott. A polgári demokrácia híveként a forradalom nem öncélú számára, a társadalmi folyamatokat erkölcsi törvények alárendeltségében tartja elfogadhatónak. 1919-ben írja: „Az emberiség boldogítására a forradalom nem elég, hanem kell ahhoz más is: kellenek a hit és erkölcsi erők; kell bizalom és szeretet, megértés és béke, rend és fegyelem, önmegtagadás és munkakedv. (...) Ehelyett tobzódik körülöttünk a

41 PROHÁSZKA Ottokár, *Amire a forradalomnak is szüksége van* = *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái*; Iránytű, 153.

terror, (...) Dörög a terrorista hang s a független Magyarország kezébe joga-
 rul kalapácsot kínál, mellyel fejbe verje saját fiait, ha azok iga-
 zán szabadok s függetlenek lenni, s meggyőződésük s hitük szerint él-
 ni akarnak.”⁴² Prohászka ugyanazzal a tollvonással, mellyel üdvözölte
 az abszolutizmusra hajló monarchia összeomlását, és ezzel üdvözölte
 Magyarország függetlenségét is, elítéli az új abszolutizmust, mely vö-
 rös ideológiával támadja a meggyőződését követő embert.

Az abszolutizmust a népképviselőt képes megszüntetni. Az al-
 kotmányosság helyreállítása érdekében 1920-ban elmondott parla-
 menti beszédében vallja: „Nekünk népparlament kell, nekünk nem-
 zetgyűlés kell.” Emellett erős államfőre tesz javaslatot, aki képes a
 Ház felosztatására, akinek a tekintélye a szabadságot szolgálja. Ez az
 erős államfői hatalom csakis a népképviselőt által lehet legitim, mert
 ezáltal tudja az abszolutizmus és az anarchia szélsőségeit elkerülni:
 „Az abszolút hatalom éppúgy teheti tönkre a szabadságot, mint a hatalom
 hiánya.”⁴³

Az abszolutizmussal szemben Prohászka gyakorlati cselekvő is
 volt. Amikor Magyarország nemzeti függetlensége valóra vált, mint
 székesfehérvári püspök körlevelet írt az egyházmegyéjéhez tartozó
 tanítókhöz, melynek iskolákban való ismertetését előírta. Ezt írja:
 „Amiért nemzedékek hosszú sora hiába küzdött: *édes hazánk önálló-
 sága és függetlensége valóra vált.* A magyar nép saját sorsának intézését
 kezébe vette, a megalakult Nemzeti Tanács vezetése alatt pedig ki-
 mondotta hazánk önállóságát és függetlenségét. Ezzel elértük végre
 azt, hogy olyan új életet kezdhetünk, amelyben a népért együtt fo-
 gunk dolgozni a néppel, és amelyben a kötelességtudás és a megértő
 szeretet lesznek vezéreszméink.”⁴⁴ Egy magánlevelében pedig ezt ír-
 ja: „én a fejérmegyei nemzeti tanácsnak tagja vagyok”.⁴⁵ E két idézet,

42 Uo., 157–158.

43 PROHÁSZKA Ottokár, Az alkotmányosság helyreállításáról. Nemzetgyű-
 lési beszéd, 1920. február 26. = Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái;
 Iránytű, 229–231.

44 PROHÁSZKA Ottokár, Egyházmegyei körlevél a tanítókhöz, 1918. novem-
 ber 12. = Uo., Modern katolicizmus, 205.

45 Prohászka Ottokár magánlevele, 1918. november 8. = PROHÁSZKA Otto-
 kár, Modern katolicizmus, 209.

melyeket Prohászka 1918 novemberében vetett papírra, azért fontos,
 mert az ő mai megítélése nem mentes a végletes felhangoktól. Vannak
 akik (akár szocialista, akár liberális oldalról) kárhoztatják, vannak
 akik (életművét nem ismerve, merő hivatkozási alapként) zászlajukra
 tűzik a nevét. Hamis képet kap és ad Prohászkaról az, aki könyves-
 polcnyi terjedelmű életművéből néhány gondolatot önkényesen kira-
 gad, hogy abból ideológiát csináljon. Én úgy látom, hogy Prohászka
 1918 novemberében, amikor esélyt látott a polgári demokráciára,
 támogatta a Nemzeti Tanácsot (távol állt tőle az öncélú konfrontá-
 ció), amikor pedig 1919-ben új abszolutizmust látott, azzal azonnal
 szembehelyezkedett.

DEMOKRÁCIA

Amit Prohászka az abszolutizmussal és a rendi társadalommal szem-
 ben leír, abból az következik, hogy *a modern társadalomfejlődés a de-
 mokrácia felé tart.* Az egyház társadalmi tanítása is természetesnek
 tartja a demokratikus fejlődést, mert az egyház a közjó határain belül
 „nem javasol politikai rendszereket vagy programokat, és nem részesí-
 ti előnyben egyiket sem a másikkal szemben, feltéve ha az emberi mél-
 tóságot tiszteletben tartják és támogatják, és neki megadják a szük-
 séges teret, hogy hivatását a világban gyakorolhassa.”⁴⁶ A katolikus
 egyház tehát elismeri a struktúrák pluralitását, addig a mértékig, ameddig
 az adott struktúrák is elismerik az ember természetéből eredő pluralitást,
 sokféleséget. „A katolikus társadalmi tanítás ily módon a demokrácia
 talaján áll.”⁴⁷ Aki pedig isteni tekintélyre hivatkozva, valamilyen ab-
 szolutista eszme szolgálatában próbálná aláásni, vagy akár csak vi-
 szonylagossá tenni a demokrácia tekintélyét (hallottam és olvastam is
 ilyen megközelítést nagy nyilvánossággal bíró személyektől), azokat
 maga XXIII. János pápa cáfolja: „Abból pedig, hogy a tekintély Is-
 tentől származik, egyáltalán nem következik az, hogy az embereknek

46 VIRT László, Katolikus társadalmi alapértékek, Márton Áron Kiadó, Bu-
 dapest, 1999, 125.

47 Uo., 125–126.

ne lenne joga megválasztani, hogy kik állnak az állam élén, és milyen legyen az állam formája, és meghatározni a gyakorolni kívánt hatalom szabályait és határait.”⁴⁸ XXIII. János pápa e gondolat jegyében tekinti Isten iránti engedelmességnek a közjó szolgálatában álló vezetők követését. Ez természetesen a választási demokráciákban képzelhető el, így lesz a demokrácia az emberek lelkiismereti választásának eredménye. Az „Isten kegyelméből uralkodó” királyok korában e gondolat elképzelhetetlen lett volna, pedig az ókeresztény egyház (nem a világi előljáró, hanem a püspök megválasztásával kapcsolatban) már ismerte azt a gondolatot, hogy az „egész nép” választása egyben a „szíveket ismerő Atya választása”.⁴⁹

A modern demokrácia és az ókeresztény kor, illetve az ősegyházi gyakorlat Prohászka szerint is egymás mellé állítható. Az egyház demokráciájáról szóló, 1897-ben írt tanulmányában előbb leszögezi, hogy a feudalizmusba és a rendi alkotmányba belemerevedett egyháznak a rendi alkotmánnyal együtt kellett romba dőlnie, arról az alapról nem tudta visszahódítani az elvesztett tért, s a jelen igényekhez alkalmazkodni nem tudott. „A császár kegyelméből élt s nem kereste fel a népet.”⁵⁰ Majd közli, hogy „az egyház demokratikus irányát sürgeti az ősegyház (...) A presbiterok s a püspökök a nép emberei voltak, kik Krisztus helyett álltak. De Krisztus helye nem volt emelvény, nem volt trónlépcső; a testvérekkel egy talajon állt... Az egyház elvilágiasodása akkor kezdődött, mikor a püspökök megszűntek a nép emberei lenni, s lettek az udvar, a császár szolgái.”⁵¹ Senki nem tehet kísérletet arra, hogy az egyház demokráciájáról írt tanulmányt elválassza a világi struktúrák demokráciájának követelésétől. Követelhetjük kettelteljesen a világi struktúrák demokráciáját, azonban ha az egyházban – az egyház tanításával szembenelve! – nincs demokrácia, akkor hiteltelen lesz a demokráciakövetelésünk.

48 Uo., 128.

49 RÓMAI Hippolytosz, *Traditio Apostolica* = Az ókeresztény kor egyházfegyelme, összeállította ERDŐ Péter, Szent István Társulat, Budapest, 1983.

50 PROHÁSZKA Ottokár, *Az egyház demokráciája* = *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Korunk lelke*, 44–45.

51 Uo., 45–46.

Ha Prohászka gondolatait vezérfonalnak tekintjük, azért is a polgári demokrácia híveivé kell lennünk, mert Prohászka bőven ejtett szót arról is, hogy a világi struktúrákat demokratikusan kell alakítani. Ennek felelősségéből az egyház sem vonhatja ki magát. „Már most kérdelem, *mi az egyház föladata a nemzetek e demokratikus fejlődésében?* Föladata az, hogy szívvel-lélekkel az emelkedő rétegek pártjára álljon. Az egyház mint szellemi hatalom a haladásnak lesz híve; a haladásnak iránya pedig a műveltségnek, a gazdasági és politikai fejlettségnek demokratizálása. (...) Az egyház nem kapaszkodhatik bele a rendiség fönnmaradt törmelékeibe (...) teljesen a polgári társadalom, mondjuk, a nemzet alapjára kell állni.”⁵² Prohászka a demokráciát nem választja külön az egyes embertől, mert a társadalom fejlődését személyiségfejlődés eredményének tartja: „A művelt, szabad személyiség, ez ennek a természetes fejlődésnek a csillaga, az iránya és veleje.” A demokrácia önkormányzatiságot, a saját sors alakítását jelenti, ami feltételezi az érett, felelős személyiséget. Ezért aztán „csodálkozhatunk-e azon, hogy az önkormányzat légkörében felnőtt ember az egyházban is autonómiát kíván?”⁵³ *Az egyház által szorgalmazott demokrácia tehát természetes módon hat vissza az egyházra.*

Demokráciáról ott beszélhetünk, ahol a hatalom ellenőrzött és megosztott. Ezt már Arisztotelész leírta,⁵⁴ és a történelem során mindig ott és annyiban távolodtak a despotizmustól, az abszolútizmustól és a diktatúráktól, ahol és amennyiben ez az elv érvényesült. Bibó István az akadémiai székfoglalójában, 1947-ben történetfilozófiailag vezeti végig ezt az elvet a modern korig, mely elv vezérfonala a következő mondat: „a hatalom demoralizál, a hatalom igazolásra szorul, a hatalomgyakorlás csak valamilyen morális célja révén kaphat igazolást, nyerhet felmentést.”⁵⁵ Prohászkat hasonló gondolat foglalkoztatja 1898-ban: „Szabadság, ez a kornak jelszava. S mivel szabadságot

52 Uo., 39–40.

53 PROHÁSZKA Ottokár, *Az autonómiai mozgalmak pszichológiája* = *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Korunk lelke*, 54–56.

54 Arisztotelész, *Politika*, IV., 14. fejezet.

55 BIBÓ István, *Az államhatalmak elválasztása egykor és most. Akadémiai székfoglaló 1947. január 13-án.* = *Uő., Válogatott tanulmányok*, II., Magvető, Budapest, 1986, 371.

az állami hatalom ellensúlyozása s ellenőrzése nélkül biztosítani lehetetlen: azért minden téren törekszünk alkotni oly intézményeket, melyek a hatalom elnyomásától védjék meg az alattvalókat. A szabadság garanciáját minden téren az ellenőrzésben, a hatalom megosztásában, a parlamenti képviseletben s a közigazgatási s egyházi autonómiákban találjuk. (...) Az autokraták kora lejárt, mert maga a haladás és fejlődés söpörte el őket.”⁵⁶

A demokrácia természete szerint alulról építkezik. A demokráciáról gondolkodó Prohászka Ottokár – sok más, itt most „helyhiány” miatt nem idézett gondolat mellett – a világi struktúráktól a lényegi vonás hangsúlyozásával tér vissza az egyházi demokráciához. Az egyházi autonómiát, mely a világi hívők öntevékenységre, apostoli küldetésére, a krisztusi küldetésben égő buzgalomra épül, nélkülözhetetlennek tartotta az egyház és világ (így együtt, mert lényegük-nél fogva összetartozók) megújításához. E kérdésről a lelkipásztori és egyházi-egyházközségi gondolatokkal kapcsolatban még lesz szó. De e kérdés, mely feltételezi az egyház demokráciáját, itt is felvetendő. Arról ír 1898-ban, hogy „Megfosztva az öntevékenységtől, elfajzik minden intézmény”, mert Prohászka tudja, hogy az intézmények nem önmagukban, hanem önmagukon túlmutató céljukban lelik értelmüket. Arról ír, hogy „foglalkoztassuk az embereket az egyház ügyeivel”, mert a világi hívőre az ugyanúgy tartozik, mint a papra, és ha elfojtjuk a világi hívőkben azt, ami rájuk tartozik, akkor elvész bennük az egyházuk iránti érdeklődés. Arról is ír, hogy „foglalkoztassuk az embereket; az a társadalom a tökéletesebb, mely minél több embert foglalkoztat tevékenyen” – hogy miért, azért, mert az emberek sokfélesége együtt érvényesülve adja a demokrácia társadalmi bázisát. Az egyházon belül is. Majd arról ír, hogy „nem szabad féltenuünk az egyházat a híveitől; ellenkezőleg, a hívek a modern korban az egyház szabadságának hordozói, s csak kifejtett katolikus öntudatra lehet egyházzabadságot építeni”. Majd a világi struktúrák demokráciáját és az egyház demokráciáját közös gyökérzethez kötve írja: „a népképviseleti rendszerbe tétetvén át mindenütt a világon a hatalom súly-

⁵⁶ PROHÁSZKA Ottokár, *Híveket az egyháznak!* = Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Az Úr házáért, 60.

pontja, főlöszleges s veszedelmes balanszírozást végez, aki az egyház szabadságát s szellemének erőteljét máshol keresi, mint a népben.”⁵⁷

Ha elfojtjuk a világi hívőkben azt, ami rájuk tartozik, akkor elvész bennük az egyház iránti érdeklődés – mint ok és okozat, így áll egymás mellett egy bizonyos egyházkormányzati szemlélet és az egyház erőzítőja. Prohászka látta és értette a szekularizációs folyamatot. Értette és vallotta, hogy a szekularizáció miatt nem sopánkodni kell, hanem érteni kell a szekularizált világ nyelvét, ha ezt a világot akarjuk Krisztushoz közelebb segíteni. A szekularizált világban nem fundamentalista, önvédő alapra helyezkedik, hanem lépést vált – *elvégi a magyar katolikus egyház lépésváltását!* –, és az egyháztól távolodó világi hívők felelősségére alapozva evangelizál. *Prohászka értette és beszélt a kor nyelvét.* Ennek nemcsak a demokráciáról szóló fejtegetésekben, hanem a lelkipásztori munkában is nagy jelentősége lesz.

Prohászka Ottokár fejtegetései a demokráciáról teljesen más korokra esnek, mint Mindszenty bíboros és a többi alternatíva működési ideje. Prohászka még az előző századforduló idején, részben a tizenkilencedik század végén fejtette ki nézeteit. Az itt szereplő személyiségek közül Mindszenty, Márton Áron, Shvoy Lajos és Belon Gellért, illetve közvetlenül a politikában Varga Béla és Barankovics István a negyvenes évek második felében, történelmi útkeresztezéskésben katolikusként gondolkodtak a társadalmi alapértékről, illetve a politikus alternatívák cselekedtek ennek szellemében. Ha belegondolunk, hogy a nemzetközi rangú történetfilozófus és politikai gondolkodó Bibó István is 1945 és 48 között írta legjelentősebb tanulmányait, akkor nem mondható, hogy az itt szereplő hat katolikus személyiség elkészt volna. Természetesnek tekinthetjük, hogy két diktatúra között, ez a néhány év alkalmas időnek tűnt arra, hogy a demokráciáról mint az emberi jogokat leginkább biztosító intézményről felelős férfiak nyilatkozzanak. Az itt szerepeltetett hat személy, Mindszenty és alternatívái egyaránt, mindkét huszadik századi totalitárius diktatúrát elutasította, azaz: *mindegyikük antináci és antikommunista.* Ezt azért is le kell szögezni, mert különös világunkban akadhatnak, akik akár az egyik, akár a másik diktatúra elutasítását

⁵⁷ Uo., 65–68.

a maguk szemszögéből „politikailag inkorrekt” magatartásnak tekintik. A magam részéről leszögezem: törekszem arra, hogy ebben a különös világban „politikailag inkorrekt” legyek.

A hat közül öt katolikus pap, öközülük három már ekkor püspök, illetve Belon később lesz azzá. Egyikük sem folyóiratokban fejtette ki a demokráciáról vallott nézeteit, megnyilatkozásaik lehetnek alkalmiak, de legalábbis nem teszik ki az életmű nagy részét. (Márton Áronnak még a két háború között állt rendelkezésére folyóirat, később már nem. Ő akkor nívós esszéírói tevékenységet fejtett ki.) A püspökök szövegei beszédek és nyilvánosságnak szánt körlevelek, esetleg személyes levelek. Belon Gellértnek egy előadásszövege maradt fenn, amelyben a demokráciáról is ír. Varga Béla és Barankovics a gyakorlati politikában tevékenykedtek. A hat szerző közül Márton Áron az, akinek egy hosszabb, önálló esszének tekinthető, körlevélként közreadott elméleti munkája teljes egészében a demokrácia kérdését tárgyalja. Varga Béla (katolikus papként a nemzetgyűlés elnöke) és Barankovics István (a Demokrata Néppárt elnöke) beszédeiből, ekkori működéséből sok minden lenne e fejezetbe vonható, de az meghaladná e kötet kereteit. Jóllehet politikai pályájuk önálló tanulmányt érdemelne, mégis hasonló súllyal szerepelnek, mint a többiek. Az itt szereplők mind katolikusok, és e körön belül is jól érezhető a diktatúrák elleni fellépésnek, a demokrácia katolikus szolgálatának a sokoldalúsága, melyben én harmóniát látok. A fejezet témájához az ő szerepeltetésük úgy illeszkedik, hogy ugyanazon cél felé több pálya is tarthat, ugyanakkor Mindszenty bíboros esetén bizonyos ambivalencia is felfedezhető a demokráciával kapcsolatban. Az alternatívák, a több évtizeddel korábban működött Prohászkaival együtt, egyértelműen, minden ambivalencia nélkül nyilvánulnak meg. Ugyancsak Mindszenty bíboros az itt szereplő alternatívák közül Varga Béla iránt legalábbis fenntartásokkal, Barankovics István iránt pedig egyértelmű ellenszenvvel viseltetett. Erről a pártpolitikáról szóló oldalakon még lesz szó.

A püspöki kar 1945. május 24-én körlevelet adott ki a háború befejezése alkalmával. A körlevél aláírója a Magyar Püspöki Kar. Mindszenty József ekkor veszprémi püspök volt (1944 óta), tehát egy a megyéspüspökök közül. A körlevelet ő ilyen módon többedmagával társszerzőként jegyzi, ugyanúgy, mint a püspöki kar bármely

tagja. Az itt szereplő alternatívák közül akkor Shvoy Lajos székesfehérvári püspök is a püspöki kar tagja volt (1927 óta), az itt leírtak – mások mellett – az ő álláspontjának is tekinthetők. A körlevelet a Mindszenty Alapítvány, 1982-ben Mindszenty József szerzősége alatt kiadott, *Hirdettem az Igét* című kötetben közli, így a demokrácia mibenlétének megfogalmazását Mindszenty József vállalt álláspontjaként közöljük (ahogy bármely akkori püspök saját álláspontjaként vállalhatta).

A demokráciával kapcsolatban a következőket írja le a körlevél, amit katolikus álláspontként fogad el: „A demokrácia, a szabadság jelszavával indulunk az új életnek. Mily szép jelszavak ezek! A demokrácia azt jelenti, hogy a nép minden egyes tagja, minden egyes rétege egyenlő joggal vesz részt, közvetve vagy közvetlenül a közügyek intézésében! Ezzel a joggal, Kedves Híveink, elsősorban mi, katolikusok élhetünk, akik az igazi demokrácia elveit az evangéliumból merítettük és a demokráciát nem önző törekvéseket takaró jelszónak használjuk.”⁵⁸ („Katolikus álláspontként fogad el” – e meghatározás nem véletlen. A rendszerváltozás óta katolikus szerzőtől is olvasható volt néhány megnyilatkozás, melyek – talán valami abszolutizmus után vágyva? – jól érezhető lekezelő hangsúllyal nyilatkoztak a demokrácia intézményéről.)

Az idézetben dőlt betűvel kiemelt mondat a demokrácia klasszikus meghatározása, amit majd az 1963-ban XXIII. János pápa által kiadott *Pacem in Terris* című enciklika is vall. A minden egyes tag, minden egyes réteg hangsúlyozása elismeri a társadalom sokrétűségét, azt, hogy a demokrácia a pluralizmus talaján áll. A körlevél az evangéliumban látja az igazi demokrácia gyökereit, ez tehát Istentől akart rend, ami az ember jogait és méltóságát szolgálja. Tegyük hozzá, hogy az evangélium természetesen nemcsak a katolikusoké, hanem minden keresztényé, így bármely keresztény azonos joggal hivatkozhat a demokráciára. A modern demokrácia nem választható el a keresztény (= krisztusi) gyökerektől. Az európai uniós alkotmány körüli viták azt mutatják, hogy ma „politikailag inkorrekt” álláspont az, ami az embert Istennek és embertársának egyaránt felelős lényként

58 MINDSZENTY József, *Hirdettem az igét*, 64.

írja le. A katolikus püspökök 1945-ben rögzítik a szövegben, hogy már jelentkezett az a politikai csoportosulás, amelyik „önző törekvéseket takaró jelszónak” használja a demokráciát. A körlevél két diktatúra között, a náci diktatúra bukása után és a kommunista diktatúra kiteljesedése előtt született – de már látható volt az erőszakos csoportosulás, mely három év múlva a kommunista diktatúrát bevezette.

Mindszenty bíborosnak a Dinnyés Lajos miniszterelnökhöz 1948 november 18-án írt leveléből kiderül, hogy a fenti demokráciameghatározásnak nem csak passzív elfogadója volt ő, a fenti püspök-kari állásfoglalás általa is vallott vélemény volt. A miniszterelnökhöz írt levelében felrója, hogy a háború befejezése óta, azaz három és fél éve Budapest kivételével elmaradtak az önkormányzati választások. Felrója, hogy a demokrácia szólásszabadsága választott helyhatóságok híján nem érvényesülhet, aki pedig mégis él e demokratikus szabadságjogával, az állását veszíti. „...annyi hivatalos ígéret ellenére a második világháború óta – a fővárost kivéve – mind ez ideig kimaradtak az önkormányzati választások. Ami határozatot tehát a várme-gyekben, városokban, községekben hoznak, annak valójában jogalapja nincs. A kenyér és személyes szabadság elvesztésével megerősakolt egyének megnyilatkoztatása az ország némaságra kárhozottatott, az alkotmány önkormányzati sáncaiból kizárt egész közvéleményével szemben, komolytalan játék a közélettel. A demokrácia szólásszabadsága úgy jelentkezik ezekben, hogy ellentmondást kizárva, és ha – mint felemelő példák mutatják – mégis van demokrácia biztosította kritika, elbocsátást, vagy más hasonló beavatkozást von maga után.”⁵⁹

Az idézett szöveg szerint Mindszenty pontosan érzékelte, hogy a demokrácia nem felülről diktált, nem előírt rendszer, hanem alulról építkezik. Ez éppen abból adódik, hogy a demokrácia választáson alapul, a résztvevők szavának tehát súlya kell hogy legyen. Még 1945 december 24-én írta Tildy Zoltán miniszterelnököknek: „A demokráciának rosszul áll, hogy mindent elő akarja írni. Ez totalitás és parancsuralom volna és nem az emberi jogos demokrácia.” Mivel a levél katolikus napilap megalapításával kapcsolatos, ezért írja: „Úgy gondoljuk, hogy az új kormány nem akar 6 millió katolikust a demokrá-

cia emberi jogaiból kizárni. Ezért bizalommal kérjük az engedélyt.”⁶⁰ A katolikus napilapot nem sikerült elindítani: papírhiányra hivatkozva megtagadták az engedélyt.

Ahol demokrácia van, ott elismerést nyer a társadalom pluralitása, sokrétűsége. *Pluralizmus*: a többféle választás lehetősége, sokrétűség. A pluralizmus érvényesülése szükségszerűen a totalitárius rendszerek ellen hat. A pluralizmus és a politikai homogenitás kizárják egymást. Politikailag olyan következménye van ennek, hogy a pluralista elvek feltételezik a többpártrendszert. (Bizonyára vannak különböző oldalakon, akik „politikailag inkorrekt” álláspontnak tartják, de éppen a pluralista, demokrata elvekből következően, az olyan *totalitárius pártok, mint a náci és a kommunista pártok, betiltandók.*) A demokrácia és a pluralizmus összefüggését azért szükséges hangsúlyozni, mert ezen a ponton nyilvánul meg az, hogy Mindszenty bíboros a demokráciát illetően ambivalens volt.

Mindszenty József, *Amit a viharestendő sürget* címmel, cikket írt az Új Ember 1945. szeptember 23-i számában. Ebben az egyházközségek működésének reformjával kapcsolatban figyelemre méltó gondolatokat fogalmaz meg, melyekről még lesz szó az egyház megújulásának igényéről szóló fejezetben. Van néhány mondata, melyek arra utalnak, hogy a nem sokkal előbb kinevezett esztergomi érsek hogyan gondolkodik a demokráciáról. Amit a fentiekben idéztünk ezzel kapcsolatban, azok egyértelműek. Viszont ebben a cikkben, melynek témája nem politikai-társadalompolitikai, hanem lelkipásztori, talán önkéntelenül kinyilvánítja azokat a gondolatait, melyek már nem egyértelműek, talán ellentétesek is a demokráciáról (akár társszerzőként is) vallott előző gondolataival. „Az uralkodó planéta ma a demokrácia, a népirány. Nos, itt nem keresünk se keleti, se nyugati demokráciát, hanem Isten népének, családjának tömörülését, egységét. Együtt van itt a hívó nép minden rétege.”⁶¹

60 Mindszenty József levele a miniszterelnökhöz, 1945. december 24. = SOMORJAI Ádám OSB – ZINNER Tibor, *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008.

61 MINDSZENTY József, *Amit a viharestendő sürget*, Új Ember 1945. szeptember 23.

Az idézett szöveggel kapcsolatban azt tartom problémának, hogy Mindszenty József az egyház, az egyházközség szükséges egységét itt nem egyházi, nem teológiai, nem lelkipásztori kifejezésekkel írja le, hanem szükséges egyházi-egyházközségi egységre *hivatkozva*, legalábbis felébreszti a gyanút, hogy az újonnan kinevezett magyar prímás idegenkedik a demokráciától. Mivel e cikk közvetlenül az esztergomi érseki kinevezése után, még a beiktatása előtt jelent meg, a katolikus közvélemény előtti bemutatkozásként is értelmezhető. A fent dőlt betűvel szereplő félmondatról elmondható, hogy így, úgy vagy amúgy értelmezhető, vagy értelmezendő. Akár tetszik, akár nem, a magyar katolikus társadalom meglehetősen sokrétű (plurális), és bizony, sokan lehetnek 1945-ben, akik e mondatból Mindszenty Józsefnek a demokrácia iránti idegenkedését olvasták ki. Nem lenne bölcs dolog e sokak véleményét kézlegyintéssel elintézni, ignorálni, mímelte semmibevétellel a hátunk mögé hajítani, mert aki ezt teszi, az önmagát minősíti. Az ignorálás mögött mindig az van, hogy ha valakit megbélyegeznek, akkor arról már nem kell tudomást venni, azzal már vitatkozni sem érdemes – ezzel pedig az ignoráló személy önmagát zárja ki azoknak a kiválóknak a táborából, akik, ha tőlük eltérő véleménnyel találkoznak, érveléssel védik álláspontjukat. Ennek pedig akár az is lehet a következménye, hogy az érvelésre képes személy maga változtat az álláspontján (jelen esetben például a demokráciát illetően), ha érvei gyengének bizonyultak. Az érvelés az európai kultúrában kétezer-ötszáz éves igény. Persze aki fundamentalista, és az övétől eltérő véleményt megbélyegzi, annak erre nem kell adnia.

Az Új Emberben 1945-ben megjelent cikkben a „demokrácia” jelzőket kap – amire a későbbi évtizedek is szolgáltatottak teljesen más típusú példát. Ezzel kapcsolatban fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az idézett, 1945. május 24-én kiadott, így Mindszenty József által is jegyzett püspökkari körlevél a „keleti demokráciát” – nagyon helyesen – nem tartja demokráciának, mert a kommunisták számára az csak „önző törekvéseket takaró jelszó”. Így annak a társaságnak értelemszerűen semmi köze a demokráciához. A „nyugati” demokrácia viszont olyan többpártrendszerű választási demokrácia, amelyet az 1945. május 24-én kiadott püspökkari körlevél is védelmez. Mindszenty József esztergomi érsek azt írja, hogy „nem keresünk se keleti,

se nyugati demokráciát...” Nyugati, azaz többpártrendszeren alapuló választási demokráciát nem keresni (...) – maradjunk abban, hogy az itt leírtak, az 1945-ös választások előtt, fogalmi problémák miatt tesszük támadhatóvá az új magyar hercegprímást.

A továbbiakban a cikk tudatja a nemzetgyűlési választások előtt álló katolikus olvasóval, hogy „a pártoskodás a társadalmat felbontja földművelőkre, munkásra stb. Az egyházközség egyesít Krisztusban...”⁶² Mindszenty József mintha idegenkedne a többpártrendszertől. Néhány év múlva a kommunisták csinálták meg az egypártrendszert. Ha Mindszenty József a többpártrendszert (éppen nemzetgyűlési választások előtt!) pártoskodásnak tekinti, akkor felmerül a kérdés, hogy mit akart helyette. A pártok nem az ördögtől valók (az egypártrendszer, és benne a Párt, az igen!), latinul a *pars* annyit jelent, hogy rész, több nyelvben ebből származik a *párt* szó. Az a normális, hogy az egész részekből áll, és attól rész valami, hogy más, mint az egész többi része, azaz vannak más részek is. Ez nemcsak a matematikában van így, hanem a társadalomelméletben is, ami azt jelenti, hogy vannak más pártok is – legalábbis egy demokrata számára.

Amikor e könyvben a bíboros pártpolitikai, hatalmi küzdelmeiről lesz szó, majd kiderül, hogy egy konkrét párt belső, személyi ügyeibe is beavatkozott, sikertelenül. Ezt majd azon a helyen tárgyaljuk. Itt most azt kell fájdalommal tudomásul vennünk, hogy a nehéz sorsú hercegprímás, az idézett szöveg szerint, a többpártrendszert az egyházközséggel, az egyházzal, Krisztussal szemben álló dolognak tartotta. Vagy ha nem, akkor ismét nem sikerült a sokrétű, pluralista magyar társadalom nagy része számára egyértelműen kifejeznie magát. Prohászkanak, Márton Áronnak nem voltak fogalmi, kifejezési problémái. Hogy alkalmi kifejezési problémáról lett volna szó itt? Az egyházi megújulás szükségességéről szóló részben lesz még szó a „kíváncsú egyrétegű hívősereg”⁶³ problémájáról. Itt ezzel kapcsolatban csak annyit, hogy amint Mindszenty bíborost zavarta a többpártrendszer (az övétől eltérő álláspontok lehetősége!), úgy zavarta őt a társa-

62 Uo.

63 MINDSZENTY József, *Emlékirataim*, Szent István Társulat, Budapest, 1989, 24.

dalom sokrétűsége, plurális állapota. Ezt az idegenkedést a pluralista társadalomtól, érthetetlennek tartom.

Mielőtt a fentiekkel kapcsolatban Mindszenty Józsefről bárki igaztalan következtetéseket vonna le, itt le kell szögezni: a hercegprímás a pluralizmust mint értéket és társadalmi/lelképásztori keretet nem ismerte fel, nem tudott vele mit kezdeni – azonban a totális hatalmakkal szemben mindig világosan állást foglalt. A nácizmussal és a kommunizmussal szemben egyaránt! Ez pedig különös világunkban ritka erény!

Miközben Mindszenty Józsefnek legalábbis ambivalens viszonya volt a demokráciához, az általa kevésbé, vagy egyáltalán nem becsült politikusok a személyes biztonságukat kockáztatták azzal, hogy a demokrácia érdekében akár a Magyarországot megszálló világhatalommal, a Szovjetunióval, közelebbről Magyarország teljhatalmú szovjet helytartójával, Vorosilov marsallal is szembehelyezkedtek. Az 1945 és 48 közötti időben sok példája volt Magyarországon annak a politikai hősiességnek, ami arra törekedett, hogy Magyarországon demokratikus rendszer valósuljon meg, szemben a készülődő diktatúrával. Itt most egy eseményről legyen szó, melyben Kovács Béla mellett a Mindszenty által lebecsült Nagy Ferenc és Varga Béla kisközpárti politikusok az 1945-ös választások tisztaságát sikeresen védtek meg a kommunista antidemokratikus mesterkedésekkel szemben. Az történt, hogy Vorosilov marsall személyesen gyakorolt nyomást annak érdekében, hogy a koalíciós pártok előre elosztott részarányok szerint közös listát indítsanak, ennek érdekében a marsall polgárháborúval is fenyegetőzött. Ekkor Nagy Ferenc, Varga Béla és Kovács Béla az amerikai és a brit követekhez fordultak, ugyanakkor Nagy Ferenc kikötötte, hogy a kisközpárt nagyválasztmány nélkül semmit nem tesznek. Ez viszont azzal a következménnyel járt volna, hogy a terv nyilvánosságra kerül, ami a kommunista párt súlyos presztízvesztését jelentette volna. Az angolok és az amerikaiak nyomást gyakoroltak Vorosilovra, így tervük elbukott. Ahogy az esetet feljegyzéseiben megörökítő Saláta Kálmán kisközpárt képviselő írja: „Első ízben húztunk ujjat az oroszokkal”.⁶⁴

64 SALÁTA Kálmán, *A választási győzelem = Nagy Ferenc miniszterelnök, összeállította és a bevezetést írta CSICSERY-RÓNAY István*, Budapest, 1995, 51–53.

Mindszenty bíborosnak a Varga Bélához és Nagy Ferenchez fűződő viszonyáról lesz még szó. A kisközpárt főtitkárát, Kovács Bélát nehéz lett volna lebecsülnie, mert ő nem emigrációba, hanem Szbériába került. E kötetnek nem feladata a kisközpárt személyi viszonyainak elemzése. Amihez álláspontom szerint kétség nem fér: a kisközpárt „szekerét” a Varga–Nagy–Kovács hármas húzta a demokrácia felé. Balogh páter, Ortutay és társai a Szovjetunió felé húztak. Tildy vagy semerre, vagy kétfelé. A kisközpárt három demokratikus elkötelezettségű, a demokráciáért személyes kockázatot vállaló, európai rangú főembere méltó alternatívája a pártpolitikába mélyen belemerült, a demokratikus értékek iránt kevés affinitást érző bíborosnak.

Barankovics István a Demokrata Néppárt elnökeként, 1949 januárjában amerikai segítséggel történt emigrációjáig, meghatározó személyisége volt a második világháború utáni magyar demokratikus kísérletnek. A Demokrata Néppárt az 1945-ös választáson nem indult, hogy a demokratikus jobboldalt ne ossza meg, így e párt szavazói 1945 novemberében jórészt a kisközpártokra adták szavazatukat, amivel segítették az 57%-os győzelmüket. A kommunista párt csak 17%-ot kapott, ezzel egyértelművé vált, hogy a magyar nép polgári demokráciát akar. Miután a kommunista irányítású politikai rendőrség 1946/47-ben szétzilálta a kisközpártot, az 1947. augusztusi nemzetgyűlési választáson indult a Demokrata Néppárt. A kommunisták a közismert „kék cédulás” választási csalásokkal 22%-ot szereztek, amivel – miután a jobboldalt rendőrségi eszközökkel „felszámolták” – első helyen végeztek. A második helyet 17%-os aránnyal a Demokrata Néppárt szerezte meg. A jobboldalt négy-öt pártra szabdalták szét, ha egységesen indulhattak volna, akkor a kék cédulás csalások mellett is toronymagas győzelmet értek volna el. A kék cédulákkal, melyekkel a kommunisták szavazhattak, több helyen is lehetett voksolni. A nyomdász szakszervezet szerint 500 000 kék cédulát nyomtak! Ha nincs ez a kék cédulás csalás, akkor a Demokrata Néppárt (Mindszenty József által ignorált nyugati szellemiségű, modern kereszténydemokrata párt) még a jobboldal széttöredezettsége mellett is megnyeri a választást. Nem fér hozzá kétség, hogy Magyarországon 1947-ben a Mindszenty által lekezelte, haladónak bélyegzett Demokrata Néppárt volt az ország legjobban támogatott pártja.

Barankovics István pártelnök 1947-ben *Mit akar a Demokrata Néppárt?* címmel fejtette ki pártja programját. Ebben leírja, hogy „politikai eszményképünk a szabadság- és egyenlőségelvű demokrácia, amely a népi önkormányzatokban valósul meg, és a parlamentáris demokratikus kormányformában csúcsosodik ki”. Barankovics István szerint ennek személyi/személyiségi feltételei vannak: „Demokrácia nincs jó demokraták nélkül. A jó demokratát nem a másokon való uralkodás, hanem az önuralom, a mérséklet és mások jogainak tisztelete jellemzi.” Vagyis a demokrácia számára idegen az a mentalitás, amely saját véleményét, politikai álláspontját másokra erőlteti. A demokráciától idegen az abszolutizmus, így a *demokrata érett személyiség, aki nem sértődik meg, nem kiált ellenséget, ha valakinek eltérő az álláspontja, mint az övé.* Barankovics számára a demokrácia nemcsak elv, hanem gyakorlat is, amit a választópolgárokon és a választott politikusokon kívül a hivatalnokok, tisztviselők is kötelesek megvalósítani. Míg a politikus párthoz kötött, a tisztviselőnek pártatlannak kell lennie. „Nagy csapás a népre, ha köztisztviselői, akik a törvényeket végrehajtják, nem rendelkeznek kellő szaktudással, nem tölti el őket a törvénytisztelet kötelességtudata, és nem függetlenek. Ha a köztisztviselő kinevezése és előlépése valamely párttól vagy csoporttól függ (...)”⁶⁵ Barankovics világosan különválasztja egymástól a választott, nem független politikusokat a független, ciklusokon átívelően dolgozó, szakképzett köztisztviselőktől. A politikus törvényt hoz, a köztisztviselő törvényt alkalmaz. Ezt az elvet Max Weber fogalmazta meg *A politika mint hivatás* című tanulmányában, és Márton Áronnal kapcsolatban alább még lesz szó erről az elvről.

Shvoy Lajos székesfehérvári püspököt a korról szóló egyháztörténeti írások Mindszenty támogatójaként jellemzik, joggal. Shvoy ugyanúgy szemben állt mindenféle diktatúrával, mint Mindszenty, az egyházat politikai alárendeltségbe vonni akaró törekvésekkel ugyanúgy szembe-
szegült. Az egyenlőséggel, eme azonosságok ellenére, véleményem szerint mégsem tehető ki. Sor kerül még arra, hogy összehasonlítsuk őket, itt most néhány életrajznak is mondható adattal utalnék az eltérésekre.

65 BARANKOVICS István, *Mit akar a Demokrata Néppárt?* = *Híven önmagunkhoz. Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról*, szerk. Kovács K. Zoltán – GYÖRGYEVICS Miklós, Barankovics Akadémia Alapítvány, hely és év nélkül.

Shvoy Lajos 1879-ben született, tehát tizenhárom évvel volt idősebb Mindszenty Józsefnél. Shvoy 1927-ben lett székesfehérvári püspök, tehát amikor Mindszenty 1944-ben veszprémi püspök lett, akkor Shvoy már tizenhét éve tagja volt a püspöki karnak. Amikor Serédi meghalt, szóba került Shvoy Lajos esztergomi érseki kinevezése, amit egyházi részről nagy tapasztalata, világlátása indokolt, és az is, hogy a nyilas kormánnyal való szembeszegülés miatt letartóztatták. (Sopronban együtt raboskodott az ugyanilyen okból letartóztatott Mindszenty Józseffel.) Ellene szólt azonban az, hogy mindkét testvére tábornok volt a Horthy-hadseregben (István bátyja egy időben a honvédség főparancsnoka volt), ez pedig 1945 tavaszán a Horthy-korszakhoz való kötődés gyanúját vetette fel.⁶⁶ A Horthy-rendszerhez való kötődés feltételezése ugyanakkor azt is jelentheti, hogy Mindszentyvel ellentétben, Shvoy püspök vagy nem volt legitimista, vagy távol állt annak militáns változatától.

A Horthy-rendszer semmiképpen nem volt egységes. Jelentős erőt képviseltek benne az angolszász orientációt követő politikusok, és a német megszállás előtt, a súlyos szociális problémák ellenére, és talán még a harmincas évek végétől is, a zsidótörvények ellenére, inkább emlékeztetett az angol parlamentarizmusra, mint egy totális diktatúrára. Shvoy Lajos a két háború között kétszer is járt Amerikában, tudott angolul, amerikai kapcsolatai voltak. E kapcsolatai alapján feltételezhetjük, sőt tudjuk, hogy a demokráciát, a többpártrendszert feltétlenül értéknek tartotta. 1947-ben például, amikor Mindszenty József elutasította azt, hogy az esztergomi érsekség területén, Esztergom és Komárom megyékben jelöltet indítson a Barankovics-párt, Shvoy Lajos kifejezetten kérte, hogy Fejér megyében Barankovicsék indításnak jelöltesse.⁶⁷ Erről később még lesz szó.

Shvoy Prohászka és Mailáth Gusztáv Károly tanítványaként fellette állt a korszak neobarokk, feudális vonásokat is hordozó, bizonyos mértékben Habsburg-kötődésű püspöktársai jelentős részének. Papként a Regnum Marianum közösségéhez tartozott, ahol nem volt

66 PETRÓCI Sándor, *Emlékek Pétery József püspökről*, Szent István Társulat, Budapest, 1997, 50.

67 Kovács K. Zoltán, *A Demokrata Néppárt programja és választási sikere 1947-ben* = *Katolikus Szemle* 1988/2.

szokás a „nagy méltóságú és főtisztelendő urazás”, a Regnumban érett személyiségű Krisztus-követők nevelésére törekedtek, ez pedig feltételezi a demokratikus szellemet, ahol a nevelő (akkor ez mindenképpen papot jelentett) maga mellé, önmagával egyenrangú társsá akarja felnevelni a tanítványait, akik ekkor még kamasz ifjak. Shvoy Lajosnak volt hol tanulni a demokratikus szellemet.

Shvoy Lajos közvetlenül a háború után két olyan körlevelet adott ki, melyekben a székesfehérvári egyházmegye helyzetével foglalkozva, azt is egyértelművé teszi, hogy a többpártrendszer feltételező, a nyugati társadalomfejlődésben már létező polgári demokrácia híve. Ezt körlevelekben egyértelművé téve, egyúttal egyházmegyéje papjai és világi hívei előtt is megjelöli a fejlődés helyes irányát. 1945. május 6-án írja, hogy „a szövetséges hatalmak legyőzték Németországot”. A szóhasználat diplomatikusan közli, hogy a náci Németország legyőzése nem kizárólag a Szovjetunió érdeme, ahogy azt Magyarországon a kommunista propaganda állította. E szóhasználat érzékelteti a püspök angolszász orientációját, ami nemcsak a háború alatt jelentett veszélyt számára, hanem a szovjet megszállás alá került Magyarországon is. A következő mondattal egyértelművé teszi azt is, hogy *Németország legyőzése egy katolikus számára nem lehet vereség*: „A német nemzeti szocializmus, mely oly kíméletlenül és okatlanul támadta az Egyházat, végleg elbukott.” Shvoy püspök a nép gondolkodásának formálására törekedett: a háborút elvesztettük, de a bukott totalitárius diktatúra, mely a háborúba kényszerített bennünket, nem vereség számunkra, mert az ember méltóságát szolgáló demokrácia nyereség lehet. A kialakult helyzetet adott feltételként, életünk kereteként el kell fogadni, számolni kell a realitásokkal: „Az Ideiglenes Nemzeti Kormány a győztes vörös hadsereg vezetőinek támogatásával rendet és új életlehetőséget akar teremteni újból megcsonkult, sokat szenvedett drága hazánk területén. Ez az Egyházat is új helyzet és új feladatok elé állítja.”⁶⁸ Ha nem tudnánk, hogy az idézett mon-

⁶⁸ Shvoy Lajos székesfehérvári püspök körlevele, 1945. május 6. = *Inter arma 1944–1945. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból*, szerkesztette, a bevezetőt írta, jegyzetekkel ellátta és a mutatókat összeállította Mózes Gergely, Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2004, 89.

datokat ki írta, akár egy kollaboránsra is gondolhatnánk. Pedig a *realitások figyelembevétele, és azok között az autonómia megőrzése nem kollaboráció!* Shvoy törekvése bölcsességét mutatja: egyházmegyéje hívő közösségét óvja a konfrontációtól (Mindszenty bíboros ezt nem tette), miközben Németország legyőzését eredménynek tekintve, nem hagy kétséget nyugati orientációja felől.

Következő körlevelében, melyet 1945. június 15-én, ezúttal csak a papság számára adott ki, Mindszenty bíboros alternatívájaként a politikai állásfoglalást lelkiismereti fórumra utalja. Tudja, hogy papjai számára nem írhatja elő, milyen pártot támogassanak – azt természetesnek veszi, hogy papjai diktatórikus pártot nem támogatnak. Úgy határozza meg a többpártrendszeren alapuló demokrácia mibenlétét, hogy elfogadja a hazánkra mint vesztes államra kényszerített kereteket. „Tudjátok T. T. (Tisztelendő Testvéreim; V. L.), hogy a múltban sem kényszerítettem rá senkire valami politikai állásfoglalást. Olyan értékes politikai múltja van egyházmegyéinknek, s annyira komoly papságnak ismerlek, hogy nincs is erre szükség. Teljesen megbízom politikai érettségtekben és lelkiismeretes komolyságotokban. De kötelességemnek tartom, hogy figyelmeztesselek: orosz megszállás alatt vagyunk s egy nagy politikai átalakulás korát éljük. A politikai élet ma olyan, mint a magasfeszültségű áram. Ne engedjük, hogy az egyházközi gyűlésekre politikai kérdéseket vigyenek be, vagy éppen a megszállás okozta nehézségeket tárgyalják (...) ezek a pártgyűlésekre vagy községi képviselőtestületi gyűlésre valók. Pártpolitika semmiképp sem tartozik az egyházközségi gyűléseire.” Shvoy Lajos világosan kettéválasztja az egyházi, egyházközségi életet attól, ami a pártpolitikára tartozik. Azt láthatjuk ebből, hogy a pluralista társadalomban, a többpártrendszerre épülő demokráciában természetesnek tartja azt, hogy a hívő közösség nem ugyanarra a pártra szavaz, hanem lelkiismerete szerint bármely demokratikus pártra. Tudja, hogy ha az egyházi közösség csak egy pártra szavazhatna, akkor azt az egy pártot valaki előírná számára, ami a demokráciával ellentétes lenne. Meghatározza a demokrácia mibenlétét is: „A demokrácia, melynek jegyében épül most az új magyar élet – ellentétben a nyilas párt diktatúrával –, azt jelenti, hogy mindenki szabadon vallja politikai meggyőződését a törvény szabta

keretek között: az öt pártban.”⁶⁹ A demokrácia mibenlétével kapcsolatban Shvoy meghatározása az eddigiekhez képest annyiban új, hogy – az 1945-re kialakult helyzettel számolva – álláspontját az adott feltételeket mozgástérként elfogadva fogalmazza meg. Ismét úgy kerül a konfrontációt, hogy egyúttal pluralizmussal, többpártrendszerrel számol.

Belon Gellért a kalocsai egyházmegye papja volt. Budapesten doktorált, majd 1936-tól 47-ig a kalocsai hittudományi főiskolán tanított. Ezután lelkipásztori beosztásokban dolgozott. Az ötvenes években a Vigiliában jelentek meg tanulmányai, melyek a korszak sötétségében fényt, reményt jelentettek a folyóirat olvasói számára. XXIII. János pápa 1959-ben püspökké és pécsi apostoli kormányzóvá nevezte ki, hivatalának elfoglalását és püspökké szentelését azonban a kommunista hatóság megakadályozta. Belon Gellért ekkor bajai plébános volt, a hatóság még Bajáról is kitiltotta. Eltiltották a publikálástól is. Belon Gellért ezután élete végéig falusi plébános volt (előbb Miskén, majd Jánoshalmán), közben járta az országot és lelkigyakorlatokat tartott. Úgy emlegették, hogy ő az „ország püspöke”. Prohászka-hoz és Márton Áronhoz hasonlóan, a párbeszéd mestere volt, mert úgy tudott szót érteni bárkivel, hogy abban nem voltak előre kijelölt győztesek. Ezért nem kellett a kommunistáknak, mert ők párbeszéd („keresztény–marxista dialógus”) címén inkább az egyházat alázták meg. Kodolányi Jánost ő hozta vissza a katolikus egyházba. Illyés koporsójához elvitte az egyház bocsánatkérését, mert az egyház hagyta őt Kháron ladikján, hitbéli bizonytalanságban hanyódni. Dienes Valériának lelkiatyja volt. Ő fedezte fel Prokop Péterben a festő-zsenit. Reneszánsz egyéniség volt – krisztusi elkötelezettséggel. Szerencsésebb történeti fejlődés esetén ő lehetett volna az esztergomi bíboros-érsek. Belon Gellért püspökké szentelését kinevezése után 23 évvel, 1982-ben engedte meg a hatóság, amikor már olyan beteg volt, hogy évek óta bármikor meghalhatott volna. Ezután még öt évig élt, a jánoshalmi plébánián maradván, és változatlanul az országot járva.

69 Shvoy Lajos székesfehérvári püspök körlevele, 1945. június 15. = *Inter arma 1944–1945. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból*, szerkesztette, a bevezetőt írta, jegyzetekkel ellátta és a mutatókat összeállította MÓZBSSY Gergely, Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2004, 91.

Belon Gellértnek fennmaradt egy 1946-os keltezésű előadás-kézírata, melyben a demokrácia kérdésére is kitér. Szerves újjáépítésről beszél ebben, tehát a végletes törekvéseket, az öncélú lerombolva újrakezdést és a szintén öncélú konzerválást egyaránt elutasítja. Politikai elmaradottságról beszél, mert „a nép érdeke és akarata nagyon gyéren jött számításba (...) általa nem kívánt rendszereket ültettek a nyakára”. Konfliktusok szítása helyett harmóniát szorgalmaz azzal, hogy az egyenlőség és a különbözőség helyes egyensúlyát akarja, tehát elutasítja a szocialista kényszer-egyenlősítést, és a rendi társadalomtól örökölt előjogokat is. „A régi rendszer az egyenlőség és a különbözőség egészséges egyensúlyát mulasztotta el kidolgozni.” Ezt az egészséges egyensúlyt a társadalom átrétegződése, a mobilitás, az előbbre jutás lehetősége biztosíthatja, amelynek az iskola a garanciája, ha lebontja az előjogokat. „Az iskola a nagy egyenlősítésnek a helye” – ami ugyanakkor nem lesz demokráciaellenes azzal, hogy tehetség, szorgalom szerint megjelennek benne a különbözőségek. Valószínűleg a Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején mindenhol elterjedt nyolcosztályos általános iskolát ismeri-ismerteti el, ami a társadalom különböző rétegeinek, az addiginál hosszabb ideig biztosítja az azonos kötelező ismeretanyagot, megteremtve ezzel az előbbre jutás lehetőségét a hátrányos helyzetű rétegeknek is. „A társadalom különböző rétegeiből származó gyermekeknek mind ugyanazt a szellemi táplálékot adja, egymás mellé ülteti őket, és szinte kiáltóan hangsúlyozza, hogy vannak bizonyos dolgok és igazságok, amiket nem sajtáthatnak ki sem vagyonosok, sem proletárok, de amelyek minden ember közkinccsei.”⁷⁰ Belon Gellért azokban az években, amikor minden addiginál gyakrabban hangzott el a „demokrácia” szó, és amikor ez a kifejezés ezért kissé talán inflálódott, a jelszó felszínéről annak mélyebb tartalmára irányította a figyelmet. A demokráciában nincsenek sem régi, sem új kiváltságosok, a demokráciában az embernek képessége, tudása és szorgalma alapján kell elfoglalnia a helyét. Ez az elgondolása a rendiséget és a szocializmust egyaránt elutasító polgári, funkcionista társadalomtudomány követőivel rokonítja. A ré-

70 BELON Gellért, *Az iskola az újjáépítés szolgálatában* = Belon Gellért *Emlékkönyv halálának 5. évfordulójára*, Szent István Társulat, Budapest, é. n. (1992.), 33–35.

gi iskolarendszert meghatározta a rendi előjogokat átörökítő „népiskola – elit iskola” kettőssége, ezt fel kell váltania az általános, azaz mindenki számára lehetőségeket nyújtó iskolának. Új szemponttal, a közoktatás általánosan magas színvonalának elterjesztésével gazdagította a demokráciáról való katolikus gondolkodást.

Belon demokrácia-fogalmában igényként jelenik meg az érett személyiség. Ugyanebben az évben Erdélyben Márton Áron is erről beszélt. Belon Gellért vallja, hogy a demokrácia csak ott valósulhat meg, ahol van közösségi érzés és önfegyelem. A demokrácia nem azt jelenti, hogy bárki bármit tehet, mert az én szabadságom, jogaim csak bármely más ember, a közösség szabadságával, jogaival együtt érvényesülhetnek. Ha viszont másoknak is vannak jogai, akkor ez az én oldalamon kötelezettségekkel jár együtt.⁷¹

Márton Áron az első világháborúban a fronton harcolt, a háború végére hadnagyi rendfokozatot ért el, háromszor sebesült. A háború után jelentkezett papnövendéknek, 1924-ben szentelte pappá Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök. Márton Áron az *erőszakmentesség apostola* lett. Lelkipásztorként a Székelyföld színmagyar és szinkatolikus vidékén kezdte, majd marosvásárhelyi hittanárként színmagyar, de katolikus-református vegyes vallású környezetben folytatta. Nagyszebeni árvaházi lelkészként román többségű vidékre került, majd levéltáros és titkár volt Gyulafehérváron Mailáth püspök mellett. Ezután került Kolozsvárra egyetemi lelkésznek, ahol megalapította az Erdélyi Iskola című katolikus pedagógiai és népművelő folyóiratot. Lelkipásztori munkájának tizenöt éve alatt megismerte Erdély rendkívül változatos, nyelvileg, felekezetiileg, társadalmilag tagolt világát, ahol a nagyvárosokban a szekularizáció már jól látható jelenség volt. Márton Áron e közegben megtanulta a szóértést, természetesnek tartotta, hogy az övétől eltérő nézetek is lehetségesek. Márton Áron jól ismerte a pluralista társadalmat, és lelkipásztori keretnek tekintette a körülötte lévő világ sokrétűségét.

Márton Áron kolozsvári éveiben újjászervezte a trianoni trauma hatása alatt szétesőfélben lévő erdélyi magyar társadalmat. Lelkipásztorként, folyóirat-szerkesztőként és tanulmányíróként a népben élő

71 Uo., 36–37.

belső, természetes energiák felszabadítására törekedett, saját értékekre alapozva szolgálta az erdélyi magyar társadalom polgárosodását. A nép nyelvén, a nép gondolkodásmódját értve szólt a néphez, úgy, hogy ezáltal a már kialakult városi/polgári kultúrák mellé állította azt, velük egyenrangúan. Azzal, hogy az európai kultúráként megjelenő népi értékekhez kötötte az egyház evangelizációs küldetését, a saját területén megteremtette a nép és az értelmiség által egyaránt jól érthető modern lelkipásztori nyelvet.

Márton Áront 1939-ben szentelték püspökké. Ennek az évnek novemberében Európában elsőként tiltakozott a nemrég kitört második világháború ellen (amit a nyugati demokráciák 1938-ban Münchenben jóváhagytak), 1944. május 18-án az egész magyar nyelvterületen elsőként ítélte el nyilvánosan a zsidóság három nappal korábban elkezdett deportálását. Beszédeiben, körleveleiben nem hallgatta el a világháború kitörésében viselt keresztény felelősséget. Amikor pedig 1948-ban Romániában betiltották az erdélyi románok görög katolikus egyházát, mint magyar római katolikus püspök azonnal az üldözött román görög szertartású katolikusok mellé állt, római katolikus híveit felszólítva, hogy fogadják be templomaikba a román görög katolikusokat.

Márton Áron 1946-ban Marosvásárhelyen beszédet mondott a demokrácia szükségességéről, jellemzőiről és erkölcsi feltételeiről, melynek szövegét körlevélként is közreadta.⁷² E beszéd és körlevél már 1946-ban azt a szellemet képviselte, amelyet az egyházban majd csak a hatvanas években tett általánossá a II. vatikáni zsinat, de még azt is mondhatjuk, hogy e háború után mondott beszéd tömör összefoglalása a demokráciáról szóló, 1963 és 1991 között megjelent különböző dokumentumoknak. Márton Áron a katolikus társadalmi tanításnak nem egyszerű végrehajtója, hanem a maga helyén már a harmincas évektől kezdve alakítója volt.⁷³

A körlevél kezdő gondolata az, hogy a demokráciát nem a külső felépítése szerint kell megítélni, mert az a népek sokfélesége miatt különböző lehet, hanem az a döntő szempont, hogy a rendszer mit tesz az emberért, mert „minden társadalomnak az alapja, és egyben oka és

72 Márton Áron körlevele, 1946. október 27. = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 172–182.

73 VIRT László, Katolikus társadalmi alapértékek, 126–128.

célja az ember". A demokrácia működőképességéhez két sarkalatos jogot kell biztosítani, a *vélemény szabad kinyilvánításának jogát* és a *szabad választás jogát*, ami feltételezi az *egyesülési szabadságot* is. Márton Áront a *demokrácia és a szabadság összefüggése* foglalkoztathatta, ha az ellenkező vélemény kimondásának szabadságában azt látta, hogy a hatalom gyakorlói ebben kapnak lehetőséget az önellenőrzésre, mert az önellenőrzés más vélemények ismerete nélkül elképzelhetetlen. „A vélemény szabadság biztosítása a demokráciára nézve egyenesen életkérdés. Ahol a véleménynyilvánítás szabadsága korlátozva van, ott nem lehet demokráciáról beszélni. (...) Az egészséges demokráciát az egészséges közvélemény alakítja, és ez csak ott működik, ahol szabad az ellenkező véleményeket is kimondani.” A hatalom „az ellenkező vélemények elnyomásával a saját gyöngeségét árulja el”. Márton Áron az itt leírtakkal a saját személyiségét is élénk tárja: természetesnek veszi, hogy sokféle nézet élhet egymás mellett, nincsenek véleménymonopóliumok. Ha pedig elfogadta azt, hogy például az ő véleményétől eltérő nézetek is lehetségesek, akkor képes volt a szóértésre és a párbeszédre. Márton Áron a *párbeszéd mestereként, demokrataként – Prohászka-hoz és Belon Gellérthez hasonlóan – képes volt arra, hogy a szekularizált világban evangelizáljon.*

Gondolatmenetében a vélemény szabad kinyilvánításának joga és a politikai szabadságjogok egy további jogot is feltételeznek, ez pedig a következő: „a társadalom tagjainak, hogy az említett kettős joggal (...) a közösség javára élhessenek, *joguk van tudni az igazságot*”. Elképzelhetetlen az ellenkező vélemény kimondásának a szabadsága és a *reális politikai választás ott, ahol a polgárok csak megszürt információkhoz juthatnak hozzá.* Az információk hitelessége és mind teljesebb köre szükséges ahhoz, hogy az emberek sokasága ne utcai tömeg, hanem felelős nép legyen. A tömegember attól veszélyes, hogy nem akar személyként, felelős, autonóm „én”-ként kitűnni, mert a személytelen tömeg a sodródást érzi közegének, melyben nincs szükség erkölcsi választásra, személyes felelősségre. „A nép saját erejéből él és cselekszik, a tömeget kívülről mozgatják.” Különös, de az itt leírtak Márton Áron szónoki képességeivel is alátámaszthatóak. Sokan a huszadik századi Erdély legnagyobb szónokának tartják őt. Sok beszédét olvastam Márton Áronnak, évtizedekkel azután, hogy elmondta azokat. Olvastam az 1946-os csíksomlyói pünkösdi búcsún mondott beszédét is. Ezt száz-

ötvenezer ember előtt mondta el. E szöveget – mint bármely más beszédének a szövegét – olvasva is az volt a személyes élményem, hogy én magam vagyok megszólítva a beszédben, mintha ott állnék a tömegben. A személyes megszólítottág azonban nem a tömegemberek élménye, Márton Áron mindig közösséghez beszélt, népközösséghez, amely egyházi közösség is, akár százötvezekes létszámban.

Márton Áron, a tapasztalt valláspedagógus, aki folyóirat-szerkesztőként és tanulmányíróként is evangelizálva népművelő volt, tudta, hogy a demokráciához szükséges a polgárok személyi érettsége, amire az embert nevelni kell. Az érett személyiség a belső meggyőződésé tett értékei alapján cselekszik, nem kívülről rángatják. Vallja, hogy „a demokrácia kimondása még nem jelenti annak megvalósulását”, mert minden más rendszerrel szemben erkölcsi érettséget követel az emberek mindegyikétől, vagy legalábbis a legtöbbitől. (Különben csak szavazatvásárlásos áldemokráciáról van szó, ami ellen már Kemény Zsigmond is kikelt az 1843-ban írt *Korteskedés és ellenszerei* című tanulmányában.)

A hiteles információk birtokában lévő választók által megválasztott vezetőknek tényleges tekintéllyel kell rendelkezniük. Ezért szükséges az ember, a társadalom és a politikai tekintély (legitimitás) között egy bizonyos belső összefüggés, összhang, mert „a demokrácia tulajdonképpen védekezés az önkény, az erőszak, a diktatúra minden formája ellen”. E belső összefüggés teszi azt, hogy a vezetői pozíciók nem önmagukért, hanem a polgárok szolgálatáért vannak. A demokrácia tisztaságához a politikai élet minden felelősének „elvként kell maga elé tűzni, hogy a híveit politikai szolgálatokért nem jutalmazza olyan állásokkal, melyeknek becsületos ellátásához megfelelő szaktudás és rátermettség szükséges”. Márton Áronnak ez a gondolata összecseng Max Weber *A politika mint hivatás* című művével, melyben Weber különválasztja a választott és *nem pártatlan* politikusokat a ciklusokon átívelően tisztséget betöltő, szakképzett és *pártatlan* tisztségviselőktől. Weber erről így ír: „Az igazi hivatalnoknak (...) voltaképpen hivatása szerint nem politizálnia, hanem igazgatnia kell, mégpedig mindenekelőtt *pártatlanul*.”⁷⁴

74 Max WEBER, *A politika mint hivatás*, Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1989, 33.

Márton Áron a nemzetiségi és társadalmi elnyomást, valamint a háborúkat megszenvedett ember legelemibb igényére érzett rá, amikor a *demokráciában, mégpedig annak mindenféle jelzőktől mentes, valódi változtatásban látta meg az emberhez méltó élet kereteit*. „A gyötrelmek órájában támadt a népeknek az a gondolatuk, hogy talán sok szenvedéstől megszabadultak volna, ha az államhatalmat jobban ellenőrzik és a hatalom birtokosainak a kezét népakarattal megkötik. Sikerül-e a népnek ezt a célt elérni? Most folyik a sorsdöntő kísérlet...” – írta és mondta Márton Áron 1946-ban Marosvásárhelyen, akkor, amikor beszéde szerint „az új Európa körvonalai még elmosódottak”. És vajon most sikerül-e ezt a célt végre elérni? – kérdezhetjük ismét, mert ma is sorsdöntő kísérlet folyik a demokráciáért, amikor az új Európa körvonalai ismét elmosódottak.⁷⁵

A KOLLEKTÍV JOGFOSZTÁS ELLEN

A diktatúrákkal és látszat-demokráciákkal terhelt huszadik században az egyháznak a kollektív jogfosztások adtak alkalmat arra, hogy az emberi jogok védelme érdekében a gyakorlatban is fellépjen. Mivel az embertelen rendszerek az élet minden keretét terrorizálják, e könyv pedig gondolkodási és cselekvési dimenziók szerint rendszerez, ezért lehetnek átfedések, és lehet, hogy például jogvédő tevékenységet ismertetünk más fejezetben is. A zsidóság védelméről e fejezetben lesz szó, mert a kollektív jogfosztásnak ez a totalitása önálló tárgyalást érdemel, noha lesz még szó egyházi személyek háborúellenes fellépéséről is. Az erdélyi román görög katolikusok üldözése (románüldözés Romániában!) természetesen kollektív jogfosztás volt, de ezt a kérdést a kommunista totalitarizmus egyházüldözésével kapcsolatban tárgyaljuk. Itt, ahol a kollektív jogfosztás ellen fellépő főpapi példákról lesz szó, láthatjuk, hogy a vizsgált személyek akár eltérő gondolkodásuk ellenére, mennyire azonosan lépnek fel. Két dolgot le kell szögezni: a./ Voltak más főpapok is, akik hasonlóképp

⁷⁵ Márton Áron körlevele, 1946. október 27.

pen jogvédők voltak, e témáról Herényi Varga Károly nagyon sokat írt; b./ Voltak más főpapok (talán kevesen), akik nem voltak annyira következetesek a jogvédelemben, mint az itt szereplő példák. E helyen – a hasonló fellépésre való tekintettel és a történelem által ránk kényszerített tematika miatt – nem az alternatívák, hanem az események szerint tagoljuk a szöveget. Szó lesz itt 1./ a zsidóság üldözésére adott válaszokról; 2./ a romániai magyarok üldözésére adott válaszról; 3./ a felvidéki magyarok üldözésére adott válaszról; 4./ a magyarországi németek üldözésére adott válaszokról.

1./ Miután Hitler hatalomra került, és hatalmát terrorral meg is szilárdította, Magyarországon megerősödött a hangja és befolyása azoknak a szélsőjobboldali erőknek, melyek a közigazgatásban és a hadseregben már 1919-től jelen voltak. Ennek több oka volt, e helyen említsük csak azt a politika-földrajzi tényezőt, hogy a Berlin–Róma tengely elszigetelte Magyarországot Nyugat-Európától, így a hazai nyugatbarát erők a közigazgatásban és a hadseregben is kisebbségbe szorultak. Azt, hogy a magyar nyugatbarát erők mennyire elszigetelődtek, az 1938-as esztendő, a müncheni egyezmény esztendeje mutatja meg teljes egyértelműséggel: ebben az évben a *Nyugat beleegyezésével* Hitler elfoglalhatja Ausztriát és Csehszágban a Szudétákat. A „harmadik birodalom” közvetlen szomszédunkká lett. Ebben az évben már olyan térképek jelennek meg, melyek a Dunántúlt a német birodalom határain belül ábrázolják. A *Die Woche* 1938. május 15-i száma is közölt egy ilyen térképet. Magyarországon 1938. november 26-án megalakult a *Volksbund der Deutschen in Ungarn* (a továbbiakban Volksbund), hogy Hitler előretolt hadállásaként hitleri szellemben fogja össze a magyarországi németiséget.⁷⁶ Ilyen körülmények között került sor Magyarországon a *zsidótörvények* megfogalmazására.

Mivel a magyar püspökök tagjai voltak a Felsőháznak, ezért a törvények vitáiban ők is részt vettek. E vitáknak jó összefoglalását adja Pál József Glattfelder Gyula és az 1938–39-i *zsidótörvények* című

⁷⁶ BELLÉR Béla, *A magyarországi németek rövid története*, Magvető, Budapest, 1981, 170.

tanulmánya.⁷⁷ E tanulmányból kötetünk témájához *A Stürmer-affér* című fejezetre hivatkozunk. 1939. március 22-én „a Stürmer című német fasiszta lap éles támadást intézett a magyar katolikus egyházi vezetés, főleg Glattfelder püspök ellen, a zsidókérdésben elfoglalt álláspontjuk miatt”. A tanulmány teljes terjedelmében közli a Stürmer-cikk magyar fordítását. A fasiszta lap támadja a magyar püspöki kart, mert a püspökök a kormánytól azt követelik, hogy a keresztség joghatályának tekintetében az egyház álláspontját fogadják el, teszik ezt a püspökök annak érdekében, hogy legalább a megkeresztelt személyekre ne lehessen kiterjeszteni a zsidótörvényeket. „Az egyház így tehát a keresztségről szóló dogmához ragaszkodik és kézzel-lábal védekezik a rasszpolitika két évezredes álláspontjával szemben. Nem az első eset, hogy az egyház hatalmasságai kitartanak egy képtelen állítás mellett” – írja a Stürmer.⁷⁸ A cikke a Magyar Kurir válaszolt, a lapot hírhedt antiszemitának és egyházellenesnek minősítve. Így értesült e cikkről a hazai közvélemény. Ezután Glattfelder püspökhöz együttérző táviratok érkeztek, közöttük Pehm József zalaegerszegi plébánosé, a későbbi Mindszenty bíborosé. Pehm József távirata arról tudósít, hogy az egyházközségében megrendezett katolikus nap együttérzését fejezi ki, és elítéli a méltatlan és otromba támadást.⁷⁹

Az említett katolikus napot saját egyházközségében Mindszenty (Pehm) József rendezte. Gondoskodott arról, hogy e napon a rábízott hívőssereg értesüljön a magyar püspököket, köztük az egyik legkiválóbbat ért náci támadásról, amelyet az váltott ki, hogy akiket ők mint katolikus püspökök esetleg mentesíthetnek, azoknak a zsidótörvények alóli mentesítését meg is kísérelték. Azzal, hogy Mindszenty József a rábízott egyházközséget erről tájékoztatta, egyúttal ordas gondolatoktól sokakat távol tartva, a faji gondolkodással szembeni helyes katolikus álláspontot, tehát e gondolat elutasításának parancsát is közölte.

77 PÁL József, Glattfelder Gyula és az 1938/39-i zsidótörvények. = *Igazságot – szeretettel: Glattfelder Gyula élete és munkássága*, szerk. ZOMBORI István, Budapest–Szeged, 1995, 49–103.

78 Uo., 80–81.

79 Uo., 84.

Magyarországon a zsidóság deportálása 1944. május 15-én kezdődött. A második bécsi döntés Erdélyt kétfelé osztotta. Észak-Erdély és a Székelyföld négy évre Magyarországhoz került vissza, az évezredes püspöki székhely, Gyulafehérvár román területen maradt. Márton Áron nem költözött Erdélynek a Magyarországhoz visszakerült, magyar többségű részére, hanem vállalva a szolidaritást a dél-erdélyi, pária-sorsra jutott maroknyi magyarsággal, Gyulafehérváron maradt. A teológiát azonban ezekre az évekre Kolozsvárra költöztette, mert az egyházmege papi utánpótlása a magyarországi területekről volt biztosítva. Márton Áron ebben a négy évben bérmlásokra és papszentelésekre román állampolgárként, útlevelemmel utazott egyházmegyéjének nagyobbik felébe. Miután megkezdődött a magyarországi, ezen belül az észak-erdélyi zsidóság deportálása, Márton Áron papszentelésre utazott Kolozsvárra. Valószínűleg ő az első, aki a magyarországi zsidók deportálása miatt nyilvánosan tiltakozott, mégpedig meglehetősen gyorsan, három nappal a deportálások megkezdése után. A papszentelés 1944. május 18-án, a kolozsvári Szent Mihály-templomban zajlott, melynek a püspök korábban plébánosa volt, és ahol őt püspökké szentelték.

Az akkor Kolozsváron élő és Márton Áront személyesen ismerő Keresztes Sándortól tudom (1947/48-ban Barankovics-párti képviselő, 1990 után vatikáni magyar nagykövet), hogy Márton Áron a papszentelés előtt a plébánián közölte, mire készül, elmondta, hogy szándékában áll megbélyegezni a deportálásokat. Ugyanakkor a templom akkori plébánosa a hetvenes években úgy nyilatkozott Beke Györgynek, hogy a püspök spontán beszélt, nem írta le előre a prédikáció szövegét. Kis György katolikus pap pedig azt nyilatkozta Szenes Sándornak, hogy 1944 nyarán-őszén Márton Áron beszédét a Slachta Margit szociális testvér által vezetett Szentlélek Szövetség irodájában sokszorosították és Budapesten terjesztették. A Szociális Testvérek Társaságának Kolozsváron is erős közössége volt/van. Azt feltételezem, hogy miután Márton Áron a kolozsvári plébánián közölte a szándékát, az ottani szociális testvérek a prédikáció alatt gyorsírással rögzíthették azt, a szöveget elküldték a pesti rendi központba, ahol az üldözöttek bátorítása és egyúttal a katolikusok számára útmutatás végett terjesztették. A beszéd szövege ezután is, évtizedeken keresztül, gépelt-fénymásolt példányokban terjedt.

Márton Áron a beszédben leszögezte, hogy „a felebaráti szeretet parancsának nyílt vállalása és érvényesítése ma inkább kötelességünk, mint nyugalmas időkben. (...) Krisztus papjának elutasíthatatlan kötelessége, hogy az igazság mellett kiálljon és az emberben – bármilyen hitet valljon és nyelvet beszéljen is – a testvérét nézze.” E mondattal Márton Áron egyértelművé teszi, hogy nem tesz különbséget megkeresztelt és meg nem keresztelt zsidók között, ahogy az majd a Serédi bíboros által fogalmazott körlevélben megjelenik. „Aki a felebaráti viszonyt az emberek egyik csoportjáról bármilyen megfontolások alapján elvitatja, az magára vonja az ítéletet, hogy adott esetben őt úgy tekintsék, mint ‘pogányt és vámost’, ami az evangélium nyelvén törvényenkívüliséget jelent.” Márton Áron kereszténysége nem társadalmi, nem politikai vagy hatalmi kereszténység volt, hanem bibliai, melyben az ember szükségszerűen testvér, hiszen minden ember teremtmény. Ez a kereszténység nem ismer ember és ember között faji különbséget, mert ember embernek nem farkasa, hanem testvére. E gondolat jelenik majd meg nem egész két év múlva a Benedek Istvánnal folytatott dialógusban. Majd rátér a beszéd lényegére, amiért a szószerzőkre felment: „Értésültem, hogy híveim az egyházmegye legkeletibb határától kezdve mélyszélességgel fogadták ismert személyiségek szabadságának korlátozásáról és bizonytalan sorsáról elterjedt híreket. Ugyanígy aggodalommal kísérték a zsidók ellen az utóbbi időkben végrehajtott intézkedéseket. Örömmel hallottam híveimnek ezt az erkölcsi felfogását, véleményét és ítéletét, és főpásztori büszkeséggel említem föl, mert ez széles tömegek felfogása, véleménye és ítélete, s egyúttal örömdolog annak, hogy az igazi katolikus szellem mélyen benne gyökerezik és ma is eleven erőként él népünk lelkében.” E mondatok annak a püspöki megerősítésnek jelentik, hogy a keresztény embernek el kell ítélnie az emberek közötti jogtipró különbségtevést. Ismét az összes zsidóról beszél, attól függetlenül, hogy az üldözöttek közül ki van megkeresztelve és ki nincs. Majd közli az ekkor felszentelt új papokkal: „Lehet, hogy vértanúságra avatlak föl titeket (...) a szent hivatallal járó kötelességek teljesítésétől nem riaszthat vissza sem börtön, sem emberi tekintetek. Az igazság védelmében és a szeretet szolgálatában az üldöztetés és börtön nem szégyen, hanem dicsőség.”⁸⁰ E mondatok pe-

80 Márton Áron szentbeszéde, 1944. május 18-án. = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 108–111.

dig nyílt felszólítást jelentenek az üldözöttek melletti tevőleges kiállásra, a börtön és a vértanúság vállalására.

Márton Áron négy nap múlva, május 22-én, még Kolozsvárról levelet írt a magyar belügyminiszterhez, a Kolozs megyei főispánhoz és a kolozsvári rendőrfőkapitányhoz. Ebben felszólítja őket arra, hogy az embertelenségeket akadályozzák meg, vagy ha erre nincs módjuk, akkor nem működjenek közre azokban.⁸¹

Márton Áron beszédének megvolt a hatása, Kolozsváron és Erdély más helységeiben is zsidó üldözötteket mentő akciók kezdődtek. Templomok, rendházak, iskolák váltak menedékhellyé. E beszéd után nem sokkal Márton Áron tanítványa (öt évvel később vádlott-társa), Venczel József szociológus Tusnádfürdőn vezetett egy szociális munkára felkészítő tanfolyamot. Venczel, aki később tizenhárom évet töltött kommunista börtönökben, e tanfolyamon ugyanolyan szellemben beszélt, mint mestere, Márton Áron, szintén az üldözöttek mentésére biztatta a tanfolyam résztvevőit.⁸² Márton Áron külön figyelmet szentelt a legnagyobb lélekszámú kolozsvári zsidóságnak. Itt Dávid László egyetemi lelkészt bízta meg azzal, hogy katolikus részről szervezze és irányítsa a városban folyó embermentő tevékenységet.⁸³ A kolozsvári egyetem orvostudományi karához tartozó Haynal-klinikán Haynal Imre professzor és az egyetem rektora, Miskolczi Dezső bűjtött üldözötteket, akiket mint betegeket fektettek be. Haynal Imre gyakran bombariádok alatt osont be zsidó betegek házaiba, hogy mentse őket. A klinikán olyan sok menekült volt, hogy Haynal professzor attól félt, az ápolónők (katolikus nővérek) elszólják magukat. A professzor ezért „Márton Áron püspököt hívta segítségül, aki eljött Gyulafehérvárról és a klinika kápolnájában beszédet mondott az apácáknak arról, hogy a fecsegés is rettenetes bűn.”⁸⁴

„Márton Áron beszédének a jelentőségét gyorsasága és egyértelműsége adja meg. Amint megkezdődtek a deportálások, időhúzás nélkül

81 Márton Áron levele a deportálások végrehajtóihoz, 1944. május 22. = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 112.

82 LIPCSÉY Ildikó, Memento: Kolozsvár, 1944. május. Vigilia 1985/1.

83 HÍDVÉGI Máté, Márton Áron emlékezete, Hítel 1988/3.

84 LÖWY Dániel, A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának a története. Koinonia, Kolozsvár, 2005, 251.

szószékre állt, hogy közölje a világgal az igazi katolikus szellem mi-
benlétét: az pedig nem elzárkózás, hanem a befogadás, az azonosu-
lás az üldözöttekkel, függetlenül attól, hogy azok milyen vallást kö-
vetnek. E gyorsaság és egyértelműség akkor domborodik ki igazán,
ha ezt a beszédet összevetjük Serédi Jusztinián bíboros-hercegprí-
másnak a püspöki kar nevében *másfél hónappal később*, június 29-én
fogalmazott *kétértelmű* körlevelével.”⁸⁵ Hogy mitől volt kétértelmű a
Serédi által fogalmazott körlevél? A zsidóüldözésekkel foglalkozó ré-
sze a következő két mondatból kezdődik: „Mi nem vonjuk kétségbe,
hogy a magyar gazdasági, társadalmi és erkölcsi életre a zsidóság egy
része bűnösen bomlasztó befolyást gyakorolt. Az is tény, hogy a töb-
biek e tekintetben hitsorsosaik ellen nem léptek fel.”⁸⁶ E megfogal-
mazás szerint egy rész bomlasztó befolyást gyakorolt, a többi pedig
ezt elnézte – ez tehát a Serédi-körlevél matematikája szerint a zsidó-
ság egészének a felelősségét jelenti. Mindezt akkor, amikor a zsidóság
egy része már meg is halt a gázkamrában, más része marhavagonban
utazott arrafelé, harmadik része gettóban volt, negyedik része pedig
munkaszolgálatban. Nem tudom, hogy Serédi bíboros nyilatkozott-e
valaha a katolikus nagybirtokokon (akár egyházi, akár katolikus fő-
urak nagybirtokán) dolgozó, vegetáló uradalmi cselédek sorsáról.
Apai felmenőim a magyar társadalomnak ehhez a földönfutó részé-
hez tartoztak. Apai nagyapám az első világháború után sietve bérelt
nyolc holdat a csehszlovák földreform által szintén földönfutóvá tett
(mert csak 500 holdja maradt!) nagylégi Benyovszky gróftól, hogy ne
kelljen e nagyon vallásos katolikus gróf földjén napszámosként dol-
goznia, mert akkor hat gyermekével lehet, hogy éhen pusztult volna.
Azt, hogy a katolikus egyház iránt nem vagyok egészen kritikátlan,
apai örökségemnek tartom. Azt pedig, hogy a „magyar gazdasági, tár-
sadalmi és erkölcsi életre” a keresztény – akár egyházi, akár főúri –
nagybirtok milyen „bomlasztó befolyást gyakorolt”, meg tudhatjuk

85 VIRT László, *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi*,
Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, 103.

86 Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás körlevele a zsidóüldözés ellen, a ma-
gyar püspöki kar nevében, 1944. június 29. = A püspöki kar tanácskozá-
sai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–
1944., szerk. GERGELY Jenő, Gondolat, Budapest, 1984, 340–341.

Illyés Gyula, Féja Géza, Kovács Imre vagy Szabó Zoltán idevonat-
kozó műveiből.

A püspöki kar nevében kiadott, Serédi bíboros által írt körlevél
a püspökök körében sem talált egyértelmű fogadtatásra. Pierre Blet
francia jezsuita vatikáni források alapján könyvet írt XII. Pius pá-
pának a második világháború alatti háborúellenes tevékenységéről.
Ebben írja: „a magyar hierarchia megosztott: egyesek erélyes tiltako-
zást akarnak, a bíboros primás ugyanakkor nincs meggyőződve arról,
hogy eljött volna az idő”.⁸⁷ Kis György katolikus pap zsidó hitről tért
katolikus hitre, így egész életét a keresztények és zsidók kapcsolatá-
ban, e kapcsolat metszéspontjában élte. Meszlényi Antal 1947-ben
megjelent könyvére hivatkozva ő nyilatkozik Szenes Sándornak: „az
akkori püspöki kar egyes tagjai, nevezetesen gróf Zichy Gyula ka-
locsai érsek és Apor Vilmos győri püspök, azután 1944-ben a pápai
nuncius, Angelo Rotta is, levélben és szóban többször kérték a her-
cegprímást, Serédi Jusztiniánt, a püspöki kar *világosan és közérthető-
en* hozza a papok és azután a hívek tudomására a keresztény erkölcsi
szempontot a zsidókérdésben”.⁸⁸

Shvoy Lajos is azok közé tartozott, akik egyértelmű tiltakozás-
ra próbálták rávenni Serédi Jusztiniánt. „Shvoy Lajos, Székesfehérvár
püspöke Serédi Jusztiniánt azzal is megpróbálta nyilvános tiltakozás-
ra rávenni, hogy június 1-jén megírta neki, hogy: Pünkösöd óta Székes-
fehérvár lakosságát izgalomban tartja a zsidók gettóba költöztetése és
az avval járó atrocitások. A város vezetői, jóra való katolikus urak arra
kérnek, hogy a püspöki kar lépjen közbe, s vessen véget az embertelen
eljárásnak.”⁸⁹ Shvoy püspök személyéhez köthető Veessenmayer buda-
pesti német követnek a feljelentésként is értelmezhető 1944. május 2-i
jelentése. Ez szerint „Székesfehérvárról ismételtelen érkeznek jelenté-
sek arról, hogy Magyarországon különösen a katolikus egyház papjai

87 Pierre BLET SJ., *XII. Piusz és a második világháború a Vatikán archívu-
mai alapján*, Új Ember, Budapest, é. n., 220–221.

88 SZENES Sándor, *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok*, Buda-
pest, 1986, 273–274.

89 KARSAI László, *Ellenállni a gonosznak. Zsidók és magyarok a Soá idején*,
(letöltés helye: www.magyarpaxromana.hu/kiadvanyok/soa/karsai.htm;
letöltés dátuma: 2016. 07. 04.).

nyilatkoznak németellenes szellemben, és attól sem riadnak vissza, hogy prédikációikban Németországot támadják.”⁹⁰

Mindszenty József veszprémi püspök is ugyanezt a világos és közérthető, keresztény állásfoglalást várta Serédi Jusztiniántól. Ispánki Béla, a Mindszenty-per vádlottja írja róla, hogy 1944 júniusának vége felé Serédi bíborosnál járt. Mindszentyt nem merték rögtön bekísérni hozzá, mert Serédi bíboros rossz néven vette, ha ebéd közben zavarják. Ispánki Béla aznap estére megtudta Mindszenty püspök látogatásának az okát: „Mindszenty a Magyar Püspöki Kar erélyes fellépését követelte a bíborostól a Sztójay-kormányval szemben. A vidéki zsidóság német, vagy német megszállta területre való deportációja miatt. Érzésem szerint Mindszenty nem volt megelégedve Serédi primás higgadt, túl lassú munkamódszerével. Azonnali, tüntetően látványos lépésre gondolt.”⁹¹

2./ Mivel a trianoni békeszerződés következtében a magyar anyanyelvűek egyharmada a határainkon túlra került, 1920-tól folytonosan szembe kellett néznünk azzal, hogy van magyarellenos kollektív jogfosztás. Romániában Márton Áron vált a magyar jogvédelem szimbolikus alakjává, akinek működését azért is hitelesnek tarthatjuk, mert számára a nemzet soha nem volt öncél, soha nem volt legfőbb érték. Jogvédő tevékenységét 1944-ben kiterjesztette az üldözött zsidóságra, majd 1948-ban a görög katolikus románokra is. Bennünket, magyarokat is önvizsgálatra készíthet a következő mondata: „Az elfajulás azzal kezdődött, hogy egyoldalú túlzással a nemzetnek központi jelentőséget tulajdonítottak, és ebből kiindulva megengedhetők tartották, hogy a nemzeti érdeknek minden más érdek alárendeljenek.”⁹² Márton Áron hitelességét, erkölcsi tekintélyét ellenfelei is elismerték. Súlyos volt annak, ha arról beszélt, hogy Trianon után a többségi nép magyar templomokat kívánt el. Arról is beszélt, hogy a földbirtokreform valójában kisajátítás, mert magyar egyházi birtokokat vettek el úgy,

90 HETÉNYI Varga Károly, *Akiket üldöztek az igazságért*, Ecclesia, Budapest, 1985, 565.

91 ISPÁNKI Béla, *Az évszázad pere*, Lämpás, Abaliget, 1995, 33.

92 Márton Áron húsvéti szózata, 1945. = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 121.

hogy abból a föld nélküli magyaroknak nem jutott, mert románoknak osztották ki. Súlyos volt, ha arról beszélt, hogy a tanköteles magyar gyermekek 65-70%-a olyan állami iskolába jár, ahol anyanyelvén írni, olvasni nem tanul meg, a katolikus szociális egyesületek működését pedig pénzügyőri korlátozások teszik lehetetlenné.⁹³

A második világháború éveit kisebbségben, Dél-Erdélyben élte át, ugyanakkor ezekben az években az erdélyi magyarok többsége Magyarországhoz tartozott. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy románok százezrei éltek Erdély magyarországi részein kisebbségben. Ebben a helyzetben Márton Áron egyfajta kölcsönösségi jogvédelem részesévé lett, Iuliu Hossu szamosújvár-kolozsvári görög katolikus püspökkel együtt. Hossu püspök 1940 és 44 között Észak-Erdélyben, tehát Magyarországon élt románként, Márton Áron pedig Dél-Erdélyben, tehát Romániában magyarként. Iuliu Hossu magyarországi román püspökként Bukarestben járt el a dél-erdélyi magyarok érdekében,⁹⁴ Márton Áron pedig mint Romániában élő magyar püspök 1942 szeptemberében Budapesten járt, többek közt attól óvni a magyar kormányt, hogy az észak-erdélyi román tömegeken álljon bosszút a dél-erdélyi magyarok üldözése miatt.⁹⁵ Erdély mindkét nemzeti kisebbségének, a magyarnak és a románnak is, ugyanakkor Erdély mindkét államalkotó nemzetének, a magyarnak és a románnak is a tárgyilagos értékelését sürgette. „A politikamentes és elfogulatlan történetírás feladata lesz, hogy a kettéosztott Erdély két kisebbségének egyidejű szenvedéseit és annak okait feltárja és mérlegre tegye. Minket súlyos esztendőik súlyos tapasztalatai annak a végtelenül lehangoló végső következtetésnek levonására kísértenek, hogy ahol a nemzeti érdek egyoldalú és türelmetlen eltúlzással minden más érdek fölé emeltetik és ez a felfogás behatol a lelkekbe, ott kisebbségi ember számára szabad emberhez méltó élet nem lehetséges.”⁹⁶

Az 1945-ös és 46-os években az egész erdélyi magyar oktatásügy, az elemi iskoláktól az egyetemig, gyakorlatilag anyagi fedezet nélkül

93 Uo.

94 Hossu püspök bukaresti útja, Ellenzék, 1940. október 9.

95 Ghyczy Jenő külügyminiszter feljegyzése Kállay Miklós miniszterelnök részére, Országos Levéltár, K64. 1942–27 csomag, 383. tétel.

96 Márton Áron húsvéti szózata, 1945., 126.

működött, a pedagógusok (a tanítótól az egyetemi tanárig) gyakran hónapokig nem kaptak fizetést. Az oktatásügy, az egyetem helyzetének, valamint a magyar színházak problémáinak megoldása végett Kurkó Gyárfás, a romániai Magyar Népi Szövetség elnöke (Márton Áron unokaöccse, később vádlott-társa, aki kommunistaként 16 évet töltött kommunista börtönben), 1945 júniusában felhívást intézett egy Országos Petőfi Alap létrehozása érdekében, hogy legalább a tanügy és a magyar kultúra munkásainak fizetése megoldott legyen. A felhívás nyomán az első alapítványtevő Márton Áron volt, aki hárommillió lejes adománnyal elindította a Petőfi Alapot.⁹⁷ Arról, hogy Márton Áronnak 1945/46-ban mekkora szerepe volt a kolozsvári Bolyai Egyetem pusztá fenntartásában, Gunda Béla néprajztudós, az egyetem akkori tanára is tanúskodik: „1945-ben és 1946-ban a Bolyai Egyetem igen nehéz helyzetben volt, anyagi téren is. Fizetésünket a román állam késve adta, s a nagy gonddal küzdő egyetemi vezetőség nemigen tudta az anyagi terheket megoldani. Csögör Lajos volt akkor a rektor. Határozottan tudom, hogy – s ez köztudott volt az egyetemen – Márton Áron bocsátotta a fizetést a rendelkezésünkre, illetve adott pénzt az egyetemnek. Az egyetem akkori kommunista vezetői igen nagy tisztelettel emlegették Márton Áront.”⁹⁸

Ideológiailag háromfelé hasadt állapotban volt a háború utáni erdélyi magyar társadalom. Voltak az ultrabalosok, akik kívülről szemlélték a társadalmat, a népet egy tőle idegen ideológia alárendeltségében látták. Volt a „népi baloldal” – ide tartozott például Kurkó Gyárfás –, az idetartozók hittek a szovjet politika árnyékában fogant demokratikus ígéreteknek, és ilyen korlátok között (azt mondhatnánk: vakon), őszintén szolgálták a népet. A jobboldal, ahová a keresztény perszonalizmus alapján álló jobbközép is tartozik, nem hitt abban, hogy a Szovjetunió és a kommunisták vezetésével demokrácia jöhet létre Romániában, vagy bárhol a világon. E háromféle felfogás közül az ultrabaloldalnak gyakorlatilag nem volt támogatottsága

97 Országos Petőfi-alapott! Felhívás a romániai magyar néphez. Kurkó Gyárfás irata a Magyar Népi Szövetség Országos Végrehajtó Bizottságának nevében. Kolozsvár, 1945. június 17. = Kurkó Gyárfás emlékére, Kossuth, Budapest, 1987, 56–58.

98 Gunda Béla levele Virt Lászlóhoz, 1982. május 9.

a romániai magyar társadalmon belül, őket, akik hamarosan átveszik a Magyar Népi Szövetség irányítását, csak a román rendőrség és az amögött álló szovjet erők támogatták. A népi baloldalnak komoly támogatottsága volt az erdélyi magyar társadalomban, de a békeszerződés aláírása után a Kurkó-vonalat menesztették. A békeszerződés aláírását követő változás mutatja, hogy a Kurkó Gyárfás által képviselt álláspont a balek álláspontja volt, mert *irreális volt abban hinni, hogy a kommunista eszme, mely bevallottan diktatúrát szorgalmazott, nemzeti jogokat és demokráciát hoz a társadalom életébe*. A harmadik oldal, melynek Márton Áron volt a fő reprezentánsa, az emberi jogokat garantáló polgári demokráciában látta a megoldást. Ehhez hozzá kell tenni, hogy Márton Áron a pártpolitikától mindig elvi okból távolságot tartott, és távol tartotta papjait is. Püspökként ő az egyház társadalmi tanításának megfelelően viszonyult a társadalmi, politikai kérdésekhez.⁹⁹

Márton Áron 1946. január 28-án levelet írt Petru Groza miniszterelnöknek a romániai magyarok helyzetéről. Az erdélyi magyarok katolikus püspöke és a román miniszterelnök ekkor már személyesen ismerték egymást. Márton Áron levelében megvallja, hogy a román politikai élet alakítói közül őt, a magyarul jól beszélő román miniszterelnököt tartja a két nép érdekeit összehangolni képes személynek: „az általános gyűlölködés közepette megértő hangon csak Nagyméltóságod szólott”. A miniszterelnök személye iránti tisztelet mellett felrója a magyar tanügy anyagi alapjának teljes hiányát, a kolozsvári egyetemnek az ingatlanaitól megfosztott állapotát. Felrója, hogy az 1945-ös román földreform százezer holdat vett el magyar gazdáktól, és ezt román gazdák között osztotta ki, miközben a román birtokok jelentős részét mintagazdaság címen mentesítették a kisajátítástól. Leírja az állampolgársági törvény visszasságait, melyek során erdélyi magyarok veszítik el állampolgárságukat, és ezzel jogaikat. Leírja a miniszterelnöknek azokat a tendenciózus rendeleteket, melyeknek célja az etnikai összetétel megváltoztatása mellett az is, hogy a magyar lakosság anyagi helyzete gyengüljön,

99 VIRT László, Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi, 142–153.

a román lakosságé pedig erősödjön. A romániai magyarok politikai mozgásterét is kritika tárgyává tette a püspök, mert szabad választás híján a Magyar Népi Szövetség nem tekinthető a romániai magyarság legitim képviselőjének. Tisztában van azzal, hogy „Erdély kérdését ma nem lehet önmagában külön nézni, hanem a megoldás módozatait az érdekelt nemzetek, sőt Európa jogos igényeinek összeegyeztetésében kell keresni”. Az éppen akkor alakult ENSZ is globális összefüggésekben gondolkodott. Ennek megfelelően leírja azt is, hogy „a román fennhatóság alatt élő magyarság helyzete nem felel meg azoknak a nagy erkölcsi követelményeknek, melyeket az Egyesült Nemzetek alapokmánya a békés együttélés rendező elveiként megjelölt”.¹⁰⁰

Márton Áron nemzeti kisebbségi jogvédő tevékenységéhez összefoglalásként hozzá kell tenni, hogy e törekvése közben együttműködött a saját táborán, a magyar római katolikus egyházon túli tényezőkkel, mint a román Hossu püspök, a román Groza miniszterelnök, vagy a magyar kommunisták, mint Kurkó Gyárfás és a Bolyai Egyetem rektora, Csögör Lajos. A párbeszéd mestere, miközben az egyoldalú alkalmazkodás gyanújának az árnyéka sem érheti, nem konfrontálódott.

3./ Európában még tartott a második világháború, amikor Eduard Beneš 1945. április 5-én Kassán kihirdette az új csehszlovák kormány programját. Ebben Csehszlovákia német és magyar nyelvű lakosságát a Csehszlovák Köztársaság 1938-ban történt szétverésével vádolták meg, vagyis a német és magyar lakosság háborús bűnös! E vád magyar vonatkozásáról feltétlenül meg kell említeni azt, hogy a müncheni egyezményben a *nyugati demokráciák* hagyták jóvá Csehszlovákia feldarabolását, ezt az egyezményt pedig 1938. szeptember 30-án írták alá. Ezt követően, a müncheni egyezmény folytatásaként, 1938. november 2-án történt az első bécsi döntés, mely az éppen széteső Csehszlovákia túlnyomóan magyarok által lakott részét Magyarországnak ítélte. Azt se felejtjük el, hogy Csehszlovákia feldarabolását

100 Márton Áron levele Petru Groza román miniszterelnökhöz. Gyulafehérvár, 1946. január 28-án. = Szőke János, Márton Áron, 441–450.

a nacionalista szlovák politika *valóban* kihasználta: Jozef Tiso katolikus pap a szlovák többségű területeken létrehozta a fasiszta szlovák bábállamot.

A kassai kormányprogram kihirdetése után tették közzé azokat a jogfosztó dekrétumokat, melyek a csehszlovákiai magyarság 99%-át megfosztották a csehszlovák állampolgárságtól, és ezzel minden polgári jogtól. Megszüntették a nyugdíjakat, magyarok nem kaphattak segílyt, betiltották a magyar nyelvű iskolai oktatást.¹⁰¹ Lakosságcserégyezményt kényszerítettek Magyarországra, aminek célja az volt, hogy a trianoni határok a szlovákok előnyére etnikai határokká váljanak. Ugyanakkor, mivel a Szudéta-vidékről elűzték az ottani őshonos német lakosságot, és így ott kezelhetetlen munkaerőhiány lépett fel, csallóközi magyarokat deportáltak marhavagonokban a Szudéta-vidékre, kényszermunkára. Az illavai koncentrációs tábor megjárt (1938 és 45 között a fasiszta szlovák állam területén élő) kommunista Fábry Zoltán (a hírek szerint 1945-ben kilépett a pártból) 1946-ban megírta A *vádolt megszólal* című vádiratát, mely csak a prágai tavasz idején, 1968-ban jelenhetett meg. „Jártok-e már felemelt fejjel? (...) Én még mindig a földet nézem: a port, a sarat, és még mindig megváltatlanul mormolom a vágy immár nyolcéves szavát: csak még egyszer felemelt fejjel járni. (...) Nyelvem, mely az emberi hang egyik legcsodálatosabb hangszere volt, kihágási objektummá szürkült. Újság a bűnös nyelven nem jelenhet meg, rádiót tilos hallgatnom. (...) És az ok? Egyetlenegy tény, vádak vádja: magyarságom. Magyar vagyok, tehát bűnös vagyok. A faji kizárólagosság német barbarizmusának annyi millió emberéletbe került letörése után egy újabb keletű faji kíméletlenség büntet sommásan, tehát igazságtalanul. (...) Vannak fasiszta államok és vannak antifasiszta népek. Fasiszta a német, antifasiszta például a román. A fasiszmus bűnében leledző a magyar, és az antifasiszmus erőnyeit reprezentáló például a szlovák. Kivételek nem tűretnek és nem számítanak.”¹⁰²

101 JANICS Kálmán, A *bontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948. Illyés Gyula előszavával*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Bern, 1980², 154.

102 FÁBRY Zoltán, A *vádolt megszólal*. Stósz, 1946. = Uő., Stósz délelőtti, Madách, Bratislava (Pozsony), 1968, 372–373.

Hogy mi történt, mi történhetett ekkor a csehszlovákiai magyarsággal, arról kötetek születtek. El kell olvasni Fábry Zoltán, Szalatnai Rezső, Peéry Rezső, Janics Kálmán és Vadkerty Katalin idevonatkozó műveit. Én már Budapesten születtem, de mivel családom apai és anyai ágon egyaránt, a teljes felmenő és oldalági rokonság érintett ebben, a saját családkunkkal érzékeltetek néhány dolgot.

Apámék falujában, Légen már 1945 októberében összegyűjtöttek fiatal férfiakat kényszermunkára, Somorjára. Öközülik választották a csehországi kényszermunkára deportáltak első csoportját, akik közé az idősebb apai nagybátyám is került. Néhány hónapig valahol egy cseh gazda birtokán dolgozott fizetés nélkül, csak enni kapott. Innen 1946 márciusában sikerült megszöknie. Ekkorra több légi fiatal hazaszökött Csehországból, volt, aki ennek érdekében 400 kilométert lovagolt. Közben a fiatalabbik nagybátyám Légen látott egy szlovák nyelvű feliratot egy kerítésen azzal a szöveggel, hogy „ló eladó”. Ez a felirat egy Magyarországról Légre települt szlovák „újbirtokos” kapuján volt, aki egy elüldözött légi magyar falubeli házát és lovát ingyen vehette birtokába. A papír letépeése miatt a szlovák „újbirtokos” egy balta tompábbik felével többször fejbe vágta nagybátyámat, aki körülbelül egy napi eszméletlenség után megtudta, hogy a szlovák újgazda fel is jelentette őt. Egy somorjai ismerős szlovák csendőr elintézte, hogy az ügyet ne pozsonyi bíróság tárgyalja, mert az hosszú idejű letöltendő börtönt jelentett volna. Így a somorjai járásbíróság két hónapi felfüggesztett börtönre ítélte nagybátyámat. A szlovák újgazda önbíráskodása, ami normális esetben emberölési kísérlet lett volna, természetes eljárásnak bizonyult, azt nem tárgyalta semmilyen bíróság. A családban fel sem merült, hogy ezt a szlovákot fel lehetne jelenteni, mert ott, akkor, ezért egy szlovákot nem lehetett feljelenteni. Nagybátyám szlovákul nem tudott, ügyvédje nem volt, így valójában azt sem tudta, hogy pontosan mivel vádolják. A per után nagyapám úgy rendelkezett, hogy nagybátyám szökjön át Magyarországra, és apám is menjen vele. Apám és nagybátyám ekkor, 1946 májusában Doborgaznál csónakáztak át illegálisan Magyarországra.

Ezt követően, 1946 őszén katonaság vette körül Léget, és közölték, hogy aki aláírja a reszlovakizálást, az otthon maradhat. (Reszlovakizálás: szlovákul soha nem tudó magyarokkal elismertetik, hogy

ők elmagyarosodott szlovákok, és „vissza akarnak szlovákosodni”. A Csallóköz például az Árpád-kortól, a honfoglalástól „ősmagyar” szállásterület, a nyugati peremére a középkorban valamennyi német is került, akik az évszázadok során elmagyarosodtak.) Mi nem írtuk alá a reszlovakizálást. Márciusban hazaszökött nagybátyámat ezért ismét „begyűjtötték”, ismét marhavagonba toloncolták, és vitték Csehország felé kényszermunkára. Most azonban azt sem várta meg, amíg odaérnek, a Kis-Kárpátokban, amikor a vonat lassabban haladt, nagybátyám kiugrott a marhavagonból, ismét hazaszökött Légre, de nem a szülői házba, hanem a Lég környéki majorságokba. Majd miután már a hat gyermekből öt Magyarországon volt, apai nagyszüleim, a kétszer szökött nagybátyám és nagyanyám öccse, 1947 januárjában a Duna jegén lovas kocsival jöttek Magyarországra. A jég már nem volt „tökéletes”, a Duna közepén a ló hátsó lába alatt beszakadt. Üggyel-bajjal, a szekéren lévő deszkákkal és létrával fessegették ki a lovat a lékből, majd nagyobb területre szétszóródva gyalog, a lovat a szekér mellől vezetve jöttek tovább az életveszélyes jégen a magyarországi partig.

Anyai rokonságom ekkor nagyobb részben Medvén lakott. Nagyapám bátyja Csiliznyáradon élt, és 1946 novemberében híre jött, hogy Csiliznyáradot teljes egészében áttelepítik Magyarországra. Nagyapám ekkor, emiatt édesanyámmal csónakkal átszökött Magyarországra – utóbb kiderült, hogy Nyáradot mégsem telepítik ki. Nagyanyám a reszlovakizálás mellett döntött, ami az akkori csehszlovákiai magyarság sokszor életet végigkísérő, kínzó dilemmáját mutatja: vagy szülőföld, szülőfalu, és ennek reszlovakizálás, a magyar nemzetiségi jogokról való lemondás az ára, vagy a magyarság nyílt megvallása, ami a szülőföld, szülőfalu, sokszor a rokoni közelség elvesztését jelentette. Nagyanyám a már Magyarországon lévő nagyapám nevében is beadta a reszlovakizálási kérelmet, mondván hogy „a férjem éppen Pozsonyban van”. Decemberben azonban már olyan hírek jutottak át Vámoszabadiból Medvére, hogy nagyapámnak a fronton szerzett tüdőbaja súlyosabbra fordult. Nagyanyám ezért összezsomagolt, és egy éjszaka három fordulóval ő is átcsónakázott Magyarországra, ahol Mosonszolnokon, az egyik, már egy éve elűzött sváb család házában tudta összegyűjteni saját családját. (Emlékszem nagyanyám átkaira az ötvenes évek végéről: „a kórságnak köllött ide átgynnyi”.)

Anyai ágon a tágabb családban két halálos áldozata volt a csehszlovák demokrácia ama történetének, amelyről Magyarországon évtizedekig csak az ebben érintettek beszéltek, az utóbbi években pedig „Beneš-dekrétumok” néven emlegetik.

Az egykori medvei vendéglős nem volt vér szerinti rokon. Édesanyám unokahúga az ő árván maradt fiához ment feleségül. A medvei vendéglőst háborús bűnösnek nyilvánították, mert módos ember volt, és valakinek megfájdult a foga az általa üzemeltetett vendéglőre. Dunaszerdahelyre internálták kényszymunkára. Onnan 1945 novemberében eltávozási papírral Komáromba engedték, hogy tifuszos feleségét meglátogassa a kórházban. A kórházból Medve felé visszamenve, a Duna szlovákiai oldalán lévő árvízvédelmi töltésén, az ott haladó hivatalos közúton kerékpározott, amikor kommunista komisszárok fogták el, és puskatussal agyonverték. Nem halt meg azonnal, de többé már nem épült fel, néhány hónap múlva halt meg a *büntetlenségre predesztinált terrorcselekmény* következtében.

Az egyik dédanyám testvérének volt egy fia, aki Ekecsről a Komárom közelében lévő Örsújfaluba nősült. (A tájékoztalanabb magyarországi olvasóknak: Komárom a trianoni békeszerződéssel Csehszlovákiához lett csatolva, csak a Duna déli partján lévő Újszőny nevű városrésze maradt Magyarországon, ideát ezt a déli városrészt nevezik Komáromnak.) Ezt a távoli rokont 1946-ban vagy 1947-ben kitelepítésre ítélték a feleségével együtt, ő azonban abban a helyzetben lehetetlenre vállalkozott: nem kívánta elhagyni szülőföldjét – de nem is volt hajlandó reszlovakizálni. Ez a kettő együtt nem volt lehetséges, ezért a faluban bujkált a kitelepítés elől. E helyzettől idegileg összeomlott, előjött rejték helyéről azzal, hogy „elindulok Magyarországra”. Begyalogolt Komáromba, a Dunánál ráfordult a hídra, és gyalogolt tovább Magyarország felé. Azt beszélik, hogy a szlovák határőrök meg sem próbálták elfogni, ami nem lett volna nehéz, hanem minden teketória nélkül agyonlőtték. Egy vadállatnak több esélye van: elfogni azt sem próbálják, de legalább csak vadászi ényben szabad lőni rá. Nincs híre annak, hogy a szóban forgó szlovák határőrökkel szemben bármilyen eljárás indult volna.

Említettem már, hogy ezzel a magyar történettel Magyarországon évtizedekig az érintetteken kívül senki nem foglalkozott, és

ebben több volt az „anyaországi” közöny, mint a tiltás. Egy adalékot tennék hozzá ehhez. 1978 őszén a budapesti Egyetemi Színpadon, a szlovákiai magyarok Sarló mozgalma ötvenedik évfordulóján csehszlovákiai magyar irodalmi estet rendeztek. Ezekben az években az Egyetemi Színpad sok olyan műsort mutatott be, ami az erdélyi magyar irodalmat népszerűsítette, ezek a műsorok mindig telt házzal mentek, sokszor az ablakpárkányon is ültünk. A csehszlovákiai magyar irodalomról szóló műsor jó, ha fél házzal ment – és ott volt a nézők között Kányádi Sándor is. Kányádi – talán tudva felvidéki származásomról – még évek múlva is emlegette: „Botrány, hogy *Budapest*en, ahol minden erdélyi műsort tömött nézőtér előtt mutatnak be, a *tanártalan, iskolátlan, kitelepített Felvidékről* szóló műsor alig érdekelt valakit.”

1990. június végén néhány napig Havasy Gyula plébános vendége voltam a nagysápi plébánián. E néhány nap alatt csak néhányszor néhány percig beszélgettem vele, mert tíz-egynéhányunknak Bulányi György tartott itt lelkigyakorlatot, Gyuszi bácsi pedig állandóan úton volt. Jó papként beosztotta az idejét, a nagysápi hívei tudták, mikor kell keresni, élő egyházközség volt Nagysápon, ő pedig fiatalosan – hiszen még csak hetvenéves volt – nemcsak a falu, de a környék rendelkezésére is állt, mindenkinek mindene volt. Az egyik, néhány perces beszélgetés közben elmondta, hogy papszentelését követően, 1943-ba Ekecsre került káplánnak, tehát olyan csallóközi faluba, amely az első bécsi döntést követően visszakerült Magyarországra. Monozlay dédanyám ekecsi születésű volt, érdekelt az ottani működése. Elmondta, hogy amikor visszatért a csehszlovák közigazgatás, akkor is maradt az újra Csehszlovákiához tartozó faluban, noha ő Magyarország trianoni területéről került oda. Beszélt pár szót arról, hogy 1947 januárjában, húsfokos hidegben, marhavagonban kísérte Csehországba az oda deportált híveit. (Apai nagyszüleim ekkor vágta neki szekérrel a Duna jegének.) Kértem Havasy Gyulát, beszéljen erről bővebben, de azt mondta, hogy épp most jelenik meg a visszaemlékezése az akkor indult Remény című pozsonyi katolikus lapban, azt olvassam el – és ezzel már futott is tovább a hetvenéves fiatal pap.

Havasy Gyula négy részben közölte a felvidéki magyarülözőések idején, deportált magyarok között végzett lelkipásztori munkájának

emlékeit.¹⁰³ E kötet szempontjából azért fontos ez, mert tapasztalatairól levélben beszámolt Mindszenty bíborosnak is, akit a jelek szerint elsősorban Havasy Gyula ösztönzött arra, hogy többször is tiltakozzon a magyarüldözések ellen. Levelét a prágai magyar követ küldte el Gyöngyösi János külügyminiszternek, ő pedig Mindszenty bíborosnak továbbította. „A primás hamarosan hosszú táviratban kéri György angol királyt és Truman elnököt, hogy lépjen közbe a cseh területre történő deportálás megszüntetésére.”¹⁰⁴ Erről Mindszenty bíboros is megemlékezik az *Emlékirataimban*: „1947. február 5-én, VI. György angol királyhoz és Truman amerikai elnökhöz fordultam segítségért az alábbi táviratban: »Mély hódolattal, bizakodó esengéssel terjesztem elő a Csehszlovákia által két évvel ezelőtt impériuma alá utalt, közel 652 000 magyarnak kegyetlenül borzalmas üldöztetését. Kollektíve, bírói ítélet nélkül megfosztottak mindenkit emberi jogától, minden vagyontól, anyanyelvű vallás és kulturális szabadságától. Ezeket a jogokat a nagyhatalmak és az Egyesült Nemzetek Alapokmánya szentnek és sérthetetlennek deklarálták, és tekintélyükkel szavatolták. November 16 óta közmunka ürügyével, fegyveres hatalommal deportálják a csecsemőket, aggastyánokat, ágyban fekvő súlyos betegeket, szülő nőket, továbbá önálló kereskedőket, 20-100 holdas önálló kigazdát, főiskolát végzett felszentelt papokat az ezeréves szülőföldről 500-600 kilométer távolságra marhaszállító vagonokban béreesszolgáknak. A betegek és a csecsemők közül az úton a húsfokos hidegben sokan megfagynak, elpusztulnak. Az emberiség nevében kérem, hogy amint az Egyház a két évvel ezelőtt lezajlott zsidódeportálás megakadályozásánál közreműködött, méltóztassék az Isten örök törvényeibe és az emberiségbe ütköző deportálás ellen tiltakozó szavát felemelni és százezrek égbekiáltó gyötrelmeit megszüntetni.«”¹⁰⁵

Havasy eljutott Jozef Beran prágai érsekhez is, akitől a csehországi magyarok között végzendő lelkipásztori munkához kért írásos enge-

délyt. Az érsek a csehszlovák törvények értelmében ahhoz a feltételhez kötötte ezt, hogy Havasy Gyula szerezzen a rendőrségtől lakhatási engedélyt. A rendőrségre a prágai papnevelde egyik tanára kísért el, és kezkeskedett a magyar állampolgárságú papért. A rendőrség öt hónapra adott tartózkodási engedélyt, így Beran érsek is megadta számára a lelkipásztori megbízatást.¹⁰⁶ Beran érseknek köszönhetően legálisan végezhetette a deportált magyarok közötti lelkipásztori munkát, közben beszervezett e munkába nyolc felvidéki magyar papot. Ezt követően visszarendelték Magyarországra. A csehországi munkára vállalkozó magyar papok azonban folytatták Mindszenty bíborosnak, valamint a cseh és a szlovák egyházi vezetőknek a tájékoztatását.¹⁰⁷

Mindszenty bíboros nemcsak nyugati politikai tényezők figyelmét hívta fel a csehszlovákiai magyarok helyzetére, hanem a püspöki kar nevében körlevelet is írt a jogsértések miatt. 1947. szeptember 1-jén már a harmadik olyan tanév kezdődött, amelyben nem működtek magyar tannyelvű iskolák, a csehszlovák kormány egyértelműen arra törekedett, hogy a csehszlovák államkeretek közül kiszorítsa a magyar nyelvet. A „reszlovakizáció” is ezt célozta, hiszen aki ezt aláírta, annak már nem jár magyar nyelvű iskola – jöllehet akik ezt taktikai okból, az otthon maradás reményében aláírták, azoknak nagy része idegen nyelvi szinten sem beszélte a szlovákot. A csehszlovák kormány törekvései a fiatal magyar korosztályokban analfabétákat eredményeztek.

„A magyar püspöki kar (...) ismét következetes és kemény küzdelmet folytat a pusztán faji alapon és kollektíve üzött emberüldözéssel szemben. Miként a hitleri időkben a zsidókkal történt, most is több, sőt sok-sok százados lakóhelyükből, otthonukból, vagyonukból kimozdítanak, vándorlásra, nyomorgásra kényszerítenek és kárhozthatnak százazres, sőt milliós tömegeket származásuk és anyanyelvük miatt. Kitelepítésnek nevezik ezt. (...) Csehszlovákiában deportálják vagy kiűzik a kereken hétszázezer létszámú magyarságot arról a területről, ahol őseiben is már közel ezer esztendeig zárt tömbben élt és lakik a Duna

106 HAVASY, I. m., júl. 15-i szám.

107 VADKERTY Katalin, *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*, Kalligram, Pozsony, 2001, 62.

előtt, és amely terület csak az előző világháború után, tehát alig negyed százada nyert az új államalakulathoz odacsatolást. A kitelepítés, ha mindjárt némi részében kínos állami megegyezés alapján történik is, valójában kiűzés, és körülményei sok esetben nagyon kegyetlenek.”¹⁰⁸

A szlovák püspökök sem hallgattak, inkább védelmére keltek a nemzeti hovatartozásuk miatt hivatalos jogfosztást, deportálást, lakóhelyről történő elűzetést szenvedő szlovákiai magyaroknak. A szlovák püspöki kar felhatalmazásával Pavol Jantausch püspök, a magyarul jól beszélő, élete utolsó hónapjait élő nagyszombati apostoli kormányzó írt levelet a Szlovák Nemzeti Tanács elnökségének. Az egyházközségekből származó jelzések alapján konkrét jogsértéseket, embertelenségeket sorol fel, több helységnévvel és személynévvel, és leírja, hogy „ezek nem egyedi esetek. Sok helyről kapok hasonló tartalmú értesítéseket.” Leírja, hogy hívei, közöttük szlovákok is „figyelmeztetik a lelkipásztorait, kéri őket, illetékes helyen lépjenek közbe úgy, mint akkor, amikor a zsidókat vitték el az otthonaikból”. Majd megfellebbezhetetlen ítéletként ez olvasható: „a magyarokkal szembeni magatartásunk sokban hasonlít ahhoz, amit a múltból másoknál felhánytorgattunk.”¹⁰⁹

4./ Mindszenty bíboros az imént idézett körlevelében nemcsak a felvidéki magyarok, hanem a magyarországi németek kollektív jogfosztása ellen is tiltakozik. 1945 nyarán a potsdami értekezlet határozott arról, hogy a hitleri Németországot támogató németeket Németországba kell kitelepíteni. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet elnöke, Szviridov altábornagy ezután moszkvai utasítást adott át Dálnoki Miklós Bélának, az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnökének, amely szerint Magyarországról ki kell telepíteni 400 000 – 450 000 német lakost.¹¹⁰ Ebből látható, hogy hol döntöt-

¹⁰⁸ MINDSZENTY József, *Hirdettem az Igét*, 161.

¹⁰⁹ Dr. Pavol Jantausch püspök, nagyszombati apostoli kormányzó levele a Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségéhez. Nagyszombat, 1947. február 1. = VADKERTY, I. m., 518–520.

¹¹⁰ TÓTH Ágnes, *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései*, Kecskemét, 1993, 37.

tek (mert ezt a számot Moszkvában eldöntötték!) arról, hogy Magyarországon a német lakosságból hányan támogatták a hitleri Németországot. Az előre megadott létszám jelzi: a kitelepítéseknél nem az számított, hogy ki milyen irányultságú volt a háború alatt, hanem egy moszkvai tervet kellett teljesíteni. Azt, hogy *Moszkva kinek a megrendelésére* utasította a fenti intézkedésre Dálnoki Miklós Béla magyar miniszterelnököt, a felvidéki magyarok már akkor sejtették, amikor Beneš csehszlovák elnök által elűzve a magyarországi német falvakba megérkeztek – szüleim, nagyszüleim, kezdetektől tudták, hogy a bakonypéterdi, mosonszolnoki németeket azért űzték ki otthonaikból, hogy Benešnek legyen hová üznie a felvidéki magyarokat. Ezt a spontán megérzésünket Mindszenty bíboros kendőzetlenül igazolta: az 1947. október 2-án keltezett körlevél szerint, a legmagasabb fórumnál érdeklődött a hazai németiséget érintő, kollektív jogfosztásnak minősülő kitelepítés oka felől. „A hazai legfőbb fórumtól mindössze ez a válasz érkezett: *A magyarországi svábok kitelepítését olyan mértékben kell folytatni, amilyen mértékben a föld nélkül maradt magyar parasztság belső telepítése és a Szlovákiából áttelepített magyarok elhelyezése ezt szükségessé teszi.*”¹¹¹

Mindszenty bíboros felelős főpásztorként közölte a magyar (és magyarországi német) közvéleménnyel, hogy Magyarország akkor talán súlyosabb társadalmi problémáját azok okozzák, akiknek útjukban állnak a felvidéki magyarok. A „legfőbb fórum” az adott időszakban vagy Tildy Zoltán köztársasági elnök, vagy Dinnyés Lajos miniszterelnök lehetett. Az természetesen igazságtalan lenne, ha őket tennénk felelőssé a magyarországi németek kitelepítéséért. Ezt Moszkvában, Potsdamban – és Prágában határozták el. Igen, Prágában: Romániában például nem volt kitelepítés a háború után. Akkor egy romániai németet elhurcolhattak Szibériába, de ha túlélte, akkor hazamehetett. Ceaușescu a hetvenes évektől pénzért áruba bocsáthatta a német lakosságot Nyugat-Németországnak, de aki maradni akart, az maradhatott. A háború után viszont Romániából nem telepítették ki a németeket – mert Csehszlovákiának nem volt román lakossága.

¹¹¹ MINDSZENTY József, *Hirdettem az Igét*, 161.

Miután Moszkva közölte a magyar kormánnyal, hogy Magyarországról el kell távolítani 400 000–450 000 németet (valószínűleg ennyi magyart akartak eltávolítani Csehszlovákiából, hogy a maradékot aztán deportálják vagy elszlovákossítsák), Magyarország kényszerhelyzetben volt. A kormány 1945-ben úgy döntött, hogy azoknak kört útilaput a talpára, akik az 1941-es népszámláláskor német anyanyelvűnek vallották magukat. Ehhez tudni kell azt, hogy akkor a kérdőíven külön kérdés volt az anyanyelv, és külön kérdés a nemzetiség. Voltak tehát, akik magyar nemzetiségűnek, de német anyanyelvűnek vallották magukat. Ők ezzel 1945 után már felkerülhettek a kitelepítőlistára. De voltak olyan zsidók is, akik német anyanyelvűnek vallották magukat! Képzeliük el, hogy például egy zsidó ember túléli Auschwitzot, és utána 1945/46 telén mint „a hitleri Németország támogatóját” bezsúfolják mondjuk a mosonszolnoki gettóba (ahol egy házban akár tíz család is élhetett), majd ha nem halt bele itt a náci háltáborban szerzett betegségébe, akkor 1946 áprilisában kitelepítik Németországba. Hasonló botrány ez, mint annak a dunaszerdahelyi zsidó embernek az esete, akit marhavagonban vittek Auschwitzba, azt túlélte, hazament Dunaszerdahelyre, ahol 1946-ban, mivel magyarnak vallotta magát, a csehszlovák „demokrácia” ismét marhavagonba parancsolta, és deportálta a Szudéta-vidékre kényszers munkának. Úgy tudom, hogy több ilyen eset volt.

Ami a magyarországi német népességnek a hitleri Németországhoz való viszonyát illeti, néhány történelmi tényt le kell szögezni, annál is inkább, mert a kollektív jogfosztás ellen tiltakozó magyar püspökök az „államhű németység” védelmében írják tiltakozásukat. A kép tehát árnyalást igényel.

A Volksbund megalakulása után Berencz Ádám német nemzeti-ségű katolikus pap megalapítja a *Die Donau* című lapot, amely német nyelven lett a bácskai németek, de egész biztos, hogy bármely más, Németországon kívüli németnek is biztos eligazító pontja katolikus, tehát antihitlerista szellemben. 1942-ben pedig Bonyhádon, Bauer József bonyhádi plébános vezetésével alakult meg a *Hűséggel a Hazáért* elnevezésű mozgalom, amely atrocitásokat, sokszor fizikai tetlegességet vállalva, a Volksbund elvetését és a Magyarországhoz való hűséget szorgalmazta, elutasítva a náci szellemet. A Volksbund ez-

alatt hitlerista propagandát fejtett ki, a magyarországi katonaköteles németeket arra biztatta, hogy lépjenek be az SS-be. „A Volksbund tagjai megtámadták és megverték azokat a hazai német legényeket, akik a magyar hadseregbe vonultak be, árulóknak, zsidóknak nevezték őket.”¹¹² A Volksbund törekvései a magyar kormánynak is gondot okoztak, a lehetőség szerint igyekeztek korlátozni a magyar szuverenitást is sértő tevékenységet. „Teleki elutasította a hitleri Németországnak a magyarországi németység életére döntő befolyást biztosító *nép csoport*-elvet, szembeállítva ezzel az önálló magyar imperializmus (? kérdőjel tőlem; V. L.), a Szent István-i állameszme nemzetiségpolitikáját.” A Volksbund szervezkedése Teleki miniszterelnöksége idején nem tudott kibontakozni, erre majd csak Bárdossy idején és a háborúba való belépésünkkel került sor.¹¹³ Majd 1943-ban a miniszterelnökség végez összehasonlítást a szomszédos államok és Magyarország német nemzetiségű mozgalmait illetően. Ebben arra a következtetésre jutnak, hogy a magyar kormány (a Teleki- és a Kállay-kormányokra igaz ez; V. L.) nem volt eredménytelen abban, hogy a lehetséges mértékig elszigetelje a Volksbund náci törekvéseit: „Az egyetlen állam tehát, amely nem ambicionálta, hogy a nacionalista *német nép csoport* mintát megközelítse, Magyarország. Pedig Magyarországon él a legnagyobb német kisebbség.”¹¹⁴

A német megszállás után a Volksbund jelentős birodalmi támogatást kap. A náci propaganda célba vette a német nemzetiségű falvak iskoláit is. A vallás- és közoktatásügyi miniszterhez küldött levelében, nem kevés bátorságot tanúsítva, az iskolákat érintő terror ellen tiltakozott Shvoy Lajos székesfehérvári püspök is: „Nem tűrhetem, hogy iskoláinkban akár vallási, akár nemzeti önérzetünket sérttegessek.”¹¹⁵

A háború magyarországi befejezését követően, katolikus részről Grösz József kalocsai érsek, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és Mindszenty József veszprémi püspök voltak az elsők, akik azonnal, még jóval a potsdami határozat előtt felemelték szavukat a magyar-

112 FEHÉR István, *A bonyhádi hűségmozgalom történetéhez*, Akadémiai, Budapest, 1983, 25.

113 BELLÉR, I. m., 171., 174., 178–179.

114 FEHÉR, I. m., 46–47.

115 Uo., 58.

országi államhű, azaz Hitlerrel közösséget nem vállaló németiség érdekében. 1945 áprilisában levelet írtak a miniszterelnöknek azzal a céllal, hogy a hazai németiség egészét ne azonosítsák a Volksbund-tagokkal és az SS-be önként belépőkkel. A levél szövege a következő:

„M. KIR. MINISZTERELNÖK ÚR! Alulírottak, a magyar püspöki kar nevében felhívjuk Miniszterelnök Úr magas figyelmét az államhű németiség sorsára.

A Volksbundba beiratkozott és a nemzettel, állammal szemben hallatlanul szembehelyezkedő németiséggel mi itt nem foglalkozunk, de annál inkább lelkiismereti kérdésnek tekintjük annak a jelentős számú, hazai németiségnek a mikénti kezelését, amely a legnagyobb birodalmi terrorral szemben a magyar hűségnek oly meghatározó és megrendítő bizonyítékait adta a Sztójay- és Szálasi-korszakban. Amennyire nem védjük amazokat, annyira védelemre érdemesnek minősítjük az utóbbiakat.

Bonyhádon egyenesen ellenmozgalmat kezdeményeztek a Volksbunddal szemben Bauer József bonyhádi apátplébános, Perczel Béla ny. alispán stb. Ezek a komáromi Csillag-erőd foglyai voltak és csak az oroszok bejövetelkor szabadultak ki. Amennyire helytelen volna ezek deportálása, ilyen nyílt szembehelyezkedés és szenvedés ellenére, annyira bűn és helyrehozhatatlan hiba lenne nemzeti és erkölcsi szempontból Bashék táborával (Bash Ferenc Volksbund-vezető; V. L.) sors tekintetében azonosítani Bauer apát és Perczel alispán népét, amelynek a tagsági száma Tolna, Baranya, Bács vármegyében 32 000 jelvényhordó magyar német. („Jelvényhordó magyar német”: akik a Volksbunddal való tüntető szembehelyezkedés demonstrálására kabátjukon hordták a Hűséggel a Hazáért mozgalom jelvényét; V. L.)

Amíg a szerencsétlen Lebensraum elméletét meg nem szülte a Hitler-féle fajimádó gondolat, a németiség volt a leghűségesebb nemzetiségünk, amely a legerőteljesebben lépett be nyelv, gondolkodás terén a magyar nemzetbe. Neves egyéneket, művészeket, írókat, építészeket, 1848–49-ben honvédtábornokokat és honvédseregeket, jelentős tömegeket adott a magyarságnak.

Most, hogy a nagynémet agitáció elbukott, szinte reakcióként még erőteljesebb lesz a hazai németiség lelki visszatérése a magyar állam és nemzet körébe. Önként, minden erőltetés nélkül.

Másrészt népünk irtóztatós vérvesztéseget szenvedett, jóval nagyobb, mint az első világháborúban. Őrizzük meg tehát a szóba jövő tartalékokat, amelyek közt első helyen áll az államhű németiség.

Az a kérésünk, ne szenvedjen rövidséget se földreform, se más tén. Ha nem kapnak, legalább – beigazolt bűn nélkül – ne is veszítse nek, a deportálástól mentesüljenek.

Fogadja nagyméltóságod kiváló tiszteletünknek őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1945. április 30.”¹¹⁶

A szöveg alatti aláírások sorrendje: kalocsai érsek, székesfehérvári püspök, veszprémi püspök. A levél jelentőségét gyorsasága mellett az adja, hogy aláírói azonnal, még Potsdam és a 400 000 – 450 000 német kitelepítésére vonatkozó moszkvai parancs előtt látták a kollektív jogfosztásnak a veszélyét, amit a bűnösök és ártatlanok világos szétválasztásával igyekeztek megelőzni. Ha ez Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökön múlhatott volna, akkor bizonyára sikerül.

Mindszenty József, már mint esztergomi érsek, 1945. október 10-én írt levelet a miniszterelnöknek azért, mert augusztusban megkezdődött a németek kitelepítése házaikból. Ez még nem az országból történő azonnali kitoloncolást jelentette, hanem egyes környékek egy-egy faluját választották ki gyűjtőtábornak, vagy ha úgy tetszik, gettónak. Anyai nagyszüleim, édesanyám és anyai nagybátyám 1947 májusában kerültek Mosonszolnokra. Onnan 1946 áprilisában négy szerelvény vitte a mosoni németeket Németországba, tehát Mosonszolnok egy ilyen gettó volt a környék német falvai számára. Édesanyámtól is hallottam, hogy odaérkezésük előtt egy évvel egy-egy házban sokszor tíz család is élt, Mindszenty bíboros a hivatkozott és a Somorjai–Zinner szerzőpáros által 2008-ban közzétett levélben ugyanerről ír. Apai nagyszüleim, a csehországi deportálásból kétszer szökött nagybátyám és legfiatalabb nagynéném 1947-ben Bakonypéterdre kerültek. Innen a németeket a Pápa közelében lévő Döbröntére vitték, hogy majd onnan szállítsák tovább őket Németországba.

116 Grösz József kalocsai érsek, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és Mindszenty József veszprémi püspök levele a magyar miniszterelnökhöz, Budapest, 1945. április 30. forrás, Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltár (SzfvPL), N.7338.-185/1945.

Azonban közben leállították a kitelepítéseket, a péterdi németek viszatértek – és házaikban ott voltak a felvidéki magyarok. Több évtizedig tartó, részben ma is érezhető ellentétek okozója lett ez a helyzet. A letelepedő szülői-nagyszülői nemzedék ott öregedett és halt meg, a gyermekeik, unokáik azonban felnőve mind elmentek a faluból. Bakonypéterden ma alig van felvidéki magyar, talán még két-három idős ember él ott. Mosonszolonokon, ahol a kitelepített németek távozása és a felvidékiek betelepítése között egy év telt el, csaknem a fél falu, már az unokák, dédunokák nemzedékét is számítva, ma is felvidéki származású, ápolják a hagyományokat, és összeházasodások is történtek a felvidékiek és a kitelepítéstől mentesült németek között. Bakonypéterden ez elképzelhetetlen volt.

Mindszenty József a hosszú levelében leírja, hogy a kitelepítési listák összeállításánál nemcsak az esetleges Volksbund-tagság számít, hanem az is, hogy kinek mennyi a vagyona. Egy vagyonos akkor is rákerülhet a listára, ha semmi köze nem volt a Volksbundhoz. Erőltetetten, azt is Volksbund-támogatónak számították, akinek Volksbund-tag volt például az aratója, a bérlője vagy a vásárlója. Ilyen alapon pedig már az egész magyarországi németiség, az ellenállók is felelőssé tehetőek. Mindszenty József a kánonjog egy tételével igazolja azt, hogy a kollektív felelősségrevonás jogsértés: „A jogállamok Krisztus Egyházával azt vallják, hogy mindenki maga és egyénileg felelős saját szándékos, tehát beszámítható cselekedeteiért; ezért büntetni sem lehet olyanokat, akik büntetést nem követtek el. Az egyik személyre kiszabott büntetést nem lehet másik személyre kiterjeszteni (Canon 2219.§.3.), hacsak bírói beigazolás szerint ugyanazt a büntetést el nem követte.”¹¹⁷

A magyarországi németek Németországba való kitelepítéséről szóló, 12.330/1945 számú kormányrendelet, Tildy Zoltán miniszterelnöksége idején, 1945. december 29-én jelent meg. A kitelepítő határozat pánikot okozott a magyarországi németiség körében. 1946 első napjaiban Shvoy Lajos székesfehérvári püspök három levelet írt. Az elsőt, január 3-án Mindszenty bíborosnak, amelyben leírja, hogy egyházmegyéjének 40 német ajkú plébániája van. „Ezekben a feldúlt

¹¹⁷ Mindszenty József hercegprímás levele a miniszterelnökhöz a magyar államhűségükről tanúságot tett németek érdekében. 1945. október 10. = SOMORJAI ÁDÁM OSB – ZINNER TIBOR, I. m., 218–226.

falvakban működő lelkipásztoraink egymás után kéri a magyar püspöki karnak közbelépését és segítségét.”¹¹⁸ Leírja azt is, hogy miután a kormányrendelet a Szövetséges Ellenőrző Tanács 1945. november 20-án kelt határozatának végrehajtása érdekében lett kiadva, ezért az igazságtalanságok megszüntetése végett a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz kell fordulni. Shvoy püspök kéri Mindszenty bíborost, hogy forduljon a SZEB-hez, és leírja, hogy ő maga a SZEB amerikai reprezentánsához, Key tábornokhoz fordul, akit személyesen ismer.

William S. Key tábornokhoz 1946. január 8-án írt levelet, melyben jelzi, hogy a miniszterelnökhöz ugyanazon a napon, ugyanilyen tárgyban írt levelét is másolatban megküldi. Ez a tény arra utal, hogy Shvoy Lajos nem nagyon bízhatott Tildy Zoltán miniszterelnökben – tegyük hozzá: okkal. Shvoy az amerikai alkotmányra hivatkozva elutasítja a kollektív jogfosztást. „Mindenki igazságosnak és jogosnak tartja, hogy aki vétett a magyar haza ellen, amely immár több száz éve otthont nyújtott és kenyeret adott a betelepített német kisebbségnek, hűtlenségéért bűnhődjék. De nem egyeztethető össze sem az igazsággal, sem a szabadsággal, hogy ártatlan embereket a legsúlyosabb büntetéssel sújtsunk csak azért, mert ilyen vagy olyan nemzetiségű.”¹¹⁹ Key tábornok válaszlevelében a magyar külügyminisztérium 1945. július 5-én kelt levelére hivatkozik, amelyben 200 000 fasiszta svábról beszélnek, és a magyar külügyminisztérium külön kéri, hogy olyan területre telepítsék őket, mely távol esik Magyarországtól.¹²⁰ A Tildy Zoltánhoz írt levél is tiltakozás a kollektív bűnösség elve ellen. Leírja, hogy a székesfehérvári egyházmegye 150 plébániája közül 40 német nyelvű, egyházmegyéje tehát közel egyharmadában érintett, ezért mint püspök a kötelességét teljesíti, amikor némaságra kárhoztatott hívei nevében tiltakozik.¹²¹

¹¹⁸ Shvoy Lajos székesfehérvári püspök levele Mindszenty József hercegprímásnak, Székesfehérvár, 1946. január 3., forrás, SzfvPL – N.7338.-22/1946.

¹¹⁹ Shvoy Lajos székesfehérvári püspök levele William S. Key vezérőrnagyhoz, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai képviselőjéhez, Székesfehérvár, 1946. január 8., Solymári Hírmondó 2008. április 4.

¹²⁰ William S. Key vezérőrnagy válaszelevele Shvoy Lajos székesfehérvári püspökhöz, Solymári Hírmondó, 2008. április 4.

¹²¹ Shvoy Lajos püspök levele Tildy Zoltán miniszterelnökhöz, 1946. január 8-án, forrás, SzfvPL – N.7338.

Shvoy püspök ezután két papját, Hufnagel Ferenc solymári esperes-plébánost és Folláth Ádám zsámbéki esperes-plébánost, a leginkább érintett Buda környéki esperesi kerületekre, 1946. január 29-én kitelepítési püspöki biztossá nevezte ki. Megbízásuk szövege a következő: „Felkérem, szervezze meg kerülete papjaival a kitelepítés lelki gondozását, hogy híveinket lelkipásztorok kísérjék nehéz útjukon, őket lelki vezetésben és vigasztalásban részesítsék, s minden egyéb bajaikban segítségükre legyenek. Ezennel felhatalmazom, hogy a kitelepítéssel kapcsolatos minden kérdésben és ügyben a hatóságoknál nevemben és képviselőtemben eljárjon.”¹²²

ÖSSZEGZÉS

Az eddigiek szerint Mindszenty bíborosnak nem volt egyértelmű a viszonya a demokráciához, problémája volt a pluralizmussal és a többpártrendszerrel. Azt nem körvonalazza, hogy milyen társadalmi berendezkedést tart ideálisnak. Azt pontosan látja – mert papnövendeként már tanulta –, hogy „a totális állam és a tömegesítés ellenében az Egyház az egyén, az ember, a család jogait hirdette”.¹²³ Azonban az *Amit a viharesztendő sürget* című, programadó cikke azt sejteti, hogy a demokráciát is valahova ide, a totális állam és a tömegesítés közelébe helyezi, és ezzel szemben az egyházat jelöli meg társadalomformáló erőként. Az egyház egyébként valóban társadalomformáló erő, és botrány, hogy most egyre kevésbé nevezhető annak – de az egyház nem a demokráciával szemben, nem is attól függetlenül formálhatja a társadalmat.

Hangsúlyozni kell azt, hogy noha a bíborosnak nem volt egyértelmű viszonya a demokráciához, problémája volt a pluralizmussal és a többpártrendszerrel – melyek az emberi jogok keretei –, azalatt az

emberi jogok sérelme idején a legkiválóbb gyakorlati jogvédelmezők közé tartozott. (Az emberi jogok mai, hazai felkent bajnokai ezt elhallgatják, mert ellenszenvvel viseltetnek Mindszenty bíboros iránt.) Ez az ellentmondás, ami szerint nem egyértelmű a viszonya a demokráciához, ugyanakkor egyértelmű jogvédelmező, akkor oldható fel, ha feltételezzük, hogy Mindszenty az emberi jogokat nem a demokrácia igényével élő ember által kiküzdött közjónak, hanem valami (sajnos) pontosan nem körvonalazott, arisztokratikus állami berendezkedés kegyadományának tekinti.

Úgy tűnik, hogy Mindszenty bíboros az idézett cikkben a többpártrendszer az egyház küldetésével szemben álló dologként érzékelteti. Lehet, hogy itt csak egyszerű fogalomzavarról van szó, de feltételezhetjük a demokráciával szembeni idegenséget is. Mindszenty bíborosnak az esztergomi érseki kinevezése és a beiktatása között megjelent, az egész ország előtt bemutatkozó cikke már magában hordozza azt a problémát, amivel későbbi pályája során még találkozhatunk. Találgatni kell, hogy mire gondol jöhet, akár egyértelmű is lehet, hogy arra gondol, amire nem kellene. Az alternatívákat nem kell magyarázni, nem kell védelmezni. Ők egyértelműek.

122 Shvoy Lajos püspök levelei Hufnagel Ferenc pápai kamarás esperes-plébánoshoz és Dr. Folláth Ádám esperesplébánoshoz a kitelepítési püspöki biztosi kinevezésük tárgyában, forrás, SzfvPL – N.7338.-267/1946.

123 MINDSZENTY József, *Amit a viharesztendő sürget*, Új Ember 1945. szeptember 23.

HÁBORÚK ÉS DIKTATÚRÁK ELLEN

Az előző részben az emberről és jogairól volt szó, mert a teremtetett világban első az ember, az államok és rendszerek vannak az emberért, nem fordítva. Ahogy XIII. Leó pápa írja: „Az ember régebbi, mint az állam, ezért természeténél fogva előbb kellett legyen joga életének fenntartására, mint hogy bármely államalakulat létrejöjjön volna.”¹ Az előző fejezetnek e fejezettel lehetnek átfedései, mert az emberi jogok sérelme, miről már volt szó, komoly átfedést mutat a háborúkkal és diktatúrákkal. E rész mégis más hangsúlyt hordoz, mert míg az előzőekben az emberről mint méltósággal felruházott teremtményről volt szó (a demokráciát az ember lényegéből eredő dolognak tartom), itt rendszerekről, azok hibáiról, rossz működéséről olvashatunk. Erre a hangsúlybeli különválasztásra e kötetben azért van szükség, mert az önálló hangsúlyt hordozó rendszerhibákról – melyek bűnös működtetés következményei – Mindszenty és az ő alternatívái egyaránt kritikusan nyilatkoztak meg. E részben látjuk majd, hogy az állam és az egyház közötti viszonyt illetően olyan módon mutatkoznak eltérések Mindszenty és alternatívái között, hogy az alternatívák a különbségek megmutatkozása mellett sem vádolhatók meg azal, hogy bármilyen hajlékonyságot mutatnának az egyházat maga alá gyűrni akaró diktatórikus államhatalom iránt. Talán már ebben a részben is látható lesz az, hogy Mindszenty bíborosnak a diktatórikus állam és az egyház viszonyát illető megközelítése nem abszolutizálható, mert a hívő közösség megőrzését illetően nem az ő megközelítése mutatja a legjobb hatásfokot. Mindamelllett ez a probléma akkor is megjelenik majd, amikor Mindszenty bíboros követségi tartózkodásának következményeit tárgyaljuk, mert álláspontom szerint a magyar egyház sorsa ennek következményeképpen, konkrétan az 1964-ben megkötött magyar–vatikáni részleges megállapodás miatt vett tragikus fordulatot.

1 *Rerum novarum*, 6., = *Az Egyház társadalmi tanítása*, szerk. TOMKA Miklós – GOJÁK János, Szent István Társulat, Budapest, é. n., 32.

AZ ABSZOLÚTUM

A háborúcsináló hatalmakat és a diktatúrákat akkor tudjuk következetesen elítélni, ha tudunk a Teremtőről, s ezzel saját teremtményi mivoltunkról, ha tudunk az Abszolútumról, vagyis arról, hogy a teremtetett világban bennfoglalt értékeket, dolgokat, valóságokat (nemzeteket, államokat, rendszereket, koronás és koronátlan uralkodókat, főpapokat és bármely más embereket) nem abszolutizálhatunk. Az Abszolútum fogalmáról és a teremtetett világban bennfoglalt relatív javak viszonyáról az alternatívák közül Márton Áronnak van egy rövid, velős írása, melyből kiderül, hogy az Abszolútumnak nincsenek alternatívái. A teremtetett világhoz tartozó dolgoknak, eszméknek, akár embereknek vannak alternatívái, az Abszolútumnak nincsenek. Az írás 1933 tavaszán, még az Erdélyi Iskola elindítása előtti hónapokban jelent meg, címe: *A mi utunk*. Ez az egyik legkorábbi, nyomtatásban is megjelent írása a későbbi erdélyi püspöknek. Korai volta és témája miatt Márton Áron programadó írásának tartom, szövege teljes terjedelmében álljon itt:

„A liberálisizmus a szabadságot, a szociálisizmus az egyenlőséget, a nacionalizmus a nemzetet isteníti. Az egyiknek a szabad, a másiknak a kollektív, a harmadiknak a vér alapján kiválasztott ember a bálvány. Mindhárom relatív jót tesz meg abszolútnak. A világ teljes képét részizgazság alapján erőszakolja.

A liberálisizmus megváltozott erejéből az emberiség már kiábrándult. A minden természetes közösségből kitépett ember kétségbeesetten keresi a közösséget. Nem bírja az egyedüllétet, sem egyedül az életet. Individualizmusa társadalmi katasztrófák szenvedéseit és – hála Istennek – tanulságait hozta.

A másik két irány, úgy látszik, most vonul fel döntő küzdelemre.

A mi hitünk, hogy nem lehet tartósan győztes egyik sem. Kizárólagosságuk természetellenes. A nemzetnek számolnia kell az emberrel, a társadalomnak a szabadságra született eggyeddel.

Követeljük a szabadságot, de a liberálisizmust sietünk temetni. Szociális gondolkozást, a társadalom gyökeres reformját hirdetjük, de a marxizmussal nem mehetünk. A faj szeretetének szent kötelességét vállaljuk, de a vér istenítését eretnekségnek tartjuk.

Szabadság és törvény az élet két pólusa. Szabadság nélkül nincs egyéniség, nem fejlődhetik a személy. Nincs erkölcsi, felelős én. A törvény vezetése és korlátai nélkül csak örökös kezdet van, célba jutás nélkül, örökös harc győzelem nélkül, önkény fék, megállás nélkül. Az élet egyensúlyát a kettő egyensúlya jelenti: szabadság a természetes korlátok között. A többi mind erőszakolt és erőszakos. Tehát harcra vezet. Rombol.

Békét embereknek, társadalmi osztályoknak, nemzeteknek az életébe, a felbolydult világba csak a teljes igazság megismerése és elismerése hozhat. Az ember is, a társadalom is, a nemzet is valóságok. De egyik sem a teljes valóság. Relatív javak.

S az élet törvénye az, hogy a társadalmi törekvések szabadságát a valóságok korlátozzák. A szerves élet. A teljes igazság. Az, hogy az ember egyéniség, s ugyanakkor fia valamelyik nemzetnek és tagja a társadalmi közösségnek. Természetes joga van a földhöz, javaihoz, a lélekhez. Nagy jogok és nagy szabadság illeti meg. De ugyanakkor le nem hazudható, az élet bosszúállása nélkül figyelmen kívül nem hagyható, őszágyazású, a léttel együtt adott törvények kötik.

Mert abszolútum egyetlenegy van: az Isten.”²

Márton Áron gondolkodását, cselekvését mindig meghatározta az itt leírt gondolat: abszolútum egyetlenegy van: az Isten. Mindent ennek rendelt alá, küzdelmeit mindig az okozta, hogy soha nem helyezte Istent nagyon fontos dologként – a második helyre. *Életszentsége éppen ebben áll: papi működése során mindig Isten akarata nyilvánult meg általa.* Márton Áron szóértő emberként mindig tudott tárgyalni az övétől eltérő állásponton lévőkkel, de soha nem alkudozott, soha nem volt megalkuvó. Ezzel pedig az övétől eltérő állásponton lévők tiszteletét is kívívta. Azt, hogy az ember az Abszolútumnak alárendelt lény, személyiségformáló és a pap számára lelkipásztori erőnek is tekintette. 1945-ben arról beszélt, hogy „az emberi törvények csak annyiban igazak, kötelezők és érvényesek, amennyiben az örök törvényekkel megegyeznek”³ Amikor pedig 1957-ben,

a gyulafehérvári házi őrizetben hozzá beszökött titkos ferences papnövendékeket szentelt pappá, akkor arról beszélt, hogy „a pap alter Christus”, azaz mellébeszélés nélkül Krisztust kell a világban bemutatnia. Krisztus mint Isten Fia abszolút érvényű tanítást hozott. Az egyház ügyeiben zajló bármilyen buzgó munkálkodás hamis, ha az evangélium nem formálja a pap (és bármely keresztény) személyiségét. „Nem a szavakkal s még nem is a tettekkel, hanem elsősorban jellemünkkel és egyéniségünkkel hatunk másokra. A szavak, még a legszentebb szavak is ijesztő üresen konganak ajkainkon, és a tettek, még a legmutatósbab tettek is a színész gesztusaiként hatnak, ha nem él bennünk Krisztus.”⁴ Márton Áron lelkipásztori alapelve volt, hogy *a világra csak akkor lehetünk hatással, ha teljesen azonosulunk Isten, Krisztus akarataival.* Így válhatunk szentté – nem „erős egyéniségünk” erőltetésével.

Prohászka Ottokár sajátos és fontos szempontot ad ahhoz a gondolathoz, amely szerint életünket a teremő Isten által adott igazság szerint kell alakítani. A tizenkilencedik századra, a liberalizmusnak köszönhetően kialakult egy (ma is visszahúzó!) elgondolás arról, hogy az egyház egy intézmény, a huszadik századi szociológia kifejezésével egy társadalmi *alrendszer*, amelyben a papok dolga a kereszténység. Ez az elgondolás relativizálni igyekszik az Abszolútum fogalmát. Prohászka, aki már-már ateista alapról hozta vissza a magyar egyházat spirituális alapra, a katolikus *autonómia* gondolatával cáfolja ezt. „Ki törődik nálunk az egyházzal? (...) Ünös-untalan hallja az ember: az a papok dolga. A híveknek az egyházban semmi rendelkezésük, semmi befolyásuk; (...) ott áll a klérus, érsekek, püspökök, papok, és mögöttük borong a hívek hűlt helye. (...) én azt mondom, hogy az egyházi autonómia által bizonyára szorosabban kötődnek a hívek az egyházhoz. Ha lesz mi fölött rendelkezniök, ha lesz ott valami tennivalójuk, mindenesetre eltűnik az a megcsontosodott nembánomság minden egyházi ügygel s érdekek szemben...”⁵ Annyit jelent ez, hogy *ha az egyházban nem élnek autonómiák, akkor eltűnik az egyház.* Azt is jelenti ez, hogy ha az

2 MÁRTON ÁRON, *A mi útunk*, Erdélyi Tudósító 1933. május 1.

3 Márton Áron beszéde Krisztus király ünnepén, 1945. október 28. = Márton Áron a lelkiismeret apostola, összeállította és a bevezető tanulmányt írta VIRT László, Ecclesia, Budapest, 1988.

4 Márton Áron beszéde papszentelésén, 1957. november 24. = Márton Áron írásai és beszédei, II., szerk. dr. MARTON József, Gyulafehérvár, 1997.

5 PROHÁSZKA Ottokár: Az autonómiai mozgalmak pszichológiája = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Korunk lelke, 53–54.

egyházban vannak autonómiák, akkor az egyház tagjai által gyakorolhat hatást a világra. *Isten a saját népének autonómiája nélkül feledésbe merül.* A második vatikáni zsinat ehhez hozzáteszi: „ha Isten feledésbe merül, maga a teremtmény érthetatlenné válik”.⁶

Ehhez még azt tegyük hozzá, hogy az autonómiát sem a diktatúrák, sem a fogyasztói társadalmak nem türik, hiszen mindegyikük tagadja az Abszolútumot. Az egyház sem ennek, sem annak nem kedvezhet az autonómiák elnyomásával.

HÁBORÚK ELLEN

A háború botrányával a huszadik századi magyar kereszténység 1914-ben szembesült. A boldognak nevezett békeidők után a magyar társadalom lelkesedéssel fogadta a hadba vonulás lehetőségét és kötelezettségét, ami azt mutatja, hogy a tizenkilencedik század Abszolútumot feledő vallásosságában előbbre való volt a nemzet, mint Isten, több volt a „szabadgondolkodás”, mint Krisztus.

Prohászka Ottokár a háború kitörésekor már kilencedik éve püspök volt. Ha a háború elején írt szövegeit olvassuk, sejthető egy dilemma, amiben az tükröződik, hogy az ő belső meggyőződése nem azonos azzal, amit a társadalom gondol a háborúról. Ezért a háború legelején írt szövegeiben láthatunk egy ambivalenciát a háborúval kapcsolatban. Naplójegyzeteiből az derül ki, hogy Prohászka már az „elejétől fogva” elítéli a háborút. „Erőszak lévén a háború, az teljesen kifejezi a természetét, tudniillik nem tekint s nem ismer más korlátot. Győzni akar (...) Nem kímél semmit. (...) a kultúra itt nem számít. S méltán, hiszen e kettő teljesen idegen egymáshoz. A kultúra erkölcsöt, jogot, szellemet hordoz és hirdet; az erőszak ezt nem ismeri. (...) Míg a rossz (a háború) fönnáll, míg az erőszak elismert mód és eljárás, addig a technikai, civilizációs berendezkedés nem billenti a mérleget

6 *Gaudium et spes*, 36., = A II. Vatikáni Zsinat tanítása, szerk. dr. CSERHÁTI József – dr. FÁBIÁN Árpád, Szent István Társulat, Budapest, 1975, 465.

az ember előnyére.”⁷ Majd már 1915 januárjában: „Mondják, hogy az ember imádkozni is megtanul. (...) de Isten ments, hogy a háborút a vallásosság iskolájának tartsam. A pokol nem az imatanítás helye; a háború pedig annak tornáca. Ezt tartom szem előtt akkor is, ha írok a háború ’nevelő’ hatásáról. (...) Nem, nem, semmi köze Krisztusnak s az evangéliumnak a háborúhoz. (...) Hál’ Istennek, én sehol se szerepeltem mint hadba vonulók megáldója, mint zászlók szentelője s mint a hősök megbámolója; sehol, soha.”⁸ A háború tehát ráébreszti az embert arra, hogy szembefordult Isten törvényeivel, így a háborúnak lehet egyfajta nevelő hatása. De csakis abban az értelemben, ami szerint „az Istent szeretőknek minden a javukra válik” (Róm. 8, 28.). A háború kezdeti szakaszában Prohászka dilemmában volt, hogy az általa elítélt háborúban résztvevőket hogyan szólíthatja meg. Talán a behívóparancssal hadba hívottak számára próbálja meg az általuk nem választott háborúban az értelmet megvilágítani, például az alábbi szavakkal: „Nekem tehát a háborút s az azzal járó bajokat s szenvedéseket is a hit világosságában kell szemlélnem, s ha így szemlélem, akkor azt látom, hogy a háború, jóllehet nagy baj, de azért Isten céljait és szándékait szolgálja; mint ahogy a földön minden, legyen az rossz vagy jó, az Isten terveibe van beállítva.”⁹ Azt állíthatjuk, hogy egy háború nem lehet Istennek tetsző. Azt is állíthatjuk, hogy ha az ember szembesül bűnei következményével, például a háborúval, és magába száll, akkor azzal Istennek tetsző fordulatot hozhat saját életébe.

Röviddel később már egyértelműen fogalmaz a háborúval szemben. „Senkinek sem fog sikerülni annak kimutatása, hogy az evangélium s a háború közt a legtávolabbi rokonság, vagy csak némi rokonszenvezés is legyen. Az evangélium sehol sem lelkesül a háborúért, éppoly kevésbé tekinti azt az erényesség előmozdítójának s fejleszt-

7 *Prohászka Ottokár naplójegyzete*, 1914. december 7. = PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Modern katolicizmus. Válogatás Prohászka műveiből*, szerk. KONCZ LAJOS, Szent István Társulat, Budapest, 1990, 101–102.

8 *Prohászka Ottokár naplójegyzete*, 1915. január 15. = PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Modern katolicizmus. Válogatás Prohászka műveiből*, szerk. KONCZ LAJOS, Szent István Társulat, Budapest, 1990, 194.

9 PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Az ember a viharban* = *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Világosság a sötétségben*, 187.

tőjének.” Majd alább: „Jelenleg az emberi gondolkodás és érzés oly folyamaton megy keresztül, melyben az a nemesebb fölfogás alakul ki, hogy a háború alávalóság, hogy csak kényszerhelyzete egy alacsony kultúrfoknak, hogy nagy kegyetlenség, melyet a múltból hoztunk el magunkkal, de amelyet a jövőbe nem akarunk átvinni.”¹⁰ Ezt az utóbbi részletet olvasva eszembe jut egy régi, 1986. augusztus esti óbudavári beszélgetés Bulányi Györggyel. E beszélgetésnek az itt hivatkozott részét azért indítottam, mert (egyebek mellet családi okból) sehogy sem tudom az „erőszakpártiság” közös nevezőjén egy kalap alá vonni például 1848/49 szabadságharcosait a Haynau-pártiakkal, vagy 1956 szabadságharcosait a Kádár-pártiakkal. Amikor erre rákérdeztem, Gyurka bácsi, sejtve, miért kérdezem, valami olyasmit válaszolt, hogy az elnyomó hatalmakkal szemben vívott szabadságharcok az Ószövetség szintjén Istennek tetszőek – de az evangélium szintjén nem. Prohászka idézett szövegével összefüggésbe hozva ezt, azt mondhatjuk, hogy az elnyomó hatalmakkal szemben vívott szabadságharc múltból hozott (ószövetségi) kényszerhelyzet, amit a jövőbe (evangéliumi életbe) nem akarunk átvinni, mert a háború alávalóság.

Jézus Krisztusnak – a megmaradás érdekében – egyetlen háborús elképzelése van, mégpedig az, hogy ellenséges támadás esetén „mindenki fusson a hegyekbe” (Mt. 24, 15.). Azt, hogy ez nem elvont spiritualizálás, amire a mai világ (önigazolásképpen) hajlamos, a 263 körül született és 339-ben meghalt Eusebiosz, caesareai püspök egyháztörténetéből sejtethetjük. „Mindamellet a jeruzsálemi egyház népe is, miután kinyilatkoztatás útján vezetői olyan jóslatot kaptak, hogy még a háború kitörése előtt hagyják el a várost és költözzenek Perea egyik városába, melyet Pellának neveznek, engedelmeskedett a parancsnak, és itt telepedtek le a Jeruzsálemből kivonult krisztushívők, úgyhogy maga a zsidók királyi fővárosa és az egész zsidó föld teljesen szent férfiak nélkül maradt.”¹¹ Eusebiosznak nagyon jó szellemi

10 PROHÁSZKA Ottokár, *A világháború s az egyháziak feladatai = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Iránytű*, 187.

11 Eusebiosz egyháztörténete, ford. BAÁN István = *Ókeresztény Írók*, IV., sorozatszerk. VANYÓ László, Szent István Társulat, Budapest, 1983, 99.

háttere volt, hiszen Origenész 231-ben a rendkívül gazdag könyvtárával együtt költözött Caesareába, mindamellet élete java része még a konstantini türelmi rendelet előtt zajlott, így ismerte a hatalom által szorongatott, üldözött egyházat is. Eusebiosz bizonyára még sokat tudott arról a szellemről, amelyet Jézus hagyott a követőire. Ne gondoljuk azonban azt, hogy az ilyen távlatú történeti visszatekintés öncélú lenne, és semmi köze nincs a témánkhoz. Amikor ugyanis Prohászka a rendi alkotmány összeomlását üdvözölte, akkor nem vadonatúj rendszerben gondolkodott, mint valami öncélú újrakezdő. Az ősegyházat tekintette forrásának. Az egyház demokratikus irányváltásának mintáját az ősegyházban látta,¹² éppen úgy, ahogy a világegyházban a Prohászka után jelentkező modern teológia, majd a második vatikáni zsinat is.

Márton Áron az első világháború idején katona volt, fronton harcolt. Háromszor sebesült golyótól, közel járt hozzá a halál – és ki tudja, milyen közel járt ő mások halálához. Amikor a háborúból hadnagyi rendfokozattal hazatért, két évig otthon volt, dolgozott a csíkszentdomokosi családi gazdaságban, télen pedig, amikor kevesebb munka volt, a falu háborút járt legényeinek céltalan életét élte, kocsmába jártak a hírekért. Közben magyarul és németül olvasott, többek között szociológiai műveket is. Ez alatt a két év alatt sokat gondolkodott a sorsa felett, majd 1920-ban, már tanévkezdés után, levelet írt Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspöknek azzal a kérdéssel, hogy felvenné-e őt papnövendékei közé. Mailáth püspök személyesen írt vissza: „Tárt karokkal várlak, édes fiam.”¹³

Arról, hogy már fiatal papként háború- és erőszakellenes szellemben végezte munkáját, a püspök-utód Jakab Antal tanúskodott Márton Áron koporsója mellett. Márton Áron 1925 és 1928 között gyergyószentmiklósi káplán volt, emellett a város állami gimnáziumában hittanár. Itt tanította az ifjú Jakab Antalt, aki Márton Áron temetésén így emlékezett ezekre az évekre: „Amikor először hallottam beszélni Őt, ötödikes gimnazista koromban a gyergyószentmiklósi te-

12 PROHÁSZKA Ottokár, *Az egyház demokráciája = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Korunk lelke*, 45.

13 VIRT László, *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, 13.

metőben, a volt hadnagy reverendája alatt az első világháború három frontján szerzett három sebet hordozta. De kimondta bátran: nem azok a hősök, akik parancsra – mert egyebet nem tehettek – meghaltak, még kevésbé, akik vitézséggel és fegyverrel fenyegetőznek, hanem akik keresik a békét, és mindent megtesznek, hogy a háború szügyene többé ne érje a világot. Ebbe a gondolatba állított be minket, fiatalokat, és még püspöksége előtt üstökösként járt elől, hogy az Isten és a hit megbecsülése által érzékennyé tegye a népeket az igazságra, az élet értékének elfogadására és megbecsülésére.” Jakab Antalnak ezt a beszédét személyesen hallottam a gyulafehérvári székesegyházban 1980. október 4-én, majd később magnetofonfelvételtől lejegyeztem.

A harmincas években, amikor az általa alapított Erdélyi Iskola című tanügyi és népművelő folyóiratban publikált, a szélesebb nyilvánosság is megbizonyosodhatott, hogy az egykori frontkatona távol került a háborús gondolatoktól, sokkal inkább az erőszakmentesség apostolává lett. Írásainak vissza-visszatérő motívuma a háborús iskola, a háborús neveltetésű nemzedék. Márton Áron közvetlenül az első világháború utáni erkölcsi talajvesztésben bontakoztatta ki evangelizációs, szociális és pedagógiai tevékenységét. Tudta, hogy szülőföldje társadalmában akkor teremtheti meg a háborús szellemiséget felülmúló folytonosságot, ha krisztusi alapokra helyezi azt. Hasonló törekvése volt, mint Prohászkanak. A tizenkilencedik századi felületes, képmutató, liberális kereszténységet hozta vissza spirituális, krisztusi alapra, ahogy Prohászka a századfordulós Magyarországon, úgy Márton Áron (Mailáth püspök tanítványaként) a két háború közötti Erdélyben. Talán nem túlzunk, ha azt mondjuk, hogy Márton Áronnak – aki személyesen nem ismerte Prohászka – Mailáth püspökön keresztül mégis személyes kapcsolata volt a magyar katolicizmus megújítójával. Márton Áront Mailáth püspök fedezte fel, és támogatta lelkipásztori kiteljesedését. Mailáth Gusztáv Károly pedig a Regnum Marianum közösségben munkatársa volt Prohászka Ottokárnak. E szellemi kapcsolat mellett Márton Áront a saját élettapasztalata is az *evangéliumi kereszténység* felé vitte, egyebek mellett abban is, hogy papi és püspöki működése során mindig visszataszítónak talált minden háborút, és amit lehetett, megtett ellene. Az emberi jogok védelmével kapcsolatban már volt szó arról, hogy védelmébe vette az

üldözött zsidókat. Itt most Márton Áronnak a háború intézményével, a háborús gondolkodással szembeni fellépését vázoljuk.

Háborúra készült már a világ, amikor Márton Áron erdélyi püspök lett. Még kolozsvári lelkipásztor volt, amikor 1937-ben, az általa nevelt fiatal értelmiség folyóiratában, a kolozsvári Hitelben ráirányította a figyelmet arra, amit a nagyhatalmak politikusai nem akartak észrevenni: „A népek gyilkos versengésének vagyunk tanúi és egyben megélői. A népeket meghatározó természetes különbözőségek ellentétekké, az ellentétek pedig természetellenes gyűlölködéssé fajultak, s félelmetesen kavarognak az emberiség feje fölött meggyújt viharfelhők. Senki sem tudhatja, mi lesz, ebből a világvajúdnásból mi születik meg. De egy biztos: akár bekövetkeznek a készülő katasztrófák, akár győz a békés belátás, a mostani kavargásból a jövőbe csak azok a népek menthetik át életüket, amelyek munkába tudják állítani összes szellemi és erkölcsi erőiket. Vajon lesz-e a magyar népnek Széchenyi-lelkületű értelmisége, amely belátja ezt és a történelem szándékát erős markolással és lázas munkával az élet irányába fordítja?”¹⁴ Az idézett szöveg aggodó kérdése egyúttal ösztönzés volt ahhoz a nemzedékhez, amelyiknek evangelizációját Márton Áron feladatának tartotta. Ez az a háborús neveltetésű nemzedék, mely az első világháború idején, amikor az apák a fronton harcoltak, háborús iskolába járt. Márton Áron rendkívül sokat tett azért, hogy ez a század elején, 1910 körül született és a két háború között felnőttkorba ért nemzedék ne sodródó-manipulálható tömegemberekből, hanem egymásért és a jövőért felelősséget érző, autonóm személyekből álljon. Itt most a saját folyóiratában szólította meg e nemzedéket.

Volt már szó e könyvben arról, hogy 1938-ban, a müncheni egyezményben a *nyugati demokráciák Hitlerre bízta Európa keleti felét, jóváhagyták keleti terjeszkedését.* (Nem véletlen ez a hangsúly: amikor nyugatról leckéztetnek bennünket demokráciából, akkor ne Európa-ellenes, erőszakos reakció legyen a válaszuk, mert vannak erőszakmentes európai példánk, akikkel rájuk piríthatunk.) Márton Áron felülmúlta az öntelt nyugati politikusokat, amikor *helyetük aggodott az emberiség jövőjéért.* Amikor a müncheni egyezményt

14 MÁRTON ÁRON, *Népnevelésünk feladatai*, Hitel 1937/3.

megkoronázva 1939-ben Hitler szövetségre lépett Sztálinnal (mi is a különbség a náciizmus és a kommunizmus között?), a két embertelen rendszer diktátora együtt lerohanta Lengyelországot, és Sztálin Hitler jóváhagyásával rövidesen Finnországot is megtámadta. *A büszke nyugati demokráciák hallgattak. Nem úgy Márton Áron! 1939. november 16-án egyházközségi és iskolaügyi kérdéseket tárgyalt a gyulafehérvári Egyházmegyei Tanács. Márton Áron is felszólalt. A szűken vett egyházi és tanügyi kérdéseken túl, beszéde záróköveként kitért arra, hogy a közelben háború dúl, és nem mindegy, hogy ehhez a keresztény ember hogyan viszonyul.*

„Az idők vizsgálatára kötelességeinket és azok vállalását még erősebben aláhúzza. Úgy érezzük, *mintha az eseményekben, melyek az ősz elején kirobbantak és megremegtették egész Európát, egy sötét végzet telt volna be, hogy végrehajtson egy szörnyű ítéletet az emberiségen.* Gigantikus erők kolosszus teste indult el Keleten és Nyugaton, s mi középen állva lélegzet-visszafojtva figyeljük, hogy a hatalmas tömegek feltorlott hulláma merre zúdul, a megindult hegyek merre mozdulnak, mit tipornak el, hol zuhannak egymásnak, mi lesz ennek az apokaliptikus mérközésnek a kimenetele: a vég következik-e, vagy az új élet kezdete.

Az idők Urának, az Úr Jézusnak szavaival felelek: *ne fogyatkozzék meg a ti hitetek, testvéreim, és ne féljete azoktól, akik a testet megölhetik, de a lélek fölött nincs hatalmuk. Vannak, akik reményükben megtorpannak, akik az erőszak győzelme láttán hitükben ingadoznak, és vannak olyanok is, akik a jelek alapján új istenek felé tájékozódnak. Ne legyetek kicsinyhitűek, testvéreim, ne ejtsen tévedésbe a hatalom látszata. (...)* A vállainkra nehezedő szerep nagy és felelősségteljes, de úgy becsülnek meg, s az idők mérlegén annyit nyomunk, amennyi értéket önmagunkban, magatartásunkban, feladataink teljesítésében felmutatunk. (...) A kényelmes napokról nekünk le kell mondanunk: harcok idején, történelmi fordulóban, eszmék és népek elkeseredett mérközésekor születünk, de *a nagy időkhez nagy nemzedék kell...*”¹⁵

Márton Áronnak ez a beszéde nemzetközi mércével is az egyik első nyilvános háborúellenes tiltakozás volt! Az intellektus nem maradt meg alkalmi beszéd szintjén – erről maga Márton Áron gondosko-

15 MÁRTON ÁRON, *Templom és iskola*, Erdélyi Iskola 1939/3–4.

dott. Az általa alapított Erdélyi Iskola egy hónapon belül közölte az egész szöveget, amit az általa nevelt nagy nemzedék folyóirata, a Márton Áron-tanítvány, Venczel József által is szerkesztett Hitel szintén átvett.¹⁶ Majd ezután a háborúellenes részt közölte a Jakabffy Elemér által szerkesztett Magyar Kisebbség is.¹⁷

Amikor az 1940-ben hozott második bécsi döntés Erdélyt kétfelé osztotta, Márton Áron a székhelyén, román területen, Gyulafehérváron maradt. Híveinek túlnyomó többsége négy esztendőre Magyarországhoz került vissza, a püspök azonban *tudatosan* kisebbségi állapotban maradt, hogy vállalja a közösséget az Antonescu-Romániához tartozó, pária-sorsra kényszerült dél-erdélyi szóránymagarsággal. Ekkor körleveleiben tudta megszólítani a maroknyi közösséget, ezekben *a sorsvállaló, árnyékos oldalra szorult emberek értékeit hangsúlyozta.* A hatalmában öntelt, többségi terrorral szemben kisebbségi humánumot épített, tudva arról, hogy *az erkölcsi csúcsteljesítmények kisebbségi helyzetben, a hatalomtól távol születnek.*

1941-ben, amikor nyomás nehezedett az iskolafenntartó egyházakra, hogy felekezeti iskoláikat népközösségi (háborús szellemet követő világi) kezelésbe adják, Márton Áron nyíltan szembehelyezkedett ezzel a törekvéssel, végső soron az Antonescu-rezsimmel és a hitleri birodalommal. A náci Németország kérésére a bukaresti kormány hozzájárult ahhoz, hogy a Romániai Német Népcsoport átvegye a romániai (értelem szerint dél-erdélyi és bánági) német tanítvány felekezeti iskolákat. Killinger bukaresti német követ volt az, aki az erre irányuló német nyomást a román kormány felé sikerrel érvényesítette.¹⁸ Ennek következtében Andreas Schmidt népcsoportvezér 1941 májusában külön-külön megállapodott Wilhelm Staedel nagyszombati evangélikus és Augustin Pacha (a magyaroknak Pacha Ágoston) temesvári katolikus püspökökkel, ami szerint felekezeti iskoláikat és egyesületeiket átadják a Romániai Német Népcsoportnak.¹⁹ Ekkor 77 felekezeti iskola került német kézbe, de azzal az in-

16 „A nagy időkhez nagy nemzedék kell”, Hitel 1939/3.

17 „Ne fogyatkozzék meg a ti hitetek!”, Magyar Kisebbség 1939. december 1.

18 CSATÁRI Dániel, *Forgószelemben. Magyar-román viszony, 1940–1945.* Akadémiai, Budapest, 1968, 145.

19 Sajtószolgálati jelentés, Magyar Kisebbség 1941. június 1.

dokkal, hogy a magukat magyarnak valló római katolikusok között német anyanyelvűek is vannak (pl. vegyes házasság következtében), a német népcsoport további felekezeti iskolákat követelt. Ez ügyben a német népcsoport egy képviselője felkereste Gyulafehérváron Márton Áront, és azt a kérdést tette fel számára, hogy hajlandó-e Pacha Ágoston temesvári püspök példáját követni. „S bár a magyar kormányhoz a brassói konzul útján jöttek segélykérő üzenetek, a határon túliak védelmezőjének szerepében tetszelgők (értsd: a magyar kormány; V. L.) a fülük botját sem mozdították. *Hogy a német népcsoport szándékait meg lehet hiúsítani, az legkevésbé a magyar kormány érdeme, hanem sokkal inkább Márton Ároné, aki megtagadta ezeknek a kívánságoknak a teljesítését*” – írja Csátári Dániel.²⁰ Azt, hogy Márton Áronra milyen nyomás nehezedett, és egyúttal milyen nyomásnak állt ellen, a második bécsi döntést követő Románia nemzetiségi viszonyaival érzékeltethetjük. Miután a magyarok túlnyomó többsége Magyarországhoz került vissza, Románia területén maradt körülbelül 230 000 magyar anyanyelvű katolikus (ebből 150 000 a temesvári püspök fennhatósága alatt) és pontosan 300 000 német anyanyelvű katolikus (néhány ezer főtől eltekintve a temesvári püspök fennhatósága alatt).²¹

Ezt a nyomást nemcsak Márton Áron érzékelte, hanem a dél-erdélyi magyar demokratikus szellemi koalíció is. Jakabffy Elemér, amikor hírt vett annak, hogy Márton Áront a német népcsoport provokálja, maga is sajtóvitát provokált az általa alapított és szerkesztett Magyar Kisebbség című folyóiratban. Jakabffy vitaindító cikkével a Márton Áronra nehezedő teherből akart valamennyit átvenni, amivel azt üzent a püspöknek, hogy nincs egyedül. Vitaindítójában második nemzedéknek nevezi azt a még fiatal, de már nagy felelősséget hordozó korosztályt, melyet Márton Áron háborús neveltetésű nemzedékként maga evangelizált, maga segítette őket ahhoz, hogy felelősségvállaló erkölcsstényezővé legyenek. Ez volt az a nemzedék, mely 1937-ben a Vásárhelyi Találkozón állást foglalt a keresztény erkölcs

20 CSATÁRI, I. m., 146.

21 HESZKE Béla, *A kisebbségi magyar katolikus egyház = Erdélyi Magyar Évkönyv, 1937. Brassói Lapok kiadása.* (A számítás e tanulmány adatai alapján történt.)

és a társadalmi szolidaritás mellett. Jakabffy Elemér „provokatív” kérdése az volt, hogy változott-e a vásárhelyi nemzedéknek az állásfoglalása a négy évvel korábban meghirdetett elvekben.²² A hozzászólók, akik között országosan ismert írók, mint Kacsó Sándor és Szemlér Ferenc is állást foglaltak, egyértelműen elutasították az iskolák náci szellemű államosítását, ezzel kiálltak Márton Áron mellett. (Az itt említett Kacsó Sándor viszont évek múlva a Magyar Népi Szövetség elnökeként támogatja az iskolák kommunista államosítását, amivel vitába keveredik Márton Áronnal.)

Márton Áronnak volt valamennyi (talán nem kicsi) szerepe abban, hogy 1944 őszén Magyarország tett egy sikertelen kísérletet arra, hogy kivájon a háborúból. Augusztus 23-án Románia átvált a szovjet oldalra, másnap pedig Márton Áron Kolozsváron tartózkodott. Ezen a napon Vita Sándor, Mikó Imre és gróf Teleki Béla, a magyar nemzetgyűlés erdélyi képviselői arra az elhatározásra jutottak, hogy Erdélyből mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy Magyarország kivájon a háborúból. Vita Sándor a püspökkel jó barátságban lévő Tamási Áron íróval még aznap felkereste Márton Áront, hogy a teendőkről tárgyaljanak. A püspökkel folytatott megbeszélés eredménye az volt, hogy Teleki Béla képviselő, az Erdélyi Párt elnöke utazzon Pestre, kérjen kihallgatást Horthytól, és kezdje meg a kiugrás előkészületeit. Ugyanakkor a kialakult helyzetben mindent el kell kerülni, ami a románokat provokálná. Márton Áron ugyanekkor utasította a papjait, hogy minden körülmények között maradjanak a helyükön, mert ha ők elhagyják szolgálati helyüket, az Erdélyből történő tömeges menekülést okozna. A magyar nemzetgyűlés Kolozsváron tartózkodó képviselői még szintén ezen a napon találkoztak az illegális kommunisták fedőszervének, a Békepártnak a kolozsvári vezetőivel is, hogy tervüket velük is egyeztessék.^{23, 24}

22 JAKABFFY Elemér, *Ragaszkodjunk-e továbbra is a felekezeti oktatáshoz és a társadalommegsegítés eddigi rendszeréhez?*, Magyar Kisebbség 1941. június 1.

23 Az 1944. őszi erdélyi háborúellenes mozgalomról. Pomogáts Béla beszélgetése Vita Sándorral, Tiszatáj 1981. október.

24 BALOGH Edgár, *Megszégyenítő és felelő példák*, Tiszatáj 1981. szeptember.

A két megbeszélést követően Teleki Béla azonnal Budapestre utazott, és találkozott Horthy Miklóssal. A kormányzó szükségesnek látta, hogy Magyarország kivájon a háborúból, de az országban lévő nagy német haderő miatt ezt nem látta kivitelezhetőnek. Teleki Budapesten találkozott Lakatos Géza miniszterelnökkel is, ami után meghívták őt a szeptember 8-i kormányülésre. A kormányülés szintén szükségesnek tartotta a háborúból való mielőbbi kiválást, de konkrét döntést nem mertek hozni. Horthy annyit tett, hogy utasította Dálnoki Veress Lajos hadseregszereparancsnokot: Kolozsvárt harc nélkül adja fel.²⁵ Ez meg is történt – Szenczei László szerint a négy erdélyi magyar egyházi vezető közvetlen kérésére²⁶ – aminek köszönhetően Kolozsvár, a kincses város emberéletben és anyagi javakban, kulturális kincsekben úgyszólván veszteség nélkül élte át a frontárvonulást.

A háborúból való kiugrási kísérlet erdélyi vonatkozásairól 1984-ben Balogh Edgárral beszélgettem. Ő elmondta, hogy amikor az Erdélyi Párt képviselői a kommunistákat keresték, azok elmondták, hogy amíg politikai foglyok, köztük kommunisták vannak bebörtönözve, addig a Szovjetunióval nem lehetünk tárgyalóképesek. Ekkor merült fel a politikai foglyok kiszabadításának igénye. Teleki Béla indítványára a Kolozsváron maradt, el nem menekült magyar igazságszolgáltatási szervek el is fogadták azt, hogy a politikai foglyok kerüljenek szabadlábra, de feltételük volt, hogy a társadalom vállaljon értük garanciát. A garancia megadására mind a négy erdélyi magyar egyház vállalkozott. Sándor Imre észak-erdélyi püspöki helytartónak és Boga Alajos prelátus-kanonoknak a kommunista Balogh Edgár személyesen vitte el a garancialevelet, amelyet ők aláírtak. Balogh Edgár szerint ezt a Gyulafehérváron lévő Márton Áron is jóváhagyta. Ennek következtében szabadult ki körülbelül 50-60 kolozsvári politikai fogoly, akik így megmenekültek attól, hogy a Gestapo végezzen velük.²⁷

25 Az 1944. őszi erdélyi háborúellenes mozgalomról. Pomogáts Béla beszélgetése Vita Sándorral, Tiszatáj 1981. október.

26 SZENCZEI László, Az erdélyi magyarság harca, 1940–1944, Budapest, 1946, 39–40.

27 BALOGH Edgár szóbeli közlése a szerzőnek.

Magyarországon a háborúval szemben Serédi Jusztinián hercegprímás lép fel először, akkor, amikor Magyarország belép a háborúba. Ez a fellépés nem volt nyilvános, Serédi hercegprímás feljegyzéseiből ismerhetjük. Feljegyzésében törvénysértőnek minősíti a hadüzenetet, mert Bárdossy nem kérte ki az országgyűlés hozzájárulását, noha azt az 1920: I. tc. 13§ előírta. Serédi ezt követően diplomáciai úton próbálta elkerülni azt, hogy a nyugati hatalmak hadat üzenjenek nekünk, ez ügyben az Apostoli Szentszék közbenjárását kérte. A bíboros államtitkár elutasító válaszána indoka az volt, hogy közbenjárásuk hiábavalónak bizonyult, mert az angol hadüzenet már elő volt készítve. Ezután Bárdossy, szintén az országgyűlés megkérdezése nélkül, az Egyesült Államoknak üzent hadat. A feljegyzés szerint Serédi bíboros beszélt az amerikai követtel is, aki közölte vele, Bárdossy arról tájékoztatta, hogy a magyar kormány minden külső kényszerszertől mentesen cselekedett. Ezt követően megkezdődtek a Magyarország elleni angolszász légitámadások.²⁸ (Vannak, akik ma Bárdossyt rehabilitálnák! És meg kit?...)

Szálasi Ferenc a nyilas puccsot követően szerette volna legitimálni magát, ami egyházi legitimáció is lett volna a főrendiház püspök tagjai által. A felsőház elnöke saját szobájába hívatta a felsőházi tagokat, hogy tájékoztassa őket. Shvoy Lajos székesfehérvári püspök az 1964-ben fogalmazott emlékirataiban ezt a következőképpen örökíti meg: „Mindszentyvel utaztunk Pestre. Megérkezése után ő értesült, hogy mi készül, üzent nekem a Regnumba, de már nem lévén ott, gyánútlanul mentem el a felsőházba. (...) József főherceg kapacitált, hogy vállaltam el az ülésen az elnökséget, de nem vállaltam. (...) Egyszer csak nyílik az ajtó, s belép rajta Szálasi, bemutatkozik és bejelenti, hogy ő kívánja tájékoztatni a felsőházat. (...) Itt kezdtek Szálasit interpellálni a legkülönbözőbb kérdésekkel, de ez már nem volt parlamentáris tárgyalás (...) Én így otthagytam a gyűlést és megállapítottam, hogy egy operett-kormány vette át a hatalmat a legkomolyabb időkben, a legválságosabb helyzetben.”²⁹ Itt tehát azt látjuk, hogy két

28 Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944, Zrínyi, Budapest, 1990, 105–106.

29 SHVOY Lajos, Önéletrajz, Székesfehérvár, 2002.

püspök, Shvoy és Mindszenty megtagadja a közösséget Szálasival, de ez lényegében az egész püspöki karra elmondható.

Szálahi Ferencnek egyetlen támogatója volt a katolikus püspökök között, a zavaros ügyekben is részt vevő Zadravecz István nyugalmazott tábori püspök személyében. Zadravecz 1920-ban lett tábori püspök, de 1926-ban a frankhamisítási ügyben való részvétele miatt le kellett mondania. Shvoy Lajos öccse, Shvoy Kálmán altábornagy ott volt a tárgyaláson. Zadravecz volt az, aki esküt tetetett a bankjegyhamisítás résztvevőivel, és a hamis bankjegyeket a tábori püspöknél rejtették el.³⁰ Szálahi is alkalmasnak találta Zadravecz püspököt arra, hogy előtte tegyen nemzetvezetői esküt a Szent Korona előtt, pedig ekkor már 18 éve nyugállományban volt, azaz nem volt a püspöki kar tagja.³¹ Józan ember nem állíthatja, hogy az ő személye katolikus részről legitimálhatta volna Szálahi kormányát, még ha akkor lehetek is olyanok, akiknek Zadravecz egyengette az útját ilyen irányban.

Szerédi Jusztinián feljegyzéseiben olvashatjuk, hogy 1944. október 24-én megjelent nála Szálahi Ferenc. Szerédi Szálahinak elmondta, hogy hatalma érvénytelen, mert a kormányzó lemondása csak akkor hatályos, ha teljesen szabadon történt. „Márpedig Szálahiék első közlései szerint a kormányzót eltávolították, tehát nem szabadon ment el (...) De érvénytelen a főhatalom átvétele, főképpen azért, mert a kormányzónak az 1920: I. tc. és az 1937: XIX. tc. szerint nincs joga a saját hatalmát akár egészen, akár részben másra átruházni”, ugyanakkor székiüresedés esetére a törvény az új kormányzó megválasztásáig az Országtanácsra bízta az államfői jogkört.³² Szerédi tehát jogászai érveléssel – nem nyilvánosság előtt – lényegében azt közölte Szálahival, hogy törvénytelenül, puccsal jutott hatalomra.

Eközben a nyilasok december 8-án Székesfehérváron nagygyűlést hirdettek, ahová a püspök számára is kitétek egy széket. A szék üresen maradt, Shvoy Lajos nem ment el a nagygyűlésre. A nyilas főispán éktelen haragra gerjedt, de intézkedésre nem volt idő, mert az oroszok közeledése miatt áttették székhelyüket Veszprémbe.

30 Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945, Kossuth, Budapest, 1983, 102.

31 Szerédi, I. m., 48.

32 Uo., 114–115.

A nagygyűlésen a város oroszok elől történő kiűrtéséről is szó lehetett. A front átvonulása idején Shvoy püspök rendszeresen járta a várost, hogy a lakosság lássa, nem menekült el. Így a lakosság nagy része is maradt. Mindamellet az oroszok a püspököt és levéltárosát is inzultálták, az óvóhelyen tartott karácsonyi éjféli mise alatt elvették a püspök óráját, levéltárosát, Németh Lászlót pedig revolverrel fejbe verték. Ugyanakkor, amikor Shvoy Lajos azt hallotta, hogy az oroszok német ellentámadástól tartva a város egy részét ki akarják üríteni, rávette a parancsnokot, hogy álljon el a tervtől, mert ha ezt megtenné, az a lakosság körében pánikot keltene. Az orosz parancsnok hallgatott a püspökre.³³

Január végén a német ellentámadás kiszorította az oroszokat a városból, visszatért a nyilas főispán is. A nyilasok elvárták a püspöktől, hogy utasítsa papjait olyan beszédek tartására, melyekben a bolsevizmust ítélik el. Shvoy Lajos ezt megtagadta, mondván hogy a katolikus egyház elveivel ellenkezik az, hogy a szószékről politikai tartalmú beszédeket intézzenek. Ezért a nyilas „Nemzeti Számonkérő Szék” csendőrei 1945. február 8-án letartóztatták, és testvéröccsével, Shvoy Kálmán altábornaggal együtt elhurcolták. A letartóztatást azzal indokolták, hogy nem utasította papjait a bolsevistákkal szembeni prédikációkra, és hogy decemberben, az oroszok bejövetele előtt akadályozta a város kiűrtését.^{34, 35}

Shvoy Lajos püspöknek a nyilasok fogságában töltött ideje alatt, amikor az oroszok visszafoglalták Székesfehérvárt, a püspökséget Bergendy János irodaigazgató és Németh László levéltáros őrizte. A felvidéki, közelebből vágkirályfai születésű Bergendy János a budapesti egyházközségemnek, a Prohászka Ottokár által alapított és Shvoy Lajos által templommal ellátott albertfalvai egyházközségnek az első helyben lakó lelkésze volt, egyházközségünket ő szervezte

33 SHVOY Lajos, I. m.

34 SHVOY Kálmán, I. m., 315.

35 Bejczy Gyula püspöki titkár naplója, Székesfehérvári Püspöki Könyvtár, Ms.517. sz. kézirat, közli: *Inter arma*, 1944–1945, Szerkesztette, a bevezetőt írta, jegyzetekkel ellátta és a mutatókat összeállította MÓZESSY Gergely, Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2004.

meg. Székesfehérváron püspöki irodaigazgató lett, és 1945. március 22-én a püspöki hivatalt őrző papot garázdálkodó szovjet katonák agyonlőtték. Németh László püspöki levéltáros a lélekjelenlétének köszönhetve életét, ugyanis odaadta a karórát a szovjet katonának, és a helyzetet kihasználva elmenekült.³⁶ A székesfehérvári egyházmegyének a háborús körülmények miatt hat pap és egy papnövendék áldozata volt, akik közül hármat az oroszok lőttek agyon.³⁷

Ahogy Erdélyben Márton Áron közreműködésével 1944 nyarán mozgalom indult arra, hogy Magyarország váljon ki a háborúból, úgy a nyilaspuccs után a dunántúli püspökök írtak memorandumot a nyilaskormányhoz, hogy emberek életének és a nemzeti vagyonnak a megmentése érdekében szüntessék be a kilátástalan harcot. A memorandum kezdeményezője és megfogalmazója Mindszenty József veszprémi püspök volt. A memorandum szövege Mindszenty József *Emlékirataim* című könyve alapján a következő:

„Alulírottak mint a Dunántúl főpásztorai, magyar főpapi felelősségünk tudatában arra kérjük Miniszterelnök Úron keresztül Magyarországnak sorsának mostani intézőit, hogy a még ép Dunántúlt ne vessék oda visszavonulási harcok martalékának, mert ezzel a magyar haza utolsó darabja és vele a magyar jövő és felépülés utolsó reménye is odavész.

Két hatalmas hadsereg álló és mozgó harcának színhelye lesz ez az országrész. Elpusztul a 3 441 835 főnyi törzslakosság, a többi országrész számba sem vehető idemenekültje; a gyönyörű városok, falvak, felbecsülhetetlen vagyon, történelmi érték, a legutolsó élelmiszerkészlet. Ez annál inkább várható, mivel a harcok közt történő kiürítés és bevonulás egyre elkeseredettebb lesz, a felperzselés és vérszomj is egyre nő. A maradék lakosságra éhhalál, épületek hűjával fagyás, ragályos betegségek egész raja vár, hiszen a Dunántúl orvoskörei nagyrészt betöltetlenek. Ha Budapest kiürítésével annak egymillió-százhatvanezer,

36 A Székesfehérvári Püspökség az 1944–1945. évi front idején és Bergendy János vértanúsága. Dr. Németh László budakeszi plébános (volt püspöki levéltáros) visszaemlékezése = *Albertyfalva. Emlékkönyv a Szent Mihály római katolikus plébániatemplom szentelésének ötvenéves jubileumára*, szerk. VIRT László, Budapest–Albertyfalva, 1991.

37 *Jelentés a székesfehérvári egyházmegye pap-vértanúiról*, 1947. december = *Inter arma*, 1944–1945., 295–307.

illetőleg Nagy-Budapestet véve másfél milliónál több lakosa, a Felvidék, a Duna–Tisza-közének és Délvidéknek menekülői itt zsúfolódnak, a pusztítás még borzalmasabb, a felelősség még irtózatossabb lesz.

Vajon az a remény, hogy a rendszerváltozás (értsd: nyilas hatalomátvétel; V. L.) megfordítja a hadi helyzetet, megvalósult-e már? Vajon az elmúlt két hét alatt Magyarország még meg nem szállt területe nagyobb lett-e? Mi örülnénk, ha azt írhatnók, hogy áll a Haza legalább az október 15-i határok között.

Vajon kétheti tapasztalat és áttekintés birtokában fenntartható-e az erkölcsi felelősség mérlegén az az álláspont, hogy megsemmisítünk vagy megsemmisülünk? Avagy éppen a mi kezünkől várható a megsemmisítő csapás egyetlen kiépített védelmi vonal nélkül, védtelen határokkal, felszeretlen honvédséggel, megtépett visszavonuló támogatókkal, egyre előrehaladó hadakkal szemben? Amennyire csak a vágyak birodalmába tartozik a mi világhatalmat összemorzsoló harci teljesítményünk 1944 őszén-télén, annyira közeli a vagy-vagy másik eshetősége: a mi megsemmisülésünk. Muhi, Mohács, Majtény, Világos, Trianon után volt feltámadás, de a megsemmisülésből nem lesz.

Egyén feláldozhatja magát a nemzetért, tízezrek és tízezrek ebben a világháborúban is hősként haltak meg nemzetünkől hazánkért: de a nemzetet odavetni öngyilkosságból csak úgy elvből nem lehet. A felelősség és lelkiismeret nem engedi.

Ha az volna a kérdés, honnan vesszük a jogot, hogy szavunkat felemeljük, emelt fővel válaszolunk: magyarok vagyunk, elszakíthatatlan sorsközösségben élünk és akarunk élni a nemzettel. A törvényhozásnak, az országvezetésnek vagyunk Istentől rendelt tényezői. A felmerült élet-halál kérdés ma már nem politikai, hanem mindent megelőzően erkölcsi, ezért nemcsak szólhatunk, de kötelességünk is a lelkiismeret, a történelem és az Úristen ítélőszéke előtt a felelősségre rámutatni a Dunántúl három és fél millió lakosa nevében.

Abban a reményben, hogy komoly szavunk komoly mérlegelésre talál, vagyunk Miniszterelnök Úrnak hazafias tisztelettel:

1944. október 31-én.”³⁸

38 MINDSZENTY József, *Emlékirataim*, Szent István Társulat, Budapest, 1989, 40–42.

A memorandumot Shvoy Lajos székesfehérvári, Apor Vilmos győri, Mindszenty József veszprémi püspökök és Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát írták alá. Mindszenty József az *Emlékirataimban* leírja, hogy a pécsi püspökhöz az oroszok előretörése miatt már nem lehetett eljutni, Kovács Sándor szombathelyi püspök viszont „aggályos volt”, azaz nem merete aláírni. Kovács Sándor később, a kommunista rendszerrel szemben sem lesz majd túl határozott. Mindszenty bíboros az *Emlékirataimban* évtizedekkel később leírja, hogy Esztergomba is szándékozott elvinni az iratot Serédi Jusztinián hercegprímáshoz, „de Esztergom benne volt már a harcok kellős közepében, és a primásról csak azt tudtam, hogy súlyos beteg”.³⁹ Kérdésesnek tartom, hogy a memorandum keletkezése idején mennyire volt benne Esztergom „a harcok kellős közepében”. Ha a dátum október 31., akkor az aláírásra való eljuttatás november első hetében történhetett. Apor Vilmoshoz és Shvoy Lajoshoz Mindszenty József személyesen vitte el a szöveget. Ez megtörténhetett november első két-három napjában. Ezután Kögl Lénárd veszprémi püspöki főszámvevő motorkerékpáron járt Pannonhalmán és Szombathelyen, Pécsre már nem jutott el. A szövegből esetleg arra is lehet következtetni, hogy Esztergommal meg sem próbálkoztak, pedig Esztergom november elején még nem volt a harcok közepében. Szöllősi Jenő miniszterelnök-helyetteshez Mindszenty vitte el a három püspök és a főapát által aláírt példányt, és az *Emlékirataim* szerint két hét múlva tartóztatták le, melynek a napja november 27-én volt. Szöllősinél tehát november 10–15-e körül járhatott.

Nem vagyok hadtörténész, csak az itt, most rendelkezésemre álló irodalomból tájékozódok az 1944. őszi hadi helyzetről, illetve rokonsági információkból tudom, hogy anyai nagyanyám öccse 1944 októberében halt meg az Ungvár melletti Rahoncánál. A Kárpátján ekkor tehát még harcok voltak. Ugyanekkor – a román átállás miatt – délről jöttek be az oroszok, így ekkor zajlott a debreceni tankcsata is. Ez is messze van Esztergomtól. Shvoy Kálmán tábornok a naplójában október 21-i bejegyzéssel írja, hogy Csongrádon oroszok vannak, a támadás elérte Túrkeve, Mezőtúr vonalát, illetve a debreceni térség-

ben Hajdúsámsont. November 1-jén az oroszok Kecskemétet érték el. November 23-án jegyzi be naplójába, hogy „a primás megküldte Lajosnak (Shvoy Lajosnak; V. L.) a Szálasihoz intézett irata másolatát”.⁴⁰ November 23-án tehát még összeköttetés van Székesfehérvár és Esztergom között. Az oroszok Székesfehérvárra első ízben december 22-én vonultak be, de ezután még visszavonultak onnan. Ezek alapján úgy ítélem meg, hogy *semmi akadálya nem lett volna annak, hogy a memorandummal november elején elérjék Serédi Jusztinián hercegprímást.* Kérdés, hogy miért nem jutott el hozzá mégsem az aláírásra váró szöveg. Arra gondolok, hogy Mindszenty József nem is próbálkozott ezzel. Talán azért nem, mert Serédi és az ő utóda, Mindszenty között nem volt felhőtlen a viszony. Lesz még szó arról, hogy Serédi bíboros 1942-ben sikeresen akadályozta meg Mindszenty József váci püspöki kinevezését, illetve az 1944-es veszprémi kinevezést is megpróbálta megakadályozni. Hogy erről Mindszenty mit tudhatott akkor, azt nem tudom. De emlékezzünk rá, amikor Mindszenty püspök 1944 júniusában Serédi hercegprímásnál járt a zsidóságot oltalmazó körlevél ügyében, koncepcionális eltérések voltak közöttük (szerintem Mindszenty javára), és a hercegprímás alaposan meg is várakoztatta az általa nem sokra tartott veszprémi püspököt. A hadihelyzet tehát 1944. november elején, de még a hónap végén sem akadályozhatta azt, hogy Mindszenty elérje Esztergomot. Szerintem – *ez részemről feltételezés!* –, Mindszenty püspök attól tartott, hogy a hercegprímás ajtót mutat neki. Témánk szempontjából azért lehet fontos ez a „szőrszálhasogatás”, mert tárgya azt a gyanút veti fel, hogy *esetleg* az esztergomi érsek és a veszprémi püspök közötti egyenetlenség lehetett az oka annak, hogy a magyar katolikus egyház fejének az aláírása hiányzott a fontos memorandumról.

1944. november 27-én a nyilas hatóságok letartóztatták Mindszenty József veszprémi püspököt. Ennek oka az volt, hogy Mindszenty ellenszegült, amikor a püspöki palotát hadi célra le akarták foglalni, és „ezzel a cselekménnyel a közrendet, a közbiztonságot és így a hadművelleti érdeket nagymértékben veszélyeztettem”.⁴¹ Shvoy

39 Uo., 39.

40 SHVOY Kálmán, I. m., 295.

41 MINDSZENTY, I. m., 45.

Lajos székesfehérvári és Mindszenty József veszprémi püspökök később, az oroszok bejöveteléig, együtt raboskodtak Sopronban.

E könyvben természetesen nem lehet cél a magyar katolikus egyház egészének a háborúval kapcsolatos állásfoglalását feldolgozni. Voltak mások is, akik egyértelmű helytállást tanúsítottak, mint Apor Vilmos és Hamvas Endre, vagy a szerzetesrendek közül például a pannonhalmi bencés monostor, illetve Budapesten a Szociális Testvérek Társasága. Ezt a kérdést Hetényi Varga Károly teljes részletességgel feldolgozta. Itt elsősorban azokat vizsgáltuk, akiket Mindszenty alternatíváiként szerepeltettek – a névsor természetesen lehetne hosszabb is –, és egyértelmű, hogy háborúellenesség tekintetében Mindszenty József éppúgy együtt halad alternatíváival, mint az emberi jogok érvényesítése terén. Ugyanakkor a magyar püspökök nem voltak teljesen egyek. Zadravecz kirívó kollaborációját már említettük, de ő ekkor már 18 éve nyugalomban volt. Azonban az akkor hivatalban lévő Hász István tábori püspök is a nyilasokat támogatta, a németekkel távozott az országból. Az egység hiányát jelzi az is, hogy Kovács Sándor szombathelyi püspök nem merte aláírni a memorandumot. Pétery József váci püspök sem volt határozottan a németek ellen. A Serédi hercegprímás által a püspöki kar nevében fogalmazott, 1944. június 29-i keltezésű körlevelet, a postára adását megtiltva, levéltárba helyeztette. Ugyanakkor Pétery püspök titkára, Petróci Sándor a püspökről írt könyvében említi, hogy a Köztársaság című hetilap 1946-ban bírálta Pétery püspököt, mert 1944-ben kiadott egy körlevelet, melyben a győzedelmes békéért imádkozott akkor, amikor Hitler tüzzel-vassal üldözte a hitvalló katolikusokat.⁴² Érthető, hogy az egyház elleni kultúrharcos támadásnak tekintjük azokat a baloldali, politikai térfoglaló szándékkal született írásokat, melyek 1945-től az egyháztól igyekeztek elidegeníteni a híveit. Azonban ha valaki akár csak kétértelmű (értelmezésre szoruló) volt is, azt nehéz védeni. *Mindszenty József háborúellenessége viszont egyértelmű, ezen a téren őt nem kell értelmezni.*

42 PETRÓCI Sándor, *Emlékek Pétery József püspökről*, Szent István Társulat, Budapest, 1997, 102.

A KOMMUNIZMUS ELLEN

Indokolt lehetne egy fejezetben tárgyalni a különböző diktatúrák eleni fellépést, mert lényegében nincs különbség a nácizmus és a kommunizmus között. Ezt olvasva bizonyára egyesek felhördülnek majd. A felhördülők között lesznek, akik e két diktatúra közül az egyiket, és lesznek, akik a másikat ítélik el szívesebben, illetve lesznek „teoretikus felhördülők”, akik elkezdik majd értelmezni a fasizmusnak ezt a két külön árnyalatát. Akik teoretikusan értelmezve próbálnak majd jelentős különbséget kimutatni a két árnyalat között, azokra jó lesz odafigyelni, mert könnyen lehet, hogy az elméleti köntös mögött szintén csak arról van szó, hogy az egyiket szívesebben ítélik el a másikkal. Én azért nem teszek lényegi különbséget a két árnyalat között, mert nekem teljesen mindegy, hogy valakit azért deportálnak és ölnek meg, mert fajiilag „nem megfelelő”, vagy pedig valakit azért deportálnak és ölnek meg, mert osztályhelyzetét vagy világnézetét tekintve „nem megfelelő”. Számomra a deportálás és a megölés bármilyen indíttatásból egyformán elfogadhatatlan. Álláspontom szerint, akinek nem mindegy, hogy a kétféle indíttatású deportálás és megölés közül melyikkel állunk szemben, az a fasizmus kétféle árnyalata közül az egyiket jobban el akarja ítélni a másikkal, s értelemszerűen a másik felett hajlamosabb szemet hunyni. Ha a mai történelmi és ideológiai vitákat nézzük, máris bőven találunk példát arra, hogy valaki szívesen beszél a kommunizmus bűneiről, de a nácizmusról minimum elfeledkezik, míg a vitapartnere szívesen beszél a nácizmus bűneiről, de a kommunizmusról minimum elfeledkezik. Nos, énszerintem e két ember között, akik egyébként egyáltalán nem ugyanannak a pártnak a támogatói, semmi különbség nincs. E történelmi időket tárgyaló kötetben nem helyénvaló mai (szélsőséges) közszereplőket emlegetni, hogy kik közé teszek én egyenlőségjelet, de az olvasó a fenti sorok alapján bizonyára sejtí.

Tehát indokolt lehetne például az, hogy e fejezet címe az legyen: *Diktatúrák ellen*. Azonban az emberi jogok védelméről és a háborúellenességről szóló fejezetekben a katolikus náciellenességről bőven volt szó, ez pedig az átfedések elkerülése végett indokolja a különválasztást, annak hangsúlyozásával, hogy hőseink mindkét diktatúrát,

ha úgy tetszik, a fasizmus mindkét árnyalatát egyértelműen elítéli. Így itt tehát (elítélve mindenféle kettős mércét) csak a kommunistaellenesség érényéről lesz szó. (Mert a kommunistaellenesség éppúgy érény, ahogy a náciellenesség is.)

Prohászka Ottokár 1904-ben írt egy rövid cikket, amelynek bevezető sorai (a kommunizmus szót le sem írva) a kommunizmus mi-benléte prófétai megfogalmazásának tekinthetők. Azért is érdekes ez a néhány sor, mert kapcsolatot lát a korszak szabadgondolkodó intelligenciája és a „vérvörös zászló” által jelképezett káosz, felfordulás és pusztulás között. Pedig a korszak szabadgondolkodó intelligenciája inkább volt liberális, mint a „vérvörös zászló” követője, így Prohászka a kommunizmus és a liberalizmus között sejtí meg a szellemi kapcsolatot. „Május 1-én két zászló leng a világon; az egyik vérvörös, a másik liliumfehér; az egyikre rá van írva: regnum mundi, 'világ országa', a másikra regnum Dei, 'Isten országa'. Az egyikben új, hamis elvek, téves nézetek, hiú agyremek koszorúja hervad, a másikon a hit, a halhatatlanság örökzöldje díszlik. Az egyik khaoszt, fölfordulást, pusztulást s utána új, de szegényes s bizonyára lehetetlen világot ígér; a másik szintén pusztulás, romlás fölött leng, de megújulást hirdet. Igen, pusztulás fölött leng ez is, a megfogyatkozott hit s erkölcs romjai fölött, melyek közt egy romlott intelligencia s egy gyöngye nép tanít; gazdasági pusztulás fölött, melyben az ifjú Magyarország vívódik s nagy áldozatokkal sem képes a züllést megakasztani, nemzeti pusztulás fölött, melyben a tekintély megfogyatkozik s az igazi, józan demokratikus elvek, melyek a népet egységes nemzetté forrasztanák, nem érvényesülnek. S e sokféle és sokszoros pusztulás fölött ez a fehér liliumos zászló mégis megújulást hirdet...”⁴³

A néhány profetikus sor leírja, hogy a „vérvörös zászló” lengetői eleve ígérnek a fölfordulást és a pusztulást (a világforradalmat, a „burzsoázia” elpusztítását), és ígérnek azt is, hogy utána új világ jön, amelyet itt Prohászka szegényesként ír le. A „vérvörös zászló” lengetői az egyenlőség társadalmáról beszéltek. Ma már tudjuk, hogy mit jelentett ez a kényszeregyenlősített társadalom. Prohászka a romlást és a

pusztulást már tényként írja le, hiszen a hit megfogyatkozása, a liberális gazdasági diktatúra romokat, az autentikus emberi kapcsolatok és közösségek romjait hagyta maga után. A romlott intelligencia közt ott vannak a szabadelvűek, és ott vannak a marxizmus vérvörös zászlajának a lengetői, akik mint értelmiségiek élcsapatnak kezdtek el hirdetni magukat, és olyan, csak a beavatottak számára érthető (= ezoterikus) nyelvezetet dolgoztak ki, amelyet az általa lenézett munkások, a nép nem érthettek, ezért megvezethetőnek bizonyultak. (A hetvenes években lakatosként dolgoztam. Van fogalmam róla, hogy az úgynevezett munkásosztálynak mi köze volt az ezoterikus élcsapat által rájuk fogott vezető szerephez. Semmi közünk nem volt hozzá. A kommunizmus haszonélvezői meglehetősen érdekes „intellektüellek” voltak.) Prohászka cikkében a „vérvörös zászló”, a kommunizmus pusztulást, felfordulást, káoszt okoz, a liliumfehér zászló, a kereszténység pedig megújulást ígér. *Prófeciája előrevetíti a kereszténység és a kommunizmus huszadik századi szembenállását, és ma már tudjuk, hogy a kettő közül melyik akarta elpusztítani a másikat. Ma már tudjuk, hogy a kommunizmus a kétezer éves keresztény vagy a háromezer éves bibliai (zsidó és keresztény) normák fölragasztásával szándékosan idézte elő azt a káoszt, amelyben kisebbségként diktatórikus hatalomra tört. Mert a kommunizmus a kisebbség terrorja a többség fölött. Erről a kisebbségi terrortól még lesz szó ebben a fejezetben.*

Prohászka az 1919-es kommün bukása után azonnal regisztrálja az azzal kapcsolatos tapasztalatokat, melyek pontosan megfelelnek az 1904-es prófeciában leírtaknak. 1919. augusztus 17-én körlevelet intézett a székesfehérvári egyházmegye papságához és a világi hívőkhöz is, amit a Fejérmegyei Napló ugyanezen a napon tett közzé. A körlevél az összes művei *Világosság a sötéttségben* című kötetébe, *A kommunizmus bukása után* címmel került bele. Ebben az 1919-es kommunista diktatúra szörnyűségeitől különválasztja a munkásságot, tudva, hogy a kommunisták csak hivatkoznak a munkásságra, valójában proletár, azaz pária-sorban hagyva őket, saját diktatúrájukban is rögzítik a munkásokat az alávetett helyzetükben. Prohászka reformerként a munkásság polgárosodásában gondolkodott, amit természetesen keresztény világnézeti alapon szorgalmazott, mert más alapon nem szorgalmazhatta volna. „Mit tegyünk hát? Először is biztosítsuk

43 PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Előre a liliumos zászlóval!* = Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái; Sion hegyén*, 226.

munkás-testvéreinket, hogy mikor a bolsevizmus és annak tatárjárása ellen küzdünk, az nem annyit jelent, hogy a munkáosztálynak bármilyen, még a legkisebb elnyomására is gondolnánk. Az ellenkezés s az ellentállás, melyet az ostoba butítások ellen mindnyájan s a munkások is kifejezni hivatva vagyunk, ugyancsak nem irányul a szociális haladás, a munkások jogai, azok szervezkedése s társadalmi s gazdasági térfoglalása ellen! Ne akarjon itt letörni senki munkást, senki szegényt és proletárt! (...) Ezeknek az osztályoknak tehát emelkedését s jogéleti s gazdasági jóléti térfoglalását örömmel üdvözljük s azt minden erővel előmozdítjuk. Itt a kezünk a baráti s testvéri kézszorításra!"⁴⁴

Hogy mit jelentett a bolsevizmus és annak tatárjárása? „Lelkiismeretlen emberek játszottak étellel, vérrel, koronával, országgal, nemzeti kultúrával s vagyonnal, s tönkretenni iparkodtak teljes gőzzel zsivány, rabló csapatok garázdálkodásával s egy önfeledt (önmagáról megfélemezett; V. L.), kenyérért minden szolgálatra kapható intelligencia segítségével, mit ezer év munkája, küzdelme, szeretete és áhítata, szorgalma és kegyelele létébe hívott, ápolta és szerzett. Ez a közkereseti (közvagyonból élő; V. L.) és közpusztító társaság likvidált, szocializált, kommunizált, vagyis magyarul szólva rabolt, fosztogatott, lopott; eltékozolta a községek és az állam pénzeit, milliókat kidobott és zsebre vágott, milliárdokkal növelte az államadósságot, a nemzetet nemzetgazdaságilag tönkretette, ipart s minden munkát visszavetett: úgy-hogy minden ország közt mi vagyunk a legrongyosabbak s a legszegényebbek.”⁴⁵ Prohászka e sorokat 1919 augusztusában, 133 napnyi diktatúra után írta. Ennyi idő is elég volt ahhoz, hogy bebizonyosodjék, a kommunizmus: csőd! Amit arról ír, hogy a kommunisták mit tettek az országgal, annak népével és gazdaságával, az vajon nem ismerős, nem elevenbe vágó a mai, csődhelyzeteket megtapasztalt olvasónak is? A közelmúlt párhuzamainál azonban fontosabb, hogy Prohászka elutasította a bosszú gondolatát: „Mi zsiványokat és haramiákat nem utánozhatunk, azok példáját nem követhetjük. Az igazságszolgáltatásnak természetesen nem vágjuk útját, vegye el mindenki, amit megérdemelt; de ismétlem, igazságot s nem népdühöt akarunk! Mi szemet

44 PROHÁSZKA Ottokár, *A kommunizmus bukása után* = Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái; Világosság a sötétségben*, 261.

45 Uo., 260.

szemért, fogat fogért nem követelünk; mi kínzókamrákat föl nem állítunk senki kedvéért, s akasztófát akasztóféért bolsevista stílusban nem plántálunk.”⁴⁶ Ez világos beszéd arról, hogy vörösterorra fehérterrorral nem válaszolhatunk. Prohászka Ottokár konszolidációban gondolkodott, nem konfrontációban!

Prohászka rátapint a kommunizmus és a nyomor közötti összefüggésre, közelebbről arra, hogy a kommunizmus nyomort idéz elő. Vajon azért, mert a kommunista országirányítók mind tehetségtelenek, vagy pedig érdekük a nyomor? Márton Áron pedig 1936-ban arra tapint rá, hogy *a kommunizmus ott sikeres, ahol nyomor van!* „A kommunizmus már nem az egyedül üdvözítő hit a munkás számára sem. A régi vezetők nem rángathatják a régi porázon kényük-kedvük szerint. Sok csalódás érte épp a vezetők részéről, akik erejét és elkeseredését a lelkiismeretlenül felkeltett és ébren tartott reményekkel elég gyakran csak saját érdekeik szekere elé fogták. S már sokan vannak, akik a kereszténységben nem ellenségüket látják, (...) A falu azonban most jutott az eltávolodás szakaszába. Éspedig azért, mert a hitetlenség most érkezett a falvak tájékára hatékony formában. Nem lehet tagadni, hogy a hitetlenség egyik, s talán legserényebb szálláscsinálója mindig anyagi tényező volt. (...) Az ipari munkásság is akkor adott hitelt a szocializmus vallásellenes ígéinek, amikor az a szociális nyomor társaságában jelentkezett.”⁴⁷ E szavakból az következik, hogy a kommunistáknak érdekük a nyomor fenntartása (a munkásnak nem a polgárosodását segítették, hanem inkább a proletársorsban rögzítették), de érdekük a nyomor kifejezett előidézése is, mert a kommunisták az örökös kisebbségükből csak így tudnak uralomra törni. És a nyomor kikezdi az ember hitét, a kommunisták pedig mindig arra törekedtek, hogy azt elvegyék.

Márton Áronnak már a harmincas években pontos ismeretei lehettek a kommunizmus kétszínűségéről, ami szerint munkásfrazeológiával, a nép érdekeivel nem törődve, néptől-eszmétől elidegenedett vezetők („értelmiségiek”) a saját kényelmüket szolgálják. A munkás számára érthetetlen, ezoterikus frazeológiával „kommunikáló” kommu-

46 Uo., 262.

47 MÁRTON Áron, *Krisztus és a falu*, Erdélyi Iskola, 1936/1–2.

nisták számára ez volt a materializmus: sok pénzt és hatalmat önmaguknak. Amikor 1934-ben a Szovjetuniót felvették a Népszövetségbe, Márton Áron a demokrácia megalkuvására gyanakszik, mert „a szovjet csak fenegyerekeskedik, sem a tőke ellen nem harcol, sem a nép érdekeit nem veszi olyan komolyan, ahogy mondja, a népbiztosok megszokták a frakkot, szeretik az elegáns autót”.⁴⁸

Márton Áron már a kommunizmus éveiben, házi őrizetben élve 1957-ben, teológiai tanárok eskütételén beszélt arról, hogy a kommunista világ a hit elvételével, a materialista világnézet erőltetésével feje tetejére állítja a világot, melyben már nem az anyag szolgálja az embert, nem is ember az embert, hanem az ember az anyagot, az anyagiakra épített gazdaságot. A *Tragédia* falanszter-jelenetére emlékeztető képet ír le Márton Áron annak érzékeltetésére, hogy abban a sötét korban hová kell a tudós tanárok által képzett papoknak, végző soron az evangéliumnak behatolnia. Mert a *kommunizmus falanszter*. „Az anyag zárt világa vesz körül. Bekerít. A középkorban még az egész univerzum Istent szolgálta, a reneszánsz óta, négy évszázadon át, az ember szolgálatára nevelték a nemzedékeket, ma pedig az ember szolgálja az anyagot. Fűlsiketítő szirénák süvöltik az anyag diadalát. A glória hangja egyre halkul, s annál harsányabban csattog a hajrá. Az ember minden ereje, ideje, képessége, figyelme mozgósítva van, és bele van vonva az anyag meghódításáért folyó totális háborúba. És az anyagi erőknél ebbe a zárt rendjébe kell betörni az Evangélium eszméivel. Ebben a szürke kavargásban kell kigyújtani és magasra lobogtatni a hit lángját. A nyers ösztönök vad tenyésztete közepette kell kivirágoztatni a hit szerinti életet. (...) A tekintélyt is materiális tényezőkkel helyettesítik. Az Önök feladata a gondjaikra bízott ifúságnak megmutatni, hogy a tekintély nem erőszak, hanem lényegében erkölcsi fölény, és hogy az igazi tekintély nem lenyom, hanem feleml.”⁴⁹

Márton Áron 1960-ban, papszentelésén beszélt arról (három éve élt már házi őrizetben, és egyaránt fenyegette az újabb bebörtönzés és az országból való kiutasítás veszélye is), hogy a felszentelt papoknak

48 MÁRTON ÁRON, *Tollhegygel – Oroszország a Népszövetségben*, Erdélyi Tudósító 1934. szeptember.

49 MÁRTON ÁRON, *Beszéd a teológia tanárainak eskütételén*, Gyulafehérvár, 1957. szeptember 29-én = *Márton Áron írásai és beszédei*, II., 22.

olyan világban kell Istent megmutatniuk az emberek számára, melyben hatalmas erők ellenkező irányú sodrásával szemben kell dolgozni. E beszéd az egyházi, lelkipásztori autonómia témakörében is értelmezhető, itt inkább arra kell figyelniük, hogy szavai között annak a kornak a jellemzése is olvasható. E jellemzés szerint a *kommunizmus terror*, mert az ellenkező vélemény elnyomására, megsemmisítésére, az ellenkező véleményt vallók megfélemlítésére törekszik. Mégpedig kisebbségi terror, mert a kommunisták soha nem jutottak többségre! „Istent kell megmutatnotok egy olyan nemzedéknek, mely hatalmas erők ellenkező irányú sodrásába került. Az Istenhez fűző legérzékenyebb szájakat, a hit gyökereit tépdeseik a tudomány nevében. (...) Az evangélium igazságaival új tanokat állítanak szembe. (...) S az ember, aki ezeknek a szuggesztióknak a hatása alatt áll, két világháború szörnyű emlékeivel terhelt és egy harmadik, még szörnyűbb háborúnak fenyegető árnyékában, félelem és szorongás között éli a maga küzdelmes életét. Annyit szenvedett, annyi gonosztságot tapasztalt, hogy talán elveszítette fogékonyágát is a szeretet iránt.”⁵⁰ Márton Áron sokszor táncolt pengeélén házi őrizetének tíz és fél éve alatt. Úgy kellett beszélnie, hogy a hatalom, a kommunista terror ne találhasson ürügyet eltávolítására, mert neki (ha kényszerlakhelyen is, de) *jelen kellett lennie*, ugyanakkor egyértelmű szavakkal a diktatúra mibenlétét és az egyházi, lelkipásztori autonómia szükségességét is meg kellett világítania. A kommunista időszakban publikáló romániai magyar íróknál láttam hasonló törekvéseket, amikor büntetőjogilag nem értékelhető, azonban az olvasó (a sorok között is olvasó) által érthető, kötetlen vers- és regényformákban írták le az akkor megélt szörnyűségeket. Az idézett szövegből is mindenki értette, hogy Márton Áron a kommunizmusról beszél. A narcisztikus-beképzelt kommunizmus még önmagát is tudományosnak nevezte (tantárgynak is beállítva önmagát), a kommunizmus a hit gyökereit tépdeste, ennek érdekében új tanokat állított fel az evangélium és a természet törvény által is adott erkölcsi törvényekkel szemben, háborúval is a kommunizmus fenyegette a világot, mert nem a polgári demokráciák akarták katonailag legyőzni a

50 Márton Áron beszéde papszentelésén, Gyulafehérvár, 1960. június 26-án = *Márton Áron írásai és beszédei*, II., 46.

kommunizmust, hanem a kommunisták (megsemmisítendő burzsoázianak nevezve) a többpártrendszeren alapuló polgári demokráciákat.

E beszédről még annyit, hogy 1960-ban, papszentelésén, a gyulafehérvári székesegyházban hangzott el papok, papnövendékek, és olyan látogatók előtt, akik az akkori viszonyok között eljuthattak Gyulafehérvárra papszentelésre. (Házi őrizete alatt Márton Áron mozgásszabadsága a püspöki palotára és az azzal egy telken lévő székesegyházra korlátozódott.) Mindszenty bíboros ekkor már negyedik éve a budapesti amerikai követségen tartózkodott, ilyen módon senkire semmilyen hatást nem tudott gyakorolni. E különbség alternatívajellegéről egy önálló részben még lesz szó.

Mindszenty József a budapesti amerikai követhez 1946 novemberében írt levelében Magyarország szovjet katonai megszállásával hozza összefüggésbe azt, hogy a kommunistáknak eszközeik lehetnek a kisebbségi terrorjuk megvalósításához. „A folytonos politikai válság során a külső erősödő beavatkozás és a marxista elemek antidemokratikus eszközei révén egyre erősödik az országban a kisebbség terrorja, és gyengül a polgárság befolyása. Nincs is remény arra, hogy amíg a megszálló túlhatalom a maga teljes politikai aktivitásával itt lesz, bármilyen alkotmányos állapot bekövetkezhessen.”⁵¹ Mindszenty bíboros az *Emlékirataimban* erre a koalíciós időre visszautalva felhívja a figyelmet a *kommunizmus hazug és álságos* mivoltára. Noha a Belügyminisztérium és a politikai rendőrség a kezükben volt, a párizsi békeszerződés 1947-es aláírásáig a kommunisták nem átalítottak a polgári demokrácia szóhasználatába illő csábító ígéretek tenni. „A Moszkvából hazatért magyar kommunisták tudták, hogy népünk vallási és szellemi színvonala – ősi magyar tradíciói – erős védőfalat jelentenek a dialektikus materializmussal szemben. (...) azt hajtogatták, senkire sem akarják rákényszeríteni a marxizmus ateista eszmevilágát. Ezért a demokráciáról, a szabadságról, az emberi jogok védelméről vagy a lelkiismereti és vallásszabadságról tett nyilatkozataik úgy hangzottak, mint ahogy általában polgári politikusok szoktak szólni azokról.

51 Mindszenty József bíboros levele a budapesti amerikai követhez, 1946. november 5-én = SOMORJAI Ádám OSB – ZINNER Zibor, *Majd' balálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008, 341–342.

Még vallásos embereket is megtévesztettek...”⁵² A kommunizmus örökös kisebbségi állapota e sorokban is meg lett nevezve. A kommunisták éppen e helyzetükről tudva törekedtek arra, hogy álságos és hazug propagandával nyerjenek meg olyan embereket is, akiknek pedig világnézetük szerint idegenkedniük kellene minden diktatórikus párttól. És akit átcsábítottak, az már lélektani fogoly. Akár önkéntes alapon, mert a rossz lépésével nem szívesen szembesül, ezért hamis, öngazoló ideológiákat gyárt, akár kényszerítve, mert a kommunista párt mindig értett a zsaroláshoz.

Mindszenty bíboros gyakorlatias ember volt, aki gyakorlati lépésekből ismert rá arra, hogy kikkel áll szemben. Például amikor a kommunista közlekedési miniszter akadályozta, hogy egyházi szervezésben amerikai segélyszállítmányok érkezzenek a háború után romokban heverő országba, meglátta azt, hogy a *kommunisták félnek attól a szolidaritástól, ami nem tőlük indul ki*. „Az amerikai adományok megérkezése megmutatta az Egyház világot átfogó szolidaritásának a jelentőségét. Akkor is és azóta is ettől a szolidaritástól fél legjobban a világbolsevizmus.”⁵³ Azt, hogy a kommunizmus diktatúra, ebből is látni. Fél attól, ami a világban úgy összetartozás (szolidaritás), hogy közben nem marxista alapú. Ebből az látható, hogy a *kommunizmus homogén eszmerendszer, homogén politikai világban gondolkodik*. Ez – hatalmi mániával kompenzált – kóros kisebbségi érzésről árulkodik.

Ahogy Márton Áron odaát Erdélyben pengeélen táncolt házi őrizetében a kommunizmussal szemben, úgy Shvoy Lajos ideát, Magyarországon hasonlóképpen élt az ötvenes és hatvanas években (1968-ban, 89 éves korában halt meg). Shvoy Lajosnak nem volt olyan átfogó irodalmi munkássága, mint Prohászkanak vagy Márton Áronnak. Körleveleinek, leveleinek feldolgozása, elemzése a jövő feladata. Az emberi jogok védelmével kapcsolatban írt néhány levelét idéztük, ezekből tudható, hogy Shvoy püspök világosan látó, egyértelműen értékelő ember volt. (Apor Vilmos életművének feltárása megkezdődött, fontosnak tartom Mailáth Gusztáv Károly, Badalik Bertalan és Endrey Mihály írott és cselekvő művének a feldolgozását is.) Azt,

52 MINDSZENTY, I. m., 131.

53 Uo., 91.

hogy Shvoy Lajos (Prohászka és Mailáth püspökök tanítványa, Prohászka közvetlen utóda a székesfehérvári püspöki székhelyben) a náciellenesség mellett a kommunistaellenesség erényét is gyakorolta, elsősorban a róla írt korabeli dokumentumokból tudjuk, illetve vannak erre utalások az 1964-ben megfogalmazott *Önéletrajz*ban is.

Az *Önéletrajz*ból tudjuk, hogy amikor Shvoy Lajos 1951 áprilisában Kisberk Imre személyében segédpüspököt kapott, a kinevezésben benne volt, hogy „akadályoztatásom esetére apostoli adminisztrátorrá” is megteszi Kisberk püspököt e kinevezés. A Szentszék számolt azzal, hogy a politikailag egyértelmű, de megfontolt Shvoy püspököt perbe foghatják. A Grósz-per idején, 1951. június 21-én letartóztatták és házi őrizetbe helyezték. „Még aznap este házkutatást rendeztek nálam és az irodában, és kofferszámra vitték el a könyveket és iratokat. Akadályoztatva lévén Kisberk Imre segédpüspök úr vette át az egyházmegye kormányzását.” Hamarosan azonban Kisberket is letartóztatták, és házi őrizetbe került a püspöki palotában, ahol „négy államvédelmista, ávós legény és egy százados őrködtek”.⁵⁴ A házi őrizet ideje alatt az Állami Egyházügyi Hivatal egy idegen egyházmegyéből verbuvált békepapot nevezett ki irodaigazgatónak, aki eltávolította a püspök hűséges munkatársát, Németh László titkárt. Shvoy Lajos házi őrizete idején született meg az állami határozat a püspökök kötelező eskütételéről. Ennek alkalmából Shvoy Lajos külön vasúti kocsiban szállították Budapestre, ahol ő is letette az esküt az 1949-ben született alkotmányra. Shvoy Lajos a tizenhárom évvel később született *Önéletrajz*ban ehhez az eseményhez köti a házi őrizet feloldását, de 1951. szeptember 8-án írt egy körlevelet, amely szerint „tízheti szünet után a jó Isten kegyelméből ismét átvesszem az egyházmegye kormányzását”.⁵⁵ Az esküt ezek szerint még házi őrizetben élve, hatóságilag odaszállítva tette le.

A következő években Shvoy Lajos *elszigetelten*, előbb a kollaboráns idegen irodaigazgató, majd a fehérvári egyházmegyéhez tartozó békepap irodaigazgató és a püspöki irodán helyet foglaló megyei

54 SHVOY Lajos, I. m.

55 Shvoy Lajos *székesfehérvári püspök körlevele, Székesfehérvár, 1951. Kisboldogasszony ünnepén* = Székesfehérvári Püspöki és Káptalani levéltár, jelzet nélkül.

ÁEH-előadó által egyaránt sakkan tartva élte az életét. Lelki-szellemi autonómiáját megőrizte, járta az egyházmegyét, miközben az általa vezetett szertartásokat, bérmlásokat, zárandoklatokat a kommunista hatalom minden lehetséges eszközzel zavarta. Nem volt egészséges, 1951-ben, 72 éves korában a letartóztatása és az ÁEH-előadó durvasága miatt *szívrohama* volt. Két oka lehet annak, hogy nem indítottak ellene pert 1951-ben, amikor a Grósz-per kapcsán egyházmegyéjének egyik papját, Bozsik Pál remetekertvárosi plébánost is letartóztatták. (Bozsik Pál 1952-ben a váci börtönben halt meg.) Az egyik ok az lehetett, hogy idős és szívbeteg volt, a hatalom pedig arra számíthatott, hogy már nem lehet sok ideje hátra. Ezért talán a természetre akarták bízni az eltávolítását, illetve attól is tarthattak, hogy ha börtönben hal meg, akkor vértanú lesz belőle. A másik ok az lehetett, hogy Shvoy Lajosnak széles körű nemzetközi kapcsolatai voltak. A két háború között kétszer járt Amerikában, másodszor 1937-ben, amikor a következő évi, Budapesten megrendezésre kerülő XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszusra hívott meg amerikai püspököket. *Önéletrajzában* írja, hogy „három bíborosnál, hét érseknél, tizen négy megyéspüspöknél és az apostoli delegátusnál tisztelegtünk. Ezen kívül még nyolc püspököt hívtunk meg személyesen. Huszonhárom egyházmegyében látogattuk meg a magyarokat (...) Ezeket a helyeken 103 magyar és 30 angol beszédet tartottam.”⁵⁶ Shvoy a háború utáni években személyesen ismerte Key tábornokot, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai tagját. Ezenkívül egyházmegyéjéből nagyon sok német hívót telepítettek ki Németország nyugati felébe. 1951-re ezeket a kapcsolatait bizonyára „pihentette” („56 után viszont, akár titkos utakon, akár budapesti diplomaták által, aktív nyugati kapcsolatai voltak), de az ötvenes évek elején a kommunista hatóságok számolhattak azzal, hogy ha Shvoy eltűnik, abból nemzetközi botrány lehet. Ezek az okok játszhattak közre, hogy nem ítélték börtönre, hanem inkább elszigetelték, és olyan körülményeket teremtettek körülötte, hogy beteg szíve a püspöki palotában mondja fel a szolgálatot. Shvoy Lajos *Önéletrajza* alapján súlyos teherként, stressz alatt élte meg ezt a helyzetet, de bölcsessége, derűje és a dolgokat tár-

56 SHVOY Lajos, I. m.

gyilagosan (névén nevezve) szemlélő képessége segítette, hogy túlélje. Ha azt látjuk, hogy a kollaborációt választó személyek között milyen sokan haltak meg fiatalon, akár 50-60 éves koruk táján, akkor azt is mondhatjuk, hogy Shvoy Lajos azért élt 89 évet, mert mindig tisztán tartotta a lelkiismeretét.

A püspöki kar elnöke, Czapik Gyula 1956. április 25-én meghalt. A jog szerint, ha nincs hivatalban lévő érsek, akkor a rangidős megyéspüspök a püspöki kar elnöke. Ekkor Virág Ferenc pécsi püspök volt a rangidős (kinevezése körülbelül fél évvel volt korábbi, mint Shvoy Lajosé), de ebben az időben egészségi állapota miatt már évek óta nem vett részt a püspöki konferenciákon. Őt követően Shvoy Lajos volt a rangidős, így a püspöki kari elnökség várományosa. A kommunista hatalom zavarba jött. Balogh Margit így értékeli a helyzetet: „A katolikus egyház szabadlábban lévő, illetve mozgásában nem korlátozott püspökei közül a rangidős Virág Ferenc pécsi püspök súlyos betegsége miatt, a sorban őt követő Shvoy Lajos székesfehérvári püspök pedig a hatalom iránti illojális magatartása miatt nem jöhetett szóba.”⁵⁷ Kálmán Peregrin OFM hasonlóképpen látja: „Czapiknak az állam iránt tanúsított lojalitása után Shvoy elnöksége gyengítette volna az állam egyházra gyakorolt befolyását. Ennek megakadályozása végett bocsátották szabadon Grósz József kalocsai érseket, akiről azt gondolta a pártvezetés, hogy megfelelő előkészítés után hajlékonyabb politikát folytat majd, mint amilyen a rangidős Shvoytól várható volt.”⁵⁸ Ezek szerint tehát a kommunista vezetés azért engedte ki a börtönből Grósz József kalocsai érseket, hogy „megússza” Shvoy Lajos székesfehérvári püspök püspöki kari elnökségét.

Shvoy Lajos felszabadulásként élte meg az 1956-os forradalmat. „1956. október 23. aranybetűkkel fog mindig ragyogni a magyar történelemben. (...) Elementáris erővel tört ki a tizenkét éves durva, lelketlen elnyomás ellenhatásként a szabadságharc az egész országban. A kommunisták reszketve menekültek és elbuj-

doztak” – írja 1964-ben.⁵⁹ Leírja az egyházmegyei vonatkozásokat is: „Először a csepeli munkásság küldöttsége kérte vissza Ágh atyát plébánosnak a Belvárosba, mivel Csepel valamennyi számottevő katolikus munkásának ez a kívánsága. A munkástanács visszaállította a Szabó-telepi és királyerdei lelkészsképeket, amelyeket a rendőrség 1949-ben 'saját hatáskörében' felfüggesztett. Ugyanakkor az újpentelei munkástanács Dunapentelén (Sztálinváros, majd Dunaújváros; V. L.) Langhammer Jánost kívánta plébánosnak, s még három hitoktatót kért (...) akiket a munkásság határtalan lelkesedéssel fogadott.”⁶⁰ A csepeli munkásság keresztény kötődéséről nemcsak itt olvashatunk. Mindszenty bíboros is több helyen említi az *Emlékirataimban* (116., 151., 172. oldalak). De említhetem apám műegyetemi rajztanárát, a székesfehérvári egyházmegyével szoros kapcsolatot tartó Bardon Alfréd építész, aki 1956. október végén kint járt a csepeli vasműben, ahonnan azzal a hírrel tért vissza a Műegyetemre, hogy a munkásság kéri az egyetemi lelkészsképek visszaállítását. Bardon Alfréd 1957 nyarán eltávolították a Műegyetem tanári karából. (Sokakkal együtt apámat is, a hírek szerint azért, mert nem írt alá egy nyilatkozatot, amely ellenforradalomnak minősítette a forradalmat. De lehet, hogy munkahelye jelezte apámról az építész karra, ahol apám esti tagozaton tanult, hogy részt vett az 1956. decemberi sztrájkban, és ez állhatott az eltávolítása mögött.)

Shvoy Lajos a fent idézett sorokkal arról tanúskodik, hogy a munkásságnak semmi köze nincs a kommunista eszmékhez, azokat mások találták ki. Ugyanakkor tudósít az egyházmegye vezetésében történt személyi változásokról: Potyondy Imre püspöki helynököt és Mórász Pál irodaigazgatót (mindketten békepapok) felszólította arra, hogy mondjanak le, s ők eleget tettek e felszólításnak. Shvoy püspök a forradalom alatt Kisberk Imre segédpüspököt visszahelyezte a Székesfehérvár-belvárosi plébániára plébánosnak, ahonnan a kommunista hatalom tiltotta ki őt, ugyanakkor kinevezte püspöki helynökének. A püspöki irodaigazgatói állásra pedig visszahelyezte Bejczy Gyulát, ahonnan 1947-ben vitte el őt az ÁVH.

57 BALOGH Margit, *A katolikus egyház és a forradalom = A katolikus egyház 1956-ban*, Új Ember, Budapest, 2006, 18.

58 KÁLMÁN Peregrin OFM, *Az egyház 1956 után = Magyar Katolikus Egyház 1956.*, Új Ember, Budapest, 2007, 208.

59 SHVOY Lajos, *I. m.*

60 Uo.

A forradalom leverése utáni időről más fejezetekben is lesz szó, mert az ezt követő években vívta Shvoy Lajos a magyar egyházi autonómia utóvédharcait. E fejezethez hozzá kell tenni a még kevésbé ismert tény, hogy 1962-ben a Fejér megyei ÁEH-kirendeltség Shvoy Lajost cenzúra alá helyezte, amit az erről született dokumentum „bizonyos megszorítások”-nak nevezett. Lovrek Károly, az Állami Egyházügyi Hivatal Fejér megyei főelőadója az 1962-es évről írt jelentésében többek között a következőkről tájékoztatja felettesét: „Az 1962-es esztendő azzal kezdődött, hogy január másodikán ismertettük Shvoy Lajos megyéspüspökkel az Elnök elvtárs üzenetét, amelyben felhívta a püspök figyelmét magatartásának megváltoztatására, józanabb, az állam és a közte levő viszony normalizálására. E cél elérésének érdekében az Elnök elvtárs bizonyos megszorításokat ajánlott a püspöknek. (Shvoy Lajos ekkor 83 éves; V. L.) Az üzenetnek vártuk a pozitív hatását. A hatás, hogy úgy mondjam, naponként változott, hol pozitív, hol negatív irányban. A legsúlyosabb negatívum a tordasi ügy volt, amelynek következménye három személy elmarasztalása is volt. Ez a tordasi találkozó bizonyíthatóan előre megfontolt szándékkal történt, és ennek ellenére a püspök koncepciók vádnak tekinti.”⁶¹

A tordasi ügyről Shvoy Lajos is ír Önéletrajzában. Plébániabövítés megtekintése végett járt Tordason (Martonvásár melletti község), ahol jelen volt a finn katonai attasé egy holland barátjával. Itt váratlanul megjelent Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettese, aki felrótta Shvoy Lajosnak, hogy úgy tárgyalt a finn diplomatával, hogy az előtte ezt nem jelezte a Külügyminisztériumban. Shvoy azzal védte ki a vádat, hogy ez nem őrá, hanem a diplomatára tartozik, neki kell tudnia, mikor mit kell jelentenie a Külügyminisztériumban.⁶² E történetről Mózessy Gergely, a Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltár vezetője szóban még azt mondta el, hogy a tordasi lelkész ekkor Csupor Zoltán szalézi szerzetes volt, aki finnugor nyelvészként szerzett ismertséget. Sajnovics János finnugor nyelvész Tordason született, hagyatékát Csupor a plébánián gyűjtötte össze, valóságos múzeumot rendezett be ott. Csupor Zoltán tagja

61 Lovrek Károly Fejér megyei ÁEH előadó jelentése, Fejér Megyei Levéltár, 002/1963.

62 SHVOY Lajos, I. m.

volt a Finn–Magyar Társaságnak, így volt kapcsolata a budapesti finn követséggel. Shvoy Lajos püspököt összehozta az említett katonai attaséval, amit a titkosszolgálat felderített és a hatalom pánikba esett. Normális esetben nem gond az, hogy egy püspök kapcsolatban áll egy diplomatával. Egy diktatúrában ez nem így van. A hatalom cenzúrárt rendelt el Shvoy püspökkel szemben, ami azt jelentette, hogy útjait be kellett jelentenie. Ez gyakorlatilag házi őrizetet jelentett ellenőrzött mozgási lehetőséggel. Csupor Zoltánt pedig állambiztonsági megfigyelés alá vonták.

Shvoy püspöknek a kommunista rendszerrel szembeni ellenállása 1964-ig vatikáni támogatással történt. 1958-ban a Művelődésügyi Minisztériumon belül működött az Egyházügyi Hivatal, mely 1958. május 5-én jelentést írt az egyházpolitikai helyzetről. Ebben szerepel, hogy „a püspöki karnak az állammal való együttműködésre legkészségesebb tagja Hamvas püspök, viszont a Vatikántól nyert felhatalmazások következtében legveszélyesebb tagja Endrey és Shvoy püspök”.⁶³ Majd pedig az állambiztonság jegyzi fel róla, hogy „vizsgálati és hálózati adatok alapján megállapítottuk, hogy Shvoy Lajos székesfehérvári püspök a hazai klerikális reakció egyik irányítója, aki illegális csatornákon keresztül érintkezést tart fenn a Vatikánnal és a Rómában székelő Pápai Magyar Intézettel”.⁶⁴ Ha Shvoynak és Endreynek a Vatikántól olyan felhatalmazásaik voltak, melyek veszélyessé tették őket a kommunista diktatúra számára, akkor ezek a diktatúra működése miatt rendkívüli, akár az ordináriusi jogkörtől független beavatkozási lehetőséget biztosítottak számukra. Majd a Központi Szemináriumból kizárt papnövendékek államilag tiltott további képzésével kapcsolatban látjuk, hogy e vatikáni felhatalmazás akár a székhelyről történt hatósági eltávolítás, kényszerlakhely esetén is működik, hiszen Endrey (a teljesen ordinárius Shvoy Lajossal együtt) úgy állt e titkos papképzés mögött, hogy ekkor már vámosmikolai kényszerlakhelyén élt. A fiatalabb olvasók számára pedig el kell mondani: a tény, hogy Shvoy La-

63 Részlet a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalának az egyházpolitikai helyzetről készült jelentéséből, 1958. május 5. = SOMORJAI Ádám OSB – ZINNER Tibor, I. m., 827.

64 KISZELY Gábor, Állambiztonság 1956–1990, Korona, Budapest, 2001, 114.

jos „a hazai klerikális reakció egyik irányítója”, csak a kommunista szóhasználatban lehet dehonesztáló, itt természetesen arról van szó, hogy Shvoy Lajos székesfehérvári püspök működésére az egyházellenes, ateista, kommunista hatalom nem tudott befolyást gyakorolni. Munkatársait kifüstölhették mellőle, állammal kollaboráló papokat tehettek mellé, lehallgatókészüléket helyezhettek el irodájában, de őt nem tudták befolyásolni.

Úgy tűnik, hogy 1964-től a vatikáni támogatás már nem volt egyértelmű. A Fejér megyei ÁEH-előadó 1964 végén jelenti, hogy Shvoy Lajos 1964-ben, a magyar–vatikáni részleges megállapodás évében (ettől nyilván nem függetlenül) figyelmeztető levelet kapott a Vatikánból, amely „magatartásának helytelenségére hívta fel a figyelmét”.⁶⁵ A Vatikán tehát már hajlékonyabb magatartásra akarta bírni. Azonban *ugyanekkor* VI. Pál pápa 1964. november 14-én a zsinati ülészakon Rómában lévő püspökök előtt Mindszenty Józsefet és Shvoy Lajost méltatta. Mindszenty ekkor már nyolc éve az amerikai követségen volt, Shvoy pedig nem kapott kiutazási engedélyt a zsinatra. „Öszentsége 7 és fél oldalas beszédet olvasott fel előttük, melynek első részében méltatta Mindszenty bíboros áldozatát, Shvoy és más püspökök érdemeit, majd kifejtette azokat a kötelességeket, melyek a püspököket a mai magyar viszonyok között terhelik.”⁶⁶ A vatikáni támogatás tehát már nem egyértelmű. Lehet, hogy a vatikáni hivatalok nem mindig a pápa álláspontját közvetítik. Az 1964-es ún. részleges megállapodást követően a püspöki karban a hatalomhoz lojális, vagy kifejezetten együttműködő püspökök kerültek túlsúlyba. Shvoy Lajos a püspöki karon belül elszigetelődött. Ezt mi sem mutatja jobban, mint az, hogy 1966-ban úgy ünnepelte vasmiséjét (1901-ben szentelték pappá), hogy azon egyik püspöktársa sem volt jelen. Mindszenty bíboros írja erről: „a katolikus hierarchia láthatóan kellően meg van félemlítve az állami szervektől, hogy még Shvoy püspök 65. jubileumi miséjére sem küldött képviselőt”.⁶⁷ Akik *elementek volna*, azok ebben akadályoztatva vol-

65 A Fejér megyei ÁEH előadó jelentése az 1964. évi munkáról, Fejér Megyei Levéltár, 0015-5/1964.

66 SOMORJAI Ádám OSB, *Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása*, III/1, Budapest, 2010, 195.

67 Uo., 305.

tak. Akik pedig *elmehettek volna*, azok közömbösek voltak Shvoy Lajosnak a magyar egyházi autonómia érdekében vívott küzdelme iránt. Néhány évvel korábban ez még elképzelhetetlen lett volna.

Engem Shvoy Lajos bérmált 1965. október 31-én Albertfalván. (Néhány nappal korábban temette a hivataltól megfosztott, internált Badalik Bertalan veszprémi püspököt.) Emlékszem, ahogy bejött a templomba, töpörödött, sok terhet hordozó, de ruganyos ember benyomását keltette. Ekkor a 87. évében járt. Áldásosztás közben, ahogy körülnézett, a teli templom közösségét vizsgálta, *érdekelte a hívő közösség*. Prédikációjában a templomról beszélt, melynek építését ő kezdeményezte, majd ő szentelt fel 1941-ben. A templomról és egyházközösségről beszélt, melyhez mi is tartozunk. Amikor éppen engem bérmált, néhány másodpercre találkozott a tekintetünk. Átható, *mélyen látó* tekintete volt, nekem mint 12. évemben járó lurkónak az volt a benyomásom, hogy mindent tud rólam, *lát engem*. Szabályozó erejű tekintete volt, ami egyúttal barátságosságot, biztonságot sugárzott. Akkor, tekergésre hajló gyermekként tudtam, hogy *a püspök* olyan ember, akivel nem szabad ellenkezni, nemcsak a határozott, vésebe látó tekintete, hanem a jósága miatt sem.

ÁLLAM ÉS EGYHÁZ A DIKTATÚRÁBAN – TÁRGYALÁSOK, MEGÁLLAPODÁS, ESKÜ

A kommunista hatalmak mindig arra törekedtek, hogy az egyházakat a saját politikai eszköztárukba rendeljék. Egyrészt templomkapuk mögé akarták zárni, mert egy ateista diktatúrának minden egyház útjában van, másrészt, mivel a kommunizmus egy képmutató ideológia, a vallásszabadság látszatának keltése végett szükségesnek látták a működő templomokat. A kétszínűség az egyházakkal kapcsolatban abban áll, hogy két ellentétes dolgot erőltettek: 1./ az egyház ne működjön, mert az istenhitet vallja és terjeszti; 2./ az egyház mégis működjön a kommunista rendszer által megszabott feltételek között, a rendszer egyik alrendszereként, mert a vallásszabadság látszatának fenntartásához erre van szükség. *E helyzetben egyedül az lehet*

az egyház törekvése, hogy a diktatúra keretei között, a saját autonómiáját a lehetséges mértékig megtartva, a lehetséges legnagyobb nyilvánossággal működhessen. Ebben a saját autonómia lehetséges mértékű megtartása annyit jelent, hogy az egyház a saját törvényei szerint akarjon működni, az egyház nem hasonulhat meg az öt elnyomó ateista diktatúra szolgálatában. Az adott keretek közötti lehetséges legnagyobb mértékű nyilvánosság pedig azt jelenti, hogy az egyház nem akar sekrestyébe zárkózni. A nyilvánosságnak szánt rendezvényeit, szertartásait, zárandoklatait azok természetes egyszerűségével megtartja, a hitoktatást, az ifjúság felé irányuló munkát, akár börtön árán is, a lehetséges fórumokon tovább gyakorolja, egyébként pedig, amit az üldözések miatt a nyilvánosságból veszít az egyház, azt informális körülmények között, családi, baráti kötődések által, az egyházközségek és kis sejték hétköznapi kapcsolataiban, vagy például a hatóság előtt elrejtett lelki gyakorlatokon kipótolja. Erre van szükség ahhoz, hogy az egyház ne közbömbösök és ne meghasonlottak gyülekezete legyen.

Eközben pedig az ateista állam „keresi az egyház társaságát”, tárgyalni akar, mert a tárgyalások során feltételekkel áll elő azért, hogy az egyházat a legitimitás csalfa látszatával maga alá gyűrhesse. Erre az egyház részéről különböző válaszok lehetségesek. Kissé talán sablonosan, de háromféle válasz képzelhető el: 1./ Az egyház eleve elutasítja azt, hogy az ateista diktatúra képviselőivel tárgyalásokba bocsátkozzék. (Így, „kerek perec” erre e könyvnek talán egyik szereplője sem vállalkozott, de azok közül, akik egy-egy ország katolikus egyházának az élén álltak, Mindszenty bíboros *minimum* nagyon közel állt e megoldáshoz.) 2./ Az egyház (szabaddal maradt) vezetői olyan „állampolitikába” kezdenek, mely az ateista állam „egyházpolitikájának” készséges eszközévé, az ateista állam pusztá önigazolási eszközévé fokozza le az egyházat. E változatban az egyházi és az állami sajtóban is lelkes hírek jelennek meg arról, hogy „az egyház és az állam között jó viszony alakult ki, a kormány szépen biztosítja a vallásszabadságot, és az egyháznak minden segítséget megad a működéshez”. Ebben a változatban az egyházi vezetés készséggel elfogadja azt, hogy bizonyos egyházi pozíciókba csak pártállami hozzájárulással lehet beülni. 3./ Az egyház vezetése elfogadja azt, hogy tárgyaljon az állammal, de nem azért, hogy az ateista hatalom ön-

igazoló eszköztárába helyeztesse magát, hanem azért, hogy az egyház szükséges autonómiájából (= a saját törvényei által megszabott működés lehetőségéből) a lehető legtöbbet csikarja ki magának. Aki ezt az utat járja, annak számára nem öncél sem a tárgyalás vagy meg egyezés, sem pedig a tárgyalásnak vagy a megegyezésnek a „kerek perec” elutasítása. Aki ezt az utat a kommunista diktatúra kibontakozásának idejétől, a negyvenes évek végétől kezdte járni, az rendre börtönbe került, mert ebben a megoldáskeresésben az egyházi tárgyaló fél autonóm. Aki ezt az utat járja, az tárgyalásai közben az egyháznak az értékeit és érdekeit védi – amely értékeket és érdekeket nem a kommunisták fogalmaztak meg.

A magyar katolikus egyházban először Prohászka Ottokár fogalmazta meg világosan azt, hogy az egyház és az ateista állam (1919-ben a tanácsköztársaság állama) között milyen feltételekkel lehetséges az együttműködés. Prohászka a tanácsköztársaság, azaz az első magyarországi kommunista rendszer alatt megfogalmazott egy körlevelet a székesfehérvári egyházmegye papjai számára. Ebben lefektette annak elveit, hogy mi a módja annak, ahogyan az egyház együttműködhet az ateista diktatúrával. Azaz, *e feltételek teljesülése mellett Prohászka nem zárta ki az együttműködés lehetőségét. E feltételek az ember javát és az egyház autonómiáját, a keresztény hit és erkölcs érvényesülését voltak hivatva biztosítani. E feltételek igen egyszerűek, valójában két szó által is kifejezhetőek: „amennyiben”, illetve „míg” (tehát amíg, ameddig). A körlevél 1919-ben nem jelenhetett meg, mert a tanácsdiktatúra törvényei szerint megjelenését engedélyeztetni kellett a székesfehérvári népbiztossal, akinek nem tetszett a „míg”, szócska, helyette a „mert” szócskát tanácsolta a „tanács”-köztársaság székesfehérvári helytartója. Prohászka ebbe nem ment bele, nem „dőlt be” sem a jó tanácsnak, sem a tanácsköztársaságnak, azaz, későbbi kifejezéssel élve, nem lett békepap. A körlevél így hosszú ideig kéziratban maradt a székesfehérvári püspöki levéltárban, és majd csak Schütz Antal közölte 1929-ben, a Prohászka-életműsorozat 20. kötetében, melynek Az Úr házáért a címe. Ennek alapján Prohászka feltételei a következők:*

„Tekintve a világ fejlődését s az abban élénk gördülő isteni gondolatokat, mi nem lehetünk ellene a szocializálásnak, *amennyiben* az

a termelési feltételeknek s a társadalmi műveltség igényeinek megfelelően. Mi nem lehetünk ellene az alsóbb társadalmi rétegek fölfejlődésének, s nem volnánk lelkipásztorok, ha éppen a krisztusi gondolatokból nem vennők észre a világ jogát arra az új s jobb berendezkedésre. (...) Azért hát kerüljük még a látszatát is annak, mintha az ésszerű szocializálás kereszténység-ellenes törekvés vagy művelet volna; sőt lássuk éppen abban a több kereszténységet, hogy a népnek jobb életfeltételei legyenek, melyek aztán műveltebb s nemesebb erkölcsöket hordozhasanak. (E kiemelt részt a társadalmi változások jósága feltételeként foghatjuk fel; V. L.)

Ne kezeljük ez érdeket az egyház eddigi politikai s gazdasági hatalmának szempontjából – hiszen, hogy valami jó-e, vagy rossz, az nem egyes történelmi osztályoknak s intézményeknek előnyeinek vagy hátrányainak, hanem a fejlődés szükségleteinek fordul.

Tartsuk meg a forradalmi rendeleteket, *míg* (e helyett akarta a népbiztos beírni, hogy „mert”; V. L.) azok hitünket s erkölcsi törvényeinket nem sértik, tartsuk meg azokat készségesen, hadd lássák, hogy jót akarunk, s nem a ‘magunkét keressük’. Tartsuk meg a rendeleteket még akkor is, ha szokásaink s szabadságunk bizonyos korlátozásával járnak; a kedélyek megnyugvása után, reméljük, teljes vallás-szabadságnak örvendezhetünk.”⁶⁸

Szabó Ferenc jezsuita a Prohászka-monográfiájában⁶⁹ nagybőjti körlevélként említi Prohászka betiltott körlevelét. A tanácsköztársaság első napjaiban írta tehát, amikor még várakozó állásponton lehetett. Nem tartom kizártnak, hogy ha e körlevelet, a szerző nevét eltítkolva és a két kitüntetett szó kiemelését megszüntetve, bizonyos mai fundamentalisták – akár Mindszenty bíborosnak, a nehéz sorsú bíboros küzdelmének kívül mást nem nagyon látó, sematikus védelmezői – elé tenném, akkor talán hamar lekommunistáznák az idézett szöveg szerzőjét. Pedig a két kiemelt szó világos feltételeket szab az egymás mellett élés számára. Biztos, hogy Prohászka a várakozó állásponton túl, felelős főpásztorként, papjait védte és az egyház műkö-

68 PROHÁSZKA Ottokár, *Az egyházmegye papságához* = *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái*; *Az Úr házáért*, 231.

69 SZABÓ Ferenc SJ, *Prohászka Ottokár élete és műve*, Szent István Társulat, Budapest, 2010, 220.

dési feltételeit biztosította azzal, hogy a megfelelő feltételek mellett a tanácsköztársaság törvényeinek betartását szorgalmazta. Ilyen feltételek mellett az egyház autonóm módon is élni tudt volna az állam mellett. Nagyon keskeny út ez, pengeél, Márton Áron járt hasonló elvekkel hasonló úton, amint azt majd látjuk. Az idézett szöveg szerint ekkor már biztos volt, hogy a tanácsköztársaság alatt a rendi kiváltságok megszűnnek. Az erről szóló fejezetben láttuk, hogy Prohászka már régebbi írásában is az evangéliumi kereszténység kerékkötőjének tartotta a rendi kiváltságokat. Ezért érthető, hogy 1919-ben sem tiltakozott azok eltörlése miatt.

A feltételeket megszabó, két kiemelt szó az egyház autonómiáját biztosítja. Prohászka már 1895-ben hitelesítette ezeket a szavakat. Még az egyház és az állam összefonódását természetesnek feltüntető Habsburg-időkben, ezt az összefonódást evangéliumtól idegennek tartva, a jogszocializmus koloncát elvetve írta: „Nem, az állam nem fogja járszalagon vezetni az egyházat, az egyház az államban nem lehet úgy, mint a gyerek a kisdédóvóban; az egyháznak joga van a teljes szabadsághoz s nem lesz a miniszterek kiszolgálója.”⁷⁰

Az történelmi tény, hogy Mindszenty József soha nem tárgyalt az állami hatalommal arról, hogy az egyház és az állam miképpen éljenek egymás mellett. Ezt maga Mindszenty József sem tarthatta magától értetődőnek, ha 1948 novemberében a miniszterelnökhöz írt levelében a tárgyalás hiányát igyekszik megindokolni. „Hogy nincs megegyezés az Egyház és állam, helyesebben pártok közt, erre nézve mindenki tudja, hogy csak három hónapos késéssel érkezett meg a meghívó az Egyházhoz arra a tárgyalásra, amelyre készségét ország-világ előtt ismételtelen kifejezte.”⁷¹ Ez a levél 1982-ben Nyugaton kapott sajtónyilvánosságot. Aki csak ezt olvasta, joggal gondolhat arra, hogy a tárgyalás lehetősége be volt szorítva egy időhatárba, és a meghívó eleve ezen időhatáron túl érkezett. Mindamellet a következő mondat – joggal – az iskolaügyet jelenti olyan határpontnak, ameddig a meghívónak meg kell érkeznie, hogy arról az állami dön-

70 PROHÁSZKA Ottokár, *Egy eszme, egy férfiú* = *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái*; *Ünnepnapok*, 262.

71 MINDSZENTY József, *Hirdettem az Igét*, Mindszenty Alapítvány, Váduz, 1982, 177.

tés előtt tárgyalhassanak. (Természetesen az eleve eldöntött kérdés volt, hogy az iskolákat államosítják. E fejezet nem erről szól, hanem a tárgyalás elmaradásának okát próbálja felderíteni.) Az egyházi iskolák államosításáról szóló törvényjavaslat 1948. június 16-án került a parlament elé, és másnap meg is szavazták az államosítást. (A Mindszenty bíboros által semmibe vett, az *Emlékirataimban* „haladó” címkével ellátott, azaz vörös színűre festett Demokrata Néppárt, tehát a Barankovics-párt volt az, melynek teljes frakciója az iskolák államosítása ellen szavazott, illetve Barankovics István, a Mindszenty által lenézett kereszténydemokrata politikus volt az államosítást elutasító erők vezérszónoka!⁷²)

2008-ban Somorjai Ádám bencés történész és Zinner Tibor jogtörténész közzétették a *Majd' halálra ítélve* című kötetet, amely több mint ezer oldalon dokumentumokat közöl Mindszenty József élet-történetéhez. Ebben szerepel egy jegyzőkönyv, amely katolikus választású kisgazdapárti politikusok és Mindszenty József megbeszéléseiről született 1948. május 19-én. E megbeszélésen több mindenről szó volt, többek között Mindszenty bíboros kinyilvánítja, hogy az egyház 1945 tavaszán áldását adta azokra, akik a földreform által földhöz jutottak, az államforma kérdéséről pedig rögzítik, hogy olyan időpontban döntött róla a Nemzetgyűlés, amikor Magyarország nem volt szuverén ország. Az állam és az egyház közötti tárgyalásokra vonatkozó időzavarról a következőket olvashatjuk a jegyzőkönyvben: „Az Egyház és az Állam közötti tárgyalásokat illetően pedig a kultuszminiszter 1948. február 14-én Őminenciájának kijelentette, hogy a püspöki kar részére a tárgyalásokra a meghívót Esztergomba megküldi. Március 20-ig azonban sem a meghívó, sem a kimentés nem érkezett meg. Március 20-án, amikor Őminenciája a kultuszminiszter egy látogatását viszonzotta, a kultuszminiszter Őminenciája kérdése nélkül újra kijelentette, hogy a tárgyalásokra szóló meghívót hamarosan küldeni fogja. Őminenciája csak 1948. május 19-én kapta kézhez a meghívót, s ebben a kultuszminiszter kéri, hogy Őminenciája

72 Az iskolák államosításának országgyűlési vitája és a szavazás eredménye = Földet, köztársaságot, állami iskolát. Viták a magyar parlamentben 1944–1948, válogatta és a bevezetést írta BALOGH Sándor, Gondolat, Budapest, 1980, 283–467.

nevezze meg a püspöki kar megbízottait.”⁷³ Az itt közölt dátumokból kiderül, hogy Mindszenty József a három hónapos késésre hivatkozva nem háríthatja el a felelősségét annak, hogy az egyházi iskolák államosítása előtt nem ült tárgyalasztalhoz a kormánnyal. Ortutay Gyula kultuszminiszter három hónapig húzta az időt a meghívó elküldésével, azonban van egy hónap, mellyel Mindszenty József nem tud elszámolni. Ez a jegyzőkönyv más megvilágításba helyezi azt a tényt, hogy a tárgyalás elmaradt, mint ahogy azt a *Hirdettem az Igét* című, 1982-ben Vaduzban a Mindszenty Alapítvány által kiadott kötet, illetve az abban közölt, a miniszterelnökhöz írt Mindszenty-levél alapján láthatnánk. Május 19-én a kultuszminiszter kéri Mindszenty bíborost, hogy nevezze meg a püspöki kar megbízottait, azonban annak nincs nyoma, hogy a következő hónap folyamán Mindszenty bíboros ezt megtette volna. Az *Emlékirataimban* annyit ír erről, hogy május 19-én közölték a kultuszminiszterrel, hogy „a tárgyalásra elvileg készen vagyunk, és amint annak komoly előfeltételei meglesznek, megbízottainkat megnevezzük”, és az előfeltételek közé tartozott az, hogy az iskolák államosításának ügyét vegyék le a napirendről.⁷⁴

Itt felmerül a kérdés, hogy 1948-ban Mindszenty bíboros mit gondolt az egyháznak az állammal szembeni erejéről, illetve felmerül az a kérdés is, hogy ha megnevezte volna a püspöki kar tárgyalóit, és az iskolaügy parlamenti vitája előtt a püspöki kar tárgyaláson fogalmazta volna meg az igényeit, akkor annak mi lett volna az eredménye. Biztos, hogy gyökeresen más eredmény nem születik, de akkor a kevés is jelentős lehetett volna. Az is lehet, hogy egyáltalán semmi eredmény nem születik. Viszont ez esetben a katolikus egyház erkölcsi győzelmet arathatott volna, aminek a hívő közösségre is hatása van. Így viszont az államosításban érdekelt kommunisták „kommunikáltak” azt, hogy az egyház elutasítja a tárgyalást. Mivel a magyarországi katolikus közvélemény akkor sem volt egységes, nem kevesen voltak ingadozók, keresők, ezért joggal merül fel a kérdés, hogy a tárgyalások

73 Jegyzőkönyv a római katolikus egyházi vezetőknek és a kisgazdapárti politikusoknak az állam és az egyház között megindult tárgyalásokról folytatott megbeszéléséről, 1948. május 19. = SOMORJAI Ádám OSB – ZINNER Tibor, I. m., 411.

74 MINDSZENTY, *Emlékirataim*, 219.

nak az egyház részéről ilyen módon történt elkerülése (elutasítása?) milyen hatást gyakorolhatott arra, hogy a katolikusok közül is sokan sodródtak a diktatúra oldalára. Mivel a magyarországi katolikus pap-ság sem mondható egységesnek, ezért talán a papok között is lehetett egy bizonyos létszám, melyet talán éppen ez a körülmény sodort a békepapság felé.

Természetesen az iskolák államosítása vagy megmaradása kardi-nális kérdés. Azonban – ahogy ezt rövidesen látjuk – Márton Áron a romániai iskolaállamosítás után még majdnem egy évig, pontosan a letar-tóztatása napjáig tárgyalt az állammal.

Mindszenty bíboros az amerikai követségen, a hatvanas években fogalmazott *Emlékirataimban* nyolc oldalon keresztül indokolja azt, hogy miért nem született megegyezés az egyház és az állam között. Mindszenty bíboros e nyolc oldalon azzal indokolja a tárgyalás elma-radását, hogy a Szovjetunióban a kommunista hatalom saját befolyása alá gyűrte az ortodox egyházat. „Hogy az olvasó jobban megérthesse a magyar püspöki karnak a 'megegyezés' kérdésében elfoglalt elutasító álláspontját, előbb vázolnom kell a bolsevizmusnak és a keresztény-ségnek első negyedszázados küzdelmét.”⁷⁵ És indoklásképpen itt kö-vetkezik egy nyolcoldalas egyháztörténeti fejtegetés a Szovjetunió és az orosz ortodox egyház viszonyáról. Abban az esztendőben, amikor Mindszenty tárgyalhatott volna, talán nem kategorikusan utasította el a tárgyalásokat. De elkerülte, illetve amint az *Emlékirataim* idézett mondatából ez kiderül, ha nem is nyíltan, de elutasította.

Kevésbé ismert tény, hogy Márton Áron erdélyi katolikus püs-pök, más egyházi vezetőkkel együtt, 1948 tavaszán letette az esküt az akkori román állami vezetők előtt. E ténnyel én harminc eszten-dő alatt nem találkoztam, Erdélyben nem emlegették, valószínűleg – nem kis mértékben a röviddel ezután kihirdetett román kultusztör-vény hatására – e tényen túlhaladt az idő, jelentéktelenné vált, és el is felejtették. Én 2011-ben teljesen mást kerestem a Független Kisgaz-dapárt napilapjában, a Kis Újságban, és eközben, az 1948. május 20-i számban akadtam rá a romániai egyházi vezetők állami eskütételéről szóló tudósításra. Az eseménynek a rövidesen más irányt vevő törté-

⁷⁵ Uo., 211–212.

nelem miatt már nincs jelentősége, de egy elvi következtetést – ép-pen azért, mert Márton Áron minden körülmények között autonóm, és ezért hiteles tudott maradni – mégis levonhatunk belőle. Mégpedig azt, hogy ha egy mindig autonóm püspök, mint Márton Áron, aki a dikta-túrával való szembenállás jelképe, esküt tett az akkori román állami vezetők előtt, akkor nem ördögtől való gondolat az, hogy az egyház együttműködhet a más világnézetű hatalommal. Az a kérdés, hogy mi-lyen feltételekkel történik ez az együttműködés. Mielőtt bármely oldal se-matikus véleményformálói bármilyen önkényes értelmezést fűznének az együttműködés esetleges lehetőségéről szóló mondathoz, tegyük hozzá: az autonóm Márton Áron döntése nem lehet heteronóm gondol-kodású (kívülről vezérelt) egyházi személyek felmentvénye.

A Kis Újság 1948. május 20-i számában megjelent névaláírás nél-küli, tehát szerkesztőségi cikke kolozsvári tudósítói jelentésen alapul, és e címmel jelent meg: *Groza Péter és Márton Áron püspök a romániai egyházak és az állam együttműködéséről*. Teljes szövege a következő:

„Kolozsvári jelentés most tudatja, hogy a romániai püspökök ál-lami eskütétele alkalmából adott ebéden Groza Péter miniszterelnök az állam és az egyház viszonyára nézve nagy fontosságú kijelentéseket tett a püspökök előtt. Biztosította az egyházakat a kormány jóindula-táról és támogatásáról.

– Az állam azon fáradozik – mondta –, hogy az egyház és az állam között egészséges munkamegosztás jöjjön létre. Az állam a maga szer-vei útján a nép anyagi boldogulását mozdítja elő, míg az egyház a lelki szükségletek kielégítését munkálja. Az állam nemcsak a kétkezi dolgo-zókat tekinti munkásnak, hanem az egyházak lelki szolgálattevőit is. A kormány meggyőződése, hogy az államnak is szüksége van az egy-házra, mert az egyház is a nép intézménye a gyakorlatban, ezért arra tö-rekszik, hogy a kettő között egységes és állandó kapcsolat fejlődjék ki.

A miniszterelnök beszédére Márton Áron római katolikus püs-pök válaszolt, s annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a nagy horderejű kijelentéseket a gyakorlat is igazolni fogja. Akkor pe-dig az egyház teljes erkölcsi súlyával támogatja majd az államnak az embertestvériséget s a népek boldogulását célzó munkáját.”

Az idézett cikkben kiemelt két szó az együttműködésnek lénye-gében ugyanolyan feltételét fogalmazza meg, mint amit Prohászka is

megfogalmazott a székesfehérvári egyházmegye papságához írt és a tanácsköztársaság által betiltott, 1919. nagyböjti körlevelében. Prohászka és Márton Áron együtt mutatják annak a módját, hogy az állam és az egyház közötti kapcsolatokban hogyan kell elkerülni a végleteket. Mert elkerülendő végtel a kapcsolat eleve elutasítása (vagy kibúvókat kereső elkerülése) és a feltételek nélküli, szervilis együttműködés is.

Ebben az időben két lényeges dolog történt, amit az idézett sajtóhírrrel „egy lapon” meg kell említeni. 1948. március 2-án a román kormány valamennyi egyháztól, három hónapos határidővel, a működésük alapját képező statútum bemutatását kéri. 1948. április 17-én pedig életbe lép a Román Népköztársaság alkotmánya. A romániai egyházi vezetők nyilván az új alkotmányra tették le az esküt, ami elvben elismeri a lelkiismereti és vallásszabadságot.⁷⁶ Augusztusban azonban már életbe lép az új kultusztörvény (az egyházakról szóló állami törvény), amely államosítja az egyházi iskolákat, a római katolikus egyházmegyek közül csak a gyulafehérvári (erdélyi) és a iasi-i (moldvai) püspökségeket ismeri el, illetve ekkor még elismeri a Kolozsvár–szamosújvári görög katolikus püspökséget. A görög katolikus egyházat, a román nép vallási egységesítése címén, októberben névleg egyesítik a görögkeleti egyházzal (egyetlen püspök sem támogatta ezt), ami valójában a görög katolikus egyház betiltását jelenti. Az elkötelezett görög katolikusok ettől kezdve 1990-ig „földalatti” körülmények között élnek hitüket, az összes görög katolikus püspök és papok százai kerülnek börtönbe. Márton Áron 1948. október 6-án és 11-én körlevelekben szólítja fel a római katolikus magyarokat arra, hogy támogassák az üldözött görög katolikus románokat. Márton Áron tehát 1948 májusában letette az esküt az új román alkotmányra, és amikor megkezdődött az egyházüldözés, ettől az eskütől függetlenül, autonóm püspökként működött. Nem hazudtolta meg az eskütételét: akkor mondott beszédében megfogalmazta a feltételt: akkor (...) majd. Márton Áron mindig világosan látott, tudott keskeny úton járni akkor is, amikor az evangéliumi keskeny út mindkét oldalán szédítő mélység volt. Márton Áron nem szédült egyik oldalra sem.

⁷⁶ Márton Áron emlékkönyv születésének 100. évfordulóján, szerk. Dr. Márton József, Gloria, Kolozsvár, 1996, 230–231.

Azzal, hogy a román kormány 1948. március 2-án kérte a romániai egyházakat a statútum bemutatására, több mint egyéves huzavona kezdődött az állam és a katolikus egyház megegyezése ügyében, ami majd csak Márton Áron letartóztatásával ér véget – illetve kerül át egy más mederbe, ami a katolikus egyház részéről immár a nyílt ellenállást jelenti. A romániai (római és görög) katolikus püspökök megbízásából a katolikus statútum tervezetét Márton Áron készítette el. A katolikus püspökök ezt 1948. október 28-án nyújtották be a kultuszminisztériumban, és a Márton Áron által kidolgozott tervezetben természetesen a görög katolikus egyház is szerepel, mely pedig éppen ekkor állt állami felszámolás alatt. A tervezetet a román kultuszminiszter 1949. január 12-én elfogadhatatlannak minősítette. Márton Áron ezt követően visszautasította a katolikus egyháznak járó államsegélyt.⁷⁷ A statútum-tárgyalások során nem jutnak dűlőre, mert a kormány olyan megállapodást akar, ami sérti az egyház törvényeit, Márton Áron pedig olyan tervezetet készít, amely biztosítja az egyháznak a saját törvényei szerinti autonómiáját. Márton Áron tárgyal, tehát nem utasítja vissza a tervezet átdolgozását, de csakis olyan szellemben, ami nem rendeli az egyházat az állam alá. Márton Áron elfogadott minden világi törvényt, ami nem sértette a hívő ember lelkiismeretét, az egyház tanítását, lelkipásztori önállóságát és a Szent Péter székével való közösséget. Ez a következetes hűsége vezetett oda, hogy 1949. június 21-én letartóztatták és hadbíróság előtt életfogytiglani fegyházra ítélték.

A statútum-tárgyalásokkal időben egybeesik az 1949-es csíksomlyói pünkösdi búcsú, amelyről Gaal (nem Gaál!; V. L.) Tamás felcsíki főesperes a csíksomlyói plébánia *Historia Domus*-ában részletes feljegyzést készített. A feljegyzés említi az ekkor zajló csíki bérma-körút befejezését követő papi gyűlést is, ahol Márton Áron beszámolt arról, hogy a kormány kívánságára átdolgozza a statútum tervezetét, de csak olyan szellemben, ami az egyházat nem sérti. A következőket írja 1949-ben Gaal Tamás felcsíki főesperes, csíksomlyói plébános:

„Június 12-én délutánra kegyelmes atyánk összehívta a felcsíki és alcsíki papságot, ismertette a statútum kérdését, amely az egyház

⁷⁷ Uo., 230–232.

és az állam közötti viszonyt lett volna hivatva rendezni. Kijelentette, hogy már a kormány kívánságára egyszer átdolgozta, és *elmegy a végső határig a békés működés érdekében, de ha olyant kívánnak, ami szent hitünkkel és az egyház érdekével ellentétes, abba soha bele nem egyezik.* A sok mendemondából ez az igazság. Azután kijelentette, hogy minden eljövendő eshetőségre megtette az intézkedést.”⁷⁸ Az idézett szöveg kiemelt részlete is tartalmazza az együttműködés feltételét. Márton Áron őrizkedett mindkét végtől: az együttműködés kategorikus elutasításától is, és a feltétel nélküli együttműködéstől is. Úgy is fogalmazhatunk, hogy nem lépett sem Mindszenty, sem Czaplak Gyula (és mások) útjára. A mondat pedig, amely arra utal, hogy „minden eljövendő eshetőségre megtette az intézkedést”, azt jelenti, hogy *ordinarius substitus* minőségben megjelölte saját utódait arra az esetre, ha őt letartóztatják. Ugyanakkor minden *ordinarius substitus* a saját hivatalba lépésekor köteles megjelölni a saját utódait arra az esetre, ha őt is letartóztatják. (Márton Áron letartóztatása után ez a kormányzati rendszer lépett életbe, és az állami hatóság által átláthatatlan módon működött a püspök 1955-ös szabadulásaig. Jakab Antal hivatalba lépésétől, 1951 márciusától az *ordinariusok* titokban működtek, személyüket csak az a szűk papi csoport ismerte, melynek tagjai közvetítettek a titkos *ordinarius* és a lelkipásztorkodó papság között.”⁷⁹)

Az állam és az egyház közötti tárgyalás témakörében érdemes megnézni néhány közeli országot, hogy azokban hogyan alakult ez a probléma.

Csehszlovákiában nem volt tárgyalás az állam és az egyház között, aminek az volt az oka, hogy az állam nem tekintette partnerének az egyházat. Tárgyalások majd csak a hatvanas évektől lesznek a Vati-

78 Gaal Tamás felsőkeres, csiksomlyói plébános feljegyzése a csiksomlyói plébánia *Historia Domusában*.

79 A gyulafehérvári egyházmegyének a Márton Áron börtönevei alatti életét és a titkos *ordináriusi* rendszert részletesen ismertettem a következő könyvekben: VIRT László, *Katolikus kisebbség Erdélyben*, Egyházforum, Budapest-Luzern, 1991, 27–62; VIRT László, *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, 246–262.

kán és a csehszlovák kormány között, melyeknek témáját szinte kizárólag a püspöki kinevezések képezték. 1988 áprilisában az akkori egyházpolitikai helyzettel kapcsolatban interjút készítettem František Tomášek bíborossal, a prágai érsekkel. Tomášek bíboroshoz egy csehszlovákiai magyar szerzetesnő közvetítésével jutottam el, a beszélgetés tolmácsa Gyurgyik László szociológus volt. Tomášek bíborosról közismert, hogy a hatvanas évek közepétől a rendszerváltozásig a kommunista rendszerrel szembeni ellenállás szimbóluma volt, nevét együtt emlegették Wyszyński bíboros nevével. Az interjúban van egy mondat, amely arra utal, hogy az egyházra vonatkozó állami törvényekkel kapcsolatban *Tomášek hiányolta a tárgyalásokat*, és a bíboros értékelése szerint éppen a tárgyalások hiányában hozott törvények jelentették az egyház „államosítását”. A háború utáni időkről a következőket mondta el: „1949-ben születtek meg az egyházra vonatkozó állami törvények, melyeket azonban nem előzte meg az állam és az egyház közötti tárgyalás. Ezzel az egyházat 'államosították'. Ennek következtében az elmúlt évtizedekben meglehetősen alárendelt helyzetben éltünk.”⁸⁰

Jugoszláviában Stepinac bíboros, zágrábi érsek 1960-ban történt haláláig nem volt érdemi tárgyalás az egyház és az állam között. (Stepinac bíborost 1946-ban háborús bűntett elkövetésének vádjával 16 év börtönre ítélték, aminek az volt a hivatkozási alapja, hogy 1941-ben még támogatta Ante Pavelić usztasa vezért. Stepinac érsek eközben üldözött zsidókat bűjtatott.⁸¹ Stepinac érsek – 1952-től bíboros – 1951-től házi őrizetben élt szülőfalujának plébániáján.) 1965-ben a Szentszék és a jugoszláv kormány tárgyalásokat kezdett az együttműködésről, melyek során a Szentszék engedékenységnek bizonyult volna. Az új zágrábi érsek, Franjo Šeper bíboros azonban eredményesen hatott a vatikáni tárgyalókra, aminek következtében olyan jegyzőkönyvet írtak alá 1966-ban, amely szerint a kormány nem szólhat bele a püspökök és a lelkipásztorok kineve-

80 VIRT László, „...mint főpásztoruk álltam melléjük...”. Prágai beszélgetés Tomášek bíborossal, Katolikus Szemle 1988/2.

81 Bohdan CYWINSKI, *Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában*, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 1999, 239.

zésébe.⁸² Nemzedékem számára a rendszerváltozás előtti húsz évben a Jugoszláviából Magyarországra átjutó katolikus kiadványok jeleztek, hogy ott sokkal szabadabb viszonyok között él az egyház.

Lengyelországban Stefan Wyszyński prímás (1953-tól bíboros) tárgyalta a kommunista kormánnyal, és 1950-ben olyan megállapodást írt alá, amellyel biztosította azt, hogy fennmaradjon a fakultatív iskolai hitoktatás, egyházi kézben maradt a Lublini Katolikus Egyetem, papok lelkipásztorként működhetek a hadseregben, börtönökben, kórházakban, megmaradt a katolikus sajtó és könyvkiadás, karitatív szolgálat, és tovább működhetek a szerzetesrendek.⁸³ Wyszyński érsek 1951-ben Rómában járt, és meggyőzte a pápát lépése helyességéről. A megállapodástól függetlenül, az egyház és az állam közötti viszony feszült maradt, és Wyszyńskit, már mint bíborost, 1953-ban letartóztatták, és 1956-ig internálták. Az internálásból szabadult bíboros 1956 decemberében újabb megállapodást kötött a kormánnyal, mellyel jelentősen növelte az egyház mozgásterét. E megállapodás során a kormány viszavonta az egyházi tisztségek betöltéséről szóló 1953-as dekrétumot, és az állami beleegyezés kérése helyett egy olyan formulát vettek a szövegbe, amelynek gyakorlati jelentősége nem volt.⁸⁴ Arról volt szó tehát, hogy Wyszyński bíboros 1953-as letartóztatásakor, a kormány egyoldalúan deklarálta, hogy az egyházi állások betöltéséhez állami engedély kell. A bíboros 1956-ban ezt vonatta vissza, és ennek következtében maga határozta meg, hogy melyik papját hová helyezi.

Véleményem szerint *nem az a kérdés, hogy valaki tárgyal-e, vagy nem, aláír-e, vagy nem, hanem az, hogy mennyire képes megőrizni a rábízott egyház autonómiáját és lelkipásztori hatásfokát.* Egyfelől az állammal való tárgyalási és aláíráskészség, másfelől az egyházi autonómia és lelkipásztori hatásfok őrzésének metszéspontjában az alábbi modellek látszanak kibontakozni:

82 Agostino CASAROLI, *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989)*, Szent István Társulat, Budapest, 2001, 294–295.

83 Bohdan CYWINSKI, *Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában II.*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2005, 70–76.

84 *Uo.*, 126–128.

1./ Wyszyński bíboros *tárgyalta a kommunista kormánnyal, kétszer is aláírt* velük megállapodást, aztán megőrizte a rábízott egyházat, ő döntötte el, melyik papot hová helyezi, autonóm egyházvezetőként lelkipásztori szempontokat érvényesíthetett, úgy, hogy nem hagyott teret a „békemozgalom” politikai-szervilista törekvéseinek. Autonómiájának politikai, vagy inkább történelmi hozadéka is volt, mert ahhoz nem fér kétség, hogy Lengyelországban a kommunizmust az államtól való függetlenségét megőrző katolikus egyház nélkül csak nagyobb áldozatokkal lehetett volna megdönteni. (A jugoszláviai egyház is e modellhez sorolható, mert autonómiáját Stepinac bíboros kitartásán túl Šeper bíboros okossága és egy katolikus garanciákat tartalmazó, aláírt jegyzőkönyv is biztosította, azzal a különbséggel, hogy Jugoszláviában a Szentszék volt az aláíró egyházi fél.)

2./ Márton Áron az erdélyi katolikusok püspöke volt, de egész Románia katolikus egyháza nevében (az éppen akkor betiltott görög katolikusokat is képviselve) *tárgyalta a kommunistákkal, ám nem írt alá semmit*, mert amit alá kellett volna írnia, azzal megszüntette volna a romániai katolikus egyháznak a Krisztustól kapott autonómiáját, ami szerint az egyház élete saját törvényei szerint zajlik. Márton Áron börtönbe került, életfogytiglanra ítélték, mint Mindszentyt. 1955-ben, mivel tudták, hogy soha nem akarta megdönteni a román kormányt (aki vádat kohol, az ő maga tudja legjobban, hogy a vád koholmány), a genfi egyezményrel kapcsolatos enyhülés idején szabadon bocsátották, majd a magyar forradalom leverése után, 1957-től tíz és fél évig házi őrizetben élt. Márton Áron börtönévei alatt titkos ordináriusok kormányozták az egyházmegyét, amivel a püspök távollétében, a legsötétebb években is biztosították az erdélyi katolikus egyház autonómiáját. Márton Áron a házi őrizet évtizedében is, és azután is, majd őt követően Jakab Antal püspök is maga döntötte el, hogy melyik papot hová helyezi. Az erdélyi katolikus egyházban is lelkipásztori szempontok érvényesültek, Márton Áron 1955-ben egyetlen körlevéllel jogilag, majd az azt követő években papi lelkigyakorlatokkal morálisan is felszámolta az úgynevezett békemozgalmat.

3./ Beran és Tomášek bíborosoknak *módjuk sem volt tárgyalni.* A kormány erőteljes békemozgalmat szervezett a papok körében, és

egyoldalú állami döntéssel hoztak olyan törvényt, amely szerint az egyházi kinevezésekhez állami hozzájárulás kell. Az erős békemozgalom ellen erős „földalatti” egyház is kialakult Csehszlovákiában, mely elsősorban nem egyházmegyei alapra, hanem a betiltott, de titokban működő szerzetesrendek alapjaira helyezkedett. A nyilvános lelkipásztori munkában sok papnak volt kapcsolata a „földalatti” egyházzal, tehát volt egy bizonyos „átjárás”. Romániához hasonlóan, itt is voltak az egyházmegyek számára szentelt titkos püspökök. Tomášek püspököt (1949-ben titokban szentelték) mint Moravská Huzová plébánosát, 1965-ben a „föld alól kerítette elő” VI. Pál pápa, hogy a végleg külföldre távozó Beran bíboros utóda legyen. Tomášek előbb az 1968-as prágai tavasz idején, a Zsinati Megújulás mozgalom elindításával rendíti meg a békemozgalmat, ami a kommunista visszarendeződést követően már nem nyeri vissza régi erejét. Tomášek a rendkívül szekularizált cseh társadalomban, a prágai tavasz mozgalmának elfojtása után az emberi jogok világsszerte elismert szorgalmazója lesz, nevét együtt emlegetik Alexander Dubček és Václav Havel nevével. VI. Pál 1976-ben *in pectore* (a pápa szívében hordozva, azaz titokban) bíborossá nevezte ki, majd a következő évben az addigi apostoli kormányzó Tomášeket prágai érsekké nevezte ki. Ekkor hozták nyilvánosságra bíborosi mivoltát. *Tomášek érdeme, hogy a Szentszék 1982-ben betiltotta a Pacem in terris nevű csehszlovák békepapi mozgalmat.* Az 1949-es törvény miatt a rendszerváltozásig a csehszlovák egyházi vezetőknek soha nem volt lehetőségük arra, hogy maguk határozzák meg, melyik papot hová helyezik. De ezt nem az egyházi vezetők okozták, hanem – ahogy Tomášek bíborostól hallottam – a tárgyalás hiánya. Viszont ezt a helyzetet egy olyan autonóm egyházi vezető, mint František Tomášek, a „földalatti” egyházzal fenntartott kapcsolatai által jól kompenzálta. Tomášek bíboros az 1968 utáni Csehszlovákiában abszolút erkölcsi tekintély volt úgy a „disszidens” (pártot elhagyó) kommunisták, mint a liberálisok, úgy a katolikusok, mint a huszita gyökerzetű protestánsok között. Saját társadalmában általános elismertség tekintetében Márton Áronnal és Wyszyński bíborossal lehet összevetni.

4./ Mindszenty bíboros *nem is tárgyalt* a kommunistákkal, mégpedig azért nem, mert a jelek szerint ő maga zárkózott el ettől. Eköz-

ben az ország első közjogi méltóságának tartotta magát, amiről még lesz szó e könyvben. Mindszenty bíboros 1956-ban, a házi őrizetéből szabadulva nem székhelyére, Esztergomba, hanem Budapestre ment. November 4-én hajnalban, a szovjet intervenció miatt, a Várban lévő prímási rezidenciáról átment az Országház épületébe – én a magam részéről ezt érthetetlennek tartom. Innen az amerikai követségre ment, amivel *végleg megszűnt annak a lehetősége, hogy a magyar egyházra valaha is bármilyen befolyást gyakorolhasson.* Az amerikai követségben való tartózkodásának értelmetlenségéről és annak a magyar katolikus egyházra gyakorolt hatásáról még lesz szó. Mivel e fejezet az állammal fenntartott kapcsolatokról, tárgyalásokról szól, ezzel kapcsolatban itt még annyit: 1956 decemberében a magyar kormány felakarta venni a kapcsolatot Mindszenty bíborossal, ami elől a bíboros elzárkózott. Ezzel kapcsolatban írja a budapesti amerikai ügyvivőnek: „Decemberben tárgyalásokat akartak kezdeni velem Szabó püspök (Szabó Imre esztergomi segédpüspök; V. L.) közvetítésével egyházi ügyekről. (Én elhatároltam magam ettől a témától.)”⁸⁵ Ettől kezdve a magyar kormány már nem kereste többet. Azt természetesen nem tudjuk, hogy ha ekkor Mindszenty válaszol a megkeresésre, annak milyen eredményei lehettek volna. Lehet, hogy semmilyen. Lehet, hogy kevés. De *akkor az a kevés is nagyon sok lehetett volna.* Mindszenty bíboros korábban sem bizonyult tárgyalóképesnek, és ekkor sem. Ezzel az egyházra gyakorolható befolyás lehetőségét átadta a „békeaktivistáknak”, akik viszont *szervilizmusuk miatt eleve nem kerülhettek abba a helyzetbe, hogy a magyar egyházra autonóm módon gyakorolhassanak befolyást.*

Lehetnek, akik Mindszenty bíboros „belevaló keménységét” látják abban, hogy nem ült le tárgyalni a kommunistákkal (szerintem a legitimistákon kívül senkivel nem ült volna le). Az itt felvázolt modellek viszont azt mutatják, hogy ezen a téren, végső soron a lelkipásztori hatások megőrzésének terén, *Mindszenty bíborosnak nagyon komoly alternatívái vannak.*

85 Mindszenty József bíboros levele a budapesti amerikai ügyvivőnek, 1957. szeptember 6. = SOMORJAI Ádám OSB – ZINNER Tibor, I. m., 804.

A kommunisták az egyház megosztásának céljából mozgalmat szerveztek a papságon belül, melybe különböző módokon nyertek meg embereket. Voltak, akiket sértettségük, voltak, akiket hiúságuk által, voltak, akiket zsarolással szerveztek be. Olyan esetek is voltak, hogy neveket szerepeltettek egyes rendezvényeken, olyanokét is, akik ténylegesen ott sem voltak. A kommunisták e mozgalomnak a „katolikus békemozgalom” nevet adták, ami elárulja azt, hogy a megosztáson túl propagandisztikus céljaik is voltak. Igyekeztek ugyanis olyan látszatot kelteni – a hidegháború kibontakozásának ideje volt ez –, mint ha azok, akik nem tartoznának e mozgalomhoz, háborút akarnának. A mozgalomhoz tartozó papokat békepapnak nevezték, ami azonban a nép ajkán hamarosan szitokszóvá vált, aki békepap volt, az a nép szemében szégyenbélyeget viselt.

Magyarországon a békemozgalommal szemben nyíltan először az 1956-os forradalom alatt lehetett fellépni, majd ezt követően néhány évig nyílt küzdelem folyt a katolikus békemozgalom rekonstrukciója ellen. Mindszenty József a börtönéből kiszabadulva október 31-én tizenegy békemozgalmi vezetőt függesztett fel a papi funkciókból, és arra szólította fel őket, hogy hagyják el Budapestet. Miután november 4-én az amerikai követségre menekült, másnap a követségről leveleket küldött Mátrai Gyula esztergomi kanonoknak, melyek a békemozgalmi vezetők felfüggesztését tartalmazzák. *Mindszenty bíborosnak az esztergomi főegyházmegyére és a magyarországi katolikus egyházra vonatkozóan ez volt az utolsó főpásztori rendelkezése! Ordináriusként többé nem tudott a rábízottakra hatást gyakorolni!* A tizenegy pappal szemben Mindszenty bíboros rendelkezése alapján járt el Szabó Imre esztergomi segédpüspök, érseki helynök, akit ezért a kormány 1957 elején lemondattott az érseki helynökségről.⁸⁶ Ezt követően Grösz József kalocsai érsek, a püspöki kar elnöke táviratot kapott a Vatikánból, mellyel „arra szólították fel a püspöki kar elnökét, hogy megyéspüspöki jogkörrel rendelkező apostoli adminisztrátort nevezzen ki az Esztergomi Főegyház-

86 PÁL József, *Békepapok*, Egyházforum, Budapest, 1995, 117–118.

megye élére”.⁸⁷ Grösz József ekkor teljes megyéspüspöki jogkörrel, apostoli delegátussá nevezte ki Endrey Mihály egri segédpüspököt, az Actio Catholica országos igazgatóját. A tény, hogy a kormány lemondatta a püspöki rangban lévő érseki helynököt, mert az esztergomi érsek utasítására békepapokkal szemben járt el, még a gyengén látók számára is jól láthatóvá tette azt, hogy *a kormány saját embereinek tekinti a békepapokat*. Az, hogy „saját embereinek”, összesen két dolgot jelenthet: 1./ állami hivatalnokokként kezelték az adott papokat (!); 2./ a kormány saját *beépített* embereinek tekintette őket. Én nem kívánok állást foglalni abban, hogy melyik esetről van szó, mert szerintem teljesen mindegy, hogy a kettő közül minek tekintjük őket.

Endrey Mihály 1905-ben született, a váci egyházmegye papja volt, Innsbruckban doktorált, majd a váci hittudományi főiskolán a dogmatika tanára lett. A közvetlen személyiségű Endrey Mihálynak nem volt felhőtlen viszonya a más karakterű Pétery püspökkel, ezért amikor megüresedett az Actio Catholica országos igazgatói állása, megpályázta azt, és Mindszenty bíboros 1948. december 1-jén kinevezte az A. C. országos igazgatójává.⁸⁸ Bulányi Györgytől hallottam, hogy a diktatúra kiteljesedésétől kezdve, a debreceni egyetemi lelkész Bulányi atya 1948 és 1951 között, Endrey Mihály támogatásával, az Actio Catholica helyiségében szervezte az egész országra kiterjedő ifjúsági munkát, lelkigyakorlatokat, amelyek elsősorban az egyetemi ifjúságnak a hitbeli megerősítését szolgálták a kommunizmus térfoglalása idején. Halász Endre váci egyházmegyes pap pedig azt mondta el, hogy őt 1949-ben az A. C. akkori igazgatója, Endrey Mihály e szavakkal mutatta be Bulányi Györgynek: „Intézményeinket, egyesületeinket szétverték, ezentúl úgy kell csinálni, ahogy ő csinálja – mutatott Endrey Bulányira. – Kis csoportokat kell létrehozni.” Arra utalt ezzel Endrey, hogy a diktatúrát kis, személyes közösségekben lehet túlélni. Keresztes Sándortól, a Barankovics-párt 1947-ben meg-

87 KÁLMÁN Peregrin OFM, *Dokumentumok Grösz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957*, Szent István Társulat – Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2011, 43.

88 PETRÓCI Sándor, *Emlékek Pétery József püspökről*, Szent István Társulat, Budapest, 1997, 136–137.

választott nemzetgyűlési képviselőjétől pedig azt hallottam, hogy a forradalom leverése után hónapokon keresztül érkeztek vagonszámra a segélyszállítmányok Nyugatról, melyeket Endrey Mihály vezetésével az Actio Catholica osztott szét, megmentve az éhezéstől sok ezer embert. „Néhány nappal a határok megnyílása után megérkeztek az első segélyszállítmányok, amelyeknek behozatalát még 1958-ban sem akadályozták a hatóságok, mert sokan ezekből éltek.”⁸⁹ Endreyt 1950-ben egri segédpüspökké nevezték ki, de az A. C. országos igazgatói tisztségét megtartva változatlanul Budapesten lakott. 1956-ban és 57-ben aktív nyugati kapcsolatai voltak, melyek kívül estek a hatalom ellenőrzési körén.

Endrey püspök láthatta, hogy *a magyar felségterületet elhagyó primás távollétében a békepapság nem szorítható vissza*, mert egy viszonylag széles, egyházon belüli mozgalom beágyazódott a diktatúrába. A Vatikán Mindszenty bíboros intézkedéseit támogatva 1957 januárjában közzétette az egyházzal nyíltan szembehelyezkedő Horváth Richárd cisztercita pap kiközösítését. Ezenkívül a dekrétum tisztségéből elmozdít 21 olyan békepapot, akik vikáriusi vagy irodaigazgatói beosztásukat állami erőltetéssel kapták, jutalmul a békemozgalmi munkájukért.⁹⁰ A dekrétum a megnevezett papokat az elmozdítás tényén túl alkalmatlannak találja mindenfajta kúriai munkára, káptalani tagságra, székesegyházakban és szemináriumokban bármilyen hivatalra, és plébánosi állásra Budapesten, illetve bármely városban, ahol püspöki székhely vagy esperesi székhely működik.

Eközben 1957 tavaszán hat ordinárius Grösz érsek vezetésével kérelmet intéz a megfelelő vatikáni kongregációhoz, hogy bizonyos hivatalokra olyan papokat nevezhessenek ki, akiket a januári dekrétum néven nevezve e hivatalokra alkalmatlannak talál. A hat ordinárius között ott van Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és Endrey Mihály esztergomi apostoli delegátus. Shvoy Lajos *Önéletrajzában* leírja ennek hátterét. Az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke meghívta a püspöki kart egy megbeszélésre a vatikáni dekrétum tárgyában. Az ÁEH elnök itt közölte, hogy a vatikáni dekrétum beavatkozása a magyar belügyekbe,

89 KÁLMÁN, I. m., 27.

90 PÁL, I. m., 119–120.

amivel az ÁEH-elnök megint csak kinyilvánította, hogy a békepapok az ateista állam emberei. Az elnök elmondta, hogy a püspöki kar a székesfehérvári és a veszprémi püspökök (Shvoy és Badalik) befolyása alá került, és ezzel az állam és az egyház közötti „jó viszony” megromlott. Ezután az egyes egyházmegyéek püspökeivel külön beszéltek. Ekkor közölte az ÁEH Shvoy Lajossal, hogy ha kéri a kongregációtól, hogy Mórász Pál volt irodaigazgatót mentesse fel a dekrétum hatálya alól (azaz e békepapot vissza lehessen vinni irodaigazgatónak), akkor Kisberk Imre segédpüspököt, az általános püspöki helynököt visszaengedik Székesfehérvárra, ahonnan a forradalom leverése után ki lett utasítva és Dunabogdányba lett internálva.⁹¹ Shvoy püspök ekkori történetéhez tartozik az is, hogy 1957. január és február hónapokban gyomorvérzéssel kezelték a Széher úti kórházban, amit a forradalom leverését követő idők okoztak neki. *A hat ordináriusnak a nyilvánvalóan zsarolás hatására írt kérését a kongregáció júniusban elutasította.*

Közben azonban a nyugati segélyszállítmányokkal kapcsolatban áprilisban Bécsben járt Endrey Mihály. A hat ordinárius közül Shvoy és Endrey önállósága egyértelmű, de ez nem jelenti azt, hogy a többi négy társutas lett volna. Legalább Shvoy és Endrey, de lehet, hogy mind a hat ordinárius felmérte, hogy az egyházra nézve milyen kockázatokkal járna, ha elutasítanák az ÁEH kérését, ami egyes dekrétummal sújtott békepapok felmentését célozta meg a Vatikánnál, ugyanakkor tudták, hogy Endrey útja felhasználható arra, hogy a Vatikánt tájékoztassák. A magam részéről nem zárom ki, sőt jó okkal feltételezhetőnek tartom, hogy Endrey Bécsből üzenetet küldhetett a kongregáció felé, melyben feltárta, milyen zsarolás áll a háttérben (a többi egyházmegyében is „személyekért személyeket” alku folyt), és Endrey azt is kérhette, hogy a Szentszék *ennek ismeretében* döntsön a kényszer hatására elküldött kérésről. A Szentszék júiusi elutasítása mögött ez is lehetett, illetve Shvoy Lajosnak az ötvenes évek második felében élénkültek az államtól független nyugati kapcsolatai, melyek szintén alkalmasak lehettek a Vatikán tájékoztatására.

Miután 1957 elején látható volt, hogy a primás távollétében a békemozgalom nem szüntethető meg (a magyar hierarchiában a primás

91 SHVOY Lajos, I. m.

az „első mozgató” – azonban ha az „első mozgató” nem mozgat...), Endrey Mihály püspök kockázatos megoldást választott és javasolt a püspöki karnak. Endrey törekvése önmagában nyelvi abszurdítás is lehetne, de tudva a „békemozgalom” hidegháborús időkhöz illő agresszivitásáról, mégis logikus a szándék: *a békemozgalom pacifikálása*, ugyanúgy, ahogy Dániel próféta az oroszlánveremben pacifikálta a fenevadak száját. Endrey püspök ennek módját abban látta, hogy az állam által szervezett kollaboráns katolikus békemozgalomtól függetlenül, a püspöki kar hozzon létre egy saját szervezetet, amely *a békére vonatkozó egyházi tanítást fejt ki*. Az Állami Egyházügyi Hivatal és az Országos Béketanács 1957 februárjában kezdeményezte a forradalom idején széthullott katolikus békemozgalom újjászervezését. Ez ügyben tárgyaltak a katolikus egyházi vezetéssel, azonban „a tárgyalások rövidesen megszakadtak, *elsősorban Endrey Mihály püspök magatartása miatt, aki kijelentette, hogy a régi békepapokkal nem ülnék le egy asztalhoz, és nem akarnak velük egy bizottságban működni*”.⁹² Ekkor születhetett meg a gondolat, hogy a „békepapság” pacifikálására püspöki kari békeszervezetet kell létrehozni. Létezett tehát az állami akarat a régi békemozgalom feltámasztására, és az autonóm egyházi akarat egy olyan életre, amelyet nem az állam határoz meg. E kétféle akaratnak megfelelően létrejött az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága (állami akarat), melynek elnöke az állam iránt nagyfokú hajlékonyságot mutató Hamvas Endre lett, és létrejött az Opus Pacis, azaz a püspöki kar békeműve, melynek elnöke Grósz József kalocsai érsek lett, tagjai közt ott volt Endrey Mihály is. Voltak békepapok, akik mindkét szervezetnek a tagjai voltak.⁹³

Endrey Mihály törekvése, hogy a békepapi mozgalmat egy püspöki kari békeművel hatástalanítsa, azzal járt, hogy az Opus Pacis az egyházmegyékben is megjelent. A püspökök nem voltak egyformák, az ő felelősségük volt, hogy béke címen milyen munka folyik az egyházmegyékben. Shvoy Lajos *Önéletrajza* és az Opus Pacis székesfehérvári értekezletéről szóló tudósítás mutatja, hogy e kérdéssel autonóm módon is lehetett gondolkodni. Az Új Ember idéz Shvoy

92 PÁL, I. m., 125.

93 Dr. BERESZTÓCZY Miklós, *A katolikus békemozgalom húsz éve*, Ecclesia, Budapest, 1970, 59–60.

Lajos megnyitójából: „XII. Pius pápa példája nyomán a béke kérdésében mi, katolikus papok is hangot kell adjunk a katolikus gondolatnak és álláspontnak, az Anyaszentegyház békeprogramjának, mely olyan régi, mint maga az Anyaszentegyház.” Shvoy püspök ezzel a béke ügyét a pápa fősege alá rendelte, és kijelentette, hogy az sokkal régebbi, mint a kommunisták által szervezett „békemozgalom”. Egyúttal utalt arra, hogy 1956 húsvétján XII. Pius kifejezte aggodalmát a fegyverkezési verseny és a nukleáris háború veszélye miatt.⁹⁴ *Önéletrajzában* pedig e konferenciáról is szólva arról ír, hogy a püspöki kar azzal a feltétellel hozta létre az Opus Pacist, hogy megyei szervezetei nem lesznek, a békepapi mozgalom pedig szűnjön meg. Ezzel szemben az ÁEH békepapok segítségével puccsszerűen létrehozta a megyei, tehát az állami közigazgatásra épített szervezeteket.⁹⁵ Az Opus Pacist ezzel államosították. Az Országos Béketanács pedig a békepapokkal elvi ellentétben álló Endrey Mihályt intrikálta: „Az Opus Pacis Szervező és Intézőbizottságában Endrey Mihály püspök képviselte a merev és reakciós magatartást. Ő volt elsősorban a hangadója azon törekvéseknek, melyek az OBKB munkáját lehetetlenné akarták tenni, revízió alá véve a megállapodás elvi alapjait.”⁹⁶

A legitimációs gondokkal küzdő Kádár-rendszernek a két autonóm gondolkodású püspöktől való félelmét mutatja egy jelentés, amelyet állami egyházügyi tisztviselők írtak az 1958-as egyházpolitikai helyzetről: „A püspöki karnak az állammal való együttműködésre legkészségesebb tagja Hamvas püspök, viszont *a Vatikántól nyert felhatalmazások következtében legveszélyesebb tagja Endrey és Shvoy püspök*.”⁹⁷

Attól függetlenül, hogy a Shvoy által diagnosztizált szöszegő puccs után mi lett az Opus Pacisból, Endrey Mihály mentőakciónak is beillő kezdeményezését értékelni kell. Az Opus Pacis az ő szándéka szerint egy villámhárító lett volna annak érdekében, hogy a béke-

94 Megkezdődtek az Opus Pacis egyházmegyei értekezletei, Új Ember 1958. január 19.

95 SHVOY Lajos, I. m.

96 PÁL, I. m., 142.

97 Részlet a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalának az egyházpolitikai helyzetről készült jelentéséből, 1958. május 5., 827.

papok egyházellenes, kommunizmust kiszolgáló tevékenységét váltotta fel az egyház tanítása a békéről. E tanítás – a vulgáris marxizmus propagandájával ellentétben – nem azt hirdette, hogy a „kapitalisták ne fegyverkezzenek”, hanem kölcsönös felelősségnek tartotta a fegyverkezési versenyt, senki ne fegyverkezzen. Aki emlékszik az 1983-as esztendő egyik ellenzéki mozgalomára, a Dialógus békecsoporthoz, az megérti, hogy a kommunisták számára elfogadhatatlan volt a kölcsönös leszerelés – hiszen ők, a kommunisták akarták legyőzni a kapitalizmust. A Dialógus békecsoporthoz is a kölcsönös leszerelés volt a célja, ezért lett ellenzéki mozgalommá. Ugyanezt a törekvést az 1957-es püspöki karnak sem róhatjuk fel.

Idetartozik Endrey Mihály további sorsa is. Miután az egyházat térdre kényszeríteni akaró állami hatalom nem bírta vele, az esztergomi apostoli delegátusságról lemondatták, és 1958 szeptemberében Vámosmikolára, kényszerlakhelyre internálták. Elhurcolása előtt Schwarz-Eggenhofer Artúr mint általános helynökre bízta az esztergomi főegyházmegye vezetését. E kinevezést XXIII. János pápa 1959-ben megerősítette, amikor apostoli kormányzóvá nevezte ki. Schwarz-Eggenhofer Artúr is autonóm ember volt, a kommunista hatóságok soha nem járultak hozzá püspöki kinevezéséhez (amit követségi levelei szerint Mindszenty József is szorgalmazott). Schwarz-Eggenhofer Artúr haláláig, 1969-ig vezette az esztergomi főegyházmegyét. Endrey Mihály a hatvanas években hagyhatta el kényszerlakhelyét (ahol nem volt passzív, ezt rövidesen látjuk), és Budapesten a Bakáts téri plébánián kisegítő lelkészként dolgozott a felszentelt püspök. 1972-ben pécsi segédpüspök lett, majd 1975-ben, már halálos betegen, a magyar kormány hozzájárult ahhoz, hogy váci megyéspüspökké nevezzék ki. A magyar kormány tudta, hogy Endrey Mihálynak már nincs sok ideje hátra. Halász Endre váci egyházmegyei paptól és Bulányi Györgytől egyaránt tudom, hogy 1976-ban – nem sokkal Endrey püspök halála előtt – Lékai bíboros a püspökök elé tett egy listát azokról a papokról, akiket egyházi szankció alá kell vonni, mert „akadályozzák az egyház és az állam közötti jó viszonyt”. Ezek a papok ifjúsági lelkipáztori munkát végeztek, amivel valóban akadályozták az egyház és az ateista állam közötti „jó viszonyt”, hiszen az ateista államnak gyökeresen más elképzelései voltak az ifjú-

sággal kapcsolatban. Endrey Mihály, látva a váci egyházmegyéből összeírt és elé tett névsort, azzal adta vissza Lékai bíborosnak, hogy „ők a legjobb papjaim”, és nem indított ellenük egyházi eljárást.

A békepapok mozgalma elleni leghatásosabb fellépést a budapesti Központi Szeminárium papnövédekéi hajtották végre. A rendszer, látva, hogy a fiatal papságra semmilyen hatást nem gyakorol a „békemozgalom”, a papnövédekéket kezdte terrorizálni a békegyűléseken való részvétellel. Az első konfliktus 1958. május 19-én volt, amikor a budapesti papnövédek nem voltak hajlandók elmenni egy békegyűlésre, mert a szentszéki dekrétum által megbélyegzett Beresztóczy Miklós volt az előadó. Ekkor két papnövédekéket akartak kizárni a Központi Szemináriumból, de a területileg illetékes ordinárius Endrey Mihály még meg tudta menteni őket, mert visszavonta a békepap rektor intézkedését. Ezután Shvoy Lajos 1958. július 13-án pappá szentelte a recski fogoly Tabódy István egykori huszártisztet, akit még 1955-ben az Állami Egyházügyi Hivatal azzal az indokkal utasított ki a Központi Szemináriumból, hogy „nincs rá remény, hogy a demokrácia hű papja legyen”. A következő két évben Tabódy-nak döntő szerepe lesz a Központi Szeminárium papnövédekéinek összefogásában.⁹⁸ (Miután 1955-ben eltávolították a „központiból”, Shvoy Lajos maga gondoskodott további képzéséről, és saját megbízható papjaira bízta a taníttatását. Tabódy István még a recski haláltáborban döntött a papi hivatás mellett.)

1959. január 23-án ismét békegyűlést szerveztek a Budapesten tanuló papnövédeké számára. A nyolcvanöt papnövédekből hárman mentek el a gyűlésre, aminek az lett a következménye, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal hetvenöt papnövédekéket kizárt a Központi Szemináriumból. Endrey Mihály ekkor már Vámosmikolára volt internálva, de – ordináriusi jogkörétől megfosztva is – be tudott avatkozni, ami annak a jele, hogy a Szentszék részéről lehetett olyan felhatalmazása, ami akkor sem szűnt meg, amikor kényszerlakhelyre távozott. A kizártak papképzése tovább folyt, ami mögött két püspököt, Shvoy Lajost és Endrey Mihályt láthatjuk. Hetvenöt papnövédeknek a kizárása súlyos csapást jelentett az egyház számára, amire

98 SOMOGYI Sándor, *Isten huszára – Tabódy István*.

a püspökök különbözőképpen reagáltak. Grósz József kalocsai érsek és Hamvas Endre csanádi püspök a kormánynál igyekeztek azt elérni, hogy harminc-negyven főt vissza lehessen helyezni a Központi Szemináriumba. Törekvésük semmilyen eredményre nem vezetett. „Shvoy Lajos székesfehérvári püspök viszont a kialakult helyzet súlyát felmérve úgy ítélte meg, hogy az egész egyházat megrendítő csapást megakadályozandó radikálisabb lépésekre van szükség. A paputánpótlásról mindenképpen gondoskodni kellett, ezért Shvoy püspök megbízta Tabódy Istvánt, hogy szervezze meg a kizárt szemináriumi növendékek illegális oktatását és vizsgáztatását.”⁹⁹ Tabódy István a már pappá szentelt Rédly Elemérrel megszervezte az „illegális” (csakis az állam számára illegális!) teológiai képzést, amelyhez tanítástól eltiltott nagynevű professzorokat, köztük a korábbi római egyetemi tanár Mócsy Imre jezsuitát nyerték meg oktatónak és vizsgáztatónak.

Egy 1961-ben írt állambiztonsági jelentés Endrey és Shvoy püspököket, valamint Papp Kálmán győri püspököt látja a „szervezkedés” (az állami hatóság által nem látható teológiai képzés) mögött. „A vizsgálat során bebizonyosodott: (az) 1959 tavaszán eltávolított kispapok Tabódy István irányításával illegális szervezkedést hoztak létre. A szervezkedés Endrey Mihály püspök utasítása alapján illegális teológiát szervezett, mely tanári karral, illegális találkozási helyekkel, technikai és anyagi bázissal rendelkezett. (...) A szervezkedés élvezte Shvoy Lajos, Papp Kálmán püspökök támogatását, valamint anyagi segítségét. A szervezkedés a francia követségen keresztül kapcsolatban állt a bécsi nunciatúrával, valamint a Vatikán illetékes szerveivel.”¹⁰⁰ A Shvoy Lajost megcélzó állambiztonsági tevékenység ír a francia kapcsolat hátteréről is: „Az általa (az „Aspiráns” fedőnevű ügynök által) adott jelentések alapján felderítettük Tabódi (helyesen: Tabódy; V. L.) István francia követhöz fűződő kapcsolatát és illegális csatornáját. (...) Vizsgálati és hálózati adatok alapján megállapítottuk, hogy Shvoy Lajos székesfehérvári püspök a hazai klerikális reakció egyik irányítója, aki illegális csatornákon keresztül érintkezést tart fenn a Vatikánnal és a Pápai Magyar Intézettel.”¹⁰¹

99 KARDOS Zoltán, *A titkos szeminárium*, Új Ember 2009. január 25.

100 KISZELY Gábor, *I. m.*, 141.

101 *Uo.*, 114.

A titkos papképzés elsősorban azokat érintette, akik már magasabb évfolyamban voltak az 1959-es eltávolítás idején. Akik öközülik eljutottak a papszentelésig, azoknak többségét Zadravecz István volt tábori püspök szentelte fel (Endrey Mihály engedélye alapján), de pappá szentelt titkos papnövendékeket Shvoy Lajos székesfehérvári, Papp Kálmán győri püspök és Szabó Imre esztergomi segédpüspök is. Akik az eltávolítás idején alsóbb évfolyamok hallgatói voltak, azok közül voltak, akiket ha a Központi Szemináriumba nem is, de főiskolai rangú vidéki papneveldekbe később felvettek, és nyilvános módon juthattak el a papszentelésig.

Összefoglalásként a békepapság elleni küzdelemről el kell mondan, hogy a forradalom idején a kényszerlakhelyről szabaduló Mindszenty József azonnal megtette a szükséges lépéseket, melyeket a Vatikán is támogatott. Amint már láttuk, a kormány 1956 decemberében tárgyalni akart az amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíborossal, ő azonban elutasította ennek lehetőségét. (Már soha nem tudhatjuk meg, mi lett volna ennek a tárgyalásnak az eredménye. Azt sem tudhatjuk meg már, hogy miképpen alakult volna a katolikus egyház sorsa, ha Mindszenty bíboros a kényszerlakhelyről kiszabadulva nem Pestre, hanem Esztergomba megy, illetve ha már Pestre jött, akkor hogy alakult volna, ha november 4-én hajnalban nem megy át az Országház épületébe.) Ezután a békepapok 1957 elejétől újra érezték maguk mögött a kormány támogatását, és újra elkezdtek szervezkedni az egyház ellenében. Endrey püspök kísérletet tett arra, hogy az egyháztól független (kormánypárti) békemozgalmat hatástanítsa a katolikus egyháznak a békéről vallott tanítását képviselő püspökkari „békemű” által, ezt azonban az ateista kormány békepapok segítségével „államosította”. A kormány ezt követően a papnövendékekre gyakorolt nyomást, amivel szemben ők egyértelműen ellenálltak. A Központi Szeminárium papnövendékeinek ellenállása az én később felnövő nemzedékem gondolkodására is hatással volt.

Itt már elmondhatjuk azt, amiről az amerikai követségen való tartózkodás értelméről/értelmetlenségéről szóló részben még lesz szó: a *jelenlét* a magyar felségterület elhagyásával szemben nagyon komoly alternatíva. A nyáj közt jelen lévő pásztornak hatása van a nyájra, a távol lévőnek nincs hatása. Az 1956-ot követő évek két püs-

pök hőse Shvoy Lajos és Endrey Mihály, de – talán más-más habittussal – az egyház autonómiájának érdekében tevékenykedett Grösz József kalocsai érsek, Szabó Imre esztergomi segédpüspök, Papp Kálmán győri püspök, Zadavec István nyugalmazott tábori püspök és Schwarz-Eggenhofer Artúr esztergomi apostoli kormányzó. Ugyanekkor a pápa 1959-ben nevezi ki püspökké Belon Gellértet, aki a diktatúra folyamán végig a katolikus spiritualitásnak az egyházon kívül élőkre is hatást gyakorló képviselője volt. Mivel a kisujját sem nyújtotta oda a békepapoknak, püspökké szentelését a kommunista kormány 1982-ig megakadályozta, csak akkor szentelhették püspökké, amikor már évek óta halálos beteg volt. 1987-ben halt meg, halála napjáig ő is tanúsította, hogy *a jelenlét komoly alternatíva lehet*.

Szükségesnek tartom, hogy két más, nem magyarországi példát is bemutassak arra, milyen más, egyházhoz hű megoldások léteztek még a békepapság problémájának kezelésére. E példákat Erdélyben Márton Áron, Csehországban pedig a Beran és Tomášek páros jelentik. (A lengyel egyház méretei miatt más lehetőségeket rejt, viszont az erdélyi és a cseh egyház nagyobb nehézségekkel nézett szembe, mint a magyarországi.) Ezek a nem magyarországi példák is *a jelenlét lehetőségeit* használják.

Márton Áron hat évi börtön után, az életfogytiglani ítélete felfüggesztését követően, 1955. március 25-én tért vissza Gyulafehérvárra. Ezen a napon kiadott egy körlevelet (szövegét több helyen közöltem, itt most nem idézem¹⁰²), melynek hangvétele egyértelmű: az egyházban minden jog az Apostoli Szentszéktől származik, amibe egyházon kívüli hatalom nem szólhat bele. A körlevél kitér a békepapság által kiváltott bizalmatlanságra (Erdélyben a papságnak körülbelül a tíz százaléka került valamilyen viszonyba a békepapsággal), amit fel kell számolni. Ez a körlevél már egyértelművé tette azt, hogy Márton Áron nem a „jó pap” és „rossz pap” kategóriákban gondolkodik a papságról, hanem az egység gondolata szerint. Az egyház ellenségei talán még vártak is arra, hogy a börtönből szabadult püspök majd „jól szétcsap” a békepapok között, amivel további ellentéteket szított volna.

102 Márton Áron 1955. március 25-én kiadott körlevelét az alábbi könyvekben idéztem: *Márton Áron a lelkiismeret apostola*, 217–220.

Márton Áron nem ezt tette. Akik kánonjogot sértettek, azokat kánonjogi eszközökkel szankcionálta (két papról volt szó), akik nem sértettek kánonjogot, azoknak megbocsátott, ők annyi „hátrányt” szenvedtek el, hogy ahová a békepapságuk jutalmaképpen kerültek, Márton Áron elvette a békepapként állami segítséggel szerzett pozíciójukat, és visszahelyezte őket korábbi státusukba. A következő két-három évben lelkigyakorlatokat szervezett a kiengesztelődés érdekében, ezeken minden papnak át kellett esnie, aki éppen szabadlábon volt, tehát az ellenálló börtönviselteknek is. A lelkigyakorlaton részt vevő békepapok bűneik megvallása után penitenciát és feloldozást kaptak, a feloldozás szövegét fel kellett olvasniuk a szöszékről. Márton Áron ezután nem volt hajlandó hallani a papság körében semmilyen megosztottságról. A korszakot megélt erdélyi papság meg van győződve arról, hogy Márton Áron ezzel a megbocsátó és a papok közötti egységet mindenek fölé helyező lelkülettel jogilag egy nap alatt, morálisan két-három év alatt „szétverte” a papi békemozgalmat. Vagyis olyan helyzetet teremtett, melyből az engedelmisségi fogadalmát megújító békepap is méltósággal tudott kijönni. Márton Áron ezzel elejét vette annak, hogy a megosztást szító kommunisták a továbbiakban teret nyerjenek az egyházban. Márton Áron „nem volt alkalmas” arra, hogy az ő személyével egyházon kívüli ellenséges erők békepappá hergeljék a papságnak akár csak egy kis részét is. Erdélyben a papi békemozgalom jogilag 1955. március 25-e óta, morálisan az ötvenes évek végétől nem létezett.

Márton Áront 1957-ben, a magyar forradalom leverését követő politikai helyzetben, személyi igazolványát bevonva, házi őrizetbe helyezték. A püspöki palotán belül nem volt őrizete, közterületre azonban nem mehetett ki. Mivel életfogytiglani ítéletét nem szüntették meg, ezért változatlanul fenyegette az, hogy visszaviszik a börtönbe. Az állami hatóság ezalatt nyomást gyakorolt rá, hogy engedjen teret a papság körében annak, hogy a békemozgalmat újjászervezzék. Ezzel kapcsolatban 1961-ben a teológiai tanárok számára tartott eligazítást. Ebben írja, hogy az egyház „csak olyan békemozgalmat támogathat, melynek célja, hogy az igazságosságot juttassa diadalra”.¹⁰³ Magyarul: bé-

103 MÁRTON ÁRON, *Opus iustitiae. A béke az igazságosság műve* = Márton Áron írásai és beszédei, II., 54–55.

ke csak ott létezhet, ahol él az igazságosság! A teológiai tanárok számára kifejt, hogy a katolikus egyház helyzete nem felel meg az igazságosság követelményének, és hogy miért nem, azt tizenkét pontban foglalja össze. 1963-ban pedig a román kormány Vallásügyi Osztályának az elnöke szólította fel Márton Áront, hogy támogassa anyagilag az államilag szervezett békemozgalmat (melynek 1955 óta értelem-szerűen nem volt katolikus támogatása). Márton Áron válaszelevelében elutasította ezt, indoka, hogy az 1949 és 51 között szervezett békemozgalom megosztottságot vitt a papság soraiba, akik hűségesek maradtak, azok börtönbe kerültek. Levelében felróta, hogy ő mint püspök szabad mozgásában korlátozva van, és felhívja a figyelmet a kommunista békemozgalomnak arra az ellentmondására, hogy miközben a pápának ítéltek a „Békéért és humanizmusért” nevű nemzetközi békedíjat, azalatt ő nem kapja meg a békedíjas pápa által hozzá küldött leveleket, és a hivatalos pápai közlönyt is 1948-ban olvashatta utoljára. Felhívja a figyelmet arra is, hogy „a békemozgalom és a népek békés együttélésének magasztos eszméje jelentős mértékben közelebb jutna a megvalósuláshoz, ha szabadon követhetnék lelkiismeretük szavát, és szabadon gyakorolhatnák vallási kötelességeiket azok az állampolgárok is, akik az istenhithez ragaszkodnak”.¹⁰⁴

Márton Áron tehát 1./ kánonjogi eszközökkel; 2./ megbocsátó szeretettel; 3./ a további megkereséseket pedig konfrontációs szándék nélkül határozottan elutasító lelkülettel megszüntette a békemozgalmat.

Csehszlovákiában az 1948-as kommunista államcsíny után mérgesedett el az egyház és az állam közötti viszony. Josef Beran volt ekkor a prágai érsek, aki antifasiszta magatartásáért három évet töltött náci koncentrációs táborokban, többek közt Dachauban. 1946-tól volt prágai érsek. Intenzív lelkipásztori munkába kezdett, aminek eredményeként a csehek megéreztek, hogy az érsek az övék. A kommunistáknak különösen nem tetszett az, hogy az ifjúság körében is vallási ébredést kezdeményezett.¹⁰⁵ Az egyházat ért támadások

104 Márton Áron levele a román kormány Vallásügyi Osztálya elnökéhez = Márton Áron írásai és beszédei, szerk. dr. MARTON József – NEMES István, Gyulafehérvár, 1996, 123–124.

105 CYWINSKI, I. m., II., 199–201.

miatt a sajtóban tiltakozott, az 1948. februári államcsíny után a diktatúra veszélyére figyelmeztetett, és „az Első Köztársaság örökségére hivatkozott, melyet az eltékozlás fenyeget”.¹⁰⁶ 1949-ben letartóztatták, előbb házi őrizetben volt, majd bírósági ítélet nélkül 1963-ig börtönökben. 1963-tól ismét házi őrizetben volt, majd miután 1965 januárjában nyilvánosságra hozták bíborosi kinevezését, Rómába távozott, amiről Mindszenty bíboros követségi tartózkodásával kapcsolatban lesz még szó olyan vonatkozásban, hogy mit lehet elérni házi őrizetből.

Amikor 1988 áprilisában interjút készítettem František Tomášek bíborossal, az akkori prágai érsekkel, elmondta, hogy Csehszlovákiában 1949-ben születtek meg az egyházra vonatkozó állami törvények, melyeket nem előzött meg tárgyalás a kormány és az egyház között, mégpedig azért nem, mert az állam nem tartott igényt tárgyalásra. Beran érseket ekkor tartóztatták le, Tomášeket pedig, aki a katekétika egyetemi tanára volt az olmtüzi teológiai fakultáson, ebben az évben ugyanúgy titokban szentelték püspökké, ahogy Romániában is minden egyházmegye, a római katolikusok és a görög katolikusok is titkos püspököket kaptak. Tomášek a saját püspökszentelésére az olmtüzi érseki palota hátsó kerítésén mászott át, mert az őt szentelő Josef Matocha érsek rendőri megfigyelés alatt állt. A püspökszentelés után Tomášek püspök ugyanilyen módon távozott az érseki palotából.

Az 1949-es törvény értelmében Csehszlovákiában az működhetett papként, akinek erre az állam engedélyt adott, aki pedig állami engedély nélkül bármilyen papi cselekményt végzett, az állami törvények szerint bűncselekményt követett el. A kommunista kormány ekkor békepapi mozgalmat szervezett, és mivel az állami törvény szerint ők osztogatták a papok működési engedélyét, könnyű volt elérniük, hogy kulcspozíciókba, jelentősebb plébániákra is békepap kerüljön. Ahogy Magyarországon 1956-ban, úgy Csehszlovákiában is 1968-ban, a „prágai tavasz” idején nyílt mód arra, hogy az autonóm egyházi vezetés a békemozgalommal szembeszálljon. Az autonóm egyházi vezetést akkor ott František Tomášek prágai apostoli

106 Uo., 210.

kormányzó jelentette, aki 1951 és 1954 között bírósági ítélet nélkül kényszermunkatáborban, azon belül kőbányában dolgozott. Beran távozásakor tudta elérni a Szentszék, hogy Tomášek püspök prágai apostoli kormányzó legyen. A kényszermunka után nyilvánosan plébánosként dolgozott, ugyanakkor a „földalatti egyház” püspöke volt, azaz állami engedély nélkül papokat szentelt. (Csehszlovákiában kialakult az egyháznak az a része, ami felett az állam nem tudott ellenőrzést gyakorolni. Ezt nevezem „földalatti” egyháznak, amely nem egyházmegyei szervezetben, hanem leginkább a betiltott szerzetesrendek keretében működött. Voltak nem szerzetes tagjai is a „földalatti” papságnak a működéstől eltiltott egyházmegyes papok személyében. A nyolcvanas években szlovákiai részen láthattam a „földalatti” egyház egy szűk szeletét, ami alapján úgy ítélem, hogy komoly átjárás, kapcsolat volt a „földalatti” egyház és a vele szimpatizáló, nyilvánosan működő lelkipásztorok között. Azt lehet mondani, hogy amit a nyilvánosan működő lelkipásztori struktúra nem tehetett meg – kisközösségek, lelkigyakorlatok, szamizdat-sajtó –, azt pótolta a „földalatti” egyház. A fiatalság megnyerése, az „emberhalászat” ott volt eredményes, ahol együttműködött az egyház nyilvános és rejtett része.)

Tomášek püspök, prágai apostoli kormányzó (Beran érsek, már mint bíboros, 1965 óta Rómában élt, 1969-ben halt meg), a „prágai tavasz” korai szakaszában, 1968. március 20-án nyilatkozatot adott ki arról, hogy az egyház a kommunizmus addigi időszakában üldözést szenvedett, és reményét fejezte ki, hogy 1968-ban ez az időszak véget ért, és az egyház szabadon cselekvő lehet. Ebben az időben Morvaországban, az olomützi egyházmegye területén lévő Velehrad kegyhelyen (a hagyomány szerint itt van Szent Metód sírja) a csehszlovákiai katolikus papság képviselői gyűltek össze, hogy megbeszéljék az egyház szabad működésének feltételeit. Itt tizenegy katolikus pap szólalt fel. A csehszlovákiai magyar papság részéről Bíró Lúcián bencés szerzetes mondott beszédet, aki ekkor a pannonthalmi főapát felvidéki vikáriusa volt, Balony és Medve községek plébánosa, és talán ekkor választották meg a csehszlovákiai katolikus könyvkiadó, a Szent Adalbert Társulat magyar szerkesztőségének vezetőjévé. Bíró Lúciánt jól ismertem, először éppen 1968 nyarán láttam Medvén, szemé-

lyes ismeretségünk 1983-ban kezdődött, és 1990-ig, haláláig tartott. A velehrádi találkozóról tőle tudok, és ő mondta el, hogy Tomášek püspök a velehrádi találkozó hatására hozta létre a Zsinati Megújulás (Koncilná obnova) mozgalmát, amely célja szerint a II. vatikáni zsinat tanítását ültette át a csehszlovákiai gyakorlatba, és 1968-ban úgy rendezte át a csehszlovákiai papság erővonalait, mint mágnes a vasreszeléket. Bíró Lúcián mondta el, hogy a békepapságnak 1968-ig rendkívül erős hatalmi pozíciói voltak Csehszlovákiában. Ezek a pozíciók 1968-ban megrendültek, a csehszlovákiai katolikus békemozgalom éppen a Zsinati Megújulás mozgalom hatására lényegében szétesett, és az 1968. augusztus 21-i, a Varsói Szerződés csapatai által végrehajtott inváziót követően, 1969-től kibontakozó Husák-féle kommunista restauráció e békemozgalmat már nem tudta a régi erejében újjászervezni. Bíró Lúcián szerint egyértelműen *Tomášek püspök személyes hatása volt az, hogy a csehszlovákiai katolikus békemozgalom még a Husák-féle neosztálinista időkben is defenzívába szorult, noha a Zsinati Megújulás mozgalom 1969-től már nem működhetett. E defenzívához egy adalék: talán 1983-ban azzal fogadtak Pozsonyban, hogy a pozsonyi állami egyetem egyik fakultásaként működő papnevelde tanárai közül az állami hatóságok elbocsátották azokat, akik nem szimpatizáltak a békemozgalommal. Erre a Szentszék odaüzent, hogy ha nem veszik vissza az elbocsátott tanárokat, akkor a pozsonyi teológiai fakultást szentszéki tilalom alá helyezik, és kizárólag a „földalatti” egyház papképzését fogadják el, amit egyébként a Szentszék addig is elfogadott. Az elbocsátott tanárokat azonnal visszavették. (Magyarországra az 1964-es részleges megállapodás óta nem „üzenetek oda”, azóta itt a békepapok azt csinálták, amit akartak.)*

A Varsói Szerződés csapatainak, köztük a Magyar Néphadseregnek az inváziója után, Gustav Husak vezetésével keményvonalas marxista vezetése lett Csehszlovákiának. A katolikus békemozgalmat újjászervezték, de soha nem tudta visszanyerni az 1968 előtti erejét, Tomášek püspök tekintélye pedig világszerte egyre nőtt, az emberi jogoknak a szabad világban mindenhol elismert védelmezője lett. Ha Jan Palach temetéséről mutatnak dokumentumfilmet, püspöki reverendában felismerhető rajta František Tomášek, akkori prágai apostoli kormányzó. Ha a hetvenes-nyolcvanas években, bárhol a világon

Csehszlovákiával kapcsolatban emberi jogok védelmezőiről, diktatúraellenes helytállásról beszéltek, három nevet emlegettek, akik soha nem működtek egymás ellenében, nem láttak egymásban vetélytársat. A „reformkommunista” (talán Nagy Imréhez hasonlítható) Alexander Dubček; a katolikus püspök, 1976-tól (in pectore) bíboros, 1977-től prágai érsek František Tomášek; és Václav Havel, aki leginkább talán a liberalizmushoz köthető (bár a cseheknél ez nem jelent kozmopolitizmust).

Ez a diktatúraellenes szellemi koalíció, tagjai között a prágai bíboros érsekkel, zavarba hozta a békepapokat. Tomášek sem csapott szét közöttük, ahogy Márton Áron sem. Az erdélyi békepapság 1950-ben szerveződött, amikor Márton Áronnak már a halálhíre is elterjedt, minden püspök börtönben volt, és voltak papok, akik kicsinyhitűnek bizonyulva más utat kerestek. Amikor Márton Áron 1955-ben újra megjelent, minden erőszak nélküli személyes tekintélye, ha úgy tetszik, szelíd egyéniségének morális súlya roppantotta össze a békemozgalmat. Teljesen más körülmények között, valami hasonló történt Csehországban: Tomášek bíboros erőszakmentes erkölcsi súlya alatt egyre hatástalanabbá vált az ottani békemozgalom. Tomášek bíborosnak ez az egyértelmű tekintélye vezethette odáig az Apostoli Szentséket, hogy 1982-ben tilalom alá helyezze a csehszlovákiai katolikus békemozgalmat. Magyarországon ez sajnálatos módon nem történt meg.

Tomášek bíborosnak a pluralista cseh társadalomban elismert tekintélyét jelzi számunkra az 1989. szeptember 29-én kelt MTI-hír, mely szerint huszonkét ismert cseh értelmiségi követeli Adamec miniszterelnöktől, hogy a kormány kezdjen párbeszédet a társadalommal, és közvetítőként fogadja el František Tomášek bíborost, Prága érsekét. A levél aláírói között van Václav Havel (aki nem sokkal korábban szabadult a börtönből), Jiří Menzel filmrendező és Jiří Hájek volt külügyminiszter.

ÖSSZEGZÉS

Megállapíthatjuk, hogy háborúellenesség és diktatúraellenesség tekintetében nincs különbség Mindszenty bíboros és alternatívái között. A diktatúraellenességnek (kommunistaellenességnek) azonban eltérő határfokú módjai vannak, amit az mutat, hogy az autonóm egyházi vezetők milyen mértékben tudják kikapcsolni a rájuk bízott egyház életéből az egyházellenes erőket. Akár még úgy is tűnhet, Mindszenty bíboros „keménységét” mutatja az, hogy nem tárgyalt a kormánnyal. Ennek azonban nincs köze a kommunistaellenesség (= egyházhűség) határfokához. Ha példákat nézünk, azt látjuk, hogy az *autonóm* (mert az egyház törvényei szerint élő, azaz egyházhű) egyházi vezetők közül voltak, akik tárgyaltak az állammal, és voltak, akik nemcsak tárgyaltak, de alá is írtak valamit. Mindszenty bíboros kikerülte a tárgyalás lehetőségét, az *Emlékiratimban* még elutasításról is beszél. Azonban *nem az a kérdés, hogy tárgyalunk-e, vagy nem, hanem az, hogy megőrizzük-e az egyháznak a diktatúra viszonyai között lehetséges autonómiáját, önrendelkezését, belső mozgásterét, vagy sem.*

Márton Áron erdélyi püspök (*tárgyalt, de nem írt alá*) megőrizte azt a képességét, hogy maga döntse el, melyik papját hová helyezi, és ezt utóda, Jakab Antal is megőrizte a diktatúra végéig. A kommunizmus ideje alatt a gyulafehérvári egyházmegyében akár titkos püspökként (1949: Erőss Alfréd, 1951: Macalik Győző), akár nyilvános püspökként (1972: Jakab Antal, 1981: Bálint Lajos) csak autonóm személy kaphatta meg a püspöki méltóságot, akiknek kinevezéséhez semmi köze nem volt az egyházellenes erőknél – ez pedig Márton Áronnak, az ő asztaltól alku nélkül felállni is tudó, autonóm tárgyalási készségének volt köszönhető. Wyszyński bíboros (*tárgyalt és alá is írt*) elmondhatja ugyanezt, Šeper bíboros Jugoszláviában szintén. Beran és Tomášek bíborosok (*nem tárgyaltak, azért, mert az állami hatóság utasította el ezt*) közül Tomášek bíboros került abba a helyzetbe 1965 után, hogy – jóllehet az állam sorra vétőzta meg lelkipásztori kinevezéseit – a földalatti egyház lehetőségeivel jól kompenzálhatta az állam által egyoldalúan köré vont korlátokat. Tomášek bíboros befolyásolni tudta a főpapi kinevezéseket is: amikor például a kormány

egy vezető békepapot akart olmützi érsekké kineveztetni, akkor mint prágai bíboros érsek „lebeszélte erről” a pápát.¹⁰⁷

Mindszenty bíborossal kapcsolatban tényként állíthatjuk, hogy *nem tárgyalt és nem írt alá semmit*. Azt is *tényként* állíthatjuk, hogy – jóllehet végsőkéig ragaszkodott a primási, vagyis első mozgatói méltósághoz – nem tudta megőrizni azt a képességét, hogy maga döntse el, melyik papját hová helyezze, nem tudott beleszólni a püspöki kinevezésekbe sem, 1956. november 4-e után semmilyen hatást nem tudott gyakorolni egyházára. Hogy a Mindszenty bíborossal kapcsolatban itt állított két tény között van-e bizonyos ok-okozati összefüggés, annak eldöntését az olvasóra bízom, bizonyára lesznek „igen”, és lesznek „nem” válaszok is. Ami viszont szintén *tény*, a tárgyalás elkerülése (elutasítása?) nem volt képes pozitív befolyást gyakorolni a magyarországi katolikus egyház mozgásterére. Azt, hogy Mindszenty bíboros utódai, egy kész helyzetet örököelve, az Állami Egyházügyi Hivatal megszűnéséig bezárólag, miért nem tudtak autonóm egyházi vezetők lenni, nem tekintem e szubjektív irat témájának, e probléma Mindszenty bíboros személyétől független elemzést igényel, amit én nem kívánok elvégezni.

A magyar egyházi autonómia utóvédharcait az 1956 utáni időben Shvoy és Endrey püspökök vívták. (Badalik Bertalan veszprémi püspök 1957-ben történt letartóztatása miatt, Belon Gellért kinevezett püspök a szentelésének állami akadályoztatása miatt más lehetőségekkel vívták e küzdelmet.)

AZ EGYHÁZ MEGÚJULÁSRA SZORUL – LELKIPÁSZTORI KERET

EGYHÁZ A HUSZADIK SZÁZADBAN

Prohászka Ottokár az első világháború romjain, 1918 januárjában fogalmazott meg egy olyan egyházképet, amely a modern kornak a mindent megkérdőjelező, az ember biztonságát veszélyeztető világában ad kapaszkodót. A kapaszkodó, mint biztos pont, akár szó szerint is érthető. A háború olyan mentális torzulást okozott az ember életében, amikor már „nem különböztet eléggé a jó és rossz közt”, ennek az évnek az elején már látható volt, hogy „lesznek a világmegújítók közt olyanok, akik a családot, a házasságot is eltörölni akarják, s kik egyház és állam körül is mindent megújítani, vagyis felforgatni kívánnak”.¹ Prohászka zseniális újító volt. Abban az időben még, amikor az egyházreform gondolata „eretnekszagú” volt – Prohászka három műve e szöveg írásakor már hét éve indexre volt téve –, az újítás és a hagyomány nagyon nehezen volt összeegyeztethető. Ma, csaknem száz évvel később, erről már sokkal könnyebben beszélünk, bár az újítás, a reform olykor lemaradni látszik akár a legfeljebb ezeréves hagyományok mögött is. (Az egyház kétezer éves. Ami *szent* hagyomány, az körülbelül ennyi idős.)

A zseniális fehérvári püspöknek a II. vatikáni zsinatot előrevetítő gondolataiból, vagy akár a Habsburg-abszolutizmus, -jozefinizmus eresztékeit lazító gondolataiból már idéztünk. A pluralizmus nélkülözhetetlen, hogy ne legyen abszolutizmus. A relativizmus viszont mindent megkérdőjelezve erodálja az emberi világot. A tisztán látó Prohászka látta a különbséget a pluralizmus és a relativizmus között, tudta, hogy a pluralizmus a társadalmi, a politikai élet szükségszerűsége. Az egyház viszont a relativizmus által kikezdett, omló partot köti meg. „Szívesen elismerem, hogy az iskola, a gazdasági élet, s a munkásvédelem s az egészségügy terén több hasznos és kívánatos dolog, intézkedés történt, de nem nélkülözzük-e mindezek dacára min-

107 CASAROLI, I. m., 228.

1 PROHÁSZKA Ottokár, *A világháború romjain* = Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái; Világosság a sötétségben*, 244.

denült azt a szellemet s erőt, mely a lelkeket megnyugtassa, a jellemet acélozza, s az egységet szilárdítsa? Nem lesz-e ez a nélkülözés kinná s győtrelemmé oly korban, mikor körülöttünk minden bomlik és romlik s mikor úgy kiábrándultunk a kultúrából? Ilyenkor tudjuk megbecsülni a sziklaszilárd alapot, melyen megállni, s a zűrzavarok fölött álló felsőbb elvet, melyen eligazodni lehessen. Nohát a világ forgatagában s az önzés és brutalitás bűnhullámai közt egy intézmény áll rendületlenül s biztatóan, s ez az anyaszentegyház!”² Prohászka Ottokár tehát az egyházat a modern társadalom sokrétűségében sziklaszilárd alapnak, a relativizmus által kikezdett omló part megkötőjének tartotta. Aki esetleg fundamentalizmusnak tartaná a sziklaalap gondolatot, az bizonyára Jézus Krisztust cenzúrázza, mert Ő saját ígérete szerint ilyen alapra építette az egyházat (Mt. 16, 18).

Prohászka fent idézett, csaknem évszázados gondolatának igazságát a mai világban sajátos körülmények között is felismerem. Látom a vallási egyveleget turmixoló kóklerek önmegváltó próbálkozásait (már vagy tizenöt-húsz éve ezoterikusnak nevezik önmagukat – ennek még a marxisták sem merték nevezni magukat, pedig ők tényleg azok voltak), akik pokolian szenvednek a szellemi elődeik által legalább száz éve rájuk erőltetett relativizmustól. Akár az öngyilkosság gondolatáig elmenve roppannak össze a relativizmus által erodált házasságuk csődje miatt (nem gond számukra az öngyilkosság, az utóbbi húsz évben beleszerelmesedtek a lélekvándorlásba), irigylük a keresztények hűségén alapuló és felbonthatatlan házasságát (akik képesek erre az irigységre, azok még látnak valamit a lényegből) – miközben ugyanők szívből gyűlölik az egyházat, elsősorban a katolikusokat. Mivel látom e kör mai aktuálpolitikai, pártpolitikai kötődéseit, nagy kísértés számomra, hogy a vállam fölött hátratekintve rájuk, kézlegyintéssel intézzem el őket. De mégsem tehetem ezt. Oka lehet ugyanis annak, hogy itt, Magyarországon ilyen sokan katolikusként utálták meg a katolikus egyházat, és ha ennek oka van, akkor katolikusként felelősséggel tartozom értük.

Prohászka az egyház demokráciájában látja a változás irányát. Volt már szó a demokráciáról, de az egyházzól lévén szó, amit ír, ide

2 Uo., 245.

is illik. Prohászka anakronizmusnak tartotta az elnyomó, a lenyomó egyházat, azt vallotta, hogy az egyház hivatása az ember felemelése. „Mi az egyház föladata a nemzetek e demokratikus fejlődésében? – teszi fel a kérdést 1897-ben, s így válaszol: – Az, hogy szívvel-lélekkel az emelkedő rétegek pártjára álljon. Az egyház, mint hatalom, a haladásnak lesz híve; a haladásnak iránya pedig a műveltségnek, a gazdasági és politikai fejlettségnek demokratizálása. (...) Azért az egyház nem kapaszkodhat bele a rendiség fönnmaradt törmelékeibe.”³ A demokráciát sürgeti az is, hogy „hátramaradt, elhanyagolt néppel semmire sem mehetünk. A kiváltságos osztályok maguk számára foglalták le az emberi haladás minden vívmányait; de azáltal, hogy féltékenyen és kapzsin őrizték a lefoglalt kincset, tényleg megkötötték a haladást.”⁴

Látszólag politikai tartalma van annak, hogy az egyházat a demokráciához kötjük – és nem is köthetjük máshová! –, azonban e törekvésnek egyháztani hozadéka is van. Ha az egyház nem nélkülözheti a demokráciát, akkor nincs tere a klerikalizmusnak, viszont nagy tere van annak, amit majd a II. vatikáni zsinat világi hívők apostoli küldetésének nevez. Az indexre tett *Modern katolicizmus* című könyvében írja 1907-ben, hogy „ne tartsa magát a laikus az egyházban másodrendű katolikusnak. (...) Ahol másodrendű katolikusok vannak alakulóban, ott az evangélium a Jordán eleven folyásairól a Holt-tengerre csúszott le (...) Az ilyen katolikusok nem érzik magukat otthon az egyházban.”⁵ A változás iránya tehát az a demokrácia, ahol minden katolikus, a világi hívő is otthon érzi magát az egyházban, hogy ne utáltassa meg magát a megújulástól idegenkedni látszó egyház. A keresztény élet alakításában minden megkeresztelt Krisztus-hívőnek részt kell venni, akik közül a világi hívők legalább 999 ezreléket tesznek ki.

Prohászka gondolatmenete szerint az egyházi erózió szoros összefüggést mutat azzal, hogy katolikusok nem érzik magukat otthon a saját egyházukban. Amikor minden bomlik, a demokrácia, az emberi méltóság köti meg az omló partot, melyben az ember sajátjának

3 PROHÁSZKA Ottokár, *Az egyház demokráciája* = Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái*; *Korunk lelke*, 39–40.

4 Uo., 43.

5 PROHÁSZKA Ottokár, *Modern katolicizmus* = Uő., *Modern katolicizmus*, Szent István Társulat, Budapest, 1990, 157.

érzi egyházát-társadalmát. Az egyházban ez elképzelhetetlen a világi hívők méltósága, apostoli küldetése nélkül, mert az egyházat minden megkeresztelt hívő sajátjának kell hogy érezze. Szerinte „az egyház demokratikus irányát sürgeti az ősegyház”, ahol nincs úr és szolga.⁶ Prohászka ezt 1897-ben írta. Henri de Lubac az apostoli atyákra hivatkozva hasonló gondolatot fogalmaz meg 1966-ban, ami akkor, a II. vatikáni zsinat által tágra nyitott ablakon éltető szellőként frissítette az egyházat: „Sok régi szöveg úgy jelöli meg az Egyházat, mint Isten népét. Továbbá ennek megfelelően az atyák tanítják a megkereszteltek közös, egyetemes papságát is. Így tehát ellene vannak annak a nézetnek, amely alulról kiindulva gyökeres különbséget tesz a keresztények egyes kategóriái között, és így a kasztszellemet ápolja, és a kiváltságosokat elkülöníti (ez az ezoterizmus jellemezte pl. a nagy pseudo-gnosztikus eretnkségeket). Hasonlóképpen ma is megóvnak minket attól (az említett ókeresztény szövegek; V. L.), hogy a világiak és a hierarchia kapcsolatainak, a pásztorok és a nyáj viszonyának értelmezésében egyoldalúak legyünk.”⁷ Az idézett szövegeket együtt olvasva és megírásuk dátumát látva feltétlenül büszkeséggel tölthet el bennünket, hogy a mi Prohászka-kánk mennyire a saját kora előtt haladt (megvalósult-e Prohászka és Henri de Lubac álma?), de ennél is fontosabb a két óriás egybecsengő gondolata a hagyomány (ősegyházi és ókeresztény szent, tehát éltető hagyomány) és a megújulás szerves összetartozásáról.

Ha az egyháznak kezdeteitől fogva (sokáig feledve) szerves tulajdonsága a demokrácia, ha ebből eredően idegen kell hogy legyen benne a kasztszellelem, a rendiség, az alávetettség és uralkodás, akkor az egyház szerves tulajdonsága a szolgálat, a diakónia. Ezt Márton Áron hangsúlyozta időskori, a házi őrizet évtizedéből való beszédeiben. Diakóniára pedig a világra figyelő, a világ változásaival lépést tartó egyház képes. A diakónus-Krisztust is a világban élő, konkrét ember iránti érzékenység jellemezte. Márton Áron 1965-ben, a II. vatikáni zsinat befejezése alkalmából mondott beszéde szerint az egyház egyszerre kell hogy lássa a világot és Krisztust, az egyház nem lehet idegen a világtól – és Krisztustól sem. „Az Egyház munkája közben

egyik szemét a világra függesztette, a másikkal pedig Krisztusra figyelt, hogy csak azt mondja és tegye, amit isteni Alapítója vár az Egyháztól. Az Egyház meg akar újulni, olyan értelemben, hogy minél jobban megértse és megközelítse a világot. Közelebb akar jutni a világhoz, nem azért, hogy hozzá hasonuljon, hanem azért, hogy közelebről és a világ nyelvén mondhassa a fülébe Krisztus igazságait. (...) Nem uralkodni akar, hanem szolgálni. (...) Kezdjük a végrehajtást magunkon.”⁸ Márton Áron pontosan érzékelté azt, hogy az egyház hierarchikus szerkezete és a demokrácia egymással szembeállíthatók, éppen azért, mert – noha a demokrácia kezdetektől fogva szerves tulajdonsága az egyháznak, de – sokáig feledve volt az egyházban. 1966-ban, diakónusszentelésen beszélt arról, hogy a hierarchia és a demokratikus szellem nem állhat szemben egymással: „Az Egyház hierarchikus szervezete és hierarchiája sokak szemében, ha nem is botránykő, de olyasvalami, amiről úgy vélekednek, hogy az idők követelményével nem egyeztethető össze. Pedig a hierarchia rendeltetése még inkább az, ami az igazi demokráciáé: a szolgálat, és pedig a nép szolgálata.”⁹ E beszédben, 1966-ban, a kommunizmus közepén az egyházat támadó, felvilágosítási kényszerképzetektől terhelt pártpropagandistákkal is perlekedhetett, ugyanakkor igazi demokráciáról beszélve lehántotta e fogalomról a demokráciára hivatkozó diktátorokat. Az egyházat pedig ehhez az igazi demokráciához kötötte.

Belon Gellért az egyház mibenlétét a katolikus spiritualitás felől világítja meg. A párbeszéd és a lelki élet mestere Prohászka-hoz és Márton Áronhoz hasonlóan tudta, hogy a kereszténység akkor hiteles, hogyha a világban állunk és az egyházban élünk. Belon Gellért lelki-sége e két dimenzió metszéspontjában áll. Prohászka botránynak tartotta, hogy a katolikusok nem érzik otthon magukat az egyházban. Ezért az egyháztól idegen kell hogy legyen a kasztszellelem. Így pedig – és ez Márton Áron „rögeszméje” (a rögeszme idézőjelben szent ragszzkodás) – az egyház szerves tulajdonsága a diakónia, a szolgálat.

6 PROHÁSZKA Ottokár, *Az egyház demokráciája*, 45.

7 HENRI DE LUBAC, *Az Egyház paradoxona és misztériuma*, = SZABÓ Ferenc, *Henri de Lubac az Egyházról*, Róma, 1972, 150.

8 MÁRTON ÁRON, *Beszéd a II. vatikáni zsinat bezárásakor* = Márton Áron írásai és beszédei, II., szerk. Dr. MARTON József, Gyulafehérvár, 1997, 92.

9 MÁRTON ÁRON, *Beszéd diakónusszentelésen* = Márton Áron írásai és beszédei, II., 96.

Belon Gellért „egyházana” a lelki életből, a katolikus spiritualitásból való. Mivel nem az „individuális vallásosság” lelkiségét közvetíti, ezért amikor a lelki élet legmélyebb rétegeit érinti, akkor is ott látjuk az egyházat. Az egyházat mint egészet szemléli, vagyis a minimum 999 ezrelékkel, a világi hívőkkel együtt. Már az ötvenes évek első felében problémaként fogalmazza meg azt, hogy egy hagyományosnak látszó felfogásban az életszentség a papsághoz és szerzetességhez kötődik. E felfogásban a tökéletes és tökéletlen ellentéte egyrészt a klerikus (és szerzetes), másrészt a világi (azaz: laikus, vagyis hozzá nem értő, beavatatlan) állapotban nyilvánult meg. „A két életforma erősen különböző jellegét a tökéletes és tökéletlen ellentétévé hegyesítette az emberi gondolkodás. Nem volna túlságosan nehéz megmutatni ennek a folyamatnak szellemtörténeti hátterét. Ha csak röviden akarunk rámutatni, utalnunk kell a korai középkor Szent Ágoston sugallta szellemiségére, mely a szellemet élesen elválasztotta a testi világtól. A platonikus gondolkodás e meghonosodása végül is kitermelte azt a felfogást, mely a protestantizmusnak alapelvévé lett: e világ dolgai képtelenek hordozni az isteni kegyelmet, mert lényegükben és gyökérükben a bűn uralma alá kerültek. (E gondolatot túllátva; V. L.) (...) *Helyre kell állítani a világi életnek azt a méltóságát, amit Isten adott neki.*”¹⁰ A világi állapot rehabilitálásának szándékával, több mint harminc évvel később, 1985 karácsonyán írja az Új Emberben, hogy „Jézus evangéliumának feladatává tűzte ki a mindennapi, tehát az úgynevezett profán élet megszentelését”.¹¹ Belon Gellért, a kalocsai hittudományi főiskola 1936-tól 1947-ig volt spirituálisa e gondolat jegyében lett az ötvenes évektől bő három évtizeden át az egész ország spirituálisává. Belon Gellért, az államilag eltiltott *főpap* olyan spiritualitást dolgozott ki, melyben *Jézus lelkülete* (az itt idézett könyvének címe ez!) világi hívők, az e világban élők életszentségének a támasza. „Nincs erős, vagy gyenge akarat, hanem minden azon múlik, hogy milyen motívumokat tudunk magunk elé állítani. Minél teljesebben, varázslatosabban és igazóbban tudok magam elé állítani egy személyt,

10 BELON Gellért, *A világiak lelki élete*, Vigilia 1954. október.

11 BELON Gellért, *Jászol és kereszt*, Új Ember 1985. karácsony; Ld. még: *Belon Gellért Emlékkönyv*, Szent István Társulat, Budapest, é. n. (1992), 63.

annál inkább fogom elérni azt. Ez hiányzik talán nálunk az Úr Jézusról. Hitelvileg nincs hiba Krisztus-képünkben. Talán még értelmi síkon is eléggé kialakul bennünk Krisztus fölsége. De az élet apró mozzanataiban már nem áll előttünk kidolgozva.”¹²

Belon Gellértet XXIII. János pápa 1959-ben püspökké és pécsi apostoli kormányzóvá nevezte ki. Püspökké szentelését és püspöki székek elfoglalását a kommunista kormány megakadályozta, sőt még Baja városából is kitiltotta az addigi bajai plébánost. Eltiltották a publikálástól is. Falusi plébános lett, és járta az országot, lelkigyakorlatokat tartva. Mindenhová elment, ahová hívták, nem volt számára visszautasított meghívás. Azonban sokszor az Állami Egyházügyi Hivatal üzent oda a meghívó félnek, hogy vonják vissza a meghívást. Sokaknak ez is üzenet volt, felkeltette az érdeklődést a működésétől eltiltott, akadályozott püspök iránt. Püspökké szentelésére csak 1982-ben kerülhetett sor, amikor már olyan beteg volt, hogy évek óta bármikor meghalhatott volna. Belon Gellért ezt a 23 évet Jézus Krisztusnak a nyilvános fellépése előtti, názareti, számunkra ismeretlen életszakaszára utalva, „názareti rejtett évek”-ként értelmezte. Vajon itt, Magyarországon, ki állt közelebb a Kádár-kornak a közösségi kötelekeiktől, lelkiségétől megfosztott emberéhez? A követségi menedékes vagy a „názareti rejtett évek” püspöki rangú falusi lelkipásztor? Belon Gellért életállapota ebben a 23 évben az egyház szentségének köztünk élő olvasókönyve volt.

A három magyar főpapnak az egyházzal kapcsolatban megfogalmazott igénye szerint, az egyházban nem lehet rendies alávetettség, viszont szükséges a demokrácia. Nem lehet uralkodás, viszont szeres része a szolgálat, a diakónia. Nem lehet klerikalizmus, viszont biztosítania kell az egész egyháznak, a világi hívőknek is a méltóságát. Mindszenty bíborosra is utalva: lehúzó teher a közjogi kolonc, viszont felemel Jézus lelkülete.

Mindszenty bíboros szövegeiben – az egyházközségre vonatkozó és majd idézendő gondolatok kivételével – nem találtam olyan részleteket, melyekkel az egyház mibenlétét, szükséges jellemzőit fogalmazta volna meg. Arra utal ez, hogy számára eleve adott volt az egy-

12 BELON Gellért, *Jézus lelkülete*, Szent István Társulat, Budapest, 1984, 41.

háznak az az állapota, amibe ő beleszületett. Ez nem jelenti azt, hogy ne értette volna az egyház eredendő, ókeresztény korban még élő állapotát, annak szükségyszerűségét éppen az üldözések közepette. Több-ször hallottam Bulányi Györgytől, de valahol le is írta azt, hogy 1948 decemberében, napokkal Mindszenty bíboros letartóztatása előtt a hercegprímásnál járt, mert a nagyváradai egyházmegye magyarországi részeiről vitt információkat. Egyúttal beszámolt a bíborosnak a Deb-recenben 1945 óta folyó kisközösségi munkáról, melyben kis, néhány fős csoportokban intenzíven foglalkozott elsősorban egyetemi hall-gatókkal. Bulányi György Mindszenty József hozzájárulását kérte e munkához. Mindszenty bíboros e szavakkal adta áldását Bulányi György munkájára: „Nem azért tanultunk ókeresztény tudomá-nyokat, hogy a régiségtani ismereteinket szaporítsuk” – vagyis Mind-szenty szerint is, Endrey véleményéhez hasonlóan, az ókeresztény kö-zösségek tapasztalata nélkülözhetetlen lesz az elkövetkező időkben.

A KERESZTÉNYSÉG KRITIKÁJA

E fejezet kizárólag Prohászka és Márton Áron gondolataira épül. Mindszenty Józsefnél e kérdés fel sem merül, mert – mint fentebb is szerepel – eleve adottnak veszi az egyház állapotát, amibe beleszüle-tett, amiben papként működött. Mindszenty bíboros emlékirataiban nem beszél a II. vatikáni zsinatról, amire kevés az a magyarázat, hogy nem vett részt rajta. Márton Áron sem vett részt rajta, mégis sokszor hivatkozik rá, a zsinat megnyitásakor és bezárásakor is beszédet mon-dott a székesegyházban (oda házi őrizete alatt is át tudott menni), és már a háború előtti írásain, lelkipásztori munkáján is érződik az, amit a hatvanas évektől zsinati szellemnek mondunk – és amitől sajnos na-gyon el tudunk szakadni. Úgy tűnik, hogy Mindszenty bíboros szá-mára az egyház életében nem létezett olyan probléma, ami változást indokol. Mivel azonban az alternatívák közül Prohászka Ottokár és Márton Áron szövegeiben jól érzékelhető súlya van ennek (a megújul-ás nem képzelhető el önkritika nélkül), indokoltnak látom az ezzel kapcsolatos gondolatok megjelenítését.

Prohászka Ottokár az első világháború közepén ír arról, hogy a kereszténység a történelem során olyan formát vett fel, amelyet meg kell különböztetni attól, ami az egyházban örökkévaló. „Hogy vihar van az emberiség dézsájában, annak az az oka, hogy a nemzetek s államok hatalomra épültek, s hogy egyensúlyukat nem jog s igazság, még kevésbé szeretet és testvériség, hanem marok és ököl regulázza. *Míg a nemzeti öntudat hatalomban akar érvényesülni – míg határokat kanyarít maga körül s azokba érdekeket állít bele s az érdekeket tornyok-ká s bástyákká stilizálja s nyomatékukat kifent kardokkal s ágyúdör-géssel hozza a szomszédnak öntudatára, addig természetesen harc és háború is lesz, s a kultúrában az agyonverést tisztességes foglalkozásnak nézi. (...) E véres, harcos 'kultúrában' áll a történelmi kereszténység is.*¹³ E szöveg azt a fontos tanulságot hordozza, hogy az értékeket megfelelő rangsorba kell állítani, a nemzet például nem előbbre való a Jóistennél. Ahol előbbre való lesz, ott elkezdődnek a háborúk. Em-líti Prohászka a nemzetek által maguk köré kanyarított határokat – melyek természetes, hogy vannak, de nem lehetnek öncélúak. Ez a szó („határok”) nem tűnik lényegesnek, de mégis fontosnak tar-tom, hogy kihangsúlyozzam, mert Prohászka idézett szövege után fél évszázaddal, a követségi magányában és azután az emigrációban is, Mindszenty bíboros majd megfogalmazza bizonyos problémáit az országhatárokkal kapcsolatban. Ezekkel Márton Áronnak is voltak problémái, de más módon, mint Mindszenty Józsefnek. Erről a meg-felelő helyen még lesz szó.

A kereszténység történetileg kialakult formája soha nem lehet abszolút érvényű, még ha vannak is, akik – érdekből – a formát ab-szolútizálják. Prohászka a társadalmi-intézményi változásokat gátló kereszténységről írja: „Nekünk, katolikusoknak az az öreg hibánk, hogy a történelmi fejlődéssel s a tényleges állapotokkal nagyon is ösz-szenövünk s a ténylegesen fönnállóra ráruházzuk az isteni rendnek és akaratnak tekintélyét; őrt állunk minden intézmény mellett, amelynek szerencséje van hogy fönnáll, pedig sok más intézménynek több jo-ga volna ahhoz, hogy a helyén álljon, s azután baltaszemeket vetünk

13 PROHÁSZKA Ottokár, *Mit mond a hős s mit a szent?* = Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái; Korunk lelke*, 303.

azokra, kik az újat pártolják.”¹⁴ A formalista „papírkereszténységet” is kritizálja Prohászka, ami az egyházi élet mindennapjaiba, a vallás-gyakorlásba is behatol: „elvesztettük magunkat a szimbólumok tömkelegében s külső cselekedeteket állítottunk a meleg érzés helyébe. Külső jelekkel, milyenek a keresztség, a föloldozás, az Úrvacsora, a búcsú, s cselekedetekkel, milyenek a misehallgatás, ceremóniák, elte-reljük a figyelmet az emberek belső átváltozásától.”¹⁵ A formáiban megmerevedett egyház a karrieristáknak, a hivatástalan lelkeknek kedvez, akik leeretnekeznek, egyházellenesnek minősítik azokat, akik kritika alá vonják a jó jövedelemmel járó hivatalgyakorlásukat: „Az egyházi méltóságok fénye, a gazdagság, a hatalom kihívják a hivatástalan lelkek ambícióját, s a fénnel s a hatalommal bevonulását tartja az egyházba a világiás szellem is. Fölülkerekednek azok, kiknek a hierarchiában nincs helyük; VI. Sándorok lesznek Krisztus helytartói, a Savonarolák a máglya áldozatai.”¹⁶

Ahol pedig hivatástalan lelkek tehetik magukat megkerülhetetlen tényezőkké, ott megjelenik a *hatástalan kereszténység*. Prohászka püspöki bemutatkozó körlevele nem hatástalan, „önünneplő” triumfalizmus, hanem a kereszténységben lábra kapott szociális érzékletlenséget kritizáló lelkipásztori program: „A szabadkőművesség jobban pártolja híveit, mint a kereszténység, s a szociáldemokráciától többet vár az éhes ember, mint a keresztény szeretettől.”¹⁷ A keresztény társadalom evangelizálásra szorul. „Az ember még nem testvér, hanem a hatalom megbűvöltje, (...) ily világtól, mely a törvényszerűséget vallja s a jogot hirdeti, de adott alkalommal, mikor érdekei kívánják, mindennel szakítani tud, ugyancsak ne várj békét s becsületet; ily világnál, mely hazudik s alakoskodik, s míg ruhája fényes s tele van érdekkeresztekkel s csillagokkal, addig a lelke fekete és

szurtos, ne keress érdemeket s magad számára értékeket. Azokat máshonnan kell vened!”¹⁸

Prohászka baloldaltól szívesen azonosítja a keresztény kurzussal, vagyis a két háború közötti Magyarország hivatalos szellemével, melyben a kereszténység üres jelszó volt. Pedig Prohászka egész lelkipásztori és evangelizációs tevékenysége a *kiüresedett kereszténység* ellen hatott. A baloldaltól éppen ezért nem tetszik Prohászka, mert a baloldal csak a kiüresedett látszatkeresztenyekkel tud manipulálni, az elkötelezett evangéliumi keresztényekkel nem tud mit kezdeni. Ezért álságos és hazug a baloldal Prohászka-kritikája. Prohászka örömmel fogadta a Monarchia felbomlását és Magyarország önállóságát. Ezt a Magyarországot igyekezett keresztény szellemmel kitölteni, ez pedig éppen a jelszó-kereszténység, a keresztény kurzus ellen hatott. Amivel tehát vádolják Prohászka, az ellen küzdött ő. „A mai világ tele van kereszténységgel. Minden keresztény. Mindenki keresztény alapon áll. Keresztények a pártok, keresztények a marakodások, keresztények a szemkikaparások; minden keresztény. (...) a szóvirág, a frázisok, a címkék, a nevek, rovatok, mindaz, ami papír és beszéd, abban a kereszténység biztosítva van. (...) Vannak keresztelt emberek. Abból van elég. Ez azonban nem keresztény kurzus, hanem a keresztelt kurzusa.”¹⁹ Prohászka 1922-ben, a „keresztény kurzus” nagy öntömjenezése idején botránynak tartja, hogy „maga a kereszténység alakult át politikai jelszóra”.²⁰ Azt a kurzust, amelyet Szabó Dezső is kipellengérezett, „nemzeti” címkével is ellátták. Prohászka ezt is botránynak tartja: „Bármennyire hirdették a pártok a nemzeti irányt, igazán erős, nemzeti érzés nem mindig vezette a közhangulatot.”²¹

Márton Áron háborút viselt emberként elsősorban a kereszténységnek a háborúért viselt felelőssége miatt látta kritika alá vonhatónak azt a társadalmat, melyet tagjai előszeretettel láttak el keresztény

14 PROHÁSZKA Ottokár, *Az evangélium s a munka* = Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái*; A diadalmas világnézet, 247.

15 PROHÁSZKA Ottokár, *Az Isten országa* = Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái*; A diadalmas világnézet, 173.

16 PROHÁSZKA Ottokár, *Egyház és modern világ* = Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái*; A diadalmas világnézet, 222.

17 PROHÁSZKA Ottokár, *Mint szent karácsony püspöke...* = Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái*; Világosság a sötétségben, 7.

18 PROHÁSZKA Ottokár, *Háború és béke* = Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái*; Világosság a sötétségben, 231.

19 PROHÁSZKA Ottokár, *Ébredő magyarok* = Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái*; Iránytű, 287.

20 PROHÁSZKA Ottokár, *Székesfehérvár választó közönségéhez* = In. Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái*; Iránytű, 293.

21 Uo.

címkével. 1940-ben írja: „Amikor hamvazószerdán nálunk a pap a meghajtott fejekre a megszentelt hamut hintette, tőlünk nem is olyan messze ágyúk dörgése, bombák robbanása, gépfegyverek kattogása, harckocsik dübörgése, romba dőlt falvak, városok és füstölő házak hirdették, hogy a háború sötét szelleme elszabadult és a bűn és emberi vadság véres, kegyetlen szüretelésbe kezdett. (...) Be kell vallanunk őszintén, mellünket verve, hogy a bajok felidézésében, amelyek a világra zúdultak és azt még fenyegetik, mindnyájan bűnösök vagyunk. Mi is támogattuk a hamisságot, Isten törvényeit megvetettük, s talán még segítünk is a vallás ellenségeinek a törekvéseit.”²²

Amikor 1944-ben az üldözött zsidók védelmére kelt, az embermentés kötelezettségét a keresztény mivoltunkkal indokolta, amit pedig – a lényegét elhazudtolva – „annyiszor használtak föl igen különböző értelmezéssel jelszó gyanánt”.²³ Ha pedig a keresztény mivoltunkkal indokolja az üldözöttek védelmének kötelezettségét, akkor cáfolja a jelszó-kereszténységnek azt a hamis beállítást is, ami szerint a kereszténység és a zsidóság egymással szemben álló lenne. A kereszténység súlyos kritikáját jelenti az, hogy jutott táptalaj e hamis beállításnak.

Még tartott a háború, amikor az 1945. újévi körlevélben írja, hogy a keresztény társadalom pogány vonásokat engedett önmagán érvényesülni. „Ha a keresztény társadalmak lelki arcán, szellemi és erkölcsi magatartásán pogány vonások tűnnek elő, a felelősség alól a társadalom tagjait sem lehet felmenteni. A társadalom nagy elfordulása Istentől nem mehetett volna végbe a mi közreműködésünk és mulasztásunk nélkül. Vallottuk és valljuk, hogy keresztények, istenhívők, az igaz hit és vallás követői vagyunk, kereszténységünk azonban nagybárra felszínes, külsőségekben megnyilvánuló kereszténység volt. Keresztény mivoltunkat gyakran úgy lobogtattuk, mint valami alkalmi zászlót – néha a hadilobogókra is a kereszt jelét tűzik –, a kereszt tanításáról, Istennek mindenütt való jelenlétéről, a hit és a vallás parancsairól azonban megfeledkezünk. Hirdettük és hirdetjük, hogy Krisztus az

életünk és a társadalmunk életének a királya, de elnéztük, hogy tanításának sarkalatos tételeit a törvények szelleméből és a közéletből elsikkaszták.”²⁴

Közvetlenül a háború után sem mulasztotta el, hogy a háború miatt viselt keresztény felelősségre emlékeztessen, hiszen a második világháború itt, Európában tört ki: „Bizonyos mértékben mindnyájan felelősek vagyunk azért, ami történt: a mai társadalom téves fejlődéséért, az okozott károkért és az erkölcsi emelkedettség hiányáért. A kereszténységgel sokszor csak parádéztunk, alkalmi köpönyegként viseltük, de a törvényeit egyéni életünkben sem követtük, és főképp eltűrtük azt, hogy a keresztényi elveket a közéletből minden lényeges vonatkozásban kiküszöböljük.”²⁵

Ahogy Márton Áron felelősnek tartotta a kereszténynek mondott társadalmat a második világháború botránya miatt, sok évvel a háború után ugyanúgy meglátja a keresztények felelősségét abban a botrányban, amit a harmadik világ helyzete jelent. „Egy külföldi folyóiratban olvasom a koreai érsek, Kim bíboros nyilatkozatát. Azt mondja, Ázsia népei tömegükben nem keresztények, de napjainkban súlyos válságokon mennek át, és ebben a jelenükért és jövőjükért folytatott küzdelemben a keresztények részéről nem részesülnek támogatásban. Ha az Egyház kiváltságait vagy jogait sértik, püspökök, papok, hívek megtöltik hangos panaszukkal a világot, de ha nemkeresztény intézményeket vagy embereket ér hasonló sérelem, érzéketlenül mennek el mellette, mint az evangéliumban a levita és a pap a rablók által kifosztott és az út szélén hagyott félholt ember mellett. (...) Elgondolkoztató szavak (teszi hozzá Kim bíboros nyilatkozatához a saját véleményét Márton Áron; V. L.). Ezek szerint, a nemhívők és a nemkeresztények tőlünk, keresztényektől példaadást és támogatást várnak, azt várják, hogy az igazság, igazságosság és szeretet parancsának érvényesülését elősegítsük úgy, ahogy azt az evangélium kívánja, bátran és nyíltan, kockázat árán is, bárhol sértik meg azokat.”²⁶ Ebben a beszédében, 1974-ben

22 MÁRTON ÁRON, Püspöki körlevél, 1940. február 20. = SZÖKE János, Márton Áron, h. n., 1988, 311.

23 MÁRTON ÁRON, Beszéd az üldözött zsidóság védelmében, Kolozsvár, 1944. május 18. = Márton Áron a lelkiismeret apostola, összeállította és a bevezető tanulmányt írta VIRT László, Ecclesia, Budapest, 1988, 109.

24 MÁRTON ÁRON, Püspöki körlevél, 1945. január 1. = SZÖKE, I. m., 395.

25 MÁRTON ÁRON, Beszéd Krisztus király ünnepén, Kolozsvár, 1945. = VIRT, I. m., 144.

26 MÁRTON ÁRON, Beszéd diakónusszentelésén, Gyulafehérvár, 1974. = Márton Áron írásai és beszédei, II., 154–155.

arra érzett rá Márton Áron, hogy kevés, ha csak a keresztények vannak egymással közösségben (hol vagyunk még ettől is?), a különböző világokhoz (első, második, harmadik stb.) és különböző világvalóságokhoz tartozóknak is egymásra kell találniuk. Ezt majd II. János Pál pápa ismerte fel, aki Assisi városában közös imádságra tudta hívni a világvallások képviselőit. Ez a szellemiség esélyt jelent arra a közös minimumra vagy közös nevezőre, ami talán megmentheti az emberi életét.

E fejezet témájával, a kereszténység kritikájával kapcsolatban Mindszenty bíborostól nem találtam érdemi szövegrészleteket. De mivel az egyik alternatívája, Márton Áron erdélyi püspök itt a harmadik világ egyik katolikus kiválóságát, Stefano Kim bíborost idézi, aki joggal rója fel, hogy a keresztények az őket ért sérelmekkel kapcsolatban azonnal hangos panaszunkkal árasztják el a világot, míg a nem keresztény világot ért sérelmekről nem történik megemlékezés, érdemes itt idézni Mindszenty bíborosnak egy szövegét, melyben a harmadik világ népeiről, a „színes bőrű népek” helyzetéről van szó. A budapesti amerikai követségről, 1963. január 4-én Kennedy elnökhöz írt levelében arra kéri az elnököt, hogy „az afrikai és ázsiai színes bőrű népek érdekében tett hasonló felhívásával párhuzamosan adjon ki nyilatkozatot a szabad választások és ezen leigázott területek (a szovjetek által megszállt közép-európai területek; V. L.) felszabadítása mellett is. Az ENSZ-ben eddig nem tettek ugyanannyit a közép-európai országokért, mint az elmaradott területekért.”²⁷ E levél első olvasatban azt a benyomást kelti, hogy Mindszenty bíboros azonos mércét kér az amerikai elnöktől a harmadik világ és Közép-Európa számára. Kim bíborosnak a Márton Áron által idézett nyilatkozatával összevetve azonban e levél nem vet jó fényt a bíborosra. Úgy tűnik, hogy Kennedy elnök röviddel ezelőtt nyilatkozatot adott ki a harmadik világ, a „színes bőrű népek” érdekében. A hatvanas években a „fehér bőrű népek” jóérzésű vezetői felismerték annak szükségességét, hogy az eltérő fejlettségű országok között szükséges a ki-

egyenlítődé. Majd 1967-ben VI. Pál pápa is ennek érdekében adja ki a *Populorum progressio* című körlevelét. Mindszenty bíboros pedig, amikor azt olvassa, hogy az amerikai elnök a színes bőrű népek érdekében nyilatkozik, tollat ragad, és kéri az elnököt, hogy nyilatkozzon Közép-Európa érdekében is. Az Egyesült Államok, az elnökeivel együtt nyilatkozott a közép-európai országokról is, erről szólt egyébként a Rab Nemzetek Hete is. Kérdés, hogy amikor például az 1956-os forradalomnak a szovjetek általi leveréséről nyilatkoztak amerikai elnökök, és az ENSZ évekig napirenden tartotta a magyarkérdést, Mindszenty bíboros írt-e az aktuális amerikai elnököknek, hogy nyilatkozzanak a „színes bőrű népek” érdekében is – melyek, ha Mindszenty bíboros által is elismerten „elmaradott területek”, akkor több figyelmet érdemelnek. Az azonos mérték az amerikai elnökök és az ENSZ esetében inkább felismerhető, mint a globális kérdésekhez hozzászóló, követségi menedékén élő bíboros esetében.

EGYHÁZI MEGÚJULÁS, EGYHÁZREFORM

Prohászka Ottokár talán az egész lelkipásztori, püspöki működését annak a gondolatnak a jegyében élte, amely szerint *az egyház egy eliszentelenedő, romló világ közepén áll.* „Szomorú sorsa van manapság a keresztény embernek. Egy hanyatló világ romjai között áll, s amerre néz s ameddig a szeme ér, csak pusztulást és szenvedést lát. A szellemi világ is tele van romlással, tagadással s zűrzavarral, az erkölcsi világ szertelenséggel s rothadással, a gazdasági pedig az aranyimádás s az igazságtalanság förtelmeivel.”²⁸ Az a tény pedig, hogy az egyház két évezredes munkája nyomán kialakult kultúra szellemileg, erkölcsileg és gazdaságilag romlásba jutott, felveti a kereszténység felelősségét, és megújulást követel. Prohászka *az egyházi tunyaság ellenszereinek a katolikus autonómia érvényesülését tartja*, melyben az egyház a saját törvényei szerint működik, nem szól bele az állam. Az egy-

27 Mindszenty bíboros levele John F. Kennedy elnökhöz, 1963. január 4. = Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez 1956–1971, szerk. SOMORJAI Ádám OSB, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2011, 196.

28 PROHÁSZKA Ottokár, *Mit köszönünk a katolikus egyháznak* = *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Az Úr házáért*, 311.

ház tagjai nem a pénz és a hatalom, hanem a Krisztusnak és az egyháznak elkötelezett szolgálat által ösztöklélve élik életüket. „A szabadság garanciáját minden téren az ellenőrzésben, a hatalom megosztásában, a parlamenti képviseletben s a közgazgatási s egyházi autonómiákban találják.” Az egyházi megújulás garanciája: „Az autokraták kora lejárt, mert maga a haladás és fejlődés söpörte el őket”.²⁹ Az egyház megújulásának 1898-ban két pillérét fogalmazza meg, melyeket a katolikus autonómia jogi intézménye tud garantálni: 1./ az egyház szabadságának biztosítása az állami hatalommal szemben; 2./ a világi hívők bevonása az egyház működésébe. Az egyház megújulásának feltétele a klerikalizmussal való leszámolás: „Ne lássa a világ abban az egyházban mindig csak a klérus szeparatistikus érdekeit”.³⁰ Az egyház megújulásának feltétele az, hogy ismerje a kor nyelvét, ami a világi hívők nyelve. „Nem szabad féltünk az egyházat a híveitől; ellenkezőleg, a hívek a modern korban az egyház szabadságának hordozói, (...) a népképviseleti rendszerbe tétetvén át mindenütt a világon a hatalom súlypontja, fölösleges s veszedelmes balanszírozást végez, aki az egyház szabadságát s szellemének erőteljét máshol keresi, mint a népben.”³¹ A világi hívők autonómiája, méltósága és apostoli küldetése nem lehet üres szólam, amit katolikus értelmiségi klubokban, vagy éppen szószerkeken önigazolásul hangoztatnak, mert a világi hívők által „a társadalomba kell a kereszténységnek bevonulnia”.³² Prohászka már százhusz éve tudta, hogy az egyház új kihívás előtt áll. A kereszténységnek, az egyháznak alkalmassá kell válnia arra, hogy a világ jobbá legyen általa, ehhez pedig változnia kell az egyháznak. Prohászka meghatározta a lépésváltás fő vonalait.

Prohászka 1900-ban úgy látta, hogy az egyház akkor lesz képes megújulni, ha lép a közjogi magaslatookról, és ezáltal közelebb jut a néphez. Fontos gondolat ez, mert Mindszenty bíboros még több mint hatvan évvel később is saját (elképzelt) közjogi funkciójának rende-

29 PROHÁSZKA Ottokár, *Híveket az egyháznak!* = *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái*; *Az Úr házáért*, 60.

30 Uo., 62.

31 Uo., 68.

32 Uo., 70.

li alá főpásztori (= lelkipásztori) küldetését, amint azt majd látjuk. Prohászka plebejus és demokrata püspök volt. „Lépjön tehát le az egyház közjogi magaslatairól, hagyományos jólétének mentsváraiból az idők gazdasági s társadalmi áramlataiban küszködő néposztályokhoz s a legeslegálul vergődő néphez. Érezze a nép, a nagy nemzettest: ezek szeretnek engem! A nép nem találja meg a gyakorlati összefüggést hiányai, bajai, életküzdelmei s a vallás közt. A prédikátorok (...) nem beszélnek arról, ami (a nép; V. L.) szívét nyomja. Mennyi igazságtalanságot, mennyi elnyomást szenved; megmozgatjuk-e ezt a malomkőterhet? (...) A paraszt küszködik, fuldokol, a nép viszi a terhet, szenved; hát erre nincs paragrafusa a kereszténységnek, mely a szegényt pártfogolja?” Olyan kijelentések ezek, a végén olyan kérdő mondattal, melyeket harminc-negyven év múlva a népi írók tesznek fel, akiket akkor a díszmagyar öltözködéskben hivalkodók lekommunistáztak. A népi írók pártját, a Nemzeti Parasztpártot (Kovács Imre, Bibó István, Keresztury Dezső, Illyés Gyula, Németh László, Féja Géza és Tamási Áron pártját) emlékirataiban Mindszenty József is nemes egyszerűséggel vörösre festi és marxistának sorolja be. Álláspontom szerint, a díszmagyarban hivalkodóknak, és sajnos Mindszenty Józsefnek a polgári politikusokat lemarxistázó sara Prohászka Ottokárra is ráhullott, aki megújulást követelő gondolatmenetét így zárja: „Ami őt nem védi, ami legsiralmasabb helyzetére ügyet sem vet, ami említésre nem méltatja legküzdemesebb bajait: annak a nép oda sem néz.”³³ Aki tehát egyházát elhagyó katolikust lát, az ne mutogasson ujjal, hanem járjon utána, hogy mi az egyházelhagyás oka.

Prohászka zseniális volt. Saját korának egyházellenességére nem fundamentalizmussal válaszolt – *pedig milyen könnyű az egyházellenességre fundamentalizmussal válaszolni!* –, hanem az egyházellenesség motivációit megértve, antiklerikális egyházreformot kezdeményezett. Kerülte a végleteket. „Tudom, hogy sok holt súly, holt gondolat, holt intézmény – mondjuk, sok hulla van a hajón –, jaj, de mennyi, s a hullákhoz ragaszkodni örület (...) Sok ember van a világon, ki a régihez ragaszkodik még akkor is, amikor azt elítélnie, attól irtóznia

33 PROHÁSZKA Ottokár, *A magyar katolikus egyház kilencszázados jubileumának Janus-arca* = *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái*; *Ünnepnapok*, 40.

kellene. Ő Szent Lélek, egyházad már csak nem lehet ilyen lelkiütemű; lehetetlen, hogy ennyire félreértse, s meg ne értse a világot.”³⁴ Az egyház a tizenkilencedik században azért veszített tömegeket, mert hullákat (középkori sallangokat, akár közjogi kényszerképzeteket) őrzött a hajón, miközben a marxista diktátorok, a frazeológia szintjére súlyosztva, bibliai értékeket (pl. igazságosságot) emlegettek. Prohászka kimondta, hogy az egyházreformhoz a hullákat (középkori sallangokat, hatalmi terheltségeket, közjogi kényszerképzeteket) le kell dobni a hajóról.

Márton Áron a házi őrizet évtizedében mélyítette el a zsinati változásokkal lépést tartó lelkiségét, mellyel a papságra koncentrált, hiszen ebben az évtizedben, mozgásszabadságától megfosztva, leginkább papjait, papnövendékeit szólíthatta meg. Fennmaradtak a papszentelésekre, diakónusszentelésekre írt beszédei, melyeknek irányultsága hasonló, mint Prohászka gondolatrendszere: kereszténység és egyház a változó, elvállaltalanodó világban. Márton Áron a világtól elzárva is követte a világ változásait. Erre nagyon kevés csatornája volt, de a körülötte lévő világra, az ember problémáira, az egyházat ért kihívásokra azonnal rezonáló szelleme számára elégnék bizonyult a számára adatott kevés lehetőség. A házi őrizet nem volt számára ingerszegény környezet. Mozgástera a püspöki palotára, az amögött lévő kertre és a püspöki palota tözsomszédságában lévő székesegyházra korlátozódott. Ebben az évtizedben a hodegetikát (lelki vezetés és evangelizáció tudománya) tanította a teológián, de mivel a hittudományi főiskola épületébe már nem mehett át (ehhez ki kellett volna mennie az utcára, amit viszont a bevont személyi igazolványa miatt nem tehetett meg), ezért a papnövendékek jártak be hozzá a „palotafogságba”, hogy óráit megtarthassa. A Gyulafehérváron járó papjai is bejártak hozzá, a teológia tanáraival pedig rendszeres kapcsolata volt. Hallgatta a Vatikáni Rádió és más adók adásait is, Nyugatról pedig el-eljutottak hozzá a határon átcsempészett könyvek, folyóiratok. Akadályoztatva is, de volt valamennyi kapcsolata a világgal – és volt kapcsolata Istennel, mert Márton Áron imádkozó ember volt. A két dimenzió, Isten és a vi-

34 Prohászka Ottokár naplójegyzete, 1919. május 25. = PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Modern katolicizmus*, 109. old.

lág, Egyház és a világ, mindig megtalálta öbenne a metszéspontot, mindig tudta, hová kell helyezni a hangsúlyt, mindig releváns választ adott a világ változásaira. A papságra – és a diakóniára – koncentrált, röghöz kötöttségében is az egyház megújulását szolgálta.

Márton Áron kereszténysége távol állt a hatalmi, politikai ihletettségtől, az evangélium embere volt ő. Így a papság fogalmát is Krisztushoz kötötte. Világosan látott, amikor fehéren-feketén látta a papság küldetését. „Mert vagy Krisztus papjai vagyunk egészen, odaadással, fenntartás nélkül, szívvel-lélekkel, étellel (...), vagy az ellenkezője.”³⁵ „A pap számára tehát nincs más választás: vagy szent lesz: sanctus, innocentus, impollutus (szent, ártatlan, bűn nélkül való), vagy ő lesz az abominatio desolationis in loco sancto (a pusztulás utálatossága a szent helyen).”³⁶ „A világ vágyakozik Krisztus után, és ha nem tud elindulni feléje, azért van, mert nem ismeri fel Krisztust az Ő papjaiban. Ha sokan nem szeretik Krisztust, azért van, mert ellenszenvesen képviselik Őt a papjai. Ha sokan gyűlölettel fordulnak Krisztus ellen, azért van, mert gyűlöletes a kép, melyet a papok mutatnak Róla.”³⁷ Magasra teszi a mércét papjai, papnövendékei számára, de a módszert is közli: „Régebb, ráérő korokban az apologéta papnak talán nagyobb szerepe volt, ma azonban a hitet nem bizonyítani, hanem élni kell. (...) Apostolokra van szükség, akiknek hite nemcsak ép, de látható is, tanúságtétele nemcsak igaz, de meggyőző is.”³⁸ Tudta, hogy nem a világ megtérítésében, hanem a keresztények, papok és világi hívők személyes megtérésében kell gondolkodni. A lelkipásztori munka és az egyház megújulásának a feltétele tehát a hitelesség. Márton Áron lelkisége a krisztusi egyértelműség, melyben a kimondott szó azonos a tartalmával: „Beszédek legyen: igen, igen, nem, nem” (Mt. 5, 37).

35 Márton Áron beszéde papi lelkigyakorlatok befejezésekor, Gyulafehérvár, 1957. szeptember 13. = Márton Áron írásai és beszédei, II., 20.

36 Márton Áron beszéde papszentelésen, Gyulafehérvár, 1957. április 28. = Márton Áron írásai és beszédei, II., 19.

37 Márton Áron beszéde alszerpapszentelésen, Gyulafehérvár, 1957. március 17. = Márton Áron írásai és beszédei, II., 18.

38 Márton Áron beszéde papi lelkigyakorlatok befejezésekor, Gyulafehérvár, 1957. szeptember 13. = Márton Áron írásai és beszédei, II., 21.

Amikor a krisztusi papság mibenlétét fogalmazza meg, nem elkülönült kasztként határozza meg a papságot. „A pap alter Christus. A papnak Krisztust kell a világban bemutatnia.” De azt is hozzátesszi a tökéletesség megfogalmazásához, hogy „nincs kétféle tökéletesség, szerzetesi és világi. Minden keresztény hivatott a tökéletességre, nemcsak a szerzetes.”³⁹ E beszédében szerzetest mond, mert a dési internálásukból a gyulafehérvári házi őrizetben élő püspökhöz beszökött titkos ferences papnövendékeket szentelt ekkor pappá, de mondata érthető úgy is, hogy minden keresztény, a világi hívő is hivatott az életszentségre, nemcsak a pap. Az egyház egy, tehát egységben lehet szent, amihez minden tagjának át kell adnia magát. Az ókeresztény időkét idéző szavakkal mondja: „Ma senki sem engedheti meg magának, hogy közepszerű legyen. (...) nem elég, ha a keresztények csak ímmel-ámmal keresztények, még kevésbé engedhető meg, hogy a papok csak úgy-ahogy legyenek papok. (...) Ma minden keresztényt, de elsősorban a papokat olyanféle apostoli lelkesedés kell hogy áthassa, mint az első keresztényeket, és olyasféle lobogó, mindent felégető hitvárosszeretet, mint a szenteket.”⁴⁰

Az egyház egységét, a világi hívők méltóságát korszerű lelkipásztori szemlélet valósíthatja meg, melynek alapfeltétele a világot ismerő korszerű nyelvezet, hogy a világ megszólítható legyen. „Mi (idősebbek; V. L.) talán nem tudunk – vagy nem tudunk egészen – a mai nemzedék nyelvén beszélni. Ti viszont ezeknek az időknek a gyermekei vagytok egészen. (...) ha az őskeresztények lelkesedésével, elszántságával, igénytelenségével, a Krisztus ügye iránti nagy szeretettel mentek az emberek közé, és ha betű szerint veszitek és előélik azt, amit hirdettek, ti több reménnyel vállalkozhattok arra, hogy ennek a tévelygő nemzedéknek feltárjátok az evangélium csodálatosan szép világát és megmutassátok Krisztust, Aki az út, az igazság és az élet.”⁴¹ Ehhez a lelkipásztori korszerűséghez a pap – és minden apostoli küldetéssel

39 Márton Áron beszéde titkos ferences növendékek papszentelésékor, Gyulafehérvár, 1957. november 24. = Márton Áron írásai és beszédei, II., 26–27.

40 Márton Áron beszéde alszerpapszentelésen, Gyulafehérvár, 1964. február 9. = Márton Áron írásai és beszédei, II., 76.

41 Márton Áron beszéde papszentelésen, Gyulafehérvár, 1964. április 5. = Márton Áron írásai és beszédei, II., 80.

rendelkező keresztény – a világban álló és az egyházban élő kell hogy legyen. „Legyetek tehát modern lelkipásztorok. Ismerjétek meg a mai ember problémáit, lelki szegénységét, erkölcsi veszélyeit, földies gondolkodását, természetfölötti érzéketlenségét (...) Legyetek modernnek olyan értelemben is, hogy vágjatok új csapásokat, kezdeményezetek új módszereket a lelkipásztorkodásban, de ne feledjétek, hogy ha az új út nem az oltártól, nem a gyóntatószéktől és nem az imaszámolytól indul el és nem oda tér vissza, nem Krisztus útján jártok.”⁴²

Mielőtt tovább folytatnánk Márton Áron időskori, egyházat megújító gondolatainak idézését, álljunk meg, mert itt lelkipásztori módszert ajánl a fiatal papoknak. Helyezzük ezt a gondolatot az erdélyi egyház ötvenes és hatvanas években látható lelkipásztori helyzete mellé. A negyvenes évek legvégétől körülbelül másfél évtizedig, 1964-ig az erdélyi papság nagyon nagy százaléka bebörtönzések, kényszermunkára és kényszerlakhelyre hurcolások miatt hiányzott a lelkipásztori munkából. Ehhez hozzá kell adni, hogy mivel a papnövendékek kiálltak a börtönben lévő püspök mellett, ezért 1952 és 1956 között nem volt papszentelés, négy évfolyam tehát hiányzott. (1951-ben és 1952-ben a kényszerlakhelyen élő Fiedler István nyugalmazott szatmári püspök és a szintén internált Alexandru Cisar lemondott bukaresti érsek még szenteltek papokat.) A kommunista hatóság nagyon súlyos paphiányt idézett elő.

Ebben az időben zajlott le a sajátos romániai „urbanizáció”, erőltetett városiasítás, ami annyit jelentett, hogy emberi léptékű városrészeket taroltak le buldózerrel (1988-ban felkapta a fejét a világ a faluromboló tervek miatt, de városrombolás ekkor már huszonöt éve folyt), helyükbe hatalmas és nagyon rossz színvonalú lakótelepek épültek, melyekbe ortodox román tömegeket telepítettek az erdélyi etnikai és vallási összetétel megváltoztatása céljából. A magyarokat e nagy lakótelepeken szórták szét a mesterségesen kialakított túlnyomó román többség között. A nagyváros rövid idő alatt az erdélyi lelkipásztori munka rendkívül nehéz terepévé vált, a városi lelkipásztori munkát tehát azonnal meg kellett újítani.

42 Márton Áron beszéde papszentelésen, Gyulafehérvár, 1965. április 25. = Márton Áron írásai és beszédei, II., 84.

Ezt kezdeményezte Léstyán Ferenc 1955-ben Marosvásárhelyen, ahol a személytől személyig érő kapcsolatok kialakításával nagy létszámú és élő egyházközséget hozott létre. Küzdelmeit és módszerét ismertettem a *Katolikus kisebbség Erdélyben*⁴³ című könyvemben, itt erre nem térek ki. Ami lényeges: az erdélyi városi káplánok átvették Léstyán Ferenc módszerét, melynek lényege: *a pap nem csücsül a plébánián, hogy a híveit várja, hanem a Jó Pásztor példájára szakadatlanul, éjjel-nappal megy az elvesztett bárányok után.* Az egymás követő évfolyamok fiatal papjai a hetvenes-nyolcvanas évekre minden erdélyi városban nagy létszámú, élő közösségeket hoztak létre, a papok számon tartották az összesen több száz főt kitevő hittan csoportjaik valamennyi tagját. Többször tapasztaltam, hogy megyek az utcán egy erdélyi pappal, fiatal városi káplánnal. Beszélgetünk, a pap közben észrevesz egy gyereket vagy kamaszt az utca túlsó oldalán, átmegy hozzá, és érdeklődik, hogy miért nem volt hittanon, vagy ha e gyerek osztálytársa nem volt hittanon, akkor mit tud róla. Ezeket az alkalmakat családlátogatás is követhette, melyek hangneme inkább volt érdeklődő, mint számonkérő, a gyerek azt érezhette, hogy szükség van rá a csoportban.

Márton Áron a fent idézett beszédében, 1965-ben sürgetett új lelkipásztori stílust, *modern szemléletet.* Az erőltetett erdélyi urbanizáció sürgette ezt, és visszatekintve állíthatjuk, hogy az új lelkipásztori stílus megvalósult azoknak a papoknak a munkája nyomán, akik a hatvanas években álltak munkába, folytatódott a hetvenes, majd a nyolcvanas években szenteltek törekvéseivel. Ők már a kisközségi szemléletmódot ötvözték a hagyományos egyházi keretekkel, azt a szemléletmódot, amiért Magyarországon Bulányi György és a Regnum Marianum papjai börtönbe kerültek. Márton Áron és utóda, Jakab Antal, valamint a gyulafehérvári papnevelde tanárai támogatták azt a lelkipásztori formát, amelynek az üldözését Magyarországon az Állami Egyházügyi Hivatal rá tudta bízni Lékai bíborosra. Márton Áron házi örízetben is jelenvaló léte, nyitottsága a változások által igényelt újra és Istent szerető alázata (oda merte ten-

ni a „bölcsek kövét” a fiatal pap zsebébe is, bízott bennük, bízott az önállóságukban) már a hetvenes évekre megújította az erdélyi egyház szellemiségét. A rendszerváltozás körül többször beszélgettem Nyugatra szakadt, „modern” felfogásukkal hivatkozó, észt osztani hazajáró katolikus magyarokkal (nem '56-os menekültekkel, hanem a hetvenes évek jóléti disszidenseivel), és őket ajnázó pesti vallási sznobokkal is. Egyszer egy könyvem képanyagának összeállításával kapcsolatban fényképeket mutattam egyiküknek, melyeket az 1990-es csíksomlyói pünkösdi búcsún készítettem. Az illető, látva a hagyományos viseletbe öltözött búcsújárókat, ajakbiggyesztve sajnálkozott, hogy ott még mindig megvan az „atavisztikus népegyház”, hiányzik a „modernség”. Én nagyon keveset voltam Nyugaton, pénzem sem nagyon volt rá, és jobban szerettem Erdélyben és a Felvidéken csavarogni. Én mindig itt voltam otthon. Nincsenek tapasztalataim a nyugati egyházközségekkel kapcsolatban. Úgy hallottam azonban, hogy azokból nem a modernség hiányzik, hanem nagyon sok helyen a hívő közösség. És ez részemről nem a modern gondolkodás kritikája, hanem a „modernkedő”, lekezelő stílusú, szalonkeresztény katolikusoké, mert *a modern Márton Áron arra tanít, hogy egyházat megújítani csak úgy lehet, hogy a hívő közösséget megőrizzük.* Ez pedig ott kezdődik, hogy lekezelés nélkül értjük azok nyelvét, akikhez szólunk.

Márton Áront az érdekelte, hogy a katolikus egyház a változó világban megőrizze-e azt a hitelességét, amivel a templomokat is meg tudja tölteni. „A világ ma feszült érdeklődéssel figyeli a katolikus Egyház tevékenységét. Érdekli a munkája azokat is, akik más elveket vallanak. Érdekli, hogy milyen határozatokat hoz, és mit fog a zsinat után kezdeni. Főleg az érdekli, tud-e elég erőt mozgósítani, hogy a szép határozatok meg is valósuljanak. (...) meg tud-e ezen a földön a katolicizmus maradni? Tudjuk-e templomainkat hívekkel megtölteni és őket keresztényekké nevelni? Olyan keresztényekké, akik az evangéliumot lelkiismeretesen követik, erősek a hitben, tiszta a családi életük, példaadók a megbízhatóságban, állapotbeli kötelességük teljesítésében, embertársaik megbecsülésében? Akik vállalják és végrehajtják magukon és családjukban azt a lelki megújulást, melyet a zsinat minden katolikus számára legfőbb célul jelölt meg, és amelynek valóra váltá-

43 VIRT László, *Katolikus kisebbség Erdélyben*, Egyházforum, Budapest–Luzern, 1991, 108–111.

sától függ a zsinat minden többi célkitűzésének a sorsa.”⁴⁴ Márton Áron ezt a beszédet a II. vatikáni zsinat befejezése előtt, 1965. október 31-én mondta, és tudta, rajtunk múlik, hogy a zsinat célkitűzései megvalósulnak-e. Engem ezen a napon bérmált Albertfalván a pátriárkai korú Shvoy Lajos. Ő Prohászka tanítványaként és regnumi papként már több mint hatvan éve dolgozott az egyházi megújuláson, és majdnem negyven éve püspökként újította a székesfehérvári egyházmegyét. Ekkor már egy éve tapasztalta, hogy a Mindszenty bíboros feje fölött megkötött magyar–vatikáni részleges megállapodás következtében a püspöki karon belül nagyon egyedül maradt a katolikus autonómiát őrző törekvéseivel – miközben VI. Pál pápa példaként állította a Vatikánba útlevelet kapott „békecsináló” magyar püspökök elé.

A fenti beszédét Krisztus király ünnepén mondta Márton Áron, és *Krisztus király az ő lelkiiségének egyik pillére volt*. A II. vatikáni zsinat bezárásakor mondta, hogy „az Egyház meg akar újulni (...), hogy minél jobban értse és megközelítse a világot”, mert az egyház „nem uralkodni akar, hanem szolgálni”.⁴⁵ Krisztus királyságának lényege ugyanis nem az uralkodás, hanem a szolgálat. Ezt az ünnepet 1925-ben vezette be az egyház, akkor, amikor „az úgynevezett keresztény világ gyakorlatilag jórészt már kivonta magát Isten uralma alól”.⁴⁶ Ez az ünnep arra emlékeztet, hogy *Krisztussal Isten akarata belépett az ember életébe, és a teremtmény nem járhat más úton, mint a Teremtője és a Megváltója*. Ha pedig nem járhatunk más úton, akkor az egyház a diakónust és a papot „nem uralkodásra, hanem az emberek szolgálatára küldi”, mert Megváltója erre mutatott példát. Krisztus királyságának a tudata ráébreszt a világ megosztottságára, mégpedig elsősorban arra, ami a *harmadik világ* és a világ kedvezőbb helyzetben lévő részei között feszül, mert bizony Márton Áron elsősorban ezt a feszültséget tartotta botránynak. Diakónusszentelésen ezt mondja: „A világ egyik részén hivalkodó bőségben élnek

az emberek, a másik részén ugyanakkor százazrek vannak kitéve az éhínségnek. (...) igen sok ember kénytelen a mindennapi kenyérért – közvetve vagy közvetlenül – közreműködni olyan munkában, melynek célja fegyvereket gyártani, más emberek fizikai vagy erkölcsi megsemmisítésére.”⁴⁷

Márton Áron a zsinati okmányokból azt olvasta ki, hogy a *II. vatikáni zsinat* az egyházat megújító szándékában a *klerikalizmus feloldására törekszik*. „A zsinati atyák szemei előtt ennek a páratlan, egyedülálló krisztusi papságnak az eszméje lebegett; erről akartak szólni. Idők folyamán a keresztény papság eltorzult, zárt osztállyá lett. Külön helyet foglalt el a társadalmi ranglétrán. (...) S a zsinat, a Szentlélek ösztönzésére, ezért kereste annyi gonddal, hogy a katolikus papság fogalmát a történelem folyamán hozzátapadt idegen elemektől megtisztítsa, s helyét (...) az evangélium szellemében határozza meg.”⁴⁸ Krisztus királysága tehát antiklerikalizmus – helyesebben klerikalizmus helyett Isten egész népére vonatkozik. Ennek szellemében „a pap nem közvetítő, hanem eszköz (azaz szolgáló; V. L.) az egyetlen Közvetítő kezében. (...) A pap igazi missziója tehát, éppen úgy, mint az Egyházé, nem politikai, gazdasági és társadalmi, hanem vallási. (...) A külső klerikalizmus, az Egyház túlzott befolyása a politikai életre visszafejlődött; s szűnőfélben van a belső klerikalizmus is, a klerikusok gyámkodása a laikusok fölött. Az Egyház ma már nem külső befolyásra, nem elismerésre és dicséretre pályázik, hanem arra, hogy papjai és hívei minél mélyebben átéljék a kereszténységet.”⁴⁹

Márton Áron a házi őrizet évtizedében (1957–1967), és az azt követő, neki még a végkimerüléséig adatott tizenhárom évben (1967–1980) is nagyon sokat tett a rábízott egyház megújításáért. Ezen nem kell csodálkozni, mert már sokat tapasztalt fiatal papként is ezt tette. Mindszenty bíborosnak az amerikai követségen erre nem volt lehetősége, bár talán nem is ebben gondolkodott a hercegprímás. Kár.

44 Márton Áron beszéde diakónusszentelésen, Gyulafehérvár, 1965. október 31. = Márton Áron írásai és beszédei, II., 89–90.

45 Márton Áron beszéde a II. vatikáni zsinat bezárásakor. Gyulafehérvár, 1965. december 8. = Márton Áron írásai és beszédei, II., 92.

46 Márton Áron beszéde Krisztus király ünnepén, Gyulafehérvár, 1966. október 30. = Márton Áron írásai és beszédei, II., 97.

47 Márton Áron beszéde diakónusszentelésen, 1967. június 29. = Márton Áron írásai és beszédei, II., 102.

48 Márton Áron beszéde kisebb rendek feladásakor, 1970. november 1. = Márton Áron írásai és beszédei, II., 126–127.

49 Márton Áron beszéde kisebb rendek feladásakor, 1972. március 18. = Márton Áron írásai és beszédei, II., 138–139.

A Habsburgok által a magyar katolikus egyházra erőltetett jozefinizmusnak, Habsburg-típusú államosításnak a béklyóit Prohászka Ottokár a katolikus autonómia szorgalmazásával oldotta. A katolikus autonómia két okból is egyházreformként értékelendő. Külső viszonyaiban azért, mert az egyház önállóságát, az állami gyámság lerázását szorgalmazza, belső életében pedig azért, mert az autonómia lényegénél fogva a világi hívők szerepvállalását erősíti. Prohászka idevonatkozó szövegei azt sugallják, hogy az autonómia fogalmában a külső és a belső dimenzió is benne van, azaz nem beszélhetünk autonómiáról ott, ahol az egyház független az államhatalomtól, de az egyház tagjainak 999 ezreléke klerikális alávetettségben él. A katolikus autonómia ilyen módon antiklerikális felszabadulást is hoz az egyházba. Ebből az következik logikailag, hogy például a marxista diktátorok, akik gyűlölték/gyűlölik a katolikus egyházat, legfőképpen pedig annak autonómiáját, gyűlöletükkel a klerikalizmust, tehát a papság és a világi hívők merev elválasztásának elvét erősítették/erősítik. Ezek után, ha egy marxista, vagy aminek azok ma nevezik magukat, antiklerikálisnak nevezi magát, az vagy szándékosan hazudik, vagy nem tudja, hogy mit beszél. *Én az antiklerikalizmust egyházon belüli, az egyházi kohéziót erősítő, tehát nagyon egyházas magatartásnak tartom. Egyházellenesek ne nevezzék magukat antiklerikálisnak! Az egyház küldetését tekintve, a katolikus autonómia legfőképpen lelkipásztori felhajtóerő.*

Az Esztergom című lapban 1901 novemberében megjelent egy cikk, amely kijelenti: „ne csináljunk autonómiát, hanem legyünk buzgó katolikusok”. A cikkíró ezt azzal indokolja, hogy a katolikus autonómiától „nem kapunk külön püspököket, mint amilyeneket most kapunk a t. kormánytól”, azonkívül a „sok mindenféle egyháztanács” nem tesz több jót, mint rosszat. E cikkekre Prohászka válasza 1901. november 17-én az, hogy „a legjobb volna, ha a pápa adna nekünk püspököket, apostoli, kiváló férfiakat; nemkülönben legjobb volna, ha e jeles püspökök nevelnének maguknak kitűnő apostoli papokat, kiket a hívek bizalommal fogadnának, mert hiszen a főpásztor küldi őket, az, aki lelkét is odaadja juhaiért s ki csakis a lelkek üdvét tartja szem előtt. (...) ehelyett

van egy agyongyámsággal egyház, mely a kormánytól kapja püspökeit, kanonokjait, éppúgy mint ahogy a hadsereg kapja tábornokait és őrnagyait”.⁵⁰ Prohászka ellenérve azt az üzenetet hordozza, hogy ha a pápa a kormánytól és az állami hivataloktól függetlenül nevezhet ki püspököket, akkor kerülnek a főpásztori székre olyanok, akik tudnak apostoli lelkű papokat nevelni (a technokraták, lakájok és hivatalnokok helyett; V. L.), ami garantálja az egyháznak az alapítója által rendelt belső életét. „Ne csináljunk autonómiát, hanem legyünk buzgó katolikusok” – így a jozefinista rend hasznélvezője. Áljámbor, tehát hazug tanács ez, ha gátolja az Apostoli Szentszék által kinevezett apostoli kiváló férfiak püspökké szentelését, és nyilván azért gátolja, hogy az egyház „agyongyámsággal” állapotban maradjon a kormánytól kapott püspökökkel és kanonokokkal együtt. Az egyházi autonómia tehát nem tűri az állami függést. Ez logikus, az egyház akkor autonóm, ha a saját törvényei szerint működhet. Schütz Antal a Prohászka Ottokárról írt tanulmányában erről így ír: „Szent méltatlankodás szállta meg, mikor látta, hogy a liberális országkormányzat milyen szégyenletesen függő helyzetbe hozta az egyházat itt Magyarországon az állammal szemben.”⁵¹

A katolikus autonómia az államtól való függés megszüntetése mellett a világi hívőket is „helyzetbe hozza”, mégpedig éppen az autonómia lényegéből eredően, nem kívülről vezérelt, parancsoknak egyoldalúan engedelmeskedő „egyházkormányzati tárgyként”, hanem olyan alanyként, aki Prohászka gondolatmenete szerint, személyiségfejlődés eredményeként öntudattal és önállósággal bír. Aki parancsoknak egyoldalúan engedelmeskedik, az heteronóm, infantilis személyiség. Aki az egyházáért felelősséget érez és azzal közösségben cselekedhet, az autonóm személyiség. „Ahol (...) ez öntudatos személyiség érvényesülését nem engedik, ott a közöny s fásultság dermeszti meg a közszellemet. Amely társaságban a tömegeknek önrendelkezését megakasztják, ott a fejlettebb élet szikráit oltogatják ki hozzá nem értő buzgalommal. Így van ez a magyar egyházban. (...) én azt mondom, hogy

50 PROHÁSZKA OTTOKÁR, Válasz az Autonómiára = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Az igazság napszámban, 213–214.

51 SCHÜTZ ANTAL, Prohászka pályája = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Sion hegyén, 45.

az egyházi autonómia által bizonyára szorosabban kötődnek a hívek az egyházhoz. Ha lesz mi fölött rendelkezniök, ha lesz ott valami tenni-valójuk, mindenestre eltűnik az a megcsontosodott nembánomság minden egyházi ügygel s érdekekkel szemben (...) Az emberiség haladása (...) okvetlenül kívánja az önrendelkezésnek azt a formáját, amit autonómiának hívunk.”⁵² Prohászka látja, hogy a népek fejlődése minden téren az önrendelkezés felé halad, erre tart a demokratikus fejlődés. Azt is állítja, hogy „az önrendelkezés lépést tart a szellemi fejlődéssel”. Az önrendelkezés lelkében-szellemében felnőtt embert, érett személyiséget feltételez. Ezt a társadalmi és politikai haladást szerves fejlődésnek tekintti, ami az emberi jogokra is kihat. „Ha az autonómia az egyház isteni jogait és törvényeit respektálja, s az emberi eredetű jogok keretében akar újat s időszerűt teremteni (...), akkor ez az irány (...) korszerű irányzat, melyet kinövéseitől megtisztíthatunk s a jó ügy szolgálatára fölhasználhatunk.”⁵³

Aki akarja, vitathatja, de álláspontom szerint, ami a magyarországi katolikus egyházban ma még életképes, annak modern kori forrása Prohászka Ottokárnál van. *Híveket az egyháznak!* – követeli egy írása címében 1898-ban, és leszögezi, hogy „az autokraták kora lejárt, mert maga a haladás és fejlődés söpörte el őket”.⁵⁴ E korai cikkében ír a katolikus autonómia külső és belső feltételeiről, azaz az államtól való függetlenségről és a világi hívőknek az egyházban szükséges aktivitásáról, méltóságáról. A katolikus autonómia megalakításának kettős célja van: „az egyik: az egyház szabadságának biztosítása az állami hatalommal szemben; a másik: a világi híveknek az egyházi tevékenységeknek terére való rávezetése, meleg, lelkes érdekeltetése. Mert az autonómia megalakítására az is indít, hogy az egyház szellemi hatalmát a laikus elem közreműködése által diadalmasabban érvényesítsük s a katolikus akciót teljes érvényűvé tegyük. Ne lássa a világ abban az egyházban mindig csak a klérus szeparatistikus érdekeit (...) ezt az irányzatot van hivatva az autonómia jogi intézménnyé alakítani.”⁵⁵

52 PROHÁSZKA Ottokár, *Az autonómiai mozgalmak pszichológiája* = *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Korunk lelke*, 53–54.

53 Uo., 56–57.

54 PROHÁSZKA Ottokár, *Híveket az egyháznak!*, 60.

55 Uo., 62.

Az autonómia személyiséget fejlesztő hatású, mert felelősségérzetet ébreszt az egyház tagjaiban, a 999 ezrelékben: „Mi is itt vagyunk, mi is rendelkezünk, intézkedünk itt jogszerűen – ez az érzés fakad az autonómiából. (...) Az autonómia terén a jogosítványok azokéi lesznek, kiknek azelőtt joguk nem volt.” Az autonómia megmenti az egyházat, mert „megfosztva az öntevékenységtől, elfajzik minden intézmény”.⁵⁶

A katolikus autonómia fogalma két szót tartalmaz, melyek egymás mellett egymást erősítik. Az autonómia tehát nem lehet öncélú, nem erodálhatja az egyházat, ha az autonómia katolikus, akkor nem mehet az egyházzal szembe. „Annak az autonómiának katolikusnak kell lennie, mely teljes nyíltsággal vallja a hitet a dogmatikába s az egyház hierarchikus szervezetébe.”⁵⁷ Ha az autonómia az egyház hitelét rontaná, az ellentmondás lenne. Így éppen az autonómia ellenfeleinek, végső soron az egyház ellenfeleinek az érdekeit szolgálná. Az autonómia szolgálata az embertől bölcsességet és bátorságot igényel.

A katolikus autonómia igényét Prohászka fogalmazta meg, és mindjárt hozzá is tette, hogy annak van külső, az államhatalomtól való függetlenséget jelentő oldala, és van belső, a világi hívők önállóságát, apostolságát jelentő oldala. Természetesen az e könyvben szereplő alternatívák közül bárkinek az ezzel kapcsolatos gondolatait meg lehet világítani, itt azonban most csak összefoglalásképpen Márton Áronra és Mindszenty Józsefre hivatkozunk. Kettőjük helyzete annyiban hasonlít, hogy egyaránt átértékelték a náci és a kommunista diktatúrát is. Azokban a rendszerekben, melyekben ők püspökként éltek, mindketten következetesen szorgalmazták az egyháznak az állami, politikai hatalomtól való függetlenségét. Idézeteket sem kell keresni ennek alátámasztására. Az egyházi autonómia belső oldalának, a világi hívők önállóságának a kérdésében Márton Árontól e könyvben más helyen már olvashatók idézetek, ezeket nem kell megismételni. Álláspontom szerint Márton Áron a katolikus autonómia kérdésében ugyanazt képviselte, mint Prohászka Ottokár, látta az autonómia teljességét, az említett külső és belső oldalának összhangjában.

56 Uo., 65.

57 PROHÁSZKA Ottokár, *Az új idők áramában* = *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Iránytű*, 204–205.

Mindszenty bíborosnál a világi hívők apostoli küldetése, autonómiája, méltósága nem kidolgozott gondolat, nem is nagyon jelenik meg, legfeljebb egyszer, egy gondolat erejéig, az egyházközség szerepéről szóló cikkében, amelyet az Új Ember 1945. szeptember 23-án közölt.⁵⁸ Ebből arra következtettek, hogy Mindszenty József nem látta a katolikus autonómia teljességének a jelentőségét. Mivel pedig Prohászka a Habsburg-hatalom egyházpolitikájával szemben fogalmazta meg az autonómiát követelő írásait, nem tartom megkerülhetőnek azt a kérdést, hogy Mindszenty József egy Habsburg-királyságban mennyire szorgalmazta volna az autonómiának azt az oldalát, ami az államhatalomtól való függetlenséget jelenti. Történelmi dimenzióban nem beszélhetünk arról, hogy „mi lett volna” egy ilyen vagy olyan esetben; azonban ha egy Habsburg-királyság esetében *nem* szorgalmazta volna az egyháznak az államtól való autonómiáját, akkor azt kellene kijelenteni, hogy Mindszenty bíboros az egyházi autonómia külső oldalát sem látta, tehát *ebben az esetben* (csakis ebben az esetben!) semmit nem értett az egyházi autonómia mibenlétéről. De mivel papi és püspöki, érseki működését az első három év kivételével nem Habsburg-királyságban töltötte (s ezért Istennek legyen hála), így ezt a kijelentést nem tehetjük meg.

„A KÍVÁNATOS EGYRÉTEGŰ HÍVŐSREG”

A címnek választott idézet az *Emlékirataimban* jelent meg. A zalaegerszegi egyházközségről írta le ezt az egykori zalaegerszegi plébános, és hogy értsük, miről van szó, idézni kell a teljes mondatot, az utána következő mondattal együtt. „A kívánatos egyrétegű hívősereg helyett plébániámon képviselve volt a magyar társadalom minden rétege. Zalaegerszegen nagyszámú megyei és városi tisztviselő mellett iparosok, kereskedők és gyári munkások éltek, Zalabesenyő, Szent-

58 MINDSZENTY József, *Amit a viharestendő sürget. Krisztusban és korban megújódott szentpáli egyházközségeket az új időkben*, Új Ember 1945. szeptember 23.

erzsébethegy, Ebergény, Ságod és Vorhota községekben pedig földművesek és mezőgazdasági munkások laktak.”⁵⁹

Úgy tűnik, hogy Mindszenty bíboros (bizonyára már mint zalaegerszegi plébános is) meglepődött azon, hogy Zala vármegye székhelyének lakói között vannak (megyei és városi) tisztviselők, kereskedők, iparosok, gyári munkások, és az egerszegi plébániához tartozó filiális községekben ráadásul földművesek (önálló parasztok) és mezőgazdasági munkások (uradalmi és nagygazdánál dolgozó cselédek) is élnek. Tehát Zalaegerszeg (mely az 1910-es népszámlálás idején közel tizenegyezer lakosú város) és a környező falvak társadalma sokat tükrözött a korabeli magyar társadalomból. Mivel egy egyházközség rétegződése azonos kell hogy legyen a területén lévő társadalmi rétegződéssel, nem tudjuk, hogy Mindszenty bíboros mire gondolt. Magát a társadalmat szerette volna egyrétegűnek látni, vagy úgy gondolta, hogy az egyházközség a (szerencsére) tagolt társadalom egyik rétegét kiszemeli magának, és azt „pasztorálja”. A rendszerváltás előtti időkben láttam „szakosodott” pesti papokat, akik a kényelemszeretetüket, önimádatukat és a sznobizmusukat palástolták azzal a szöveggel, hogy „értelmiségre szakosodtunk”, „egyetemistákra szakosodtunk”. Aztán egy kicsit odébb mentem (én sokáig lakatos voltam, tehát az ilyen helyekről odébbálltam), és megmutatkoztattam előttem a korabeli fővárosi magyar egyház sokoldalúsága, mert odébb már „értelmiségre szakosodtunk” és „egyetemistákra szakosodtunk”. (Tizenegy éve egy százszáz lelkes faluban élek. A falvakban nem „szakosodnak” semmire, a jehovisták viszont kitesznek magukért.) *Nem hiszem, hogy Mindszenty bíboros ilyen „szakosodásra” gondolt, amikor a fent idézett szöveget leírta, Mindszenty bíboros nem volt vallási sznob.* Arra nem jöttem rá, vajon mire gondolhatott, de az bizonyos, hogy Mindszenty bíborost nagyon zavarta, ha valakinek más volt a véleménye, mint az övé (lesz még szó erről), és idegenül érezte magát a pluralista társadalomban. Ha egyáltalán volt valamikor „egyrétegű társadalom”, akkor az ősközösség lehetett ilyen még a Neander-völgyi időkben (szerintem az sem volt egyrétegű), illetve a jövőre vonat-

59 MINDSZENTY József, *Emlékirataim*, Szent István Társulat, Budapest, 1989, 24.

koztatva a kommunistáknak voltak valami ilyenféle elképzeléseik az „egyrétegű” (= osztály nélküli) társadalomról, amiről a bolsevik kény-szeregyenlősítés árulkodik.

Arisztotelész már természetesnek veszi, hogy a városállam társadalma tagolt, azaz rétegzett. „A városállam természet szerint egy bizonyos sokaság, (...) Ámde nemcsak szám szerint, hanem faj szerint (ami itt nem etnikumot, hanem pl. eltérő társadalmi csoportokat jelent; V. L.) is különböző emberekből áll a városállam: hiszen nem is alakulhat egymáshoz hasonló egyedekből.”⁶⁰ Ebből eredően az csak természetes, hogy „a városállam (...) mint fentebb mondtuk, plurális”.⁶¹ Hogy időben egy „kicsit” közelebb jöjjünk, Émile Durkheim azt a társadalomtípust, mely a legközelebb áll az egyrétegűséghez, és amelyet ő mechanikus szolidaritásnak nevezett, alig differenciált társadalmi szervezetnek és *elnyomó jogrendszernek* tartotta.⁶² Akinek Durkheim nem elég keresztény, annak idézzük Wilhelm Röpke ugyanilyen véleményét a társadalom *szükség szerű tagoltságáról*: „Minden egészséges, saját szilárd alapjain nyugvó társadalomnak van igazi struktúrája, közbenső fokozatokkal. (Azaz: van rétegződése; V. L.) Felépítése szükségképpen rangsoros, társadalmilag fontos tevékenység, teljesítmény és vezetői érték szerint tagozott.”⁶³ Johan Béla (a két háború között a magyar Belügyminisztérium egészségügyi államtitkára, a mikrobiológia és a közegészségügy hazai úttörője) kutatásaiból pedig az derül ki, hogy a kevésbé tagolt, az „egyrétegűséghez” így közelebb álló városok elmaradott társadalmi viszonyokat mutatnak. Ezek a városok sokszor falusias jelleget tükröznek, vagy nagy külterületi, elmaradott viszonyok közt élő lakossággal bírnak.⁶⁴

60 ARISZTOTELÉSZ, *Politika*, II., Gondolat, Budapest, 1969, 109.

61 Uo., 118.

62 *Szociológiai lexikon*, összeállította Raymond BOUDON – Philippe BERNARD – Mohamed CHERKAoui – Bernard-Pierre LÉCUYER, Corvina, Budapest, 1999.

63 Wilhelm RÖPKE, *A harmadik út (Korunk társadalmi válsága)*, Aurora, 1943, 24.

64 JOHAN Béla, *Gyógyul a magyar falu*, Magyar Királyi Országos Közegészségügyi Intézet, Budapest, 1939, 17–19.

Nem tudjuk, mit értett Mindszenty bíboros az „egyrétegű társadalom” alatt, de az biztos, hogy ez az egy mondat (és az azt követő, egyértelművé tevő mondat) azok közé a mondatok közé tartozik, melyek meghatározták gondolkodását, társadalom- és egyházképét. Azt értette volna, hogy a tömeg egységesen beáll ömögé, és kérdés nélkül engedelmeskedik? Ezt már az öszökvetségi próféták cáfolják, akik a népet jól ismerve sem olvadtak bele az uralkodó által elképzelt kollektivitásba, hanem inkább kettéfűrészeltették (Izaiás), pöcegödörbe (Jeremiás) és oroszlánok elé (Dániel) dobatták magukat. Azt jelentette volna az egyrétegűség, amit az ő beszédeit hallgató tízezrek odafigyeléséből olvashat ki a bíboros mai követője? Azokban a sok tízezres tömegekben, amelyek őt hallgatták – és amelyet a szónokló Mindszenty bíboros maga előtt látott, és bizonyára egyetlen rétegnek gondolt el –, a pluralista magyar társadalom nagyon sokféle embere volt jelen, akiket talán az akkor készülődő diktatúra elleni fellépés hozott közös nevezőre, de ilyen létszámban semmiképpen sem voltak „egyrétegű hívőereg”. Apám nagyon korán meghalt (a Kossuth téri sortűzben könnyebben sebesült túlélőként órára pontosan a sortűz tizenötödik évfordulóján öngyilkos lett), vele erről nem tudtam beszélni. De az a nagybátyám, akivel 1946-ban együtt szöktek Beneš Csehszlovákiájából Magyarországra, elmondta, hogy „miután átjöttünk, apáddal azért jártunk a pesti belvárosi templomba, mert ott jó kommunistaellenes beszédek voltak”. Apámról biztosan tudom, hogy 1948. május 13-án ott volt a Sziklakápolnánál rendőrségi lovasrohammal szétvert ötvenezres tüntetésen, amely fatimai ájtatosságnak indult, és ahol akkor tudtommal Mindszenty bíboros is jelen volt. Apámról azt is biztosan tudom, hogy nem járt semmilyen ájtatosságra, viszont a kommunista rendszerrel meghatározott okból szemben állt. Én úgy tudom, hogy ekkor a Sziklakápolnánál az egyházi iskolák államosítása (= a bolsevik rendszer bevezetése) ellen is tiltakoztak, és azt már el tudom képzelni, hogy akkor apám ezért ment oda. Egyébként templomban életemben legfeljebb ötször láttam. Nagyon sokan hallgathatták Mindszenty bíborost azok közül, akik diktatúraellenes közös nevezőt kerestek. Ettől még nem lettek „egyrétegű hívőereggek”.

Bibó István nagyon jól leírta, hogy a társadalomfejlődésben *milyen nagy jelentősége van a többrétegű, tagolt társadalomnak*. A nyugat-euró-

pai társadalomfejlődésben, „a hűbériség klasszikus berendezésében a társadalom minden tagjának életét személyes, emberi közvetlenséggel kialakított kapcsolatok szabták meg, nem pedig központosított uralkodó vagy uniformizált jogintézmények. Ez a rendszer (a nyugat-európai XI. századról van szó; V. L.) az egymást egyensúlyban tartó társadalomszervezeti viszonyoknak a végtelen sokaságán épült, melyek mindinkább feloldották, személyivé és közvetlenné tették a teljes és egyoldalú kiszolgáltatottságnak az ókori, bizánci és közlekeleti társadalmakra oly jellemző viszonyait. Természetesen nem ismerte ez a rendszer a szabadságnak és egyenlőségnek nagy összefogó intézményeit sem, hanem *kis körökben* megvalósuló, biztosított és kölcsönös személyes szolgáltatásoknak, kötelezettségeknek, jogoknak és szabadságoknak a sokaságában élt.”⁶⁵ Bibó leírja, hogy a nyugat-európai társadalomfejlődésben a hűbéri rétegződés egyensúlya kialakított egy gazdagon tagolt, földjéhez, munkájához, szakmájához, szabadságához erősen ragaszkodó társadalmat, mely „eredményesen szembe tudott fordulni a hatalomkoncentrációnak, az egyoldalú alávetésnek a kísérleteivel”.⁶⁶ A hatalomkoncentrációnak és az ebből eredő egyoldalú alávetettségnek (= a legszélesebb rétegek kiszolgáltatottságnak) ilyen módon a gazdagon tagolt, sokoldalúan rétegzett nyugati társadalom tudott ellenállni. Ezzel kapcsolatban nagyon lényeges megállapítása Bibónak az, hogy „a társadalomfejlődésnek ez a szabadság kis köreire felépített és a szabadság felé haladó jellege a középkorban és újkorban nyugatról keletre haladva csökken”.⁶⁷

E tanulmányában Bibó István két okát is látja annak, hogy a magyar társadalomfejlődés letért a nyugat-európai útról. Az egyik, hogy a Dózsa-forrádalom után a magyar főnemesség és köznemesség Werbőczy személyén keresztül a magyar parasztsággal szembeni érdek-közösségen egyesült. „A másik ok, ami miatt a Dózsa-forrádalom leverése végzetes fordulóvá vált, az, hogy a mohácsi vész és a Habsburg-királyság következett utána. Valószínűnek kell tartanunk, hogy

65 BIBÓ István, *A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme* = Uő., *Válogatott tanulmányok*, II., 491.

66 Uo., 492.

67 Uo., 493.

Magyarországot a rideg, uniformizált elnyomáson alapuló kelet-európai úr-jobbágy világba végleg ez a fordulat taszította bele.”⁶⁸

Egyrétegi társadalom természetesen soha nem volt és nem is lesz, de voltak ehhez közelítő, a fent idézett szerzők szerint *alávetettség* alapuló, *elnyomó jogrendszerek*. Max Weber tradicionális uralomnak nevezi ezt, és a következőket írja róla. „Tradicionálisnak nevezzük az uralmat, ha legitimitása és a legitimitásba vetett hit a régről áthagyományozott (emberemlékezet óta fennálló) rend és az úri hatalmi jogok szentségén alapul. (...) Az emberek nem a lefektetett szabályoknak, hanem a tradíció által – vagy a tradicionális uralkodó által – kijelölt személynek engedelmeskednek.”⁶⁹ Mivel itt említve lett egy bizonyos tisztség, az uralkodó, le kell szögezni, hogy a *parlamentáris monarchiákban*, amelyet Nyugat-Európában látunk, az uralkodóra fel lehet esküdni, de a *polgárok* életét a *lefektetett szabályok* határozzák meg, éppúgy mint azokban a más demokráciákban, melyek történetesen köztársaságok. (Vagyis teljesen mindegy, hogy mi az államforma, a parlamentáris demokrácia a lényeg.) Az *abszolutisztikus monarchiákban* pedig (melyet számunkra a Habsburg-abszolutizmus különböző fokozatai testesítenek meg) az *alattvalók* életét sokkal inkább az *abszolút monarchia mint uralkodó* (az uralmi alávetettség forrása) határozza meg. Aki itt elkezd játszani a szavakkal, és azt hangsúlyozza, hogy „de az angol királynő is uralkodó, és a brit állampolgárok az alattvalói”, az semmit nem ért az abszolutizmus és a parlamentarizmus, az uralmi alávetettség és a demokrácia közötti különbségből. Max Weber elmondja még a tradicionális uralomról azt, hogy az igazgatási csoport tagjait olyan személyes bizalom fűzi az úrhoz, aminek alapján ők a „szabad kegyencek”.⁷⁰

Kik lehetnek ezek a „szabad kegyencek” a tizenkilencedik század és a huszadik század első felének magyar társadalmában? Hozhatnánk jó néhány példát, itt most legyen elég Illyésre hivatkozni: „Az urak, a földbirtokostól le a gazdasági gyakornokig szabadon rendelkeztek a cselédeknek nemcsak a két kezével, hanem az egész testével,

68 Uo., 498.

69 MAX WEBER, *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*, I., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 233.

70 Uo., 234–235.

s ez ellen nem lehetett apelláta, nincs is. Van hely, ahol a gazdasági tisztok (az uradalmi cselédek felett diszponáló gazdatisztek; V. L.), de még a cselédházakban fölcseperedett parancsolók is majdnem minden lányt berendelhetnek magukhoz, ha nagyon akarják.”⁷¹ Szintén ő írja, hogy „a háború után (az első világháború után; V. L.) kapott lábra rövid időre az a divat is, hogy a megsértett cselédek bírósághoz vagy a legközelebbi falu csendőrségéhez panasszal fordultak. Erről hamarosan leszoktak. A csendőrök elég gyakori vendégek a pusztán, de nem a cselédek meghívására. Az uradalom fogadja őket, sok helyen állandó helyiséget tart fenn részükre, valami külön vállaltókamrát, amely pihenőhelyre vagy egyéb célra egy pillanat alatt berendezhető. A cselédek vállaltószobának nevezik.”⁷² Arról is ír Illyés, hogy a Dózsa-felkelés leverése utáni törvénykezés valóban egyetlen réteggént kezelte az amúgy tagolt magyar paraszttársadalmat, a Werbőczy-féle törvénykezés egységes alávetettségbe szorította a magyar parasztot. „A hon védelme helyett a föld kitűnő védőinek kora ez, Werbőczyé, aki szintén nem ismert különbséget paraszt és paraszt között. (...) A Tripartitum a parasztok közt a legtökéletesebb egyenlőséget léptette életbe. 'A parasztnak ura földéin azok örökségére nézve (...) semmi joga nincs, hanem az egész föld tulajdona is földesurait illeti' (idézi Illyés a *Hármaskönyvet*; V. L.). Ami azt jelenti, hogy törvény szerint a parasztság is cseléd sorba süllyedt.”⁷³ Egyrétegű társadalom soha nem volt – de akkor ez egy lépés volt afelé.

Az idézett Illyés-szövegek már felvetik, hogy – képzavaros kérdéssel – milyen összetétellel képzelhette el Mindszenty bíboros az egyrétegű hívőserget. Képzavaros kérdés ez, mert egyrétegűségben nem lehet összetételről beszélni, de idézzünk még a korszak tényfeltáró magyar irodalmából, milyen is volt a korabeli magyar társadalom leginkább kiszolgáltatott és legnépesebb rétege. Kovács Imre írja, hogy „ha az agrárproletárokhoz hozzászámítjuk a 2.2 milliónyi városi proletariátust, kitűnik, hogy közel 6 millió lélek, az ország lakosságának kétharmada proletár!”⁷⁴ „A nagybirtokon és a

71 ILLYÉS Gyula, *Puszták népe*, Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt., Budapest, é. n. (első kiadás, 1936), 175.

72 Uo., 116.

73 Uo., 74.

74 KOVÁCS Imre, *A néma forradalom*, Cserépfalvi, é. n. (1937). 107².

nagyparasztnál dolgozó munkás tehát nem ismerte a szabályozott munkaidőt: dolgoznia kellett, vagy éhen halt.”⁷⁵ Kovács Imre a parasztságon belüli rétegződést patologikusnak tartja, mert a két háború közötti Magyarországon egy paraszt (a nagygazdákról van szó itt) azzal tűnhetett ki, hogy az urak kegyeit kereste. „Az urakkal barátkozó parasztok nem szívesen dolgoznak, cselédet tartanak, napszamosokat fogadnak, kivonják magukat a munka alól.”⁷⁶ Kovács Imre 1945-től a Nemzeti Parasztpárt főtitkára volt, azé a párté, amelyet Mindszenty nemes egyszerűséggel besorol a „marxista pártok” kategóriába. Kovács Imre huszonhárom éves korában írja meg *A néma forradalom* című fő művét, majd még több más, hasonlóan radikális valóságfeltáró könyvet, melyekért a Horthy-korszak bírósága nemzetgyalázás címén elítéli. 1937. március 15-én – huszonnégy éves ekkor – ő olvassa fel a Nemzeti Múzeum lépcsőjén a Márciusi Front 12 pontját, melyek a magyar polgári demokrácia alaptételei lehettek volna. A háború alatt a németellenes függetlenségi mozgalom tagja, a német megszállás után illegalitásban él, angol kapcsolatai miatt akár hóhérkézre is kerülhetett volna. 1942-ben le is tartóztatták, Illyés a kolozsvári könyvnapon Szombathelyi Ferenc vezérkari főnöknél járt közben, hogy bocsássák szabadon. 1945 és 47 között országgyűlési képviselő, 1946-ig a Parasztpárt főtitkára, szovjetellenes függetlenségi politikát folytat. 1947-ben emigrál, előbb Svájcban él, majd 1949-ben áttelepül az Egyesült Államokba, ahol tagja lett az emigrációs árnyékkormányként működő Magyar Nemzeti Bizottmánynak. Emigránséletében rendszeresen publikált a müncheni Látóhatár című folyóiratban. Nem tartom kizártnak, hogy a hetvenes években hallottam a hangját a Szabad Európa Rádióban. Azt viszont kizártnak tartom, hogy „marxista” pálya lett volna az övé, soha semmi köze nem volt a marxizmushoz, ezt legfeljebb egy középkori gyökérzetű legitimista gondolhatná így, miként a Parasztpárt 90 százalékáról is.

Féja Géza a mezőgazdaságból kiszorult, útépitéseken dolgozó föld nélküli földmunkások anyagi viszonyairól leírja, hogy „hajnali

75 KOVÁCS Imre, *A parasztéletforma csödjé*, Bolyai Akadémia, 1940, 155.

76 KOVÁCS Imre, *Magyar feudalizmus. Magyar parasztság*, Cserépfalvi, 1945, 108.

fél 4-től este fél 9-ig tart a munka. Csupán rövid ebédszünet szakítja meg. (...) Évről évre csökken a munkabér. Ezért a kemény munkáért 1929-ben még napi 7 pengőt kerestek. Ma azonban 3 pengő 10 fillér a legnagyobb napi kereset.”⁷⁷ Ma is ismerős a korszak gagyi slágere a havi 200 fix biztonságáról. Hatnapos heti munkaidővel számolva (hajnaltól estig tartó talicskázásért és lapátolásért) 1932-ben körülbelül „havi 70-80 fix” járt. Heti körülbelül 18 pengő jövedelemből a fele elment arra, amit a földmunkás megevett, hogy fel tudja emelni a lapátot és az agyagban tudja tolni a teli talicskát. A másik feléből a család koplalt.⁷⁸ Féja Géza példatárából is lehetne hosszan idézni, hogy hogyan élt a magyar társadalom kétharmada. A hosszas idézéstől eltekintek. Féja a Mindszenty bíboros által lemarxistázott Nemzeti Parasztpárt szellemi köréhez tartozott, a *Viharsarok* című, szintén 1937-ben írt könyvéért Kovács Imréhez hasonlóan ő is elszenvedett egy nemzetgyalázási pert. 1945-ben azért nem tudott bekapcsolódni a politikába, mert a kommunisták elől – ahogy Németh László is – belső száműzetésbe vonult a Viharsarokba.

1990 körül beszéltem Püski Sándorral Németh Lászlóról és Féja Gézáról. Püski Sándor 1944 szeptemberében szülőfalujába, Békésre ment, hogy a lehető leghamarabb átvészelve a változást. Féja Géza és Németh László is ide húzódtak 1945 elején. 1945. március 15-én békési diákok röpcédulákat készítettek a függetlenséget szorgalmazva. Ekkor a kommunista hatóságok „felforgató elemekként” letartóztatták Némethet és Félát is. 1945-ben Erdei Ferenc (egy kriptokommunista parasztpárti) belügyminiszter a kisujját sem mozdította a letartóztatott Németh László és Féja Géza ügyében. Erdei egy parasztpárti gyűlésen Békésen járt ekkor, és (ahogy Püski Sándortól hallottam) „tíz lépést nem volt hajlandó megtenni Németh László és Féja Géza érdekében”. Amikor Püski Sándor bement a rendőrségre emiatt, Németh Lászlót és Féja Gézát a fal felé fordítva látta. Rövidesen mindkettőjüket szabadon engedték, de Féja ezután Békéscsabán, Németh László pedig Hódmezővásárhelyen vállalt belső száműzetést. Féja 1956-ban, a forradalom alatt a Békés megyei Sza-

⁷⁷ Féja Géza, *Mi lesz a földmunkásokkal?* = Uő., *Magyar baláltánc*, Szépirodalmi, Budapest, 1984, 13.

⁷⁸ Uő., 14.

badság Rádióban a forradalom melletti hitvalló beszédet mondott, amelyet a Magyar Honvéd című forradalmi lap 1956. november 1-jén közölt: „Polgártársaim, magyarok! Tudatom Békés megye népével, hogy a Duna völgyében csoda történt: nemzet született! Hálát adok az egyetlen és igazságot osztó Istennek, hogy megélhettem ezt a napot. (...) A mellem verem! Magyar szalmatúzról beszéltünk és néztek: tűzünk bevilágítja a Földet. A magyar név szerte a világon a legmagasabb emberi rangot jelenti. (...) Dózsa György óta vagy vérbe fojtották, vagy elsikkasztották az igazi magyar forradalmat. Polgártársaim! Most éljük sorsunk legnagyobb próbáját: ennek a forradalomnak győznie kell, mert akik hősök és igazak voltak a harcban, hősök és igazak lesznek a békében is” – harsogta Féja Géza 1956 októberének utolsó napjaiban a Viharsaroknak a forradalom által létrehozott szabad rádiójában. (1976-ban én 22 éves voltam, Féja Géza 76. Találkoztam vele ekkor. Meglehetősen lázadó külsőm lehetett, mert a jó öreg rebellis ezzel az önjellemzéssel dedikált nekem: „öreg híve, Féja Géza”).

Ha kísérletet teszünk annak megfejtésére, hogy mire gondolhatt Mindszenty bíboros az „egyrétegű hívőserég” igényének megfogalmazása közben, nem tekinthetünk el annak tudomásulvételétől, hogy a Nemzeti Parasztpárt lemarxistázásával a legkiszolgáltatottabb milliók érdekvédőit, az idézett magyar írókat is megbélyegezte, hiszen ők e párthoz kötődtek. Ez bizony nem vet jó fényt az „egyrétegű hívőserég” igényére, és az azt megfogalmazó bíborosra. Ha létezne egyrétegű társadalom, akkor az homogén lenne. Ez abszurdítás, de utalni kell egy ezzel a feltételezéssel kapcsolatos következményre: homogén társadalomban *nincs mobilitás*. Mindszenty bíboros minden bizonnyal azért gondolkodott „egyrétegűségben”, mert elfogadta a társadalom adott állapotát, és *nem gondolkodott társadalmi mobilitásban*. Az „egyrétegű hívőserég” igénye lelkipásztori homogenitásra, lelkipásztori egyszólamúságra utal. A „tömegpasztoráció” épül ilyen felfogásra, ami pedig kedvez a vezéri szerepnek.

Alternatíváink közül Prohászka Ottokár szerint a demokrácia és a társadalmi *haladás* elhagyhatatlan velejárója a *mobilitás*, a *társadalmi átrétegződés*. (A „*haladás*” kiemelve: Mindszenty bíboros ajakbigygyesztve, lekezelő módon használta ezt a szót az *Emlékirataimban*.)

Prohászka *mint nem hatalmi, hanem evangéliumi keresztény* arról is meg volt győződve, hogy az evangélium nem kerékkötője, hanem előmozdítója a társadalmi haladásnak, az evangéliumra, a vallásra hivatkozva senki nem lehet kerékkötő. „Nálunk is az a társadalom, mely ki fog fejlődni (...), nem lehet más, mint az, melyben a *főszerepet a munkásság játssza*, amelyben a *demokrácia* a vezető elem. (Munkásság és demokrácia: ezek együtt a nyugati társadalom biztosítékai, csak tudni kell, hogy melyik mit jelent; V. L.) Ez szakítást jelent a hűbéri kor valamennyi hagyományaival (...) A *folytonos emelkedés* az alsóbb rétegeket a felsőbbekkel ellenkezésbe hozza; az uralkodó és vezető osztályok jól érzik magukat javaik és jogaik élvezetében, s az emelkedő osztályokat betolakodóknak nézik. (...) Az elhelyezkedésnek (a szegény rétegek felfelé történő mobilitásának; V. L.) meg kell történnie, azt föltartóztatni nem lehet. (...) A fejlődést pedig semmi eleventől nem tagadhatjuk meg.”⁷⁹

A katolikus kereszténység kritikáját is megfogalmazza azzal, hogy vannak katolikusok, akik megváltoztathatatlanak tartják a fennálló társadalmi viszonyokat, ezzel kimerevítik a rétegek közötti határokat. „Nekünk katolikusoknak, az az öreg hibánk, hogy (...) a tényleges állapotokkal nagyon is összenövünk s a ténylegesen fennálló ráruházzuk az isteni rendnek és akaratnak tekintélyét.”⁸⁰ A hit, a vallás, az egyház nem lehet a társadalmi változások fékje, éppen ellenkezőleg! „Akik azt gondolják, hogy az evangélium fölöslegessé teszi a társadalmi átalakulást, vagy hogy egy csapással nyélbe üti a *mindenkorra* érvényes társadalmi rendet, azok sem azt nem tudják, hogy mi az Isten országa, sem azt nem értik, hogy mi a társadalom. (...) A *mai szociális mozgalom ideális rokonságban van az evangéliummal.*”⁸¹ Prohászka meg van győződve arról, hogy a rétegződést okozó emberi különbségek mint a fejlődés elősegítői a teremtés rendjébe valók, és ezek nélkül el sem képzelhető a haladás. „A világot Isten nem kiváltságos rendek kedvéért teremtette, hanem az egész emberiségért (...) Van a teremtésben, van az emberiségben különbözőség (...) A kü-

lönbezőség emeltyűje a haladásnak; a küzdelem kifejti a tehetségeket.”⁸² A különbözőség tehát adottság, de ki nem merevíthető, a haladást kell szolgálnia.

Prohászka Isten tervével ellentétesnek tartja a mozdulatlan társadalmat, *nemkívánatos* az, ami kimerevedett, lezárt. „Valami végleges, eszményi állapotot a társadalom alakulásában hiába képzelünk. (...) Az Úr Jézus – mint már annyiszor említettem – nem teremtette meg a társadalomnak eszményi, non-plus-ultra állapotát.”⁸³

Shvoy Lajos püspökké szentelése előtt az esztergomi főegyházmegye papja volt és a Regnum Marianum közösségéhez tartozott. Ez annyit jelentett, hogy 1919-es plébánosi kinevezéséig hittanárként dolgozott a Dohány utcai polgári iskolában, eközben a Regnum Damjanich utcai házában lakott, és az itteni fiúinternátus prefektusa volt.⁸⁴ A Damjanich utcai Regnum-ház a Budapest-erzsébetvárosi plébánia akkori területén, a Keleti pályaudvar és a Damjanich utca közötti „pesti Csikágó” határán volt, ahol kis területen sok kicsi, jobbra szoba-konyhás lakásban nagy népsűrűség volt, szakképzett és szakképzetlen munkások, munkanélküliek, kistisztviselők egyaránt laktak ott. De közel volt a Városliget, a Fásor (a Nobel-díjasokat adó hírneves evangélikus gimnáziummal) és Belső-Zugló, melyek környékén leginkább jómódúak laktak. A Regnum-ház fiúinternátusában minden társadalmi réteg képviselve volt. A szegények ingyenességet vagy kedvezményes térítést élveztek, a gazdagok emelt összeget fizettek, ami fedezte a szegények költségeit is.⁸⁵ Volt tehát társadalmi rétegződés – és volt szolidaritás a rétegek között. A *Regnum Marianum internátusa és közösségei a korabeli Budapest társadalmi mobilitásának elsőrangú csatornái voltak*. Shvoy Lajos, aki tisztviselő szülők gyermekeként a budai Várnegyedben, meglehetősen anyagi biztonságban nőtt fel, tisztában volt a társadalmi rétegződés kérdésével, és a *sokrétegségből* kihozható lehetőségekkel. Az internátusban kis csoportok, későbbi kifejezéssel akár úgy is mondhatnánk, bázisközösségek működtek,

79 PROHÁSZKA Ottokár, *Az evangélium s a munka*, 243.

80 Uo., 247.

81 PROHÁSZKA Ottokár, *Az evangélium és a szociális fejlődés = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; A diadalmas világnézet*, 249–250.

82 PROHÁSZKA Ottokár, *Az egyház demokráciája*, 37.

83 PROHÁSZKA Ottokár, *Az evangélium és a szociális fejlődés*, 256.

84 SHOY Lajos, *Önéletrajz*.

85 DOBSZAY János, *Így – vagy sehogy. Fejezetek a Regnum Marianum életéből*, Zászlónk Könyvek, Budapest, 1991, 11., 20.

melyeket a kongregációk képeztek. Ezek korra, műveltségre, érdeklődésre való tekintettel lettek kialakítva, és nagyfokú önkormányzatot élveztek. A kongregációkhoz nemcsak az internátus lakói tartoztak, azoknak a fővárosi polgári és középiskoláknak a diákjai is bejártak, akiknek iskolai hittanára a Regnumhoz tartozott és a Damjanich utcai házban élt.⁸⁶ Ez a ház így a budapesti nem szerzetesi iskolák pasztorációs központja volt, megvalósítva a különböző társadalmi helyzetű diákok nagyfokú integrációját. Egy szegény gyerek számára a Regnum Marianumhoz tartozni, különösen az internátus lakójaként, egyet jelentett a továbbtanulással, a felfelé történő mobilitással. Barátságok szövődtek itt akár a Thököly úti és fasori villákból jövő gyerekek, valamint mondjuk a Garay téri hordárok és a Hernád utcai iparosok gyerekei között.

A tanácsköztársaság 1919-ben fennállásának rövid idejére államosította a Regnum Marianum Damjanich utcai házát. A ház udvarán volt a Regnum kápolnája (melynek kriptájába 1940-ben Mailáth püspököt temették), tartani lehetett attól, hogy a kápolnát is államosítják. Mivel a tanácskormány plébániatemplomokat nem államosított, az esztergomi érsek plébánia-rangra emelte a kápolnát, melynek mint plébániatemplomnak a „pesti Csikágó” lett a területe. Plébánosnak Shvoy Lajost nevezték ki, a tanácskormány bukása után pedig emellett házfőnökké is megválasztották őt a regnumi papok. A változatlanul a Regnum-házban lakó Shvoy mint plébános úgy alakította ki az egyházközséget, hogy az a világi hívők aktivitására épülő élő szervezet lett, erről még lesz szó a következő fejezetben. 1927-ben történt székesfehérvári püspöki kinevezéséig Budapestnek azt az egyházközséget vezette, mely a társadalmi rétegződésben meglehetősen hátrányos helyen volt. Élő egyházközséget szervezett itt.

Szintén a következő fejezet témájához tartozik, de a rétegződéssel kapcsolatban meg kell említeni, hogy Shvoy Lajos püspökségének hosszú ideje alatt hozzávetőleg megduplázta a székesfehérvári püspökség egyházközségeinek és templomainak számát. A legtöbb egyházközséget éppen a Fejér megyei „puszták népe” számára alapította.

⁸⁶ Uo., 17–18.

Márton Áron lelkipásztori tevékenysége is a társadalom sokrétűségét vette alapul. Az volt számára a lényeg, hogy a világi hívők, a több-rétegű társadalom tagjai egyaránt tisztában legyenek apostoli küldetésükkel. Álláspontja szerint a társadalmi sokrétűségben a hivatástudat teremti meg az egységet, melyet viszont a pedagógiának kell kialakítania. „Nekünk a falusi bírótól az országgyűlési képviselőig, a bábaasszonytól az orvosprofesszorig, a foltozó vargától a nagy gyárosig, a falusi tanítótól a püspökig minden poszton a legkiválóbb és felelősségük tudatában lévő emberekre van szükségünk. S ha a sokat emlegetett népi egységet is komolyan akarjuk, meg kell tanulnunk és elsősorban a jövő nemzedéknek a tudatába bele kell égetnünk, hogy a népért végzendő munka nem külön foglalkozási ág, hanem minden hivatással elválaszthatatlanul együtt járó kötelesség. Aki a közösségből él, a közösségnek munkával és felelősséggel tartozik, ami megint éppúgy érvényes az ügyvédre, politikusra és tanárra, mint a papra, tanítóra és falusi bíróra. És iskoláinkra vár a szép feladat nagyobb része, hogy a kezünkön átmenő nemzedékek nevelésével népünket mind egyediben, mind pedig közösségében versenyképesen előkészítsék a létért folytatott harcra.”⁸⁷

Márton Áron tudta, hogy ami a rétegződésben botrány, az nem más, mint az egyes rétegek közötti nagy távolság, amit lehetetlen átlépni. Tegyük hozzá: ahol nagy távolság van az egyes rétegek között, ott nagyon kevés valóban értelmezhető réteg van (statisztikailag kevés réteget lehet analizálni), a „kevés réteg” pedig közelebb van az „egyrétegű” társadalomhoz, mint az a társadalom, mely kis átmenetekkel, gazdagon tagolt. Az imént láttuk Kovács Imrénél, hogy a két háború között a magyar társadalom kétharmada nyomorog. Márton Áron szintén egy, a nagy tömegek számára áthághatatlan szakadékról beszél. „Népünk tömegénél a nyelv és a vér közössége mellől hiányzott a kultúra közössége. Munkáját évszázadokon keresztül igénybe vették kultúrák építéséhez, de a kultúra tartalmából nem részeltették, áldásait nem vitték el hozzá, magyar mivolta az emberi élet nagy értékeihez közelebb nem hozta. Egy pompázó kultúra közvetlen tövében elhagyottan

⁸⁷ MÁRTON ÁRON, Az eszmény nyomán = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 93.

élt, a kultúra közösségből kifejeztették. Kevesek büszkélkedtek, hogy milyen művelt nemzet vagyunk, a nemzet nagy részének azonban a büszkeség tartalmáról tudata, és a nemzeti elkülönülésre kézzelfogható különösebb oka nem volt.”⁸⁸

Márton Áron meggyőződése volt, hogy a rétegek közötti kohéziót a kultúra adja, a katolikus iskolának tehát a mobilitás csatornájává kell lennie. „Ha középiskoláink növendékeit a szülők foglalkozása és lakóhelye alapján osztályozzuk, tanulságos megállapításhoz juthatunk. (...) középiskoláinkba nem azok jutnak be elsősorban, akik tehetségesek és arravalók, hanem akik közel kapják s aránylag kevés költséggel megúszhatják; nem azok, akiknél igény a továbbtanulás, hanem akiknek szülei bírják; nem a legjobbak, (...) hanem akiket helyzetük utal be, elég sokszor tehetségükre való tekintet nélkül”.⁸⁹ Az iskola szerepe tehát az, hogy elősegítse a rétegek közötti mozgást, a társadalom átrétegződését, amit Prohászka is fontosnak tartott. *Nem katolikus gondolat a társadalmi határok kimerevítése.*

Befejezésül egy mondat XIII. Leó pápától, a *Rerum novarum* című enciklika 14. pontjából: „Elsősorban szögezzük le, hogy el kell fogadnunk azt az emberi adottságot, amely szerint az utolsók az elsőekkel nem válhatnak egyformákká, bár a szocialisták emellett kardoskodnak.” Ott lenne egyrétegű a társadalom, ahol az utolsók az elsőkké és az első az utolsókkal egyenlőkké válnának. XIII. Leó pápa álláspontja szerint a szocialisták emellett kardoskodnak. Egy katolikus tehát nem kardoskodhat ilyenféle egyenlősítés, „egyrétegűsítés” mellett. Ha létezne egyrétegű társadalom, akkor feltétlenül az abszolút monarcháknak és a diktátoroknak kedvezne.

88 MÁRTON ÁRON, *Nemzet és kultúra* = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 80.

89 MÁRTON ÁRON, *Templom és iskola* = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 101.

AZ EGYHÁZKÖZSÉG MINT KÖZÖSSÉG

A régi egyház (ennek jelentését Prohászka meghatározta) *nem kereste fel a népet*. A pap bent ült hivatalában és várta az ő kedves híveit, amit tehetett, mert jöttek. Legalább akkor jöttek, amikor papra volt szükségük – keresztelezés, elsőáldozás, bérmlás, esküvő, temetés. Körülbelül ennyi, a régi egyház kedves hívei legalább eme alkalmakkor találkoztak papjukkal, a tisztelendő úrral, és természetesen láthaták őt a vasárnapi misén. (Mintha egy „laikus” – azaz beavatatlan, pedig a laikosz néphez tartozót jelent – nem lehetne más, mint a tisztelendő urak „pasztorációs” munkájának a tárgya.) Az egyház az őkeresztény idők elmúltával *formális, jogi intézménnyé lett, sok ponton összenőve a világi hatalommal*. Nagyon hosszú ideig élte azt az életét az egyház, amit nagyon jól jellemez egy történet, amelyet talán egy hónapja hallottam: 1940 körül itt, Nyugat-Magyarországon egy egyházi uradalom gazdatisztje háromnapig favágásra ítélte egy fiatal férfit, mert a pap jelentette neki, hogy az illető misét mulasztott. (Elképesztő: a pap jelenti a gazdatisztnek!) Ez a fiatal férfi 1945 után beállt rendőrnek, és nem viselkedett az egyház barátjaként. (Aki „jó katolikusként” ezt a férfit az egyháza által rá szabott kényszerpálya miatt bármilyen címkével illeti, azt én „rossz katolikusként” cinikusnak nevezem.) Jól jellemzi a régi egyház mentalitását az a történet is, amelyet egy 1930-ban lányanyától született, gyermekkorától bélyeget hordozó férfitől hallottam: a „tisztelendő úr” (vajon mitől tisztelendő?) személyenként annyi körmöst osztott ki a nebulók között, ahány apostolnak nem tudták a nevét. Ez a férfi nem rendőr lett, hanem segédmunkás és alkoholfüggő – az utóbbtól az isteni kegyelem megszabadította. El lehet képzelni, hogy a régi egyház eme „tisztelendő urai” hány ateistát neveltek ki a rájuk bízott gyerekek közül. (Idősek otthonában dolgozom, tudnék történeteket mesélni a „rég egyház” egyesek által visszavágyott valláspedagógiájáról.) A nép, mely Prohászka idején már 900 éve élt egyházközsegekbe tagozódva, *nem érezte magáénak az egyházat*. Prohászka eddig idézett szövegeiben már találtunk erre utalásokat. A tizenkilencedik század végére a kizsigerelt gyári munkásság, az uradalmi cselédség, a teljesen más helyzetben élő szabadgondolkodó értelmiséggel együtt, ha formálisan az egyházhoz

tartozott is, mégis idegen volt saját egyházában. Ezért az, hogy az egyházközség hogyan váljon közösséggé, a huszadik század egyik legfontosabb egyházi kérdésévé lett. Az autonómia, a világi hívők önállósága és alanyi mivolta (a „pasztorációs tárgy” helyetti), a lelkipásztori hatások – olyan egymással is összefüggő tényezők ezek, melyektől az egyház további jövője függ. Az egyház ellenségei éppen ezért támadnak minden egyházi közösséget az autonómiával, a világi hívők szerepvállalásával együtt, hogy a határfokot rombolják. Az igényre, hogy az egyházközség legyen közösség, Mindszenty bíboros is nyitott volt, aktivitást is fejtett ki ebben az irányban. Ezért e téma önálló fejezetet érdemel, a gondolat történetének állomásaival, az alternatívák ez irányú aktivitásának megvilágításával.

Prohászka a régi egyház kiüresedésének okát abban látja, hogy túlhaladott társadalmi formákkal nőtt össze, azokhoz ragaszkodik, így a jelenhez alkalmazkodni nem tud. „A feudalizmusba s a rendi alkotmányba belemerevedett egyház, miután neki is kellett a rendi alkotmánnyal romba dőlnie, sehogy sem tudta visszahódítani az elveszett tért, (...) mert mindig csak visszavágyik, s visszasír a visszahozhatatlan múltba s a jelen igényekhez alkalmazkodni nem tudott.”⁹⁰ Prohászka úgy látta, hogy az egyházközség a világi hívők önállóságának a kerete, és az egyházközségnek mint hitközségnek végre be kell állnia az apostoli munkába. „Nemcsak a családnak s az iskolának kell beállania az apostoli munkába, hanem a hitközségnek is. (...) alakítások ki mindenütt a hitközségeket! (...) Több apostol kell a mai világnak!”⁹¹ Ebben az elgondolásban az egyházközség olyan szervezet, ahol a kereszténység nemcsak a pap dolga. Abban a helyzetben, mely a régi egyházat jellemzi, „a pap, a tanító magára hagyatva áll a közösségben, hol százan s ezren nézik s vállukat vonogatva mondják: 'ez nem a mi dolgunk'. (...) Dehogyan nem az ő dolguk! (...) S éppen, mert mindnyájunk dolga, azért mindnyájunknak ki kell abból venni a részünket –, mindnyájunknak, nemcsak híveknek, de apostoloknak is kell lennünk.”⁹² Valóban hívőnek lenni és apostolnak lenni tehát egy

és ugyanaz. A régi egyházban bizonyára másként volt, de a modern időkben az egyház lelkipásztori hatásfoka akkor lesz „csúcsra járatható”, ha a pap és a világi hívő kölcsönösen elfogadják egymást: a pap nem kezeli kiskorúként a világi hívőt, aki számos dologban éppen-séggel többet is tudhat, mint ő, a világi hívő pedig a papírkeresztény mentalitástól elszakadva nem vonogatja a vállát az egyház ügyeire, mondván: „a papok dolga”. Ahol a pap és a világi hívő nem fogadják el egymást, ott az egyház saját magát nem fogadja el. Ezen az önértékelési zavaron egyetlen pszichológus sem tud segíteni! Lesz még szó e fejezetben a Regnum Marianum egyházközségről, melyet 1919 és 27 között Shvoy Lajos fejlesztett az új apostolság fórumává, és ahol bebizonyosodott: az új egyház utánamegy a népnek. Itt most csak arra hivatkozunk, hogy Prohászka az idézett írásában Krisztus 72 tanítványa közé méltónak tartja a Regnum Marianum egyházközség világi apostolait, akik nélkül Shvoy Lajos nem tudta volna élő közösséggé alakítani egyházközségét.

Prohászka több helyen hivatkozik az ősegyházra mint normára. Ennek alapján számára az egyházközség testvéri közösség és szociális biztonság. A testvéri közösségről akár a frázisokok szintjén is lehet nyilatkozni, vagy akár prédikálni (magam is sokszor hallottam ezt), de a közösséget az teszi valóban testvérivé, hogy szociális biztonságot nyújt tagjainak. Az újszövetségi Szentírás nyelvén a „közösség” szót a „koinónia” fejezi ki, ami viszont a „koinoo” igéből származó kifejezés. Ez utóbbi szótári jelentése: részt vesz valamiben, közössé tesz, közösen bír.⁹³ Az újszövetségi Szentírás nyelvén tehát a közösség nem frázis, nem jól hangzó prédikációs fordulat, hanem részvétel egymás életében. A gazdagok és a szegények tehát részt vesznek egymás életében! Az Újszövetség nem ismeri a szlogen-szolidaritást, hanem csakis azt, ami szociális biztonságot nyújt a testvéreknek. Prohászka látja saját kora társadalmának széthúzó erőit, a robbanással fenyegető szociális feszültségeket. Az általa megfogalmazott egyházközségi gondolat szerint „minden hitközség (...) Krisztus családja, s legyen gondja, hogy ne legyen abban a családban senki, aki éhezik, mialatt mások lakmározz-

90 PROHÁSZKA Ottokár, *Az egyház demokráciája*, 44.

91 PROHÁSZKA Ottokár, *A katolikus élet megszervezéséről*. = Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái; Világosság a sötétségben*, 276.

92 Uo., 277.

93 SOLTÉSZ Ferenc – SZINYI Endre, *Ögörög–Magyar Szótár*, Sárospatak, 1875. (Hasonmás kiadása: Könyvértékesítő Vállalat, Budapest, 1984.)

nak (...) Közelebb kell jutnunk egymáshoz, közelebb!", mert „Isten is szerető emberek által segít”.⁹⁴

A székesfehérvári egyházmegye területén nagy uradalmak, puszták voltak. Amit Prohászka Ottokár *Az egyház demokráciája* című írása óta feszegetett (1897), azt püspökként decentralizálással, lelkességek alapításával folytatta, és tegyük hozzá, folytatta ezt esztergomi tanítványa, Regnum közösségbeli munkatársa és püspök-utóda, Shvoy Lajos is. Az egyházközségi gondolatnak, amely szerint az egy helyen élők közösséget kell hogy alkossanak, területi vetülete is van. Ennek pedig van egy lelkipásztori-egyházkormányzati következménye. E következmény abban áll, hogy míg a régi egyházban (a reform előtti állapotban) a pap a plébánián ült és várta a kedves híveit, akik (egy ideig) be is tértek hozzá, addig az új egyházban (mert az egyház megújulásra szorul) a pap megindul hívei, a szekularizált világban elvesztett bárányok után. Prohászka fehérvári püspökként felméri a lelkipásztori munka akadályait. „Ilyen akadály először a távolság templomtól, iskolától, lelkipásztortól. Magára hagyottan él a puszták népe.” Amellett, hogy reflektál a térbeli távolságra, beszél a lelkek közötti távolságról, az elidegenedésről is, amit viszont az ellenkező véglet, a városi nagy népsűrűség, a kis területen élő sok ember jelent, akik szükségszerűen nem ismerhetik egymást. Prohászka célja: új egyházközségek a pusztákon, ahol eddig elhagyatva éltek, emellett akár a meglévő egyházközségek felosztásával új közösségek a városokban, közösségi lelket önteni a városok, városszéli területek elidegenedett népébe. „A térbeli távolság (...) a kisebb baj; de van a lélekbeli távolság, az elidegenedés az Úr Jézustól (...) melyet főleg városokban tapasztalunk. (...) Ki járja be ezek lakásait? (...) Úgy-e, azt mondjátok, talán erre való a lelkipásztor...? Igen, de ne álljatok itt meg, hanem folytassátok: úgy-e erre való az az egész nagy testvérület, melyet anyaszentegyháznak hívnak? Úgy-e erre való a Krisztus testének tagjai, kik mi mindnyájan vagyunk?”⁹⁵ Így

94 PROHÁSZKA Ottokár, *Élő hit, gyakorlati szeretet, Istenben való megnyugvás = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Világosság a sötétségben*, 282–283.

95 PROHÁSZKA Ottokár, *Krisztus királysága. Püspöki körlevél, Székesfehérvár, 1927. január 30-án.* = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; *Világosság a sötétségben*, 339–340.

szólítja tehát apostoli küldetésre a világi hívőket, az egyházközség tagjait, akik élő közösséggé alakíthatják azt az egyházi szervezetet, amely a barokk-neobarokk időkre merő jogi-hierarchikus intézménnyé lett.

Életem első 47 évében az 1950-től Budapesthez tartozó dél-budai Albertfalván éltem, amelyet 1819-ben alapított a ráckevei korona-uradalom. A terület 1923-ig a Budafoki egyházközséghez tartozott, aki misére akart menni, vagy egyházi „szolgáltatást” kért, az mehetett Budafokra, melynek temploma talán négy kilométerre lehet Albertfalva távolabbi részétől. A tizenkilencedik századi vallási élet nem lehetett túl buzgó. Általános iskolai magyartanárként, Forgó Sarolta mondta nekem egyszer, hogy a húszas évek elején az ő apja, Forgó Henrik volt az albertfalvai főjegyző. Forgó Henrik 1922-ban egyszer azt hallotta, hogy Prohászka arrafelé kocsizik Pestről Székesfehérvár felé (másképp nagy kerülő lett volna), ezért két társával az akkor önálló község Buda felőli végénél kiállt az út szélére, és megállították az áthaladni szándékozó püspök kocsiját. Elmondták neki, hogy egyházközségileg Budafokhoz tartozva, a lelkek a pásztor nélküli nyáj módjára élnek, és állandó papot kértek Albertfalva számára. Ennek a főjegyzői igyekezetnek volt köszönhető, hogy Prohászka 1923 januárjában lelkész-ségi rangban önálló egyházközséggé emelte Albertfalvát, ahol akkor többségében nagy hírvé asztalosiparosok éltek. Prohászka meglátogatta a községi iskolát is, melynek egyik tanterme lett kialakítva a már helyben tartott misék számára. Már Shvoy Lajos püspöksége idején, 1928-ban jött ide az első helyben lakó pap, Bergendy János, aki 1945-ben püspöki irodaigazgatóként, orosz katonák által megölve a Székesfehérvári egyházmegye vértanúja lett. Az albertfalvai templomot Prohászka méltó utóda, Shvoy Lajos 1941-ben szentelte fel és emelte plébániatemplomi rangra. Az egyházközség az alapító Prohászkanak és az első állandó lelkésznek, Bergendy Jánosnak köszönhetően ekkorra már túl volt a tizenkilencedik század racionalista vallási közönyén. Így épült fel egy egyházközség valóságos közösséggé, ami annak a szemléletnek volt köszönhető, hogy a központosítást feladva, a püspök papot, pásztort küldött az elvesztett bárányok után.

Amit Prohászka mint teológus és sajtóapostol hirdetett, püspökként is megvalósította. Elkezdte a Székesfehérvári egyházmegyében az önálló lelkész-ségek alapítását ott, ahol addig nem volt, és ahová

addig pap is alig jutott el, lelkipásztoraitól pedig megkövetelte, hogy a rájuk bízott egyházközséget élő közösségként kezeljék. A missziót, az evangelizációt, a lelkipásztori munkát fölébe helyezte a hivatali és adminisztratív munkának és a merő jogi megközelítésnek. A Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár kiadta a Székesfehérvári egyházmegyében 1924-től 1926-ig született lelkipásztori jelentéseket.⁹⁶ Ezekben vissza-visszatérő gondolat az egyházközség célja és mibenléte, a szociális kérdés és a társadalmi kohézió problémája, a törekvés, hogy a lelkipásztor mindenkinek mindene legyen (akár érdekképviselője a munkaadó felé, ami nélkül bajos megközelíteni a pusztai cselédséget), vagy például új gondolat a szakpasztoráció. A szakpasztoráció nem „egyrétegű” megközelítést jelent, hanem az adott közösség gondolkodására, problémáira, nyelvezetére való ráhangolódást, ami bizony a húszas évek közepén meglehetősen korszerű, rugalmas lelkipásztori gondolat volt. Prohászka papjai nem a plébánián várták, hogy „a kedves hívek” betérjenek hozzájuk, hanem a lelkipásztori többszólamúság képesítette őket jó pásztorrá, akik utánamentek az elveszett vagy veszni látszó bányásoknak. A szakpasztoráció jelentett kórházi lelkiséget, bányalelkiséget (bauxitbányák Székesfehérvár közelében), pusztai pasztorációt az egyházmegye szinte egész területén (uradalmi cselédek, mezőgazdasági vándormunkások megközelítése), vagy például munkáspasztorációt Csepelen, Székesfehérváron, Dél-Buda alatt (Érd, Diósd, Tétény), illetve a munkáspasztoráció speciális területét jelentette a vasutasokkal való törődés az egyházmegye vasúti csomópontjain. A lelkipásztori jelentésekben vissza-visszatérő gondolatok arról tanúskodnak, hogy Prohászka „tematizálta” e jelentések tartalmát, kifejezte elvárásait, amivel új irányokat szabott a lelkipásztori munkának, melynek az egyházközségek jelentik az alapját. E jelentésekből az is kiolvasható, hogy akik merő statisztikákra alapozták a jelentéseket, azok nem tudnak fejlődésről beszámolni. A leíró (esszészerű) jelentések viszont akár egyik évről a másikra is fejlődést mutatnak. E szövegekben a módszer leírása és a fejlődés bemutatása

96 Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből III. Lelkipásztori jelentések 1924–1926, szerk., a bevezető tanulmányt írta, jegyzetekkel ellátta és a mutatókat összeállította MÓZESSY Gergely, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár Székesfehérvár, 2008.

összhangban van egymással. A lelkipásztori jelentésekből az is kiolvasható, hogy Prohászka szellemileg, spirituálisan, lelkipásztori vezetőként sokat adott papjainak, sokat várt el tőlük és nagyra értékelte őket. A püspök komoly felhajtóerő volt.

A Regnum Marianum egyházközséget Shvoy Lajos olyan módon szervezte meg, hogy mintájává lehetett a modern egyházközségek felépítésének. Világi hívőket állított munkába az egyházközség megbízottjaiként, házanként és utcánként is volt ilyen megbízott. Ők azok a világi apostolok, akiket Prohászka Ottokár a fentebb idézett írásában Jézus 72 tanítványához hasonlít. Az ő segítségükkel írta össze Shvoy Lajos, hogy a területen hány aktív katolikus él, és a népszámlálási adatokból tudta, hogy papíron hány katolikus lakik az egyházközség területén. Ebből látta az „elvesztett bányások” számát, akikért az egyház felelősséggel tartozik. Ezekből az adatokból azt a következtetést vonta le Shvoy Lajos, hogy meg kell határozni az egyházközség területén a misszió szintjeit. Voltak házankénti megbeszélések, sokszor az ott élők problémáit segítettek megoldani. Voltak „lazább” egyházközségi rendezvények, és ezek eredményeként kerülhetett sor a szorosabb kapcsolat kialakítására, az egyházzal való viszony rendezésére, sok esetben a házasságok rendezésére. Shvoy Lajos járta az egyházközséget, sokszor a házaknál beszélt, ismerhették őt azok is, akik évtizedek óta nem voltak templomban. Mint regnumi pap nem beszélt „magas lóról”, a Regnum Marianum papjai között nem az a stílus járta.⁹⁷ Ezt az egyházközség-építést ahhoz tudnám hasonlítani, amit az erdélyi városrombolások és paneldő-építések után erdélyi papoknál láttam a megváltoztatott városi környezetben, és amit Lestyán Ferenc kezdett el 1955-ben. A közös vonás a két terület és az eltérő időszak munkája között: éjjel-nappal menni az elveszett lelkek után, mindenkit ismerni, mindenkiért felelősséget érezni. Ez a jó pásztor felelősségérzete.

Miután Shvoy Lajos 1927 augusztusában székesfehérvári püspök lett, az első hónapokban végigjárta az egyházmegyét, „s el is határozta, hogy át kell szerveznem ezt a kiváló képességű egyházmegyét az egyházközségi alapra”.⁹⁸ Ezután decemberben Rómába utazott,

97 SHVOY, I. m.

98 Uo.

hogy részt vegyen Serédi Jusztinián püspökké szentelésén. December 30-án magánkihallgatáson fogadta XI. Pius pápa, aki ezt mondta neki: „Nevelj buzgó lelkipásztorokat, ne tudósokat. Nézd, itt Rómában van vagy 2000 pap, és ebből a két kezem ujjain meg tudom számolni, hogy hány a lelkipásztor. Hát egészséges állapot ez? (...) Látogasd azokat a helyeket, ahol nincs templom és pap. Meg fogod látni, milyen óriási hatással lesz ezeken a helyeken a látogatásod.”⁹⁹ Shvoy Lajos, aki személyre szabott lelkipásztori munkát végzett egész addigi papi életében, tudta, hogy utána kell menni az elhagyott bárányoknak. Mert ha közel kétezer év kereszténység után vannak, akiket nem ér el az evangélium, az elsősorban az egyház felelőssége. A pápai buzdítás ezt az utánamenő lelkületet erősítette meg. Ilyen módon bérmláskor is az egyházközséget mint közösséget tekintette. Ha bérmlánni ment, már az előző napokban az egyházközségbe utazott egy pap, hogy lelkigyakorlatot tartson az egész egyházközségnek, mert a bérmlás az egyházközség ünnepe. Bérmláskor a püspök beszél, majd a mise végén a lelkigyakorlatot tartó pap is. Ezt követi az egyházközségi beszámoló. A püspök délután végiglátogatja az egyházközség világi vezetőit a kántorig bezárólag, majd közös ebéd az egyházközség híveivel. Ezután zajlik a hittanvizsga, melyen a püspök jelen van, majd körmenet a temetőbe. Itt ismét a lelkigyakorlatot tartó pap beszél. Ezután a püspök elbúcsúzik a hívő közösségtől. Egy bérmlás alkalmával tehát az egész napot az adott egyházközségnek szenteli, amivel az egyházközség hitét erősíti, és ebbe integrálja a nagykorúság szentségében részesült kamaszokat és ifjakat. Shvoy Lajos fontosnak tartja elmondani, hogy e módszert nem ő dolgozta ki: „A bérmlást Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök úr példájára tartottam.”¹⁰⁰

Annak az egyházközségi gondolatnak, melyet Prohászka még az előző századfordulótól szorgalmazott, és melyet püspökként is érvényesített, regnumi munkatársként és székesfehérvári püspök-utódként is Shvoy Lajos volt az örököse. Törekvései – finoman szólva – nem élvezték a püspöki kar osztatlan támogatását. Még 1930-ból olvashatjuk azt a püspökkari jegyzőkönyvet, amelyben „a székes-

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo.

fehérvári püspök (...) Kéri annak elvben való kimondását, hogy a püspöki kar az Actio Catholica keretétől és szervezetétől a kiépítés alatt lévő egyházközségi szervezeteket fogadja el (...) Az egri érsek egyelőre a várakozó álláspontot ajánlja, mert még nem tudni, hogy az alakulóban levő egyházközségi szervezetek mire lesznek képesek.”¹⁰¹ Ezután három évvel pedig már azt tapasztalja Shvoy Lajos, hogy az ezzel kapcsolatos javaslatát már tárgyalás előtt elvetette Szmercsányi Lajos, a nagy hatalmú egri érsek. „Mikor pedig 1933-ban megjelent a Magyarországi katolikus egyházközségek igazgatási és adózási szabályzata, a püspöki kar approbációjával, lassan elkezdtek szervezni az espereskerületi tanácsokat és az Egyházmegyei Tanácsot. (...) Az egyházközségek egymás példáján tanulva megfeszítették erejüket. Végzetes kár, hogy a székesfehérvári egyházmegyén kívül egyetlen egyházmegye sem kísérelte meg ezt a komoly és kemény szervezkedést. (...) Mikor pedig a püspöki konferencián javaslatomat beterjeszteni akartam, Szmercsányi egri érsek még az ajánlatom előtt elvetette azt. Én csak azt kértem, hogy fogadják el. Elfogadták, elrendelték, de csak papíron volt meg – egészen a kommunisták uralomra jutásáig. Akkor kezdtek kapkodni, de bizony már késő volt.”¹⁰² Az egyházi életnek az egyházközségi alapra, ha úgy tetszik, a világi hívők bázisára való ráépítése így a Székesfehérvári egyházmegyében valósult meg, ám ennek országos hatása is lett. „Egyházmegyénk e kemény szervezőmunka hatása alatt fegyelmezetté lett. Innen indult el a KALÁSZ-mozgalom (...) Először csak Kápolnásnyék, Velence plébániái próbálkoztak, aztán országos mozgalommá lett.”¹⁰³

Shvoy Lajos, a XI. Pius pápától származó buzdítás hatására is, egyházmegyéjének látogatásai során különös jelentőséget tulajdonított a pusztáknak, a filiáknak, a kis helyeknek, ahol nem volt pap és nem volt templom. Voltak helyek, ahol évtizedek óta vagy századok óta, vagy talán még soha nem járt püspök. E látogatások hatására eze-

¹⁰¹ A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciájának jegyzőkönyveiből, 1919–1944, szerk. és válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta, a függeléket összeállította GERGELY Jenő, Gondolat, 1984, 164.

¹⁰² SHVOY, I. m.

¹⁰³ Uo.

ken a helyeken felébredt az igény a mélyebb vallásos életre, a templomra, a saját papra, az egyházközségi önállóságra. Olyan helyekről van szó, ahová a plébános korábban csak temetni járt ki, aki misére akart menni, az gyalogolt a sárban mondjuk 10 kilométert. Shvoy Lajos *Önéletrajzában* összeszámoltam, hogy 1928-tól kezdve, az *Önéletrajz* megírásának esztendejéig, 1964-ig akár plébániai, akár lelkész-ségi szinten összesen 61 új egyházközséget alapított, ugyanekkor épült 58 új templom és kápolna. Ehhez hozzá kell számítani azt, hogy a kommunizmus térhódításával évekig nem volt mód az egyházszervezésnek erre a módjára, majd csak az 1956-os forradalom lendíti ezt újra, volt, ahol éppen a forradalmi munkástanácsok segítségével, mint Csepelen és Dunapentelén (Sztálinváros, majd Dunaújváros).

Mindszenty József ugyanúgy 1919-ben lett zalaegerszegi plébános, mint amikor Shvoy Lajos a pesti Regnum Marianum egyházközség plébánosa. Mindszenty a Szombathelyi egyházmegye papja volt, mely nem volt egységes terület. A Vas megyei részek kedvező lelkipásztori területnek, a zalai részek pedig hátrányos helyzetűnek minősültek. Mindszenty József abban látta az eltérés okát, hogy Vas megyében a török nem tudta tartósan megvetni a lábát, Zalában igen. A török kiűzését követő újjászerveződés kénytelen volt számolni a zalai lakosság csökkenésével, és a huszadik század elején sem volt jobb a helyzet, mint kétszáz évvel korábban. „Az Anjouk idejében Zalának volt 75 plébániája, és 1920-ban volt 23.”¹⁰⁴ Mindszenty tapasztalta, hogy Zalában nemcsak a lelkipásztori ellátottság marad el a szomszéd Vas megyétől, de az iskolázottság is. A Zalaegerszeghez tartozó filiális községekben nem volt ismeretlen az analfabetizmus. A zalaegerszegi plébániának az az állapota, amit Mindszenty József 1919-ben átvett, a török előtt öt egyházközséget jelentett öt templommal, oda-tartozó papokkal. A török utáni újjászervezés idején négy környékbe-li falu egyházi önállóságát szüntették meg, és csatolták a zalaegersze-gi plébániához. Mindszenty látta, hogy a szombathelyi egyházmegye papsága nem szívesen vállalt zalai plébániákat, de a jegyzők és tanítók is igyekeztek kerülni ezt a helyet.

104 MINDSZENTY József, *Beszéd a new-york-i Szent István templomban*, 1974. május 11. = Uő., *Hirdettem az Igét*, Mindszenty Alapítvány, Vadsz, 1982, 238.

1927-ben volt a szombathelyi egyházmegyei zsinat, melyen Mindszenty József (akkor Pehm József) állt elő azzal az indítvánnyal, hogy változtatni kell a kétszáz éves plébániahálózaton. Püspöki biztosi kinevezést kapott a zalai részek megszervezésére. „Istennek hála, kitartással 18 új plébániát sikerült felállítani ezen a szegény, elhagyatott zalai részen.”¹⁰⁵ A zalaegerszegi plébániát is hasonló decentralizálással szervezte újjá, melynek célja az volt, hogy a pap közelebb kerüljön a híveihez. Zalaegerszeg belvárosában van a török kiűzése után épített hatalmas, székesegyház méretű barokk plébániatemplom. Ez a városnak inkább a keleti-északkeleti részét jelenti. Ettől az ellenkező oldalon, távolabb a templomtól volt egy munkásnegyed, ettől is nyugatabbra pedig, a városon kívül a filiális községek templom nélkül, melyek a középkorban önálló plébániák voltak. Ezért Mindszenty József a város nyugati részére épített egy új templomot, amely közvetlen közelségben volt az ott élőknek, és ezzel lényegesen közelebb kerültek a lelkipásztori ellátáshoz a várostól nyugatra lévő, addig jórészt ellátatlan filiális községek is. E templom ellátására ferences barátokat hívott, amivel lényegesen kedvezőbb lett az egyházközségben a papok és a világi hívők aránya. Mindszenty József értette a lelkipásztori ellátás decentralizálásának az igényét. Nagyon jól látta a lelkipásztori munka területi vetületét. Ugyanezt olvashatjuk ki rövid veszprémi püspökségének eredményéből is: e minőségében alapított 34 egyházközséget és 10 katolikus iskolát.¹⁰⁶ Az előző fejezetben tárgyalt „egyreteggű hívősegreg”-igénye, melyet a félreértések elkerülése végett különböző társadalmi rétegek felsorolásával is megerősít, azt mutatja, hogy a társadalom tagoltságával nem tudott mit kezdeni.

Az említett egyházmegyei zsinaton Mindszenty József elmondta, hogy tanítók sem akarnak Zalában munkát vállalni, mert olyan nehéz terület. Ehhez kapcsolódik egy Albertfalván hallott történet, mely Mindszenty Józseffel is kapcsolatos. Albertfalván 1940 és 1948 között Haid Henrik volt az iskolaigazgató. Őrá és Mindszenty Józsefről a fiától, Haid Kornéltól hallottam több mindent. Haid Henrik a Baranya megyei Németpalkonyán született. Német anyanyelvű, de horvátul és magyarul is jól megtanult. Magyar kántortanító lett belőle – és

105 Uo., 239.

106 MINDSZENTY József, *Emlékirataim*, 36.

Zalában vállalt munkát. 1923 és 1938 között Szentersébethegyen volt kántortanító, az egyik faluban azok közül, melyek a zalaegerszegi plébánia filiális községei. Mindszenty József már csak azért is nagyra értékelte, mert olyan hátrányos helyzetű vidékre jött munkát vállalni, ahová mások nem nagyon akartak. Nagyra becsülte azért is, mert tizenkét gyermeke volt. (Közülük nyolcan érték meg a felnőttkort, egyikük, Haid Árpád az Esztergomi főegyházmegye papja lett.) Haid Kornél elmondta, hogy Gömbös miniszterelnöksége idején valami pártjelvényeket küldtek az iskolába azzal, hogy a tanító ossza szét. Haid Henrik ezt megtagadta, amiért a zalaegerszegi tanfelügyelőségről felelősségre akarták vonni. Mindszenty József megvédte őt a felettesei zaklatásától. Elmondta Haid Kornél azt is, hogy Mindszenty József már veszprémi püspökként (Budapest és Veszprém között utazva) kétszer látogatta meg a családot az albertfalvai iskolaigazgatói lakásban. Mindkét alkalommal mindkét kezében egy-egy hatalmas, többkilós kenyert vitt a népes családnak. Haid Henrik az albertfalvai iskola tornatermének padlásán, 1944 őszén lengyel és zsidó menekülteket bújtatott, akiknek Wallenberg apparátusától Haid Kornél szerzett mentesítést.

Más összefüggésben hivatkoztam már Mindszenty Józsefnek az *Amit a viharestendő sürget* című cikkére, amely az Új Ember 1945. szeptember 23-i számában jelent meg. Az esztergomi érseki kinevezése és beiktatása közötti időben megjelent cikk hercegprímási programjának is tekinthető. Az *Emlékirataimban* is hivatkozik a cikkekre Mindszenty, érintve a megjelenés előzményét is. „Elutaztam a fővárosba, de nem mulasztottam el útba ejteni Shvoy Lajos székesfehérvári püspököt. Nála mindig baráti megértésre találtam. Most is megtárgyaltuk gondjaimat, terveimet és az egyházközségek szerepéről az Új Embernek szánt cikkemet. Vele már a fogságban átbeszéltem számos új lelkipásztori elgondolásomat. Ő is azt tartotta a hierarchia legsürgősebb feladatának, hogy jól működő egyházközségekbe tömörítsük a hívő népet.”¹⁰⁷ Említettem, hogy Mindszenty József értette a lelkipásztori munka területi vetületét, és azt, hogy élő, jól működő egyházközségekbe kell szervezni a hívő népet. Azonban új elgondolásnak, és főleg saját elgondolásnak tekinteni azt, amit Prohászka ekkor már ötven éve hirdetett,

és a székesfehérvári püspökök (Prohászka és Shvoy) már közel ötven éve a gyakorlatban szerveztek, túlzott önbizalomnak hat. Annyit tényleg állíthatunk, hogy Mindszenty ezen a téren jó követője volt Prohászkanak és Shvoynak, még ha más dolgokban nem is értette meg őket.

ÖSSZEGZÉS

Az alternatívák közül Prohászkanál és Márton Áronnál határozott gondolat jelenik meg arról, hogy az egyház megújulását önkritikának, a kereszténység kritikájának kell megelőznie. Az egyház megújulása egy fordulat, melyben a klerikalizmust felváltja a világi hívők méltósága és apostoli küldetése, ami az egyházi autonómia egyik alappillére is. A másik alappillér az állami befolyástól való függetlenség. Prohászka, Márton Áron és Shvoy működésükben, gondolkodásukban határozottan érvényesítik a katolikus autonómia külső és belső pillérét is, Mindszenty bíboros inkább csak az állami befolyástól való függetlenséget hangsúlyozza. Az egyház megújulásához mint az előbb említett fordulathoz tartozik az is, hogy a pap feláll a plébániahivatalban elhelyezett kényelmes karosszékéből, és jó pásztorként utána megy a bárányoknak, akiket az egyház veszített el. Ebben megjelenik a lelkipásztori munka területi dimenziója, és az egyházközségi gondolat, melyet Prohászka kezdett megfogalmazni a tizenkilencedik század végén. Mindszenty ezt a gondolatot jól értette, tisztában volt azzal, hogy a pap legyen a bárányoknak utánamenő jó pásztor. Ám mint kiderül, „egyretegyű hívősereg” az ő igénye, ami jelzi, hogy (talán a szociológiai tudás hiányában) nem értette a társadalmi rétegződést, így pedig nem értékelte a pluralista társadalmat.

Van egy logikus sorrend, mely a következő: 1./ A kereszténység kritikája; 2./ Egyházi megújulás, egyházreform; 3./ Egyházi autonómia, világi hívők méltósága és küldetése; 4./ Egyházközségi, közösségi gondolat. E lépcsők egymásra épülnek. Mindszenty bíboros mint jó lelkipásztor az egyházközségi gondolatra hangolódott rá, ami benne volt kora levegőjében. A megelőző lépcsőfokok nála hiányoznak vagy laza talajon állnak.

¹⁰⁷ Uo., 76.

EGYHÁZ ÉS VILÁG – TÁRSADALMI KERET

EVANGÉLIUMI KERESZTÉNYSÉG

Ha az egyház az akar maradni, aminek Krisztus rendelte, akkor két dolgot kell elkerülnie. Spiritualitására hivatkozva nem válhat a világtól idegenné, ugyanakkor nem hasonulhat a világ immanens (például hatalmi) törekvéseihez sem. Jézus az apostolokért imádkozva így fordul az Atyához: „Nem azt kérem, hogy vedd el őket a világból, hanem hogy óvd meg őket a gonosztól” (Jn. 17, 15.). Márton Árontól idéztünk már gondolatokat, amelyek szerint a keresztény ember rendeltetése szerint a világban álló és az egyházban élő. Ezek szerint a keresztény ember két világ polgáraként, krisztusi identitással, a világgal való párbeszédre kötelezett. Prohászka hasonló dichotómiát fogalmaz meg az ember számára, aki az örökkévaló szolgálatára rendeltetett, ugyanakkor történelmi (mulandó) körülmények között él. „Kétféle hozzákészültséggel kell az új idők e munkájába beleállnunk. Az egyik az, hogy a lényegest, az elvi jelentőségűt megtartsuk; a másik, hogy annak történelmi beöltöztetéséhez s ideiglenes formájához ne ragaszkodjunk. (...) Ami az elsőt illeti, minden ember lelkében (...) megvan a lelkének az abszolútra rászzegezett sólyom-tekintete, mely meg tudja különböztetni az örökkévalót a mulandótól. (...) Az egész világot relativitásokba feloldani nem lehet; (...) Ez azonban nem zárja ki a sok ideiglenes kapcsolatot és formát, melyeket a fejlődés árja hoz és visz. Ezekről válnunk kell, amikor azt az idő követeli.”¹ Ez a ketős identitás abból származik, hogy Krisztushoz rendelt életet élünk. „Szükséges, hogy Jézus legyen mindenünk (...) Fölvilágosult keresztények kellenek nekünk, kik tüzetes ismeretre tettek szert Krisztusról, (...) s nem ütköznek meg gyerekes fogalmakon. (...) Iskolák kellenek, hol krisztusi tanítók tanítanak –, szószékek, hol krisztusi papok prédikálnak.”² Prohászka, aki meglehetősen racionalista talajról hozta

1 PROHÁSZKA Ottokár, *Az új idők áramában* = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Iránytű, 202.

2 PROHÁSZKA Ottokár, *Mint szent karácsony püspöke...* = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Világosság a sötétségben, 8.

vissza krisztusi alapokra a magyarországi katolikus kereszténységet, túllát azon az egyházi materializmuson, amely társadalmi formákhoz és érdekekhez kötné az egyház életét. Az elvek és az élet összhangját követeli: „az evangéliumnak komolyba nem vevése végre is gyakorlati tagadása a kereszténységnek”.³ Vagy ugyanez az igény máshol: „Nem igaz emberek azok a keresztények, kik csak hisznek, de a hit szerint nem élnek; (...) s megingatják az emberekben a keresztény világosság iránt a bizalmat is, ha azt szájjal vallják, de tettel megtagadják.”⁴ Az adott kereszténységnek ez a kritikája nemcsak a képmutató, „szájkeresztény” mentalitást ítéli el, hanem az egyházi materializmusnak a statisztikákban kimerülő szemléletét is, mely „papírkereszténységet” vagy „vasárnapi kereszténységet” eredményezett, azt az infantilis mentalitást tehát, mely (ha van elegendő létszám) tömegként képes megmutatkozni, hitvallóként azonban nem.

Prohászka, aki világosan látja az emberben az egyéniség és közösségiség összetettségét (ami egyaránt cáfolata a „tömegkereszténységnek” és a hátat fordító „magánkereszténységnek” is), az evangéliumi alapokra helyezett kereszténységet Krisztusra irányított személyiségfejlődés eredményének tartja. A mai világ is tele van „önmegvalósító” boldogtalanokkal – nos, Prohászka módszertant ajánl a „szép egyéniség” (volt már szó erről) megvalósításához. „Ki akarjátok magatokban fejleszteni az egyéniséget? Teljesítsétek az Isten akarata.” Az Isten akarata pedig nem vallási vagy kulturális válogatás, nem szelekció, nem tolsztójizmus, nem antik kultúra, „hanem *Evangélium a neve*”.⁵ Prohászka korában a műveltnek mondott („szabadgondolkodó”) emberek szívesen hivalkodtak például az antik kultúra ismeretével. Prohászka választ ad erre az 1903-ban megjelent *Diadalmas világnézetben*: „Világnézet ügyében a kereszténységet egy nap említeni sem lehet az antik-görög nézetek balgaságaival”, mert a Krisztust követő ember válik elsősorban szép egyéniséggé: „Mi meg vagyunk győződ-

3 PROHÁSZKA Ottokár, *Krisztusi papság* = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Világosság a sötétségben, 51.

4 PROHÁSZKA Ottokár, *Isten országa* = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Világosság a sötétségben, 143.

5 PROHÁSZKA Ottokár, „A szép egyéniség” = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; A diadalmas világnézet, 142.

ve, hogy a mi világnézetünkkel nagyszerű egyéniségeket lehet kialakítani.”⁶ A mai kor szabadgondolkodói, akik szintén saját önmegvalósításukat keresik, távolabbra, a messi és mesés Keletre vándorolnak, hogy eszméket gyűrhassanak maguknak. Prohászka értette saját kora szabadgondolkodóinak a nyelvét. Nekünk is meg kell tanulnunk korunk nyelvét, hogy kereszténységünk vonzó, s ne elidegenítő legyen.

Ha Prohászka személyiségfejlődéssel köti össze a kereszténység kívánt, evangéliumi alapon nyugvó állapotát, akkor arra is törekszik, hogy az ember cselekvését a merő kötelességtudatot felülmúló felelősségtudat vezérelje. A jogi szemlélet fontos a szabályozáshoz, de nem helyettesítheti az erkölcsi szemléletet, melyben az ember személyében azonosul a jóval. „Veszedelemes dolog a jogi eljárást az erkölcsi világban alkalmazni (...) az evangélium morálisának elvei a szeretet, az odaadás, a nagylelkűség, mely mind az ideálisba tör, mely nem akar minket arra tanítani, hogy önző számítással különböztessünk halálos és bocsánatos bűn közt, hanem minden bűnnek utálatára nevel. (...) A morális különben sem mechanizmus. (...) A morális nem jog s nem kánoni forma, hanem a léleknek eleven viszonya Istenhez.”⁷ Prohászka nem tagadja a jogot, ahogy azt a féloldalas megközelítés szívesen értelmezné. A jog külső szabályozó. Az evangéliumi kereszténységben viszont ezt meghaladja a jó belsővé tett kíváncsi, a jó pedig Isten országa. „Jézus nem tagadja a jogot; azt már csak Tolsztoj Jézusa teszi; de a joggal szemben jobbat, az önkéntes szeretetet ajánlja.”⁸

Prohászka kereszténységéről elmondhatjuk, hogy messze meghaladta a tradíció istenítését. Erre a tradicionalisták elkezdtek Prohászka eretnekezni és három művét indexre tették, mert a tradíció bástyái mögül ki nem látva, fel sem fogták az ő evangéliumi kereszténységét.

6 Uo., 143.

7 PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Az Isten országa*, 173.

8 PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Az evangélium és a szociális fejlődés = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Világosság a sötétségben*, 249.

VISZONY A TRÓN ÉS AZ OLTÁR KÖZÖTT

A keresztény ember tehát két világ polgára. Ahogy Márton Áron írja: „Nem vonulhat ki a világból”; de: „Nem engedhet a másik kísértésnek sem. Nem oldódhat fel a világban. Nem merülhet alá benne. Mindkét lábával a világban állva is a természetfölötti világból kell élnie.”⁹ Ilyen módon a keresztény ember a világban áll, de az egyházban él. A világban – tetszik, nem tetszik – vannak hatalmi jogkörök, ezért az egyháznak meg kell határoznia a világi hatalommal kapcsolatos álláspontját.

Már emigrációban élt Mindszenty bíboros, amikor 1972. október 26-i dátummal levelet írt Nixon amerikai elnökhöz. A levél nem jutott el a címzetthez, mert valaki a bíboros tekintélyének megőrzése érdekében ezt megakadályozta. E levélről abból a kötetből tudunk, amely a Rómában élő Zágón Józsefnek, a Santa Maria Maggiore bazilika kanonokjának a levelezéséből ad válogatást.¹⁰ A kötet közli a bíboros személyes ismerősének és tisztelőjének, Horváth Eleknek a Zágón Józsefhez küldött levelét, mely szerint: „Öminenciája levelet írt Nixon elnöknek. A levél tárgya a magyar Szent Korona. Öminenciája a korona kiadatása ellen lép fel, s azt 'mint a távol lévő király helyettese' teszi. A levél azonban nem jutott el az Elnök kezébe. S aki ezt megakadályozta, öminenciája védelmében tette. Magyarország köztársaság, vele az Egyesült Államok diplomáciai kapcsolatban áll. Nemzetközi jogilag Magyarországnak nincsen 'távol lévő királya', s annak nevében józan ember nem járhat el. Az elnöki irattárban ez a levél egy öminenciáját nagyon kompromittáló okirat lenne.”¹¹ E levél sorsa arról tanúskodik, hogy Mindszenty bíboros az önmagára vonatkoztatott közjogi elképzelései miatt saját hívei számára is kínossá vált. E közjogi elképzelésekről lesz még szó, itt most azért fontos e szöveg, mert kiolvashatjuk belőle, hogy Mindszenty Józsefben monarchista alapon nagyon szoros, összefonódásnak is nevezhető szövetség élt a trón és az oltár,

9 Márton Áron beszéde kisebb rendek feladásakor = Márton Áron írásai és beszédei, II., szerk. Dr. MARTON József, Gyulafehérvár, 1997, 128.

10 NÉMETH László Imre, *Zágón-leveleskönyv. Íratgyűjtemény-töredék Mindszenty József bíborosról 1967–1975*, Szent István Társulat, Budapest, 2011.

11 Uo., 80.

tehát a „természetesen” monarchista állam és az egyház között. Zágon József és Horváth Elek között további levélváltás is volt az ügyben, mert felmerült, hogy az angol szöveg esetleg nem pont azt adja vissza, ami fent kiemelt idézetként szerepel. Horváth Elek tanúsítja, hogy az angol szöveg is azt jelenti: „in the absence of the King”, szó szerint, „a király távollétében” fordul a bíboros az elnökhöz.¹²

Amikor Zágon József és Horváth Elek között e levélváltás zajlott, akkor még nem jelent meg nyomtatásban az *Emlékirataim*. Ennek a *Székfoglalás Esztergomban* című fejezetében Mindszenty József *jelen időben* ír az esztergomi érseki széki közjogi jelentőségéről. Amit ír, abból az derül ki, hogy számára teljes az egység a „természetesen” monarchista állam és a katolikus egyház között, vagyis *számára szoros a szövetség a trón és az oltár között*: „Esztergom annak a középkori keresztény államfelfogásnak a finom és emberi jelentkezése, melynek világviszonylatban mása a pápa és császár kettőssége. A gondolat magyar megtestesítője a király és az esztergomi érsek. (...) A Szentkorona minden jognak és hatalomnak a forrása. (...) az esztergomi érsek első lett a közjogi méltóságok között. A király távollétében sokszor ő a helyettese. (...) Az esztergomi érsek személyéhez kötött primási méltóság (...) az egyetlen hivatal hazánkban, melyben egyházi és állami jogkör egyesül.”¹³ Az emlékirataiban valamikor a hatvanas években *jelen időben* leírt közjogi természetű állítások tehát megfelelnek annak, amit a bíboros 1972-ben Nixon elnöknek leírt, a lényegi helyen úgyszólván szó szerinti az azonosság. Ez a probléma, a trón és az oltár szövetsége azért lényeges kérdés e könyvben, mert pontosan jelzi, hogy Mindszenty József bíboros milyen egyházképpel állt a világban. Amit ő erről még 1972-ben is elképzel, az szöges ellentéte annak, amit a trón és az oltár viszonyáról évtizedekkel korábban, még az Osztrák–Magyar Monarchia idején Prohászka Ottokár vallott. Kérdés, hogy a mai világ melyik álláspontot látja inkább, Prohászkaét vagy Mindszentyét.

Prohászka számára az egyházi tekintély és a világi hatalom összekapcsolódása anakronizmus volt. Ezt már csak azért sem tudta elfogadni, mert a világi hatalommal bíró egyház ellenségeket gyűjt ma-

12 Uo., 82–83.

13 MINDSZENTY József, *Emlékirataim*, Szent István Társulat, Budapest, 1989, 80–81.

gának. „Van (...) a modern egyházellenességnek még egy más kiadása is, (...) mely az egyház ellen mint világias hatalmi rendszer ellen irányul.”¹⁴ Hasonló gondolat ez, mint amit majd Rómában járva Márton Áron is megfogalmazott 1971-ben, az akkor zajló püspöki szinóduson, szerinte „a politikai tevékenységet kifejtő pap híveinek legalább egy részével összeütközésbe kerül”, és éppen ezért „tisztán politikai döntések számára a Szentlélek nem ad ajándékokat”.¹⁵ Prohászka az evangéliumot olvasó hívő emberben is felfedezi a megbotránkozást, amit a világi hatalomhoz kötődő pápák és főpapok okoztak századokon át: „Mily különös benyomást tesz az evangéliumot olvasó lélekre az a hatalmas, szenvedélyes középkori történelem, a maga csatázó, politizáló, hatalomért császárokkal, királyokkal ujjat húzó pápáival, püspökeivel! Mennyire nőtt bele az egyház szervezetébe az állam s megfordítva, mennyire azonosított az állammal az egyház!”¹⁶ Ezekből levonja a következtetést, amely szerint az egyház a világi hatalommal nem elegyedhet, az oltárnak nem lehet köze a trónhoz, a világi hatalom szimbólumához. „A vallásos ember a mai világban nem akarja a krisztusi tekintélyt a világi hatalommal s még kevésbé az erőszakkal párosítani; a lelki világának trónján nem akarja a hatalmat tisztelni!”¹⁷ Álláspontom szerint ezek a gondolatok szöges ellentétét jelentik annak, amit a trón és az oltár szövetségéről Mindszenty József még évtizedekkel később is vallott, és amit az *Emlékirataimban* és a Nixonnak szánt levélben is leírt. Külön hangsúlyt ad ennek az ellentétnek az, hogy Mindszenty még 1972-ben is (egy amerikai elnök számára!) leírja azt, amit Prohászka hetven évvel korábban anakronisztikus, túlhaladott álláspontnak tart.

Mivel számunkra, magyarok számára a katolikus egyháznak a világi hatalommal való összefonódását az abszolutizmusra hajló Habsburg-korszak nagyon egyértelműen mutatja, álljon itt egy régi tör-

14 PROHÁSZKA Ottokár, *Egyház és modern világ* = Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái; A diadalmas világnézet*, 219.

15 MÁRTON Áron, *Püspöki szinódusi felszólalás, Róma, 1971.* = Márton Áron *a lelkiismeret apostola*, összeállította és bevezető tanulmányt írta VIRT László, Ecclesia, Budapest, 1988, 223.

16 PROHÁSZKA Ottokár, *Egyház és modern világ*, 220.

17 Uo.

ténet, amely felett a legitimista Mindszenty József nem tudom, hogy elgondolkodott-e valaha. Évekkel a szabadságharc leverése után, az abszolutizmus éveiben Antonio De Luca bécsi apostoli nuncius „bizalmas levélben kérte fel Antonelli államtitkárt arra, hogy a Szent-szék közreműködésével járjanak el Scitovszky primás, Haynald Lajos erdélyi püspök (...) ellen – megfosztva valamennyiüket mindenfajta polgári tisztségüktől. Indoklásképpen előadta, hogy a magyar primás az 1848-as forradalmi országgyűlés törvényeinek érvényesítéséért szállt síkra (...) Haynald püspököt hasonlóképpen az 1848-as törvények mellett történt állásfoglalásai miatt marasztalta el, valamint azért, mert síkraszállt beszédeiben Erdély és Magyarország egyesítése mellett.”¹⁸ Nem vitás, hogy a bécsi apostoli nuncius itt a Habsburg-udvar érdekeit képviselve akarta az 1848-as polgári átalakulást a szabadságharc leverése után is támogató két magyar püspök ellen hangolni az Apostoli Szentiséket. Próbálkozása sikertelen volt, Antonelli államtitkár és IX. Pius pápa arra intették a császár javára buzgó nunciust, hogy ne avatkozzék politikai ügyekbe.¹⁹ Abban biztosak lehetünk, hogy a nunciust Bécs biztatta arra, hogy a 48-as alapon álló főpapokat egyházilag (!) fosszák meg polgári címeiktől. E történetből én azt a következtetést is levonhatom, hogy a Habsburg Birodalomban az egyházi tisztség mellé kapott polgári tisztségek *labanc méltóságok* voltak, melyek viselésére az udvar szerint a polgári demokratikus gondolkodású főpapok nem méltók.

PÁRBESZÉDKÉSZSÉG

Mivel a szó, hogy *párbeszéd* az 1964 utáni magyarországi katolikus egyházban sajtófrázissá és az április 4-i egyházi megnyilatkozások nagy konjunktúráát élvező szófordulatává vált, ugyanakkor, mivel párbeszéd nélkül nincs méltó emberi élet, le kívánom szögezni: *párbe-*

18 LUKÁCS Lajos, *A Vatikán és Magyarország 1846–1878. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról*, Akadémiai, Budapest, 1981, 137–138.

19 *Uo.*, 138.

széd csakis egyenlő felek között létezhet, akik egymás meggyőzésére törekedhetnek, de legyőzésére nem. Ezért a párbeszédben előre kijelölt győztesek nem képzelhetők el. A párbeszéd ezek szerint közös nevezőt feltételez, vagy legalábbis megcélozza azt. Akivel közös nevezőre jutunk, arra már hatással is lehetünk. Ha a párbeszéd közös nevezőt akar, akkor viszont a párbeszéd hiánya közönyt vagy polarizációt, akár ellenségeskedést is eredményezhet. Az előző fejezet témájához kapcsolódva, el kell mondani, hogy az állami hatalommal összenőtt egyház képtelen a párbeszédre. Ezt ugyanúgy el kell mondani a Habsburg-jozefinizmus egyházára, mint a Kádár-korszak vörös jozefinizmusának az egyházára.

A párbeszéd igénye a modern kori szekularizált világban merült fel, melyben már nem egyértelmű az, hogy gondolkodni csak egyházi direktívák szerint lehet. A szekularizált világban élő egyház legjobbjai ismerték fel azt, hogy rá kell hangolódni a másik emberre, a más-ként gondolkodó emberre, meg kell tanulni a modern világ nyelvezetét, ami nem anyanyelvi kérdés, hanem az egyháztól eltérő világ gondolkodásának ismeretét jelenti. Az előbb a Kádár-kori Magyarország egyházához egy sajátos viszonylatban kötöttem a párbeszéd kifejezését, mert akkor – a fogalommal visszaélve – így nevezték azt a sajátos kommunikációt, amit az egyház teljes kiszolgáltatottsága, legyőzött állapota határozott meg: „szabad volt” dicsérni a rendszert. E könyvben korábban már a párbeszéd főpapi rangú mestereinek neveztem Prohászka, Márton Áront és Belon Gellértet. Közülük Belon Gellért a Kádár-korszak Magyarországon élt, 1959-ben püspökké kinevezve, de a püspökké szentelésben 1982-ig a kommunista kormány által akadályozva. Nem tudom, hogy Belon Gellért hányszor ejtette ki vagy írta le a „párbeszéd” szót, biztos, hogy nagyon kevésszer, de lehet, hogy soha. Azonban – szemben az április 4-i egyházi szónokokkal – ő értette a másik ember nyelvét. Ahogy értette Prohászka és Márton Áron is.

Prohászka szónoki képességei az ő belső apostoli tüzből törtek elő. Láta a világ állapotát, és változtatni akart azon. Amit a szószékről tudott, ugyanazt tudta a nyomtatott sajtó által is. Beszédei és írásai egymást erősítették, az ország olvasta a modern katolicizmus megteremtését célzó írásait – és az emberek, az egyház peremén állók is,

és a „szabadgondolkodók”, egyházkritikusok is, tódultak a beszédeire. Olvasói és hallgatói között sokan voltak, akiket a tradicionalisták hűtlennek és egyházellenesnek tekintettek – és sokan kerültek általa vissza az egyházhoz, mert *Prohászka értette a nyelvüket*, ami ezúttal nem a nagy nyelvtudását, hanem a szekularizált ember gondolkodásának ismeretét jelentette. Prohászka tudta, hogy már az ő fiatalságának idején, a tizenkilencedik század második felében sem adódik magától az, hogy valaki az egyház hű fia legyen, tudta, hogy sok jóakarató ember él távol az egyháztól. (Mindszenty bíboros vagy hetven évvel később sem értette ezt.)

Prohászka az indexre tett *Modern katolicizmus* című könyvében, 1907-ben három pontban foglalja össze azt a folyamatot, amely az ember elidegenedésétől az ember evangelizációjáig tart. 1./ „*Van kultúra, mely a kereszténységtől elidegenedett s ki akar terjeszkedni az egész életre; szembeszökő tény, hogy e kultúra fölöslegessé akarja tenni a kereszténységet.*” A tizenkilencedik század pozitivista, materialista, liberális-kapitalista, marxista szellemiségére utal itt Prohászka, melyek közül – szerintem – csak egy önös részérdek lát mély ellentétet a klasszikus liberális kapitalizmus és a marxizmus között. Én csak egy elosztási vitát látok köztük, mindkettő materialista szemléletet takar. 2./ „*A baj nem az, hogy a kereszténység pusztul el a kultúrhiány miatt, hanem mélységes meggyőződésünk szerint az, hogy a kultúra pusztul el a kereszténységtől elszakadva. Azt pedig az apostoli kereszténység el nem viseli.*” Van tehát egy kultúra, amely fölöslegessé kívánja tenni a kereszténységet, de ettől maga a kultúra pusztul el. Tegyük hozzá, nemcsak régmúlt idők eszmetörténeti adalékát jelentik Prohászka idézett mondatai, mert *ma is erről van szó!* Fontos gondolat, hogy az a kereszténység, ami apostoli, ezt nem nézheti tétlenül. 3./ „*Ezért bátran fölvetem a kérdést: voltunk-e már apostolai az elidegenedett kultúrának, kik égni, fölvilágosítani, megérteni, melegíteni, alkalmazkodni, szálni s szeretni tudtak? Azokra van szükség!*” Ahhoz tehát, hogy az egyház változtatni tudjon a világon, több mindenre szükség van, melyek közül hármat szubjektív módon kiemeltem. Mert meg kell érteni az általam megváltoztatni kívánt világ gondolkodását, rá kell hangolódnom (tehát alkalmazkodni kell a helyzethez), és mindezt szeretettel kell csínlani, mert a világ nem szereti, ha ítélkeznek felette, és ő maga akkor

szokik le az ítélkezésről, ha ezt én sem teszem. Ez nagyon nehéz, de úgy tűnik, nincs más út ma sem. Majd Prohászka hozzáteszi: „Értsük meg tehát a helyzetet, s állítsuk bele a kereszténységet a kultúrvilágba, megfelelő belátást teremtvén a régi igazságokba s érvényesítvén azokat a modern érzésben.”²⁰ Indexre tett gondolatok ezek a huszadik század elejéről.

A szekularizált világ megértette, hogy Prohászka nem elzárkózó, hanem az egyház igazságát képviselve, a párbeszéd embere. Az egyház peremére, vagy azon is túlra került szabadgondolkodó értelmiség megértette, hogy Prohászka úgy hangolódott rájuk, hogy tisztelettel van irántuk. Az akkori ország egész területén nagyon sok lelkigyakorlatot tartott, melyekkel a materializálódó egyházi világot hozta vissza az evangélium közelébe, közönyt szüntetve ezzel. De hívták települések, világi egyesületek, talán versengtek is érte, tekintélyt jelentett az, ha valahol Prohászka beszélt. „S ő elvből soha nem mondott nemet; úgy volt meggyőződve, hogy ezzel megannyi új útja nyílik apostolkodásának olyanokhoz is, kikhez konferenciás szava (lelkigyakorlatai; V. L.) és írásai különben el nem jutnak. Ezért nem átalott síkraszállni szocialistákkal és 'szociológusokkal' az 1907-es pécsi szabadtanítási kongresszuson, és viselte a kényeskedők helytelenítését, csak hogy bizonyosságot tegyen Krisztus evangéliumának kegyelméről. (...) minden fönnálló és alakuló katolikus lap és folyóirat kér tőle dolgozatot, sőt akárhányszor az éppen nem katolikusok is. Ő itt is elvből nem mond nemet.”²¹

Márton Áron sokat próbált, a lövészárokban sok nyomorúságot tapasztalt emberként, huszonnégy éves korában költözött be a gyulafehérvári papneveldebe. Fiatal lelkipásztorként nem valamiféle kikezdetlen erkölcsi magasságokból ereszkedett le, nem is volt ő leereszkedő stílusú, *lent élt ő maga is*. Segédlelkészként színmagyar és színgkatolikus vidéken dolgozott, marosvásárhelyi főgimnáziumi hittanárként színmagyar és vegyes vallású, a szekularizáció bizonyos fokán álló városba került. E város már jó terepe annak a felismerésnek, hogy a sokféleség együttgondolkodást is eredményezhet a széthúzással szemben, amihez

20 PROHÁSZKA Ottokár, *A modern katolicizmus* = Uő., *A modern katolicizmus*, Szent István Társulat, Budapest, 1990, 134–135.

21 SCHÜTZ Antal, *Prohászka pályája* = *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái*; Sion hegység, 68.

pedig illendő meghallgatni és megtisztelni a másik felet is. Nagyszebenben árvaházi lelkész lett, ez a város az 1910-es népszámlálás idején még német többségű, jelentős román és magyar lakossággal (a magyarok az összlakosságnak a negyedét sem tették ki az utolsó magyar népszámlálás idején). Itt a székhelye az erdélyi szász evangélikus püspöknek és az erdélyi ortodox románok metropolitájának. A már jó német nyelvtudását tökéletesíti itt, és ekkor tanul meg jól románul is. Márton Áron, a székely-magyar azt is megtanulja Nagyszebenben, hogy kétféle erdélyi magyar életérzés létezik, mert az egy tömbben élő öntudatos, magabiztos, olykor kissé büszke székelyek mellett a dél-erdélyi magyarok nyelvi-kulturális létbizonytalanságban élik életüket. *Márton Áron látta, hogy a társadalom nem homogén, és nem feltétlenül természetes az, hogy más is úgy érez és úgy gondolkodik, mint ő.*

Mailáth püspök 1930 októberében behívta Gyulafehérvárra, hogy püspöki levéltáros, és egyúttal püspöki titkárl legyen. A püspöki aulában látta azt a diplomáciai tudást igénylő küzdelmet, amit Mailáth püspök az egyház jogainak érvényesítéséért vívott az akkori román kormánnyal szemben. Gyulafehérvár ekkor már román többségű, de még jelentős magyar lakossága van. A katolikus püspökség mellett itt van a katolikus hittudományi főiskola, a Batthyány Ignác erdélyi püspök által 1780-tól folyamatosan gazdagított Batthyaneum Könyvtár, benne a IX. századból származó *Aranykódex*ben található első Karoling-nyelvemlékkel, itt van az 1310 tájáról származó *Gyulafehérvári kódex*, benne a *Gyulafehérvári Sorok* nevű magyar nyelvemlékkel. Itt van a Mailáth Gimnázium, melyben már mint kisseminarista, az utolsó gimnáziumi évét Márton Áron is járta, hogy az érettségi vizsgáról egyenesen az első világháború poklába kerüljön. Gyulafehérvár a harmincas években magyar kulturális végvár egy román többségű városban, egy érdekes személyi összefüggéssel. A papnevelde tanára volt ekkor Bitay Árpád (ő nem volt pap), a huszonkét nyelvet beszélő művelődéstörténész, akit Nicolae Iorga (a románok nagy történésze) kultuszminiszter és miniszterelnök kisebbségügyi tanácsosává nevezett ki. Bitay rendszeres előadója volt a Iorga által Vălenii de Munte városában szervezett nyári szabadegyetemeknek, és művelődéstörténészként, magyar–román kapcsolatokkal is foglalkozott. (A Vălenii de Munte-i szabadegyetemekről Lükő Gábortól

hallottam, aki román nyelvtanulás céljából járt itt 1931-ben, és nagyon jó emlékekkel beszélt róla.) Bitay keresztül Márton Áron rálátott a román politikai élet kulisszatitkaira, és megtanulta azt is, hogy Erdélyben, ahol háromféle nyelv járja, a dolgoknak *legalább* háromféle megközelítése lehet. Gyulafehérvár is a párbeszéd iskolájának bizonyult számára. Azért is, mert püspöke, gróf Mailáth Gusztáv Károly, aki plebejus püspök tudott lenni, a Regnum Marianum egyik alapítójaként tudta, hogy *a kereszténységet nem lehet magas lóról elintézni.* De azért is, mert például Szim Lúdia, a magyar alapítású Szociális Testvérek Társasága szerzetesnője, többször látta Iorga miniszterelnököt, kisebbségügyi tanácsosát, a fehérvári tanár Bitay Árpádot és Márton Áron püspöki titkárt hármában sétálni a gyulafehérvári sétaterén. A két háború közötti „boldog békeidőkben”, úgy látszik, ez még lehetséges volt.²² Nicolae Iorga rövid miniszterelnöksége sok gondot okozott az erdélyi magyaroknak, Mailáth püspöknek az egyház jogai érdekében vívott küzdelmei többek között az ő kormánya alatt is folytak. Ugyanakkor a vasgárdisták 1940-ben megölték Iorgát, ami egy teljesen más korszak nyitányát jelentette.

Mailáth püspök 1932 októberében kolozsvári egyetemi lelkészé nevezte ki Márton Áront. A polgárosodás meglehetősen előrehaladott fokán járó város egyetemi ifjúsága a szekularizáció útját járta, nem volt „automatikus” számára az, hogy az egyházhoz kell tartozni. Mailáth püspök sokat tett az erdélyi városi társadalom újraevangelizálása érdekében, de ezt a munkát valójában Márton Áron végezte el. Az akkori fiatal értelmiség gondolkodását jórészt a liberális szabadgondolkodás, emellett növekvő erővel a marxizmus határozta meg, a keresztény gondolat legfeljebb egy volt az alternatívák között. A nyolcvanas években beszéltem egykori kolozsvári egyetemi hallgatóval, jogi doktorral, elkötelezett katolikus emberrel, aki elmondta, hogy ha a harmincas években nem Márton Áron és az ő utóda, Dávid László a kolozsvári egyetemi lelkész, akkor ő a marxizmusnál köt ki. Az akkori kolozsvári egyetemi ifjúság meglehetősen autonóm gondolkodású szellemi csoport volt, melynek tagjaira a hagyományos

22 VIRT László, *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, 18–23.

egyházi tekintélynek semmilyen hatása nem lett volna. Oda akkor (és bárhová bármikor!) *szellemi partner* kellett, aki két tulajdonságot nem nélkülözhetett. Az egyik a szellemi felkészültség, mert a kérdésekre válaszolni kell. A másik tulajdonság pedig az, hogy a lelkésznek „földig érjen a lába”, vagyis a lelkész nem ülhet magas lovon, ahonnan csak lekezelő stílus lehetséges. *Magas lovon ülő emberek között legfeljebb a süketek párbeszéde folyhat!*

A régi stílusú lelkipásztor (akinek szellemisége abban a világban gyökerezett, melyben még természetes volt az egyházhoz tartozás) deduktív módon hirdette a kereszténység kétezer éves igazságait, ennél a lelkipásztornál párbeszédnek nem volt helye. Márton Áron új stílusú lelkipásztor volt. Felismerte, hogy *gondolkodást igénylő szellemi környezetben van, és az egyháztól különböző távolságban élő, vagy éppen szoros egyházi közösségben élő növendékeit szellemi partnerének tekintette.* Márton Áron kereszténysége evangéliumi volt, ezért tudta, hogy kevés, ha csak „jó katolikus” lesz a növendékeiből. Ha csak ennyi történik, ha marad a régi stílus, ami szerint a kereszténység a pap dolga, akkor a hit nem adatik tovább, így pedig a szekularizáció viszonyai között elhal a kereszténység. *Növendékeit apostollá képezte, ez pedig csak párbeszéd által lehetséges.* Márton Áront Mailáth püspök fedezte fel, ő látta meg benne a rendkívüli lehetőségeket. Biztosra vehetjük, hogy Mailáth tudatosan helyezte Márton Áront olyan helyekre, ahol képességei a legjobb hatásfokkal bontakozhatnak ki. A kolozsvári kinevezés már olyan pozíció volt, ahol egyetemi lelkészként egész Erdélyre és a Partiumra is kifejthette a hatását. Ugyanakkor Kolozsváron is várta egy történelmi gyökerű könyvtár, a Lyceum-könyvtár, melynek alapjait a városba 1693-ban visszatérő jezsuiták fektették le. Márton Áron idejében György Lajos nyelvész, irodalomtörténész volt e könyvtár igazgatója, aki 1931 óta az MTA levelező tagja volt, majd 1942-ben rendes tag lett. Márton Áron és György Lajos barátságba kerültek egymással, hiszen egyikük sem volt leereszkedő, lekezelő stílusú. György Lajos belső munkatársa lett a Márton Áron által alapított, Erdélyi Iskola című tanügyi és népművelő folyóiratnak.

Egyetemi lelkészként a Báthori–Apor Szemináriumban lakott, amely a katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók internátusa volt. Itt egy közösségbe került növendékeivel, akiket szellemi partnereinek

tekintett. Ugyanakkor az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztályát úgy szervezte át, hogy azt, későbbi kifejezéssel, bázisközösségek összefogójának tekinthetjük. E szakosztályon belül, mely a Mailáth Kör nevet kapta, érdeklődés, egyetemi szaksz csoportok szerint alakultak ki azok a közösségek, melyeknek tagjai aktivitásra lettek ösztönözve, saját hivatásukat összekötve a keresztény élethivatással, hogy a kereszténység ne a magánélet egy szelete, hanem az egész életet átható erő legyen. Célja volt Márton Áronnak az is, hogy az akkor felnövő fiatal erdélyi nemzedék, mely az első világháború idején élte gyermekkorát egy részét, érett személyiségként nézzen szembe az akkor már láthatóan jelentkező diktatúrákkal, fasiszmusokkal, mint amilyen a náciizmus és a kommunizmus.²³

Márton Áronnak a párbeszédre való nyitottságát több mindennel be lehetne mutatni. Itt most egy szellemi kapcsolatát, Kacsó Sándor kommunista íróval való *együttműködését és összeütközését* mutatom be, aminek két oka van. Az egyik ok az, hogy e kötet címe: *Mindszenty és alternatívái.* Mindszenty bíboros még azt is elképzelhetetlennek tartotta, hogy a pluralista, többpártrendszerű demokráciában gondolkodó katolikus kereszténydemokrata Barankovics Istvánnal együttműködjön, egy kommunistával való szóba állást így talán egyenesen árulásnak tartotta. A másik ok pedig abban áll, hogy a Kádár-korszak egyházpolitikájában, elsősorban 1964 után, a „párbeszéd” kifejezésével súlyos visszaélések történtek. Párbeszéd alatt akkor „keresztény-marxista dialógus” volt a konjunktúra-szöveg, ami annyit jelentett, hogy az e frazeológiát használó keresztény fél – természetesen megfelelő társadalmi elismerést, sajtódicséretet és kormánykitüntetést kiérdemelve – elfogadta a marxistáknak való egyoldalú alárendeltséget. Márton Áron és Kacsó Sándor viszonya mindkét végletre rácsfol. Megítélésem szerint, Márton Áron és Kacsó Sándor között 1948-ig, az iskolák államosításáig, de legalább 1945-ig baráti viszony volt. Ez ellentét a Mindszenty bíboros *l'art pour l'art* jellegű, öncélú szembenállásának. A kommunista diktatúra kiteljesedése évében, az iskolák államosításával kapcsolatban viszont Márton Áron szembehelyezkedik Kacsó Sándorral és a diktatúrával. Ez akkor már életveszélyes volt

23 Uo., 35–37.

számára. Ez pedig cáfolja azt a „diplomataizáló” katolikus szervilizmust, ami Magyarországon kommunista segédlettel egyházi karriernek elindítója lett, 1964-től szentszéki jóváhagyással.

1941 májusában a hitleri szellemet képviselő Romániai Német Népcsoport a saját felügyelete alá vonta a német nyelvű katolikus és evangélikus felekezeti oktatást, szociális munkát és egyesületi működést. Az egyház felügyelete alatt kizárólag a vallási feladatok intézése maradt. Jakabffy Elemér az általa szerkesztett, Lugoson megjelenő, európai rangú és látókörű Magyar Kisebbség 1941. június 1-jén megjelent számában a következő megállapítást és kérdést fogalmazta meg: „Románia német népcsoportja végleg eltért a felekezeti oktatástól és attól a társadalom-megsegítéstől, amely elsősorban a Krisztus hirdette elveket tartja szem előtt. (...) Fel kell tennünk tehát a kérdést: vajon ragaszkodjunk-e mi magyarok továbbra is a felekezeti oktatáshoz és a társadalom-megsegítés eddigi rendszeréhez, vagy kövessük a német példát, tekintsük-e mi is az oktatást és társadalom-megsegítés ügyét olyanoknak, amelyek intézésére kizárólag a Magyar Népközségünk hivatott.”²⁴ A kérdés nem volt öncélú: ugyanis Márton Áronra nyomás nehezedett, hogy kövesse ő is Augustin Pacha temesvári katolikus püspök példáját, ami az adott helyzetben természetesen az országhatárral kettéosztott Erdély romániai részére vonatkozott volna.²⁵ Jakabffy Elemér tehát azt regisztrálva, hogy Márton Áront a Romániai Német Népcsoport provokálja, vitát kezdeményezett, hogy a püspök mellett sorakoztassa fel az akkori romániai (értelem szerint dél-erdélyi) magyar értelmiséget. Jakabffy Elemér tudta, hogy minden válasz Márton Áron támogatása lesz. A vitához Kacsó Sándor is hozzászólt, aki részt vett azon az 1937-es Vásárhelyi Találkozón, melyen az akkori fiatal erdélyi magyarság képviselői jutottak közös nevezőre, főleg emelkedve a párt-hovatartozás és a világnézet által meghatározott különbségeknek. A Vásárhelyi Találkozót Márton Áron barátjának, Tamási Áronnak a cikksorozata indította el, és részt vett rajta Márton Áron tanítványa, a szociológus Venczel József is. Kacsó

24 JAKABFFY Elemér, *Ragaszkodjunk-e továbbra is a felekezeti oktatáshoz és a társadalom-megsegítés eddigi rendszeréhez?*, Magyar Kisebbség 1941. június 1.

25 VIRT, I. m., 95.

Sándor a Magyar Kisebbség vitájában leírta: „Felekezeti oktatásunk mellőzéséről nem is beszélhetünk, mert nincs módunkban más, a német példa szerinti népoktatási rendszert megalkotni.”²⁶

Kacsó Sándor a második világháború éveiben a változatlanul Romániához tartozó Nagyenyeden élt. Innen látogatta meg gyulafehérvári székhelyén Márton Áron püspököt, és a látogatásáról írt riportot az Aradon megjelenő Havi Szemle közölte. Az írás hangvétele a háborúellenességnek az a megfogalmazása, ami az akkori viszonyok között nyilvánosságot kaphatott, és Márton Áront világnézettől függetlenül mindenki számára eligazító pontnak jelöli meg. „Áron püspöknek (...) olyan utat kellett találnia, amely paphoz és magyarhoz egyaránt méltó. Nehéz út ez. Megtalálni is nehéz, de talán mégis könnyebb, mint járni rajta. S mégis kell, minden szellemi és erkölcsi erő megfeszítésével kell járni ezt az utat, mert *ma ez az egyetlen kivezető út. Ezt keresi egész Európa*. Ez a mi korunk legnagyobb feladata s e század nemzedékeinek isteni küldetése. *Kereszténnyé kell tenni a nemzeti érzést, hogy igazán keresztény lehessen a kereszténynek nevezett Európa.*”²⁷ Kacsó Sándor baloldali kötődése már a háború előtti időktől közismert, 1945-ben pedig belépett a Román Kommunista Pártba.²⁸

Márton Áron és Kacsó Sándor 1948-ban, az iskolák államosítása idején lettek nyílt politikai ellenfelek. Kettőjük között 1940-ben már volt egy feszült időszak, amikor a Kacsó Sándor főszerkesztése alatt álló Brassói Lapok egyházellenes cikket közölt. Ezt akkor levelezés által elsímították, aminek során Márton Áron két levelet írt, egyet hivatalos, egyet baráti hangnemben. Ez utóbbiból kiderül, hogy tegeződnek.²⁹ Amikor Kacsó Sándor a Magyar Népi Szövetség elnö-

26 KACSÓ Sándor, *Felekezeti iskoláink kérdéséhez*, Magyar Kisebbség 1941. június 16.

27 KACSÓ Sándor, *Áron püspök*, Havi Szemle 1943. december.

28 GAÁL Gábor, *Levelek*, Kriterion, Bukarest, 1975, 691.

29 Márton Áron és Kacsó Sándor levélváltása. 1./ Kacsó Sándor levele Márton Áronhoz, Brassó, 1940. szeptember 16.; 2./ Márton Áron hivatalos levele Kacsó Sándorhoz, Gyulafehérvár, 1940. szeptember 25.; 3./ Márton Áron baráti levele Kacsó Sándorhoz, Gyulafehérvár, 1940. szeptember 25. = Márton Áron írásai és beszédei, szerk. Dr. MARTON József – NEMES István, Gyulafehérvár, 1996, 107–109.

keként a Világosság 1948. március 23-i számában az iskolák államosítását követeli, Márton Áron ismét levelet ír, és „ízekre szedi” Kacsó Sándor érveit. Levelében leírja, hogy Hitler is államosított iskolákban gondolta el az oktatást, leírja, hogy sokáig a nyugati liberalizmus is ebben gondolkodott, de végül felismerték, hogy az állam van az emberért, és nem fordítva, leírja, hogy az államosítás az állampolgári jogok korlátozása, és leírja, hogy „népünk pozitív istenhívő ma is”, tehát a nép, akire hivatkoznak, nem támogatja az államosítást. Hosszú levelében garanciát ad arra, hogy az egyház által fenntartott iskolák minden nemzetnél alkalmazkodnak a világi hatóságok törvényes rendelkezéseihez.³⁰

Amit Márton Áronnak a Kacsó Sándor kommunista íróhoz fűződő viszonyából látunk, abból tehát két következtetés vonható le: 1./ *Márton Áron nem kezelte le a tőle eltérően gondolkodókat, és – megalkuvás nélkül! – szót értett velük.* Ennek a második világháború éveiben pozitív hozadéka volt: az Antonescu-rezsim alá tartozó dél-erdélyi háborúellenes szellemi koalíció fókuszpontjában Márton Áron erdélyi püspök állt, akinek komoly hatása volt baloldali emberekre. Márton Áron a párbeszéd mestere volt. 2./ *Márton Áron – éppen azért, mert nem volt megalkuvó – pontosan tudta, hogy hol a párbeszéd határa, amelyen túl tisztességgel nem mehet. Ebből is látszik, hogy Márton Áron a párbeszéd mestere volt.* Hasonló logikát figyelhetünk meg, mint amit az állammal való tárgyaláskészséggel kapcsolatban leírtunk: nem volt öncélú ellenálló, de az egyházellenes törekvéseknek következetesen ellenállt. Az állami hatóságokkal folytatott tárgyalások során is – a párbeszéd mestereként – tudta, hogy hol van az a határ, amelyet nem léphet át. Márton Áron sem a párbeszédre való képtelenség miatt, sem pedig „párbeszéd” címén nem amortizálta az egyházat. Viszont volt hatása a világra, azokra az emberekre is, akiknek más volt a „formája”, mint öneki. Márton Áron párbeszédképességének okát abban látom, hogy szellemileg meglehetősen ingergazdag környezetben élt, és ahol sokféle inger éri az embert, ott – az eszünk használata esetén – egyértelmű lesz, hogy

30 Márton Áron hivatalos levele Kacsó Sándorhoz, a Magyar Népi Szövetség elnökéhez, Gyulafehérvár, 1948. március 24-én = Márton Áron írásai és beszédei, 110–113.

vannak másféle megközelítések is. *A párbeszédre való készség (amely különböző híresztelésekkel ellentétben nem megalkuvás) a pluralistának felismert, és annak el is ismert társadalom erénye.*

Belon Gellért az első világháború után árvaházban nőtt fel. Gyermekkorától papnak készült, és már papként sokszor visszagondolhatott az árvaházi évekre. Bizonyára tudta, hogy elkallódhatott volna. Azt pedig még 1944-ben leírta, hogy „ameddig emberek vagyunk, addig rászorulunk mások irgalmasságára”.³¹ Aki tud rászorulni, az már őrizkedik attól, hogy mások életét, lelkiismeretét, egyoldalúan rájuk telepedve, uralja. Aki tud rászorulni, az már lent él, annak a szeme már egy magasságban van a többi emberével, ami a párbeszéd feltétele.

Legendákat beszéltek Belon Gellért híres Bibliájáról, amely mindig éppen ott nyílt ki, ahonnan idézni akart, ha egy egyórást (nem papírból felolvasott) beszédében több tucat szentírási idézet volt, akkor minden könyvjelző nélkül, a szószéken állva, több tucatszor azonnal rátalált a keresett idézetre. De ő nem volt „írástudó” a Jézus által elítélt értelemben, az emberi lélek is azonnal a megfelelő helyen nyílt ki számára. „Nemcsak a Szentírást nyitotta ki mindig ott, ahol éppen kellett, hanem a lelkek világában is oda tudott nyitni, tapintani, ahol hiány volt, ahol nem recept, hanem cselekedet kellett.” A visszaemlékező szerint ennek nagyon egyszerű oka volt: „Belon Gellért evangéliumi ember volt. (...) Nem volt rövidlátó, sokszínűségében látta az életet, (...) Jézus lelkisége nála mindent eligazított.”³²

Sokan szeretnek nagy jelentőséget tulajdonítani annak, amit a „hivatal” szó jelöl. Belon Gellért a kommunikációjában nem szabott hivatali kereteket, lelkipásztor volt – és csak a Jóisten tudja, hogy milyen hivatalnok. Amikor bajai plébános volt (1959-es püspöki kinevezése után nemcsak a felszentelését akadályozta meg, hanem Bajáról is kitiltotta őt a hatalom), a plébániahivatal ajtajának belső oldalára az alábbi szöveget függesztette ki: „Ezt az ajtót reggel 6-tól este 9-ig ne

31 BELON Gellért, *Emberi gondolatok...* = Belon Gellért Emlékkönyv, Szent István Társulat, Budapest, é. n. (1992), 29.

32 Horváth Julianna *Gloriosa Kalocsai Miasszonyunk iskolanővér emlékezése Belon Gellértra* = Belon Gellért Emlékkönyv, 118–121.

zárja be senki!"³³ Ha pedig valaki bement hozzá a plébániára, hogy hivatalos ügyet intézzon, a megbeszélés után nem érezte vele, hogy „most már mehet”.³⁴ A hivatalos megbeszélést gyakran követte kötetlen párbeszéd, mert Belon Gellértet érdekelte az ember, és azt is tudta, hogy a hivatalos távolságtartás még senkit nem segített az egyház közelségébe.

Jelenits István szerint, Belon Gellért titka az arányérzéke volt: „a Biblia kedvéért nem hunyta le szemét az élet előtt, a mindennapos tapasztalás előtt. Arányokat tudott önmagában teremteni, és nem erőlködve, hanem a Lélektől vezetve, hallatlan egyszerűséggel és benső biztonsággal”.³⁵ Látta a különbséget az „ideáltipikus” ember és a mindennapi ember között, nem ítélkezett a mindennapi ember fölött a különbség miatt. Mindennapi ember, sorstárs tudott lenni ő maga is. Sorstárs a szó szoros értelmében. Az őt operáló tüdősebész írja róla: „Belon Gellértet már fiatal korában megtámadta a magyar kór, a tuberkulózis. (...) Senki sem vette észre rajta, hogy az említett betegség miatt légzésfunkciója csökkent, hiszen sokrétű tevékenységét, amelyet sokszor megpróbáltatások, nehéz körülmények közepette kellett teljesítenie, maradéktalanul ellátta. (...) legyűrve a szomatikus nehézségeket, éjt nappallá téve nagy lelkierővel segített a szenvedőkön.”³⁶ Párbeszédkészségének stílárát jelentette, hogy „mindig egyszerűen beszélt és az igazat mondta, póz, hűsködés, nagyozolás, megjátszás nélkül”.³⁷

Belon Gellért lelkipásztori munkája mellett, 1951-től kezdve kilenc éven át, a publikálástól való eltiltásáig a Vigilia tanulmányírója volt. A „vigilia” szó jelentése: virrasztás, őrtállás. Az őskeresztények

33 Dr. Abonyi József főorvos emlékezése Belon Gellértra = Belon Gellért Emlékkönyv, 85.

34 Horváth Julianna Gloriosa Kalocsa Miasszonyunk iskolánövér emlékezése Belon Gellértra, 122.

35 Dr. Jelenits István piarista tartományfőnök emlékezése Belon Gellértra = Belon Gellért Emlékkönyv, 125.

36 Dr. Kulka Frigyes tüdősebész főorvos emlékezése Belon Gellértra = Belon Gellért Emlékkönyv, 131–132.

37 Naszályi Erzsébet ciszterci nővér emlékezése Belon Gellértra = Belon Gellért Emlékkönyv, 142.

értelmezésében ez a sötétségben, üldöztetésben is élő reményt, a reményteljes hajnalvárást jelentette. Az ötvenes években Sík Sándor piarista pap, költő, irodalomtörténész, esztéta volt a Vigilia főszerkesztője, aki a háború előtt a szegedi egyetem tanára volt. Tanítványa volt Radnóti Miklós is, aki Sík Sándor hatására katolizált. A piarista tudós főszerkesztő tisztában volt a vigilia szó jelentésével, mert a kommunista diktatúra legsötétebb időszakában a hajnalváró katolikusok számára olyan írók közlésével biztosította a keresztény reményt, akik máshol nem találtak nyilvános fórumot: az ötvenes években publikált itt például Pilinszky János, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Ottlik Géza, Nemes Nagy Ágnes vagy Jékely Zoltán. Nem túlzás azt állítani, hogy az ötvenes években önfeladás nélkül a Vigilia biztosította a magyar irodalom folytonosságát – és e törekvésnek volt lelki-szellemi alapozója Belon Gellért.

Közben elkezdte járni az országot, mert felfigyelnek rá az autonóm lelkipásztorok, hívják mindenhol lelkigyakorlatot tartani. Belon Gellért számára nem volt visszautasított meghívás. Ha mégsem ment, annak az volt az oka, hogy az ateista hatalom kötelezte a meghívó felet, hogy vonja vissza a meghívást. De – ez is lelkigyakorlat volt! Sokan éppen ennek hatására figyeltek fel rá. „Meghívta a plébános és ideszóltak a tanácstól! Ki lehet ez a pap? Elvárják, hogy kerüljem, de azt nem kötik az orromra, hogy miért! Nem lehet senki – ha a senkiháziak így félnek tőle!” Sokan gondolkodtak/gondolkodtunk így még a hetvenes években is. Miközben Belon Gellértra a rendszer, és az 1964-es magyar–vatikáni részleges megállapodás után sok egyházi vezető is semmibe vette, azalatt egyszerűen – evangéliumi egyszerűséggel – az ország püspökévé lett a püspöki rangú falusi plébános, aki párbeszédet kezdett az országgal. De nem mindenki kezelte le! Ha – még 1968 előtt – valahol a székesfehérvári egyházmegyében tartott lelkigyakorlatot, a már aggastyánkorban lévő Shvoy Lajos a saját püspöki jelvényeit adta át neki, jelezve, hogy az állami akadályozás ellenére is püspöknek tekinti őt.

Felfigyeltek rá a szellem emberei is. A polihisztor Dienes Valéria, aki 1923-ban Prohászka hatására tért vissza az ateizmusból a katolikus egyházba, és akinek ezután Prohászka volt a lelkiatyja, a hatvanas években Belon Gellértra választotta lelkiatyjának. Dienes

Hajnalvárás című kötetét Belon Gellért szerkesztette. Az egyházzal szemben mindig kritikus (nagy baj a kritikátlansággal!) Kodolányi János, a magyar irodalmat, és azon belül a huszadik századi népi írókat jól ismerő Belon Gellért hatására tért vissza a katolikus egyházba. Majd pedig Belon, a párbeszéd mestere, Kodolányi koporsójánál a lázadás mélyén nagy értéket látogat meg: „A lázadások és tusakodások mélyén ott rejtőzhet az Isten ösztökéje, mint Saulban, mely ellen fölöslegesen bár, de mégis rugdalózik az ember. A sziklás völgyek tövisbozótjaiban vergődő báránysereg még nem tudja, de a sziklák már érzik az őket kereső Jézus lábnyomának melegségét! Te is így voltál, Kodolányi János, mert Mózesed végül is odaért az Ígéret földjéhez, Juliánuszod megérkezett élete álmához, Te pedig az Istenhez.”³⁸ Illyés Gyula koporsójához Belon Gellért vitte el az egyház bocsánatkérését, mert a párbeszédben élő egyház nem ítélkezhet: „Első szavunk a megkövetés és bocsánatkérésé. Keresztelésed szent pillanatától, mely örökre eljegyzett Téged az Atyával, a Fiúval és a Szentlélekkel, messze sodort a keresés útja, és bejártad a kutató szellem szinte minden ösvényét. És ebben a keresésben nem tudtunk úgy tanúságot tenni Istenünkről, hogy áldott valóságát egyértelműen, fenntartás és kételkedés nélkül elfogadd. (...) Bocsáss meg, hogy hagyunk Kharón ladikján egyedül küzdeni, egész életedben sorsodra hagyva.”³⁹ Belon Gellért tudta, hogy Jézus evangéliumát nem lehet magas lóról hirdetni, az alant lévőköt kioktatva és lekezelve, a keresőket tévelygőknek bélyegezve. Akik az egyházban ezt nem tudták, nem tudják, azok sokakat távolítottak, távolítanak el az egyháztól, és boldog lehet az olyan eltávolodott, aki a szó és lélek erejében élő apostolt talál, akinek segítségével Kharón ladikján révbe érhet. Belon Gellért, aki ilyen apostol volt, szoros kapcsolatban állt Bárdos Lajossal, Pilinszky Jánossal és az irodalomtörténész Tüskés Tiborral is.

Tüskés Tibor írt egy Kodolányi-kismonográfiát, melyet a Magvető adott ki 1974-ben. Ír ebben arról is, hogy a fiatal korában református hitet választó, majd a két háború között egy időben a marxizmushoz is közel jutó Kodolányi visszatért a katolikus egyházba.

38 Belon Gellért beszéde Kodolányi János koporsójánál, Vigilia 1969. november.

39 Belon Gellért beszéde Illyés Gyula koporsójánál, Vigilia 1983. július.

„Egy levélrészlet (Kodolányitól; V. L.) 1950-ből: 'Meg kell vallanom, hogy a katolikus Egyház az egyetlen, mely a legtöbbet őrizte meg Jézus tanításából.' 1968-ban, Boldog Margit napján, saját kérésére visszatér a katolikus hitre. Vallomása szerint VI. Pál pápa személyisége, a II. vatikáni zsinat eseményei, Teilhard de Chardin művei – melyekre Belon Gellért hívja föl a figyelmét – készítenek az elhatározásra.”⁴⁰ Belon Gellért olvasta az 1974-ben megjelent könyvet, és megkereste Tüskés Tibort. Ebben az időben Belon Gellért még agyonhallgatott személy volt a katolikus egyházban (a Vigilia 1969-től újra közölt tőle tanulmányokat, elsőként éppen a Kodolányi temetésén mondott beszédet), és bizonyára értékelte, hogy egy ismert irodalomtörténész állami könyvkiadónál ír arról a szellemi hatásról, amit ő Kodolányira gyakorolt. Tüskés írja, hogy a Belonnal való személyes kapcsolata Kodolányi, Illyés és Prokop Péter festőművész háromszögében alakult. „Hogyan tudott hozzájuk Belon Gellért utat találni? Mit becsültek ők Belon Gellértben? (Tegyük hozzá: Prokop Péter katolikus pap volt, Belon Gellért tanította őt a kalocsai hittudományi főiskolán – és Belon fedezte fel benne a festő-zsenit. V. L.) Belon Gellért nem volt filozófus-okoskodó alkat, még kevésbé apologéta, vitatkozó, aktív hittérítő szellem. Nem csillogtatta olvasottságát, hozzáértését a művészetekhez, jártasságát az irodalomban. Mégis: hogyan került barátságba, hogyan tudta magát elfogadtatni a 'megátalkodott', az indulatos, a nyugtalan, a keserű, a gúnyolódó, a szenvedélyesen vitatkozó Kodolányival? Hogyan támadt iránta megbecsülés a 'racionalista', az antiklerikális, a vallási dolgokban liberális Illyésben? Miért vonzódott hozzá országhatárokon túl a 'különc' festőművész, a világot bejárta hajdani tanítvány? Belon Gellért sugárzó, ajándékozó, kegyelemmel teljes ember volt. Nem győzni akart, nem triumfálni, nem fölélmelkedni. (...) Ha vannak erőszakos és okvetetlenkedő, magukat mutogató és kellemetlen emberek, akkor rá a láthatatlan jelenlét volt a jellemző. (...) akkor ment, ha hívták, ha szükség volt rá, de akkor is ott maradt, jelen volt, ha testi valóságában már kilépett a szobából.”⁴¹

40 Tüskés Tibor, Kodolányi János, Magvető, Budapest, 1974, 252.

41 Tüskés Tibor emlékezése Belon Gellértra = Belon Gellért Emlékkönyv, 151–152.

Tüskés Tibor itt a párbeszédhez szükséges nagyon fontos tulajdonságokra hívja fel a figyelmet, melyeket ő Belon Gellértben felfedezett. A párbeszédhez műveltség kell, hiszen fontos a közös szellemi hullámhossz. (Akik csak elemi iskolai szintű „kedves hívekkel” értenek szót, azok szellemileg önmagukat minősítik. Ugyanakkor vannak elemi iskolát végzett emberek, akik műveltségben különbek sok diplomásnál. Én harminc-harmincöt éve Erdélyben traktorosokkal, kubikosokkal és különböző földönfutókkal tudtam Széchenyi és Kossuth vitájáról, Illyés-versekről és Csoóri-esszékről beszélgetni, miközben ideát a sok rongyrazó... – na de ezt hagyjuk.) Tehát fontos a közös szellemi hullámhossz. Fontos, hogy a műveltség, az iskolázottság nem arra való, hogy öncélúan csillogtassuk – amikor valaki erre használja, ott véget is ér a műveltség, rázandó ronggyá lesz a diploma. És nagyon fontos észrevétele Tüskés Tibornak, adaléka a párbeszéd feltételeihez, hogy a másik embert nem legyőzni kell, nem kell fölébe kerekedni, hanem a párbeszédben legyünk kisugárzó, és így ajándékozó személyiségek. Tüskés Tibor mindezt Belon Gellértben fedezte fel, mert őt ismerte. Ha ismerte volna őket, bizonyára felismeri e feltételeket Prohászkaiban és Márton Áronban is.

Én Belon Gellértet először Illyés temetésén láttam-hallottam, majd 1983. Szent Gellért napján (Belon 72. születésnapján) az Orlay utcai örmény katolikus templomban. A mise közben közvetlenül előtte ült Domokos Pál Péter. Eljövét már sötét volt, és Péter bácsi rosszul látott, ezért hazakísértem. Útközben régi csíki katolikus népeket énekelt, talán a *Kájoni-kódexből*. Ezután közölte, hogy Belon Gellért olyan püspök, mint Márton Áron volt. Majd 1986-ban volt egy levélváltásunk és egy személyes találkozásunk Belon Gellérttel. A személyes találkozás szeptember 28-án a pesti Egyetemi templom sekrestyéjében volt. Az Egyetemi templomban Márton Áron lelki üdvéért mondott misét, melyen rohamosan romló egészségi állapota miatt már ülve prédikált. A levélből és a beszélgetésből tudom, hogy a hetvenes évek elején, amikor szocialista országokba már kaphatott útlevelet (Nyugatra majd csak 1982-től), akkor Prohászka és Mailáth püspökök kapcsolatát kutatva, Gyulafehérvárra is eljutott, ahol Márton Áron első látásra barátjává fogadta őt. Ehhez én azt teszem hozzá, hogy a szentek első látásra is egymásra ismernek.

Belon Gellért szóértő ember volt – mások szavát is hallotta és értette, nemcsak a sajátját –, ezért szellemi koalíció vette körül. Ettől féltek a kommunista rendszer haszonélvezői, mert tudták, hogy Belon a párbeszéd mestere egy olyan korszakban, melyben ők marxista–keresztény dialógusról papolva, eleve győztesként alázzák meg az egyházat. Belon Gellért párbeszédében ellenben senki nem volt vesztesre ítélve, viszont a körülötte kialakult szellemi koalíció a rendszer hamis legitimitására mutatott rá.

Akik nem voltak képesek egyenrangú kapcsolatokra, azok féltek tőle, pedig a Püspök szelíd ember volt. A kommunisták 1982-ben félelmükben engedték meg, hogy a már hét éve halálközelben élő, nagybeteg főpapot kinevezésétől számítva 23 év elteltével püspökké szenteljék. Az történt, hogy amikor a helsinki záróokmány aláírását követő években, a madridi utókonferencián a Kádár-kormány küldötte azzal hencegett, hogy Magyarországon akadályok nélkül működik az egyház, az egyik nyugati politikus a cinikus magyar diplomata orra alá nyomta az *Annuario Pontificio* (Pápai Évkönyv) egyik kötetét, mely kötetek évről évre közlik Belon Gellért nevét, hogy Elis-i címzetes püspök, aki „impedito”, azaz akadályoztatva van.⁴² A Kádár-rendszer csak ekkor jött rá arra, hogy az ignorancia, a primitív, mímelt semmibevétel fegyvere visszafelé sült el. Akit ők semmibe vesznek, azt a világ számon tartja.

Mindszenty bíborosnál nem találtam olyan szövegeket, melyek a világgal való párbeszéd igényét fogalmaznák meg. Ezen nem lehet csodálkozni. A demokráciával szemben legalábbis ambivalens érzései voltak, még a tárgyalásokat is elutasította (a világi hatalommal való tárgyalás még messze nem párbeszéd, a párbeszéd annál sokkal több), és valamiféle sosemvolt egyrétegű hívőserég volt az ideálja. Mindszenty bíboros homogénnek látta, vagy legalábbis annak vágyta a társadalmat. Így kivel törekedett volna (a fentebb megfogalmazott definíció szerinti) párbeszédre?

Mindszenty bíborosban volt egy bizonyos *felsőbbrendűség-tudat*, ami gátolta benne a fenti definíció szerinti párbeszédnek azt a kész-

42 Dr. Waignand József emlékezése Belon Gellértre = Belon Gellért Emlékönyv, 162.

ségét, amit az itt szereplő alternatívák egyházépítő, és egyházat hitelesítő, az egyház tagjait felnőttként kezelő erényként birtokoltak. Mindszenty bíboros elkötelezett védelmezői között lesz majd, aki eleve kétségbe vonja, hogy felsőbbrendűség-tudat lett volna benne, és lesz olyan, aki – érezve, hogy a bíboros körül sok mindent magyarázni kell – úgy kezdi el értelmezni a bíborost, hogy „magas egyházi és közjogi méltósága” miatt más helyzetben volt ő, és ne hasonlítgassuk össze senkivel. Pedig éppen az összehasonlítástól való félelem vetíti a gyanú árnyékát a bíborosra, ami szerint valami nem stimmel. Bármelyik püspök magas egyházi méltóságot visel, közjogi méltósága pedig 1946. február 1. óta Mindszenty bíborosnak sem volt. (Hogy előtte mennyiben volt, arról egy más fejezetben még lesz szó.) De nemcsak az itt szereplő alternatívák voltak párbeszédképesek. Például Tomášek bíboros, prágai érsek egyházi méltósága sem volt éppen kicsi – és élmény volt egy órán keresztül beszélgetni vele. Hogy Mindszenty bíborossal mennyire lehetett „élmény” a beszélgetés (az idézőjel jogosságát nem cáfolja az sem, hogy tudott kötetlen és együttérző is lenni), azt néhány történettel érzékeltetném, a történetek a benne élő felsőbbrendűség-tudatot világítják meg. Ez a tudat pedig a párbeszédkészség gátja volt őbenne.

Shvoy Kálmán magyar királyi altábornagy, Shvoy Lajos püspök testvéröccse leírja naplójában, hogy amikor a soproni Isteni Megváltó Leányai zárdájában nyilas fogságban voltak, 1945. március 9-én hogyan találkoztak Mindszenty Józseffel, aki akkor veszprémi püspök volt. „Feltűnő volt nekem, hogy Mindszenty, aki egyéves püspök volt, (Shvoy) Lajos pedig 18 éves püspök, nem kínálta meg, s nem adta át a nagy karosszékekben helyét Lajosnak, hanem hagyta, hogy Lajos egy kis székre, rosszabb helyre üljön. Nekem ez az ember az ő felfuvalkodottságával és beképzeltségével s pózolásával sehogy se tetszett. Nagyon sokra értékelte magát. (...) Később (...) Mindszenty és papjai már étkeztek. Nem hívott bennünket, mert akkor már nem ő az asztalfő.”⁴³ A tábornok által leírtakhoz hozzá kell tenni, hogy két azonos rangban lévő püspök között, jelen esetben két megyéspüspök között az a

rangidős, akinek a kinevezése régebbi. Shvoy Lajos kinevezése sokkal régebbi volt, ő akkor már 18 éve volt székesfehérvári püspök, Mindszenty pedig csak egy éve veszprémi püspök. De a protokoll által megszabott különbséghez tegyük hozzá azt is, amit a merő udvariasság kíván. Shvoy Lajos 1879. március 9-én született, Mindszenty József pedig 1892. március 29-én. Shvoy Lajos tehát tizenhárom évvel idősebb is volt. Amikor egy szobában ültek és beszélgettek, akkor – úgy tűnik – Mindszenty számára nem volt probléma, hogy nagy karosszékekben fiatal püspökként kényelmesen ül, mialatt az öreg és rangidős püspök talán éppen egy hokedlin. Az ebédhez nem hívta meg, mert ott már nem hagyhatja figyelmen kívül a protokoll szabályait, és a rangidős, öreg püspököt nem ültethette volna például a saját baljára, vagy valamelyik beosztott papja mellé. Arról, hogy Mindszenty József hogyan kezelte Shvoy Lajost, akit barátjának nevezett, már volt szó az egyházközségekről szóló fejezetben. Shvoy Lajos Prohászka tanítványaként 1945-ben több mint negyed százada elkötelezettje volt annak az egyházközségi gondolatnak, ami Prohászkanak akkor már fél évszázados gondolata volt, és amit Mindszenty, emlékiratai szerint, *a saját új lelkipásztori elgondolásának tartott*. Ebbe a Prohászktól, Shvoytól tanult gondolatba 1945 szeptemberében mintegy „beavatja” Shvoyt, a veteránt. Tegyük hozzá: e gondolatot Prohászktól, és Shvoytól tanulva, zalaegerszegi plébánosként Pehm József is tiszteségesen megvalósította. Azonban nem a lelkipásztori aktivitásról van szó itt, hanem egy emberi stílusról, ami például az egyenrangú felek közötti párbeszédnek a gátja.

Mindszenty József számára, úgy tűnik, az ülőhely kérdése központi kérdés volt, amivel nonverbális kommunikáció formájában saját helyzetét fejezte ki. Hallottam egy ilyen történetet Bulányi Györgytől is, aki nagyra becsülte a bíborost, miközben a kritikáját is képes volt megfogalmazni az általa tisztelt személy irányában. Ezt a történetet Bulányi György valamikor az ötvenes években, a budapesti Gyűjtőfogházban hallotta Kerkai Jenő jezsuita szerzetestől, a KALOT vezetőjétől, Kerkai Jenő pedig közvetlenül a kétszemélyes történet egyik szereplőjétől, Nagy Ferenc miniszterelnöktől hallotta valamikor 1946-ban. A történet nagyon egyszerű. Nagy Ferenc, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke *kihallgatáson van* Mindszenty József bí-

43 Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945, Kossuth, Budapest, 1983, 317–318.

borosnál (aki – bár ezt akkor nyilvánosan már nem hangoztatta, de a későbbi követségi levelei tanúsítják – Magyarország első közjogi méltóságának tartotta magát). Mindszenty József egy hatalmas íróasztal mögött ül, egy hatalmas karosszékben, Nagy Ferenc miniszterelnök pedig az íróasztal előtt áll, ácsorog – mint egy leckéztetett nebuló az igazgatói irodában, vagy egy felpofozás előtt álló gyanúsított a rendőrségi kihallgatáson. Pedig voltak még székek abban a szobában. Kerkai Jenő az ötvenes években, a budapesti Gyűjtőfogházban úgy jellemezte ezt a helyzetet Bulányi Györgynek, hogy még egy afrikai banánközárságban sem fordulhatna elő, hogy az állami vezető megjelenik a vallási vezetőnél, és ne kínálnák helyet. E fejezet témájához annyiban tartozik a történet, hogy ez *nem párbeszédhelyzet*. „Magas lovon ülve nem lehet kereszténységet csinálni” – hallottam egyszer Bulányi Györgytől. Magas lovon ülve párbeszédet sem lehet folytatni.

Shvoy Lajos az 1964-ben megfogalmazott önéletrajzában nagyon visszafogottan, diszkréten szól Mindszentyről, folyamatosan a diktatúrák elleni küzdelemben tanúsított következetességéről, áldozatvállalásáról ír. Két helyen, alig észrevehetően, utalás van Mindszenty stílusbeli problémáira. A soproni fogság idején „Mindszenty *magához kéretett*”,⁴⁴ Az egyéves püspök magához kéreti a 18 éves püspököt, az 53 éves ember magához kéreti a 66 évest! A magához kéretés tárgya egyébként az volt, hogy Mindszenty közölje vele, szándékában áll megszökni a nyilas fogságból. A történetről Shvoy Kálmán is ír a naplójában: „Mindszenty *kéretett szobájába*” (tehát a rangidős püspök mellett az ő testvérét, az akkor 64 éves tábornokot is). Shvoy Kálmán a szökés tervéről leírja, „Lajossal kijelentettük, hogy mi nem megyünk (...) Úgy látszik Mindszenty is *észre tért*, mert ott maradt.”⁴⁵ Shvoy Lajos azt is leírja, hogy Mindszenty egy éjszaka valóban kiszökött a városba, de visszatért. „Hát közli velem, hogy legjobb lenne, ha én is megszöknék vele. Öcsém bevonásával tanácskoztunk és megállapítottuk, hogy ez egyenlő a halállal. Mindszenty aznap éjjel egy kocsival feltűnés nélkül kiszökött és a városban körüljárt, de visszajött.”⁴⁶ Ez a történet Mindszenty József *önfejtés*ét mutatja. Elképzelésébe be

44 SHVOY Lajos, *Önéletrajz*, Székesfehérvár, 2002.

45 Shvoy Kálmán *titkos naplója és emlékirata 1918–1945*, 320.

46 SHVOY Lajos, *I. m.*

akarja vonni a nála jóval idősebb, 66 éves püspököt, szökésre biztatva életveszélynek kitéve őt, és miután az öreg püspök és a tábornok közlik vele, hogy a terve örültség, ő mégis kiszökök – aztán visszamegy, mert „*észre tért*”. A történet szerint Mindszenty bíboros hajlamos volt fixa ideaként megfogalmazni elképzeléseit, aminek alárendelte volna akár azt is, aki semmiképpen sem volt az ő alárendeltje. Milyen szava lehetett mellette az alárendeltjeinek?

Shvoy Lajos az önéletrajzában leír egy történetet, hogy Mindszenty bíboros a fölényességével hogyan tudott megsérteni egy megyei főispánt is, hogyan tudott reagálni egy tiszteletteljes fogadásra a megyehatáron. „1947. szeptember 7–8-án Szombathelyen tartott a primás az újonnan felépített székesegyház (a háborús bombatámadás után renovált barokk székesegyház; V. L.) felszentelése kapcsán nagy ünnepélyt a magyar püspöki kar jelenlétében és bevonásával. Öminenciája nálam ebédelt, s utána együtt indultunk Szombathelyre. A megye határa felé jártunk, amikor Szakos Gyula robogott elénk (akkor szombathelyi egyházmegyes pap, 1979-től székesfehérvári segédpüspök, 1982-től megyéspüspök; V. L.), és jelentette, hogy a főispán, az alispán és a polgármester fogadni óhajtják őt a megye határánál. Mindszenty *nem akart kiszállni a kocsiból*. Nagy kapacitálásra *kiszállt az autóból*, a főispán pedig nagy remegés közben elmondta *mondókáját*, s arra a primás fölényesen azt felelte: Magyarország hercegprímása már ezer éve járja az országot, s mindenfelé terjeszti a békét.”⁴⁷ Nem tudni, hogy például egy ilyen helyzetben mi lehetett a primás fölényességének az oka, hiszen őt köszöntötték. Talán nem tudott minden helyzetet a helyzetnek megfelelően, releváns módon kezelni. Az is lehet, hogy a főispán nem volt legitimista, tehát politikailag nem volt megfelelő a bíboros számára.

Arról, hogy nem kezelt minden helyzetet az adott, konkrét helyzetnek megfelelően, éppen e sorok írásának hetében olvastam egy más tartalmú történetet. Az Új Ember folytatásokban közöl egy riport-sorozatot *Mindszenty József nyomában* címmel. A zalaegerszegi évekről szóló részben az egyik visszaemlékező (az 1940 körüli időkre emlékezhet) nyomán írja a riportert: „S arra is emlékszik, hogy amikor a

47 Uo.

plébános beteghez indult az Oltáriszentséggel, a gyalogúton kis hangszó jelezte: vele van a szentség. *Elvárta, hogy a katolikusok térdeljenek le az utcán, aki pedig más vallású, illedelmesen vonuljon hátrébb.*"⁴⁸

Mitől nem megfelelő e helyzet kialakítása? A riport pozitív hangvétellel, Mindszenty József vallásos jámborságának példájaként állítja elének a történetet. Azonban az Oltáriszentség előtt liturgikus térben hajtunk térdet (templomba belépve), liturgikus eseményen (misén) térdelünk le átváltoztatáskor és úrfelmutatáskor, illetve letérdelünk szentségimádáskor. Az Oltáriszentség liturgikus térben és eseményen, körmenet során szokott kikerülni a templomból, az úrnapi körmeneten négyszer, a négy szabad téri oltárnál le is térdelnek a körmenet résztvevői. Ezzel szemben, *ha egy pap beteghez siet, akkor nem liturgikus térben halad*, nincs rajta liturgikus öltözék (a reverenda nem az), a beteghez utcán siető pap nem liturgikus térben halad. Ezek figyelembevételével elképzelem a jelenetet: Pehm József zalaegerszegi plébános halad a város utcáján, beteget látogat, és viszi az Oltáriszentséget. A katolikus hívek, akik például dolgozni mennek, vagy a vonatjukhoz a vasútállomásra, esetleg bevásárlószatyor van náluk, letérdelnek az utcán. Aki pedig „más vallású”, az illedelmesen álljon félre.

Olyan helyekkel kapcsolatban, melyek teljesen katolikus, és a központoktól távolabb lévő vagy nehezebben megközelíthető, tehát inkább hagyományörző vidékek, érdeklődtem e szokások huszadik századi meglétéről. A visszajelzések szerint a két háború között a központoktól távolabb eső, szíkatolikus falvakban élt ez a szokás, mely középkori eredetű, és a huszadik századra olyan közösségekben maradt meg, ahol a civil közösséghez, egy faluközösséghez való tartozás automatikusan az egyházközséghez való tartozást is jelentette. Városokban 1940 körül már nem élt ez a szokás. Bíró Lúcián felvidéki bencés szerzetes a hontalanság éveiben (a Beneš-dekrétumok idején), amikor tiltott volt a magyar nyelvű sajtó, államilag illegálisan kiadott egy magyar nyelvű imakönyvet és egy 1948-as kalendáriumot. A kalendáriumban ennyit ír a falvakban követendő szokásról: „Falu helyen nagyon üdvös és épületes dolog a hívek figyelme. Amikor a pap beteg-

hez megy, az utca zaja elül és még a kutyákat is megkötik, vagy behívják a házba.” E kalendáriumban a Mindszenty által zalaegerszegi plébános korában, megyeszékhelyen, városban elvárt szokásról még a falvak vonatkozásában sincs szó. Hangsúlyozom a különbséget a régi hagyományokat őrző, jórészt központoktól távoli, elzárt falvak és a városok között! Előttem van egy könyv, mely apai felmenőim, Virth őseim városának, Nagyszombatnak a barokk kori társadalomtörténetét írja le. E városban, mely a török időktől 1820-ig az esztergomi érsek székhelye volt, a tizenhetedik századra olyan társadalmi-vallási-etnikai tagolódás alakult ki, melyben szubjektív véleményem szerint a nevezett évszázadban már elképzelhetetlen volt annak a középkori eredetű szokásnak a gyakorlása, amit Mindszenty József 1940 körül még egy nyugat-magyarországi megyeszékhelyen elvárt.⁴⁹ Zalaegerszeg az 1910-es népszámlálás idején 10 844 főt számlált, akkor ebből 252 volt evangélikus és 1346 izraelita. A katolikusok száma 9058, tehát a hiányzó 188 fő többsége református lehetett. Az 1910-es népszámlálás idején így a város 16,5%-a nem volt katolikus, ők voltak az utcán történő felreállásra kötelezve.⁵⁰ 1940-re a népesség részben települések hozzácsatolásával növekedett, az arány azonban hasonló lehetett. Már láttuk, Mindszenty Józsefet zavarta, hogy Zalaegerszeg lakossága nem homogén, zavarta, hogy a társadalom „minden rétege” képviselve volt az egyházközségben.⁵¹ Zalaegerszeg jól rétegzett, és bizonyára valamennyire szekularizált világ volt már akkor is. E történetből – melyben a pap a katolikus liturgikus fegyelem (letérdelés) egy formai megnyilvánulását tagolt társadalmú városban viszi ki a templomon és egyúttal liturgián kívüli civil térbe – Mindszenty Józsefnek az a szándéka sejthető, hogy a katolikus egyház uralkodjék a vallásilag is tagolt, civil társadalom fölött. *Uralkodásban pedig nincs párbeszéd. Ott csak előre kijelölt győztesek vannak.*

48 ELMER István, *Mindszenty József nyomában – Zalaegerszeg*, Új Ember 2012. április 29.

49 GRANASZTÓI György, *A barokk győzelme Nagyszombatban. Tér és társadalom 1579–1711*, Akadémiai, Budapest, 2004. Nagyszombat város korabeli tagoltságáról a 64., 74., 100–101., és a 106–108. oldalak adnak tájékoztatást.

50 *A történelmi Magyarország atlasza és adattára*, 1914, Talma, Pécs, 2005, 174.

51 MINDSZENTY József, *I. m.*, 24.

Vannak, akik Mindszenty bíborosnak a minden körülmények között való védelmezésére törekednek, akik gondolkodásának és cselekvésének minden dimenziójára kidolgozzák az indokot és az igazolást. Mindszenty József megítélése azonban még az 1945 előtti magyar egyházban, már a püspöki kinevezése előtti időkben sem volt egyértelmű. Pétery József váci püspök titkára, Petróci Sándor írja, hogy Hanauer Árpád István váci püspök 1942-ben történt halálát követően szóba került Mindszenty József zalaegerszegi plébános váci püspöki kinevezése. Mindszenty nem ír erről az *Emlékirataimban*, pedig bizonyára tudott róla. Az 1944-es veszprémi püspöki kinevezéséről írja, hogy „egykori megyéspüspököm, gróf Mikes János hívta fel rám a nuncius és Róma figyelmét”.⁵² Mikes Jánosról tudni kell, hogy a püspöki karon belül a legitimista (tehát a Habsburgokat visszahozni akaró) szárny vezéralakja volt, aki az első királypuccs alatt a szombat-helyi püspöki palotát is a visszatérni készülő IV. Károly rendelkezésére bocsátotta. Így tehát Mindszenty püspöki jelölése azt szolgálta, hogy a püspöki karon belül erősödjék a legitimista vonal. Petróci Sándor írja: „Mindszenty váci kinevezését valószínűleg Horthyék sem akarták közismert legitimizmusa miatt. *Nem kívánta Serédi sem, véleménye szerint műveltségének hiányosságai, türelmetlensége és ridegsége, az egyházkormányzati felelősséghez szükséges adottságok hiánya miatt.*”⁵³ E fejezet a párbeszédre való készségről (Mindszenty bíboros esetében annak hiányáról) szól. Serédi indokai nemcsak azt támasztják alá, hogy Mindszenty József (Serédi közvetlen utóda!) ilyen tulajdonságokkal alkalmatlan a párbeszédre, ami egyenrangú viszonyt feltételez, de az akkori bíboros-hercegprímás a püspöki méltóságra sem tartotta őt alkalmasnak. Miután nem sikerült Mindszenty bíborost bejuttatni a váci püspöki székbe, elhúzódó eljárást követően Pétery József lett a váci püspök 1942 novemberében.

Serédi bíboros 1944-ben sem szerette volna Mindszenty József veszprémi püspöki kinevezését. 1990-ben jelentek meg könyv alakban Serédi bíborosnak az 1941 és 1944 között írt feljegyzései. Ennek egyik jegyzete hivatkozik az Esztergomi Prímási Levéltár 9369/1944.

52 Uo., 32.

53 PETRÓCI Sándor, *Emlékek Pétery József püspökről*, Szent István Társulat, Budapest, 1997, 13–14.

jelzetű dokumentumára, mely szerint Serédi Rotta nunciusnak Meszlényi Zoltánt és Hamvas Endrét javasolja veszprémi püspököknek. Serédi szerint „Mindszenty kinevezése (...) veszélyes lenne”. Egy 1943. decemberi jellemzése szerint „Mindszenty kiváló szervező, azonban indulatos természete miatt veszélyes lenne püspöki kinevezése. Feletteseivel szemben *nem mutat elég tiszteletet és alázatot, alantasait* (értsd: beosztottait; V. L.) *pedig felsőbbbséggel és túlságos szigorúsággal kezeli.* Mindenki becsüli, de senki sem szereti, sőt *határozott ellenszenvvel viseltetnek vele szemben.* Túl szigorú püspök lenne és egyházmegyéje papsága valószínűleg elégedetlen lenne vele.”⁵⁴ Ezek a sorok ismét Mindszenty József kommunikációs nehézségeire és felsőbbbségtudatára, azaz lekezelő stílusára utalnak. Serédi *Jusztinián bíboros nem akarta Mindszenty Józsefet püspöki székben látni. Serédi világosan látta, hogy Mindszenty megosztó személyiség.*

Kerüljük el a félreértéseket! A régmúlt történeteit nem historizáló szenvedélyből idézzük (sem én, sem Mindszenty bíboros apologetái), hanem az egyházunkat szeretnénk a példaképeinkhez hasonlóknak látni. Felejtsük el azt, hogy „Magyarország 60%-a katolikus”, jó, ha az ország lakosságának 6%-a ápol rendszeres kapcsolatot a katolikus egyházzal. Nézzük meg a társadalom állapotát, az emberek gondolkodását, nézzük meg, hogy néznek ki a családok. Ma Magyarországon közalkalmazotti munkaidőben folyik az „ezoterikus” hittérítés és a katolikus egyház neveltségessé tétele. Már Erdélybe is bepofátlankodtak az „ezoterikusok”, akik akár szabad demokrata háttérükkel is szót értenek az „ősmagyar-ezoterikusokkal”, mert a katolikus egyházat ők is utálják. Van megyeszékhely, melynek önkormányzata által rendezett szociálpolitikai konferencia fakultációján az előadó az „ezoterikus meditáció” és a lélekvandorlás összefüggéseiről beszél, miközben az adott megyeszékhely püspöke elégedett, mert egyházmegyéjében „nincs paphiány”! *Vajon kikkel tudjuk inkább megszólítani ezt a különös társadalmat, Mindszentyvel vagy az ő alternatíváival?* Egyházunk olyan lesz, mint a példaképeink, és hogy milyen lesz, attól is függ, hogy mi magunk milyen példaképpé leszünk.

54 Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944, Zrínyi, Budapest, 1990, 184–185.

Mindszenty bíborosnak a pártpolitikai állásfoglalásairól egy önálló fejezetben lesz még szó. Az *Emlékirataimban* azonban egy helyen olyan jelzővel illeti a Barankovics István által vezetett Demokrata Néppártot (nyugati típusú kereszténydemokrata pártot), mely jelzőnek a pejoratív használata jellemzője lehet a bíboros gondolkodásának is. Mindszenty József a háború utáni pártalakulások keresztény résztvevőiről a következőket írja: „Jelentős szerepet vittek keresztény politikusok az első világháború után s később a két háború közt Budapest gazdasági, politikai és társadalmi életében. 1944 decemberében Debrecenben a keresztény politikusok is előterjesztették pártalakítási kérelmüket. Egy *‘haladó’* (idézőjel Mindszentytől; V. L.) és egy *konzervatív* csoport jelentkezett engedélyért, mire a Vörös Hadsereg főparancsnoka az első csoportnak adta meg az engedélyt, mivel tudta, hogy a püspöki kar nem várhatja tőlük a katolikus Egyház érdekeinek a védelmét.”⁵⁵

A bíboros által leírtakhoz több észrevételt kell megfogalmazni. Az egyik az időpont kérdése, mert a pártalapítási kérelmek 1945 szeptemberében futottak be. Az időpont téves voltát nem tartom problémának, évtizedekkel később, az amerikai követségen érthetően téveszthetett egy esztendő. 1944 decemberében Szegeden a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front alakult meg, melynek létrehozásában azok a pártok tudtak részt venni, melyek ott, akkor jelen lehettek. A Keresztény Demokrata Néppárt vezetői abban az időben Budapesten a Gestapo elől bújkáltak.⁵⁶ A bíboros által említett pártalapítási kérelem pedig az egykori résztvevő, Kovács K. Zoltán visszaemlékezései szerint nem teljesen úgy zajlott, ahogy azt Mindszenty leírásából sejthetnénk. Mindszenty leírásából úgy tűnik, mintha két külön keresztény pártra adtak volna be kérvényt, és úgy is tűnik, mintha a kérvény a Vörös Hadsereg főparancsnokához érkezett volna. Ko-

vács K. Zoltán leírja, hogy a Keresztény Demokrata Néppárt vezetésében alakult ki ellentét egyfelől Pálffy József, másfelől Barankovics István és Kerkai Jenő között. Pálffy a párt működését inkább a klérusnak rendelte volna alá, Barankovics és Kerkai pedig egy modern keresztény pártban helytelenítették a klérus gyámkodását, és inkább a katolikus népi mozgalmak (tehát a „laikus” tömegek) felé fordultak, melyeknek például a KALOT komoly bázisát jelenthette. Hogy az akkori kereszténydemokrata pártvezetés feszültségeit levezessék, a választmány Pálffy József, Barankovics István és Ugrin József, az érdi KALOT Népfőiskola igazgatója személyében háromtagú bizottságot állított a párt élére. Pálffy József (Mindszenty embere) *nem vett tudomást e döntésről*, ellenben 1945. augusztus elejére „a KDNP nevének kisajátításával új pártvezetőséget állított össze és így készülődött a közelgő választásokra. (...) Ilyen előzmények után *két kérvény* futott be 1945 szeptemberében az Országos Nemzeti Bizottsághoz a Demokrata Néppárt elismerését és működésének engedélyezését kérve: Barankovicsé és Pálffyé. Az ONB szeptember 17-i ülésén Barankovicsnak adta meg az engedélyt, Pálffy kérését elutasította.”⁵⁷ Tehát nem két külön pártengedélyezési kérelem futott be, hanem egy párt esetében két kérelmező volt, a kérelem nem a Vörös Hadsereg főparancsnokához, hanem az Országos Nemzeti Bizottsághoz futott be, így az engedélyt – Mindszenty állításával ellentétben – nem a Vörös Hadsereg főparancsnoka, hanem a budapesti székhelyű Országos Nemzeti Bizottság adta ki. Ugyanezt írja Varga László is visszaemlékezésében: „A DNP nevében két kérvény is befutott. Az egyik Barankovics, a másik Pálffy aláírásával. Az *‘engedélyt’* 1945 szeptemberében mi kaptuk meg, Pálffyét az ONB elutasította.”⁵⁸

Ami pedig a minősítéseket illeti, Mindszenty József itt egymással szembeállítva használja a „haladó” és a „konzervatív” jelzőket. Az előbbi a számára ellenszenves Barankovics-féle pártvezetést, az utóbbi a neki szimpatikus, és a DNP választmánya által a történetek után bizalmatlansági indítvánnyal háttérbe szorított Pálffy Józsefet illette. E szembeállítás játék a szavakkal, majd rövidesen látjuk, hogy a kon-

55 MINDSZENTY, I. m., 72.

56 KOVÁCS K. Zoltán, *A Demokrata Néppárt belépése a magyar közéletbe = Félbemaradt reformkor 1935–1949. Törekvések Magyarország keresztény humanista megújítására, a haza és a szegénység szolgálatában*, Püski, Budapest 2005, 184–185.

57 Uo., 190.

58 VARGA László, *Kérem a vádlott felmentését*, Püski, New York, 1981, 63.

zervativizmus haladó gondolat, csak éppen nem gyökereket feltépő, öncélú újrakezdés, mert ami valóban, tehát éltetően „haladó”, az alapokra, gyökerekre tud támaszkodni, tehát konzervatív. Szögezzük le: a kereszténydemokrata gondolat, ami a modern nyugati demokráciák nélkülözhetetlen eleme, és amit Mindszenty itt a számára lekezelő „haladó” jelzővel minősít, a konzervatív, értékörző szemlélet legfontosabb megjelenése. Barankovics István tehát konzervatív – és haladó politikus volt. Igen, haladó, akkor is, ha ma Mindszenty József egyes apologetikus igazolói, Mindszenty József nyomán, szintén szitokszóként használják e kifejezést.

Akkor minek nevezzük Pálffy Józsefet, akit saját támogatottjaként Mindszenty Barankovicsal szembeállítva konzervatívnak nevez? Barankovics volt a konzervatív politikus – Pálffy Józsefről sajnos nem sokat tudok. Kovács K. Zoltántól (1988 óta személyesen is ismertem őt, utoljára 2006 szeptemberében, a Kossuth téri tüntetések egyikén találkoztam vele) tudom, hogy Pálffy a klérus alárendeltségében képzelte el a keresztény (civil, „laikus”) politikát, ami viszont idegen a modern keresztény politikai gondolatától. Ennek alapján – ha úgy tetszik, szubjektív módon – Pálffy Józsefet *tradicionalista* politikusnak látom. Tradicionalista, azaz öncélú hagyományörző, aki idegenkedik a továbblépéstől, aki számára a világ változása által ösztökélt haladás már-már istenellenes dolog. A klérus alárendeltségében látni a civil politikát, az tradicionalizmus, ami az egyház számára is ártalmas, mert a *tradicionalizmus nem evangéliumi, hanem hatalmi kereszténységet akar. Hatalmi kereszténység által az egyház elszigetelődik a társadalomtól, mely joggal kritikus a hatalomgyakorlókval szemben.* Nem tartom bölcs dolognak azt, ha a hatalomkritikát az egyházellenes térfélre engedjük, és kettős mércének tartom azt, ha csak az egyházellenes hatalmakkal szemben gyakorlunk kritikát.

Azt írja Mindszenty bíboros, hogy „a Vörös Hadsereg főparancsnoka” (!) a haladó (azaz Barankovics István által fémjelzett) csoportnak azért adta meg a pártengedélyt, mert „tudta, hogy a püspöki kar nem várhatja tőlük a katolikus Egyház érdekeinek a védelmét”. Nos, amikor Mindszenty József az *Emlékirataim* szövegét leírta, már réges-régen tudta, hogy 1948-ban az egyházi iskolák államosítása ellen egyedül az Országos Nemzeti Bizottság (és nem

a Vörös Hadsereg főparancsnoka) által engedélyezett Demokrata Néppárt országgyűlési frakciója szavazott egyöntetűen, az egyházi iskolákat védelmező vezérszónok pedig Barankovics István volt. Vajon ez a rágalmazásnak is beillő, vörösre festő félmondat csak a gyűlölet szimpla megnyilvánulása volt Mindszenty bíboros részéről, vagy valakit, valakiket félre akart vezetni Barankovics István személyét illetően? Barankovics István a mondat leírásakor az Egyesült Államokban élt emigrációban, Mindszenty bíboros pedig már hosszú ideje az Egyesült Államok budapesti nagykövetségén élvezte az amerikai elnökök vendégszeretetét.

Abban a fogalmi káoszban, melyben élünk, és amihez például éppen a „haladás” leértékelésével a keresztény oldal is hozzájárult, célszerű lehet alternatív megfogalmazásokat is keresni, hogy lássuk, a fogalmi káoszba fulladni készülő kifejezés hogyan is jelenik meg különböző módokon. Többek közt ezért is állítjuk e könyvben Mindszenty mellé az ő alternatíváit, hogy meg ne fulladjunk a leértékelt fogalmainkkal együtt. Első helyen – a megrágalmazott jogán – Barankovics Istvánt idézzük, majd vizsgáljuk meg, hogy Prohászka Ottokár, aki meglehetősen gyakran, és mindig kívánt dolgot jelölve használja a „haladás” kifejezést, mit gondol a megújulásról, az egyház és a világ együttthaladásáról, az emberi és társadalmi fejlődésről.

Barankovics István haladás alatt az értékek és a dinamika (megvalósulás) összefüggését látja. „Haladni általában annyit tesz, mint valamilyen értékeszmét megvalósítani. Minden értékvalósulás haladás, legyen ez az érték szellemi, erkölcsi, anyagi, társadalmi, vagy más érték.”⁵⁹ A haladást mindenki, aki igyekszik leértékelni azt, újfajta kitalációnak láttatja. Ezzel szemben „a haladás eszméje nem a modern kor emberének a leleménye. Ő csak nyomatékosabb profán hangsúlyt adott neki. A haladás eszméje, mint isteni ág, bele van oltva az emberi természetbe.”⁶⁰ Vagyis haladás nélkül még mindig

59 BARANKOVICS István, *Haladás és keresztény politika = Híven önmagunkhoz – Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról*, szerk. Kovács K. Zoltán – GYORGYEVICS Miklós, Barankovics Akadémia Alapítvány, Budapest, é. n., 271.

60 Uo.

valahol egy Neander-völgyi fa alatt üldögnénk, és egyrétegű társadalmunkban azon gondolkodnánk, hogy miképpen kellene visszamászni a fára, ahonnan az imént lepottyantunk. A haladás igénye az evangéliumi kereszténység feltétele, mert „a haladás eszméje Jézus ama felhívásában kapta meg megfogalmazását, hogy: *Legyetek tökéletesek, mint Mennyei Atyátok tökéletes*”.⁶¹ Barankovics a haladás eszméjét társadalompolitikai erőnek tartja: „Társas érték például a társadalom jóléte, amelyet a haladás szellemében gyarapítani és igazságos elosztásáról a társadalom tagjai között gondoskodni kell.” Az anyagi jólét ugyanakkor nem állhat meg önmagában: „Mégsem felel meg a haladás igazi követelményének az olyan állam, amely az anyagi jólétet növeli ugyan, de pl. a szabadságnak szellemi erkölcsi és jogi értékét lerombolja, vagy kulturális haladását akadályozza.”⁶² Barankovics így – nyilván az ember testi-szellemi összetettsége alapján – kevésnek tartja az anyagi jólét növelését, az önmagában materialista törekvés lenne. Ezzel a bibliai emberképhez köti társadalompolitikai elgondolását, és leírja: „Azt a keresztény politikát nevezem *haladó*-nak, amely ezeket az elveket követi.”⁶³ A haladás tehát a legkeresztényebb törekvés! Tegyük hozzá, akik kereszténységről beszélve (valójában kereszténynek mondott és a kereszténységnek nagyon sokat ártó uralmat érvényesítve) paternalista alávetettségben tartják az embert, és a társadalmi mobilitást gátolják (a társadalmi mobilitás lehetőségéhez sokrétegű társadalom, sokrétegű hívősereg kell), azok haladásellenességükkel immanenciába ragasztják a transzcendens küldetésű egyházat. Egy ilyen törekvés semmiképpen sem haladó, és semmiképpen sem evangéliumi gyökéretű.

Barankovics a szerves fejlődést tekintette keresztény szellemű haladásnak, ennek szolgálatában látta a keresztény világnézeti pártok szerepét. A kereszténység nem lehet a haladásellenes erő mentősvára. „A keresztény világnézeti pártoknak Európa-szerte a haladás biztos és egyenletes útja szempontjából tűnik ki a fontosságuk. Szerepük nem egyoldalúan a féké vagy a motoré, hanem főként az, hogy a teljesebb embereszmény megvalósítása felé mutassanak, s a közéleti te-

61 Uo.

62 Uo., 272.

63 Uo.

vékenységnek az erkölcsi mértékelést, amely nélkül sem tartós siker, sem valódi haladás nincs, megadják. Szerepük körében nem utolsó feladatuk *megakadályozni azt, hogy a haladásellenes erők a lelki ellenállás lövészárkaiba bevonuljanak, s hogy a maradiság a kereszténység szekerére rakja fel a maga csempészárúját*.”⁶⁴

Prohászka mint a világ fejlődésével együtt lélegző gondolkodó, a haladás fogalmát mint együtt haladást, a világgal való együtt fejlődést értelmezte. „Ha az Úr vezet, nem szabad hátul kullognunk a világfejlődés szekere mögött s eszméinket s igazságainkat nem a szekér mögé, hanem a szekér elé kell fognunk; a világmegújítás eszméit nem szabad másoknak átengednünk.”⁶⁵ Szerinte is összetartozó a kereszténység és a haladás: „A kereszténység sokkal tösgyökeresebb és életteljesebb, semhogy ne volna az élet, a fejlődés s a haladás híve.” Tehát a kereszténység a teremtés rendjéből eredően az élet szolgálatára rendeltetett, így a haladás igénye is a teremtés rendjéből való. Megjelöli a haladás célját is, ami így értelemszerűen az élet biztosítása: „Merre felé tart a világ haladása? (...) gyerünk a néphez. A demokrácia, ez képezi a kor ragyogó eszméjét.”⁶⁶ Itt talán már mondhatnánk is, hogy a kör bezárult: élet, fejlődés, haladás, demokrácia. Akinek e sorból bármelyik fogalom idegen, az a többi is elveti. Azonban a fogalom, mely szükséges dolgot jelölve gyakran jelenik meg Prohászkanál, nem statikus, elvont fogalom, hanem természetéből adódó dinamika van benne, ezért „nincs jogunk állítani, hogy a haladás vonalának végére jutottunk”.⁶⁷ Ezek szerint a fejlődés nem kiüresedett formákat őrizget, hanem a formákat a kor tartalmaival, az új igényekkel tölti meg. „A formalizmus ott foglal tért, ahol új igényeket, új érdekeket nem ismernek, új jelenségeket észre nem vesznek, azokhoz nem alkalmazkodnak, hanem a régi múltnak viszonyaihoz ragaszkodnak. Nincs haladás változás nélkül” – ami annyit jelent,

64 BARANKOVICS István, *Miért kell keresztény világnézeti párt? = Híven önmagunkhoz – Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról*, 286.

65 PROHÁSZKA Ottokár, *Mint szent karácsony püspöke...*, 9.

66 PROHÁSZKA Ottokár, *Az egyház demokráciája = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Korunk lelke*, 36.

67 Uo., 39.

hogy a formalizmus eleve rugalmatlanság, a haladás viszont rugalmasságot feltételez.⁶⁸

Az, hogy a haladás nem üres elv, az egyes emberek életében is meg kell hogy mutakozzék. A haladás ugyanis konkrét társadalmi fejlődés, mobilitás, akár társadalmi átrétegződés (ehhez a bíboros már tárgyalt problémájához kapcsolódva tegyük hozzá: csak többrétegű társadalomban lehetséges). „A társadalmi rétegeknek új elhelyezkedése alkotja mindannyiszor az illető kornak társadalmi kérdését. (...) Az elhelyezkedésnek meg kell történnie; azt föltartóztatni nem lehet. (...) A fejlődést semmi eleventől nem tagadhatjuk meg. (...) jogok, törvények vagy pláne kiváltságok csak addig bírnak érvénnyel, míg célszerűek s a haladásnak szolgálnak; mihelyt idejüket múlták, az ócskavas lomtárába, sárguló kódexek világába valók.”⁶⁹ Az evangéliumot elválasztja a politikai rendszerektől, ha 1918-ban, az új idők iránti bizalommal írva szorgalmaz társadalmi mobilitást: „Én úgy látom, hogy e világhavazás kimondhatatlan sok jót is hoz. Hiszen mindaz, amit az emelkedő osztályoknak az új világrendezés ígér, megfelel az evangélium szellemének, mely (...) ha sokaknak adatik, kiknek eddig nem adatott, akkor abban nem visszaesést és hanyatlást, hanem új virradatot s haladást látunk s ünnepelünk.”⁷⁰

Ha a világ fejlődik és halad, az egyház sem lehet mozdulatlan. „A középkoré volt a rendi alkotmány; az újkoré a demokrácia. A középkori egyház összenőtt a rendi alkotmánnyal s belevette magát sáncaiba; az újkori egyház nőjön bele a demokráciába.”⁷¹ Már láttuk, hogy a demokrácia pluralista társadalmat feltételez, amit Prohászka is lát, és ezt a haladás feltételének tartja: „a különbözőség emeltyűje a haladásnak.”⁷² A rendiségből kilépő, demokráciának elkötelezett egyház pedig megint csak nem a társadalmi határok kimerevítésén, hanem a társadalmi mobilitáson munkálkodik. „A világfejlődés iránya az al-

68 Uo., 44.

69 PROHÁSZKA Ottokár, *Az evangélium s a munka* = *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; A diadalmas világnézet*, 243.

70 PROHÁSZKA Ottokár, *Bizalommal az új világ felé* = *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Iránytű*, 200.

71 PROHÁSZKA Ottokár, *Az egyház demokráciája*, 37.

72 Uo.

sóbb rétegek emelkedése s ezáltal a társadalmi kiegyenlítésnek a térfoglalása. (...) Ennek a demokratikus haladásnak szívvel-lélekkel hívei vagyunk s azt lelkesen akarjuk szolgálni.”⁷³

Mivel Mindszenty bíboros a haladást és a konzervativizmust állította szembe egymással, és mivel ezzel szemben (a konzervativizmusról a tradicionalizmust leválasztva), álláspontom szerint a haladás és a konzervativizmus összetartozók, Prohászka néhány szövegével próbálom megvilágítani a *szerves fejlődés* fogalmát, mely nem maradi, hanem haladó, mert fejlődik, ugyanakkor konzervatív, mert a meglévőből, az örökölt adottságból fejlődik tovább. Prohászka az önrendelkezés, a népképviselőlet lehetőségében látja azt, hogy a haladás ne romboló, hanem természetes legyen. „Minden társadalmi alakulásban két nagy érdeket kell egymással megegyeztetni: a hatalmat s a szabadságot. A hatalom ne fojtsa el a szabadságot s a szabadság ne törje meg a hatalmat. *Nincs szabadság a hatalom ellenőrzése nélkül; a hatalomnak ellensúly kell; a szabadság e garanciáját a népképviselőletben találták meg.* (...) A népképviselőlet a törvényhozásnak egyik, mégpedig legfőbb tényezője, mely ellenőrzi és ellensúlyozza a végrehajtó hatalmat.”⁷⁴ Prohászkanak ezek az 1899-ben írt sorai tanúsítják, hogy benne állt saját kora szellemi fejlődésének élvonalában, mely meghaladta az öncélú liberalizmus egyéniség-istenítését és a marxizmus kollektívum-istenítését. E gondolat, melynek XIII. Leó pápa 1891-ben írt *Rerum novarum* című enciklikája a legkiválóbb alakítója volt, együtt látta az emberben az egyéniséget és a társadalmi dimenzióját is. E gondolat a bibliai emberképből indul ki. A tizenkilencedik századi nyugati társadalmat jól ismerő XIII. Leó pápa (még annak a századnak a közepén brüsszeli nuncius volt) látta azt, hogy az individualista liberalizmus az egyéni szabadságra hivatkozva tömegeket nyomorított meg, amire az ellenkező véget, a kollektivistá marxizmus felállította a maga osztályharc-elméletét. Gyilkos indulatok feszültek egymásnak, és XIII. Leó a bibliai emberképben harmonikusan együtt élő egyéniség és közösségiség mintájára harmonikus társadalomképet fogalmazott

73 PROHÁSZKA Ottokár, *Reakció!* = *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Iránytű*, 206.

74 PROHÁSZKA Ottokár, *A XIX. század szelleme* = *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Korunk lelke*, 88.

meg, melyben együtt szerepelnek az egyes ember jogai a többi ember iránti kötelezettségeivel. Prohászka is ebben a gondolkörben mozog, amikor a szabadság és a hatalom egyensúlyában látja a szerves fejlődés lehetőségét. Ugyanígy a harmóniaelméletet követi a szövetkezetek értékéről 1909-ben írt soraiban: „amint a magánérdek nélkül nincs világ, éppenúgy közérdek nélkül nincs haladás és nincs boldogulás”.⁷⁵ E mondatban nincs semmi kollektivizmus, ez a személy és a közösség harmonikus illeszkedését igénylő perszonalista gondolat. Akinek a szövetkezet csak valami „téeszcsé”, az éppúgy nem ismeri a szövetkezés keresztény követelményét, ahogy a haladásban sem látja ott az evangéliumot. Attól, hogy egy diktatúra fogalmakat koptat, a fogalmak tartalma nem veszíthet az eredendő értékéből.

Ahogy a szerves fejlődésben ott a harmónia az egyén és a közösség között, úgy ott a harmónia a hagyomány és az újítás között is. „Kétféle túlzás ijeszti a haladás nemes géniuszt; (...) az egyik a marasmus (elsorvadás, halódás; V. L.), arcán a haldoklás kifejezésével; a másik a radikalizmus, szenvedélytől földúlt vonásokkal. Az előbbi semmi újat nem akar; ideáljait a múltban keresi, a múltat eszményíti (...) a középkorért lelkesedik a megvakulásig, (...) a jogbiztonság hiányát, az önkényt a feledés leplével takarja... De a másik torzalak nem kevésbé állatias. (...) Mindent lerontani siet. Nincs történeti érzéke; nem érti, hogy a jelen a múltból való.”⁷⁶ „Értsük meg hát a haladás szellemét!” – követeli Prohászka e kétféle túlzás, véglet, szélsőség leírása közben, mert a haladás keskeny út, melyről egyik végletbe sem szédülhetünk bele.

ÖSSZEGZÉS

E rész azt a mondanivalót igyekszik hordozni, hogy az egyház és a világ találkozásában evangéliumi kereszténységnek kell állni, nem pedig hatalmi kereszténységnek, különben elszigetelődik az egyház. Már régóta nem magától adódó az, hogy a társadalom tagja az egyház tagja is egyben. Nem mindegy, hogy ebben a világban milyen egyházképpel és milyen emberi stílussal valljuk magunkat kereszténynek. A vizsgált gondolkodási és cselekvési dimenziókban, az alternatívák megvilágítása szerint, Mindszenty bíboros követhetetlen. Prohászka arra tanít, hogy a trón és az oltár nem állhat szövetségben egymással. A párbeszéd főpapi rangú mesterei arra tanítanak, hogy értenünk kell a világ nyelvét, gondolkodását, mert így tudjuk a világgal megértetni magunkat. Ehhez le kell szállni a magas lóról, stílusunk nem lehet lekezelő, nem intézhetjük el ajakbiggyesztéssel vagy például „vörösre festéssel” azokat, akik másként gondolkodnak, mint mi. Fel kell ismernünk az egyház haladásának azt a szükségszerűségét, ami a világ változásaira adott válasz lehet. Ezt a szükségszerűséget mint a haladás egy lehetséges definícióját a Mindszenty által „vörösre festett” polgári demokrata Barankovics István így fogalmazta meg: „Az elmúlt században maga a világ is lényegesen megváltozott, amelyhez az evangelizálás céljából az Egyháznak alkalmaznia kell magát.”⁷⁷

75 PROHÁSZKA Ottokár, *A szövetkezés ethikai értéke* = Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái*; *Korunk lelke*, 125.

76 PROHÁSZKA Ottokár, *Keresztény szocializmus* = Prohászka Ottokár *Összegyűjtött Munkái*; *Ünnepnapok*, 82–83.

77 BARANKOVICS István, *Demokrácia, egyház, szabadság*, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 50.

POLITIKAI KÜZDŐTÉREN: KÖZJOG, ÁLLAMFORMA, ÁLLAMHATÁROK

AZ ÁLLAMFORMA KÉRDÉSE

Mindszenty bíboros monarchista (és azon belül legitimista) felfogása közismert. Az *Emlékirataim* 106. oldalán leírja, hogy Dálnoki Miklós Béla volt miniszterelnök felkereste őt, hogy támogatását kérje a köztársaságielnök-jelöltséghez. „Azt feleltem neki, hogy engem a köztársasági elnökválasztás nem érdekel és megmondtam neki, hogy *nagyon sajnálatosnak tartom a kisgazdapárti politikusok gyenge magatartását*” – írja emlékirataiban. A volt miniszterelnöknek adott válaszában nem azt tartom különösnek, hogy nem érdekli a köztársaságielnök-választás, hiszen mint monarchistától nem lehet elvárni, hogy ez irányú érdeklődést tanúsítson. (Ámbár voltak legitimisták, akik nem rendelték alá az ország sorsát saját nézeteiknek, mert tudták, hogy Magyarországnak a második világháború után monarchiaként nincs esélye kitörni az elszigeteltségéből.) E válaszban inkább azt tartom különösnek, hogy gyenge magatartásnak nevezi, tehát elítéli a kisgazdapárt köztársaságpárti álláspontját. Ezek szerint őszerinte az „erős magatartás” a monarchia támogatása lenne. Ha pedig hozzáadjuk ehhez, hogy Mindszenty az ország első közjogi méltóságának tartotta magát, akkor a kisgazdapártot illető kritikája azt jelzi, hogy – monarchista alapon homogén politikai mezőt óhajtva – maga alá akarta gyűrni a demokratikus pártokat. Mert a kisgazdapárt demokratikus párt volt. Mindszenty e helyen idéz a Tildy Zoltán miniszterelnökhöz írt leveléből is: „Ügy értesülök, hogy a nemzetgyűlés a közeljövőben napirendre szándékozik tűzni az alkotmányreformokat, köztük a köztársaság behozatalát, az ezeréves magyar királyság megszüntetésének tervét. Ha ez a hír megfelel a valóságnak, s ha nem is kaptam erről hivatalos tájékoztatást, *a magyar primások több mint 900 éven át állandóan gyakorolt közjogi tisztéből folyóan óvást emelek eme tervek ellen.*”¹

1 MINDSZENTY József, *Emlékirataim*, Szent István Társulat, Budapest, 1989, 106.

Bizonyára vannak vélemények, melyek megpróbálják „spirituális magaslatokba” helyezni Mindszenty József monarchizmusát, e magaslatokból azonban maga a bíboros rántja vissza magát a politikai küzdőtérré, amikor – talán hátsó gondolatoktól sem mentesen – lemarxistázza mindazokat, akik köztársaságot akarnak. „Hírek terjedtek el arról, hogy *a marxista pártok a királyság intézménye helyett a köztársaság bevezetését követelik.*”² Mindszenty a fentebb idézettek szerint természetesen tudta, hogy a kisgazdapárt is a köztársaság bevezetését szorgalmazza. Ennek ismeretében „marxistáz” a hercegprímás, aki – mint azt korábban láttuk – még 1972-ben is azt írja Nixon elnöknek, hogy ő a király helyettese, azaz homo regius. A kisgazdapárt politikusai (Kovács Béla, Nagy Ferenc, Varga Béla, Sulyok Dezső), vagy más polgári politikusok, mint Barankovics István vagy Kovács Imre, ilyen módon Mindszenty számára marxisták.

Itt időben előre kell szaladni napjainkig. Mindszenty bíboros mai fundamentalista védelmezői – akinél Mindszenty többet érdemel! – hasonló technikát alkalmaznak. Ha valaki nem osztja a bíborossal kapcsolatos véleményüket, akkor elkezdnek kommunizálni, amivel – úgy vélik – kellőképpen megbélyegezték azt, aki nem kritikátlan a bíboros irányában, és mint „bélyeges személy” már ignorálható, nem kell foglalkozni vele, „hiszen kommunista”. (Aki ilyen alapon kommunizál, az kezdje a műveletet Serédi bíboroson, hiszen az elődje sem volt kritikátlan Mindszenty József iránt!) Csak sajnós, akik így járnak el, azok maguk iratkoznak ki a Szókratész óta tartó európai kultúrfolyamatból, mert a megbélyegző technikával éppen *az érvelést kerülik el messziről*, ami nélkül viszont Szókratész óta nincs európai kultúra. Mindszenty pedig azért érdemel többet, mint e kommunikációs technika mai képviselői, mert ilyen, megbélyegző technikával más véleményeket *kiiktató* követői Magyarországon utoljára Rákosi Mátyásnak voltak. Kritikátlan ajnározói a diktátoroknak vannak. A *mindenféle diktatúrát következetesen elutasító bíboros* egyik ellentmondása éppen az, hogy homogén képletet erőltetve, ő maga is alkalmazta a megbélyegzés, az ignorálás technikáját, és talán ezért is lettek hasonló technikájú apologetái neki. A bíboros emlékének sokat ártó „mindszentyz-

2 Uo., 105.

mus” ellen úgy lehet fellépni, hogy meg kell mutatni Mindszenty bíboros kommunistaellenes alternatíváit – nagyon vigyázva arra, hogy minden alternatíva náciellenes is legyen egyúttal. Ez méltó a bíboroshoz, mert ő is náciellenes volt (amit a mai apologéták kevéssé emlegetnek). E könyvnek a megfelelő alternatívák felmutatása a célja. Az alternatívák abban egyek Mindszentyvel, hogy minden diktatúrát egyformán elutasítanak. Ugyanakkor abban mások, hogy akik püspökök, azok evangéliumi és lelkipásztori alapon élik küldetésüket (Mindszentynél túl sok az immanencia, az e világi hatalom), akik pedig politikusok, azok polgári-pluralista alapon állnak (Mindszenty nehezen viselte az övétől eltérő véleményt).

A magyar nemzetgyűlés 1946. február 1-jén megszavazta a köztársaságot. A kisgazdapártnak abszolút többsége volt az Országházban, tehát nem igaz, hogy „a marxisták” szavaztak a köztársaságra (egyéb-ként ők is), és természetesen a kisgazdapárton kívül is voltak köztársaságpárti polgári politikusok. Mindszenty bíboros nem fogadta el a szuverenitásban korlátozott (mert legyőzött) ország legitim (mert diktatúraellenes, kommunizmust elutasító többségű) nemzetgyűlésének döntését. Az amerikai követségről, 1958-ban írja az amerikai külügyminiszter-helyettesnek: „A magyar alkotmányosság fonalá 1944 márciusában szakadt meg, a hitleri megszállás idején. A jogfolytonosság alapján ehhez kell visszatérnünk.”³ Azaz, számára 1958-ban az 1944-es (a német megszállás előtti) állapot a mérvadó, ami akkor éppen egy király nélküli királyság volt. Mindszenty természetesen királyt akart, a Habsburg-házból – 1958-ban. Majd pedig (a legitimitás és a legalitás fogalmait összekeverve, de nem ez a lényeg) egyértelművé teszi, hogy az 1945-ös kisgazda, tehát polgári, a kommunizmust elutasító, abszolút többséget hozó választás számára illegitim. „Amennyiben 1945-öt fogadják el, annak az 1956-os szabadságharc kegyetlen, brutális letörése, az azt követő deportálások és sorozatos kivégzések szintén legálisak.”⁴ Mindszenty álláspontja szerint tehát az 1956-os forradalom (melynek forradalomjellegét kétségbe von-

3 Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez 1956–1971, szerk. SOMORJAI Ádám OSB, METEM, Budapest, 2011, 54.

4 Uo.

ra) az 1944-es állapotra visszahelyezkedő monarchista törekvés volt. Ő biztos, hogy így látta, de akik az utcán harcoltak, és akik néhány napra helyreállították a többpártrendszert, azok nem. Itt nem érdemes vitatkozni azon, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc csak a sztálinizmus ellen folyt, szocialista alapon; vagy az 1945-ös többpártrendszerű demokráciát akarta helyreállítani szovjet megszállás nélkül; vagy esetleg királyságot akart. Ami biztos, királyságot nem akarhatott, a forradalmak nem a királyokat akarják visszahozni, sem a hatalmukban megerősíteni. Mindszenty éppen ezért utasította el azt, hogy 1956-ban forradalom volt, ő csak szabadságharcról beszélt. Akik 1956-ban az utcán voltak, sokféleképpen gondolkodtak, szerintem azok voltak többségben, akik az 1945-ös többpártrendszerű demokráciát akarták helyreállítani, szovjet megszállás nélkül. Apám (aki Nagy Imrét nem reformkommunistaként, hanem hazafiként tisztelte) valamikor október 28. után, vagy tán éppen azon a napon, amikor győzött a forradalom, azzal jött haza vagy a Körtérről, vagy a Tüzoltó utcából, hogy „győztünk, szabad választások lesznek, a kisgazdapártra szavazunk”. (A fiatalabb és középkorú olvasóknak: a kisgazdapárt akkor nem a Torgyán-féle képletet, hanem Bajcsy-Zsilinszky Endrét, Kovács Bélát, Nagy Ferencet, Varga Bélát jelentette.) A forradalom tehát október 28-án győzött, ám a független Magyarországot november 4-én megtámadta a szovjet hadsereg, ekkor kezdődött a szabadságharcunk, amit szovjet–magyar háborúnak is nevezhetünk.

Mindszenty bíborosnak az államformával kapcsolatban kifejtett nézeteivel szemben meg kell nézni, hogy mit gondoltak erről azok, akik ebben a kérdésben az ő alternatívái voltak. E kérdésben az ő alternatívái polgári politikusok, akik többpártrendszert, tehát nyugati demokráciát akartak Magyarországon – és akiket Mindszenty bíboros (sejthető, hogy milyen szellemi alapról) mélységesen lebecsült, lekezelt.

Hogy milyen szükségszerűség volt akkor a köztársaság bevezetése, azt a királypárti, legitimista gondolkodású, katolikus pap, kisgazdapárti nemzetgyűlési elnök Varga Béla álláspontja világosan mutatja. 1946. január 9. és 11. között kisgazdapárti képviselőcsoport-értekezlet volt, melyen a parlamenti frakció megvitatta a pártvezetésnek azt a javaslatát, hogy a párt a köztársasági államforma mellett foglaljon ál-

lást. „A legfontosabb felszólalás Varga Béla részéről hangzott el, aki a következőket mondta: Legitimista családból származom, a király képe ott függött a tisztaszoba falán. *Magam is legitimista vagyok. De ma legitimista meggyőződéselem ellenére azt mondom, a köztársaság az egyetlen lehetséges államforma.*”⁵ Ugyanerről Varga Béla életrajzi kötete, az egykori nemzetgyűlési elnököt idézve, a következőket közli: „Budaörsnél a királyért harcoltam Horthy Miklós ellen. Ezek után én, a legitimista Varga Béla most arra kérem pártomat, hogy egyhangúlag támogassák a köztársasági törvényt. (...) Olyan súlyos helyzetben van az ország, hogy nincs más kiút.”⁶

A kisgazdapártban 1945-re a Nagy Ferenc által képviselt politika erősödött meg, amelyet „már 1938 óta a nyugati demokrácia, a szociális igazságosság, a parasztság számarányának megfelelő súllyal való részvétele, a földreform megvalósítása”, mindezeknek a szándéka jellemzett, a népi kultúra ismeretével és támogatásával. „A centrumcsoport (Nagy Ferenc, Varga Béla, Kovács Béla; V. L.) sikeresen megszüntette a kommunistákkal szimpatizáló Ortutay-csoport befolyását (...) Eközben a párton belül erősödik a Tildy Zoltán elleni hangulat.”⁷ Tildy nem volt kriptokommunista, mint Ortutay, de olyan karakteres politikus sem volt, mint a centrumcsoport tagjai. Nagy Ferenc álláspontja az volt, hogy „az ország népének és a pártnak (a kisgazdapártnak; V. L.) nem az államforma volt a fő problémája. 1945 karácsonya előtt az infláció, a devalváció, a háborús bűnösök pereiről körüli hisztéria mérgezte az amúgy is felkavart atmoszférát. (...) Maga Nagy Ferenc december 25-én a Svenska Dagbladetnek adott nyilatkozatában a leggyorsabban megoldandó problémának a rendőrség és az önkormányzat arányosításának kérdését látja” – vagyis a kommunista túlhatalom megszüntetését. „Az egyetlen indok az államforma kérdésének akkori megoldására a közelgő békeszerződés volt. (...)

5 HÁM Tibor, *A magyar köztársaság megalakulása = Nagy Ferenc miniszterelnök. Visszaemlékezések, tanulmányok, cikkek, összeállította és a bevezetést írta CSICSERY-RÓRAY István, Ezerkilencszáznegyvenöt Alapítvány és Occidental Press, Budapest, 1995, 73.*

6 HAAS György, *A szeretet apostola volt – Varga Béla élete*, Kairosz, Budapest, 2009, 49.

7 HÁM, I. m., 70–71.

Nyilvánvaló volt (...), hogy súlyos hátrányt jelentene a tárgyalásokon, ha Magyarország államformája a királyság lenne.”⁸

Térjünk vissza itt Mindszenty bíboros álláspontjához. Ő ragaszkodott a királysághoz, de a király kijelöléséről, kiválasztásáról hallgatott. Vajon kit akart? Szónoki kérdés ez, melyre tudjuk a választ. Nyilvánvaló, hogy a köztársaság bevezetését Magyarország elemi érdeke igényelte, amit a reálisan gondolkodó legitimisták is elismertek. Vannak ma utólag visszaokoskodók, akik felteszik a szintén szónoki kérdést: „Mit képzelt Nagy Ferenc a kommunistákról, hogy majd a köztársaság keretén belül ők is elfogadják a nyugati demokráciát?” E visszaokoskodók a pluralista demokráciát ma idegennek érző személyek, akik talán valamilyen teokráciában gondolkodnak. Vissza lehet kérdezni: mit képzelnek a mai visszaokoskodók, a kommunisták engedték volna a királykoronázást, pláne a Habsburgok javára, akiket egyébként a nép többsége elutasít? Ha nem engedték volna, akkor miért kellett volna 1945/46-ban azt forszírozni? A kétféle vágy, a kétféle remény közül melyiknek voltak akkor reális alapjai? A legitimista, vagy bármilyen monarchista vágnak semmi reális alapja nem volt. A polgári demokratikus vágyat – amit Mindszenty marxista jelzővel illetett! – támogatta a Nyugat, sárba taposta a bolsevizmus. Nem volt más választás, mint a köztársasági államforma elfogadása – egyébként az államforma valójában mindegy, a demokrácia, a szociális és emberi jogok rendszere a lényeg.

A köztársasági törvényjavaslat kisgazdapárti vezérszónoka Sulyok Dezső volt. Önmagában ő is mellékesnek tartotta azt, hogy milyen államformában élünk: „a királyság és a köztársaság államformája egyformán lehet erkölcsös és hasznos is. Sem a morális, sem a hasznossági szempontok nem utalnak kifejezetten sem az egyik, sem a másik megoldás felé, a királyságban éppenúgy megtalálhatja boldogulását valamely nép, mint a köztársaságban.”⁹ Beszédében ugyanakkor kifejeződik az, hogy nálunk milyen volt a királyság, ha az egész világ annak megszüntetését várja tőlünk – és a legitimista, a Habs-

8 Uo., 72.

9 Sulyok Dezső nemzetgyűlési beszéde a Magyarország államformájáról szóló törvényjavaslat tárgyalásán = Földet, köztársaságot, állami iskolát! Viták a magyar parlamentben 1944–1948, válogatta és a bevezetést írta BALOGH Sándor, Gondolat, Budapest, 1980, 149.

burgokkal ma már talán csak nosztalgizáló jó, ha tudják: *a négy évszázados Habsburg-uralom volt az, amely amortizálta a magyar királyság intézményét.* Sulyok Dezső egyértelművé teszi, hogy *nem moszkvai elvárásokat, hanem nyugati véleményeket tart mérvadónak.* „A kifelé irányuló feszültség az, amely köztünk, a legyőzött államok és tegnapi ellenfeleink, az egyesült és szövetséges hatalmak, az Egyesült Nemzetek (utalás a San Franciscóban 1945-ben megalapított ENSZ-re; V. L.) között van. Az Egyesült Nemzetek bennünk még ma is azt látják, hogy mi voltunk esztelen, lelkiismeretlen és ostoba vezetőink intézkedései folytán az utolsó ország, amely a hitlerizmus mellett kitartott. (...) Egy ilyen cselekedet, amely az egész világ felé félremagyarázhatatlanul dokumentálja a mi demokratikus elszánásunkat, a köztársasági államforma törvénybe iktatása. (...) amikor a köztársasági államformát ilyen imponáló módon, egyhangú elhatározással iktatjuk törvénybe, *elsősorban az Egyesült Nemzetek felé akarunk tetteiben megnyilvánuló dokumentumot adni arra vonatkozóan, hogy igenis demokraták vagyunk.*”¹⁰ Sulyok Dezső szónoklata a köztársasági államforma anti-marxista igenlése volt, nem doktriner alapon, hanem az ország érdekét tekintve, mert 1946-ban, a béketárgyalások előtt, ez volt az egyetlen esély arra, hogy az ország polgári demokratikus irányba forduljon.

Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt főtitkára egyértelművé tette, a köztársasági államforma bevezetése számára azt jelenti, hogy az ország szembefordul a Habsburgokkal, és láttatja azt is, hogy ez *a kommunista erőszakos térfoglalás ellenében* a demokráciát jelenti. A Válasz (Illyés, Bibó folyóirata) 1946. novemberi számában ír erről: „A totális szemlélet kisebbségi véleményt nem ismer. A kisebbségi véleményt eleve reakciónak minősíti, és nem hajlandó figyelembe venni. A Kommunista Párt kizárólagosságra törekszik (...) Doktrína és program csak a szocializmus lehet, ami viszont a koalíció felmondását jelenti, mert a koalíciós pártok Szegeden (1944 decemberében; V. L.) demokráciára szövetkeztek. Demokráciában a kisebbségi véleménynek érvényesülni kell, azt reakciónak minősíteni nem lehet. (...) még a reakciósság sem bűn, mert ha a reakciót részeire bonjuk, nagyon is indokolt sérelmekre bukkanunk. Akció nélkül nincs reakció (...)

10 Uo., 150–151.

A köztársaság kikiáltása a királyság híveit szorította reakcióba; ha csak azt a véleményüket hangoztatják, hogy ők a köztársaságnál a királyságot megfelelőbbnek tartják, még nem követnek el bűnt, mert csak a szabad véleménynyilvánítás jogával éltek. Akkor kellene lecsapni rájuk az államhatalomnak, a rendőrségnek, ha összeesküdnének a köztársaság megdöntésére és mondjuk a Habsburgok restaurálására. (...) Reakciós az, aki restaurációs, aki a régi világot akarja visszaállítani, de nem lehet reakciónak minősíteni azt, aki demokráciát akar.”¹¹ E szövegből az érződik, hogy a rövidesen emigrációba szoruló Kovács Imre két malomkö között őrlik. Harcol a kommunista térfoglalás ellen. A kommunisták a köztársaságot szorgalmazzák – márpedig Kovács Imre zsigerből köztársaságpárti. Ez számára Habsburg-ellenességet is jelent, hiszen a huszadik századra (négy évszázad után!) csak a Habsburgokhoz volt köthető a királyság. Azt vallja, hogy egy demokrata el kell hogy utasítson mindenféle kizárólagosságot, amit akkor a kommunisták képviseltek. Harcol a kommunista törekvéssel szemben, mely mindent reakciónak bélyegez, ami nem kommunista. Ugyanakkor a Habsburg-abszolutizmus is kizárólagosságra törekedett. (Lám: Mindszenty bíboros is mindenkit vörösre fest, aki köztársaságot akar, tehát ő is kizárólagosságra törekszik!) Kovács Imre *parasztpárti politikus számára a járható út a nyugati polgári demokrácia*, a kisebbségi véleményt is elismerő többpártrendszer, amit ő a magyar történelmi fejlődés miatt csak köztársaságban tud elgondolni. Kovács Imre a magyar republikánus demokrácia elsőrangú képviselője.

LEGITIMIZMUS, HABSURGOK

Önálló megközelítést igényel az a tény, hogy Mindszenty József nem egyszerűen monarchista, hanem legitimista is, tehát olyan monarchista, aki konkrétan a Habsburg-dinasztia visszatérésében, jogfolytonosságában látta boldogulásunk zálogát. Nem tudom, hogy legiti-

11 Kovács Imre, *A demokrácia útja Magyarországon. Válasz, 1946. december = Uő., Népiség, radikalizmus, demokrácia*, Gondolat – Nyilvánosság Klub – Századvég, Budapest, 1992, 186–187.

mízmusa mennyire volt családi örökség (Varga Béla esetében az volt, és az ország érdekében túllépett ezen), illetve mennyiben volt „szerezett” orientáció. Azt tényként leírhatjuk, hogy Mikes János szombathelyi püspök, aki Mindszenty Józsefnek 1936-ig, lemondásáig előjárója volt, a legtevékenyebb legitimisták közé tartozott. Mindszenty József azt írja az *Emlékirataimban*, hogy Mikes püspök hívta fel őrá a Szentszék figyelmét. (Említettük már: Serédi bíboros bizonyos emberi tulajdonságok miatt akadályozta Mindszenty püspöki kinevezését, mely törekvése 1942-ben még sikerrel is járt.) Biztosra veszem, hogy Mikes püspök azért szorgalmazta Mindszenty József püspöki kinevezését, hogy ezáltal a püspöki karon belül erősödjék a legitimista tábor.

Mindszenty (akkor Pehm) József a tanácsköztársaság után az ifjabb gróf Andrássy Gyula által vezetett Keresztény Földműves és Polgári Párt Zala megyei szervezetének elnöke volt. Ezzel kapcsolatban el kell mondani, hogy akkor nemcsak hogy az egyház nem tiltotta a papok pártpolitikai szerepvállalását, de egész biztos, hogy a pártpolitika iránt kritikusabb szemlélet is másként láthatta ezt (megengedőbb volt), mint a huszadik század második felére, amikor a náci és a kommunista diktatúrát is megtapasztaltuk. Prohászka a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának egy ideig nemzetgyűlési képviselője volt, de hamar megcsömörlött a kereszténység nélküli keresztény kurzustól. Mindszenty megyei pártelnöksége itt azért érdemel említést, mert az Andrássy Gyula által vezetett párt Habsburg-restaurációban gondolkodott, ami a magyar nép szemében idegen törekvés volt. Ezt a Monarchia összeomlása után maguk a legitimisták is felismerték. 1922 áprilisában interjút készítettek Andrássy Gyulával, melynek már az első mondata így szól: „Senki sem állíthatja, hogy a Habsburgok azelőtt túlságosan népszerűek lettek volna a magyar nép előtt.”¹² Az interjú készítője három pontban foglalja össze annak okát, ami – szerinte – a legitimizmust mégis életképessé teszi. 1./ A szabad királyválasztást senki sem veszi komolyan, ugyanakkor 1922-ben „a köztársasági propaganda nálunk el van tiltva”. E két tényállás

együtt viszont már önmagában a köztársaság 1946-os bevezetésének indokát jelenti. 2./ Rokonszeny alakult ki a száműzött királyi család iránt. E rokonszeny méretéről viszont nincs ismerete az interjú készítőjének. 3./ Az „ember barátja az ellensége ellenségének”, és az interjú készítője szerint az emberek elégedetlenek a helyzetükkel. Ez biztos így volt, a népi szociográfia klasszikusai – akik között egy legitimista sem volt – ugyanezt regisztrálják. Azonban kérdés: csak a királyt az országból kiparancsoló Horthy idején lett ez így? Mennyire lehettek elégedettek a helyzetükkel azok a magyarok, akik éppen a kiegyezés után kezdtek egykezni és Amerikába kitántorogni? A Monarchia összeomlását követő legitimizmus érvei tehát két mankóval sántítanak.

Mindszenty József a legkorábbi időktől exponálta magát a *Habsburg-restaurációt* óhajító Andrássy-párttal. 1922. március 15-én zalai küldöttség élén tette tiszteletét Budapesten ifjabb Andrássy Gyulánál. „Ma este Pehm József plébános vezetésével nagyszámú küldöttség jött fel Zalaegerszegről a keresztény ellenzék párthelyiségébe, hogy Friedrich Istvánt felkérje a zalaegerszegi mandátum elfogadására. Friedrich megköszönte a megtiszteltetést és kijelentette, hogy elfogadja a jelöltséget, mert az az érzése, hogy Zala megye a központja annak a Dunántúlnak, ahonnan a feltámadás megindult. (Kiemelés az eredetiben; V. L.) Andrássy Gyula gróf is néhány meleg szót intézett a küldöttséghez és győzelmet kívánt a meginduló küzdelemhez.”¹³ Ki is volt ez a Friedrich István, akit Mindszenty (Pehm) József legitimistaként zalaegerszegi nemzetgyűlési képviselőjelöltségre kért fel? A Károlyi-kormány idején hadügyi államtitkár volt. Károlyi írja róla, hogy 1918. október 28-án Friedrich izgatta fel azt a tömeget, amelyik a Lánchídon keresztül akart József főherceg palotájához vonulni, hogy kikényszerítsék a főhercegből Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezését. „Miközben én József főherceggel tárgyaltam az ő budai palotájában, Friedrich István, a fékezhetetlen demagóg, felbízta az izgott tömeget, hogy ostromolja meg a főherceg palotáját, és így kényszerítse ki a kinevezésemet. (...) A hídnál erős katonai és rendőrkordonba ütköztek. A honvédek utat nyitottak, a mögöttük álló rend-

12 Dr. PÁLYI Ede, *Beszélgetés gróf Andrássy Gyulával a királyságról és a demokráciáról*, Világ 1922. április 16.

13 „Ma este Pehm József vezetésével...” – szerkesztőségi cikk, Magyarország 1922. március 16, 4.

örök azonban tüzet nyitottak, a lovas rendőrök pedig kardlappal rohantak a tüntetőkre. Halottak és sebesültek maradtak a kövezeten: a forradalom első áldozatai.”¹⁴ Károlyi az emlékiratainak lábjegyzete szerint Friedrich Istvánt tartotta Tisza István gyilkosai felbujtójának.¹⁵ Friedrich ezután hadügyi államtitkár lett a Károlyi-kormány idején, így akár még felelősséget is viselhet a hadsereg széttűllesztése miatt, ami olyan területi veszteségeket okozott, melyeket majd Trianonban szentesítenek. Ez a Friedrich 1919 augusztusában megpuccsolta Peidl Gyulának, a tanácsköztársaságot kezdetektől elutasító szociáldemokratának a kormányát, mely működésének hat napja alatt lényegében megszüntette a tanácskormány rendeleteit.¹⁶ József főherceg, akire Friedrich Károlyi kinevezése érdekében vérontásba torkoló nyomást gyakorolt, most őt nevezte ki miniszterelnöknek. Friedrich István miniszterelnökségének három és fél hónapja alatt káoszban élt az ország. A párizsi békekonferencia nem fogadta el őt, ezért a prágai brit követ közvetítésével alakult új kormány, amelyet Horthy Miklós, a Nemzeti Hadsereg fővezére is elfogadott. Friedrich ekkor távozott a kormány éléről.¹⁷ Ez a gát lástalan karrierista bizonyára ekkor lett hirtelen legitimistává, aki mögé 1922-ben odaállt Pehm József, Magyarország későbbi hercegprímása, akit ma sokan istenadta éleslátással és bölcsességgel megáldott személynek tartanak. Mindszenty a náci és a kommunista diktatúrákkal szemben valóban megfelelő élességgel látott. Úgy tűnik azonban, hogy amikor egy politikai kalandor legitimista színben jelentkezett, Mindszenty József elveszítette az éleslátását és kritikátlanra lett. (Érdekes, hogy az *Emlékirataimból* kimarad a Friedrich Istvánnal való kapcsolat, pedig az akkori megyei pártvezérségéről ír.)

IV. Károly király 1921-ben két ízben is megpróbált visszatérni a magyar trónra, noha ő is felismerhette, hogy az antanthatalmak ellenkezése miatt komoly nemzetközi konfliktussal, akár szuverenitásunk elvesztésének veszélyével terheli az országot. A kisantant fegyveres

14 KÁROLYI Mihály, *Hit, illúziók nélkül*, Magvető, Budapest, 1977, 151.

15 *Uo.*, 467.

16 SALAMON Konrád, *Ez volt a magyar 20. század*, Auktor, Budapest, 2008, 35.

17 *Uo.*, 37–38.

beavatkozással fenyegetett, ám a király nem mondott le trónigényéről. Ezért a Nemzetgyűlés – a magyar történelemben harmadszor – az 1921. évi XLVII. törvénnyel kimondta a Habsburg-ház trónfosztását, ezzel talán megmentve Magyarország szuverenitását, amit a legitimisták veszélyeztettek. A három trónfosztás (1707, Ónod; 1849, Debrecen; 1921, Budapest) egyértelműen kifejezi, hogy Magyarországnak nincs szüksége a Habsburgokra. A magyar királyság első öt és fél évszázadában, évszázadonként volt egy-két királyunk, összesen tehát hét-nyolc, akiknek bármelyike nélkül szerencsétlenebb vágányra ment volna az ország. A legitimisták a Habsburgok négy évszázadából kivel dicsekednek? A székeltyeket gyilkoló Mária Teréziával vagy a Haynau tábornagyot munkáltató Ferenc Józseffel?

A legitimista megközelítés Magyarország létét nem önmagában, hanem valamiféle osztrák összefüggésben látta. Bibó István Mindszenty József 1956-os rádióbeszédével kapcsolatban szól erről, idézve a beszédből: „Politikai nacionalizmus helyett a kultúrnacionalizmus a jövő” – mondta a bíboros. Majd Bibó hozzátette, e kijelentésnek 1956-ban se füle, se farka nem volt, ám Mindszenty a maga szellemi habitusát az 1910-es években kapta, „és a kultúrnacionalizmus jellegzetesen osztrák program volt. A Monarchiában próbálták az osztrák állam létjogosultságát azzal meghosszabbítani, hogy politikai nacionalizmus ne legyen; legyen kultúrnacionalizmus; a népek ápolják nyelvüket, de maradjanak meg az osztrák állam keretein belül.”¹⁸ Azt, hogy Mindszenty bíboros gondolkodása szerint Magyarországnak valamiféle megkerülhetetlen államjogi kapcsolatban kellene lennie Ausztriával, a már emigrációban élő bíboros 1971. adventi körleveléből is sejthetjük, melyben elég egyértelműen ideiglenesnek nevezi az osztrák–magyar határt. Erről majd a „határkérdések” fejezetében lesz még szó. Azonban azt, hogy mennyire *nem* volt eleve elrendelt államjogi kapcsolatunk Ausztriával, én inkább Deák Ferenc egy szövegével érzékeltetném: „Az 1848. évi törvények szentesítését is nem Ausztriától, hanem ő felségétől, a magyar királytól kérte az országgyűlés. Nem az 1848. évi törvények mondták ki legelőször azt az eszmét,

18 HUSZÁR Tibor, Bibó István – *Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*, Magyar Krónika, Budapest, 1989, 139.

hogy Magyarország kapcsolt részével együtt szabad ország, a kormányzatának egész törvényes alakzatára nézve független, azaz: semmi más országnak vagy népnek alárendelve nincs, önállással és saját alkotmányával bír.”¹⁹ Vagyis értelmezésemben: Magyarország a sors különös kegyetlenségéből kifolyólag 1848-ban már több mint háromszáz éve a Habsburg-érdekszférába tartozott, Mohács miatt Habsburg királyaink voltak, akik közel sem mutatták fel azt a nagyságot, mint a Mohács előtti magyar királyok. Azonban nem szükségszerű, hogy Magyarország a Habsburgok és Ausztria alá tartozzék. A törvények szentesítését a független magyar országgyűlés a magyar királytól kérte, és nem Ausztriától vagy az osztrák császártól. A magyar király akkor még történetesen egy Habsburg volt – de nem szükségszerű, hogy az úgy is maradjon. Az Osztrák–Magyar Monarchia idejéből például Haynald Lajos és Prohászka Ottokár mutattak példát arra, hogy magyar főpapnak nem kell osztrák gályapadon evezni.

KÖZJOGI (ÖN)ÉRTELMEZÉSEK

Mindszenty bíborosnál az esztergomi érseki kinevezésével megjelennek azok a gondolatok, melyekkel a saját közjogi szerepét hangsúlyozza. Mégpedig magyar primásként, mint az ország első közjogi méltósága, a nemzetnek nemcsak szellemi, hanem politikai vezetője, első számú alkotmányos képviselője értelmezte szerepét – még a hatvanas, vagy a Nixonhoz 1972-ben írt levél szerint, a hetvenes években is. Tény, hogy a magyar primásnak 1946. február 1-jéig, a köztársasági államforma bevezetéséig volt közjogi funkciója. Egyébként nemcsak neki, hanem minden püspöknek, akik tagjai voltak a felsőháznak. Nem vagyok jogász, e kérdésben jogtörténeteseknek kell állást foglalniuk. Első közjogi méltóság, első számú alkotmányos tényező talán csak államfő, tehát király hiányában lehetett a magyar primás, de nem tartom kizártnak, hogy az is csak az 1848. évi XX. törvény-

19 DEÁK Ferencz, *Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára: „Das Ungarisch-Österreichische Staatsrecht”* A magyar közjog történelmének szempontjából, Kiadja Pfeifer Ferdinánd, Pest, 1865, 22.

cikk kihirdetéséig. 1920 és 1944 között a kormányzó személyében az országnak mindenképpen volt államfője. Mivel azonban (ahogy Serédi bíboros ezzel kapcsolatos okfejtésében már láttuk) az 1937. évi XIX. tv. szerint Horthy lemondása érvénytelen volt, az 1945-ben esztergomi érsekké kinevezett Mindszenty József semmiképpen sem értelmezhetette magát első közjogi méltóságnak. Jogi szörszálhasogatás helyett különböző, ezzel kapcsolatos szövegeket helyezek el itt egymás mellett, nem feltétlenül időrendi sorrendben.

Prohászka egy gondolatával kezdem, mely szerepelt már valahol ebben a könyvben, de fontosnak tartom ideilleszteni, mert jól mutatja, hogy a magyar egyház megújítója mit gondolt a huszadik század hajnalán az egyház közjogi szerepéről. „Lépjén tehát le az egyház közjogi magaslatairól, hagyományos jólétének mentsváraitól az idők gazdasági s társadalmi áramlataiban küszködő néposztályokhoz s a legeslegálul vergődő néphez. Érezze a nép, a nagy nemzettest: ezek szeretnek engem! A nép nem találja meg a gyakorlati összefüggést hiányai, bajai, életküzdelsei s a vallás közt.”²⁰ Az idézet első mondata szerint Prohászka úgy látja, hogy az egyház közjogi szerepvállalása nem segíti a szociális érzékenységet, tehát a közjogi magaslatokról való lelépés az egyházat a néphez viszi közelebb. És ha Prohászka felrója az egyháznak, hogy a nép nem érzi az összhangot életküzdelsei és a vallás között, akkor a szöveg összefüggéseiből egyértelmű, hogy a közjogi szerep helyett a vallás (politika helyett a lelkipásztori küldetés) mellett teszi le a voksot. A következő két mondat is jelzi, hogy a közjogi szerepétől megszabaduló egyház a néppel vállal szolidaritást. S ha így van, akkor a közjogi szerepből adódó „jóléti mentsvár” a hatalomhoz köti az egyházat, s ezáltal felelőssé teszi azok nyomoráért, akik 1900-ban, e mondatok leírásakor kiszorultak az egyház vezetőinek kijáró jóléti mentsvárból. Valami hasonlót leír már 1897-ben is, akkor nem kifejezetten az egyház közjogi szerepét, hanem a rendi társadalom fenntartásáért viselt egyházi szerepet bírálva, ámbár e bírálat éle ugyanarra hat, mert az egyház közjogi szerepe a rendi társadalomban alakult ki. „A történelem eddig azt mutatja, hogy mihelyt a rendiség korlátaiból

20 PROHÁSZKA Ottokár, *A magyar katolikus egyház kilencszázados jubileumának Janus-arca = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Ünnepek*, 40.

kiszabadul az egyház, mindenütt demokratikus érzelmű; mindenütt a fejlődő, haladó, jogaiért küszködő népek pártjára áll. (...) A magyar nép ugyancsak rászorul, hogy fölkaroljuk; minden téren való hátramaradottsága egy sokszoros vészkiáltás, mely az uralkodó osztályoknak, s elsősorban az egyháznak mulasztásait kiáltja világgá.”²¹

Prohászka szerint a modern, huszadik századi egyház nem ragaszkodhat közjogi szerepekhez. Mindszenty bíboros *azonban másként vélekedett* erről. Esztergomban, az érseki székfoglaló beszédében, 1945. október 7-én saját közjogi szerepéről a következőket mondta: „Még nem léphetek be a közjogi harcok dandárjába sem, mert közjogi örvényben élünk, a jogfolytonosság összes erős fonalai és finom erezeit elszakadtak. (...) Ha a balszerencse elmúltával a nemzet józansága hidat ver az örvény felett, mint Pontifex, mint hídverő és több mint 900 év jogán az ország első zászlósura a Ti érseketek, az ország primása is ott lesz közjogi életünk helyreállításában és továbbvitelében.”²² Mindszenty József esztergomi érseki kinevezéséhez Dálnoki Miklós Béla, az ideiglenes nemzeti kormány miniszterelnöke táviratban gratulált. Mindszenty József köszönő távirata pedig így szólt: „Meleg gratulációját hálásan köszönöm. Az ország első közjogi méltósága hazája rendelkezésére áll.”²³ Az ország államformája ekkor még királyság volt. Mindszenty közjogi önértelmezése ekkor még talán helyes. (Talán: mert az 1936. évi XIX. törvénycikk egyáltalán nem az első, hanem csak a többi között az egyik közjogi méltóságként említi a hercegprimás személyét.) Azonban, ha a székfoglaló beszédben is, és a miniszterelnökhöz küldött táviratában is kiemeli ezt a szerepét, akkor nem valamiféle „szimbolikus értelemben vett közjogiság” (alább lesz szó erről) lebegett előtte, hanem amint azt a követségi leveleiben megfogalmazza: hatalmi közjogiság. Mert a közjog leginkább nem jelképeket kodifikál, hanem a hatalomgyakorlás szabályait.

Mindszenty Józsefnek a saját közjogi szerepéről vallott elgondolásától nem független az, amit a trón és az oltár szövetségéről, tehát

21 PROHÁSZKA Ottokár, *Az egyház demokráciája = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái*; Korunk lelke, 40.

22 Mindszenty József hercegprimás székfoglaló beszéde = MINDSZENTY József, *Hirdettem az Igét*, Mindszenty Alapítvány, Vaduz, 1982, 68.

23 MINDSZENTY József, *Emlékirataim*, 82.

az államnak és az egyháznak monarchiában megvalósuló szoros szövetségével kapcsolatban már idéztünk. Jelen időben írja a hatvanas években megfogalmazott emlékirataiban: „a primási méltóság (...) az egyetlen hivatal hazánkban, melyben az egyházi és az állami jogkör egyesül”.²⁴ Lehet ódákat zengeni arról, hogy Mindszenty bíboros milyen nagyra értékelte Prohászka (azt sugallva ezzel, mintha ketten összevetésénél Mindszenty lenne az etalon), azonban Prohászka előbb idézett vagy e könyvben bárhol idézett szövegeivel Mindszenty e sorait (vagy sok más) összevetve, a különbséget Prohászka egyik könyvének címével tudnám érzékeltetni: *Föld és ég*. Lehet ódákat zengeni arról, hogy Mindszenty milyen nagyra értékelte Prohászka – értékelte, de nem értette, talán fel sem fogta őt.

Érdekes értelmezését adja Mindszenty József közjogi szerepének Mészáros István, aki több könyvet írt róla. Érezve, hogy a hercegprimás közjogi önértelmezése védhetetlen, egyfajta kimagyarázással próbálja menteni. Mészáros Istvánnál olvastam, hogy az „első közjogi méltóság” fogalmát Mindszenty csak szimbolikus jelentésben használta. „1945 nyarán, őszén tehát ‘az ország első közjogi méltósága’, az ‘ország első zászlósura’ kifejezéseket szimbolikus jelentésben (kiemelés az eredeti szövegben; V. L.) használták; ekkor – s ezt minden illetékes tudta – e címek viselésének már semmiféle olyan közjogi alapja nem volt, amelynek nyomán a primásnak valamiféle politikai-hatalmi ténykedésre lehetősége nyílt volna.”²⁵ E gondolat jegyében, Mészáros István pártokon felül álló erkölcsi tekintélyként jellemzi a hercegprimás szerepét. Azt, hogy Mindszenty bíboros mennyire tartotta szimbolikusnak a saját közjogi szerepét, későbbi, a hatvanas években a követségről írt leveleiből megtudjuk. Természetesen semennyire nem tartotta szimbolikusnak a szerepét, a közjog nem művészeti, hanem hatalomgyakorlási fogalom. Azt pedig, hogy mennyire állt pártokon felül, talán már az eddigiekben is láttuk, de lesz majd fejezet, ami erről szól. Itt most legyen elég annyi, hogy a Demokrata Néppárt vezetőségének az összetételét is megpróbálta befolyásolni, s amikor ez

24 Uo., 81.

25 Mészáros István, *Primások, pártok, politikusok 1944–1945. Adalékok a magyar katolikus egyház XX. századi történetéhez*, Szent István Társulat, Budapest, 2005, 193.

nem ment, elkezdte vörösre festeni a Barankovics István által vezetett, a nyugat-európai politikai kultúrába illeszkedő, demokratikus pártot.

Azt is írja Mészáros István, hogy „a primás feladata egyrészt, hogy örökjön a rábízott hívek, illetőleg az összes országlakos emberi szabadságjogai fölött; másrészt – mint pártpolitikán felül álló független erkölcsi tekintély (!!!; V. L.) – örökölt 'közjogi' feladata a mindenkori államvezetési tevékenység erkölcsi vonatkozásainak folyamatos, az ország érdekeit szolgáló kritikája, segítő szándékú bírálata”.²⁶ Nem tudom, hogy a leírtakban mi a közjogi szerep. Szerintem ez minden püspöknek a feladata. Márton Áronnak nem voltak közjogi kényszerképzetek, de a Mészáros Istvántól itt idézett kíváncságnak mégis maradéktalanul megfelelt. Mindszenty bíboros viszont nem felelt meg, sok minden volt ő, csak *nem pártpolitikán felül álló, független erkölcsi tekintély*. Azt írja Mészáros István, hogy Mindszenty József csupán egyszer, a székfoglaló beszédében használta „az ország első zászlósura” kifejezést.²⁷ Mészáros István idézett könyve három évvel a Somorjai–Zinner szerzőpáros által közzétett dokumentumkötet előtt, és ennél is több évvel a Somorjai Ádám által közzétett további kötetek előtt jelent meg. Ettől függetlenül még tény: Mindszenty bíboros az amerikai követségről írt, zaklatásszámba menő leveleivel éveken keresztül traktálta „közjogi” gondolataival az Amerikai Egyesült Államok mindenkori elnökeit és külügyminisztereit, valamint a mindenkori pápákat és vatikáni bíboros államtitkárokat (a miniszterelnöknek megfelelő tisztség). Az alábbiakban e leveleknek a közjogisággal kapcsolatos gondolataiból idézek, olyan csoportosításban, hogy szerepeljenek előbb a Washingtonba, majd azután a Vatikánba írt levelek. Az olvasó eldöntheti, hogy mennyire tartja szimbolikusnak a bíboros közjogi önértelmezését. Az idézetek között nemcsak a Mindszenty bíboros által leírtakat szerepeltettem, hanem az amerikai követség hivatalnokainak a bíborosról Washingtonba küldött tájékoztatóit, jellemzéseit is, mert ezeket is autentikus forrásnak tartom.

Hogy mennyire nem csupán az ország spirituális, szellemi vezetőjének tekintette magát Mindszenty, azt egy követségi tanácsos

Washingtonba küldött felterjesztéséből tudjuk, melyet a bíborossal folytatott beszélgetés után fogalmazott meg: „A beszélgetésnek ezen a pontján közbevettem egy pontosítást arra utalva, hogy őt spirituális szempontból akkor is és most is az ország képviselőjének tekintették, ill. tekintik. A bíboros ekkor indulatosan a székre csapott mondván, 'Én nemcsak a szellemi vezetője vagyok Magyarországnak, hanem a politikai vezetője is' (...) Számtalan alkalommal ismételte még, hogy ő a politikai vezető.”²⁸

Azt, hogy miért is tartózkodott még 1964-ben is Mindszenty bíboros az Egyesült Államok budapesti követségén, egy ügyvivői feljegyzésből tudjuk. Mindszenty nyomán írja az ügyvivő: „Egy forradalom most lehetetlennek tűnik Magyarországon. Igaz, 1956-ban sem számított rá senki. Akkor is lehetetlennek tűnt. Amíg 'a minimális lehetőség is fennáll', úgy érzi, neki készen kell állnia. Ha bekövetkezne, kötelességének érezné érvényesíteni alkotmányos hatalmát és kinevezni a kormányt.”²⁹ Abban megegyezhetünk, hogy egy követségi menedékes nem használhatja a neki menedéket adó követséget a saját politikai eszközöként. Itt mégis látjuk: Mindszenty erre *használta* a követséget. Tudjuk, hogy a hidegháborús Kádár-kormány hazug módon azzal vádolta az Amerikai Egyesült Államokat, hogy Mindszentyt bűjtatja, aki „ellenforradalmat” szít. Ha a bíborosnak ezt a szándékát megtudta volna a Kádár-kormány! És ha még sok-sok általa leírt gondolatáról tudomást szereztek volna! Ha az Egyesült Államok nem rejtje el Mindszenty gondolatait a világ elől, ha nem szigeteli el a bíborost, akkor talán nem is lett volna olyan hideg az a háború a hatvanas években.

Ugyanez a szándék, önmagának a követségen való tartalékolása derül ki abból az ügyvivői jelentésből, amelyet az amerikai külügyminiszter kapott kézhez. „Amíg a legkisebb esély is van a változásra Magyarországon, úgy érzi, készen kell állnia, hogy betöltse alkotmányos szerepét, ha eljön az ideje. Mondván, nem tudja, mit hoz a jövő, megemlékezett egyik elődjéről, Széchényi Györgyről, aki 107 évig élt.”³⁰

28 SOMORJAI ÁDÁM OSB–ZINNER TIBOR, *Majd' balátra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008, 935.

29 Uo., 968.

30 Uo., 977.

26 Uo., 194.

27 Uo., 195.

Vannak a bíborost igazolni kívánó mai vélemények, amelyek szerint Mindszenty ki akart jönni a követségről, de nem tudott. Ezek cáfolata: akár 107 éves koráig is maradt volna, hogy kormányt nevezhessen ki.

A szimbolikus közjogiság elméletének cáfolataként írta Johnson elnöknek, hogy ő „a világegyház bíbornoki testületének szerény tagja, és haláláig isteni és emberi jog szerint első számú alkotmányos képviselője a tíz és fél évszázada fennálló történelmi, de ma elnyomott Magyarországnak”.³¹

Szintén Johnson elnökhöz írja, hogy ő „az egyház és – az érvényes magyar Alkotmány szerint – a nemzet első számú méltósága”.³² Itt felmerül az a probléma, hogy Mindszenty bíboros keveri a legitimitás és a legalitás fogalmát. Mert az tény, hogy az 1949-ben érvénybe léptetett alkotmány nem rendelkezett legitimitással (mert diktátummal léptették érvénybe), de érvénybe léptették, tehát legális volt, mert az szabályozta a korabeli magyar életet. Legális volt, mert nem egy földalatti mozgalmat szabályozott. Attól tartok, hogy Johnson elnök – ha olvasta – nem tudott mit kezdeni Mindszenty bíborosnak a számára értelmezhetetlen közjogi felfogásával.

Alkotmányos felfogásaként feltüntetett politikai nézetét világítja meg az amerikai külügyminiszter-helyetteshez írt levelében: „A magyar alkotmányosság fonala 1944 márciusában szakadt meg, a hitleri megszállás idején. A jogfolytonosság alapján ehhez kell visszatérnünk.”³³ A magyar történelem és politika útvesztőiben bizonyára járatlan amerikai külügyminiszter-helyettest igyekszik itt felvilágosítani, ami szerint a (király nélküli) királyság időszaka lehet az alap. Aki kétségbe vonja, hogy a köztársaság 1946. február 1-jén történt bevezetése után Mindszenty József nyilatkozott volna a királyság intézménye mellett, annak számára itt a cáfolat. 1958-ban, saját magát első számú alkotmányos tényezőnek és első közjogi méltóságnak tartva (a realpolitikai lehetőségekkel nem számolva), a királyság mellett agitál. Alkotmányosnak feltüntetett nézete pedig azért tekinthető pusztán csak politikai állásfoglalásnak, mert mi tudjuk, hogy a nézetei érvényesítéséért

31 Uo., 978.

32 Uo., 1041.

33 Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez 1956–1971, 54.

már hercegprímásként a pártpolitikába is beleszólt a bíboros. A legitimista pártok pedig ama bizonyos 1922-es nemzetgyűlési választáson is törpe kisebbségként jutottak mandátumhoz, amikor Mindszenty a politikai csirkefogót, Friedrich Istvánt támogatta.

Az amerikai ügyvivő 1963-ban Mindszenty bíboros kérésére és az ő kérdéseivel küldött táviratot az amerikai külügyminiszterhez. A táviratban a közjogi tartalmú probléma mellett olvasható a bíborosnak egy érdekes kérése: König bíboros látogatása előtt szeretne találkozni Shvoy Lajos székesfehérvári püspökkel. Megítélésem szerint, ha az amerikai külügyminisztérium engedélyezte volna ezt, és kiküldik Székesfehérvárra akár az amerikai, akár a vatikáni, Mindszentyhez szóló meghívót, a teljes elszigeteltségben élő, akkor 84 éves, szívrohamokon és gyomorvérzéseken átesett, a magyar kormány háta mögött fenntartott, jól konspirált nyugati diplomáciai kapcsolatokkal rendelkező püspök számára ez beláthatatlan következményekkel járt volna. Ez esetben Shvoy püspök 1965. október 31-én biztosan nem tudott volna Albertfalvára eljönni, hogy többek között nekem is kiszolgáltassa a bérálás szentségét. A Mindszenty kérésére küldött távirat közjogi vonatkozása is összefügg azzal, hogy a bíboros szeretne volna a követségre hívatni Shvoy Lajost. Jones ügyvivő írja e problémával kapcsolatban: „Ráműtattam a bíboros előtt, hogy személyes véleményem szerint a Shvoy püspök látogatását illető kérése veszélybe sodorhatja menedékét. Ekkor a bíboros rámutatott, hogy a magyar jog szerint hercegprímásként, király hiányában ő az ország politikai vezetője.”³⁴ Itt a korábban már bemutatott probléma jelentkezik újra, ami szerint Mindszenty bíboros gondolkodásában – természetesen monarchikus államformában – szoros szövetség áll fenn a trón és az oltár, a monarchikus állam és az egyház között. Ennyiben volt „szimbolikus” az ő közjogisága. Az idézett két mondat más összefüggésben is ezt sugallja: Mindszenty az ügyvivőnek arra a felvetésére válaszolja ezt, ami szerint nem tűnik lehetségesnek, hogy König bíboros látogatása előtt Shvoy Lajos székesfehérvári püspököt behívják hozzá tanácsadónak. Mindszenty erre válaszolja azt, hogy ő az ország politikai vezetője (őrajta kívül valószínűleg az országban senki nem gon-

34 Uo., 200.

dolta ezt így), a bíboros számára tehát a Königgel való tárgyalása egy állami esemény, mert ő politikai vezető. 1963-ban vagyunk!

Ugyanebben az évben levelet ír az amerikai külügyminiszterhez. A levél tartalmából úgy tűnik, hogy távozhatna a követségről – de nem teszi: „Indítékaim a következők: A *prímás ma Magyarország első számú alkotmányos tényezője, ha alkalom nyílik feladatainak gyakorlására.* (...) feladatát nem lehet Rómában, Bécsben vagy a világ bármely más pontján realizálni, még Magyarországon sem, (...) Csakis olyan keretek között, ahová 1956-ban menekültem, és ahol *bivatalos* fogadtatásban részesültem: az amerikai követség.”³⁵ Mindszenty tehát Magyarország első számú alkotmányos tényezőjeként csak az amerikai követségen hajlandó ellátni feladatát! Itt már nem is az a probléma, hogy saját elgondolásainak alárendelve használja a követséget. Az a kérdés: *nem menekülés ez?* Menekülés, de nem a szovjet hadsereg elől, nem Kádár rendőrei elől, hanem a realitások elől, mert a bíboros bizonyára tudja, hogy őt sem Rómában, sem Bécsben, és Magyarországon sem kezelnék közjogi, alkotmányos tényezőként. Ő pedig annak szeretné tudni magát.

Ez év végén Johnson elnökhöz ír hasonló tartalommal: „Magyarország primásának ezer év óta olyan alkotmányos szerepe van, amelyhez foghatót a világon egyetlen primás sem tölt be.”³⁶ E mondat a fenti gondolathoz illeszkedik: saját közjogi, alkotmányjogi elgondolásaihoz eszközként kívánja használni az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségét. Úgy tűnik, hogy Mindszenty belátta: a világon máshol ezt nem hirdethetné. Az amerikai diplomácia folyamatosan szembesítette azzal, hogy nem használhatja sem politikai, sem egyházigazgatási terepeként a követséget, de ő itt csak néhány diplomati- kus diplomatával találkozott, akiket valószínűleg könnyen meggyőző- hető feleknek tartott.

Mindszenty bíboros a Vatikán felé első ízben az 1958-as pápaválasztó konklávét alkalmából jelezte, hogy ő *közjogi szerepe miatt* nem hagyhatja el a követséget. E szándékától teljesen független tény az, hogy Kádárék ekkor még nem szándékoztak kiengedni Mindszentyt

az országból. Kádárék e szándékától függetlenül, a bíboros kifejezte, hogy ő a követségen akar maradni. A Bíborosi Kollégiumtól 1958. október 14-én távirat érkezett a budapesti amerikai követségre: „Ok- tóber hó 25-én kezdődik a Bíboros Atyák konklávéja, *amelyen Őemi- nenciája is részt kell vegyen* (a Vaticanis Apostolicae Sedis konstitú- ció előírása szerint).” Miután Mindszenty kézhez kapta az üzenetet, megosztotta az ügyvivővel a gondját, aki erről táviratot küldött Wa- shingtonba, és az Egyesül Államok római nagykövetségének is. Mind- szenty kifejti: „A Bíborosi Kollégium nem érti az ő helyzetét, aki a 'legitim' kormány utolsó képviselője Magyarországon.”³⁷ A mondat egyértelmű: a bíborosnak ellenérzései vannak azzal kapcsolatban, hogy Rómába menjen, és ennek ő közjogi magyarázatot ad. Itt most tegyük túl magunkat azon, hogy 1946. február 1-je óta egyetlen püs- pöknek, így Mindszenty Józsefnek sem volt közjogi funkciója. Itt egy közjogi szereplőnél sokkal többre, az általa még legitimnek tekintett kormány utolsó képviselőjének tartja magát.

Mindszenty természetesen soha nem volt tagja semmilyen kor- mányban. Az államhatalmak elválasztásának elve – ami nélkül de- mokráciáról nem, legfeljebb despotizmusról beszélhetünk, már Arisz- totelész is beszél az államhatalmak elválasztásának elvéről – világos különbséget tesz a végrehajtó hatalom (kormány) és a törvényhozó hatalom (parlament) között. Mindszenty bíboros számára 1958-ban biztos, hogy nem Nagy Imre 1956-os forradalmi kormánya volt az utolsó legitim kormány, nem is az 1945-ös választásokkal létrejövő kormány. (Az 1945-ös választásokkal létrejött az abszolút kiscsaz- datöbbségű *legitim parlament*. A kormányalakításba a vesztes állam- ként szuverenitását veszített országra ráerőltetett Vorosilov marsall is beleszólt, ezért kellett a kommunistákat bevenni a kormányba. Így a szuverenitását veszített ország kormányának a szuverenitása is sér- ült.) A korábban idézettek szerint, Mindszenty számára az 1944-es német megszállást megelőző idő volt a legitim. Mindszenty a püspök- ké szentelésétől főrendiházi tag volt, *ennyiben* volt ő közjogi szerep- lő, *más püspökökkel együtt*. Tehát semmilyen kormányban nem volt ő

35 Uo., 210.

36 Uo., 270.

37 SOMORJAI P. Ádám, OSB, *Az Apostoli Szentzség és Mindszenty József kapcsolattartása*, II., METEM, Budapest 2009, 22.

képviselője az amerikai követségen, mely egyébként sem magyar felügyelet terület. Mindszenty József szereptévesztésben volt. Ackerson ügyvivő leírja még, hogy Mindszenty úgy véli, „ha feladja jelenlegi pozícióját, az a kommunista rezsim végső győzelmét jelenti. Ez az ő felfogása szerint sokkal fontosabb, mint a konklávéval való részvétel”.³⁸ Az Apostoli Szentzsík (az amerikai diplomácia közvetítésével) minden bizonnyal ekkor kapta az első lelkét Mindszenty bíborostól annak tárgyában, hogy ő a vélt közhatalmi szerepét, a politikát elébe helyezi az egyházi ügyeknek. A bíboros mentségére legyen mondván, hogy a trón és az oltár szövetségében gondolkodva, ő a monarchista közhatalmi szerepeket, a legitimista politikát is egyházi ügynek vélte. Képtelen volt elválasztani a kettőt.

A következő pápaválasztó konklávé idején, 1963-ban is megjelenik saját vélt közjogi szerepe annak indoklásaként, hogy miért marad inkább az amerikai követségen. Ekkor ötoldalas melléklettel ellátott levelet ír a megválasztandó pápához azzal, hogy megválasztását követően adják át neki. Mindszenty levele az amerikai külügyminisztériumon és a washingtoni apostoli delegátuson keresztül jutott el a Vatikánba. A kísérlőlevélben írja, hogy „Magyarország prímásának egyedülálló alkotmányos szerepe van”. Majd alább: „a magyarok számára a távozás azt jelentené, hogy elveszítettem Magyarország jövőjébe vetett reményemet”, kifejti, hogy számára a legjobb hely a budapesti amerikai követség, ahol hivatalosan fogadta őt a világ leghatalmasabb országa, és „a távozás hatalmas győzelem volna a rendszer, az üldözött Kádár számára”. Leírja még azt is, hogy „Észak-Magyarország nemcsak hazámnak, hanem főegyházmegyémmek a legnagyobb része is”.³⁹ Lesz még szó arról, hogy nem ismerte el a békeszerződések által ránk kényszerített országhatárokat. A kérdéses időben Nagyszombat székhellyel a Szentzsíknak alárendelt apostoli kormányzóság működött az esztergomi érsekség elszakított területein, az esztergomi érseknek tehát akkor oda nem szólt a joghatósága. Mintha Mindszenty erről nem venne tudomást, az elszakított terület felelős vezetőjének is tartja magát – és ezt közli a pápával.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo., 121–122.

Azt is írja, hogy őt „hivatalosan” fogadta budapesti követségén az Amerikai Egyesült Államok. A szem könnyen siklik át észrevétlenül a kifejezésen, azonban ugyanebben az évben Rusk amerikai külügyminiszterrel is közli ezt (l. a 35. jegyzet idézetét). Az általa vélt „hivatalos” minőségnek így biztosan nagy jelentősége volt Mindszenty számára. Bizonyára a saját vélt alkotmányos szerepéhez köti ezt, és talán úgy értelmezi, hogy hivatalosan, mint legitim állami vezetőt fogadták itt. Pedig – és ezt még szintén látjuk – az Egyesült Államok nem kezeli őt hivatalos szereplőként, nem tekint rá közjogi méltóságként, értetlenül hallgatják az erről szóló fejtegetéseit, érkezése után rövid időn belül igyekeznek elszigetelni, korlátozzák a kapcsolattartását, mert jelenléte – bizonyára nem függetlenül a vélt, tehát mások által el nem ismert szerepétől – rövid időn belül kínos lesz az amerikaiaknak.

Miután megválasztották VI. Pál pápát – akinek bizonyára átadták Mindszenty bíboros előbb idézett levelét –, új levelet ír, immár személyesen neki címezve. Ebben ismét tájékoztatja a pápát: „Magyarország prímása Szent István meghagyása szerint alkotmányos tényező, ezzel a feladatkörrel más prímások nem rendelkeznek.” Majd a követségen maradását alkotmányos feladataival indokolja: „Előtte 78 prímás volt hivatalban. Esztergomban, történelmi szokás szerint nem voltak koadjutorok, amikor a prímások a harcok élén álltak a betörő tatárok és törökök ellen, ők maguk is életüket veszítették. Száműzésbe küldettek, önként vállalták a külföldi tartózkodást, nem kevesen 105 éves korukban is koadjutor nélkül működtek. Nem öhajtották kétségbe vonni alkotmányos feladataikat.”⁴⁰ Világos beszéd. Idéztük már az amerikai követség ügyvivőjének a feljegyzését, amelyet a bíborossal folytatott beszélgetést követően küldött Washingtonba (l. a 30. jegyzethez tartozó idézetet). Itt arról tesz említést, hogy Széchenyi György esztergomi érsek 107 évet élt, és Mindszenty úgy véli, hogy akár ilyen hosszú ideig is készen kell állnia, hogy alkotmányos szerepét betöltse. Most VI. Pál számára leírja, hogy (név említése nélkül) Széchenyi érsek azért maradt ilyen sokáig hivatalában, azért kormányzott koadjutor (utódlási joggal felruházott személy;

⁴⁰ SOMORJAI P. Ádám, OSB, *Az Apostoli Szentzsík és Mindszenty József kapcsolattartása*, III/1., METEM, Budapest 2010, 39.

V. L.) nélkül, hogy ne sérüljenek a primási szerephez kötődő közjogi funkciók. Tegyük hozzá: Széchényi György, akire Mindszenty hivatkozik, 1685 és 1695 között volt esztergomi érsek.

Agostino Casaroli (1967-től érsek, 1979-től bíboros-államtitkár) 1964 tavaszán meglátogatta Mindszenty bíborost a budapesti amerikai követségen. A vele való beszélgetésekről jelentést írt Cicognani bíborosnak, az akkori vatikáni államtitkárnak. Casaroli fontosnak tartja feljegyezni, hogy Mindszenty József „hivatali pozícióját illetően nem annyira esztergomi érseknek tartja magát, mint inkább Magyarország Prímásának”, majd kifejti, hogy Mindszenty gondolkodásának megértéséhez miért fontos e különbségtétel. „A Magyarország Prímása cím – őminenciája felfogása szerint – átfogó és rendkívül nagy felelősséggel, egyszersmind jogokkal jár az egész országra, sőt 'Szent István Király országterületének' egészére vonatkozóan, még akkor is, ha a jelen helyzetben más nagyhatalmak uralmának van alávetve; e felelősség és jogok egyszerre egyházi, politikai és nemzeti természetűek.” Majd alább: „Ő – amint kifejezte magát – 'vices praesidentiales gerens'; rá tartozik többek között a miniszterelnök kinevezése és a kormány hivatalba való beiktatása.”⁴¹ Miután tehát kifejtette, hogy mi a feladata a primásnak, érthetővé válik az, hogy „hivatali pozícióját illetően nem annyira esztergomi érseknek tartja magát, mint inkább Magyarország Prímásának”. Annyit jelent ez, hogy Mindszenty bíboros az esztergomi érsekséget mint egyházi funkciót alárendelte a primási funkciónak, ami – felfogása szerint – közhatalmi, politikai feladat. Az egyház küldetését az egész országra, az egész társadalomra kiterjedő politikai feladatként értelmezte. Egy pluralista társadalomban, ahol az állami és az egyházi tevékenység – az egyház érdekében is! – szétválasztatik, Mindszenty József csak politikai gőzhengerként működhetett (volna), aki mindent maga alá akar nyomni. Jegyezzük meg azt is, hogy Casaroli itt ugyanazt rögzíti a Mindszentyvel való beszélgetés után, mint amit két hónappal korábban Jones ügyvivő is felterjesztett Washingtonba (l. a 29. jegyzethez tartozó idézetet), vagyis a miniszterelnök és a kormány kinevezésének szándékát (!). Ha két feljegyző esetében is feltűnik e motívum, akkor nem esetleges felvetése

41 Uo., 91.

lehetett ez a bíborosnak, hanem nagyon komolyan foglalkoztathatta ez az irreális közjogi gondolat. E Casaroli-feljegyzés után a Szentszék számára Mindszenty bíboroshoz valószínűleg már nem kellett kommentár. És íme, egy adalék a Mindszenty igazolására megfogalmazott *politológiai nonszensz*, a „szimbolikus közjogiság” jelképrendszeréhez.

Casaroli a bíborossal folytatott beszélgetések alapján írt jelentésében még a következőket is rögzíti a bíboros államtitkár számára: „Értésére kell adni őminenciájának (...): hogy nincs kellően tudatában: a vallási szempontokat világosan meg kell különböztetni a nemzetiektől (hogy ne mondjuk: a kifejezetten politikaiaktól) (...) elsőbbséget kell adni az elsőnek a második fölött, egészen addig, hogy – mint az Egyház embere – saját tevékenységében az egyházi és vallási problémák területére kell szorítkoznia. (...) Mint említettem, egyházi téren primási hivatalából fakadóan a *reális funkciókat jóval meghaladó* hatáskört óhajt gyakorolni (nem mulasztottam el, hogy a lehetséges legnagyobb tapintattal az egyházjogra hivatkozzam: de őminenciája tréfásan úgy reagált: Magyarországon az általános jog soha nem volt érvényben). Ez őt – többek között – arra indítja, hogy az Apostoli Szentszékkel szemben sajátos magatartást alakítson ki.”⁴² Casaroli tehát – jogosan! – elfogadhatatlannak tartja azt, hogy egy primás-érsek a saját egyházi (kormányzati, lekipásztori) küldetését közhatalmi, politikai szempontoknak rendelve alá. Egy primás-érsek tevékenységének egyházi és vallási területre kell szorítkoznia, társadalmi-erkölcsi kérdésekhez erről az alapról kell hozzászólnia. Ami e funkciókat meghaladja, az irreális. Észrevételezi, hogy Mindszenty bíboros, e kifogásolható gondolkodásmódjából eredően, az Apostoli Szentszékkel szemben sajátos magatartást alakított ki. A kommunista magyar állam és a Vatikán között megkötött „részleges megállapodás” évében e kifogások nem voltak jó előjelek.

Ezt követően Mindszenty két levelet írt Cicognani bíboros államtitkárhoz, melyekben a magyarországi helyzetet elemzi.^{43, 44} Ezekre Cicognani bíboros 1964. július 30-án válaszolt. E levelekben Mindszenty nem tér ki vélt közjogi szerepére (majd a követségi tartózkodás

42 Uo., 100.

43 Uo., 120.

44 Uo., 127.

dás következményeivel kapcsolatban még visszatérünk e dokumentumokhoz). Cicognani válaszából már érezhető, hogy átnyúlnak a bíboros feje felett, aminek súlyos következménye lesz a magyar egyházra nézve. Mindszenty azonban válaszol a bíboros-államtitkár válaszlevelére, melyben már ismét visszatér saját vélt közjogi, alkotmányos (politikai) szerepére. A válaszban Mindszenty nem tünteti fel önmagát tárgyalóképes félként. Azt javasolja a bíboros államtitkárnak, hogy a pápa ne küldjön számára meghívót a zsinati ülészakra, mert kétséges, hogy a zsinat után visszatérhetne Magyarországra és a követségre. „Ha az Egyház szabadságát minden lényeges vonalon visszaállították, és így alkotmányos szerepkörömet elismerik (...) megállapíthatom, hogy lényegében valóban megtörtént a restauráció.”⁴⁵ Mindszenty a Szentszék számára egyértelművé tette, hogy a követségen való tartózkodás öncélú nála, végleg berendezkedett ott, a zsinaton való részvétel ennek alárendeli, a pápa ne is küldjön meghívót (!), lényegében azt mondja, hogy (egyházi küldetését a politikainak alárendelve) amíg nem restaurálják számára a monarchiát, addig nem áll módjában az egyház rendelkezésére állni. Még lesz szó arról, milyen súlyos következményekkel járt a magyar egyházra nézve, hogy a Szentszék innentől átnyúlt Mindszenty bíboros feje felett. Ezzel az átnyúlással kapcsolatban e fejezet témájához az illik, hogy Mindszenty bíboros a közjogi önértelmezésével, úgy is mondhatnám, ilyen irányú kényszerképzeteivel maga okozta ezt a helyzetet.

Miután 2008-ban megjelent Somorjai Ádám és Zinner Tibor *Majd' halálra ítélve* című dokumentumgyűjteménye, Mészáros István hosszabb tanulmányt írt róla a Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban.⁴⁶ Már láttuk, hogy Mészáros István a 2005-ben megjelent könyvében a „szimbolikus közjogiság” fogalmával igyekszik „elspirituálizálni” Mindszenty Józsefnek már az *Emlékirataimban* is egyértelműen megmutatkozó politikai ambícióit. A *Majd' halálra ítélve* című kötet megjelenése után, melyben a politikai ambíciókat igazoló elég sok dokumentum megjelent, már bajos dolog a szimbolika művészies

45 Uo., 137.

46 Mészáros István, *Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz. Jegyzetek a Somorjai/Zinner-gyűjteményhez*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2009/1–4., 321–348.

világába utalni Mindszenty József közjogi önértelmezéseit. Mészáros István, aki a rendszerváltozást követően sok kötet publikálásával tette nyilvánvalóvá a nagy értékeket is hordozó, de ugyanakkor annál több dologban botrányos bíboros iránti elkötelezettségét, a megismert nagyszámú dokumentum hatására nem módosít az álláspontján, ami szerint Mindszenty Józsefnek a saját közjogi szerepére vonatkozó elgondolásai a realitásnak megfelelőek lennének. Egy kis terminológiai jellegű változtatással e tanulmányban már „speciális kommunikációs jellegű”, illetve „közéleti-kommunikációs” jellegű alkotmányos szerepről beszél. Ennek jegyében e „kommunikációs” közjogiságnak, az alkotmányosságnak ismét olyan követelményét fogalmazza meg, ami bármiféle közjogi vagy alkotmányos szereptől függetlenül, minden püspöknek a kötelessége. „A primásoknak minden adandó alkalommal nyilvánosan szót kell emelniük a közéletben, a társadalomban, a politikai életben érvényesítendő keresztény-katolikus erkölcsi elvek realizálása érdekében.”⁴⁷ Már említettem, hogy Márton Áron, akinek soha semmiféle közjogi önértelmezése nem volt, sőt a politikával, mint a hatalomgyakorlás technikájával szemben mindig komoly fenntartásokkal viseltetett, bármiféle „közjogizálás” nélkül maradéktalanul megfelelt e követelménynek – ami nem közjogi, hanem főpásztori erkölcsi követelmény.

Mészáros István e tanulmányában ismét leírja, hogy a primás „pártok, politikai érdekek felett álló erkölcsi tekintély”. Azonban már az *Emlékirataimban* egyértelművé vált, hogy Mindszenty József nem felelt meg a Mészáros István által felállított és feltétlenül elfogadandó követelménynek. Ezután pedig a Somorjai–Zinner szerzőpáros által közzétett dokumentumgyűjtemény is sok olyan megnyilatkozást közöl a bíborostól, ami szerint nem felelt meg e követelménynek. Az egykori Demokrata Néppárt (Barankovics-párt) politikusainak visszaemlékezéseiből is idézünk majd a pártpolitikával foglalkozó részben. Mindszenty egyáltalán nem volt pártok felett álló, neki 1945-ben a Független Kisgazdapárt is csak „jobb híján” (értsd: legitimista párt híján; V. L.) volt elfogadható.⁴⁸ Mészáros úgy véli: „állítható (az ellen-

47 Uo., 328.

48 MINDSZENTY József, *Emlékirataim*, 98.

kezőre a dokumentumgyűjteményben nincs egyértelmű bizonyíték), hogy Mindszenty 'alkotmányos szerep', 'alkotmányos pozíció', 'alkotmányos felelősség', 'közjogi kötelesség' kifejezésekkel a primások – hivatalukból fakadó – alapvető kötelességére utalt: nyilvánosan szót kell emelniük minden adandó alkalommal a közéletben, politikai életben egyaránt érvényesítendő keresztény-katolikus erkölcsi elvek megvalósulása érdekében.⁴⁹ Vagyis Mészáros István vallja, hogy Mindszenty József a primások közjogi, alkotmányos szerepét csakis olyan kerek között képzelte el, ami állításom szerint államformától függetlenül minden püspök kötelessége. Azt is állítja, hogy „az ellenkezőre (vagyis hogy Mindszenty politikai, hatalmi pozícióban gondolkodott; V. L.) a dokumentumgyűjteményben nincs egyértelmű bizonyíték”. Véleményem szerint, az előző oldalakon, már csak a Mészáros által recenzált *Majd' halálra ítélve* című kötetből is, elegendő bizonyító erejű szöveget idéztem, legyen elég itt csak a kormány kinevezésére vonatkozó igényére hivatkozni (l. a 29. számú jegyzetet).

A tanulmánynak egy rövid, összesen egy mondat terjedelmű bevezetését nem hagyhatom szó nélkül. A mondat ahhoz a gondolathoz illeszkedik, amely szerint Mindszenty József szimbolikusan, közéleti-kommunikációs módon értelmezte a primátságát (nyilvánvaló, hogy nem így értelmezte!). „Az pedig, hogy Mindszenty magához akarta volna ragadni az ország politikai-világi irányítását, hogy kézbe kaparintsa a politikai hatalmat, hogy egész életében a politikai hatalomvágy uralta őt (amivel a marxista történészek mindvégig vádolták, aminek sejtetése a dokumentumkötetek kommentárjaiban is felmerül; kiemelés tőlem; V. L.) – ez a fantazmagóriák világába (kiemelés eredetiben; V. L.) tartozik.”⁵⁰ Ezt a bevezetést, a részemről tett kiemeléssel azért tartom fontosnak, mert az eredeti szövegben is zárójelben szereplő és általam kiemelt mondatrész, a nem is annyira sejtetett lemarxistázás, lekommunistázás, a jobb sorsra érdemes egykori primás személye körüli, a rendszerváltozás után született kommunikáció zsákutcáját mutatja. Azt már láttuk, hogy Mindszenty is „marxistáz”, „lehaladó”, vörösre fest, ha valaki nem tetszik neki. Ezt a zsákutcs megközelítést a rend-

szerváltozás után apologétái is átvették. Jelen esetben például az, hogy Mindszenty akart-e politikai hatalmat a kezébe kaparintani, volt-e benne politikai hatalomvágy, teljesen független kérdés attól, hogy a kommunistáknak erről mi volt a véleménye. Mint ahogy például az a kérdés, hogy kétszer kettő az négy-e, vagy 4.1, vagy esetleg öt, megint csak független attól, hogy e számtani feladványban a kommunisták milyen végeredményre jutnak. Én nem vagyok hajlandó azt hirdetni, hogy kétszer kettő az öt, csak azért, hogy mást mondjak, mint a kommunisták. Nos, szerintem, és az idézett szövegek szerint is, Mindszenty József akart politikai hatalmat a kezébe kaparintani (ezért ült tizenöt évig az Egyesült Államok budapesti követségén, az amerikaiak őszinte sajnálatára, önként, és nem félrabságban), és volt benne hatalomvágy. Mindszenty József sajnos elég sok „magas labdát” feladott, amire a kommunisták bolondok lettek volna, ha nem mozdulnak rá. És azért zsákutca ez a lemarxistázás, lekommunistázás, mert Mindszenty apologétái ezzel magukat zárják ki az érvelésre képes emberek köréből. „Rányomtuk a bélyeget: kommunista – innen mint bélyeges személlyel nem kell foglalkoznunk vele.”

És valóban, bárkire rányomják a bélyeget, aki nem kritikátlan Mindszenty bíboros iránt. Én például nem vagyok kritikátlan, aminek okai a következők: 1./ A hetvenes években zsigeri plebejusként a magyar népi irodalom klasszikusain, Illyésen, Németh Lászlón, Kovács Imrén, Féja Gézá, a határokon túli magyar irodalmon, Bibó Istvánon kezdtem az önálló gondolkodást. Ők bizony nem kommunisták – és Mindszenty kicsinek bizonyul mellettük. 2./ Én a sors különös kegyetlenségéből kifolyólag Budapesten születtem ugyan, de Csehszlovákiában kellett volna (értik ezt?), így nagy affinitást mutatok a kisebbségi élethelyzet iránt. Ilyen helyzetből látva pedig, Mindszenty stílusa, helyenként arroganciája idegenül hat. 3./ Kutatási célból is, többször végigolvastam Márton Áron írott életművét. Talán érthető, hogy miért tekintem az egyik alternatívának Márton Áront, aki mellett Mindszenty bíboros gondolkodása sekélyes, helyenként ordas. 4./ Később Prohászkn is átrágtam magam, egyik könyvének címe pedig: *Föld és ég*. Kettejük közt ez a különbség.

Ahhoz nem fér kétség, hogy Mindszenty Józsefnek 1946. február 1-jét követően semmilyen közjogi, semmilyen alkotmányos funkció-

49 Mészáros, I. m., 329.

50 Uo., 337.

ja nem volt. Ahhoz sem fér kétség, hogy mint a főrendiház tagjának 1944-ben, veszprémi püspökként volt közjogi funkciója, éppen úgy, mint bármely megyéspüspöknek, ehhez nem kellett esztergomi érsek-ké lennie. Az a kérdés, hogy mennyiben lehetett ő első közjogi méltóság – közjog alatt a hatalomgyakorlás jogszabályokkal rendszerezett elvét értve, feleadjuk a „szimbolikus” és a „kommunikációs” közjogiságot, mert ilyen nincs. E kérdés eldöntése jogtörténészek feladata. Fogyatékos jogi ismereteimmel három törvényt idézek, melyek talán nem mellékesek a kérdés eldöntésénél.

Az 1848. évi XX. törvénycikk, mely a rendi társadalomból a polgári társadalomba való átmenet fontos dokumentuma, a 2.§-ban ezt mondja: *„E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapíttatik meg.”* Tehát minden bevett felekezet egyenlő, létszámtól függetlenül, nincs kiemelt felekezet. A jogtörténészek, jogfilozófusok feladata eldönteni: ha nincs kiemelt felekezet, akkor valamely felekezet első vezetője megelőzheti-e más felekezetek vezetőit.

Az 1926. évi XXII. törvénycikk 4.§-a felsorolja azokat a személyeket, akik méltóságuk vagy hivataluk alapján és tartama alatt tagjai a felsőháznak. Itt a vallásfelekezetek vezetőinek felsorolásánál, *különleges jogokat nem említve*, első helyen szerepel Magyarország hercegprímása, majd folyamatosan sorolja az érsekeket, megyéspüspököket, egyes rendfőnököket, a székesfőkáptalanok (érsekségek) nagyprépostjait, a protestáns püspököket, a budai görögkeleti püspököt és az izraelita felekezet képviselőit. A felsorolásban tehát a hercegprímás szerepel a számtani sorrend szerinti első helyen, kiemelt tisztség, feladat, méltóság említése nélkül, tehát egy felsorolásban szerepel az említett tisztségekkel.

Az 1937. évi XIX. törvénycikk a kormányzói jogkör kiterjesztéséről és a kormányzóválasztásról szól. A 3.§ írja, hogy a kormányzói tiszt megüresedése esetén, az új kormányzó eskütételéig az államfői jogkör gyakorlására országtanács alakul. Az országtanács hét személyből áll, akik között a számtani sorrend szerinti negyedik helyen szerepel Magyarország hercegprímása. Tehát ugyanabban a felsorolásban szerepel, mint a többi hat tisztség. E törvény tehát a kormányzói szék üresedése esetén ad újabb, *semmiképpen sem első közjogi méltóságot* a hercegprímásnak a felsőházi tagság mellé, az új kormányzó eskütételéig.

E könyvben előfordul, hogy egy-egy szöveg más fejezet más összefüggésében újra megjelenik. Ugyanabban a fejezetben, ugyanabban az összefüggésben ez csakis a különleges nyomaték kedvéért fordulhat elő. E különleges nyomaték kedvéért szerepeljen itt ismét Prohászka! *„Lépjön tehát le az egyház közjogi magaslatairól, hagyományos jólétének mentsváraiból az idők gazdasági s társadalmi áramlataiban küszködő néposztályokhoz s a legeslegálul vergődő néphez.”*⁵¹ És még egy részlet Prohászkaótól: *„A harmadik ok, mely a demokráciát sürgeti, az, hogy hátramaradt, elhanyagolt néppel semmire sem mehetünk. A kiváltságos osztályok maguk számára foglalták le az emberi haladás minden vívmányait (...) Nézzünk csak hazánk történelmébe, nézzünk bele abba a poshadó XVIII. századba, hol a copfok és rizsporos parókák uralkodtak. A nemzet az élet új jelenségeit nem ismerte s nem értette; hatszáz év előtt kelt törvényeket, ha újabb törvény hatályon kívül nem helyezte, éppoly megnyugvással intéztek s alkalmaztak a jelenre, mint a legújabbakat; a jelent nem ismerték; a léleknek új útjai előttük zárva voltak, nézeteikkel, fogalmaikkal mindig csak a múltban éltek. Merev formákban éltek. A közjog volt a vesszőparipa, melyen a státusférfiak tekintélye lovagolt, de a haladás gyakorlati problémáit nem ismerték. (...) Formalizmus mindenütt lehet. A forma megmarad, s a szellem kiesik. S a formalizmus ott foglal tért, ahol új igényeket, új érdekeket nem ismernek, új jelenségeket észre sem vesznek, azokhoz nem alkalmazkodnak, hanem a régi múltnak viszonyaihoz ragaszkodnak. Nincs haladás változás nélkül.”*⁵²

51 PROHÁSZKA Ottokár, *A magyar katolikus egyház kilencszázados Jubileumának Janus-arca*, 40.

52 PROHÁSZKA Ottokár, *Az egyház demokráciája*, 43–44.

HATÁRKÉRDÉS. SOVINIZMUS?

Mindszenty József számára a vesztes háborúk után ránk kényszerített békeszerződéseket követően is Szent István országának határai voltak a legitim határok. Mivel az országcsonkítások egyházmegyéket vágtak ketté, az esztergomi főegyházmegyének is nagyobbik része Csehszlovákiához került, adódtak számára egyházigazgatási szempontok, melyekre *hivatkozva* a követségi kommunikációjában megkérdőjelezte a Kárpát-medencében kialakított országhatárokat. De voltak hivatkozás nélküli, „nyílegyenes” országhatár-megkérdőjelezései is. És voltak megnyilatkozásai, melyekkel mintha más népeket kezelne le.

Az Apostoli Szentszék 1960-ban a Győri és Szombathelyi egyházmegyének Ausztriához került területén Kismarton székhellyel új egyházmegyét alapított. Mindszenty bíboros ebben az ügyben levelet írt XXIII. János pápának, melyet az amerikaiak politikai tartalma miatt nem továbbítottak. Mindszenty Szent István területének primásaként kéri a pápát, hogy semmit ne változtassanak, maradjon meg az átmeneti helyzet. „Szerencsétlen Magyarország, amelyet 1920-ban, majd 1946-ban nyolc részre szakítottak (?; akárhogy számolom, Trianonban ötfelé, Párizsban hatfelé szakítottunk; V. L.), és amely a Jerikó felé vezető úton fekszik, nem érdemli meg ezt éppen a Szentszéktől, amely az irgalmas szamaritánus szerepét tölti be a világban. A párizsi 'béke' sem érdemli meg az Apostoli Szentszék jóváhagyó pecsétjét. Ausztria nem növelte jó hírét azzal, hogy elfoglalta ezt a területet.”⁵³ Akárhogy is nézzük, Mindszenty bíboros itt az Apostoli Szentszékkal perlekedik, mert létrehozta a Kismartoni püspökséget, és egyúttal – itt még csak sejtetve – kétségbe vonja az osztrák–magyar határt. E határ általa átmenetinek tartott jellegéről lesz még majd határozottabb állásfoglalása is, nemzetközi bonyodalmat okozva ezzel.

Már láttuk, hogy a megválasztandó pápához írt levelében Szlovákiát Észak-Magyarországnak nevezi (én is szívesen nevezném így!),

⁵³ SOMORJAI P. Ádám, OSB, *Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása*, II., 45.

mely az általa igazgatott esztergomi főegyházmegye nagyobbik része.⁵⁴ Ez pongyola fogalmazás, mert az igazság az, hogy az Esztergomi főegyházmegyének a nagyobbik része fekszik a Csehszlovákiához csatolt egykori Észak-Magyarországon, de azon kívül más egyházmegye is vannak ott. Röviddel ezután levelet ír Cicognani bíboros-államtitkárhoz, melyben arról tájékoztatja a katolikus egyháznak rangban a pápa után következő vezetőjét, hogy a „*csehországi területen* törvényesen érdekelt vagyok mint püspök, metropolita és Prímás, az egész Felvidéket (úgynevezett Szlovákiát) illetően”.⁵⁵ Ismét pongyolán fogalmaz, amivel bizonyára zavarba ejtette Cicognani bíborost. A vatikáni államtitkárnak ugyanis bizonyára voltak ismeretei Josef Beran prágai érsekről, Csehország metropolitájáról. Cicognani bíboros elgondolkodhatott azon, hogy Mindszenty bíboros mennyire van tisztában a saját beosztásával, ha Csehországra vonatkozóan metropolitának és Prímásnak nevezi magát. Az a terület soha nem tartozott az esztergomi érsek fennhatósága alá. Majd a mondat második felében az egész Felvidékről (mint „úgynevezett” Szlovákiáról) beszél, amivel nemcsak egy nemzetközi szerződésekkel garantált ország létét vonja kétségbe, de összemosza a cseh és a szlovákiai egyházmegyéket. Tudjuk, hogy a „közmagyar szleng” akkoriban cseheknek nevezte a szlovákokat, Komárom városát „cseh Komáromnak” nevezve, de ha a közmagyar szlengben nem is, Rómában biztosan tisztában voltak a Csehország és Szlovákia közötti különbséggel. Majd rövidesen ismét levelet ír a bíboros államtitkárnak, Szlovákiát ismét Észak-Magyarországnak nevezve, mindemellett a következő mondatban azt is leírja: „a románok nem katolikusok”.⁵⁶ Ez is pongyola fogalmazás, a románok többsége valóban nem katolikus. De 1948-ban, az akkor hozott román kultusztörvény idején, Erdélyben és a Partiumban volt egymillió-hatszázezer görög katolikus, tehát katolikus román. Egy katolikus, főleg a magyar prímás nem teheti meg azt, hogy a görög katolikus egyháznak a kommunisták általi betiltása miatt, ne katolikusként kezelje azt a jelentős katolikus tömeget.

⁵⁴ Uo., 121.

⁵⁵ SOMORJAI P. Ádám, OSB, *Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása*, III/1., 77.

⁵⁶ Uo., 111.

Mindszenty József 1965 májusában levelet írt Johnson amerikai elnöknek. A levél bemutatkozó soraiban mint a tíz és fél évszázada fennálló történelmi Magyarország első számú alkotmányos képviselője mutatkozik be. Nem tudom, hogy e kitételrel Johnson elnök ott Washingtonban mit tudott kezdeni. Valószínűleg nem értette, hogy egy bíboros-érsek (aki ekkor már kilencedik éve menekültként élvezi az Amerikai Egyesült Államok vendégszeretetét országa budapesti nagykövetségén) miért alkotmányos tényező, hiszen amerikai gondolkodásban az állam és az egyház természetesen nem lehet egy. A levélben van egy bekezdés, amely a gépelt szövegben utólag, kézzel zárójelbe lett téve. A Somorjai–Zinner szerzőpáros lábjegyzetben hozzáfűzi, hogy e bekezdést egybe kell vetni a washingtoni elnöki levéltár példányával. A bekezdést Mindszenty a szövegnek kb. az utolsó negyedébe írta, majd nyilván utólag, valakitől zárójel került a bekezdés elejére és végére. A bekezdésben a következő mondat szerepel: *„Ha a Nyugat nagylelkű, segíti a kapcsolat kialakítását – a mai magyar rezsim nélkül – Ausztriával vagy egy lengyel–magyar közös határt – a csehek és a Kreml közös bástyájának lerombolásával.”*⁵⁷ Azt hiszem, ez az a pont, amikor köszönetet kell mondanunk a korabeli amerikai diplomáciának, hogy korlátozta a bíboros kapcsolattartását, cenzúrázta leveleit! Ha ezt nem tették volna, akkor Mindszenty ilyen és hasonló más gondolatai nagy nyilvánosságot kapnak, és például e mondatért, mellyel Csehszlovákia létét kérdőjelezi meg, s melyben javasolja az amerikai elnöknek, hogy a Nyugat segítse a közös magyar–lengyel határ létrehozását, a Novotny-féle hatvanas évekbeli csehszlovák sztálinizmus talán erőszakos eszközökkel is igyekezett volna tovább porlasztani a Beneš-időket szülőföldjén túlélte csehszlovákiai magyar közösséget. Ha az amerikai diplomácia hagyta volna, hogy ez a mondat, hasonló más mondatokkal együtt nyilvánosságra kerüljön, akkor lehet, hogy az én Szlovákiában maradt rokonaim már majdnem ötven éve nem ott élnének, ahol most. Lehet, hogy széttelepítik őket Csehországba, lehet, hogy Magyarországra menekülnek, úgy, mint mi 1946-ban és 1947-ben. Az biztos, hogy a nyitány, a magyar sajtó és a magyar iskolák elleni támadás nem maradt volna el, az utcán embe-

57 SOMORJAI–ZINNER, I. m., 981.

reket pofoztak volna fel magyar beszéd miatt. *Én a magam részéről köszönöm a korabeli amerikai diplomáciának, hogy korlátozta Mindszenty bíboros kapcsolattartását és levelezését.* Elképesztő, hogy mi lehetett Mindszenty fejében, amikor e mondatot leírta! A magyar–lengyel közös határ nyugati segítséggel való létrehozásának pusztán kísérlete harmadik világháborút jelentett volna. És akiket erre kér – a nyugati hatalmak –, azok aláírói annak a békeszerződésnek, mely Csehszlovákia létét és határait garantálja. Attól tartok, hogy Mindszenty bíboros *kontrollvesztett személyként* tartotta magát primásnak, tehát az ország első mozgatójának.

Játsszunk el az abszurd, elképzelhetetlen gondolattal, hogy mi lett volna a következménye annak, ha a Nyugat, Mindszenty „kérésére”, háborút indít a magyar–lengyel határ érdekében. (Az olvasó bizonyára tudja, hogy ez ugyanakkora lehetetlenség, mint az, hogy kétszer kettő az öt.) Ebben a képzeletbeli (Mindszenty által bizonyára elképzelt, végiggondolt) háborúban a Varsói Szerződés csapatainak ellentámadása biztos, hogy északról dél felé irányult volna, csehszlovák komisszárokkal megerősítve, és ilyen irányú hadművelet esetén nem maradhatott volna magyar Szlovákiában. A magyar lakosság egyik fele meghalt volna, a másik fele a csapatok elől Magyarországra menekül – és a csehszlovák komisszárok talán még meg is köszönik Mindszentynek az ötletét, ami (eme lehetetlenség, tehát a háború esetén) alkalmat nyújtott volna nekik az egykori Észak-Magyarország magyartalanítására. 1982-ben harmadmagammal három órán át beszélgettem Janics Kálmánnal Vágkirályfán. Janics meg volt győződve arról, hogy a második világháború utolsó hónapjaiban azért maradt a helyén a csehszlovákiai magyar lakosság, mert az oroszok a román átállás miatt dél-délkelet felől zúdultak a Kárpát-medencébe, nem Lengyelország és az áttörhetetlennek bizonyult északkeleti Árpád-vonal felől. Észak felé nem voltunk előzhetőek. Dél felé, Magyarország felé – megfelelő „rendezés” esetén – már 1944 őszén menekültünk volna, és ez esetben Szlovákiának ma nem lenne magyar lakossága, az egykori Észak-Magyarországnak pedig nem lenne magyar történelme.

Az idézett mondattal kapcsolatban eszembe jut egy másik beszélgetés is, amely szintén 1982-ben, a csehszlovákiai magyarok ipoly-sági művelődési táborában zajlott (titkosrendőri megfigyeléssel, tehát

ellenzéki táborozóknak kezeltek bennünket). Egy prágai magyar – talán a Beneš-idők Csehországba deportált magyar kényszerszermunkásainak leszármazottja – azt mondta, hogy Szlovákiában könnyű magyarnak lenni. Erre egy Nyitra környéki, Zobor-vidéki szórványmagyar (a legészakibb magyar nyelvszigetről) azzal kontrázott, hogy a Csallóközben könnyű magyarnak lenni. Egy csallóközi magyar tovább kontrázott: Pesten könnyű magyarnak lenni. A *peremmagyarok* (kifejezés Peéry Rezsőtől) e skálázásával én – mint Pestről jött, akinek odaát kellett volna megszületni – nem értettem egyet, legfeljebb a csallóközi véleménnyel. Fogalmazásomban: *Pesten könnyű magyarokodni*. Tegyük hozzá ehhez most: az amerikai követségen pedig akkor sokakra nézve veszélyes volt.

Mindszenty bíborosnak a szomszédos országokat érintő problémájával kapcsolatban idéznem kell az 1956. november 3-án elhangzott rádióbeszédéből. „Mi magyarok az európai népek családi bensőséges békéjének zászlóvivőiként akarunk élni és cselekedni. Nem mesterségesen hirdetett, de valódi barátságban mindegyikkel. (...) mi, a kis nemzet zavartalan, békés, kölcsönös megbecsülésben kívánunk lenni a nagy Amerikai Egyesült Államokkal és a hatalmas Orosz Birodalommal egyaránt. Jószomszédi viszonyban Prágával, Bukaresttel, Varsóval és Belgráddal.”⁵⁸ Amíg nem olvastam a magyar–lengyel közös határ helyreállításának igényéről megfogalmazott levelet, addig azt mondtam, hogy az ’56-os rádióbeszéd, melyet a hetvenes évek vége felé a Szabad Európa Rádió adásából hangszalagra vettem és legépeltem, tiszta beszéd. Azonban most mire gondoljak? Mindszenty mást mondott a rádióbeszédében, mint amire őszintén gondolt??? Tehát az őszinte gondolata e kérdésről az lenne, amit Johnson elnöknek leírt? És itt mindegy, hogy a gépelt szövegbe utólag beírt zárójel mit takar. Szlovákiának a hatvanas években több alkalommal Észak-Magyarországgként történő leírása (nem mind idéztem) arra utal, hogy a hatvanas években Mindszenty valóban erre gondolt. Ha a hatvanas években e kérdésről ugyanazt gondolta, mint 1956. november 3-án, akkor a rádióbeszédében nem azt mondta, amit gondolt. Vagyis: *ez esetben hazudott*. Ha viszont 1956.

58 Uo., 760.

november 3-án őszintén gondolta azt, amit a rádióban mondott, akkor a hatvanas évekre gyökeresen megváltozott a gondolkodása – az idézett szövegek alapján merem állítani, hogy *ez esetben a gondolkodásának változása mentális torzulás eredménye. Mindszenty Józsefet az 1944 és 1948 között kifejtett tevékenysége alapján az emberi jogok következetes érvényesítőjének és a mindenkori diktatúrák következetes elutasítójának, az egyház szabadsága védelmezőjének tartom. Mindszenty külön, mert szelekció nélküli diktatúraelutasító, mint a mai önjelölt „szabadsághősök”, akik például az egyházat ugyanúgy gyűlölik, mint a hatvan évvel ezelőtti egyházüldözők. Éppen ezért higgyék el, hogy nekem nem esik jól a fenti következtetés levonása. Viszont mindenképpen szeretnék logikus lenni.*

Ne lépünk még túl ezen a mondaton! A levélben mint Magyarország első számú alkotmányos képviselője mutatkozik be Johnson elnöknek. Vajon mire gondolt Johnson, amikor olvasta – ha olvasta – e mondatot? (Aki esetleg nem tett ilyen leveleket az elnök asztalára, az nagy szolgálatot tett Magyarországnak!) Az első számú alkotmányos képviselő ilyeneket ír – milyen lehet a többi magyar? Ez a kérdés bizonyára felmerült az elnökben. A rendszerváltozástól kezdve, most már több mint két évtizede, Magyarországon rendszeresen tapasztaljuk, hogy a szocialista kormányokat támogatja az amerikai kormány, a polgári kormányokat nem. Ha egyáltalán volt bármilyen hatása Mindszenty bíboros grafománia gyanúját felkeltő követségi levelezésének, az nem épp egy ilyen hatás volt? *Levelei alapján Amerikában olyan következtetéseket vonhattak le, hogy a magyarok összeférhetetlenek, idegengyűlölők, sovíniszták, irredenták.* Ahogy az amerikaiak a rendszerváltozás után szelektáltak a magyar kormányok között, abból gyanítható Mindszenty bíborosnak ez a hatása; ha igaz, hogy a rendszerváltozás táján az amerikaiak félték a magyar nacionalizmus feléledésétől, akkor Mindszenty bíboros ehhez komoly érveket szolgáltatott. A jobbik eset pedig az, hogy amit Mindszenty bíboros a követségről tizenöt évig írt, az hatástalan, tehát falra hányt borsó.

A rádióbeszédéből idézett szövegben szereplő négy főváros közül nemcsak Prágát, Bukarestet is külön kiemeltem. Azért tettem ezt, mert Mindszenty bíboros már az előző évben is írt egy levelet Johnson elnökhöz. Ebben szerepel a következő mondat: „A románok balkáni

civilizálatlan társaság, tele bolsevik erkölcstelenséggel.”⁵⁹ Először is: le a beképzelt civilizátorokkal! (Akkor is, ha mostanában egyikük-másikuk mint „nemzetpolitikai szakértő” szerepel.) Ezenkívül az iménti kérdés itt is érvényes. Mit gondolhatott az Amerikai Egyesült Államok elnöke a magyarokról, ha a követségi vendégük, aki az ország első közjogi méltóságának tartotta magát, ilyeneket leír. *Civilizálatlan társaság?* Mit tudott Mindszenty a román kultúráról, mely közelebb áll a franciához, mint a bíboros által favorizált Habsburg-kultúrkör? Amely kultúrkör csak a magyarországi ajnározói előtt tüntethette fel magát nyugatiként, míg ha valaki elnézett a Habsburg-udvar felett, és ellátott Párizsig, Londonig, az könnyen a kufsteini tömlöcben vagy a döblingi tébolydában találta magát. Mindszenty bizonyára történelmi magyar–román ellentéteket vél megoldani e mondattal, olyan befolyásos közjogi tényezőnek képzelve magát, akinek e mondata előtt majd leborul az amerikai elnök. No de az erdélyi Avram Iancu nem épp *Habsburg-zsoldban* támadt a magyarokra, miközben a havasalföldi („balkáni”) Balcescu vért izzadt a magyar–román kiegyezésért? Nekem Lükő Gábor, aki Karácsony Sándor, Györffy István és a román Dimitrie Gusti tanítványa volt, sokat beszélt Dimitrie Gusti szociológiájáról, amely eredendően román kultúra, nemzetközi rangú, Amerikában is elismerik. (Az ELTE Szociológiai Intézetében öt év alatt egyszer sem hallottam Gusti nevét.) Lükő – aki társaslélektannak nevezte azt, amit ma szociálpszichológiának hívnak – sokat beszélt e román szociológiával közös lelki gyökérzetű zenetudósról, a Bartókot sok magyarnál jobban értő Konstantin Brailoiu zeneszerzőről és a magyar verseket is fordító Tudor Arghezi költőről. Vagy beszélhetünk arról is, hogy egy átlagos érettségizett román legalább egy nyugati nyelvet ismer. *Bolsevik erkölcstelenség?* A román nép jobban megőrizte vallását és a nemzeti identitását is, mint a magyar. Ott, az amerikai követségen mit tudott Mindszenty bíboros Kádár elhülyült népéről, a KISZ-tagként nyugatimádó, magyart fitymáló, a bécsi kirakatok előtt nyálat csöpögtető, ugyanakkor a táncházat csináló nemzedéktársakat lemucsázó, gyermeket már alig szülő népről?

59 Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez 1956–1971, 259.

Mindszenty nem volt bölcs ember. Amellett, hogy ilyeneket ír, még azt is leírja – ezúttal Kennedy elnökhöz címezve –, hogy a „felsorolt országok gyűlölik Magyarországot és kihasználják az alkalmat, hogy ártsanak neki”.⁶⁰ Itt most mindegy a levelek sorrendje. Egy levéltárban bármelyik tisztviselő összeolvashatta őket, és a Kennedy elnökhöz írt levélben olvasható állítás („gyűlölik Magyarországot”) okát megtalálhatják a Johnsonhoz írt levelekben.

Mindszenty bíboros statisztikai manipulációkkal is azt igyekszik érzékeltetni – ezúttal 15 nyomtatott A4-es oldal terjedelmű levélben Nixon elnöknek –, hogy a Trianonban elcsatolt területek bármelyikén magyar többség van. Természetesen nem állítja, csak érzékelteti, sejteti ezt, gondolva, hogy egy távoli amerikai befolyásolható – pedig a statisztikának a valósághoz is lehet köze. A sejtetés tartalma igaz lehet a trianoni határok mellett, közvetlenül a túloldalon lévő területekre (mint Dél-Szlovákia), igaz a Székelyföldre, de Mindszenty valamiért nem a kézenfekvő példákat hozza, hanem olyanokat, melyeket Washingtonban is fél kézzel cáfolni lehet. Egy kiragadott mondatrész, amely Nixon félrevezetését célozhatta: „a román hegylakók és parasztok kisebbségben vannak”.⁶¹ Erdély etnikailag meglehetősen tagolt – és régóta román többségű. Nem írja, hogy a hatalmas Erdély területén belül hol vannak esetleg valóban kisebbségben. Éppen a hegylakók és a dél-erdélyi, sok helyen az észak-erdélyi falvak vidéke is túlnyomóan román. Éppen a tagoltság miatt, ezen a helyen nem érdemes azon elmélkedni, hogy melyik megyében hány százalék a magyarok és hány százalék a románok aránya. A teljes erdélyi területen (a Partiummal nem számolva, az nem Erdély) Hadik András tábornok jelentése 1767-ben vallási összetétel szerint tagolva kimutat 1 070 015 főt. Felekezeti megoszlás szerint csoportosítja őket, akik közül a görögkeletieket és a görög katolikusokat romának, az evangélikusokat németnek, a római katolikusokat, reformátusokat és unitáriusokat magyarnak veszem. (Az evangélikusok között volt valamennyi magyar, a római katolikusok között volt valamennyi német; nyilván a nemzetiségi arány így csak jó közelítéssel számolható.) En-

60 Uo., 233.

61 Uo., 318.

nek alapján, 1767-ben, a románok aránya 63%, a magyaroké 25%, a németeké 12%. Az 1850-es összeírás idején a zsidókat is megszámlálták, akik ekkor a magyarosodásnak valamely fokán álltak, őket is magyaroknak veszem. Az akkori 2 061 645 főnyi erdélyi lakosból ekkor a románok száma 62%, a magyaroké 28%, a németeké 10%.⁶² Jól hangzik az a szlogen, amelyet az utóbbi harminc évben (magyarországi) bölcsész-diplomásoktól is több ízben hallottam, ami szerint „Erdély magyar”. Ennek azonban a valósághoz már kétszáz éve is csak körülbelül egy-egyed részben volt köze.

Ugyanebben a levélben Fiume városáról írja: „Magyarország egyetlen tengeri kikötője, Fiume 0,8% szerbvel szerb város lett.” Fiume lakosságának az 1910-es népszámlálás idején valóban 0,8%-a volt szerb. És ahol számszerű adatot közöl Mindszenty, az mindig pontos. Tehát a követségen rendelkezésére állt az 1910-es népszámlálás adatait tartalmazó *A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára*, 1913 című kötet, ami növeli a statisztikai adatok könnyelmű használatának felelősségét. Ennek alapján – ha már Mindszenty számára a korántsem magyar Fiume a lényeg – tájékoztathatta volna az amerikai elnököt arról, hogy 1910-ben Fiume lakosságának 48,6%-a olasz, 26%-a horvát, 13%-a magyar, 4,6%-a szlovén, 4,6%-a német és 0,8%-a szerb. (Volt valamennyi angol, cseh, szlovák és román lakos is, Fiume kikötő és kereskedőváros.) A Fehér Házban az olasz érdekképviselők biztos nagyobb súllyal voltak jelen a magyaroknál, ha Nixont érdekelte ez a kérdés, akkor ők biztosan felvilágosították az elnököt. „Magyarország egyetlen tengeri kikötője” tehát messze nem volt magyar város, noha a mondat ezt sugallja. Olaszország akár még igényt is tarthatott rá. Mindszenty 1969-ben, romániai látogatása előtt is levelet írt Nixonnak, hogy felkészítse az utazásra. E levélből egy mondat: „Egy tisztán magyar városban, Gyulafehérváron is ott a plakát: Románul kell beszélni!”⁶³ E mondat iskolapéldája annak, hogy hiteltelen, sőt hihetetlen állításokkal, *nagyotmondásokkal* hogyan lehet elvenni fontos mondanivalók élet. Gyulafehérváron az 1910-es népszámlálás idején 45% volt a magyarok,

62 MISKOLCZY Ambrus, *Erdély népessége a 18. században*, Valóság 2012/6., 11., 21.

63 Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez 1956–1971, 315.

és szintén 45% a románok aránya. 1969-re a magyarok aránya törpe kisebbséggé zsugorodott. Ha a mondat egyik fele nyilvánvalóan nem igaz, akkor a távoli elnök számára a másik fele, a magyar nyelvi elnyomás is hihetetlenné válik. Nixon tehát innentől Ceausescu hallgatott. Bizonyára „kutya kemény” magyar magatartás ezért Nixont szapulni – ám a messziről jött embert illetlenség félrevezetni.

Mindszenty bíboros a követségen még (látszólag) következmények nélkül „nemzetpolitizálhatott” az országhatárok felett, mert az amerikai diplomaták, elsősorban a határon túli magyarok számára, de Magyarország és a katolikus egyház számára is jó szolgálatot téve, elszigetelték a gondolatait. Amint azonban elhagyta a követséget, rövid időn belül nemzetközi bonyodalmat okozott azzal, ahogy nemzetközileg szavatolt államhatárok felett nagy nyilvánosság előtt is elmélkedett. 1971 adventjén, már Bécsben élve, körlevelet írt a világban szétszóródott magyarok számára. E körlevélben szerepel a következő mondat: „Hittel, Istenbe vetett reménnyel léptük át a börtön küszöbét és az ideiglenes, de életirtó országhatárt.”⁶⁴ Adriányi Gábor a Mindszenty-kötetében kitér a problémára, és a körlevél által keltett botrányt érdekes összefüggésbe helyezi. „A magyar kommunisták által befolyásolt és felbőszített osztrák sajtó hadjáratot indított ellene.”⁶⁵ E mondat forrásaként lábjegyzetben az *Emlékirataim* 488–492. oldalait jelöli meg. Az *Emlékirataimnak* ezeken az oldalakon Mindszenty bíborosnak a nyugati magyarság közösségeiben tett lelkipásztori látogatásairól van szó, Mindszenty bíboros *sem itt, sem az Emlékirataim más lapjain nem ír sem a körlevélről, sem annak hatásáról, az osztrák sajtóhadjáratról*. Mindszenty nem ír, talán mert az ügy számára kínos, rövidesen a pápa is levélben keresi meg ez ügyben. Azonban, ha valaki Mindszenty bíboros kínos vonásairól szól, akkor jön az unalomig ismert fegyver, a kommunizálás – amivel a kommunizálók szerintem (kritizálhatatlanná minősítve) éppen a bíborost hiteltelenítik.

VI. Pál pápa a körlevél miatt még az adventi időben levelet írt Mindszenty bíborosnak:

64 Mindszenty József körlevele 1971 Advent = MINDSZENTY, *Hirdettem az Igét*, 188.

65 ADRIÁNYI Gábor, *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy*, Kairosz, 2004, 136.

„Ismeretes előtted a helyzet, amely nem csupán sok bölcsességet, hanem a magunkra vállalt felelősség megtartását is megkívánja, amelyben az Apostoli Szentszék (megítélése) Magyarországról való távozásod után és jelenlegi cselekedeteid alapján forog.

(...) Ezért könnyen megértheted, mennyire nehezünkre esik azon intézkedések és ajánlások ismétlésére kényszerülni, amelyeket egyszer már adtunk Neked, amikor legnagyobb öröömre, találkozunk. (...) tudjuk, hogy téled mint engedelmes fiunktól a következőket kérhetjük:

Mivel valóban súlyos károktól lehet tartani, amelyek szeretett nemzeted Katolikus Egyházát érhetik szavaid miatt, főleg azok miatt, amelyeknek politikai értelmezést lehet adni, nagyon kérünk téged, hogy mielőtt beszédet mondasz a nyilvánosság előtt, vagy valamit nyilatkozol, vagy kommentálsz, vagy valamely írásodat nyomtatod ki, előbb az Apostoli Széknek mutasd be annak szövegét és a döntést várd meg.”⁶⁶

A pápa tehát érzékelte a veszélyt, amit a Mindszenty bíboros személye a nyilvánosság előtt jelent, és lényegében cenzúra alá helyezte nyilvános szerepléseit. Éppen úgy, ahogy az amerikaiak (lesz még szó erről) csak nyitott borítékban fogadtak el tőle leveleket, és korlátozták a kapcsolattartását. Könnyű emiatt akár a korabeli amerikai diplomáciát, akár a pápát („kutya kemény” magyarként és katolikusként) bírálni, de gondolkodjunk el: *mindkét önálló fórum, az amerikai diplomácia és a Szentszék is így látta kezelhetőnek a problémát, amit Mindszenty bíboros személye jelentett.*

A pápa levelére Mindszenty válaszolt, és körlevelének kérdéses mondatát elkezdte értelmezni. „Ez a mondat ebben az összefüggésben nyilvánvalóan egyetlen módon értelmezhető: előbb átléptem a börtön küszöbét, miután megszabadultam az 1956 óta tartó rabságból (börtönnek nevezi vendéglátói házát, az amerikai követséget!; V. L.), majd 1971-ben, kiutazva Magyarországról, átléptem hazám határát is, amely oly módon van ideiglenesen kialakítva, hogy Magyarország fiai, akik menekülnek, életüket veszíthetik.”⁶⁷ A saját gondolatát a pápa számára értelmező mondatnak azonban más a tartalma, mint a

66 SOMORJAI Ádám, *Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József 1971–1975*, Bencés, Pannonhalma, 2008, 132.

67 Uo., 137.

magyarázott mondaté. „Ideiglenes, de életirtó országhatár” – a szöveget én egyértelműnek tartom. *Két külön tulajdonságról beszél az országhatárnak:* 1./ A határ ideiglenes (a követségi leveleiben is vannak ezzel rokon gondolatok); 2./ A határ életirtó, mert a határőrök lőnek, ami a „de” kötőszó szerint külön tulajdonság. Ha a körlevélben azt a tartalmat akarta volna leírni, mint amivel a magyarázkodó levélben utólag igyekszik saját mondatát felruházni, akkor azt írja, hogy „ideiglenesen életeket irtanak ki ott”, vagy „még életeket irtanak ki ott”. Baj, ha egy első főpap mondatait utólag értelmezgetni kell. Jelen esetben ez azért bajos próbálkozás, mert e gondolatnak sajnos vannak előzményei.

A mai határok kérdéséhez fűzzük hozzá, hogy *nem ünnepeljük a trianoni országhatárokat* azzal, ha azokat mint nemzetközileg szavatolt határokat elismerjük. *Nem a kisantatnak (és nem Ausztriának) ártunk azzal, ha nem ismerjük el a világ által a környező államok számára garantált határokat.* Egy pesti kocsmában vagy pesti szalonban lehet hősöködni, de aki egyszer útlevelet váltott ki, és azzal átlépte Magyarország mai határait, az e lépésével elismerte azokat. Egyik apai nagybátyám – aki kétszer szökött meg a csehországi deportálásból, akinek a lova alatt Magyarországra való szökés közben beszakadt a Duna jege, és aki (amint ezt néhány hete megtudtam) egyik szökése után napokig a nagylégi temető Benyovszky-kriptájában bujdosott –, miután 1947 januárjában a jégen átjutott Magyarországra, többé nem ment vissza a magyarországi lakóhelyétől húsz kilométerre lévő falujába. Azt mondta, hogy ő hazafelé nem vált útlevelet. Ez következetes álláspont volt, és főleg senkinek nem ártott vele. Aki viszont *magas tisztségével visszaélve*, nyilvánosság előtt hangoztatva nem ismeri el a határokat, az hadiállapotban él, háborúval számol. A háború pedig Magyarország végét jelentené – ahogy jelenthette volna az is, ha például Horthy Miklós 1921-ben nem tessékeli ki az országból az ország érdekét felfogni képtelen Habsburg királyt. Nyugodt lelkiismerettel hazaárulónak nevezhetjük azt, aki december 1-jén Erdély elszakítására emeli poharát – megtette ezt egyszer egy magyar miniszterelnök. De az sem külön, aki magas tisztségével visszaélve, Magyarország önállóságát, szuverenitását vagy a szomszédos országokban élő magyar népcsoportok életét, lehetőségeit bármilyen módon veszélyezteti.

Mivel Mindszenty bíboros kritikátlan elfogadásával elfogadhatatlan elemeket, gondolati dimenziókat is vallási és nemzeti életünkbe emelnénk, az alternatíváknak a határkérdést illető szerepeltetése előtt meg kell határoznunk helyzetünket Közép-Európában.

Közép-európai létünket, az abból esetleg fakadó problémáinkat soha nem érthetjük meg, ha nem ismerjük a valóságnak megfelelően saját viszonyunkat a szomszéd népekhez. Ha a valóságnak megfelelően ismerjük a szomszéd népekhez fűződő viszonyunkat – tehát ezen a téren mindenképpen elutasítjuk Mindszenty József gondolkodását –, akkor távolabbi hatalmak nem manipulálhatnak bennünket. Az így kialakuló közép-európai erővel – például a mai Európában – Párizsnak, Berlinnek vagy Brüsszelnek is számolnia kell. Ha ezen a téren Mindszenty József gondolkodását követjük, a mai antant és kisantant ugyanabba a balkáni sárba nyom bennünket, ahol Mindszenty a románokat látta, látni vélte.

Magyarkodhatunk – Pesten ezt könnyű –, de a magyarságunkat sem értjük meg soha, ha nem értjük meg a szomszéd országokba szabdalta magyarok saját tapasztalatból táplálkozó, saját látásmódját. El kell kerülni például az anyaországi civilizátornak azt a lekezelő, felvilágosítási kényszerképzetektől terhelt gögjét, amivel az első és a második bécsi döntés után ideiglenesen visszakerült magyarok az odahelyezett anyaországi tisztviselők és kiképző őrmesterek személyében bőven találkoztak.

Az alternatívák közül Prohászka Ottokár volt az, aki már országos hírnévvel, püspökként élte át az ország szétdarabolását. Nem állt be a nagy konjunktúrát élvező „mindent vissza” kórusba, hanem 1920-ban rendkívül pragmatikus hozzáállást szorgalmazott. Ahogy nem ünnepeljük a ránk kényszerített határokat azzal, hogy elismerjük, úgy hazaárulókká sem leszünk attól, hogy az elszakított területek új birtokosaival észszerű szerződéseket kötünk, s így más módon kerülünk újra vérkeringésbe az elveszített területeinkkel. Azt hiszem, hogy 1920-ban sokan lehettek, akik gyanakodtak Prohászka célszerű felvetése miatt. „A kenyeret mindenáron elő kell teremteni s minden kincsünket és aranyunkat föl kell ajánlanunk, hogy kenyeret vehessünk. Aki ezt a felfogást nem osztja, az bizonyára nem éhezik, s aki az ily konkrét javaslatok elől a politizálás liciumbokrai közé veszi magát, az kenyér helyett fecsegéssel akarja feledtetni százezrek kínját és szegyenét. Jeremiás próféta rámutat a külpolitika kötelességeire az éh-

séggel szemben, mikor mondja, hogy az akkori Zsidóország szövetkezett Assurral és Egyiptommal, hogy éhségét kenyérrel csillapítsa (Jeremiás siralmai, 5, 2–6; V. L.). Nem kell-e nekünk is szétnéznünk s megaláztatásunkban a gazdag Bácskát és Bánságot elfoglaló szerbek felé tekintenünk és nem hazaárulással, de okos szerződésekkel az ottani nagy gabonafeleslegeket megszerezniünk?”⁶⁸ Íme, Prohászka nyit a kisantant felé, ami ha a politikában megvalósulhatott volna, az a megszállt magyar lakosság számára is biztonságot jelent.

Prohászka számára nem a revízió, hanem a megtérés jelentette a megoldást arra a helyzetre, mely a trianoni békeszerződéssel kialakult. „Nehéz időköt élünk; földarabolt hazánk számtalan sebből vérzik, s mi magunk megtörve s elszegényedve tengetjük életünket. (...) Isten a világ ura és semmi sem történik, amiről ő ne tudna. Semmi sem történik, amit Isten öröktől fogva nem látott, amit ha az jó, nem akart, s amit, ha az bűn és átok, végzései szerint reánk jönni meg ne engedett volna. S mily biztatón hangzik az evangélium szava: (...) a ti fejetek hajszálai is mind meg vannak számlálva. De hát a vértanúknak nemcsak a hajszálai, hanem a fejei is lehulltak, fogjátok mondani, hát ezt is Isten akarta? Erre a felelet az, hogy Isten a bűnt, a zsarnokságot, az igazságtalanságot sohasem akarja, de azt igen, hogy az ember, bármi történjék is vele s körülötte, az igaz úton maradjon.”⁶⁹ Prohászka tehát lelkipásztorként közelíti meg a század legnagyobb nemzeti sorskérdését, és segít átfogalmazni ezt az alapvető kérdést. Mert nem az a kérdés, hogy hogyan engedhette meg ezt az Isten, hanem az, hogy mi a teendő ebben a helyzetben. Aki ezt a kérdést fel tudja tenni, az próféta, mint Jeremiás – és apostol, mint Prohászka vagy Márton Áron.

Márton Áron püspöki működését a népével való teljes azonoság jellemezte, azért pedig bármilyen áldozatot elvállalt, hogy népét Istenhez közelebb hozza. Mindkét háború okát abban látta, hogy az ember (tehát nem az „ellenség”) kivonta magát Isten uralma alól. Tudta, hogy a béke belülről való, ezért 1945-ben népmissziót rendelt el,

68 PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Nem fecsegést, hanem tetteket!* = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Iránytű, 235.

69 PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Élő hit, gyakorlati szeretet, Istenben való megnyugvás* = Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái; Világosság a sötétségben, 280–281.

hogy az ember visszajusson Isten közelségébe. 1945 adventjétől egy esztendőn át missziós papok járták a hatalmas egyházmegyét, s az esztendő során valamennyi egyházközségbe eljutottak. „A világ hatalmasságai, akik a népek sorsa felett készülnek dönteni, a béke megteremtésén fáradoznak. Bízunk abban, hogy őszintén, az emberiség javát készülnek szolgálni, és ha erőfeszítéseiket siker koronázza, az igazságos béke feltételeit és módozatait megteremtik. A hatalmi feltételek azonban csak a béke külső biztosítékai, és ez nem elég, ha nem sikerül egyidejűleg a lelkek nyugtalanságát is elcsitítani.”⁷⁰ A békéhez tehát szükséges az egyház lelkipásztori küldetése, és szükségesek a világi hatalmak törekvései az igazságos békéhez. Márton Áron megtalálta e két feltétel összhangját.

Márton Áron és munkatársai a világi hatalmak törekvéseit igyekeztek az igazságos béke megteremtéséhez segíteni, amikor az *ország-határok etnikai elv alapján történő meghatározását szorgalmazták, még a párizsi béketárgyalások előtt, tehát demokratikus elvek szerint, törvényesen*. Törekvésüket az előzte meg, hogy a Magyar Népi Szövetség vezetősége 1945. november 15-én Marosvásárhelyen megszavazta az ultrabalos alelnök, Bányai László előterjesztését, amely szerint „az erdélyi magyarság kijelenti, hogy Romániához akar tartozni, mert a román kormány a legnagyobb megértéssel viseltetik a magyarsággal szemben”.⁷¹ A határozat diktátumjellegét mutatja, hogy a Magyar Népi Szövetség elnöke, a népi baloldalhoz tartozó Kurkó Gyárfás kijelentette: „ezt így nem lehet megszavazni, mert a székelyek agyonvernek”. A szöveget úgy szavazták meg a küldöttek, hogy *a közvélemény nyel nem ismertették*, majd Tătărescu külügyminiszter úgy olvasta fel a párizsi békekonferencián, mint az erdélyi magyarság óriási többségének kívánságát.

Márton Áron úgy ítélte meg, hogy a Magyar Népi Szövetségnek nem volt felhatalmazása egy ilyen nyilatkozatra, és nem is tekintheti magát az erdélyi magyar társadalom kizárólagos képviselőjének. Az

70 Márton Áron beszéde Krisztus Király ünnepén, Kolozsvár, 1945. október 28. = Márton Áron a lelkiismeret apostola, összeállította és a bevezető tanulmányt írta VIRT László, Ecclesia, Budapest, 1988, 138.

71 LAKATOS István, Emlékirat, Teleki László Intézet Könyvtára, jelzet: 368/1987, 31.

erdélyi magyar társadalomnak a Magyar Népi Szövetséggel legalább azonos jogú képviselői a magyar felekezetek, melyek csaknem teljesen átfogják e társadalmat. Ugyanakkor ott volt az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület a maga 200 000 fős tagságával, és ott voltak a magyar szövetkezeti tömörülések 600 000 taggal. Márton Áron a nyilatkozatról értesülve első megbeszélésre Szász Pált, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnökét, valamint régi tanítványát és munkatársát, Venczel Józsefet hívta meg, aki ekkor szociológiát és matematikai statisztikát tanított a kolozsvári Bolyai Egyetemen. Előzetesen megállapodtak egy memorandum tervezetében, melyet az erdélyi magyarság olyan vezetői írnak alá, akiket szabadon választottak, vagy állásuknál fogva a magyarság elismert vezetői. Már ebben az előzetes megállapodásban kikötötték, hogy *a magyar–román határt etnikai elvek szerint kell meghúzni*. A memorandum megfogalmazása érdekében 1945 decemberében ültek össze Kolozsváron, Venczel József Petőfi utcai lakásán. Itt Búza Lászlót, a Bolyai Egyetem nemzetközi jogi professzorát bízták meg a szövegezéssel, Venczel Józsefet pedig megbízták Erdély néprajzi térképének elkészítésével, és azzal, hogy azon úgy húzza meg a javasolt országhatárt, ami szerint a lehető legkevesebb magyar marad Romániában, illetve a lehető legkevesebb román kerül Magyarországhoz. A Venczel József által szerkesztett térkép semmiképpen sem nevezhető elfogultnak. Tervezete szerint kisebb terület került volna Magyarországhoz, mint a második bécsi döntést követően, mert az észak-erdélyi román többségű megyék, Máramaros és Beszterce Romániához kerültek volna. A megbeszélésen megfogalmazták azt az igényt is, hogy az erdélyi magyarság érdekeit Teleki Géza, a magyar kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere képviselje, mert ő alapos ismerője az erdélyi viszonyoknak.⁷²

Az angol nyelvre fordított szöveget öt erdélyi magyar vezető írta alá, akik a következők: Márton Áron erdélyi római katolikus püspök, Vásárhelyi János erdélyi református püspök, Szász Pál, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnöke, Korparich Ede, a Romániai Magyar Fogyasztási Szövetkezetek elnöke és Lakatos István a Romániai Magyar Hitel- és Gazdasági Szövetkezetek elnöke (a Romá-

72 Uo., 35–36.

niai Szociáldemokrata Párt magyar tagozatának vezetője). Lakatos István emlékirata szerint, amikor Márton Áronhoz elvitték aláírásra a szöveget, a következőket mondta: „Kimondhatatlanul fáj a szívem, hogy a térképen Gyulafehérvár, az erdélyi magyar fejedelmek fővárosa és az ezeréves katolikus püspöki székhely Romániához fog tartozni. *De igazatok van, ma már Fehér megyében a románok vannak többségben* (Mindszenty cáfolata; V. L.). A püspökség könyvtárában van egy térkép, amelyet a pápa adószedői rajzoltak 1320 körül. (...) A pápa küldöttei 920 olyan magyar és katolikus községet rajzoltak fel a térképre, amelyben ma már vagy részben, vagy teljesen románok laknak. Földesuraink örvendtek, ha szorgalmas és igénytelen (románok; V. L.) jobbágyok telepedtek a birtokaikra. *Mindig katasztrófához vezet az, ha egy nemzet élére felelőtlen vagy ostoba emberek kerülnek.*”⁷³

Ezután Márton Áron hívására Kolozsvárra érkezett Nékám Sándor, Magyarország bukaresti nagykövete, aki átvette a memorandumot és az ahhoz tartozó megbízólevelet. Ő azt azonnal eljuttatta a nagyhatalmakhoz és a magyar kormányhoz. 1946 áprilisában ismét Kolozsváron járt Nékám Sándor. Rossz híreket hozott. Elmondta, hogy az amerikaiak támogatják a memorandumban megfogalmazott követeléseket, de a franciák, és különösen a szovjetek élesen ellenzik a memorandumban megfogalmazott igényeket, mert meg akarják büntetni Magyarországot, Romániát pedig jutalmazni akarják az átállásért. Nékám Sándor Rákossal is beszélt az ügyben. Rákosi közölte vele, a Szovjetunió már 1943-ban eldöntötte, hogy azt az országot támogatja a béketárgyalásokon, amelyik előbb fordul szembe a németekkel. Nékám Sándor megpróbálta elmagyarázni Rákosinak, hogy a romániai magyarok sorsa nem függhet attól, hogy Románia közelebb fekszik a Szovjetunióhoz, mint Magyarország, valamint a Szovjetunió is Hitler beleegyezésével foglalta el Besszarábiát Romániától, Lengyelország keleti részét, Észtországot, Lettországot és Litvániát, de ettől még megtarthatja magának. Rákosi erre arrogáns hangon rendreutasította Nékám Sándort. Nékám Sándor Kolozsváron elmondta, hogy Magyarország legfeljebb a határ menti magyar többségű városok, Szatmárnémeti, Nagyvárad megtartása érdekében tehet

lépéseket, kevés reménnyel.⁷⁴ (Mint majd látjuk, Nagy Ferenc miniszterelnök kísérletet tesz e városok érdekében.)

1946. május 7-én Párizsban összeült a béketárgyalás külügyminiszteri értekezlete. Az Egyesült Államok itt valóban indítványozta a trianoni békeszerződés módosítását az etnikai határoknak megfelelően, de Franciaország és a Szovjetunió mereven elzárkózott ettől. A magyar küldöttséget Gyöngyösi János külügyminiszter vezette, a küldöttségnek Teleki Géza nem lehetett tagja. Gyöngyösi nem vitte magával az erdélyi magyarok memorandumát. Tătărescu román külügyminiszter a határ menti, magyar többségű városokról azt mondta, hogy a Magyarországnak történő odaítélésük nem egyezik meg a romániai magyarok állásfoglalásával – és letette az asztalra a Magyar Népi Szövetség Végrehajtó Bizottságának az 1945-ben megfogalmazott, az erdélyi magyarság előtt titokban tartott állásfoglalását.⁷⁵

Amikor az újságok közölték, hogy a párizsi békekonferencia visszaállítja az 1938-as határokat, akkor – 1946 szeptemberében – Márton Áron Kolozsvárra utazott, és Vásárhelyi János református püspök irodájába értekezletre hívta azokat, akik részt vettek az előző megbeszéléseken Venczel József lakásán. Márton Áron itt elmondta, hogy Tătărescu felhasználta a Magyar Népi Szövetség 1945. novemberi egyoldalú nyilatkozatát. Javasolta, hogy a memorandum aláírói küldjenek tiltakozó levelet a békekonferencia elé, és abban fejtsék ki az erdélyi magyar álláspontot. Erre Lakatos István válaszolt, és közölte, hogy a memorandum aláírásakor még nem volt érvénytelenítve a második bécsi döntés, akkor tehát ő még magyar állampolgárként írta alá a memorandumot. A bécsi döntés érvénytelenítése óta újra román állampolgár, így Románia területi érdekei elleni állásfoglalása hazárdulási perrel járna. Erre az álláspontra helyezkedett Vásárhelyi János református püspök is. Erre Márton Áron – aki mint dél-erdélyi, az aláíráskor is román állampolgár volt – visszavonta indítványát.⁷⁶ *Ezzel az igazságos országhatárok kialakítását célzó erdélyi magyar törekvés elbukott – és Márton Áron nem beszélt többé határkérdésről. Elfogadta*

⁷⁴ Uo., 41–42.

⁷⁵ Uo., 44.

⁷⁶ Uo., 45–46.

⁷³ Uo., 39–40.

a ránk kényszerített igazságtalan helyzetet, mert nem élt hadiállapotban, nem kockáztatta a rábízottak biztonságát.

Amikor Márton Áron gyakorlati lépéseket tett az igazságos országhatárok érdekében – 1946-ban –, Budapesten Bibó István megírta *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című történeti-politikaelméleti könyvét. Ebben ő is világossá teszi, hogy országhatárokat kialakítani csakis az ott élő népek hozzájárulásával lehet, vagyis Márton Áronhoz hasonlóan, ő is az *etnikai alapon* meghúzott határok elvét vallotta. A Szent István által adott országhatárokat védő, fundamentalista felfogással szemben írja, hogy „a magyar politikai szemlélet egész Magyarország felosztását egyszerűen brutális erőszaknak és a győzők hipokrizisének tulajdonította, és nem volt képes disztinkválni a levágásra érett más nyelvű területek elcsatolása és az oktalanul és igazságtalanul elszakított magyar nyelvű területek elszakítása között. Ennek következtében nem tudott elszakadni a történeti nagy Magyarország ábrándképétől” (kiemelések Bibó Istvántól; V. L.).⁷⁷ Tehát vak az a politikai szemlélet, amely Magyarország feldarabolásával kapcsolatban azonos súllyal tekinti például Árva megyét Csallóközzel, vagy Hunyad megyét a Székelyfölddel.

Bibó Istvánt az országhatárok, a békeszerződés és a legitimitás összefüggése, összhangja foglalkoztatta, és e fogalmak közös nevezőjét a népszavazás intézményében találta meg. „A népek önrendelkezési joga nem Münchent jelent, hanem népszavazást.”⁷⁸ Az 1938-ban diktált müncheni egyezmény – a nyugat-európai demokráciák közreműködésével – szüntette meg Csehszlovákiát, mellyel összefüggő csehországi német nyelvű területek kerültek német fennhatóság alá. München itt a diktátumot jelenti, azonban ha e német nyelvű területek népszavazással kerültek volna Németországhoz, akkor legitimitása lett volna az impériumváltásnak. (Tegyük hozzá: a müncheni diktátumot szlovák taps kísérte, mert ezzel jött létre a Tiso-féle önálló Szlovák Állam az első bécsi döntés által nem érintett, 85%-ban szlovák többségű területen.) Bibó szerint határok kérdésében akkor van konszolidáció, akkor van legitimitás, „amikor kialakul egy olyan álla-

77 Bibó István, *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* = Uő., *Válogatott tanulmányok*, II., Magvető, Budapest, 1986, 204.

78 Uő., 252.

pot, melyben bizonyos alapvető kérdésekben nincs vita”.⁷⁹ „Különösen Közép-és Kelet-Európa volt az a terület, ahol a Habsburgok birodalmának, az oszmán birodalomnak, továbbá a cári Oroszországnak és a hohenzollerni Németországnak együttes összeomlása folytán területi kérdésekben rendet kellett csinálni úgy, hogy ez a rend (...) a háború megismétlődését elhárítsa. Az az elv, mely e kor szükségleteinek a stabilizálódás tekintetében megfelelt, adva volt: a népek önrendelkezési joga volt ez, melyet nyugodtan nevezhetünk a legitimitás demokratikus formulájának. Ezzel a tarsolyában hajózott át Wilson elnök Európába békét kötni. A gyakorlati alkalmazás programja is, hogy ti. *Ausztria-Magyarországot fel kell osztani, és a nyelvi határok alapján nemzeti államokat kell alkotni*, helyes volt.”⁸⁰ Aki e szöveget olvasván elkezdéné Bibó Istvánt hazaárulózni, az előbb fontolja meg, hogy Márton Áron ugyanezt az elvet, a nyelvi határok elvét kívánta érvényesíteni, Bibó idézett könyvének megírása évében. Bibó István számára a békeszerződések botránya ott kezdődik, amikor „ostoba kívánság teljesítésére, pl. a határnak a nyelvi határról valami 'természetes' védelmi vonalig való előretolására” olyan területek kerülnek új államba, melyeknek lakossága semmilyen etnikai kapcsolatban nincs az új állammal. E kívánság a győzők részéről azért ostoba, mert ilyen esetben „a néptől az új állammal szemben lojalitást sem elvárni, sem feltételezni nem lehet”.⁸¹

Bibó István ezt a könyvét 1946 első felében írta, szövegét előbb az Új Magyarország című lap közölte folytatásokban, majd még ebben az évben önálló kötetként is megjelentette. Elképzelhetetlennek tartom, hogy az etnikai határok nagy hangsúlyával ne a békekonferencia magyar küldöttségére akart volna hatni. „Ha már 1918-ban, amikor megvolt az elvi alap, katasztrófára vezetett az, hogy az elveket konkrét következményeikben nem gondolták végig, s nem alkalmazták következetesen, mit várunk a mai békekonferenciától, mely betegesen fél bármiféle elvi alap világos és kötelező elfogadásától? Hiábavalók a végső, humánus és demokratikus célokról szóló általános állásfoglalások, ha nincs konkrétan alkalmazható elvi alap a békekötés centrális kérdésének,

79 Uő.

80 Uő., 259.

81 Uő., 259–260.

a *határviták* elintézésének számára. (...) Alapelv a legitimitás elvének demokratikus formája, a népek önrendelkezési joga.”⁸²

Nagy Ferenc miniszterelnök is – az ő borotvaélnyi mozgási területén – megkísérelte azt, hogy az országhatárok legalább valamilyen mértékben nyelvi alapon legyenek meghatározva. Amit Nékám Sándor bukaresti magyar nagykövet 1946 áprilisában Márton Áronnak és „tettestársainak” elmondott, abból arra lehet következtetni, hogy legfeljebb egyes határ menti magyarlakta városokról lehet szó. Nékám Sándor ott akkor Szatmárnémetit és Nagyváradot mondta – és ez egybeeső információ azzal, amit a fiatalabbik apai nagybátyámtól hallottam. Apám és ez a nagybátyám 1946 májusában, Doborgaznál csónakon szöttek Magyarországra, a Csehországba irányuló, megkezdett deportálások miatt. 1946 szeptemberében elmentek a Hősök terére, az Országos Parasztnapok félmillió rendezvényére. Megjelent ott a csizmás miniszterelnök, Nagy Ferenc is, aki éppen Párizsból érkezett. Nagybátyám – aki 1956-ban Angliába távozott – negyven év távolából, emlékezetből idézte a miniszterelnök szavait, amit akkor rögtön följegyeztem: „Most jöttem Párizsból. Kértem, hogy hagyják nálunk Szatmárt és Nagyváradot. Nem adták.” Elolvastam a Kis Újság tudósítását, mely hosszú részleteket közöl Nagy Ferenc beszédéből. Az újságban városnevek nem szerepelnek, lehet, hogy a szerkesztő hagyta ki. Amit az újság e témáról idéz, annak első három szava pontosan egyezik azzal, amit a nagybátyámtól hallottam. „Most jöttem Párizsból, ahol a legyőzött népek sorsa felett döntenek, és ahol mi most volt vezetőink szörnyű bűneiért nagy árat fizetünk. Az a megítélés rólunk, hogy nincs miért jutalmazni bennünket. Megértem, hogy a keserűség kitör belőletek és hangot adtok ennek a keserűségnek. De vegyétek tudomásul, ezzel könnyíthettek ugyan a magatok lelkén, ennek azonban fuvallata sem ér el Párizsba a békeértekezletre. Úgy érzem, nem használhatnék fel jobb alkalmat és alkalmasabb népet arra, hogy megmondjam: *magunkra maradtunk*.”⁸³ Amit a nagybátyám a két városnévről közölt, az elég konkrét infor-

82 Uo., 260–261.

83 Nagy Ferenc miniszterelnök beszéde az Országos Parasztnapok nagygyűlésén, Budapest, Hősök tere, 1946. szeptember 8., Kis Újság 1946. szeptember 10.

máció ahhoz, hogy feltételezzük, elhangzott a beszédben. Nékám Sándor is e két várost említette még 1946 áprilisában. Ezek alapján nagyon valószínűnek tartom, hogy *legalább* e két város érdekében tárgyalta Nagy Ferenc, miközben Rákosi eleve tényként kezelte azt, hogy helyreáll az 1938-as határ.

Későbbi visszaemlékezők is kitérnek arra, hogy Nagy Ferenc etnikai határok meghúzását kérte Párizsban. „A Független Kisgazdapártnak Nagy Ferenc elnökletével megszervezett Békeelőkészítő Bizottsága jelentkezett elsőnek konkrét békejavaslattal, mely lényegileg az *etnikai határok* meghúzását kérte a Békekonferenciától. (...) reális segítséget Truman elnök helyezett kilátásba. Ám az engedményekről hallani sem akaró szovjet politika megghiúsította a legcsekélyebb határváltoztatást is a javunkra.”⁸⁴ Ez a bizonyos „legcsekélyebb határváltoztatás” lehetett Szatmárnémeti és Nagyvárad. Van olyan visszaemlékező is, aki a köztársasági államforma bevezetését is a békétárgyalásokkal indokolta, mert a királyság intézménye „megnehezítette volna a magyarlakta területek visszaszerzésére irányuló igyeinket”.⁸⁵

Az országhatárok kérdésében a „mindent vissza” elvét képviselő, a békeszerződést el nem ismerő (I. az 53. jegyzethez tartozó idézetet; V. L.), magyar–lengyel közös határt szorgalmazó, hadiállapotban élő Mindszenty bíborosnak négy alternatíváját szerepeltettem itt. Prohászka az új határokat elfogadva, a győztesekkel való tárgyalásokkal, szerződésekkel kívánta más módon vérkeringésünkbe kapcsolni pl. Bácskát, Bánságot. Márton Áron, Bibó István és – a Mindszenty által lenézett – Nagy Ferenc miniszterelnök különböző eszközeikkel a párizsi békétárgyaláson a nyelvi határok létrehozását szorgalmazták. Távol állt tőlük a Szent István országa határainak sérthetetlenségéről szóló lázálom. *Mindegyiküktől messze volt Mindszenty útja.*

E fejezet lezárásaként álljon itt egy régi pozsonyi történet, melyről két egykori csehszlovákiai magyar írótól, Szvatkó Páltól és Peéry Rezsőtől tudunk. Szvatkó Pál 1901-ben Nagyszombatban született, a Prágai Magyar Hírlap újságírója lett, az első bécsi döntést követően

84 CSICSERY-RÓRAY István, Bevezetés = Nagy Ferenc miniszterelnök. *Visszaemlékezések, tanulmányok, cikkek*, 10.

85 HÁM, I. m., 72.

(néhány napos prágai börtön után) Budapestre költözött, ahol a magyar miniszterelnökök lapjának, a Magyarországnak a főszerkesztője lett. Szvatkó a Magyarországon írt egy cikket a feltétlen megadás elvéről. Hitler 1944. március 18-án e cikkekre hivatkozva bizonygatta Horthynak, hogy meg kell szállni Magyarországot.⁸⁶ Szvatkót rögtön a német megszállás után letartóztatták, és a mauthauseni koncentrációs táborba, azon belül kőbányába került. 1945 után malomkövek között őrlődött, Csehszlovákiába nem térhetett vissza, a kommunizmus idegen volt számára. A Magyar Rádió névtelen szerkesztőjeként a *Szülőföldünk* című adás munkatársa volt, és részt vett az Akadémiai Kiadó német és cseh szótárainak szerkesztésében. 1956-ban, a novemberi szovjet intervenció után feleségével elhagyta az országot, és a rövidesen, 1959-ben bekövetkező haláláig a Szabad Európa Rádió kommentátora volt. Peéry Rezső 1910-ben született Pozsonyban, prágai és pozsonyi egyetemi évei alatt a felvidéki magyarok Sarló mozgalma részvevője. Tanár és újságíró volt, az első bécsi döntést követően tudatosan maradt szülővárosában, mely a Hitler által kreált, Tiso-féle Szlovák Állam fővárosa lett. (Az 1938 végén létrejött, első önálló Szlovák Államnak az 1938. december 31-én tartott népszámlálás szerint 2 291 203 fős lakossága volt, ebből 67 502 volt magyar.⁸⁷ A Trianonban Csehszlovákiához csatolt terület északi, a Szlovák Állam számára megmaradt, túlnyomóan szlovákok lakta területének tehát 3%-a volt magyar. E számok azért lényegesek, mert jelzik, hogy mennyire irreális a magyar–lengyel határ követelése. Ezt az alább következő történet is mutatja.) Peéry 1938-tól a pozsonyi Magyar Hírlapban háborúellenes-humanista szellemű újságíró. A Beneš-dekrétumok betiltották a magyar nyelvű sajtót, így ezután Pozsonyból, a magyar külügyminisztériummal is kapcsolatot találva, diplomáciainak is nevezhető tevékenységet végez a jogfosztott csehszlovákiai magyarok érdekében. 1946-ban menekült Magyarországra, előbb

86 FILEP Tamás Gusztáv – G. KOVÁCS László, *Egy európai polgár emlékezete. Arcképvázlat Szvatkó Pálról* = SZVATKÓ PÁL, *A változás élménye*, Kaligram, Pozsony, 1994, 9.

87 SZARKA László, *A (cseh)szlovákiai magyar közösség 1918–1998 = A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*, I., szerk. TÓTH László, 39.

Mosonmagyaróváron, majd Sopronban volt tanár. 1956-ban a forradalmárok Sopron alpolgármesterévé választották, ezért menekülnie kellett, Stuttgartban lett könyvtáros és emigráns magyar író. Az alábbi történetről Peéry Rezső tudósít, címe pedig *Szvatkó Pál pozsonyi küldetése*.⁸⁸

1941 decemberében, a jelek szerint Bárdossy László miniszterelnök megbízására, Szvatkó Pál felkereste a pozsonyi Magyar Hírlap szerkesztőségét, jelezve, hogy a magyar miniszterelnökség képviselőjében jött. Szvatkó elmondta, hogy a német csapatok Moszkva melletti veresége óta a magyar vezérkar úgy látja, hogy a német hadsereg veresége elkerülhetetlen. Sztálingrádig még több mint egy év hátravan, és a magyar vezérkar már látja Hitler vereségét. Szvatkó Pál ennek a szlovákiai magyarokra vonatkozó következményével kereste fel Pozsonyban a Magyar Hírlap szerkesztőségét. Szvatkó szerint (és nyilvánvalóan az őt küldő akkori magyar kormány szerint is), ennek az lesz a következménye, hogy Csehszlovákia a hitleri verség után helyreáll, valószínűleg a régi határokkal. „Nem látszik valószínűnek, hogy ezt a végkifejldést az elégtelen magyar erővel befolyásolni lehet majd. A csehszlovák kormány a München előtti jogfolytonossága visszaállításával tevékenykedik (1941-ben Londonban; V. L.), és törvényes kormányként fog az emigrációból hazatérni. (...) Mi itt Pozsonyban változatlanul kisebbségi magyarok vagyunk abban a szláv államban, amely néhány év múlva újból Csehszlovákia keretébe tartozik majd. Ránk itt Pozsonyban az a szerep vár, hogy ezt az átmenetet átéljük, ezzel összefüggésben a csehszlovákiai magyar kisebbségnek kedvező pozíciót biztosítsunk. (...) Amit feltétlenül meg kell próbálnunk, ha veszélyes is lesz, az a csehszlovák emigráns kormány politikájának állandó, figyelmes tanulmányozása. („ha veszélyes is lesz”: a Tiso-féle szlovák bábállamban az emigráns londoni csehszlovák kormány tanulmányozása a német vereség tudatában; V. L.) Az e kormány és Beneš személye elleni, Berlinből irányított propagandahadjáratból a szlovákiai magyar kisebbségnek, jól felfogott érdekből, lehetőleg ki kell maradnia. (...) A volt és leendő csehszlovákiai magyar kisebbség

88 PEÉRY Rezső, *Szvatkó Pál pozsonyi küldetése* = Uő., *Malomkövek között, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern-Stuttgart, 1977*, 33–39.

szószólóinak nem szabad egy merőben mulandó jelen kedvéért a jövő esélyeit kockáztatni. Éppen fordítva, elő kell készülnünk arra, hogy *újból a régi keretben kell majd élnünk, ha ugyan nem vár lényegesen kegyetlenebb próba a kisebbségre.*"⁸⁹

E történet témánk szempontjából azért lényeges, mert megvilágosítja azt, hogy az 1941-es magyar kormányfelismerés szerint nemcsak az ezeréves határok nem minősülnek realitásnak (Mindszenty erről elmélkedett tizenöt évig az amerikai követségen), de az 1941-ben már győztesnek tűnő európai realitásokba a magyarlakta területek megtartása sem fér bele. Bárdossy László miniszterelnök – aki egyáltalán nem etalon számunkra! – ebben az ügyben nem játszott a volt és majdani csehszlovákiai magyar kisebbséggel, hanem a lehetséges módon óvni igyekezett. (Volt egy másik történet, amikor lelkiismeretlenül játszott a bukovinai székelyek életével, de ez nem témája e kötetnek.)

Az amerikai követségen élő, 1945 után még a felvidéki magyarokat védő Mindszenty bíboros számára viszont a határon túli magyarság a hatvanas évekre már játékszere lehetett „mindenféle szélnek” – melyek közül az egyiket, mégpedig az életveszélyeset, ő fújta.

ÖSSZEGZÉS

E rész következtetése, hogy Mindszenty bíboros jelentős mértékben képes saját közjogi-politikai nézeteinek alárendelni az egyházi küldetését, főpásztori feladatait. Gondolatai sokszor merőben politikai síkon is vállalhatatlanok, márpedig egy pap, egy püspök, egy bíboros-érsek gondolatai nem értelmezhetők merőben politikai síkon. Az egyház lelkipásztori küldetése ennél magasabb síkra helyezendő. Már megmutatkozik az a probléma, hogy az amerikai követséget vélt közjogi küldetése eszközeként használja, illetve megmutatkozik az a probléma is, hogy pártpolitikai kérdésekbe szól bele. A továbbiakban mindkét törekvését önálló részben tárgyaljuk.

⁸⁹ Uo., 35–36.

POLITIKAI KÜZDŐTÉREN: TÁRSADALOMPOLITIKA, PÁRTPOLITIKA, VILÁGPOLITIKA

A SZOCIALIZMUS ELLEN

A szocializmus mint pártpolitikai irányzat, vagy egyenesen politikai rendszer, végigkísérte, kísértette a huszadik századot. A szocializmussal Mindszenty József és az ő alternatívái azonos határozottsággal szálltak szembe. Prohászkanak elméleti fejtegetései vannak a szocializmus mibenlétét illetően, Márton Áron esetében e téren is látjuk, hogy elméletileg jól felkészült, gyakorlati cselekvő, Mindszenty József gyakorlati cselekvő, akinek írásaiban, beszédeiben lényeglátó módon megjelenik a kérdés. Mivel e problémakörrel (pl. a békepapsággal kapcsolatban) már volt szó, és mivel a *jelenlét mint alternatíva* témakörében is lesz még szó, ezért itt Prohászka elméleti alapvetése után Márton Áron és Mindszenty József társadalompolitikai megközelítései következnek. Az már előre látható, hogy teljes lesz közöttük a nézetazonosság. Itt még el kell mondani azt, hogy a szocializmuson mint politikai irányzaton és politikai rendszeren túl, önálló fejezetben beszélünk még az egyház szociális gondolatáról. El kell mondani azt is, hogy Prohászkanál a szocializmus mint probléma gyakran mint *szociáldemokrácia* jelenik meg. Ennek az oka abban van, hogy az ő korában a szociáldemokrácia és a kommunizmus még nem vált élesen ketté, a szociáldemokrácia akkor még osztályharcos párt volt. A magyar történelemben a tanácsköztársaság traumája segítette a diktatórikus kommunizmus és a polgári demokráciába beilleszkedő szociáldemokrácia kettéválását, amint azt a tanácsköztársaságot kezdetektől elutasító Peidl Gyula esetében már láttuk. Ezután pedig Kéthly Anna és Peyer Károly személye mutatja azt, hogy a *szociáldemokrácia* és a kommunista diktatúra nem ugyanaz. A kommunista párt által 1948-ban szétvert szociáldemokrácia óta – álláspontom szerint – Magyarországon nincs szociáldemokrácia, bármennyire is igyekezzenek egyesek ma önmagukat ilyenre „fényezni”, Kéthly Annát, Peidl Gyulát és Peyer Károlyt egyikük sem éri fel.

Prohászka Ottokár egy nagyon korai írásában, 1893-ban foglalkozik először a szocializmus mibenlétével. Tisztázza a szó jelentését, ami szerint a szocializmus társas együttműködést jelent, jogokkal, kötelmekkel, feladatokkal. A szó, hogy *szocialista*, nem eleve ördögi. „Mindenki, aki a gyári munkások, a kézművesek, a legények (a mesterfokozat előtt állók, ma szakmunkások; V. L.), a földművelők gazdasági bajain azáltal akar segíteni, hogy a magányosan álló, elszórt erőket társaságokba szorítja, hogy az egyesre nézve lehetetlen feladatokat (...) vállaltatott tevékenység révén megoldja: az ilyen mind szocialista. (...) A középkor céhei is, amennyiben az egynemű mesterségek gazdasági érdekeit óvták és fölvirágoztatták, mindenesetre társadalmi, szociális tünemények.”¹ Azt érzékelteti Prohászka, hogy amit a korabeli szocializmus fölkarolt, az a korábbi századokban is megvolt, mert az ember társas lény, és tudja, hogy közös erővel többre viszi, mint egyedül. Ezzel addig semmi baj nem volt, hiszen például egy középkori céhben a közösségbe állt mester megőrizte egyéniségét, ezt maga a nyugati társadalomfejlődés garantálta számára. „Eddig se vér, se tűz, akár petróleumos, akár szurkos nem kárhoztatta a fönnálló szocializmust (a Marx előtti és Marxtól független társas együttműködések; V. L.); sőt, a céhek fölött az általuk tisztelt szent áldása lengett, s nem gyűjtogatni, hanem imádkozni siettek a templomba. Most a szocializmus tágabb alapokra (értsd: más alapokra; V. L.) helyezkedik; különböztessük meg tehát a közgazdaság terén mozgó szociális törekvés színeit.”²

És Prohászka itt megkülönbözteti az akkori szocialista törekvések három formáját. „Első az állami vagy bürokratikus szocializmus. Amennyiben szocializmus, annyiban új rendjét, szervezését akarja a munkálkodó és gazdálkodó társadalomnak, mégpedig szövetkezés, társas jogok, kötelmek, feladatok s munkálkodás által; – amennyiben pedig állami szocializmus, annyiban a társulatok szervezését, vezetését, gondozását az államtól várja... Második a testületi (korporatív) szocializmus, mely az egynemű foglalkozásúakat szövetkezetekbe egyesíti... Ezen testületi szocializmus is várja és kéri az állam segítségét

1 PROHÁSZKA OTTOKÁR, *Az új szekta* = Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; *Kultúra és terror*, 3.

2 Uo.

arra, hogy a törvényhozás a testületet jogokkal, előnyökkel kitüntesse, s ezáltal vagy minden munkást, vagy a legnagyobb tömeget a testületbe lépni kényszerítse... Harmadik a kollektív szocializmus; hívei szociáldemokratáknak neveztetnek. A kollektív szocializmus tagadja a magánbirtokot...”³ A szocializmusnak e három formája, melyeket Prohászka 1893-ban leírt, valamilyen mértékben egyaránt megjelent abban a formában, amit az 1948-tól kibontakozó és az 1949-es illegitim alkotmányban kodifikált államszocializmusban megismertünk. Mindazonáltal tegyük hozzá, hogy a Prohászka által leírt első forma igencsak hasonlít Bismarck rendszeréhez, a második forma pedig megjelent abban a hivatásrendi gondolatban, amely a két háború közötti időben a klasszikus kapitalizmussal és az államszocializmussal szemben egyaránt (meg nem valósult) alternatívát kínált.

A szó, hogy szocializmus, tehát nem eleve ördögi. Azonban Prohászka azt regisztrálja e felvezetésében, hogy ahol megjelent a szocializmus, ott megjelent a vér és tűz, lettek, akik nem imádkozni, hanem gyűjtogatni siettek a templomba. Abban a korban az osztályharc véres fenyegetése készítette Prohászka, hogy a fogalmat szándékkal, a szándékot jelenséggel egyeztesse. A szocializmusnak e formáival szemben „az egyház hivatása a szociális bajok orvoslására minden kétségen felül áll”, azonban: „Maga Bismarck sem akarta elismerni az egyházat mint hivatott és képesített tényezőt, mint társadalmat alkotó hatalmat.”⁴ Pedig a szocializmusban, „amelyben amint nincs magánbirtok, úgy nincs házasság, nincs család, s az egész szocialista állam, mint Bismarck mondta, nagy fogház, melyben az unalom az öngyilkosságot ragályos betegséggé fokozná.”⁵ Az eddigiekben láttuk, hogy Prohászka a rendi társadalommal szembe fordulva, az egyház számára a közjogi magaslatokat idegennek látva, a demokráciában, a néppártiságban látta a szociális érzékenység garanciáját. Ezzel ellentétes a szocializmus mint rendszer. „Hogy a szocializmus fődogmája az Isten-tagadás, és főtana, hogy az ember minden vágyaival és minden törekvéseivel a földre szorítkozzék, azt fényesen be fogom bizonyítani. A szocializmus esze (...) Marx

3 Uo., 3–4.

4 Uo., 4–5.

5 Uo., 6–7.

Károly volt, ki később Angliában a fölforgatásra törő munkásosztályoknak nemzetközi szervezetet adott, melynek neve az internacionale. Marx Károly maga dühös ateista volt. A jelenkori szociálista vezérek mind Isten-tagadók. (...) Vallásos szocialisták sehol sincsenek; ahol a hit, a vallás erős, ott a szocializmus kötéllel sem fog verbuválhatni.”⁶ Prohászka leírja azt, amit Márton Áron is megállapít: „ahol a vallástalanság a nyomorral párosul, ott a szocializmus győzelmeit aratja”⁷ – tehát a szocializmus be nem vallott érdeke a szociális nyomor, ahol lehet „segélyezni”, ezáltal választókat befolyásolni, és így szép színben feltűnni.

Prohászka, a demokrácia elkötelezettje, a rendi társadalom katolikus ellenpontja, a Habsburg-monarchia összeomlásának üdvözlője tehát nincs nagy véleményrel a szocializmusról. Említettük: a szociáldemokrácia akkor még nem vált le az osztályharcos marxizmusról. Amit akkor szociáldemokrata névvel illet, az sem külön, tehát ugyanaz. „A szociáldemokrácia oly világot akar, amely soha sehol sem létezett; de veri a mellét, hogy neki azt sikerül megteremteni. Álmodik szegényke; (...) El akar törülni minden magánbirtokot a termelés eszközeit illetőleg; (...) Család nem lesz; mindenki él azzal, akit szeret, s addig, amíg szereti; (...) A gyerekeket nyilvános intézetekben nevelik; (...) Vallás nem lesz, mert Isten nincs.”⁸ Szocialista terveket ismertet itt Prohászka, és nem nehéz felismerni, hogy a felsoroltak közül az államszocializmus évtizedei alatt melyik milyen módon, milyen mértékben valósult meg. Prohászka tisztában van azzal, hogy „a gazdasági elhelyezkedés idejét múlta, s a tőke s a munka jelen viszonya tűrhetetlen. Csikorog a világ s osztályharcra és gyűlölködésre, irigységre s rombolásra van beállítva. A szociáldemokrácia védheti a munkást s jót akarhat neki; de a rendszere téboly s örület. (...) A szociáldemokrácia, úgy látszik, hogy szereti híveit; de gyűlöletre tanítja s lelketlenségre vezet.”⁹

6 Uo., 5–6.

7 Uo., 12.

8 PROHÁSZKA Ottokár, *Kinek higgyen a munkás? = Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Iránytű*, 33–34.

9 PROHÁSZKA Ottokár, *Harc a társadalmi fölözslás ellen = Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Iránytű*, 301.

Prohászka fellépésének ideje a tőke és a munka harcának (marxista terminológiával: az osztályharcnak) az ideje. XIII. Leó pápa a *Rerum novarum* enciklikájában meghirdeti a munka és a tőke békéjét, kifejezi e két pillér egymásrautaltságát: „Ahogyan az okozat követi a létrehozó okot, úgy a munka hozama is éppen azt kell megillesse, aki a munkát végezte” (RN. 8.). Ennek értelmében „sem a tőke munka nélkül, sem a munka tőke nélkül nem lehet meg” (RN. 15.). E pápai enciklika első magyar fordítója, az úttörő katolikus társadalompolitikus Prohászka is a munka és a tőke békéjét, az osztálybékét szorgalmazta: „A szociáldemokrácia a nemzetgazdasági válság okát és a bajnak teljes kifejezését a tőke s a munka ellentétében látja. A tőke és a munka (a szocialisták szemében; V. L.) két egymással szemben álló, egymást elnyomni igyekvő elem. Szét vannak választva s egymás ellen uszítva. Pedig az egész világ látja, hogy vállvetve s karonfogva kellene járniok.”¹⁰ Prohászka, aki konfliktusgerjesztés helyett harmóniaépítő volt, másként látta, mint a szocialisták, szociáldemokraták. „A nemzetgazdasági válságnak oka nem a tőke s a munka szembenállása; nem az, hogy egyik kézben van a tőke s a másik kézben a munka (...) hanem a pénzgazdaság. (Ami szerint) (...) a modern gazdaság (...) nem azért ad és vesz, hogy szolgáljon az életnek, hanem azért, hogy (...) minél kevesebbet adjon ki, s minél többet vegyen be.”¹¹ Vagyis a pénzgazdaság nem szükségleteket elégít ki, hanem pénzt harácsol. Prohászka itt az önkorlátozó gazdaság igényét fogalmazza meg, melyben – a magántulajdont elismerve – a tőke nem öncélú. A tőkét megsemmisíteni akaró osztályharcos szocializmus ezzel le van szerelve. A tőkéről, a gazdaságról beszélve ma is sok zagyva dolgot hallani, kiszámíthatatlan, hogy a mai nagyokosok Prohászkat e fejtegetései alapján hová sorolják be. E „besoroláshoz” nyújthat segítséget Polányi Károly, aki megítélésem szerint a formális gazdaság és a szubsztanciális gazdaság kifejezéseivel ugyanarról beszél, mint Prohászka. Formális gazdaság: öncélú, pénzhalmozó gazdaság. Szubsztanciális (vagyis lényegi) gazdaság: szükségletkielégítés a célja, vagyis az ember szolgálatára

10 PROHÁSZKA Ottokár, *A pénzgazdaság tarthatatlansága = Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Kultúra és terror*, 182.

11 Uo., 183–184.

van.¹² Tegyük hozzá ehhez: Prohászka 1898-ban írta az itt idézett gondolatait, Polányi Károly pedig (könyvének jegyzetanyaga szerint) 1947-ben tartotta előadásait a Columbia Egyetemen, ezeknek alapján jelent meg a hivatkozott könyvének első, amerikai kiadása 1968-ban.

Márton Áron számára a szocializmus tarthatatlanságát fényesen bizonyítja, hogy csak ott bizonyul életképes ideológiának, ahol szociális nyomor van. Polgárosodó világban – írja 1936-ban – „a kommunizmus már nem az egyedül üdvözítő hit a munkás számára sem. A régi vezetők nem rángathatják a régi porázon kényük-kedvük szerint”.¹³ Ugyanis a szegénységükben kiszolgáltatott emberek a szegénységet meglovagló ideológusok által rángathatók. A szegénység, a szocialista ideológia és a hitetlenség között pedig összefüggés van: „Nem lehet tagadni, hogy a hitetlenség egyik, s talán legerényebb szálláscsinálója mindig az anyagi tényező volt. (...) A gazdagokat az anyagiak túlbősége és annak megszerzésénél alkalmazott könnyűvérűség hajlamosította arra, hogy Istennel és törvényeivel packázni merjenek, a szegényeket pedig az elszenvedett igazságtalanságok és a védtelenség hajtotta bűnökbe és hajtja Isten megtagadására. (...) Az ipari munkásság is akkor adott hitelt a szocializmus vallásellenes ígéinek, mikor az a szociális nyomor társaságában jelentkezett.”¹⁴ Úgy különböztet itt Márton Áron a szegény és a gazdag között, hogy nem szít osztályharcot, de nem is jön a szegényeknek túlvilági jutalmat ígérő áljambor, az egyenlőtlenségeket kimerevítő, az egyháznak a történelem során sokat ártó „vallásos” szólamokkal.

Márton Áron polgárosodásban gondolkodott. Tette ezt úgy, hogy ő maga is a sorsvállaló, üldözött emberek oldalán állt – egészen saját bebörtönzéséig elmenve –, és ebből a helyzetből szorgalmazott emberi jogokat. „Aki Isten törvényeit nem tiszteli, az emberek jogait sem

fogja tisztelni.”¹⁵ A polgárosodás, a társadalmi kiegyenlítés egyik alapja tehát a törvénytisztelet. De ez kevés. Az egyháznak intézményeivel a társadalmi mobilitás csatornájává kell lennie, hogy az igazságosság érvényesülhessen, és ami jó, az legyen közös, tehát a közös a társadalom minden rétegére kiterjedjen. „Ha középiskoláink növendékeit a szülők foglalkozása és lakóhelye alapján osztályozzuk, tanulságos megállapításra jutunk. (...) középiskoláinkba nem azok jutnak be elsősorban, akik tehetségesek és arravalók, (...) nem a legjobbak, akikkel öröm foglalkozni, s akiket szellemi versenyekre és teherpróbákra lehet bírni, hanem akiket helyzetük utal be, elég sokszor tehetségükre való tekintet nélkül.”¹⁶ Márton Áron szocialistaellenessége tehát elsősorban olyan törekvésben nyilvánult meg, mely a társadalom polgárosodásának elősegítésével elveszi a levegőt azoktól a „szegénységpárti” ideológusoktól, akik prolisorban tartanak tömegeket, hogy ők mint „szegénységpártiak” érvényesülhessenek.

A társadalmi struktúrát a polgárosodás irányába befolyásoló törekvése mellett az egyén és a hatalom viszonya is foglalkoztatta Márton Áront. (Hangsúlyos erdélyi kérdés ez, Sütő András drámái is e kérdést feszegetik.) Az iskolák államosítását mint ateista törekvést természetesen az államszocialista diktatúra biztos ismertetőjelének tartotta, de elvi megnyilatkozása is volt az egyéni életkebe is behatóló, ideológiai egysíkúságot erőltető államosítással kapcsolatban: „nem az ember van az államért, hanem fordítva: az állam az emberért”.¹⁷ Az erdélyi románok görög katolikus egyházának betiltásakor, az egyik körlevelében (három eligazító tartalmú körlevelet írt!) a személyes hitet és a hívő közösség erejét állítja szembe a kommunista terrorral: „minden egyes katolikus hívőnek és különösen a papnak önfeláldozó, a nehézségektől vissza nem riadó bátorsága és hűsége a közösség ja-

12 POLÁNYI Károly, *A gazdaság helye a társadalmakban* = Uő., *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*, Gondolat, Budapest, 1976, 199–201.

13 MÁRTON ÁRON, *Krisztus és a falu*. Erdélyi Iskola = Erdélyi Iskola. Antológia, repertórium, Státus, Csíkszereda, 2003, 147.

14 Uő.

15 MÁRTON ÁRON, *Beszéd a kolozsvári Szent Mihály templomban*, 1946. április 7. = Márton Áron a lelkiismeret apostola, összeállította és a bevezető tanulmányt írta VIRT László, Ecclesia Kiadó, Budapest, 1988, 159.

16 MÁRTON ÁRON, *Templom és iskola* = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 101.

17 Márton Áron levele Kacsó Sándorhoz, a Magyar Népi Szövetség elnökéhez = Márton Áron írásai és beszédei, szerk. Dr. MARTON József – NEMES István, Gyulafehérvár, 1986, 111.

vára is van. Tapasztalataink igazolják, hogy mindenütt, ahol az egész közösség és a papság megalkuvás nélkül kitartott a katolikus szent hit és egyház mellett, a nehézségek is csökkentek, viszont a gyávaság, a megalkuvás és az önös érdekek keresése fokozta a nehézségeket és veszedelmeket.”¹⁸

Mindszenty József a kommunizmus (megvalósult formájában az államszocializmus) mibenlétét úgy határozta meg, hogy az nem egyszerűen egy párt, hanem világnézet, gondolkodásmód, mely Isten ellen támad, hogy az embert tegye tönkre. A tönkretétel célja világos: ha az ember kiszolgáltatott, akarata nélküli báb, akkor lehet manipulálni, lehet uralkodni fölötte. „A kommunizmus nemcsak politikai párt, hanem legelső sorban világnézet – vallás ellen, Isten ellen, emberi lélek ellen, apostoli hitvallás ellen, Tízparancs és erkölcs ellen; gyilkol, rabol, zsúfolja a börtönöket, a szibériai munkatáborokat. Lezülleszt az egyént, tönkreteszi a családot, csordává teszi a tömeget. Amely pillanatban valaki kommunista, abban a pillanatban megszűnt keresztény lenni. A keresztény Krisztus-hívő; a kommunista megtagadja az érte meghalt és föltámadt Jézus Krisztust, nem 30 ezüstart, csak egy csalásért. Hite az istentelenség, erkölce az erkölcstelenség.”¹⁹ Legyünk következetesek! Mindszenty Józsefet a szocializmus-kommunizmus ideológiája megalkuvást nem ismerő, egyértelmű ellenlábásának tartjuk. És ezt jól tesszük, mert Mindszenty József egyaránt elutasította a nemzeti és a nemzetközi szocializmust is. Tehát elutasította a Szovjetunió által ránk erőltetett államszocializmust, a kommunista ideológiát is. Ez az idő még nagyon közel van hozzánk, és a magyarországi egyháznak a békepapságon, majd 1964-től az akár püspökké is szentelt, szervezett egyházi vezetőkön keresztül komoly érintkezési felülete volt a Szovjetunió által ránk erőltetett rendszerrel. Nem lehet egyszerre két úrnak szolgálva, Mindszenty mögé bújva, az akkori egyházi viszonyokat mentgetni.

Mindszenty József pontosan látta a kommunizmus célját, ami lezüllesztés, tönkretétel, csordává alakítás. Pontosán látta azt is, hogy

18 Márton Áron körlevele, Gyulafehérvár, 1948. október 11. Márton Áron írásai és beszédei, 86.

19 MINDSZENTY József, *Kommunizmus és kereszténység* = Uő., *Hirdettem az Igét*, Mindszenty Alapítvány, Vaduz, 1982, 227.

ehhez a munkásságnak semmi köze! Ezt a hangsúlyt azért tartom fontosnak, mert ma is, főleg választási időszakokban hallani jól fésült katolikusoktól (akik 1989 előtt is rendkívül jól fésültek voltak!), hogy ebben vagy abban a városnegyedben, a panelházakban stb. „nem ránk szavaztak”. A „vörös csepelezést” katolikus körökben még néhány éve is hallottam. Mindszenty József 1945 decemberében, karácsony előtt Csepelen járt. Hogy milyen elkötelezett katolikus lelkeséggel találkozott Csepelen (a székesfehérvári egyházmegyéhez tartozik), arról Shvoy Lajos emlékirataiból is értesülhetünk. Az egyházmegyében 1945-ben három helyen, Székesfehérváron, Budafokon és Csepelen indult katolikus szabadegyetem. Csepelen Shvoy Lajos felkérésére bencés papok vezették ezt, 400-500 hallgatóval.²⁰ Azt pedig Mindszenty József emlékirataiból tudjuk,²¹ hogy a bencések a csepeli munkások kérésére alapították meg csepeli gimnáziumukat, melynek az 1948-as államosítás után is a bencés tudós, Jedlik Ányos maradt a névadója. Shvoy Lajos a csepeliek elkötelezettségéről írja: „Legelső között a csepeli templomot hozta rendbe és alakította át a munkásság, amely teljesen kiégett.”²² 1956-ban pedig „először a csepeli munkásság küldöttsége kérte vissza Ágh atyát plébánosnak a belvárosba, mivel Csepel valamennyi számottevő katolikus munkásának ez a kívánsága. A munkástanács visszaállította a Szabó-telepi (a Gubacsi híd környéke; V. L.) és a királyerdei lelkézségeket, melyeket a rendőrség 1949-ben 'saját hatáskörében' felfüggesztett.”²³

E csepeli katolikus közösségben, a csepeli vasmű munkásainak körében járt Mindszenty József 1945. december 23-án. E munkásoknak, akiket a kommunista párt osztályharcos erőszakra uszított, és akik a fentiek szerint erre nem voltak kaphatók, e munkásoknak, akiknek kevesebb közülük volt a szocializmushoz, mint a mindenfelé simulékony „úriembereknek”, a césároknak, Napóleonoknak, Hitlernek és Mussolininek uralmát erőszakmentes eszközökkel letörő keresztény szeretetről beszélt. Beszélt az első harminckett papja példájáról, akik

20 SHVOY Lajos, *Önéletrajz*.

21 MINDSZENTY József, *Emlékirataim*, Szent István Társulat, Budapest, 1989, 116.

22 SHVOY, I. m.

23 Uo.

mind vértanúhalált haltak, és ezzel „letörték a népvándorlás vadságát, az ököljog tobzódását, leállították a rabszolga-kereskedelmet”, és beszélt arról is, hogy a vértanúságra is kész akkori jelenkor egyháza megbélyegezte az emberek üldözését. Majd a szociális enciklikák által leginkább érintett rétegnek, a munkásoknak a következőket mondta Csepelen: „XIII. Leó pápa félszázada a Rerum Novarumban, a társadalmi rend Arany Bullájában, Magna Chartájában legfőbb tanítói tekintélyével és illetékességével meghirdette a munkástársadalom polgári méltóságát, testi, lelki és gazdasági boldogulását, jogait és kötelességeit, a tőke és a munka viszonyát. A gazdasági liberalizmus végzetes következményeivel, nagy bűnökkel szemben tanítói világossággal és bámulatos szabatosággal hirdette az Üdvözítő elfelejtett tanítását: 'Méltó a munkás az ő bérére' (Mt. 10. 10). Ugyanakkor a két részesedő fél (tőke és munka) közt felállította a helyes részesedés vezérelvét és a foglalkozási ágak együttműködésének rendjét.”²⁴

Mindszenty József nagy hatású beszédet mondott ekkor Csepelen, komoly mondanivalóval. XIII. Leó és Prohászka nézeteihez hibátlanul illeszkedve kimondja, hogy a tőke és a munka (a tőkés és a munkás!) nem egymás legyőzésére hivatott, hanem az együttműködésre. Ez a polgárosodott társadalom alapja, amit majd csak a második világháború utáni évtizedekben a nyugat-európai társadalom ismerhetett meg. Mindszenty József az államszocialista-kommunista ideológia következetes ellenlábasa volt. E csepeli beszéde mutatja: látta a módját annak, hogy miképpen lehet leszerelni azt az ordas ideológiát. Ez a mód a társadalmi kiegyenlítés, a prolét megszüntetése, a munkásság polgári létének elősegítése, hogy az 1945-ben már készülődő új diktátorok ne tudjanak a zavarosban halászni.

24 MINDSZENTY JÓZSEF, A Szentatya áldásával Csepelen. Szentbeszéd, 1945. december 23. = Uő., Hirdettem az Igét, 87.

KERESZTÉNY SZOCIÁLIS GONDOLAT

A keresztény szociális gondolatnak az a célja, hogy az ember alávett helyzetéből polgári biztonságba jusson, és ott meg is maradjon.

Prohászka Ottokár a magyar keresztény társadalom lelkiismeretként, Magyarország belső viszonyainak bírálataival az igazságosságot teszi meg szociális gondolata alapjává. Az első világháború idején, amikor bajainkért olcsó szónoki fogással lehetett az „ellenséget” okolni, azt írja: „mennyi ellensége van az életnek, s itt *nem az orosz, a szerbet, a franciát értem, hanem értem a felborult családokat, a rideg otthonokat, a nyomorult lakásviszonyokat, a rossz egészségügyet, a munkanélküliséget, (...) (vagy éppen; V. L.) Gondoljunk a sok tízezerre, kik még nincsenek tízévesek s már munkába fogatnak!*”²⁵ Ha az előző fejezetben az államszocializmust ítéltük el, akkor idézzük Prohászkat akkor is, ha a kereszténynek *mondott társadalom* bűneit nevezi meg: „A munkás teljesen ki van szolgáltatva. Európa minden államában szaporítják a baleset elleni biztosításokat; a rokkantság ellen védő törvényeket hoznak, sőt foglalkoznak már azzal is, hogy miként lehetne a munkanélküliség elleni biztosítást rendezni. Ezen a téren Magyarországon semmi sem észlelhető. Budapestén ezen a télen 30 000 munkanélküli munkás van. A rendőrségi jelentések arról tanúskodnak, hogy *valahányszor a munkanélküliek bármit is megkísérlelnek helyzetük javítására, a rendőrség megakadályozza azt.*”²⁶

Az előző fejezetben szó volt arról, hogy a szocialista ideológusoknak szükségük van a szegénységre, a prolisorsra, hogy az ilyen helyzetben élők nyakán, önmagukat élcapatnak nevezve érvényesülhessenek. Most pedig legyen szó arról is, hogy létezik egy „jól fészült”, kereszténynek nevezett jámborság (*helyesebben: áljámborság!*), melynek szintén szüksége van szegénységre, hogy e keresztény áljámborok adakozhassanak, és ezután saját igaz voltukról mondhassák el a farizeus imáját. Beszélnek egy bizonyos szent szegénységről, *nem a sajátjukról, mert ők nem abban élnek, hanem vallásos menlevelet adnak ama törekvésüknek, melynek eredményeként a társadalmi határok*

25 PROHÁSZKA OTTOKÁR, Missziós levelek = Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Isten és világ, 272.

26 PROHÁSZKA OTTOKÁR, Kinek higgyen a munkás?, 31.

rögzülnek, a rétegek között nem lesz átjárás, a gazdag gazdag marad, a szegény pedig szegény – tehát a gazdag kiváltságos marad, és ennyit e „szent” szegénységről. Prohászka, látva azt, hogy a korabeli Magyarország nyomorán jótékonykodással nem lehet segíteni, túllép ezen a rendszeren, és szociális törvényhozást sürget, hogy a szegénységbe szorult tömegek megélhetése ne egyéni kegytől függjön. „A törvényekbe is a szeretet lelkét” – követeli 1918-ban. „Amit régen csak a szeretet gyakorolt, azt most a törvényhozás is fölkarolja a szociális törvényalkotásban.”²⁷ Egy korai írásában, 1893-ban pedig XIII. Leó pápa ötvenéves püspöki jubileumán írja, hogy a munkások helyzetéről szóló körlevelében „a szent szegénység költői bája helyett a proletár iszonyú helyzete lép elénk”. Prohászka vallja, hogy „a caritas tehetetlen a modern szocializmussal, a szociális nyomorral szemben; (...) (ezért; V. L.) igazság kell. Igazság a törvényhozásba! A törvényhozás a liberalizmus rendszerében a tőkét szolgálja s nem a munkát – a mammont s nem az embert. (...) (ezért; V. L.) Állami beavatkozás kell; hiszen állami törvények döntötték meg a társadalmi szervezeteket, a munka védfalait. (...) A liberális manchesterizmus folyton csak az önsegélyt hangoztatta – a szabadságot, t. i. az éhenhalásra való szabadságot védte.”²⁸ Az egyoldalú ideológusok által sokszor ellentétbe állított igazságosság és a szabadság társadalmi alapértékeit egyeztetni itt Prohászka: ahol kevesebb az egyenlőtlenség, ott nagyobb az igazságosság és több a valódi szabadság, amivel az ember élni is tud. A polgári társadalomszerkezet feltételére világít rá: a szociális törvényhozás erős középrétegekkel erősíti a társadalmi kohéziót. Az előző fejezetre visszautalva: az ilyen társadalomban, polgári viszonyok között semmi esélye az egypártrendszerű diktatúrára törő szocialistáknak, akik csak a nyomort, mások kiszolgáltatott helyzetét tudják meglovagolni.

Prohászka éppen az erős középrétegek hiányának, a polgárosodás hiányának tudja be azt, hogy nálunk a társadalom mozdulatlanra vált, amivel sokak helyzete rögzült a kilátástalanságban. „A mi középkorunkban az eszmék nem jártak maguknak mélyebb medreket;

mert csak a polgári, független osztály hordozza mint új világot alkotó s előretörtető elem az eszméket, a hatalom soha; akár kacagányban, akár talárban járjon. Nekünk pedig polgári osztályunk alig volt (...) (Nyugaton; V. L.) Szent Ferenc és Szent Domonkos mély kihatása a városok polgárságán tükröződött; (...) Tudjuk, hogy Itáliában a pápa is rájuk támaszkodott. Ez a demokratikus kereszténység volt az erőszakos hatalmaskodás jégtörője s a zsarnokoskodás ellensúlyozója. A hatalomnak (...) mindig ellenőrzésre és ellen-nehezékre volt s van szüksége.”²⁹ Az erős polgárság tehát hatalmi ellensúly, ami feltöri a rendi kiváltságokat, lehetővé teszi sokak előrejutását. Prohászka arról ír itt, hogy a nyugati városi koldulórendek korabeli néppártisága, demokráciája volt az, ami porlasztotta az abszolutizmus lehetőségét a nyugati monarchiákban.

Prohászka látja, hogy a liberális kapitalizmus, szabadságra hivatkozva, kevesek kiváltságává teszi az önállóságot, tehát feudalizmus nélkül is társadalmi korlátokat rögzít. „A liberalizmus nem tud egyebet, mint azt, hogy szabadságról dudál. Teljes szabadság, féktelen konkurencia, ez az ő jelíge; ez pedig annyit jelent, hogy aki bírja, az marja. S ki az, aki bírja? Hát akinek pénze van. Tehát aki győzi pénzzel, tőkével, annak van szabadsága; (...) a munkásnép olyan lesz, mint a futóhomok; védelem nélkül, szervezkedés nélkül kóborol; keres munkát, eladja magát; a nagy tőke meg féktelen versenyben csak a nagyobb nyereségre néz.”³⁰ Ezzel ő a keresztényszocializmust helyezi szembe. „Hol az igazi gyógyszer? – Megmondom egy szóval: a keresztényszocializmusban. Miért keresztény s miért szocializmus? Azért kell szocializmus, vagyis társas szövetkezés, mert az egyes ember meg nem állhat, s elfújja őt a gazdasági verseny; de azért is, mert az embert társadalomba teremtette az Isten, hogy ne legyen porszem (...) Hát a másik mire jó? (...) mit jelent a keresztény jelző? Jelenti a keresztény igazságokat: a vallást, az erkölcsöt; név szerint a szeretetet, mértékletességet, igazságosságot...”³¹ Ha pedig az előbb azt idéztük, hogy Prohászka szociális törvényhozást sürget – hogy az ember ne szoruljon mások kegyére –, akkor ne titkoljuk el, hogy ezt a liberális kapita-

27 PROHÁSZKA Ottokár, *A törvényekbe is a szeretet lelkét!* = Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Iránytű, 198.

28 PROHÁSZKA Ottokár, XIII. Leó pápa püspöki jubileumára = Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Ünnepnapok, 242–243.

29 PROHÁSZKA Ottokár, *A keresztény ébredés nehézségei Magyarországon* = Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Korunk lelke, 66–67.

30 PROHÁSZKA Ottokár, *Kinek higgyen a munkás?*, 38.

31 Uo., 40–41.

lizmussal szemben is sürgeti: „Magyarország egy otromba, elmaradt kapitalizmus alatt nyög. Itt a törvényhozás alig törődik a kisiparral, a mezőgazdával, a munkással.”³² Ha a szabadverseny liberalizmus atomizálta az embert, akkor arra kétféle válasz lehetséges, melyek közül egyik sem elsikkasztható: „A szövetkezés tehát a keresztényszocializmus egyik főpontja. Egy másik irányelv: a szociális törvényhozásnak kiépítése.”³³

A szociális törvényhozás tehát az egyik, amit az állam biztosít. A szövetkezés pedig a másik elhagyhatatlan pillér, ami az egyének nélkül nem megy végbe. Ha az egyének nem tudnak vagy nem akarnak élni autonómiájukkal, kezdeményezőkézségükkel, akkor a szociális törvényhozás nem egyéb, mint paternalizmus, ami az államszocializmusból ismert. (Az államszocializmus nem lebecsülendő szociális törvényeket hozott. Az egyéni és közösségi szabadság hiánya, a valódi szövetkezés lehetetlensége volt az, ami embertelen né tette azt a rendszert.) Az állam azonban nem szüntetheti meg az autonómiákat. Prohászka meg volt győződve arról, hogy „a szövetkezeti mozgalom a végelzüllés és elszegényedés elleni mentő harc”,³⁴ hiszen ha a liberális kapitalizmus atomizálta az embert, miközben sokak nyomorát okozta, akkor a szövetkezés olyan önvédelem, ami elejét veszi a végelzüllésnek és elszegényedésnek. Azt bizonyára nem kell hangsúlyozni, hogy a szövetkezés itt önkéntes, tehát nem államszocialista kollektivizálást, nem „téesszcsét” jelent, mert az önkéntes szövetkezés kezdeményezője az ember, a kollektivizálása a diktatórikus állam. Prohászka a szövetkezéssel a közvetítőket, a „felvásárlókat” akarja kiiktatni a termelő és a fogyasztó kapcsolatából. „Mi az a közvetítés? Ami a pióca a testben, ami a gomba a fán, az a közvetítés a gazdasági életben. Ki az a közvetítő? Aki nem dolgozik és a legtöbbet szerez, ki az árut átvviszi a termelőtől a fogyasztóhoz, nem ad hozzá semmit (...) és mégis a legjobban jár. (...) A szövetkezetek annak a keresztény filozófiai elvnek érvényesülését sürgetik, hogy a munka terméke legyen a munkásé, a munka gyümölcse legyen a termelése, és ne ékelődjék

32 Uo., 39.

33 Uo., 44.

34 PROHÁSZKA Ottokár, *A keresztény szövetkezetekről* = *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái*; Iránytű, 46.

folyton közbe a hálátlankodó közvetítő.”³⁵ Azt vallja tehát Prohászka, hogy szövetkezés által a munka tényleges értékén mutatkozik meg, mert kiiktatja az élősködő közvetítőt. A munkát nem is lehet pusztán pénzben mérni: „a munka egészen erkölcsi dolog, azt nem szabad csupán üzleti szempontok szerint traktálni.”³⁶ „Kereskedelem az kell, de nem olyan, amely a népet kifosztja. Üzleti szellem az kell, de benn a nép szívében, vérében kell élnie.”³⁷

Márton Áron kora válságidő volt. Tudta azonban, hogy a válság soha nem gazdasági, nem is pénzügyi, hanem mindig erkölcsi, szellemi, értékrendi. Ki is mondta: „a nagyhangú gazdasági szólamok ideje lejárt”.³⁸ Ha a válság végső soron nem pénzügyi és nem gazdasági, hanem erkölcsi, szellemi, értékrendi, Márton Áron nem bankokba és nem ingatlanokba fektetett be, hanem nevelésbe, kultúrába, evangelizációba. Kolozsvári egyetemi lelkészként tudatosan világi apostolokat nevelt, megalapította az Erdélyi Iskola című tanügyi és népművelési folyóiratot, mely összefogta az Erdély-szerte egymástól addig elszigetelten dolgozó papokat, tanítókat, tanárokat, kántorokat. Márton Áron a harmincas években kulturálisan, népművelés által megszervezte Erdélyt, és elindította az új evangelizációt.

Márton Áron a bibliai alapú, világos emberképéből adódóan pedagógus volt, de nemcsak azért, mert hittanárként katedrán, lelkipásztorként szószéken állt. A pedagógiának elméleti művelője is volt ő. Elméleti, de nem életidegen művelője, mert nála nagyon jól keresztezte egymást az elmélet és a gyakorlat. Márton Áron Isten gondolataival azonosulva pedagógiai, azaz embert felnövő gondolatokat rögzített az Erdélyi Iskola hasábjain, és e folyóirat szellemi fórumként szervezőmunkát is végzett. Rokonságot látok Márton Áron pedagógiai törekvései és a református Karácsony Sándor nevelésmélete között.

Engedtessek meg egy kitérő Karácsony Sándorhoz, aki ismeretelméleti alapra helyezte a nevelés magyar módját. Azt vallotta, hogy

35 Uo., 48–49.

36 Uo., 49.

37 PROHÁSZKA Ottokár, *Szövetkezetek* = *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái*; Iránytű, 62–63.

38 MÁRTON ÁRON, *A kiszélesített iskola* = *Márton Áron a lelkiismeret apostola*, 61.

a tanulás feleljen meg a nép saját észjárásának, senkire ne erőltessenek idegen kultúrát. Ha megfelelés van a megismerő alany és a megismert valóság között, akkor lehetséges az, hogy a hátrányos helyzetű népek, rétegek saját kultúrájukból felzárkózzanak a középrétegekhez. Karácsony Sándor saját szülőfalujában, a hajdúsági Földesen végzett kutatásokat, és arra a következtetésre jutott, hogy a magyar parasztember azért kerül az iskolai előmenetelben hátrányos helyzetbe, mert a korabeli magyar tanügy germán gondolati sémákra építi az ismeretszerzést. Karácsony Sándor ezzel szemben a magyar észjárásra alapozott. Aki nemzeti bezárkózással és szűkkeblűséggel vádolná Karácsony Sándort – vagy a népi kultúrához szintén közel álló Márton Áront –, az gondoljon bele abba, hogy az angol Basil Bernstein az ötvenes években ugyanabban látta a bevándorlók mobilitási korlátait,³⁹ mint a húszas-harmincas években Karácsony Sándor is a magyar paraszt rög-
höz kötöttségének az okait.

Karácsony Sándorhoz és a magyar népi szociográfia klasszikusaihoz hasonlóan, a népi gondolat Márton Áron eszmévilágában is szociális gondolat volt. Amikor Karácsony Sándor megfogalmazta a maga társaslélektani megfigyeléseit, Márton Áron is felismerte: népe mély gyökerű művelődési értékek birtokosa – és mégis hátrányos helyzetben él. Márton Áron látta, hogy a mély népi gyökereket kiváló kortársai, elismert művészek és tudósok növesztik magasra. A magyarországiak közül elég Bartókra, Kodályra, Móricz Zsigmondra, Illyésre hivatkozni. Erdélyben ehhez a vonalhoz sorolható például Tamási Áron prózája, Nagy Imre festészete, Gy. Szabó Béla grafikája, Kós Károly építészete, Domokos Pál Péter folklór- és zenetudománya, vagy akár György Lajos könyvtártudománya, Kelemen Lajos levéltárossága. A románok közül idesorolható Dimitrie Gusti szociológiája, de Márton Áron tanítványának, a Gusti-tanítvány Venczel Józsefnek az ekkor kibontakozó, majd letartóztatásával derékba tört szociológiája is idetartozik. Ha valaki a népiség lengyel példáját keresi, hamar rá találhat Reymont *Parasztok* című regényére. Ezek az életművek annak bizonyosságát jelentik, hogy a népből jövő értelmiség kinevelhető,

39 Basil BERNSTEIN, *Társadalmi osztály, nyelv és szocializáció*, Valóság 1971/11.

a népben élő belső energiák alkotóan felszabadíthatók, a saját kultúra magasra növeszthető – és a főként falusi tömegek hátrányos helyzete pedig ezáltal megszüntethető. Ezek az életművek annak bizonyosságát is jelentik, hogy a népi kultúra az európai kultúra szerves alkotója, a népi kultúra nélkül az európai kultúra sánta és bénya. Márton Áron felismerése ugyanaz volt, mint Karácsony Sándoré vagy később Basil Bernsteiné: *a társadalom akkor fejlődik igazságosabb állapot felé, ha maguknak a közösségeknek lehet autonómiájukban élő, saját kultúrájukból felnövő aktivitásuk.*

Márton Áron eszménye a népi alapú polgári, polgárosult társadalom volt. Tehát népi és polgári: a népi sem lehet öncélú, és a polgári sem lehet a néptől idegen. Az Erdélyi Iskolában írt tanulmányaival, és szerkesztőként a szerzők megválasztásával saját értékekre, Karácsony Sándorral párhuzamosan, az erdélyi magyar észjárásra alapozta az erdélyi magyar társadalom polgárosodását. Azzal, hogy európai kultúraként megjelenő népi értékekhez kötötte az egyház evangelizációs küldetését, saját területén megteremtette a nép és az értelmiség által egyaránt jól érthető modern lelkipásztori nyelvet. A nyelv, a nyelvezet nem anyanyelvi kérdés itt, hanem népismeret, ráhangolódás a különböző helyzetű közösségekre, végül is szolidaritás, amit Márton Áron az ellentétes tendenciákkal szemben érvényesített, mert amint 1935-ben írja: „Népünk elmaradottsága megszégyenítő (...) Az öntudatos népi magatartást pedig hazudjuk, ha állítjuk.”⁴⁰

Márton Áron számára a népművelés-nevelés kettőssége jelentett iskolán kívüli népművelést (mert az iskolapadokból kikerült embert a közösség nem engedheti szabadjárára), és jelentett gyermekekre, fiatalokra irányuló iskolai nevelést, oktatást, ami az egyéni érdekű hivatáson túl a közösséget is erősíti.

Az iskolán kívüli népművelés *kiszélesített iskola* volt számára, amit az indokolt, hogy a harmincas évekre felnőtt nemzedék az első világháború idején élte gyermekkorának egy részét, aminek látszik a szociális-mentális hatása. „Panaszkodunk – újabban elég sűrűn –,

40 MÁRTON ÁRON, *Iskola kitárt ajtókkal* = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 83–84.

hogy népünk elmaradott és rossz, hogy – különösen az ifúság – elvesztette az apák tisztas erkölcsi érzékét (...) Gyökértelenül, a vallásos talajból is kiszakadva, romboló eszmék hátán a romlás lejtője felé sodródik. De hát hogyan lenne így? A mostani ifúság nyíló szemekkel a háború véres esztendeiben lépett a világba. Apja kinn verekedett a nagy mérszárszék valamelyik frontján. Az iskola háborús iskola volt, s itthon háborús, megromlott erkölcsök.”⁴¹ Márton Áronnak az volt a célja az iskolán kívüli népművelés, a kiszélesített iskola meghirdetésével, hogy *népét szellemi-erkölcsi önállósághoz segítse*. A két világháború között az volt a célja, hogy népe nemcsak életkorában, hanem szellemében és erkölcsében is felnőve nézzen szembe azokkal az ordas eszmékkel, melyek abban a válságidőben jelentkeztek.

Száma a nemzet nemcsak nyelvében-kultúrájában, hanem erkölcsében is élt, nem választotta el az erkölcsöt a kultúrától. „Leghatékonyabb nemzetalkotó és fenntartó erő a kultúra. A fejlődés kezdetleges fokán még összetartó erő lehetett a közös származás és nyelv, később azonban a népek nemzeti mivoltukat csak kultúrájukkal biztosíthatták.” A kultúra azonban erkölcsi tényező is, mert a társadalomban rejlő igazságtalanságok ott kezdődnek, ahol a társadalmi rétegek, csoportok nem tartoznak össze a kultúra közösségében. Márton Áron számára a nemzet pusztulása ott kezdődik, ahol igénybe veszik a nép munkáját a kultúrák építésénél, de nem részesítik a kultúra tartalmából a népet. „Hogy egykor tömbös, kiterjedt magyar szigetekből szórványok lettek és ma e szórványokat is egyre végzetesebben nyaldossa a környező nép hullámverése, az azért van, mert népünk tömegénél a nyelv és a vér közössége mellől hiányzott a kultúra közössége. Munkáját évszázadokon keresztül igénybe vették a kultúrák építéséhez, de a kultúra tartalmából nem részesítették, áldásait nem vitték el hozzá, magyar mivolta az élet nagy értékeihez közelebb nem hozta. Egy pompázó kultúra közvetlen tövében elhagyottan élt, a kultúra közösségéből kifelejtették. Kevesek büszkélkedtek, hogy milyen művelt nemzet vagyunk, a nemzet nagy részének azonban a büszkeség tartalmáról tudata és a nemzeti elkülönülésre kézzelfogható kü-

41 MÁRTON ÁRON, *A kiszélesített iskola* = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 59–60.

lönösebb oka nem volt.”⁴² Márton Áron számára tehát a kultúra és az erkölcs (szolidaritás, közösségvállalás = erkölcs!) összetartozik, de itt azt is vegyük észre, hogy az egykor tömbös magyar nyelvszigetek eltűnéséért az önfelmentő, más népekre ujjal mutogató, ma is sokszor hangoztatott szlogeneket elhagyva, a történelmi magyar vezető rétegeket teszi felelőssé.

A kultúra emelkedésének, a nép, a nemzet emelkedésének másik pillérje az, ami iskolán belül, a gyermekekkel és ifjakkal történik. Márton Áron az ismeretszerzést nem lebecsülve, kevésnek tartja azt. Az iskolának a nevelés legalább olyan fontos feladata, mint az oktatás, egy katolikus iskolában pedig a nevelésnek azt kell jelentenie, hogy az emberből Isten képmását a lehető legteljesebb mértékben kihozza. Ma is folynak viták arról, hogy mi a dolga az iskolának! Akik a nevelői feladatot száműznék az iskolából, azok fából vaskarikát, valamilyen semlegességet hangsúlyoznak. Márton Áron háromszor sebesült golyótól az első világháború frontjain. Tudta, miről beszél, amikor elégtelen érdemjegyet adott az ismeretek fakírjait képező „semleges” iskoláknak. „Az emberi szenvedélyek és a gépek minapi gigászi küzdelmében (az első világháborúban; V. L.) véres cafatokká szakadoztak mind az élet velejétől, mind a társadalom szerkezetétől szánt elemek. S az irtózatot próbatétel alatt végképp csödbe jutott a nevelés nagyképű iránya is, mely bölcséletében romlatlan emberi természetről, a tudomány látható eredményeitől megkísértve pedig az ember mindenhatóságáról ábrándozott. A pokoli torna idején olyan vad ösztönök ragadták meg az embert (...) az istenné levésről képzelődő földi férget, hogy akarva, nem akarva be kellett látnia: romlatlan emberi természet nincs, s következeképp a tudás megmérhetetlen ereje csak a megnevelt, a yers ösztönöktől megszabadított ember kezébe való lehet. A belátás nyomán világszerte megindult az új irány keresése, és a (...) leszűrt eredményekből lassanként kibontakoztak az új iskola körvonalai. (...) A neveléstudomány új álláspontja szerint az iskola legnagyobb gondja már nem az, hogy a tudás mindenáron való hajszolásával az ismeretek fakírjává nyomorítsa az életre tátogató emberfiókák szomjas lelkét, hanem

42 MÁRTON ÁRON, *Nemzet és kultúra* = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 79–80.

az, hogy az egész embert nevelje.”⁴³ Az új iskola tehát egyszerre tanít (ismereteket közöl, készségeket fejleszt) és nevel (kibontakoztatja Isten képességét), ami egyúttal az iskola áldásainak egyenlőbb eloszlását is feltételezi. Az új iskola akaratot, érzelmeket nevel, igazságosságot, az embertársással érzett szolidaritást fejleszti. Erre van szükség ahhoz, hogy a nép egységes közösség legyen, melyet a diktátorok nem rángatnak madzagon, és ahol a különböző rétegekhez tartozó polgárok életútját nem az határozza meg, hogy hová születtek, hanem szellemi képességeik és akarataik együtt. Erről szól Márton Áron a már idézett beszédében 1939-ben is: „Ha középiskoláink növendékeit a szülők foglalkozása és lakóhelye alapján osztályozzuk, tanulságos megállapításra jutunk. (...) középiskoláinkba nem azok jutnak be elsősorban, akik tehetségesek és arravalók, (...) nem azok, akiknél igény a továbbtanulás, hanem akiknek szülei bírják (...) akiket helyzetük utal be, elég sokszor tehetségükre való tekintet nélkül.”⁴⁴

Márton Áron számára a közösség a szolidaritás helye volt. A közösség megment válsághelyzetben is. 1946-ban püspöki körlevélben fordít gondot a háborús árvákra, a fogságban lévők családjára, oly módon, hogy egymásra bízva népe tagjait. „Legyen különösen gondot az apátlan-anyátlan árvákra, akiket a háború és a barbár emberpusztítás életük éltető napjától, az édes szülőktől fosztott meg. (...) Minden egyházközség vegye számba és gondoskodjék az ellátatlan árvákról. Gondoskodjatok hasonlóképpen a fogságban lévők családjairól. Segítsetek rajtuk élelemmel, ruhával, közös munkával. Akiket Isten megmentett a fogság megpróbáltatásaitól, azok hálából segítségk rossz sorsra jutott társaik családját. (...) Minden utca tartsa nyilván, ismerje és szervezetteren segítse a maga szegényeit.”⁴⁵ A szolidaritás azonban regionális dimenzióban is érvényesül, tehát az egyház számára egyházmegyei közözi is lehet. Erre az 1946-os aszály adott alkalmat: „A rendkívüli szárazság a meglévő bajokat újabb súlyos bajokkal tetézte. (...) Megdöbbenett azokat is, akik úgy élnek és beszélnek, mintha családatlan receptek és elégséges hatalom birtokában volnának minden

43 MÁRTON ÁRON, *Iskola kitárt ajtókkal*, 82–83.

44 MÁRTON ÁRON, *Templom és iskola*, 101.

45 Márton Áron körlevele, Gyulafehérvár, 1946. február 25. = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 153–154.

baj leküzdésére. (...) Felhívásunkra a testvéregyházmegyek, habár maguk is gondokkal küzdenek, szívesen ajánlották fel segítségüket. Hasonló készséggel jelentkeztek azon egyházközségeink, melyeket a szárazság kevésbé sújtott. A keresztény szeretetnek és összetartozásnak ezt a lehetőségét felhasználva az Actio Catholica egyházmegyei szervezete (...) több száz gyermeket helyezett el az inséges falvakból. Az egyházmegyei árvaházakban szintén kétszáz gyermek részesül gondozásban.”⁴⁶ A régiókat is összefogó egyházi szociális munkához, a háború utáni kiengesztelődéshez – és a készülődő új diktatúrával szembeni fellépéshez is – Márton Áron biztosította a szellemi-lelki alapot. „A lelki inséget akarom enyhíteni és titkos vágyaitokat kielégíteni, amikor elhatároztam, hogy a második világháború végét az egész egyházmegyére kiterjedő népmisziókkal teszem emlékeztetéssé.”⁴⁷ Ennek következtében egy esztendeig missziós papok járták Erdélyt, minden egyházközségbe eljutottak. De az egyházközségek plébánosai is feladatot kaptak: „A múlt évben a lelki igényeknek és időszerű követelményeknek megfelelően elrendeltük a felnőttek hitoktatását.”⁴⁸

E fő rész politikáról, ezen belül az első két fejezet társadalompolitikáról szól. Itt hozzá kell tenni, hogy Márton Áron társadalompolitikája nem hatalmi küzdelem volt, hanem az egyház társadalmi tanításából eredően igazságosabb társadalom kialakítására törekedett. Ez számára evangelizáció volt. „A küldetés, amit az Egyház és a pap Krisztustól kapott, nem politikai, nem is gazdasági vagy társadalmi, hanem vallási. Mindazonáltal a pap az evangélium igazságainak a hirdetésével és vállalásával elősegítheti, hogy a világban igazságosabb rend alakuljon ki.”⁴⁹

Mindszenty József szociális érzékenysége két módon mutatkozik meg. Látéleletet nyújt, amely a magyar társadalom lehangoló állapotát

46 Márton Áron körlevele, Kolozsvár, 1946. november 28. = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 184–185.

47 Márton Áron körlevele, Gyulafehérvár, 1945. október 15. = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 135.

48 Márton Áron körlevele, Gyulafehérvár, 1946. február 25. = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 152.

49 Márton Áron beszéde papszentelésén, Gyulafehérvár, 1973. április 29. = Márton Áron írásai és beszédei, II., szerk. Dr. MARTON József, Gyulafehérvár, 1997, 147.

fogalmazza meg. Ugyanakkor Mindszenty József *tevékeny segítő*. Ezek mellett meg kell jegyezni, hogy gondolatgazdagsága meg sem közelíti Prohászkaét vagy Márton Áronét. Hiányzik nála az olyanfajta szervezőerő is, ami Márton Áronnál világi apostolokat egy életre elkötelező hatóerő is volt. *Mindszenty magányos hős*: a szószéken egyedül áll, ha pedig segítőakciót szervez, akkor, úgy tűnik, autokrata vezetőként (e minőségben rendkívül hatékonyan) teszi ezt. Nincs mögötte olyan szellemi tábor, mint ahogy az Erdélyi Iskola köre Kolozsváron Márton Áront még a háború utáni években is segítette, ez pedig Erdély-szerte átformálta a népművelésben, pedagógiában, evangelizációban érintett értelmiséget. *Ne mondjuk erre azt, hogy Márton Áronnak kisebbségi helyzetben könnyű volt!...* Azoknak, akik ezt mondják, én azt válaszolom, hogy *tetszetek volna kipróbálni*. Egyszerűen arról lehet szó, hogy Márton Áron a párbeszéd embereként nem volt autokrata. Prohászka sem, őt is autonóm személyekből álló tábor vette körül, mégpedig az országot behálózó, önállóan gondolkodók hada.

Mindszenty József a magyar társadalom lehangelő állapotát alapvető problémának tartotta, már hercegprímási székfoglaló beszédében kitér rá. „Az a nagyobb baj, amit szerencsétlen fővárosunk tisztiorvosi jelentése, mint tükröt mutat: a nyári vérhasmegbetegedések több mint 50%-a a kisgyermekeknél és öregeknél halálos, ami a rossz táplálkozás következménye. A csecsemőhalálozás, a tüdőbaj-megbetegedés a békeidők kétszerese. Békében átlag 50 000 nemibeteg volt az országban; ez a szám most Budapest nélkül is ötszörösre, 250 000-re emelkedett. Budapestről csak annyit tudunk, hogy 50 000 körül van a nyilvános bűnösökön kívül a titkos bűnöző nők száma. A fele 18 éven aluli és ezek 70-80%-a fertőzött és fertőző.”⁵⁰ Itt most tekintsünk el a nőket diszkriminatív módon érintő fogalmazástól. A hatodik parancsolat természete szerint, ahol van 50 000 „titkos bűnöző nő”, ott legalább ennyi a bűnelkövető férfiak száma is. Itt arra emlékeztessünk inkább, hogy a kinevezett hercegprímás tisztiorvosi jelentésre hivatkozik, a szám bizonyára hiteles, ez pedig a hatodik parancsolat természete miatt legalább 100 000 „titkos bűnözőt”, férfit és nőt jelent, ami

50 Mindszenty József hercegprímás székfoglaló beszéde. Esztergom, 1945. október 7. = MINDSZENTY, *Hirdettem az Igét*, 69.

bizony a kereszténynek *mondott* magyar társadalom lesújtó látletele. Mindszenty tudja, hogy merre mozduljon el: „Az elszakadt partok ellenében a lelkipásztorkodáson van a hangsúly”.⁵¹ Tehát a lelkipásztorkodástól, és nem a „közjogi harcok dandárjától” várható a változás, mert ez utóbbi e beszédnek nem mellékes mondanivalója volt. Tanuljunk Mindszentytől: „*Legyünk most az imádság nemzete!* Ha újból megtanulunk imádkozni, lesz honnét erő és bizalmat méríteni.”⁵²

Már az emigrációban, Máriacellben 1972-ben mondott beszédében a Kádár-rendszer antiszociális jellegére mutat rá: „1956-ban 100 000 lakosból 20 volt öngyilkos. Most azonban, 1971-ben hivatalos statisztika szerint 34,9; (...) Ezzel mi mint állam élén vagyunk az egész világon.”⁵³ Az Egyesült Államokban, 1974-ben a magyar nemzet sokkal pusztítóbb öngyilkossági hajlamát is említi, a Kádár-rendszer életellenességének bizonyítékaként: „Ma, napjainkban, földünkön (értsd: 1956 óta Magyarországon; V. L.) 3 150 000 magzatgyilkosságot követtek el, istentelen tanítók állnak az iskolákban és nevelik az ifjúságot Isten ellen. (...) Szégyen és gyalázat, hogy nálunk annyira elterjedt az öngyilkosság és a válás. Mi más ez, mint a magyar fajnak a tönkretétele, mert üldözik az egyházat.”⁵⁴ Miután előzőleg a követségi magányából semmilyen hatást nem gyakorló levelekben tájékoztatta az amerikai elnököket és a vatikáni bíboros-államtitkárokat a magzatgyilkosságokkal kapcsolatban, 1971 után olyan problémára nyitotta meg Mindszenty a nyugati magyarság szemét, amit Magyarországon az egykori parasztpárti író, Fekete Gyula is cikkek, riportok hosszú sorában írt le már a *hatvanas évektől*, akit ezért újságírónak nevezett, hitvány agit-prop csinovnyikok igyekeztek nevetségessé tenni. De hivatkozhatok Ratkó Józsefre, az állami gondozásban felnőtt, alkohol által megölt költőre, a korszak legtisztábban író költőinek egyikére, aki versben Kádárnak szegezte a kérdést: „*A holtak*

51 Uo.

52 Uo., 70.

53 MINDSZENTY József, *A Mária-tisztelet nemzeti örökségünk. Szentbeszéd, Máriacell, 1972. szeptember 17.* = MINDSZENTY, *Hirdettem az Igét*, 202.

54 MINDSZENTY József, *A Magyarok Nagyasszonya. Szentbeszéd Perth Amboy, New Jersey állam, 1974. május 13.* = MINDSZENTY, *Hirdettem az Igét*, 246.

deresen Nagy Imrét ki üti?” Ugyanitt írja: „Pentaton nép, halálba ereszkedő; / embriói kihalnak” (Törvénytelen halottaim). Ratkó 1979-ben közlése a *Tánc* című versét, melyből íme, három versszak: „Magyarország temetőföld, / posztumusz humusz. / Történelme soha el nem / évülő priusz. (...) Magyarország temetőföld, / toroz és vigad. / Holtjaiból kóstolót küld / szomszédainak. (...) Mégis: hogyha szülni már egy / ringyó sem akad: / hónom alatt költöm ki a / fiacskáimat.” E vers nyomatékaként a szombathelyi *Életünk* című folyóirat ugyanabban a számban interjút közöl vele, ahol Ratkó József elmondja: „1957-től máig rengeteg gyermeket elkapartunk. Egyesek négy millióra teszik a számukat. Hány nagy költő meg tudós meg munkás lehetett volna belőlük? S hány szülő? Volt-e ennyi veszteségünk összesen ostoba háborúinkban, bukott forradalmainkban?”⁵⁵

Az 1956-os magyarországi katolikus egyház sem volt néma az abortusz kérdésével kapcsolatban! A székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltárban Mózes Gergely hívta fel a figyelmem az 1956. szeptember 12-én keltezett püspökkari körlevélre, melynek szerzője nem kizárt, hogy Shvoy Lajos volt. Ez a körlevél három és fél sűrűn gépelt oldalon ír a nemzetet gyilkoló abortuszról, melyet a kommunista rezsim szociális problémák enyhítésére ajánlott: (Az idézetet megelőző szövegrész szerint köszönjük meg...) „...hogyan nem ölték meg minket? Hát ez is lehetséges lett volna? Bizony igen, kedves hívek, mert nagyon sok gyermek nem látja meg élve a napvilágot, mert szülei megölik, mielőtt a világra jöhetett volna. Százvezrek és százvezrek pusztulnak el így, többen, mint a világháborúban elpusztultak és újabban csak szaporodik az ártatlan áldozatok száma” – olvashatjuk többek között a Magyar Püspöki Kar által aláírt körlevélben. E szöveg alatt 1999/1956. számú jelzéssel olvasható Shvoy Lajos utasítása: „Jelen körlevél a kézhezvétel után következő vasárnap minden szentmisén felolvasandó, kivéve a diákmiséket.”⁵⁶ Ezt a nagyon fontos körleve-

55 RATKÓ JÓZSEF, TÁNC; SZIKSZAI KÁROLY, *Beszélgetés Ratkó Józseffel*, *Életünk* 1979/7.

56 A Magyar Püspöki Kar körlevele, Budapest, 1956. szeptember 12., levéltári jelzet nélkül, a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltárból, templomi felolvasásáról az 1999/1956. sz. székesfehérvári püspöki utasítás rendelkezik.

let 1956 szeptemberében legalább a Székesfehérvári egyházmegye, de lehet, hogy az ország összes templomában felolvasták. Az amerikai elnöknek nem küldtek belőle példányt. Minek küldtek volna? Kár, hogy Mindszenty bíboros e kérdésről tizenöt éven keresztül az amerikai követségen fogalmazott meg *hatást ki nem váltó* leveleket, és kár, hogy csak az emigrációban, 1971 után tudott erről a nyilvánossághoz szólni. Ha például – éppen az előző hónap körleveléhez kapcsolódva – 1956. november 3-án beszélt volna erről is a rádióban... Így viszont Mindszenty alternatívái e kérdésben: Shvoy az 1956. őszi püspöki karal, Fekete Gyula és Ratkó József.

Mindszenty bíboros *tevékeny segítő* volt. A háború után az ország nemcsak romokban, de nyomorban is volt. Mindszenty bíboros az ország lakosságának érdekében a *gazdag* Amerikához fordult, közelebből az Egyesült Államokban élő magyarokhoz, akiknek rokoni kapcsolataik voltak Magyarországon, majd pedig az amerikai katolikus segélyszervekhez. A „gazdag” jelző itt kétélű, az amerikai bevándoroltak nem tartoztak a hatalmas ország legjobban szituált rétegeihez, a háború után pedig ott is lehettek nehézségek. Ugyanakkor egy ottani szerényebb egzisztencia innen nézve gazdagságot jelentett. A kommunista propaganda, szociális segítséget jelentő kapcsolataiért, az „amerikai imperializmus” magyarországi kiszolgálójának nevezte Mindszenty bíborost. Ezzel szemben az, hogy előbb az amerikai *magyarokhoz*, majd pedig az amerikai *katolikusokhoz* fordult segítségért, egy magyar és katolikus egyházi vezetőtől természetes kell hogy legyen, megfelel a katolikus társadalmi tanítás későbbi dokumentumainak is. Az 1961-ben megjelent *Mater et Magistra* című, XXIII. János pápa által kiadott enciklika például leírja: „Mivel mindenki számára teljesen világos, hogy egyes népeknek élelmiszer-, elsősorban növényi élelmiszerfőlőslegük van, míg máshol a lakosság nagy tömegei nyomorognak és éheznek, az igazságosság és az emberiség egyaránt megköveteli, hogy a gazdagabb népek segítséget nyújtsanak a szűkölködőknek” (MM. 161.). A *Populorum Progressio* című, 1967-es keltezésű enciklikában pedig VI. Pál pápa írja: „...felelőségek kötelezik elsősorban a gazdagabbakat (...) Az első a két nép közötti, egyenlőtlen segítségnyújtás kötelezettsége, melynek során a gazdagabb népek adnak segítséget a fejlődő országoknak...” (PP. 44.). Mindszenty bíborosnak

a háború utáni, a magyar népet segítő lépései megfelelnek a később megfogalmazott pápai körlevelek szellemének. Az a tény, hogy e körlevelek később lettek megfogalmazva, nem jelenti azt, hogy Mindszenty ilyen irányú lépései ne lettek volna összhangban az egyház életével, mert a szolidaritás az egyház alapítása óta keresztény társadalmi alapérték. Az egyház történetében erre először Szent Pál apostolnak a jeruzsálemi éhezők számára szervezett nemzetközi segélyakciója adott példát (Ap.Csel. 11, 29–30; Róm. 15, 26–28; 1. Kor. 16, 1–4; 2. Kor. 8, 1–15; Gal. 2, 10). Azt hiszem, nem tévedek, ha Szent Pálnak ezt az akcióját a világtörténelem első nemzetközi segélyakciónak tekintem. Mindszenty bíboros – a pápai enciklikák előfutáraként! – ehhez a Szent Pál-i segítő lelkülethez kapcsolódott a háború után, amivel sokakat mentett meg a nyomortól.

Mindszenty József 1945. november 18-án rádiófelhívásban fordult az amerikai magyarsághoz. Ebben többek között közli a világgal: „Hivatalos közegészségügyi megállapítás szerint 40 000 csecsemőt és három éven aluli gyermeket fenyeget angolkórral a vitaminhiány.”⁵⁷ Az Emlékirataim olvasása közben hajlamosak lehetünk átsiklani olyan részletek felett, melyek első látásra nem mutatják, hogy milyen jelentős mondanivalót hordoznak. Az itt idézett mondattal kapcsolatban alapvető fontosságú, hogy rádióban közölte a világgal. A közlés tartalma pedig nem egyszerűen csak közegészségügyi jelentőségű, hanem a nemzet fizikai és mentális állapotát, mint a gazdagabbakat érintő kihívást, megfelelő adatokkal beleégeti a nemzet és a világ lelkiismeretébe. Ez nem patetikus kijelentés. Ha vannak szegény és gazdag országok, és van szolidaritás, akkor ez és a hasonló társadalomkritikai észrevételek kötelezettségeket fogalmaznak meg. Az idézet jelzi Mindszenty bíboros erős szociális érzékenységet, és megfelelő adatokkal alátámasztva a változtatás igényét. Ha 1945-től közjogi és pártpolitikai küzdelmek helyett erre a társadalompolitikai szemléletre helyezte volna primási felelősségének minden súlyát...

Mindszenty József 1945. decemberében Rómában amerikai bíborosokkal találkozott. A beszélgetés során elmondta nekik, hogy

57 MINDSZENTY József, *Emlékirataim*, Szent István Társulat, Budapest, 1989, 88.

milyen nyomorban él az ország, különösen a főváros. Az amerikai bíborosok még ott, Rómában intézkedtek arról, hogy az amerikai segélyszervek támogassák a magyar katolikus karitás munkáját. „Adományukból nyomban négy teherautót vásároltam még Rómában, amelyek országos karitás-tevékenységünk idején a főváros és vidék közti forgalom lebonyolításában nagy áldást jelentettek.”⁵⁸ Mindszenty bíborosnak erről az akciójáról volt már szó azzal kapcsolatban, hogy Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter a szállítókapa-
citás hiányára hivatkozva hogyan nehezítette azt, hogy a nyugati adományok időben rendeltetési helyükre érkezzenek. E fejezet szempontjából Mindszenty bíborosnak az az elgondolása érdemel hangsúlyt, hogy a falu és a város, a vidék és a főváros közötti kapcsolat működtetése volt számára fontos. A megvásárolt négy teherautó, anyagi értékét tekintve, egy ország számára látszólag nem nagy adomány. Azonban eszközeivé lettek a regionális szolidaritásnak, ami vérkeringést jelentett az országban. Mindszenty elgondolása a szociális segítés egyik legfontosabb gondolata. Nem külföldi élelmiszersegélyben gondolkodott – jött az is! –, hanem az eszköz-segéllyel a rászorulókat aktivitásúvá ébresztette saját helyzetük javításában. Az amerikai bíborosok pénzt tettek Mindszenty elé az asztalra. Ebből nem élelmiszert, hanem az élelmiszer termelését és elosztását segítő munkaeszközöket vásárolt, amivel a magyar társadalom csoportjai között életető folyamatokat indított be.

A régiók közötti szolidaritást nemcsak a külföldről érkezett, szociális segítséget szolgáló eszközök elhelyezésével erősítette. Minden külföldi segítség nélkül is kapcsolatot teremtett a rossznál valamivel jobb helyzetben lévő vidék és az infláció idején éhező, romba dőlt, nagyon rossz helyzetben lévő Budapest között. „A nyomor leküzdésére mozgósítottuk a hazai erőforrásokat is. A vidéken a kisgazdák még sok helyütt tudtak élelmet menteni és a dolgozó nép, ahol a háború megengedte, szorgalmasan termelt már 1945 nyarán. Hozzájuk fordultam karácsony előtt, kérve őket, küldjenek csak egy csomagot az éhező Budapestnek’. S kértem a falusi családokat, fogadjanak be télre fővárosi, leromlott szervezetű, éhező gyermekeket. Ez az akciónk 1946 telén a fővárosnak 742,57 kg (nyilvánvaló nyomdahiba, helyesen 74 257 kg;

58 Uo., 91.

V. L.) élelmet hozott és csak Baranya és Somogy vármegyében, ezen a télen 1500 budapesti éhező gyermeket láttak vendégül.”⁵⁹

Mindszenty József nagyon jó szervező, és szociális téren lényeglátó főpap volt. Az itt ismertetett esetek azzal állnak párhuzamban, amit Márton Áron az aszálytól szenvedő Erdélyben végzett. A két főpap az egyház számára közös tanúságot hordoz: az egyház, mely területi elven szerveződik, szegénység, éhínség, katasztrófák idején koordinálni köteles a súlyosan és a kevésbé, vagy nem is érintett területek, igénye illetve segítő kapacitása között.

FÖLDREFORM

Prohászka Ottokár a családi származása alapján nem volt arra „predesztinált”, hogy közel kerüljön ahhoz a népi gondolathoz, ami a magyar irodalomban és politikában a két háború között meghatározó jelentőségűvé lett. Mégis, már 1897-ben, és azután is megfogalmazott ideillő gondolatokat. Prohászka apai ágon morva (apja a Monarchia katonatisztje, majd vámtisztviselője volt), anyai ágon felvidéki, közelebbről nyitrai német volt. Magyarul Losoncon, a negyedik elemiben és az első két gimnáziumi osztályban, az ottani református algimnáziumban tanult meg. Anyanyelve német volt, németül beszéltek ott, hon, polgári-kispolgári gyökerei voltak. Középiskolai éve alatt teljesen azonosult a magyar kultúrával; losonci, nyitrai, kalocsai és esztergomi középiskolai éve alatt sokféle hatás érte, a szolidaritás igen erős igénye és készsége alakult ki benne. Lényeglátása már ekkor kifejlődött, ezt fejlesztette tovább Rómában, ahol hét esztendeig járt egyetemre, és ahol filozófiai, majd teológiai doktorátust szerzett. Annak okát, hogy jóval a magyar népi gondolat jelentkezése előtt odatalált e gondolathoz, abban látom, hogy az evangéliumból élő lényeglátó emberként jól ismerte korát és viszonyait, és fölismerte a kora által felvetett szükségleteket. Túllátott és túllépett azokon a korlátokon, mely korlátokat nem is kellett volna felismernie ahhoz, hogy római doktorátusaival

fényes egyházi karriert fusson be. Sok fényes egyházi karriert mutat a huszadik század, mely karrierrek bőven e korlátokon belül mozogtak. (Egyik ilyen karrier sem jutott el az indexig, és ezt én nem írom a karrieristák javára.)

Prohászka tehát az evangéliumból élő, lényeglátó emberként jól ismerte korát és viszonyait, fölismerte a kora által felvetett szükségleteket. „A kereszténység sokkal tősgyökeresebb és életteljesebb, sem hogy ne volna az élet, a fejlődés s a haladás híve. (...) ha a haladás vezércsillaga alá áll az egyház, akkor főfeladata megismerni a kort és szükségleteit, hiányait és bajait; főfeladata fölismerni az irányt, mely utat nyit a haladásra, fölismerni az eszméket, melyek uralkodnak, (...) Merrefelé tart a világ haladása? (...) gyerünk a néphez.”⁶⁰ Prohászka az evangéliumból élve felismerte, hogy a kiváltságokat élvező, a rendi társadalomhoz kötött egyház olyan társadalmat szolgál, melyben a nép nem számít. Tudta, hogy evangéliumi gondolkodású emberként ezzel ő nem azonosulhat. „A középkori egyház összenőtt a rendi alkotmánnyal s belevette magát sáncaiba; az újkori egyház nőjön bele a demokráciába. Olvadjon föl a népben; forrjon össze, azonosítsa magát a néppel; fektesse bele erejét, szellemét, lelkét a nép érdekeibe; erjessze életképes szervezetté természetfölötti hatalmával a népek tömegét” – az egyház tehát mondjon le kiváltságairól.⁶¹ Szociális problémáinkat, a nép elmaradottságát 1897-ben a műveletlenség, a rossz iskola-rendszer következményének tartja. „Mentsük ki az elszegényedés örvényéből a gazdaságilag elnyomottakat; legyünk bajnokai a magyar népoktatás ügyének; (...) A magyar népoktatás ügyis ázsiai színvonalon áll, de még inkább ott áll az a nézet, hogy a nép addig jó, míg buta, hogy a paraszttal csak addig lehet bírni, míg műveletlen, tudatlan és vad. Ez a maradiság evangéliuma.”⁶² Prohászka népisége tehát evangéliumi alapon áll.

Prohászka 1918-ban – ekkor már két éve túl van azon, hogy fölparcellázta és kiosztotta a székesfehérvári püspökség tési földbirtokát! – megfogalmazta a földosztás elvi alapját is. „A jobb világhoz mi-

60 PROHÁSZKA OTTOKÁR, Az egyház demokráciája = Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Korunk lelke, 36.

61 Uo., 37.

62 Uo., 41.

nél több boldog ember kell. (...) Ne kevesellje senki, ha én azt az új, a mai világrengésből s égszakadásból előálló világot csak olyannak szeretném, melyben minél több embernek lakályos otthona volna, (...) minél több családi otthont a városi lakosságnak, otthont lehetőleg kis kerttel; s minél több családi otthont, minél több házat megfelelő földdel a falusi népnek! Az első felőleli a lakáskérdést, a másik a birtokmegosztást s a telepítést." Majd alább a földosztás elvi-számtani alapja, szükségszerűsége: „A föld nem szaporítható; az adva van, s ember nem adhat ahhoz egy talpalatnyit sem, csak eloszthatja azt.”⁶³ Prohászka a saját földbirtok-politikájában arra is gondolt, hogy a föld ne válhasson a spekuláció eszközévé. Olyan örökbérletben gondolkodott, amit helyben letelepedett személyek élvezhetnek, és szabadon nem értékesíthető.⁶⁴ „A gazdasági politika más célt nem tűzhet maga elé, mint azt, hogy az önálló egzisztenciákat s azok tisztességes jólétét szaporítsa. (...) a munkásoknak is ezt kell akarniok, mégpedig úgy, hogy a tulajdonjog régi s hajlíthatatlan kereteihez ne ragaszkodjanak s ne fészélyezze őket az a gondolat, hogy nem adhatják el örökáron a házukat és kertjüket. Nem az eladási jogtól van nekem házam, kertem s otthonom, hanem attól a ténylegességtől, hogy itt és most s halálomig az enyém, s hogy egészségben s nyugalomban tölthetem benne napjaimat.”⁶⁵

Prohászka a földreform gondolatával meglehetősen egyedül állt kora katolikus egyházában. Amikor „Prohászka a püspöki kar tagjaként az első gyűlések valamelyikén fölvetette az egyházi nagybirtok kérdését és valami megoldást sürgetett, Samassa érsek – hírek szerint – egy cédulát köröztetett a gyülekezetben Prohászka beszéde alatt: Mit akar ez a taknyos?!”⁶⁶ (Samassa József egri érsek, 1904-től bíboros is volt, szellemiségét tekintve olyan főpap, akivel papjai csak térdén állva beszélhettek. A világ nyelvét értő és az egyházat demok-

ratikusnak óhajtó Prohászkanak már 1906-ban megígérte, hogy indexre téteti. Volt is szerepe ebben.) Prohászka földreform-gondolatához hozzátartozik, hogy semmilyen taktikai elem nem volt benne (Mindszenty majd megvilágítja saját taktikai szempontjait), egyedül az igazságosság, a néppel való szolidaritás, a demokratikus egyház és társadalom elősegítése vezérelte. Egyéb szempontoktól nem befolyásoltan, Prohászkat csak az vezérelte, hogy a világ jobb legyen, s ehhez minél több önálló, boldog egzisztencia kell.

Jóval később, 1946-ban hasonlóképpen gondolkodott Belon Gellért is, aki akkor a kalocsai hittudományi főiskola tanára és spirituális volt. A földkérdést ő is szociális, ha úgy tetszik, strukturális kérdésnek tekintette, tehát semmiképpen sem hatalmi kérdésnek. „Ha kell újjáépíteni, akkor mi az, amit újjá kell építeni? A borzalmas háború láthatólag is a legsiralmasabb pusztításokat anyagi kultúránkban és gazdasági életünkben végezte. (Eddigi kiemelések az eredetiben; V. L.) Épp ezért, ezen a ponton mérhetetlen tennivalók tornyosulnak elénk. De túl a háború pusztításain, nagyon meg kellett volna már régen újítanunk a mezőgazdasági életet; sürgetni kellett volna a birtokmegosztást, mert kevesek kezén sok, milliók kezén pedig úgyszólván semmi föld nem volt. Mezőgazdaságunk nagyon távol járt a föld termőképeségének fokozott kihasználásától: a kertgazdálkodás, az állattenyésztés ha sok ponton eredményes is volt, messze elmaradt a nyugattól. (...) Anyagi téren tehát nagyon hiányzott az állandó és szerves újjáépítés.”⁶⁷ Belon Gellért tehát amellet, hogy a földkérdést nem hatalmi-politikai, hanem szociális-strukturális kérdésnek tartotta, állandó és szerves újjáépítést, szerves fejlődést igényelt a társadalom számára, ami a társadalmi viszonyokat nem engedi kimerevíteni. A népi irodalmat jól ismerő Belon Gellért az itt leírtak szerint kert-Magyarországot gondolt el, mint Németh László, vagy a Belonnal majd jó két évtized múlva mély, spirituális kapcsolatba kerülő Kodolányi János is. A paraszti polgárosodás igénye ez, ami megszűnteti a földből, nagy tömegeknél ugyanakkor földtulajdon nélkül élő ember függő helyzetét.

63 PROHÁSZKA Ottokár, *Mi volna a birtokpolitika első feladata?* = *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Iránytű*, 175–177.

64 PROHÁSZKA Ottokár, *Nemzeti demokratikus földbirtok-politika* = *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Iránytű*, 164–169.

65 PROHÁSZKA Ottokár, *Rokkantügy és földreform* = *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái; Iránytű*, 242–243.

66 BELON Gellért, *Prohászka tragédiái*, Vigilia 1974. december, 800.

67 BELON Gellért, *Az iskola az újjáépítés szolgálatában* = *Belon Gellért Emlekkönyv*, Szent István Társulat, Budapest, é. n. (1992), 31.

Prohászka Ottokárt és Belon Gellértet mint egyértelmű példákat idéztem itt. Hogy ők egyértelmű példák, az annyit jelent, hogy *taktikai elem nélkül, kizárólag a szociális kérdést látva*, az agrárnépeség társadalmi mobilitását akarják akkor, amikor földreformot szorgalmaznak. Eme egyértelműség mint tartalmi egyezés miatt Mindszenty bíborosnak a földreformról szóló gondolatai előtt idézzük a két háború közötti népi szociográfia néhány klasszikusát és Barankovics István háború utáni elgondolását, akikhez Prohászka és Belon gondolatai jól illeszkednek.

Belon Gellért kritikáját, ami szerint „kevesek kezén sok, milliók kezén pedig úgyszólván semmi föld nem volt”, Kovács Imre is igazolja. „Ma tehát az a helyzet, hogy az 1000 kat. holdon felüli nagybirtokok, amelyeknek száma 1232, az összes mezőgazdasági üzemek 0,1%-a, a terület 30%-át foglalják el. Egy-egy nagybirtokra átlagosan 3947,1 kat. hold föld jut. Az 5 kat. holdon aluli törpebirtokok száma 1.142.294, az összesnek 71,5%-a, a területe pedig csak 1.748.831 kat. hold, az egésznek 11%-a. Egy-egy törpebirtokosra átlagosan 1,5 kat. hold jut. Birtokmegoszlásunk mérhetetlen szociális aránytalanságára jellemzők ezek a számok. Egyik oldalon 3947,1 kat. hold, a másik oldalon 1,5 kat. hold az egy birtokra eső földterület. (Hol van azután még a nincstelenek óriási tömege?)”⁶⁸ Kovács Imre, aki 1945-ben a Nemzeti Parasztpárt főtitkára lett, 1947-ben pedig következetes diktatúraellenessége miatt emigrációba szorult, kétféle Magyarországot látott a háború előtti agrárpolitikai viták mögött. „A két Magyarország egy új földreform gondolata körül vívta közelharcát, de hiába sorakoztatták fel érveiket ellene vagy mellette; a döntést nem sikerült kicsikarni. A feudális Magyarország szigorúan egyéni érdekek nézőszögéből, a szociális Magyarország egyetemes nemzeti szempontokból kívánt a vitának véget vetni. (...) a szociális Magyarország elvesztette a játszmát; a feudális Magyarország ismét győzött. Ha az elért eredményeket nézzük, a helyzet valóban ez: vereséggel kerültünk ki a küzdelemből. A feudalizmus ügyes taktikával elterelte a figyelmet a földről: bolsizni és zsidózni kezdett.”⁶⁹ A fenti terminológia szerinti szociá-

lis Magyarország nem államszocializmust, hanem az agrár-Magyarország polgárosodását akarta. A feudális Magyarország ezzel szemben kiváltságokhoz ragaszkodott. Kovács Imre utóbbi mondatához pedig azt fűzzük hozzá, hogy a szellemileg kevésbé felkészült, például Kovács Imréékhez semmiképpen sem mérhető különböző ideológusok mindig elkezdtek bolsizni és zsidózni, ha önmagukat igazolni akarták, vagy megfellebbezhetetlenné nyilvánítani. Azonban akik már-már kényszeresen akarják önmagukat igazolni, azoknak feldolgozatlan problémáik vannak azzal kapcsolatban, amivel szemben öngazdálkodási kényszer lép fel bennük. Akik pedig önmagukat törekszenek megfellebbezhetetlenné tenni, azok vagy diktátorok, vagy az ő táskahordozóik. Tehát szellemileg mindenképpen kis kaliberűek.

Kerék Mihály látletele hasonló Kovács Imrééhez. „Az 1930. évi népszámlálás szerint Magyarország 8.688.319 főnyi lakosából 4.499.393 lélek, vagyis 51,8% tartozott a mezőgazdasági foglalkozáshoz. (...) A tíz holdon aluli tömegek (...) a földművelő lakosság háromnegyed részét teszik, nem rendelkeznek kellő vagyoni súllyal, sőt egy részük szinte koldussorban él, szervezetlenül és elhagyottan. Ilyen agrárstruktúrát ma már nem sokat találunk a széles földkerekségen. (...) Tagadhatatlan tehát, hogy mezőgazdasági népességünk elproletárosodott.”⁷⁰ Nyilvánvaló, hogy mezőgazdasági bér munkát, napszámot nemcsak a föld nélküliek, hanem a kisbirtokosok is kénytelenek elvállalni, mert néhány holdból nem lehet családot eltartani. Ez pedig az ország lakosságának nagy hányadát – akár néhány hold tulajdonosaként is – függő helyzetbe szorítja. Ez a függő helyzet jelenti a proletarizálódást, ami a polgárosodásnak, az önállóságnak éppen az ellentéte.

Féja Géza számára a földreform településreformot is jelentett, hogy a földbirtoklás az életet is megújítsa. „Állandóan hangoztatam, hogy az esedékes földbirtokreformnak nemcsak új falvakat kell teremtenie, hanem a falut is újjá kell teremtenie. (...) A modern gazdasági élet óriási szervezettségében a magyar paraszt egyedül, elszigetelve áll a maga kis parcelláján, nem hagyta átfogó gazdasági és társadalmi közösségbe tömörülni. Ezért torzult a magyar parasztság

⁶⁸ Kovács Imre, *A néma forradalom*, Cserépfalvi, 1937, 104.

⁶⁹ Kovács Imre, *A parasztleletforma csödjé*, Bolyai Akadémia, 1940, 53–54.

⁷⁰ KERÉK Mihály, *A magyar földkérdés*, MEFHOSZ, Budapest, 1939, 343–345.

egész életérzése parcellája határai közé, ezért kezdte ki őt az egyke halálos kórja, mert az egyén nem érez maga mögött védő és tápláló közösséget. *Nem elegendő tehát földbirtokreformot csinálni, hanem a parasztságot új közösségbe, beszerző-, termelő-, értékesítő- és hitelszervezetekbe kell tömörítenünk, és népi kultúrpolitikánkat egészen át kell szerveznünk.*⁷¹ Íme, Prohászka Ottokár szövetségzeti gondolatainak megjelenése annál a Féja Gézánál, akit Tamási Áron már a halálos ágyán leírt, földi élete egyik legutolsó mondatában Dózsa György tisztelendő alvezérének nevezett.⁷² Féja Gézát antiklerikális íróként is szokás elkönyvelni. Igen, az volt, hiszen az antiklerikalizmus nem egyházellenesség (egyházellenesek ne merjék antiklerikálisnak nevezni magukat, az antiklerikalizmus éppen az egyházellenesség alól húzza ki a hivatkozási alapot!), mert az antiklerikalizmus a papi uralom, az egyházi kiváltságok ellen hat. De hiszen éppen elég ugyanilyen gondolatot idéztünk Prohászkatól is! Féja Géza antiklerikalizmusa az egyházi nagybirtok ellen irányult.

Barankovics István 1947-ben megírta a Demokrata Néppárt programját. Elkötelezett katolikus keresztényként, a földreformmal kapcsolatos első mondatában leírja, hogy „az állam keressen és találjon módot az egyházak kártalanítására, hogy az egyházak népi intézményei olyan anyagi erőforrás birtokába jussanak, amely létüket és kíváncsát függetlenségüket biztosítja. Ezzel kapcsolatban nyomatékosan kiemeljük, hogy a legtavolabbról sem fordul meg a fejünkben, hogy az újbirtokosok magántulajdonába adott földhöz hozzányúljunk. Aki a nagybirtokrendszer visszaállítására, vagy a magyar földműveseknek a kiosztott föld tulajdonából való kimozdítására törekednék, azzal mint a nép első számú közellenségével nyíltan és határozottan szembeszállnánk! Az a kíváncságunk, hogy a kiosztott földet azonnal telekkönyvezzék az újbirtokosok nevére, s az újbirtokosok kimozdíthatatlanul földjük magántulajdonában maradjanak.”⁷³

71 FÉJA Géza, Alakítsunk-e magyar parasztpártot? Magyarország, 1936. február 11. = Uő., Magyar haláltánc, Szépirodalmi, Budapest, 1984, 275.

72 TAMÁSI Áron, Vadrózsa ága, Szépirodalmi, Budapest, 1967, 143.

73 BARANKOVICS István, Mit akar a Demokrata Néppárt? = Híven önmagunkhoz. Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról, szerk. KOVÁCS K. Zoltán – GYORGYEVICS Miklós, Barankovics Akadémia Alapítvány, h. és é. nélkül.

Barankovics földbirtokpolitikája tehát két pilléren nyugszik. Az egyik a kiosztott földek telekkönyvezése, ami az új önálló gazdák biztonságát jelentené, a másik az egyházak kártalanítása, ami pedig az egyházi intézmények biztonságát szolgálná. 1947-ben vagyunk: a békeszerződés aláírása után a szovjet érdekszféra kommunista pártjai szilárd nyeregbe kerültek. A kollektivizálással az új birtokosok kezéből kikerültek a kiosztott földek (a kollektivizálást már Kádár fejezte be!), az egyházakat pedig nem kártalanították, intézményrendszerét megszüntették.

Mindszenty József a földbirtokreform kérdésében kevésbé egyértelmű, mint Prohászka, Belon, a két háború közötti népi mozgalom és Barankovics. Hogy kevésbé egyértelmű, az nem jelenti azt, hogy akadályozta volna a földreformot.

A püspöki kar 1945-ben – Mindszenty ekkor veszprémi püspök volt, a püspöki konferencia elnöke pedig Grösz József kalocsai érsek – áldását adta a földreformra.⁷⁴ Amikor 1948 májusában katolikus kigazdapárti képviselők tárgyaltak a hercegprímással, akkor Mindszenty is kifejtette, hogy a püspöki kar „áldást pedig nem ad olyanra, amit rosszallanak”.⁷⁵ Mindszenty bíboros már esztergomi érsekként a pápánál is közbenjárt annak érdekében, hogy azok, akik egyházi földből kaptak a földosztás során, ne kerüljenek kánonjogi szankció alá. Mészáros István írja: „Egyházi részről Mindszenty már mint esztergomi érsek véglegesen lezárta az ügyet 1945. december 6-án keltezett s XII. Piusz pápának írt levelével, illetve az arra kapott helybenhagyó válasszal. Az egyházi törvénykönyv 250. can. 3.§-a az egyházi vagyon világiak kezébe kerüléséről szól. Ez történt az egyházi földbirtokok felosztása során is. Ennek kánonjogi feloldására kért a primás felhatalmazást, hogy az egyházi földbirtokból földhöz juttatott újjgazdák semmiféle egyházi jogi hátrányt ne szenvedjenek. A Szentszék a kért

74 A Magyar Püspöki Kar körlevele, 1945. május 24. = MINDSZENTY, Hirdettem az Igét, 62–63.

75 Jegyzőkönyv a római katolikus egyházi vezetőknek és a kigazdapárti politikusoknak az állam és az egyház között megindult tárgyalásokról folytatott megbeszélésekről. 1948. május 19. = SOMORJAI Ádám OSB – ZINNER Tibor, Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008, 410.

felhatalmazást megadta, Mindszenty végrehajtotta.”⁷⁶ A tény, hogy az egyházi földhöz jutottak kánonjogi mentesítését kérte a pápától, azt jelenti, hogy *elismerte az új gazdáknak a földreform során egyházi birtokból szerzett tulajdonjogát.* Ezután arról beszélni, hogy Mindszenty bíboros vissza akarta volna állítani a nagybirtokrendszert, közönséges rágalom, hamis vád. A Kádár-rendszer évtizedekig azzal vádolta Mindszenty Józsefet, hogy az 1956-os rádióbeszédében visszakövetelte az egyházi nagybirtokot. Ez is hamis vád, mert éppen az ellenkezőjét mondta, tehát a rádióbeszédében is *elismerte a földreformot.* „Amint azt a püspöki kar 1945-ben közös pásztorlevélben bejelentette, nem helyezkedünk szembe a történelmi haladás igazolt irányával, sőt az egészséges fejlődést mindenben előmozdítjuk.”⁷⁷ Amikor a hetvenes években én a Szabad Európa Rádió adásában, más ötvenhatos hangfelvételekkel együtt a bíboros beszédét is hallottam, azt a vasfüggönyön túlról érkező rehabilitációként értelmeztem. A Kádár-rendszer cinizmusát mutatja, hogy évtizedeken keresztül a hercegprímás ötvenhatos „bűncselekményeiről” beszélt.

Azt, hogy Mindszenty József az egyházi birtokok felosztásával kapcsolatban nem egyértelműen szociális, nem egyértelműen a társadalmi struktúra átalakítását szorgalmazó szempontokat érvényesít, hanem taktikai megfontolásai vannak, az *Emlékirataimban* árulja el. Már veszprémi püspökként, 1944 tavaszán, a püspökségéhez tartozó szántóterület több mint a felének felosztását tervezte, de a Sztójay-kormány ezt megakadályozta. „Nekem az volt a tervem, hogy az ország szociális helyzetére való tekintettel is a sűrűn lakott és szegény területeken a püspökség 11 000 holdnyi szántóföldjéből parcelláztatok 7000 holdat. A kiosztott föld ellenértékét új plébániák felállítására akartam felhasználni. (...) 1944-ben előre látható volt a háborúvesztés és ennek nyomán a nagybirtokok kiosztása. Ha az egyházi birtok elvész is – gondoltam –, megmaradnak a belőlük létesített plébániák és lelkészségek.”⁷⁸ Mindszenty

76 Mészáros István, *Prímások, pártok, politikusok 1944–1945. Adalékok a Magyar Katolikus Egyház történetéhez*, Szent István Társulat, Budapest, 2005, 164.

77 Mindszenty József hercegprímás rádióbeszéde, 1956. november 3. = *SOMORJAI–ZINNER, I. m.*, 762.

78 MINDSZENTY, *Emlékirataim*, 36.

József veszprémi püspöknek a fenti szempontok szerinti földosztását a Sztójay-kormány a háborús termelési viszonyokra való hivatkozással megakadályozta. Az idézett szöveg közli Mindszenty földosztó szempontját: *ha már egyszer az egyház számára úgyis elvész a nagybirtok, akkor osszuk fel. E szempont nem mérhető Prohászka Ottokár földosztó szempontjához, mely az egyházi nagybirtok elvesztésének veszélye nélkül is, kizárólag a földönfutó nép érdekét tartotta szem előtt.* Ugyanígy gondolkodott 1946-ban Belon Gellért is. Az idézett szöveg szerint – csakis Mindszenty József szavaira támaszkodva – az a következtetés vonható le, hogy *ha 1944-ben nem lett volna előre látható a háborúvesztés és ezzel a földbirtok felosztása, akkor Mindszenty Józsefnek eszébe sem jut, hogy a veszprémi püspökség birtokának nagyobbik felét a nép között felossza.*

Mivel Mindszenty leírt gondolatait olykor körülengi az esetlegesség (akár kétértelműség) gyanúja, nem mellékes, hogy emlékirataiban van még egy szövegrész, amely szerint merőben taktikai szempontokat érvényesített (volna) a földreformban. Mivel két esetben is tanúsítja ezt, biztosan állíthatjuk: elsősorban taktikai, és csak azután szociális szempontjai voltak. Másként (rosszabbul) gondolkodott, mint *Prohászka*, vagy a szintén idézett Belon. Másként (rosszabbul) gondolkodott, mint a magyar népi mozgalom klasszikusai, akik *parasztpárti kötődésük* lévén, a legitimizmustól nagyon messze állva, Mindszenty bíboros *ajakbiggyesztését* érdemelték ki. Nem baj: egy *ajakbiggyesztés is lehet rendjel!* Attól függ, hogy miért kapjuk. A merőben taktikai szempont másik megfogalmazása a következő: „Mindig sajnáltam, hogy nálunk legkésőbb az első világháború alatt nem valósult meg a földreform. (Mellesleg: a Samassa bíboros által letaknyosozott *Prohászka* a maga helyén 1916-ban megvalósította ezt; V. L.) Talán sok minden másképp fordult volna nemzeti életünkben. Így a magyar nagybirtok 1920-ban nem cseh, román és szerb tulajdonba kerül, hanem megmarad a magyar nép kezében.”⁷⁹ E szövegrész tartalmilag ugyanazt hordozza, mint az előző: *ha semmi nem veszélyezteti az ezeréves Magyarország integritását, akkor bizonyára nem merül fel benne a földreform gondolata – azaz hogy van egy különbség is. Míg 1944-ben (látva a jö-*

79 Uo., 57.

vőt) ténylegesen földosztást kezdeményez, addig az első világháború idejéről a hatvanas években, az *Emlékirataim* írása idején visszaokoskodásnak tűnik a megállapítás. Érdekes lenne tudni, hogy mondjuk 1915-ben, pappá szentelésének évében hogyan gondolkodott az egyházi birtokok felosztásáról.

Nagyapám 1922 után, a csehszlovák földreform után bérelt földön kezdte az önálló gazdálkodást. Előtte, feltehetően a középkor óta, a Virth-nemzetség nincstelen zsellérként, uradalmi cselédként, napszámosként élte az életét a Nagyszombat városa körül lévő birtokokon. Az 1820 körül született ükapám, Virth József például kocsis volt, szénát, takarmányt vagy éppen trágyát hordott a szekeren, annyi földje sem volt, amennyire a koporsóját letehették volna. Valamikor a tizenkilencedik század második felében Virth őseim valamiért lejöttek a Csallóközbe, Csenke községbe napszámosnak. Nagyapám az első világháború idejét soproni huszárként a frontokon töltötte, majd olasz fogságból szabadulva, visszament a már csehszlovák uralom alatt lévő Csallóközbe, akkor már Nagylégre, mert dédanyám időközben az itteni „szegényházba” került. (Özvegyasszonyként kiöregedett a cseléd-lakásból.) Nagylégen a Benyovszky grófnak volt 2000 holdja, de mivel az 1922-es csehszlovák földreform csak 500 holdat engedélyezett egy kézben, elvettek tőle 1500 holdat. Erre cseh kolonistákat hoztak, nekik osztották ki az 1500 holdat (a csehszlovák földreform egyértelműen magyarellenos éllel született), fel is építették nekik a „kolóniát” a falun kívül. Benyovszky gróf az 500 holddal nem tudott mit kezdeni, ennyi föld nem tart el intézőt, gazdatisztet, és mivel maga nem értett a gazdálkodáshoz, maradék földjét bérbe adta. 400 holdat, holdanként kis összegért, egyben adott bérbe egy gazdag embernek, 100 holdat, holdanként nagyobb összegért, tehát a szegény embereket jobban terhelve, szétaprózva adott bérbe. Nagyapám ebből bérelt 8 holdat. Hat gyermek eltartására azonban ennyi föld nagyon kevés, így bér munkákat vállalt, fát vágott a Duna doborgazi árterében, fuvarozott, kutakat fúrt és tisztított, más földjén is volt részesarató, művelte a papföldet, tehát az egyházközségi birtokot. Látástól vakulásig dolgozott, így vált önálló gazdálkodóvá. *Mindszenty az előbb idézettek szerint* (utólagos visszaokoskodással, a hatvanas évekbeli véleménye szerint), *azért osztott volna földet, hogy ne kerüljön a csehek kezére. A leírtak szerint*

egyébként nem osztott volna földet. Ha a történelmi Magyarország előre is biztosan láthatóan egyben marad, akkor nincs az 1922-es csehszlovák földreform, 1945-ben nincsenek Beneš-dekrétumok, nem menekülünk a mai Magyarországra – nos, ez esetben, Mindszenty szándéka szerint, a Virth-nemzetség talán ma is Benyovszky gróf napszámosa lenne. Mindszenty bíboros „nemzetpolitikai” érvei elhomályosítják a földosztáshoz szükséges szociális érveket, számára nem elsődleges szempont az, hogy változtasson a társadalom szerkezetén.

PÁRTPOLITIZÁLÁS. VÉLEMÉNYE A POLGÁRI DEMOKRATIKUS POLITIKAI ELLENFELEIRŐL

„Véleménye a polgári demokratikus politikai ellenfeleiről” – áll a fenti cím második mondatában. Tegyük hozzá: ők azonban nem tekintették ellenfelüknek Mindszenty bíborost. Barankovics, Nagy Ferenc, Varga Béla nem Mindszenty bíboros ellen küzdöttek, hanem a többpártrendszerű demokráciáért, a pluralista társadalomért, a diktatúra ellen. Ebből következik, hogy *Mindszentynek a politikai porondon is vannak alternatívái*. Azonban – egyes, hátsó gondolatoktól nem mentes híresztelésekkel szemben – ők nem azok, akik 1989 előtt különböző hőfokon lojálisak voltak a kommunizmushoz. *Politikai porondon azok Mindszenty alternatívái, akik pluralista, demokrata alapról anti-kommunisták, mert a kommunista térhódítás idején a nyugati típusú többpártrendszert szorgalmazták. A kommunista homogenizmusra nem lehet másfajta homogenizmussal válaszolni. Márpedig, akik az ördög térfelén látják mindazokat, akik másként gondolkodnak, mint ők (a polgári demokraták lemarxistázását, vörösre festését ilyen szellemtelen próbálkozásnak tekintem), azok maguk is homogenitást építenek.*

Az *Emlékirataimban* olvashatjuk a koalíciós pártok közül háromnak a lemarxistázását: „Természetesen a három marxista párt, a kommunista, a szociáldemokrata és a parasztpárt a moszkoviták befolyása alatt állt.”⁸⁰ A felsorolt három párt közül a kommunista párt feltét-

80 Uo., 66.

lenül marxista. Nem foglalkoztam a szociáldemokrata párt eszmétörténetével (ez nem dicsekvés részemről, hanem egy hiány beismerése), de a szociáldemokrata párt a húszas évektől, Peyer Károlynak köszönhetően, elfogadta a pluralista társadalmat, Kéthly Anna szintén, és már volt szó arról, hogy Peidl Gyula a kezdetektől elutasította a tanácsköztársaságot, pedig a szociáldemokrácia akkor még kéz a kézben járt a kommunistákkal. *Mindszenty József idejében a szociáldemokrata párt elfogadta a nyugati típusú többpártrendszert.* Aki ezt a szociáldemokrata pártot (akár a gyökereire való hivatkozással lemarxistázva) egybemossa a marxista, osztályharcos, egypártrendszerű diktatúrát erőszakoló kommunista párttal, az vagy nem lát tisztán, vagy pedig a vélt ellenfelet átszínezve, ugyanolyan szellemi-politikai homogenitásra törekszik, mint a kommunisták. Ehhez tegyük hozzá: *a kommunista egypártrendszer szörnyű volt. Ennél már csak az lenne a szörnyűbb, ha mi csinálnánk egypártrendszert. Akár csak úgy, hogy a „pártosodást” (többpártrendszert!) leszólva, a saját véleményünket erőltetnénk.* Mindszenty József lemarxistázza itt a Nemzeti Parasztpártot is. A Nemzeti Parasztpárt – volt már szó erről – az ország lakosságának többségét kitevő parasztság polgárosodását szorgalmazta, ezt szolgálta a földreform, ami tulajdonhoz juttatott milliókat, akik pedig polgárosodást szorgalmaznak, azok nem marxisták, hanem polgári demokraták. A marxisták érdeke a proletarizálódás volt, azért, hogy a kommunisták, mint törpe kisebbség, a többség fejére növe diktatórikus hatalomhoz juthassanak. Már láttuk, hogy a magyar társadalom többsége a mezőgazdaságból élt, e milliók döntő többsége pedig vagy tulajdon nélkül élt (uradalmi cselédek, napszámosok, summások), vagy pedig olyan törpebirtokkal rendelkezett, ami mellett még el kellett adnia a munkaerejét másnak. A magyar mezőgazdasági népesség többsége tehát agrárproletár volt, ami a kommunista pártnak, a törpe kisebbség pártjának kedvezett a túlnyomó többség nyakában ülve. *A Nemzeti Parasztpárt a földosztással, a paraszti polgárosodást szorgalmazva, e helyzetnek akart véget vetni, tehát feltett szándéka volt, hogy a kommunisták lába alól kihúzza a szőnyeget.* Aki pedig a kommunisták által a parasztpártba beültetett személyekre hivatkozva akarja lemarxistázni a parasztpártot, az vegye számításba, hogy ilyen elemeket a kommunisták minden olyan pártba beültettek, melyektől tartot-

tak, melyeket ilyen módon belülről akartak befolyásolni, bomlasztani. (Ha a legitimisták közé nem ültettek be senkit, akkor őket nem tartották ellenfélnek.) De folytassuk a sort: ilyen elemeket a kommunisták minden olyan egyházba, tehát minden történelmi egyházba beültettek... Jól vigyázzunk, mely pártokat marxistázzuk le, például Erdeire, Ortutayra hivatkozva! Nehogy ezzel saját egyházunkra borítsuk a fürdővizet dézsát! Akik az elmúlt évtizedekben, a rendszerváltozás utáni időszakot is beleértve, beültetett kriptokommunisták alapján ítélték meg polgári pártokat, azok a kommunista párt terveit valószínűsítették meg. Hogy butaságból-e, vagy „magasabb szempontból”, azt egyéni mérlegelésekkel tudnánk megválaszolni.

Mindszenty bíboros tehát a négy koalíciós párt közül hármat „lezser eleganciával” lemarxistázott, de az 1945-ös koalíció legnagyobb pártjáról, a Független Kisgazdapárttól sem volt jobb véleménye. „Az egyetlen polgári párt a Kisgazdapárt (...) amelyet az Egyház jobb hiányában támogatott” – írja az 1945-ös választásokon abszolút többséget szerzett pártról.⁸¹ Itt Mindszenty bíboros szembekerül a püspöki kar 1945-ös választási körlevelével, mely azt írja, hogy „nem foglalunk állást egyetlen párt mellett sem”.⁸² Az ellentmondás feloldásánál fontosabbnak tartom feltenni a szónoki kérdést, hogy ha a kisgazdapártot is csak „jobb híján” támogatta, akkor melyik párt lett volna kedves a bíboros szívének? Mert ahhoz kétség nem fér, hogy nem „az Egyház” támogatta jobb híján a kisgazdapártot, hanem a legitimista Mindszenty József. Neki jó lett volna a Pálffy József által vezetett, Mindszenty által kézivezérelt Demokrata Néppárt (lesz még szó erről a problémáról), és bizonyára jó lett volna az egykori legitimista párt is, melynek zalai képviselőjelöltjévé a politikai kalandor Friedrich Istvánt hívta meg.

Az államforma kérdésével kapcsolatban volt már szó arról, hogy Mindszenty szerint „a marxista pártok a királyság intézménye helyett a köztársaság bevezetését követelik”.⁸³ Pedig Mindszenty a kezdetektől, már 1945 őszétől tudta, hogy a kisgazdapárt is a köztársaság bevezetését támogatja. Itt a „jobb híján” támogatott párt már át is csú-

81 Uo., 98.

82 Uo., 99.

83 Uo., 105.

szott a marxista kategóriába – legalábbis, ha igyekszünk logikusan követni Mindszentyt. Igyekszem a racionális okát megtalálni annak, hogy Mindszenty *boldogot-boldogtalant lemarxistáz*. Ennek egyetlen – az ő szemszögéből – racionális oka lehetett: homogén képletnek akarta látni a politikai életet. „A pártoskodás a társadalmat felbontja földművelőkre (átmázolták parasztra), munkásra stb.” – írja az Új Ember 1945. szeptember 23-i számában.⁸⁴ Az ember kezdi érteni, hogy mire gondolt a bíboros, amikor hiányolta az „egyretegu” társadalmat. Olyan homogenitásra gondolhatott, ami az emberi társadalomban soha nem volt, ő azonban ezt eszményítette. A többpártrendszer neki pártoskodás volt.

Amíg az 1945-ös választások idején „jobb hiányában” a kisgazdapártot támogatta, addig az 1947-es választások idején, amikor a kisgazdapártot rendőrhatalóságilag felszámolták, „a püspöki kar az adott helyzetben úgy határozott, hogy a választásokon egyetlen pártot sem támogat”.⁸⁵ A Demokrata Néppárt 1945-ben nem indult a választáson, hogy ne veszélyeztesse a polgári demokratikus oldal egységét.^{86, 87} Így tehát a kereszténydemokrata szavazók akkor a kisgazdapártra szavaztak. A kisgazdapárt rendőrhatalósági felszámolása után pedig nagyon sok kisgazda a Demokrata Néppártra szavazott, amivel elősegítették Barankovicsék győzelmét, mert a kommunisták csak ama bizonyos „kék cédulás” választási csalásokkal tudtak matematikai győzelmet szerezni. Az ország legtámogatottabb pártja a Barankovics István által vezetett Demokrata Néppárt lett. *És ezt nem támogatta Mindszenty* – nem támogatta, mert nem tudta saját tetszése szerint átalakítani a párt vezetését, mert lekezelte Barankovics Istvánt. Tehát

84 MINDSZENTY József, *Amit a viharestendő sürget. Krisztusban és korban megújhdott egyházközsegeket az új időkben*, Új Ember 1945. szeptember 23.

85 MINDSZENTY, *Emlékirataim*, 181.

86 KOVÁCS K. Zoltán, *A Demokrata Néppárt belépése a közéletbe. = Félbe maradt reformkor*, Püski, Budapest, 2006, 192–193.

87 MÉZES Miklós, *Emlékezés egy magyar kereszténydemokrata államférfiúra. Katolikus Magyarok Vasárnapja*, 1984. március 17. és 24. = *Híven önmagunkhoz. Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról*.

személy szerint Mindszenty József volt az, aki nem támogatta a nyugati szellemiségű kereszténydemokrata pártot, ámbár ő emlékirataiban a püspöki karról ír. Ezzel szemben a Barankovics-párti képviselő, Kovács K. Zoltán arról tudósít, hogy püspökök sora támogatta Barankovicsot, elutasító csak Mindszenty és Pétery József volt. „A Néppárt az ország 16 választókerülete közül 14-ben állította fel jelöltjei listáját. Két helyen, a Jász–Nagykun–Szolnok megyei és az Esztergom–Komárom–Fejér megyei választókerületben nem indult. Ez utóbbi Mindszenty bíboros hercegprímás és Shvoy Lajos fehérvári püspök egyházmegyéjéhez tartozott. *Shvoy püspök* (Mindszentyvel ellentétben; V. L.) azonban kérte, hogy a párt az ő egyházmegyéje területére eső választási körzetben állítson jelölteket. Ugyancsak jóindulatú álláspontra helyezkedett a Néppárttal szemben Dudás Miklós görög katolikus püspök, Dr. Czapik Gyula egri érsek és Dr. Madarász István, a kassai csonka egyházmegye püspöke, továbbá a ferences, a jezsuita és a Domonkos-rend főnöksége is. A püspökök közül (Mindszenty bíboros mellett; V. L.) egyedül Dr. Pétery József váci püspök volt tartózkodó a Néppárttal szemben. Ezek után Barankovics István kihallgatást kért Mindszenty hercegprímástól (...) mivel a Néppárt indulási szándéka a legtöbb egyházi tényező jóindulatával találkozott. Mindszenty kiterő választ adott, és így a felmerült nézeteltérések közvetlen tisztázására nem adatott lehetőség.”⁸⁸

Mindszenty József számára azért volt ellenszenves a Demokrata Néppárt, mert nem tudta lemondadni főtitkári tisztségéről Barankovics Istvánt, és nem alakították át az ő tetszése szerint a párt vezetését. Mindszenty „tarvágást” akart a párt vezetőségében, de egy demokratikus párt nem hagyhatja, hogy antidemokratikus módon, ráadásul külső személy (egyházi vezető!) beleavatkozzék a párt életébe. E beavatkozásnak a történetét Kovács K. Zoltán a következőképpen írja le:

„Köztudomású volt, hogy a Magyar Püspöki Kar több tagja rokonszenvezett a Demokrata Néppárttal, Mindszenty József bíboros hercegprímásnak azonban fenntartásai voltak a Néppárt vezetőivel szemben. A pártvezetőség tehát különösen fontosnak tartotta a hely-

88 KOVÁCS K. Zoltán, *A Demokrata Néppárt programja és választási sikere 1947-ben*, Katolikus Szemle 1988/2., 144.

zet mielőbbi tisztázását. Ezért tárgyalásokat kezdett a primás politikai megbízottjával, P. Badalik Bertalannal, a Domonkos-rend volt tartományfőnökével. (...) P. Badalik nagy jóindulattal és bölcsességgel vezette a megbeszéléseket, amelyek végül is megegyezés nélkül fejeződtek be. A Néppárt vezetői nem támogatást kértek Mindszenty-től, csupán jóindulatú toleranciát. (...) A hosszadalmas tárgyalások azzal értek véget, hogy néhány nappal a Nemzetgyűlés feloszlata és a választások kiírása előtt P. Badalik *mint a primás megbízottja* közölte a Néppárt vezetőivel, hogy a katolikus hierarchia támogatja és tolerálja a Néppártot, ha a vezetői aláírnak egy 6 pontból álló nyilatkozatot.

A feltételek röviden ezek voltak: 1./ a DNP programja legyen alap a 'véglegesen megállapítandó' programhoz (feltehetően a bíboros elképzeléseihez; V. L.); 2./ *Barankovics István mondjon le a főtitkári tisztségről*; 3./ a Hazánk (Barankovics István által 1945-ben alapított politikai hetilap; V. L.) szerkesztőbizottságát a hercegprimás nevezze ki; 4./ a DNP vezetőségének tagjait 40%-ban Barankovics, 60%-ban pedig Mindszenty jelöltjei közül kell választani (ezt neveztem az imént tarvágnak!); 5./ A Néppárt a politikai, és egyáltalában a világnézetet csak távolról is érintő kérdésekben a *püspöki kar* (vagyis Mindszenty; V. L.) irányítását követi; 6./ a DNP tanácsadóját Mindszenty nevezze ki.”⁸⁹

A demokráciáról szóló fejezetben volt szó arról, hogy Mindszenty Józsefnek ambivalens érzései voltak a demokráciát illetően. Ezt a hat feltételt olvasva az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy ahol Mindszenty József kedvezően nyilatkozik a demokrácia intézményéről, ott jó tanácsadókra hallgatott – mert úgy tűnik, hogy tanácsadókra volt szüksége, akiknek egyike ezt, a másika pedig azt mondta. E hat feltétel egyértelművé teszi, hogy *Mindszenty József számára idegen volt a demokrácia, tán fogalma sem volt annak mibenlétéről*. Mi másnak tekintsem azt a feltételt, hogy egy párt vezetőségi tagjainak 60%-át Mindszenty bíboros jelöltjei közül kell választani. Ha kell, akkor hol van ott választás? És egyáltalán: hogy juthat eszébe egy egyházi vezetőnek a huszadik század közepén, hogy egy párt vezetőségének összetételét illetően elvárásokat fogalmaz meg az adott párt

számára. A szóban forgó párt pedig politikai kérdésekben a püspöki kar (?; helyesebben Mindszenty) irányítását követi. *Mindszentynek fogalma sem volt a demokrácia intézményéről*, azonkívül pedig tudjuk, hogy a püspökök többsége (lényegében Mindszentyt és Péteryt kivéve) feltételek nélkül támogatta a Demokrata Néppártot. Shvoy Lajos egyenesen kérte, hogy noha egyházmegyéje jelentős átfedésben van azzal a választókerülettel, melybe az esztergomi érsekség területe is jórészt belesik, mégis az ő egyházmegyéje területén állítsanak jelöltet. A DNP és a hercegprimás közötti megállapodás a Mindszenty által felállított teljesíthetetlen feltételek miatt nem jött létre, mert amit Mindszenty akart, azt a Néppárt vezetőségének egyetlen tagja sem volt hajlandó aláírni. Ennek oka pedig az, hogy amit Mindszenty kívánt, az „összeférhetetlen a Néppártnak a keresztény politika szabadságáról alkotott fogalmával, másrészt a képviselők személyes felelősségének és függetlenségének alapelvével, és emellett szinte klasszikus megfogalmazását jelenti annak, amit a keresztény politika ellenfelei klerikalizmusnak neveznek”.⁹⁰

A tárgyaláson, mely a demokraták számára teljesíthetetlen követelések miatt eredménytelen volt, Badalik Bertalan korábbi Domonkos-rendi tartományfőnök, a későbbi veszprémi püspök mint a primás politikai megbízottja volt a néppártiak tárgyalópartnere. Hangsúlyozzuk ki, amit ő róla itt Kovács K. Zoltán leírt: „nagy jóindulattal és bölcsességgel vezette a megbeszéléseket”. Ezen a tárgyaláson részt vett Keresztes Sándor, akit rövidesen, 1947. augusztus 31-én nemzetgyűlési képviselővé választottak. A nyolcvanas években Keresztes Sándortól hallottam a hercegprimás és a Demokrata Néppárt közötti konfliktusról, beszélt erről a tárgyalásról is, és Badalik Bertalanról ő is a legnagyobb elismeréssel szólt. Kovács K. Zoltán és Keresztes Sándor egyöntetű véleménye számomra garancia. Hogy a tárgyalások övele, a rugalmas pappal mégsem vezettek eredményre, az azt a kérdést veti fel, hogy *Mindszenty vajon mennyi mozgásteret adott munkatársainak olyan beosztásokban, melyekhez pedig nélkülözhetetlen az önállóság, az autonómia* – mely tulajdonságok nagyon is jellemzői voltak Badalik Bertalannak.

89 Uo., 142.

90 Uo., 143.

Mindszenty bíboros politikai nézetei, és főleg módszerei a korabeli magyar belpolitikában, pártpolitikában is anakronisztikusak voltak. Azonban nem elégedett meg azzal, hogy a belföldi politikai tényezőket megpróbálja saját képére és hasonlatosságára formálni. A budapesti amerikai követen keresztül az angolszász hatalmakat is megpróbálta az abszolút többséget szerzett, így a magyar nép túlnyomó többségének támogatását élvező kigazdapárt és a párt által adott miniszterelnök, Nagy Ferenc ellen fordítani. „A választás általában szabadnak látszik. Nagy hibája azonban a választásnak, hogy csak hat pártot engedtek indulni. Az ország igazi demokratikus többségét jelentő közvéleménye kénytelen volt kedve ellenére, az engedélyezett pártokra, főként a Kigazdapártra szavazni.”⁹¹ Ezt Mindszenty József 1946. december 6-án írja a budapesti amerikai követnek, egy évvel azután, hogy a kigazdapárt abszolút többséggel két vállra fektette a kommunista pártot, bebizonyítva azt, hogy a magyar nép nem kér a kommunizmusból. Az 1945-ös nemzetgyűlési választás biztosította a magyar polgári demokrácia legitimitását – ezt áztatja a bíboros az angolszászoknál. Mindszenty a nép nevében beszél, a nép feje felett, a nép megkérdése nélkül. Mi másra szavazott volna akkor a nép, ha nem a polgári demokráciára? Azért kilincselte e levélben az amerikai követnél, hogy indulhasson egy legitimista párt? Ki lett volna Mindszenty miniszterelnök-jelöltje? Friedrich?

Azonban e levélnek van hajmeresztőbb állítása is. A legitim magyar miniszterelnökről írja az Egyesült Államok budapesti követének: „Nagy Ferenc tanulatlan földműves, tudományok nélkül.”⁹²

Itt szögezzük le a csöppet sem szégyellni való tény: Nagy Ferenc hat elemít végzett. Az iskolázottság és a bölcsesség azonban két különböző dolog, melyek sokszor messziről elkerülik egymást. (Elég sok diplomás bunkót láttam!) Nagy Ferenc bölcs ember volt, nem iskolázott. „Nagy Ferenc tanulatlan földműves” – ha ezt egy önhitt szalonkeresztény, vagy bármilyen vallási és társadalmi sznob mondaná, azon nem lepődnék meg, az ilyenektől sokszor hallottam hasonlót. De Mindszenty bíboros alapvetően rendes plebejus – volna. Egy plebejushoz

⁹¹ Mindszenty József hercegprímás levele a budapesti amerikai követhöz, 1946. december 6. = SOMORJAI-ZINNER, I. m., 343.

⁹² Uo., 344.

azonban nem illik a felfuvalkodottság, „Tudományok nélküli” – na akkor hasonlítgassunk. Milyen tudományokkal bír Mindszenty bíboros – akit az érsek-előd, Serédi bíboros többek között félműveltség miatt nem akart püspöki székből látni – mondjuk Prohászka önének képest? Nem az a probléma, hogy semmilyen, Prohászka önének nagyon magas mérce. De Mindszentynek papnövendék korában a püspöke felajánlotta, és Mindszenty elutasította a bécsi tanulmányok lehetőségét. Lehet, hogy itt van Mindszenty problémájának a nyitja? Elutasította a tágabb látókör lehetőségét. Így pedig bármelyik nyílt szellemű, hat elemít végzett bölcs parasztember mögé került. Ne szóljuk le a vidéki hittudományi főiskolák jelentőségét! Shvoy Lajos és Márton Áron is vidéki hittudományi főiskolát végeztek, Mindszenty bíborost pedig nem lehet velük egy lapon emlegetni. De aki eleve elutasítja a több tanulás lehetőségét, annak a látókörével és igényességével lehetnek problémái.

A rendszerváltozást követő, most már több mint két évtized történetéből ismerős jelenség, hogy polgári kormányzás idején (mint ahogy Nagy Ferenc kormánya is polgári volt), egyes magyar állampolgárok külföldi fórumokhoz sietnek a polgári kormány miniszterelnökét áztatni. Mit is szoktunk mondani ezekre az emberekre? Nem szeretjük azt sem, ha kettős mércével mérnek bennünket. Nekünk őrizkednünk kell a kettős mércétől – Mindszenty bíborost e minden bölcsességet nélkülöző levele alapján nem tarthatjuk külön embernek azoknál, akik ma áztatnak miniszterelnököt, az azonos mérce alapján ugyanaz a jelző jár neki is.

Nagy Ferenc egyébként, bölcs és okos emberként, az emigráns évtizedei alatt amerikai elnökök tanácsadója volt. Amerikában a hat elemijével egyetemeken tartott előadásokat. „Országszerte tartott egyetemi előadásai során az amerikai ifúságot világosította fel arról, hogy a kommunizmus valójában a reakciót jelenti, és az emberi jogok ellensége.” Az amerikai egyetemek megválogatják, hogy kit engednek katedrára. Püspöki Nagy Pétertől, a pozsonyi történészről hallottam, hogy amerikai magyarok meghívták egyszer magukhoz. Meghívták egyetemek is, hogy a morva birodalom körüli kérdésekről beszéljen. Az első előadásán egy diák sem volt jelen, csak professzorok. Miután előttük előadást tartott, mehetett bármelyik egyetemre. Biztos, hogy

ezen a szűrőn a hat elemít végzett, emigráns magyar miniszterelnök is átment. Tevékenységét nemsokára a világpolitikára is kiterjesztette, 1955-ben nagy szerepe volt abban, hogy a harmadik világ országai a szovjetektől való függést elutasítva, ettől kezdve mint *el nem kötelezettek* álltak egymás mellé. Egykori politikustársa, Csicsery-Rónay István ír erről:

„Alapvető meggyőződése volt, hogy a Nyugat és a szovjet világ mellett egyre nagyobb jelentőségre szert tevő harmadik világ azzal, hogy melyik fél mellé áll, eldöntheti a szabadságért folyó világküzdelmet. Nagy volt a veszély, hogy a Szovjetunió a gyarmatosítás elleni küzdelmet saját befolyásának erősítésére használja majd fel. Nagy Ferenc először Indiában és Japánban járt előadókörutakon, tárgyalt az ország vezetőivel és beszélt tömeggyűléseken. Baráti kapcsolatokat létesített Nehruval is, miután tanácsával sikerült megakadályozni, hogy India egyik államában kommunisták nyerjenek meg egy választást. Tajvanban a kínai függetlenségi ünnepen háromszázezres tömeg előtt Csang Kaj-sek után ő volt a főszónok. Később fontos szerepet játszott az amerikai-kínai közeledés elősegítésében is. Legfontosabb vállalkozásának azonban az 1955-ös (jávai), Bandungban tartott konferenciának, a tömbön kívüli országok első nagy tanácskozásának döntő befolyásolósa bizonyult. (...)

Az amerikaiakat valóságos pánik szállta meg. (...) Ekkor lépett színre Nagy Ferenc. A külügyminisztériumban egy konferencia összehívását kérte. Felajánlotta, hogy egyedül (hisz az amerikai kormánytámogatás hiteltelenné tette volna a vállalkozását) megfordítja a konferencia irányát, megfelelő felvilágosítással és személyes fellépésével a résztvevő kormányok meggyőzésére.

(...) Kifejtette, hogy a bandungi konferencia a világtörténelem legnagyobb nemzetközi találkozója lesz. Ezen a két kommunista vezető, Csou En-laj és Ho Si Minh mindent el fog követni egy Nyugat-ellenes hangulat kialakítására. Ez azért lesz könnyű, mert minden résztvevő egységes a kolonializmus elítélésében. El kell tehát érni, hogy ne csak az amúgy is letűnőben lévő nyugati kolonializmust bélyegezzék meg, hanem ítéljék el az új, szovjet kolonializmust is. A külügyminisztérium ugyan némi kétellyel, de elfogadta Nagy Ferenc ajánlatát. A volt miniszterelnök tehát egyedül, a Nemzetközi Parasztunió alelnö-

keként elindult történelmi útjára. Nagy Ferenc egész útja alatt kormány-szinten folytatta tárgyalásait, legtöbbször az illető ország kormányfőjével, államfőjével vagy külügyminiszterével. Mindenütt sajtókonferenciákat tartott, és a vezető lapok közölték előadásainak szövegét. Ilyenkor jelen voltak a nemzetközi sajtó képviselői is.

(...) elküldte Sir John Kotelawala (ceyloni) miniszterelnöknek azt a brosúrát a szovjet kolonializmusról, amelyet még elutazása előtt készített el. (Csicsery-Rónay Istvánnal és Hőgye Mihállyal közösen; V. L.) (...) Nagy Ferenc egyik fő érve az volt, hogy a szovjet kolonializmus a történelem legnagyobb arányú fegyverkezését indította meg, ami hatalmas gazdasági forrásokat vont el a harmadik világtól. (...) Övta a konferencia résztvevőit egy Nyugat-ellenes hangulat kialakításától, ami ezt a felemelkedést komolyan veszélyeztetné.

Bandungba nem ment Nagy Ferenc (Karacsiban tartózkodott ezalatt; V. L.), de a pakisztáni nagykövet útján mindenről azonnal értesült. (...) Irán részéről utalás történt a Szovjetunió új kolonializmusára. Irak támogatta az iráni álláspontot. Ekkor dobta az ülés-terembe Kotelawala ceyloni miniszterelnök a bombáját (a Nagy Ferenc-től kapott instrukciókat; V. L.), amely az összes jelenlévőt hatalmas meglepetésként érte.

(...) (Kotelawala:) 'A gyarmatosításnak több formája van. Az első, a legnyilvánvalóbb, a nyugati kolonializmus. De van más megjelenési formája is. Gondoljunk például a közép- és kelet-európai csatlósállamokra kommunista uralom alatt: Magyarországra, Romániára, Bulgáriára, Albániára, Csehszlovákiára, Lettországra, Litvániára, Észtországra, Lengyelországra. Ezek vajon nem éppen olyan kolóniák, mint bármely ázsiai vagy afrikai gyarmati terület? És ha mi egységesek vagyunk a kolonializmus elutasításában, nem kötelességünk-e nyíltan kifejezni elutasításunkat a szovjet kolonializmussal szemben éppúgy, mint a nyugati imperializmussal szemben?' (...)

A világsajtó osztozott a delegátusok meglepetésében. Az egyik lap szerint a vita azzal fenyegetett, hogy felbomlasztja és holtpontra juttatja az egész összejövetelt. Nehrunak (aki Nagy Ferenczel jó ismeretségben volt; V. L.) végül is sikerült lecsillapítania a kedélyeket, de a véghatározat – ahelyett hogy a nyugatiakat említené – mindenfajta kolonializmust elítélt. (...)

Nagy Ferenc ötlete, a szovjet kolonializmus paradoxonjának a világpolitikai eszmetárba való sorolása, zseniális meglátásnak bizonyult. A bandungi győzelem nyomán az ottani hatalmak – a tömbön kívüli országok – nem kerültek a Szovjetunió vagy a kommunista Kína futószalagjára. S talán abban a hatalmas prosperitásban, ami a szabad Ázsiát ma jellemzi, szerepet játszott az is, hogy a 29 állam nem fordult szembe a Nyugattal.”⁹³

Íme, a „tanulatlan földműves, tudományok nélküli ember”, akit Mindszenty az amerikai követ útján az angolszász hatalmak előtt akart lejártni. A „tanulatlan földműves” (ezt a primitív, ámbár levélben finomkodó úri sznobok körében verbálisan úgy mondják: buta paraszt), aki az amerikai külügyminisztérium támogatásával, ázsiai hatalmakra gyakorolt személyes befolyásával megváltoztatta a világpolitikai erőviszonyokat. (Ha akkor az egész harmadik világ szovjet befolyás alá kerül...!) Mindszenty pedig, aki nagy tudományú, tanult ember szerepében tetszelgett, '56-ban az amerikai követségre vonulva, tizenöt esztendőn keresztül írta a *semmilyen hatást ki nem fejtő*, tartalmaz sokszor furcsa leveleit amerikai elnököknek, amerikai külügyminisztereknek, pápáknak és vatikáni bíboros-államtitkároknak. Akkor most ki a tanulatlan, tudományok nélküli? Vagy inkább: kettejük közül ki rendelkezik a bölcsesség, a tudás adományával (1 Kor. 12, 8)?

Amit Mindszenty bíboros Nagy Ferenc miniszterelnökről, a kizsorítás szándékával, egy idegen hatalom diplomatája számára 1946-ban leír, az a magyar nemzet kettéhasadt állapotának bizonyítéka. Ez a kettéhasadt állapot nem új betegség, a Mindszenty által ajnározott Habsburgok okozták a Mohácsot követő évszázadokban, a nép nyakára ültetett, *lekezelő hatalomgyakorlók* által. Lekezelő hatalomgyakorlók, mert *nyugati szellemként tetszelegtek*, észre sem vették, hogy bennszülöttként ugyan, de idegen hatalom szolgálatában csak szellemtelenek lehetnek. Közben leültették a fejét annak, aki önáluk is nyugatabbra látott. Nem mindegy persze, hogy *innen* hogyan látni Párizst. Aki csak Bécset látja, azon túl és *innen* semmit, az mindenképpen szellemtelen. Aki csak Párizst látja, az egy ellenszenves sznob.

93 CSICSERY-RÓNAY István, Nagy Ferenc kormányfő missziója. A volt miniszterelnöknek minden adottsága megvolt, hogy emigráns politikusként szerepet játszasson a világpolitikában, Magyar Nemzet 2004. október 8.

Illyés úgy ismerte kifogástalanul Párizst, hogy tisztán látta a magyar népet is. „Szerintem azt hívják provincializmusnak, ha valaki Bugacon úgy viselkedik, mintha Párizs közepén élne.”⁹⁴ Németh László ugyanezt a hasadt állapotot a következőképpen írja le: „A Habsburg-monarchia ránk zúdult építménye alól a magyarság még mindig nem tudott kivergődni. (...) *le az idegenvezetőkkel!* A magyar nép betegsége, hogy nincs belőle nőtt vezető osztálya.”⁹⁵ Mindszenty és Nagy Ferenc összehasonlítása után bizonyára nem kétséges: ha a bolsevizmus nem löki föl a magyar demokrácia intézményét, akkor vajon melyikük lehetett volna a magyar népből kinőtt vezető osztály megszemélyesítője. Szerintem nem kétséges, hogy – sok más példa is van – kettőjük közül Nagy Ferenc. Mindszenty bíboros 1946-ban, az amerikai követet választva ki levelezőpartneréül, megpróbált diplomatizálni. Egy bekezdéssel lejjebb Németh Lászlónak (Mindszenty személyéről 1940-ben talán nem is tudva, de ideillően) ez a véleménye: „A diplomácia – szellemi téren – azoknak az erénye, akiknek nincsen igazuk.”⁹⁶

Miután Mindszenty József 1956. november 4-én bevonult az amerikai követségre, hosszas, másfél évtizedig tartó levelezésbe kezdett. Levelei meglehetősen terjedelmesek, sok témát ölelnek fel. Nem marad el belőlük a Nyugaton élő, antikommunista emigránsok szapulása sem, bizonyára azért, mert az illetők nem voltak legitimisták. A sorból nem marad ki Nagy Ferenc sem. Volt már szó arról, hogy Mindszenty szerint „az 1945-ös év (a kommunistákat a választásokon asztalról lesöprő esztendő!; V. L.) nem fogadható el a törvényes fejlődés alapjaként”, mert szerinte „a magyar alkotmányosság fonala 1944 márciusában szakadt meg”.⁹⁷ Ezt Mindszenty azzal a problémájával kapcsolatban írja 1958-ban, hogy „Kéthly, Király (Béla, az 1956-os forradalom idején a Nemzetőrség főparancsnoka; V. L.) és Nagy Ferenc a Nemzeti Bizottság tagjaiként megegyeztek, hogy amennyiben változások következnek be Magyarországon, 1945-öt fogadják

94 ILLYÉS Gyula, *Hajszálgyökök*, Szépirodalmi, Budapest, 1971, 532.

95 NÉMETH László, *Magyarok, kibékülni!* = Uő., *Sorskérdések*, Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 1989, 613–614.

96 Uo., 614.

97 Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez 1956–1971, szerk. SOMORJAI Ádám OSB, METEM, Budapest, 2011., 54.

el olyan 'normális' évnek, amikor még törvényesség és rendezettség uralkodott". Mindszenty ezzel kapcsolatban írja le, hogy „amennyiben 1945-öt fogadják el annak, az 1956-os szabadságharc kegyetlen, brutális letörése, az azt követő deportálások és sorozatos kivégzések szintén legálisak”.⁹⁸ Ennek alapján vontuk le korábban azt a következtetést, hogy a fentiek logikus következményeként, Mindszenty szerint a szabadságharc a királyság intézményét akarta helyreállítani, és a forradalom leverése ezek szerint az 1945-ös változás (a kommunistákat két vállra fektető novemberi nemzetgyűlési választás!) következménye.

Mindszenty az emigráns magyar politikusok módszerolásának szándékával folytatja a levelet: „Tulajdonképpen nem várhatunk mást ezektől az emberektől. Kéthly marxista, Király karrierista és kommunista, Nagy Ferenc pedig miniszterelnökként kollaboráns, a bolsevizmus és Rákosi támogatója.”⁹⁹ Kéthly tehát „marxista” – és mint ilyen a többpártrendszerű demokrácia híve. (Mindszenty, aki egy legitimista egypártrendszert fogadott volna el, vajon sejtett-e valamit az ellentmondásból?) Kéthly Annát a kommunisták évekig börtönben tartották, a Nagy Imre-kormány minisztereként külföldön volt a szovjet intervenció idején, így került emigrációba. Király Béla pedig a kommunista bélyeget kapja (mintha az más lenne, mint a marxizmus) – egyébként a Horthy-hadsereg azon tisztjei közé tartozik, akik 1945 után is folytatták katonai pályájukat, mint például Maléter Pál is. A kommunista hadbíróóság 1952-ben halálra, majd életfogytiglanra ítélte, a börtönből közvetlenül a forradalom előtt, 1956 szeptemberében szabadult. '56-ban a Nemzetőrség főparancsnoka, a november 4-i szovjet intervenció idején nem választotta azonnal az emigrációt, hanem körülbelül 2000 fegyveres felkelővel a Szabadság-hegyre vonult, tovább szervezte az ellenállást, majd a helyzetet Budapesten reménytelennek látva, a 2000 felkelővel kitört a fővárosból. Eközben a Pilisben szovjetek támadták meg őket, de a Nyugat felé tartó felkelők a fegyveres összecsapásban legyőzték a támadó szovjet alakulatot. Király Béla később Amerikában történészdiplomát szerzett és

98 Uo.

99 Uo., 55.

egyetemen tanított. (Amikor 1989 nyarán a Krisztina körúti munkahelyemen a Magyarorsággutató Csoporttól értesítettek, hogy Király Béla hazajött és fél órán belül előadást tart az Országos Széchényi Könyvtárban, futólépésben érkeztem meg a budai Várban lévő királyi palotába.) Nagy Ferenc pedig Mindszenty értékelésében kollaboráns, aki a bolsevizmus támogatója. Ezért kellett menekülnie olyan áron, hogy a kiskorú fiát túszként tartották vissza addig, amíg a svájci hivatalos látogatáson lévő Nagy Ferenc alá nem írja a miniszterelnökségről való lemondását. Bizonyára kommunista kollaboránsként vonta ki 1955-ben az el nem kötelezett országokat a kommunista befolyás alól. Egyébként amikor ezt a levelét Eisenhower elnökhöz írta Mindszenty, akkor Kéthly, Király és Nagy már évek óta az Egyesült Államokban politikai emigránsként éltek, ahol elnökök hallgatták meg tanácsaikat. *Úgy tűnik, hogy Mindszenty bíborosból hiányzott a reális helyzetfelmérés és a reális önértékelés képessége.*

BEFOLYÁSOLNI AKARJA AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK POLITIKÁJÁT

Erről a problémáról más fejezetben volt már szó, mint például a magyar–lengyel közös határ kialakítására tett – finom kifejezéssel – kontrollvesztett javaslat. E háborút kockáztató javaslatban is befolyást akart gyakorolni az amerikai, a nyugati politikára. Lesz még szó ide illő problémáról a következő fejezetben is, mert szerintem önálló megközelítést igényel az, hogy Mindszenty bíboros óhajtja a hidegháború fenntartását (vagy talán a nem is olyan hideg háború kirobantását), amivel kapcsolatban befolyást szeretne gyakorolni az Egyesült Államok politikájára. Ez azonban irreális elképzelés, az Egyesült Államok politikájára magyar emberként utoljára a Mindszenty által lekezelt Nagy Ferenc gyakorolt befolyást – mégpedig építő jellegű befolyást, mert az amerikaiak arra voltak „vevők”. E fejezet témája arra korlátozódik, hogy az amerikai követségen élő Mindszenty bíboros, a vendégjoggal visszaélve, a hatvanas évek nemzetközi enyhülési folyamataival szembehelyezkedve, befolyásolni

akarja a vendéglátójának, az Amerikai Egyesült Államoknak a Magyarországgal kapcsolatos politikáját.

Az amerikai külügyminisztérium Európai Ügyek Hivatalában 1964. április 6-án megbeszélés zajlott Mindszenty bíborosnak a budapesti követségen való jelenlétével kapcsolatban. Az erről készült feljegyzés hivatkozik a követségi másodtisztnek, egy adott nap ügyeletesének a Mindszenty bíborossal folytatott beszélgetésére, és egyúttal fölvetik azt is, hogy a beszélgetés tartalmáról az apostoli delegátuson keresztül tájékoztatni kellene a Vatikánt. A témánk szempontjából fontos részlet a következő: „A bíboros kifejezte elégedetlenségét az Egyesült Államok Magyarországgal kapcsolatos politikájának irányvételével kapcsolatban, az lévén a benyomása, hogy az Egyesült Államok fontolgatja követ küldését Budapestre. Elmondta, hogy 'követ küldése nem lenne összeegyeztethető a követségen maradásával'; ilyen körülmények között ő azonnal eltávozna és átadná magát a rendőrségnek.”¹⁰⁰ Hajmeresztő! Az Egyesült Államok vendégszeretetét már nyolcadik éve élvező Mindszenty bíboros „keresztényi módon” megzsarolja vendéglátóját, az Amerikai Egyesült Államokat! Az Egyesült Államok – az addigi ideiglenes ügyvivő helyett – ne merészeljen követet küldeni Budapestre! Lesz még szó arról, hogy a követségi alkalmazottak látják Mindszenty (leplezett) küzdelmét a mentális problémáival. E problémái abból a dilemmájából erednek, hogy megfelelő megoldás volt-e az, hogy menedéket kért a követségen. Itt most (talán a kognitív disszonanciát kompenzálendő) megzsarolja vendéglátóját, azaz irreális szerepet tulajdonít önmagának. Nem vagyok jogosult diagnózisok megfogalmazása. Azt azonban tudom, hogy például a „zsaroló személyiség” (aki leginkább saját problémáival nem tud megküzdeni) mint tünet bizonyos eseteknek feltétlenül velejárója. Lesz még szó arról, hogy (1963-tól) lett volna módja arra, hogy méltóképpen elhagyja a követséget. Itt már látható, hogy Mindszentynek nem állt szándékában az, hogy méltó módon (egyháza javát szolgálva) hagyja el a követséget. Mészáros István, Mindszenty bíboros életének kutatója állította tíz esztendeje: „Amerika több mint tíz évig hasznot húzott

100 SOMORJAI P. Ádám, OSB, *Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása*, III/1., METEM, Budapest 2010, 85.

Mindszentyből: arra hivatkozva, hogy a rab népek védelmezőjeként menedéket ad egy üldözött nagyságnak.”¹⁰¹ Nem tudom, hogy ennek az állításnak mi lehet a forrása, itt azonban jól látható, hogy melyik fél használta ki a másikat. Az idézett Mészáros-mondat egyébként emlékeztet arra, amit a Mindszenty-ellenes és Amerika-ellenes kádári propaganda hangoztatott e helyzetről. Azt pedig, hogy Mindszentynek esze ágában sem volt kijönni a követségről, már láttuk azzal kapcsolatban, hogy közjogi önértelmezéséből adódó vélt szerepe eszközének tekintette a követségi tartózkodását.

Mindszenty e zsarolásnak beillő gondolata nem volt esetleges, nem volt egyedi, nem csak egyszer mondta el, még abban az esztendőben sem. Az őt meglátogató Casarolinak is beszélt erről: „Öminenciája a maga részéről nem hajlandó segítséget nyújtani. Meggyőződve afelől, hogy az enyhülés (...) politikája igen nagy tévedés, hogy a Kádár-kormány számára nyújtott minden segítség (?; V. L.) a magyar nemzet elárulása, szilárdan elhatározta magát arra, hogy a maga részéről mindent megtesz, hogy megakadályozza ezt a veszélyt. A bíboros (...) egyértelműen kinyilvánította, hogy ha az Egyesült Államok követ, vagy nagykövet kinevezésével normalizálni akarná diplomáciai kapcsolatait a Kádár-kormánnyal, akkor elhatározta: nem marad többé a követségen, inkább átadja magát a magyar rendőrségnek.”¹⁰² Hogy ez mennyire csak zsarolás, és nem valós szándék, azt abból látjuk, hogy amikor majd 1967-ben sor kerül nagykövet kinevezésére, akkor (hasonló zsaroló megnyilvánulások és König látogatásai után) nem hagyja el a követséget. Ami pedig a Kádár-kormánynak nyújtott úgynevezett „segítség”-et illeti, egy alku soha nem segítség. A „magyarkérdés” ebben az időben került le az ENSZ-közyűlés napirendjéről, ami nem a Kádár-kormánynak, hanem az 1956-os forradalomban való részvétel miatt bebörtönzött ezreknek jelentett segítséget, mert az 1963-as amnesztiának ez volt a feltétele. Mindszenty önként tartózkodott az amerikai követségen, még „félrabnak” sem tekintem őt. Azok az ezrek, nagy részükben családós emberek, akiket a forradalomban való részvétel

101 Hit, magyarság, értékhűség. Tóth Sándor beszélgetése Mészáros István professzorral, Új Ember 2002. december 15.

102 SOMORJAI P. Ádám, OSB, *Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása*, III/1., 93–94.

miatt börtönöztek be, nem önként voltak rabok. Mások rovására, harmadik fél, szenvedő fél, börtönben lévő ezek, rajtuk kívül családtagok, rabok gyermekeinek rovására, senkit nem illik „keresztényi módon” megzsarolni.

Már 1967-ben, amikor megtörtént a budapesti amerikai nagykövet kinevezése, Zágon József levelet ír Mindszenty bíborosnak, hogy tompítsa zsaroló szándékát vagy megóvja az esetlegesen tényleg bekövetkezhető örültségtől. „Hírügynökségek tudni vélték, hogy eminenciád az új amerikai követ megérkezését vette volna indítóokként elhatározásához, hogy a követséget elhagyja. Az ilyen – feltételezett – politikai jellegű elhatározás nem talált kedvező fogadtatásra sem egyházi, sem világi körökben. (...) Egyházfők direkt politikai állásfoglalásai ellenszenvvel találkoznak még hagyományosan katolikus körökben is. Ez annál veszélyesebb, mert alkalmas arra is, hogy alátámassza a kommunisták propagandáját, mely szerint Eminenciádat politikai okokból ítelték volna el s nem egyházas magatartásáért. Egy ilyen politikai színezetű megoldás kiforgatná Eminenciád szenvedéseinek valódi értelmét és igen károsan befolyásolná jövőbeni tevékenységének megítélését.”¹⁰³ Itt tehát arról van szó, hogy Mindszenty saját tetteit, állásfoglalásait nem tudja elhelyezni a politika, vagy vallás választóvonal mentén, Zágon kanonok azonban Rómából segítségére siet, hogy tisztán lássa a saját helyzetét.

ENYHÜLÉS ELLEN – HÁBORÚ ÁRÁN IS?

Mindszenty bíboros tehát – az amerikai követségen menedéket élvezve, vendégként – ellenezte azt, hogy Magyarország és az Egyesült Államok magasabb szintre emelje diplomáciai kapcsolatait, ezáltal (tehát vendégként!) beleszólt az Egyesült Államok politikájába. A hatvanas években ez teljesen egyértelműen azt jelentette, hogy Mindszenty bíboros ellenezte az akkor kibontakozó enyhülési politikát. Láttuk, hogy Mindszenty bíboros javasolta a Nyugatnak, működjük közre a közös

103 SOMORJAI Ádám, *Régi és új a Mindszenty-kutatásban. Zágon József ismeretlen levele Mindszenty Józsefhez*, Vigilia 2010/7., 550.

magyar–lengyel határ visszaállításában, ami háború nélkül nyilván nem ment volna. Casaroli bíboros emlékirataiban szembeállítja a dialógus útjára lépett, és ezáltal szintén az enyhülés folyamatának elindító közé tartozó pápát a „hajlíthatatlan acélpenge” Mindszenty bíborossal. (Az enyhülési folyamat eredményei voltak például a fegyverzetkorlátozási megállapodások.) Mindszenty bíboros szemben állt valamivel, ami akkor már ellenállhatatlanul elkezdte változtatni a világot. Casaroli sokszor találkozott akkoriban amerikai diplomatákkal. „Az amerikai ügyvivő már találkozásunk kezdetén ezt mondta nekem: Kormányom – Kennedy volt akkor az elnök – nem tehet mást, mint hogy kizárja a Szovjetunióval és szövetségeseivel való közvetlen konfliktus lehetőségét, amely a nukleáris háború azonnali veszélyéhez vezethetne.”¹⁰⁴ A nemzetközi enyhülésnek erről a megkerülhetetlen szükségszerűségről igyekezett meggyőzni Mindszenty bíborost Zágon József, a római Santa Maria Maggiore-bazilika kanonokja, a magyar papi emigráció egyik vezetője is: „A zsinat óta az egyháziak elvetették a kardot, a harc helyett a meggyőzés, a párbeszéd lett divattá. Ezt a hangulatot ma szinte lehetetlen megváltoztatni, s a pusztára kísérlet is ellenkezéssel találkozna egyházi körökben is.”¹⁰⁵

Mészáros István, Mindszenty József monográfusa azonban igazolni próbálja Mindszenty Józsefnek az enyhülés elleni politikáját. „Természetesen Mindszenty is az országok békés együttélésének, sőt együttműködésének volt a híve, de elutasította a látványos, propagandisztikus összeborulást a hirtelen demokratikus országoknak nyilvánított közép- és kelet-európai szocialista-kommunista diktatúrákkal, amelyek köztudottan egyházellenes-egyházkorlátozó hatalmak voltak ezekben az években is. S a détente létrejöttének legfőbb haszonélvezői elsősorban a szovjet blokk országai lettek, számukra jelentett ez tekintélyerősödést, s további évtizedeket a túléléshez.”¹⁰⁶ Azt, hogy

104 AGOSTINO CASAROLI, *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989)*, Szent István Társulat, Budapest, 2001, 96–97.

105 SOMORJAI Ádám, *Régi és új a Mindszenty-kutatásban. Zágon József ismeretlen levele Mindszenty Józsefhez*, Vigilia 2010/7., 550.

106 MÉSZÁROS ISTVÁN, *Kód a követségi Mindszenty-iratokhoz. Jegyzetek a Somorjai/Zinner-gyűjteményhez*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2009/1–4., 346.

Mindszenty mennyire nem az országok békés együttműködésének volt a híve, láttuk már a magyar–lengyel közös határral kapcsolatos állásfoglalásából, és abból is, amit a románokról *mint népről* mondott. Mészáros István propagandisztikus összeborulásnak látja a Kelet és Nyugat közötti kapcsolatfelvételt – amely, mint tudjuk, nem a nyugati, többpártrendszerű demokráciák, hanem a kommunizmus összehozásával ért véget. Viszont, ha a bíboros az 1956. november 3-i rádióbeszédében Prágával és Bukaresttel „borul össze”, majd a hatvanas években, az általa akkor remélhetően nyilvánosságot soha nem kapó, ám mégis nyilvánosságra került levelekben ellenkező szándékot fejez ki, akkor én az 1956. november 3-i „összeborulást” tekintem propagandisztikusnak. (Az ’56-os rádióbeszédével ennyi problémám van, több nincs.) Egyetérték Mészáros Istvánnak azzal az állításával, hogy az általa valamiért összeborulásnak nevezett Kelet–Nyugat közötti kapcsolatfelvételnek, a szovjetek által megszállt közép- és kelet-európai országok voltak a fő haszonélvezői. Az ország, a nép ugyanis soha nem azonos a rendszerrel! Mi, például magyar állampolgárok, vagy cseh, szlovák, román stb. állampolgárok, közöttük határon túli magyarok voltunk a hatvanas években megindult nemzetközi enyhülés fő haszonélvezői. Ugyanis nem kis részben ennek következtében bukott meg a kommunizmus. Például Kubában, Észak-Koreában semmilyen mértékben nem volt nemzetközi enyhülés, a kommunizmus sem bukott meg – jobb ott? De nézzük meg Mindszenty bíboros nemzetközi politikai elgondolásait a követségen töltött időből.

Agostino Casaroli 1964 áprilisában feljegyzést készít Cicognani bíboros-államtitkárnak a Mindszenty Józsefnél tett látogatásáról. Ebben írja Mindszentyről: „Igaza felől mélyen meggyőződve a bíboros felmutatja a Nyugat lehetőségeit, hogy gyorsan megtörje és felszámolja a kommunizmust. Az a veszély, hogy az erő alkalmazása atomháborút robbanthatna ki, úgy tűnik, nem zavarja, még csak el sem gondolkodtatja őt.”¹⁰⁷ Fel lehet róni Casarolinak a Kádár-kormány iránti engedékenységét (ámbar szerintem a „keleti politika” ott érvényesült, ahol gyenge püspökök voltak kulcspozícióban, mert a „keleti politika” arra

¹⁰⁷ SOMORJAI P. Ádám, OSB, *Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása*, III/1., 97.

épített, amire lehetett), de eme engedékenységre hivatkozva *mindenben érvényteleníteni* Casaroli szavait, *önigazoló vakság*. Az tény, hogy Casaroli úgy tárgyalt kommunistákkal, hogy a kommunizmus természetét nem ismerte. Viszont az is tény, hogy a világfolyamatokat, például az enyhülés és a háborús veszély csökkenésének összefüggéseit jól ismerte. Tudta, hogy mi alakulhatott volna ki az ötvenes évek hidegháborújából, és éppen ezért tudta, mitől mentesítette a világot a Mindszentynek nem tetsző nemzetközi enyhülés. A katolikus egyházban erre a folyamatra XXIII. János pápa adta meg a hangütést. Az is biztos, hogy Casaroli, aki diplomataként bizonyára jó emberismerő volt, megfelelőképpen tudta értelmezni Mindszentynek a neki elmondott szavait, mely szavakat Mindszenty bizonyos leírt szövegei is alátámasztják.

Mindszenty bíboros 1965 márciusában levelet írt Johnson elnökhöz, a levél bevezetője szerint azért, hogy a magyar–amerikai kapcsolatokat a maga szemszögéből értelmezze az elnök számára. Leveleiben szó esik a környező országokban élő magyarok üldözéséről is. Ezzel kapcsolatban el kell mondani: kár, hogy ezt a kérdést önként vállalt követségi magányában, semmilyen hatást ki nem váltva vetette fel. A sokak által (féltékenykedve, irigykedve) vörösre festett, és már régóta alig emlegetett Illyés Gyula 1963-ban a L'Express riporterének mondta: „Romániában van egy provincia, Erdély, amely évszázadokon át a magyar civilizáció és irodalom valódi szülőföldje volt. Ebben a provinciában nemrég zárták be az egyetlen magyar egyetemét, ami egy több mint kétmillió lélekből álló kisebbségnek volt szánva.”¹⁰⁸ Illyés már ez előtt is, és ezután is az emberi jogok, a kisebbségi jogok nemzetközileg elismert szószólója volt, világszerte adtak a szavára. Amit viszont Mindszenty a határon túli magyarok jogairól felvetett, annak semmi hatása nem volt, levelei – jó, ha egyáltalán elolvasva – levéltárakba kerültek. De jobb is, hogy sok gondolata akkor nem kapott nyilvánosságot! Amit ebben a bizonyos, 1965-ben Johnson elnökhöz küldött levelében leírt, nyilvánosságra kerülve nagyon sokat árthatott volna a magyaroknak, határokon belül és azokon túl, sokat árthatott

¹⁰⁸ Ha a költőkön a sor. Illyés Gyula beszélgetése a párizsi L'Express szerkesztőjével = ILLYÉS Gyula, *Szellem és erőszak*, Magvető, Budapest, 1978, 18 (A könyv csak 1989-ben kerülhetett kereskedelmi forgalomba. V. L.).

volna a katolikus egyháznak. Mert amit Johnsonnak leír, az *háborús uszítás!* „Nem U Thant látogatása (U Thant ENSZ-főtitkár a hatvanas években; V. L.), nem szégyenteljes budapesti komédia és nyugati támogatás kell, hanem *vietnami büntetőakció lenne megfelelő és indokolt morális alapon a szörnyű népirtás és a szerződések nyílt megszegése miatt.*”¹⁰⁹ Vietnami jellegű büntetőakció Közép-Európában, azaz harmadik világháború – mert mi más lehetett volna a következmény? Világháború – morális alapon. Ezek így együtt elérték Mindszenty József gondolkodásában.

Úgy tűnik, hogy Mindszenty bíboros a kommunizmus legyőzése érdekében elfogadott volna egy háborút. A fenti mondat magyarázhatatlan és kivédhetetlen. Nem kell „értelmezni”, nem kell „félreértést kezelni”, mert egyértelmű. Már Kennedy elnököt is arra biztatta 1963-ban, hogy ne kössön megneemtámadási egyezményt a Szovjetunióval, vagyis „jegelni” akarta a hidegháborút. „Arra kérem Elnök Úr, hogy ne kössön megneemtámadási egyezményt. Ezzel burkoltan elismerné a szomorú status quót. Ez azonos Közép-Európa folyamatos rabságával.”¹¹⁰ Mindszenty bíboros számára – úgy tűnik – nem volt nyilvánvaló, hogy az Egyesült Államok már 1945-től elismerte a status quót, mert nem lehetett más választása. Ha az Egyesült Államok a háború során a szovjetek által megszállt területeket a háború után maga akarta volna megszállni, az már a negyvenes évek második felében harmadik világháborút jelentett volna. Amerika tudta, hogy ezt a status quót nincs módja megkérdőjelezni, tudta, hogy a kommunizmust hadsereggel csak a világ felperzselése árán lehetne (ha lehetne) megsemmisíteni – de tudta azt is, hogy az államszocialista társadalom- és gazdaságpolitika természetellenes, tehát halálra van ítéelve. Ebből eredően a kommunizmust gazdaságilag lehet felőrölni. Mindszenty mindezeket nem tudta, ami nem baj addig, ameddig nem tartja önmagát a világpolitika formálójának.

Mindszenty Józsefet sok bírálat érte azért, hogy *politizál*. Szerepelnek e könyvben idézetek, amelyek azt mutatják, hogy e kifogások

109 Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez 1956–1971, szerk. SOMORJAI Ádám OSB, METEM, Budapest, 2011, 277.

110 Uo., 222.

nemcsak a katolikus egyház ellenségei részéről, de kollaborációval nem vádolható egyházi tényezőktől is elhangzottak. Akik a megkeverülhetetlen értékeket is hordozó Mindszenty bíborost *minden tekintetben* megkeverülhetetlen és megkérdőjelezhetetlen személyiségként akarják feltüntetni, érzik, hogy ezen a téren mindenképpen baj van. (Politika alatt értsük azt a tágabb kört, amelybe a közjogi önértelmezése is belefér.) A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia állandó tanácsa is megfogalmazott egy „mentő” mondatot: „Bár sok megnyilatkozása olyan kérdésekről szólt, amelyeket előtérbe állított a politika, személyes állásfoglalásai katolikus hitéből fakadtak.”¹¹¹ E mondattal két okból nem érthetnek egyet. A kifogásolt megnyilatkozásokat nem a politika állította előtérbe, hanem Mindszenty bíboros politikai dimenzióban állította előtérbe önmagát. Személyes állásfoglalásai akár még politikai dimenzióban is nagyon sok esetben valóban a katolikus hitéből fakadhatnak, ám a katolikus hittel semmiképpen nem tudom összeegyeztetni azokat a – nem mellékes, általa előtérbe helyezett – gondolatait, melyekkel bármilyen módon más népet sért, bármilyen módon kisebbségben élőket veszélyeztet, és bármilyen módon háborút tart elfogadhatónak. Azt sem tartom a katolikus hittel összeegyeztethetőnek, ha egy főpap saját egyházi küldetését vélt vagy valós politikai szerepének rendeli alá.

EGY „ALTERNATÍV” ÁLLÁSPONT A PAPOK POLITIZÁLÁSÁRÓL

Márton Áron 1971 októberében Rómában járt az akkori püspöki szinóduson. A mindig világosan látó, fölösleges szót soha ki nem mondó és le nem író, utólagos értelmezgetésekre soha nem szoruló püspök politikai kérdésekről a következőket mondta: „...a politikai tevékenységet kifejtő pap híveinek legalább egy részével összeütközésbe kerül, azon-

111 „Nagyon szerette egyházát és hazáját.” A MKPK állandó tanácsa: Erdő Péter bíboros, Ternyák Csaba érsek, Bábel Balázs érsek, Veres András püspök állásfoglalása, Új Ember 2012. január 22.

kívül járatlansága folytán káros következményeket magukkal hozó döntések szerzőjévé vagy támogatójává válhat. (...) becsületes és szabad emberek között a politikai tevékenység nemcsak politikai küzdelem, hanem főként és mindig erkölcsi mérkőzés. (...) *Tisztán politikai döntések számára a Szentlélek nem ad ajándékokat.*"¹¹²

ÖSSZEGZÉS

Mindszenty bíboros abban a három évben lehetett szabadon működő prímása az országnak, melyben a valós társadalmi támogatottságot tekintve mindenképpen marginális államszocialista ideológia, szovjet segítséggel, kiterjeszthette totális hatalmát az egész országra. Az államszocialista diktatúrával szemben Mindszenty és alternatívái egységesen foglalnak állást. A keresztény társadalompolitikát nézve láttuk, hogy Mindszenty bíboros olyan szociális érzékenységgel rendelkezett, aminek a magyarországi katolikus egyház emblémájává kellett volna válnia. *Ha* Mindszenty az 1945 utáni két-három év polgári politikusaival szembeni idegenkedés, konfliktuskeresés, pártpolitizáló ellenségeskedés helyett az 1945. december 23-i csepeli beszéd szellemében, mint szociális apostol fogalmazta volna meg küldetésének fő hangsúlyát, sokakban más kép alakult volna ki a katolikus egyházzal. Ne feledjük: az akkori magyar társadalom is meglehetősen összetett, sokféle volt, nemcsak a mai. A kiszolgáltatottak felemelőjeként megjelenő egyház képe sokkal inkább hitelesíthette volna a diktatúrának ellenálló egyházat, mint a hatalmi politikai, közjogi felhanggal terhelt. Láttuk, hogy Mindszentyben minden emberi habitus megvolt, hogy a keresztény szociális munka apostolává váljon, és a magyarországi katolikus egyháznak nagy szüksége lett volna egy ilyen főpapi mintára. Mindszenty szociális téren lényeglátó, ám ezt hitelteleníti, hogy pártpolitikai törekvései voltak, melyeket *kizárólagosságtudat* határozott meg. Politikai *kizárólagosságtudata* nem men-

tes az általa vélt és akár ellenségként kezelt ellenfelek, polgári politikusok lebecsülésétől. Egyes követségi leveleiben olyanokat ír le, amelyek alapján nehéz kivédeni azt a vádat, hogy Mindszenty minimum hidegháborús hangulatkeltő – de akár ennél súlyosabb vád is megfogalmazható. Például az, hogy háborús uszító. *Politizálása árthatmas volt öneki, és az egyháznak is.* Egyet kell érteni Zágon Józseffel: „Egyházfők direkt politikai állásfoglalásai ellenszennvvel találkoznak még hagyományosan katolikus körökben is. Ez annál veszélyesebb, mert alkalmas arra is, hogy alátámassza a kommunisták propagandáját, mely szerint Eminenciátat politikai okokból ítélték volna el, s nem egyházas magatartásért.”¹¹³

112 Márton Áron felszólalása püspöki szinóduson, Róma, 1971. = Márton Áron a lelkiismeret apostola, 223.

113 SOMORJAI Ádám, Régi és új a Mindszenty-kutatásban. Zágon József ismeretlen levele Mindszenty Józsefhez, Vigilia 2010/7., 550.

KÖVETSÉGI ÉLETE ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

A KÖVETSÉGRE TÖRTÉNŐ ELTÁVOZÁS KÖRÜLMÉNYEI

Mindszenty bíborost 1956. október 30-án a rétsági harckocsizó alakulat katonái kiszabadították a felsőpetényi Almássy-kastélyban elrendelt kényszerlakhelyéről. Kálmán Peregrin ferences egyháztörténész írja: „Horváth János ÁEH-elnök október 24-én a miniszterelnök ajánlatára hivatkozva próbálta a hercegprímást fogságából szülőfalujába vagy Budapestre, a Központi Szemináriumba juttatni, ezt azonban a rab bíboros nem fogadta el. Ezek után október 30-án Tildy Zoltán miniszterelnök-helyettes (október 25-étől Nagy Imre kormányának államminisztere volt; V. L.) nyilatkozott arról, hogy a főpap visszatérhet Esztergomba, Mindszenty azonban kiszabadulása után a budai prímási palotában telepedett le.”¹ Október 30-án Mindszenty bíboros néhány napra visszanyerte szabadságát, természetesen szabadon döntötte el, hogy hová megy. Főegyházmegyéje területén telepedett le, de nem a székhelyen, Esztergomban, hanem a fővárosban, a forradalom központjában. Az idézett szövegből azt a hangsúlyt érzem, hogy az október 24-én alakult, Nagy Imre vezette kormány Esztergomba várta vissza, Mindszenty azonban a fővárosba jött. Régóta vallom, hogy amikor a bíborost a Váci úton hozta be a városba az autó, a Róbert Károly körúton kérnie kellett volna, hogy forduljanak az Árpád híd felé, és menjenek Esztergomba, az esztergomi érsekség székhelyére, ahol egyértelműen egyházkormányzati és lelkipásztori intézkedéseket hozhatott volna. A forradalom leverése után természetesen újra házi őrizet következett volna – de a követségi tartózkodáshoz képest teljesen más következményekkel. Hogy miért nem az érseki székhelyre ment, miért inkább a fővárosba, arra nézve sejthető a válasz abból, amit a közjogi önértelmezéséről szóló fejezetben több Mindszenty-szövegből is idéztünk, s amely idézetek szerint a primá-

1 KÁLMÁN Peregrin OFM, *Dokumentumok Grösz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957*, Szent István Társulat – Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2011, 28.

si szerepet nem lelkipásztori, hanem közjogi funkcióként értelmezte, jöllehet 1946. február 1-jén megszűnt az esztergomi érsek (és minden püspök) közjogi funkciója.

A hercegprímás 1956. november 3-án az Országházban lévő rádióstúdióból elmondta rádióbeszédét. Ezután visszatért az Űri utcában lévő prímási palotába. „Éjfél után jár már az idő, mikor ledőlök. Kevés ideig pihenhetek csak, mert Tildy helyettes miniszterelnök titkára sürgősen visszahív a parlamentbe. A telefonon azt is közli, hogy a szovjet csapatok megindították a támadást és tüzet nyitottak a fővárosra.”² Bibó István néhány hónappal az esemény után, 1957 tavaszán beszélt Tildyvel e telefonhívásról, ami szerint *nem Tildy titkára, hanem Mindszenty volt a hívó fél*. „Utólag, valamikor 57 tavaszán tudtam meg Tildytől, hogy Mindszenty ottlétének (az Országházban; V. L.) a kiindulópontja az volt, hogy fölhívta Tildyt azzal, hogy jönnek a szovjet csapatok, és ő *nem érzi magát biztonságban*, kérdezte, hol tudná őt biztonsággal elhelyezni. Mire Tildy azt válaszolta: ő *csak* azt a biztonságot tudja megosztani vele, amelyben maga van a Parlamentben. Így jött Mindszenty oda a Várból.”³ Tildy válaszában – *csak* azt a biztonságot ígérheti – benne van az, hogy ott sincs biztonságban, és ez rövidesen nyilvánvalóvá is lesz. Mindszenty mindenesetre átmegy az Országházba, amely ellenséges támadás esetén az első célpontok közé tartozik. Ekkor már nem a Magyar Rádió stúdiójába megy, mely akkor éppen ott, a pincében működik, hanem az Országgyűlés épületébe, állítása szerint Tildy Zoltán miniszterelnök-helyettes (államminiszter) hívására, de erre kis idővel később Tildy másképp emlékszik. Nem jutott nagyobb biztonságba itt, mint amilyenben az Űri utcában volt, és a budapesti biztonság meg sem közelíthette azt, amit azon a napon Esztergom jelentett volna. Tegyük hozzá azt is: ha Mindszentyt az Országgyűlés épületében egy ideig még ott lévő miniszterek társaságában fogják el (napokig csak Bibó István maradt ott), akkor azzal komoly gyúanyagot nyújthatott volna annak a kommunisták által sokat hangoztatott vádnak, amelyet Mindszenty bí-

2 MINDSZENTY József, *Emlékirataim*, Szent István Társulat, Budapest, 1989, 442.

3 HUSZÁR Tibor, Bibó István. *Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*, Magyar Krónika, h. n. 1989, 147.

borosnak a trón és az oltár szövetségéről vallott nézetei egyébként is alátámasztottak.

Bibó István a hetvenes években elmondja a Mindszenty Józseffel 1956. november 4-én reggel történt találkozását. Bibó István mint államminiszter, Nagy Imre miniszterelnök eltűnését követően, kora reggel az Országház épületében, a szovjet támadás idején nyilatkozatot fogalmazott meg a világ hatalmaihoz és a magyar néphez. Ebben írja: „A magyar népet felszólítom, hogy a megszálló hadsereget vagy az általa esetleg felállított bábkormányt törvényes felsőségnak ne tekintse, s vele szemben a passzív ellenállás összes fegyvereivel éljen... Most a világ hatalmain van a sor, hogy megmutassák az Egyesült Nemzetek Alapokmányában foglalt elvek erejét és a világ szabadságszerető népeinek erejét. Kérem a nagyhatalmak és az Egyesült Nemzetek bölcs és bátor döntését leigázott nemzetem szabadsága érdekében.”⁴ Bibó e nyilatkozattal a kezében kora reggel, körülbelül egy órával Mindszenty menekülése előtt, ágyútűzben átsétált a Szabadság térre, az amerikai követségre, és a nyilatkozatot az aznapra tervezett kormányülés vázlatával, a magyar kormány nevében átadta az amerikai követnek. *Bibó István államminiszter ezután visszatért az Országház épületébe, ahol a semlegességünket kimondó, független magyar kormány egyedül a helyén maradt képviselőjeként, még napokig, a puccsista Kádár-kormányhoz az intervenció szovjet csapatok fedezete mellett Budapestre történő bevonulásáig, a független Magyarországot képviselve, a törvényes magyar kormány nevében a kibontakozásra irányuló tervzetén dolgozott. Visszaérkezésekor a kapuban találkozott Mindszenty Józseffel. Bibó István így emlékszik e találkozásra: „Egy rövid beszélgetésem volt ezalatt Mindszentyvel. Három momentumra emlékszem: megkérdezte, hogy rokona vagyok-e Bibó Lajosnak, akinek ő az *Anyám* című regényét olvasta. Mondtam, hogy nem vagyok. Azután megkérdezte – hogy megvetés volt-e ebben, vagy nem, azt nem tudom, csak azt kérdezte –: ön melyik pártárral tartozik? Ami körülbelül annyit jelentett, hogy ő az összes létező pártokat a kommunista párt árnyalatainak tekintette. (Bibó István az akkor*

4 Bibó István, *Nyilatkozat, 1956. november 4. = Uő., Válogatott tanulmányok, IV., Magvető, Budapest, 1990, 165–168.*

Petőfi Pártnak nevezett Nemzeti Parasztpárt minisztere volt Nagy Imre koalíciós kormányában; V. L.) És végül megkérdezte, hogy tulajdonképpen ki ez a Nagy Imre. Hát tölem megtudta azt, amit én el tudtam mondani neki. De a kérdésén nagyon csodálkoztam.”⁵

Mindszenty József az *Emlékirataimban* leírja annak körülményeit, ahogy ő azon a reggelen bement az amerikai követségre. Ezt a történetet 2005. december 9-én, az Arcvonal Irodalmi Kávézóban attól az egykori katonatisztól is hallottam, akiről nevének említése nélkül Mindszenty József is ír. Ez a katonatiszt Nagy Kálmán, egykori huszártiszt, aki tudomásom szerint 1945 után bizonyos tantárgyakat tanított valamelyik katonai főiskolán vagy a Zrínyi Akadémián, 1909. december 8-án született. Történetét tehát – teljes szellemi frissességgel – 96 éves korában idézte fel. Amit elmond, az tartalmilag mindenben megfelel az *Emlékirataimban* leírtaknak, ugyanakkor részletesebb, ami érthető, mert Nagy Kálmán számára különleges jelentőségű, az egész további életét meghatározó volt a bíborossal való találkozás, míg Mindszenty számára Nagy Kálmán egy volt azok közül, akikkel az aznap reggeli káoszban találkozott. A történetet Nagy Kálmán elbeszélése alapján közlöm, azzal a szándékkal is, hogy ne menjenek feledésbe az általa elmondottak.

Nagy Kálmán 1956. november 4-én reggel az Országház kapujában találkozott Mindszenty Józseffel, ekkor tudta meg, hogy a bíboros ott van. Üdvözölte a bíborost, majd gyalog elindult a Kossuth hídon, hogy átmenjen Budára. A Kossuth hídról látta a tankoszlopokat, melyek ekkor már a hidakon és a rakpartokon voltak. Azonnal felismerve, hogy a bíboros veszélyben van, megfordult, visszarohant az Országházba, hogy biztonságba helyezze Mindszenty bíborost, akit az egyik északi szobában talált meg, ahol akkori titkárával, Turchányi Egonnal tartózkodott. Mindszenty vissza akart menni Budára. Nagy Kálmán elmondta neki, hogy milyen szovjet erőket látott a Kossuth hídról, és konkrétan a hídon is. Győzködte a hercegprímást, hogy még szüksége van rá a magyar nemzetnek, olyan helyre kell mennie, ahol biztonságban van. A Kossuth hídon való átkelést már életveszélyesnek ítélte Nagy Kálmán. „Hol van ilyen hely?” – kérdez-

5 Huszár, I. m., 147.

te Mindszenty bíboros. „Az amerikai követségen” – válaszolta Nagy Kálmán. Nagy Kálmán elkísérte Mindszentyt az amerikai követség kapujáig, ahol úgy köszönt el tőle, hogy megcsókolta a püspöki gyűrűjét. A rendőrség két év múlva jött rá arra, hogy Nagy Kálmán kísérte Mindszentyt az amerikai követségre. Első fokon életfogytiglanra, másodfokon 18 évre ítélték ezért.

Az 1956-os forradalom nagyon sok hőst adott nekünk. Az Országház és az amerikai követség térbeli viszonylatában, 1956. november 4-én reggel két hőse született a magyar nemzetnek. Az egyik hős Bibó István államminiszter – a legjelentősebb magyar politikai gondolkodó, aki a szabad világ bármely egyetemén katedrát kaphatott volna (a negyvenes években a kolozsvári és a szegedi egyetemen tanított jogfilozófiát és szociológiát) –, aki az általa azonnal megfogalmazott Nyilatkozatban erkölcsi útmutatást adott a magyar népnek és a világ hatalmainak, majd a puccsisták megérkezéséig a helyén maradt. November 6-án, még Kádár érkezése előtt, Kádár valamelyik csinovnyikja kidobta az Országházból. A hidakon uralkodó állapotok miatt nem tudott azonnal hazamenni, ezért proklamációjával felkereste a Francia Intézet igazgatóját, aki naplójában, Bibó Istvánt is jellemezve, így örökíti meg a helyzetet: „November 7-én 9 órakor Bibó István, a november 3-i Nagy-kormány államminisztere (Bibó István november 2-ától volt miniszter; V. L.) csönget az ajtómon borotválátlanul, szakadt kabátban, ám a bátorság és a hidegvér gyönyörű egyszerűségével.”⁶ A másik hős Nagy Kálmán huszártiszt, aki attól a pillanattól, hogy felismerte Mindszenty veszélyhelyzetét, saját élete kockáztatásával mentette a bíboros életét, hiszen Mindszenty életveszélyben volt, mint mások is abban a helyzetben. Hősiességükért mindketten, Bibó István is és Nagy Kálmán – életfogytiglan és 18 évnyi ítélettel – éveket töltöttek börtönben, és a börtön után megbélyegzett személyként élték életüket.

Nagy Kálmán katonaként hősieken viselkedett, amikor megmentette a közvetlen életveszélytől Mindszenty bíborost. A magyarországi katolikus egyház további történetére nézve azonban súlyos következményeket jelentett az, hogy Mindszenty bíboros a továbbiakban a

követségi életformát választotta. E súlyos következmények talán még ott kezdődtek, hogy a bíboros felsőpetényi fogságából nem Esztergomba, hanem a fővárosba ment. 1956. november 4-én reggel, amikor a közvetlen életveszélytől szabadult meg, talán még remélhető volt, hogy követségi tartózkodása rövid lesz. A Kádár-kormány 1956. decemberében még tárgyalni akart vele.⁷ Nem tudjuk, hogy ha létrejön a tárgyalás, abból a magyar egyház javára mit lehetett volna kihozni! Ha Esztergomba megy, a kormány akkor is bizonyára tárgyalni akar vele, és onnan talán még több eredményre is lett volna lehetőség, mint az amerikai követségről. Mindszenty elutasította a tárgyalást, és legkésőbb 1963-ra kiderült, hogy – vélt közjogi szerepére hivatkozva – esze ágában sem volt kijönni a követségről.

Mindszenty József 1956. november 4-én reggel végleg elhagyta a magyar felségterületet, ahová többé már nem tért vissza, végleg elvezítve annak lehetőségét, hogy a magyarországi katolikus egyház életére bármilyen befolyást gyakoroljon.

A következő fejezetekben kísérletet teszek annak megvilágítására, hogy a magyarországi katolikus egyház további életére miért jelentett tragikus fordulatot az öncélúvá vált követségi életmód.

KÖVETSÉGI TARTÓZKODÁSÁNAK INDOKLÁSA; ÜTÖKÁRTYÁNAK KÉPZELTE MAGÁT

Úgy tűnik, hogy Mindszenty bíborosban az ő követségre való távozása már a korai időktől, számára feloldhatatlan, komoly mentális konfliktust, kognitív disszonanciát okozott.

A kognitív disszonanciáról a következőket írja Elliot Aronson: „A kognitív disszonancia lényegében feszültségállapot, amely mindannyiszor fellép, valahányszor az egyénnek két, egymással pszichológiailag összeegyeztethetetlen tudattartalma (gondolata, attitűdje, né-

7 Mindszenty József bíboros levele a budapesti amerikai ügyvivőnek. 1957. szeptember 6. = SOMORJAI Ádám OSB – ZINNER Tibor, *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008, 804.

6 LITVÁN György, *Bibó István az 1956-os magyar forradalomban*, Rubicon 2004/4., 46.

zete, véleménye) van. (...) Mivel a kognitív disszonancia előfordulása kellemetlen, az emberek motiváltak arra, hogy csökkentsék a disszonanciát. (...) Két egymásnak ellentmondó nézetet egyszerre fenntartani annyi, mint az abszurditással kacérkodni.”⁸ Az ember tehát arra törekszik, hogy csökkentse a kognitív disszonanciát, ami egy adott dolgra vonatkozó tudattartalom módosításával, közelebből öngazoló törekvésekkel lehetséges. Kognitív disszonancia például az, hogy valaki dohányzik, és tudja, hogy ettől meg lehet halni. E disszonancia öngazoló feloldása az, ha a dohányos ember önfelmentő meséket talál ki, ami szerint nemcsak a dohányosok kapnak tüdőrákot. Kognitív disszonancia az is, ha például egy ország első egyházi vezetője, hazája felségterületét elhagyva, bevonul egy idegen állam követségére, miközben egyháza ebek harmincadjára kerül. E kognitív disszonancia öngazoló feloldására is különböző meséket lehet kitalálni, például majdan betöltendő közjogi szerepről, kormánykinevezésről (idegen felségterületről?), vagy például e kognitív disszonancia meglehetősen szubjektív feloldásaként, az illető egyházi vezető (idegen felségterületen!) a hazáját elnyomó diktátor elleni ütüskártyaként kezdi értelmezni önmagát.

Mindszenty bíboros mentális konfliktusát az amerikai diplomaták regisztrálták, egy alkalommal konkrétan megfogalmazta e problémát König bíboros, és valamilyen mélységben bizonyára látta ezt Casaroli és Zágon József is, akiknek megfogalmazott és már idézett észrevételei szintén erre utalnak.

A budapesti amerikai követség ügyvivője 1958-ban írja az amerikai külügyminiszterhez: „közülünk azok, akik napi kapcsolatban állnak a bíborossal, már rég tisztában vannak a 'mély spirituális kérdésekkel' kapcsolatos gondolatai zavaros voltával, ami jelenlegi helyzetének tulajdonítható, és úgy érezzük, hogy ha egyáltalán lehetséges, meg kellene találni a módját annak, hogy a Szentszék tudomást szerezzen a bíboros mentális konfliktusairól.”⁹ Az amerikai ügyvivő szerint

tehát Mindszenty bíboros mentális konfliktusai és zavaros gondolatai „jelenlegi helyzetének”, vagyis a követségi tartózkodásának tudhatók be. Az amerikai külügyminisztérium munkatársa 1963-ban írja róla: „Csalódott és alapvetően tragikus figura, énközpontú, szűk látókörű, múltba forduló. Követségi élete első napjaitól mélyen nyugtalanította az, amit ő maga 'belső konfliktusnak' nevezett. Úgy hisszük, ez a lelkiismereti konfliktus saját kételyeiből fakad, hogy vajon helyesen cselekedett-e 1956-ban, mikor a követségre menekült. E kételyek látszanak megmutatkozni abban, hogy kompenzálásképpen nagy hangsúlyt helyez 'a pásztor helye a nyája mellett van' témára; arra, hogy vonatodik még csak megfontolni is Magyarország elhagyását, amit népe elhagyásával azonosít.”¹⁰ Márpedig ahhoz nem fér kétség, hogy Mindszenty bíboros 1956-ban elhagyta a magyar felségterületet, 1956. november 4-e óta Magyarország első pásztora már nem volt a nyája mellett! Lelkiismereti konfliktust okozott neki a kétely, hogy helyesen cselekedett-e azon a reggelen. E konfliktust kompenzálta azzal a valóságnak nem megfelelő tudattartalommal, ami szerint ő neki az amerikai követségen van a helye – és hogy mivel igazolja ezt, már részben láttuk, és még látjuk.

A rendelkezésre álló dokumentumokból úgy tűnik, hogy Mindszenty bíboros számára 1956 decemberében kínálkozott az utolsó alkalom arra, hogy ha házi őrizetbe is, de visszatérjen a nyája mellé. (Ezután valószínűleg már csak külföldre távozatott volna.) „Decemberben (Kádárék; V. L.) tárgyalásokat akartak velem kezdeni Szabó püspök közvetítésével egyházi ügyekről. Én elhatároltam magam ettől a témától.”¹¹ Kádár ekkor legitimitási problémáival volt megterhelve, nemzetközi téren defenzívában volt, el lehetett volna érni valamit, ha tárgyal. Nem feltételezés, hanem tény: Mindszenty meg sem próbált tárgyalni! Amit a legvalószínűbbnek látok, hogy kimehetett volna a követségről házi őrizetbe, hasonló státusba, mint Márton Áron volt

8 Elliot ARONSON, *A társas lény*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992, 138.

9 A budapesti amerikai követség ügyvivőjének felterjesztése a külügyminiszterhez, Washingtonba, a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros jövőjéről. 1958. november 20. = SOMORJAI-ZINNER, *Majd' halálra ítélve*. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez, 833.

10 Az amerikai külügyminisztérium Kelet-európai Ügyek Hivatala munkatársának feljegyzése a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros menekült helyzetéről. 1963. december 18. = SOMORJAI-ZINNER, *Majd' halálra ítélve*. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez, 955–956.

11 Mindszenty József bíboros levele a budapesti amerikai ügyvivőnek. 1957. szeptember 6., 804.

1957-től, vagy Beran érsek 1963-tól. Majd látjuk, hogy ők ilyen helyzetből mit értek el az egyház javára – mert a követségi tartózkodásnak a jelenlét az alternatívája. Soha nem felejttem Bulányi Györgynek az egyházához és hazájához való hűségét egyaránt kifejező hitvallását, többször hallottam tőle: „Ha börtönben is, de csak otthon élhetünk.” Ő, az életfogytiglanra ítélt politikai fogoly 1956 októberében, fogolytársai-val kitört a váci börtönből. Fogolytársai a szovjet invázió után mentek Nyugatra. Bulányi György, a börtönből szökött, körözött fogoly pedig elkezdte járni az országot, lelkigyakorlatok tucatjait tartotta. Szülei és Sík Sándor piarista tartományfőnök egyaránt könyörögtek neki, hogy menjen Nyugatra, amíg lehet. Nem ment, mert ha börtönben is, de csak otthon volt hajlandó élni. Egy évig volt szökésben, egy évig tartotta országszerte a lelkigyakorlatokat, senki nem jelentette föl! Végül egy év után akadtak a nyomára és vitték vissza a börtönbe.

A washingtoni külügyminisztériumi munkatárs 1963-as jelentése egyértelműen regisztrálja a kognitív disszonanciát. Mindszenty bíboros erősen önmagára rendezett személyiség: „személyisége folytán a magyar egyház problémáját és helyzetét hajlamos elsősorban a saját problémája és helyzete szemszögéből nézni” – ami önigazoló mechanizmusként kognitív disszonanciája szubjektív feloldására készíti. „Ezt a szubjektív hozzáállást erősíti meg persze az az erőteljes kényszer, hogy igazolja 1956-os döntését a követségen való menedékkéréssel kapcsolatban (...) egyfajta élő mártírként állítva be magát.”¹² Amikor König bíboros 1965. június 13-án a budapesti amerikai követségen meglátogatta Mindszenty bíborost, hasonló benyomásokat fogalmazott meg a követség ügyvivőjének, aki erről felterjesztést írt Rusk amerikai külügyminiszterhez. Könignek „az volt a benyomása, hogy Mindszenty bíboros a múltban él, hogy ne kelljen szembesülnie helyzete valóságával”.¹³

12 Az amerikai külügyminisztérium Kelet-európai Ügyek Hivatala munkatársának feljegyzése a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros menekülti helyzetéről. 1963. december 18., 959.

13 A budapesti amerikai követség ügyvivőjének felterjesztése a külügyminiszterhez, Washingtonba, König bíboros és a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros találkozásáról. 1965. június 14. = SOMORJAI-ZINNER, Majd' balálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez, 983.

Tehát hogy ne kelljen szembesülnie helyzete valóságával, és hogy igazolja 1956-os döntését a követségen való menedékkéréssel kapcsolatban, vagyis a kognitív disszonanciájának feloldására a múltba menekül, nagyobb „fordulatszámot” kap közjogi önértelmezése, elkezd magyarázni, hogy miért is tartózkodik évek óta az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségén, miközben a magyarországi katolikus egyház egyre inkább a pázstor nélküli nyáj sorsára jut.

Amikor Cicognani bíboros-államtitkár 1964 júliusában a II. vatikáni zsinat ülészakára hívja a követségen élő esztergomi bíboros-érseket, Mindszenty bíboros a saját vélt alkotmányos szerepére hivatkozva utasítja el a meghívást. A szöveget idéztem már a közjogi önértelmezésekkel kapcsolatos fejezetben, és bizonyára idézem még az 1964-es részleges megállapodással kapcsolatban is. Ezúttal a szöveg annak illusztrálására álljon itt, hogy Mindszenty bíboros mire is használta az amerikai követséget, mivel indokolja a követségi létét: „Ezen körülmények között a legjobb megoldás a meghívás ejtése, vagy az a kérés – ha kérhetem –, hogy (a magyar hatóság; V. L.) kellő időben tegye le az állami garanciát a Vatikán és a követség előtt, hogy a Zsinat után visszatérhetek Magyarországra és a követségre. (...) Ha az Egyház szabadságát minden lényeges vonalon visszaállítják és, így alkotmányos szerepkörömet elismerik (...) megállapíthatom, hogy lényegében valóban megtörtént a restauráció.”¹⁴ Figyeljünk tehát: ha ki is megy a zsinatra, onnan a követségre akar visszatérni. Nem Esztergomba, hanem a követségre! Az egyház szabadságát pedig saját vélt, 1946. február 1-je óta nem létező alkotmányos szerepének elismeréséhez köti. Mindezt 1964 augusztusában, a Vatikán és a Kádár-féle Magyarország között rövidesen megkötendő részleges megállapodás előtti hónapban. A közjogi önértelmezésekről szóló fejezetben elég idézet szerepelt annak illusztrálására, hogy Mindszenty bíboros mire is használta a budapesti amerikai követséget: önhatalmúan megfogalmazott álláspontja szerint készen kell állnia, hogy betöltse alkotmányos szerepét, készen kell állnia arra, hogy akár kormányt nevezzen

14 Mindszenty bíboros levele Cicognani bíboros államtitkárhoz, 1964. augusztus 3. = SOMORJAI P. Ádám, OSB, Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1., METEM, Budapest 2010, 137.

ki, mert Mindszenty bíboros úgy vélte, hogy király hiányában ő az ország politikai vezetője. Követségi tartózkodásának ez volt az indoklása.

Követségi tartózkodásának sajátos indoklását jelentette az is, hogy *ütőkártyának képzelte magát*. 1964 decemberében Johnson elnököt akarja meggyőzni erről: „Csak *ütőkártya* vagyok a Vatikán kezében az elkövetkezendő tárgyalások folyamán”.¹⁵ Elképesztő önbizalom! A Vatikán már aláírta a magyar kormánnyal a részleges megállapodást – álláspontom szerint annak következményeképpen is, hogy Mindszenty nem kívánta megszüntetni öncélúvá vált követségi tartózkodását –, ezután az összes *ütőkártya* már Kádár kezében volt, és a reális ítélőképességét elveszített bíboros még arról fantáziál, hogy ő az az *ütőkártya*, akivel a Vatikán majd padlóra küldi a kommunizmust. Napi jegyzeteiben is leírja ezt mint annak indokát, hogy miért nem hajlandó elhagyni a követséget: „a Vatikán *kártyájaként* maradni szándékozom, mert állásom *ütőkártya*”.¹⁶

Nemcsak írásban tulajdonított ilyen „*kártyás*” szerepet önmagának Mindszenty bíboros, a követségi diplomaták is regisztrálták az ilyen tartalmú önértelmezéseit. 1964 szeptemberében Vagnozzi érsek, washingtoni apostoli delegátus ír neki levelet, melyben a bíboros-államtitkár üzenetét közvetíti számára, ami szerint Casaroli rövidesen meglátogatja őt a követségen. A követség ideiglenes ügyvivője átadta neki a levelet, majd arról értesítette Washington, hogy Mindszenty a hírt nyugalommal fogadva az alábbi kommentárt fogalmazta meg: „az ő személye *ütőkártya* a Vatikán kezében mindaddig, amíg Magyarországon (értsd: a budapesti amerikai követségen, idegen felségterületen; V. L.) marad, és úgy gondolja, hogy a Vatikán jobb belátásra jutott: neki nem kell távoznia addig, amíg acélbiztos garanciákat nem kap a magyar rezsimtől az Egyház jogaival kapcsolatban Magyarországon.”¹⁷ Az amerikai diplomácia az ilyen beszélgetésekből értesülhetett a szá-

mukra nyugtalanító hírről, ami szerint a bíboros a követségen kíván maradni. E feljegyzés pedig a magyar–vatikáni részleges megállapodás hónapjában született, e megállapodásról pedig egyáltalán nem állítható, hogy a Vatikán acélbiztos garanciákat szerzett volna a magyar kommunistáktól a magyar vallásszabadságot illetően. Attól tartok, hogy Mindszenty bíboros tudott úgy nyilatkozni, hogy közben nem is tudta, mit beszél. Ebben a hónapban Tims ügyvivő még egy feljegyzést küldött Washingtonba Mindszentyről: „Ő magát e tekintetben fontos *ütőkártyának* tekinti a kormány ellenében, és bizonyossággal állítja, hogy a magyar kormány érdekelt abban, hogy minél hamarabb távozzék a követségről.”¹⁸

Úgy tűnik, hogy ebben az időszakban (a magyar–vatikáni tárgyalások idején) gyakran használja önmagára vonatkoztatva az „*ütőkártya*” kifejezést. (Narcisztikus személyiség lenne?) Ezen lemérhetjük azt, hogy Mindszenty bíboros mennyire volt birtokában a reális ítélőképességnek. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia állandó tanácsa érzi e problémát, ha 2012 januárjában Mindszenty bíborost mentve írja: „a lényegét téveszteniék szem elől, ha csak azt kérdeznénk, mennyire reálisan látta a politikai helyzetet annyi év elszigeteltség után”.¹⁹ Az tehát elismertetik, hogy Mindszenty bíboros nem látta reálisan a politikai helyzetet (szerintem a saját helyzetét sem). Ám, amint erre a fentebb idézettek utalnak, a *realitásokkal való kapcsolatát, egy rossz döntést követő önigazoló törekvés során, a követségen veszítette el. Mindszenty bíboros realitásvesztését nem foghatjuk rá a valamilyen fokú követségi elszigeteltségére*. A követségen bármilyen sajtóhoz hozzáfért, nyugati diplomatákkal és magas rangú nyugati katolikus papokkal találkozhatott, akik pontosan tájékoztatták a realitásokról. Sok feljegyzés, akár amerikai diplomaták, akár vatikáni tisztviselők részéről, éppen azért született, mert

15 Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez 1956–1971, szerk. SOMORJAI Ádám OSB, METEM, Budapest, 2011, 271.

16 SOMORJAI Ádám OSB – ZINNER Tibor, Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956–1971, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2010, 245.

17 SOMORJAI, Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1., 147.

18 Richard W. Tims ideiglenes ügyvivő fölterjesztése a washingtoni külügyminisztériumhoz Mindszenty bíborosnak az egyház és az állam közti, 1964. szeptember 15-én aláírt megállapodására való reakciójáról = SOMORJAI P. Ádám, OSB, Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1., 153.

19 „Nagyon szerette egyházát és hazáját” Százhusz éve született Mindszenty bíboros, Új Ember 2012. január 22.

Mindszenty bíboros nem vett tudomást ezekről a tájékoztatásokról, háritotta a realitásokat.

Mindszenty József, akár a börtönéveit is tekintve, nem volt elszigeteltebb, mint például Márton Áron erdélyi püspök vagy Josef Beran prágai érsek. Ők mégis megőrizték realitásérzéküket. De mondhatok más példákat is.

Személyesen ismertem Boros Bélát, akit 1948-ban szenteltek a temesvári egyházmegye titkos püspökévé (1990-ben érsek lett), 1951 márciusától pedig egyhuzamban tizenhárom és fél évig volt román börtönökben, ebből két és fél évet Râmnicu Sărat börtönében magánzárkában, télen is fűtetlen börtönben, ahol emberek fagytak meg, és ahol a fal felé kellett fordulnia, ha az őr bement a cellába. A tizenhárom és fél évnyi román börtönidőn belül két és fél évig tilos volt embert látnia! A pitești börtönben majdnem éhen halt. (Ott sokan haltak éhen, és sokan kaptak skorbutot.) Semmit nem veszített el a realitásérzékéből, a legjózanabb emberek közé tartozott, akiket valaha ismertem. A máramaroszigeti fegyházban egy román börtönőr Boros Bélától magyarul tanulta meg a *Miatyánkot*.

Személyesen ismertem Godó Mihály jezsuitát, aki négy részletben, összesen tizennyolc évet töltött román börtönökben és internálásban, ebből egyhuzamban nyolc évet magánzárkában, Râmnicu Sărat börtönében. Azt mondta egyszer, hogy a verés nem nagy probléma, abba vagy belehal az ember két nap alatt, vagy pedig megszokja. De a hideget és az éhezést, éheztetést nem lehet megszokni! Nyolc évig volt magánzárkában, így neki *nyolc évig volt tilos embert látnia!* 1990 decemberében kihoztam az albertfalvai ifjúsági hittancsoportomba a budakeszi tüdőszanatóriumból. A mai furcsa világra utalva, arról is beszélt, hogy *a valóság Krisztusban van, az veszíti el a valóságérzékét, aki Krisztust már elveszítette.* Nyolc évig tilos volt embert látnia, de tudott imádkozni, nem a „saját tengelye” körül forgott, tehát a realitásérzékét, helyes valóságlátását megőrizte, még akkor is, ha a börtönőrök Râmnicu Săraton őrlőnek tartották. (Ám ami a cellaajtón túl tébolynak látszik, az a cellaajtó innenső oldalán túlélési technika. Lám, egy cellaajtó két oldala különböző jelentéstartalmakat képes hordozni.)

Személyesen ismertem Jakab Antalt, Márton Áron püspök-utódát, aki 1951-ben Márton Áron törvényes joghatóságát örizve, tit-

kos ordináriusként, a „föld alól” kormányozta az erdélyi püspökséget. Ezért tizenhárom évet töltött börtönben és kényszerszolgálatán. Mondogadják róla, hogy nehézkes ember volt (Márton Áronnal összehasonlítva feltétlenül az volt), de hát a tizenhárom éven belül is nehéz éveket föld alatt, ólomházban töltött kényszerszolgálatán, talicskázta az ólomércet – és az ólom nehézfém, lehúzza és a földön tart. A börtönben és az ólomházban a saját kedélyállapotát is elviselhető szinten tartotta azzal, hogy másokat mentett az elnehezült kedélytől. Jakab Antalnak még a nehézsége is földön álló realitásérzék volt, és Márton Áron után megőrizte az erdélyi egyház nehéz és szép örökségét. Amikor 1964-ben szabadult, a kiéheztetés és az ólommérgezés miatt az orvosok három hónapot jósoltak neki. A Jóisten ezt az orvosi jóslatot megtoldotta huszonkilenc évvel. A mája a diétától meggyógyult, de a lába élete végéig fekete maradt az ólommérgezés miatt.

Sem Boros Béla, sem Godó Mihály, sem Jakab Antal – sem Márton Áron, sem Josef Beran, sem a többi alternatíva nem szorult rá az öngigazolásra, nem gyötörte őket kognitív disszonancia. *Hol van e példától Mindszenty bíboros önként vállalt követségi elzárkózása?* Romániában a 22 katolikus püspökből bebörtönöztek 21-et (római katolikusok és görög katolikusok, nyilvános és titkos püspököket egyaránt), 11 fő nem jött ki élve a börtönből, a katolikus püspökökre kiszabott, börtönben való elhalálozási valószínűség tehát 50%-os. (Eme statisztika pontosításához: Erőss Alfréd erdélyi titkos püspök a biztos letartóztatása előtt agyvérzésben halt meg, a 82 éves korában 18 évre ítélt Pacha Ágoston temesvári püspököt pedig halála előtt, halálos beteg és megvakulva visszavitték a temesvári püspökségre meghalni. Az arányos statisztikai súlyozás érdekében, egyiküket a börtönben meghaltak közé számoltam. A letartóztatási valószínűség pedig lényegében 100%-os. Alexandru Cisar bukaresti katolikus érseket, mivel elfogadta az állam által rászabott kényszerszolgálatát, a Szentszék is letette az érseki székéből. A kommunisták ezután Cisar nyugalmazott érseket nem börtönbe, hanem kényszerlakhelyre vitték, így tehát ő az egyetlen, akit nem börtönöztek be.)

Mindszenty bíboros – realitásérzékét elveszítve – tehát ütőképesnek képzelte magát. Nézzük meg, hogy annak tekintette-e őt a

Vatikán (és az Egyesült Államok), illetve – mivel valóban ütkártya volt – nézzük meg, hogy kinek a kezében.

Richard W. Tims, az Egyesült Államok budapesti követségének ideiglenes ügyvivője 1964 szeptemberében (a magyar–vatikáni részleges megállapodás hónapjában), Agostino Casaroli budapesti látogatásával kapcsolatban feljegyzést küldött a washingtoni külügyminisztériumba. Casaroli elmondta a budapesti ideiglenes ügyvivőnek, hogy Mindszenty szerint az Egyesült Államok kérheti a Kádár-rezsimtől az egyház és a nemzet szabadságát, ha a követségen való tartózkodását jó adunak használja fel ennek eléréséhez. (Mindszenty szenvedélyes kártyajátékos lehetett, legalábbis ebben az időben; V. L.) Tims ügyvivő e gondolatról így vélekedik: „a Vatikán nagyon jól tudja, hogy Mindszentynek ez a véleménye arról tanúskodik, hogy helytelenül fogja fel a neki menedéket nyújtó USA jogi akcióját.” Majd a kártya-hasonlattal kapcsolatban az Egyesült Államok és a Vatikán vonatkozásában ezt írja: „Bármennyire is szeretne több szabadságot tapasztalni az Egyesült Államok Magyarországon, nem gondolja, és nem áll fenn annak lehetősége, hogy a bíboros ütkártyaként használja fel oly módon, ahogy ezt ő javasolta, és mi örülünk annak, hogy a Vatikán, öminenciájával való megbeszélések során realisztikusan veszi ezt tudomásul.”²⁰ Itt tehát arról van szó, hogy miközben Mindszenty bíboros ütkártyaként viselkedett (szerepet kellett tulajdonítania magának, hogy ne kelljen szembesülnie távozásának következményeivel), a neki menedéket nyújtó Egyesült Államok mint vendéglátó, és az őt zsinatra váró Vatikán ezt egyáltalán nem így gondolta.

Mindszenty bíboros valóban ütkártya volt! Nézzük meg, kinek a lapjai között, kinek a kezében. E könyv megírásának kezdetén eldöntöttem, hogy kommunistáktól nem idézek, mert Mindszenty bíboros nem az ő véleményük alapján értékelem. A kommunisták számomra semmilyen értékelésben nem kompetensek, mert mint diktátorok, nem hordoznak értékeket. Azonban, hogy lássuk, kinek a kezében volt ő ütkártya, csak a tényeket nézve, kénytelen vagyok mégis kommunistákat idézni.

20 Richard W. Tims ideiglenes ügyvivő fölterjesztése a washingtoni külügyminisztériumhoz Mindszenty bíborosnak az egyház és az állam közti, 1964. szeptember 15-én aláírt megállapodására való reakciójáról, 155–156.

Az MSZMP KB PB ülésére, 1960 februárjában készített előterjesztésben ez áll: „Mindszentynek a budapesti követségen tartása egyik fő akadálya ugyan a magyar–amerikai kapcsolatok javításának, ugyanakkor azonban nekünk hasznos mindaddig, amíg az Egyesült Államok hidegháborús támadásai folytatódnak ellenünk, mert számunkra több vonatkozásban is ellentámadási lehetőséget ad. Indokolt volt, hogy eddig a Mindszenty-problémát sem hivatalos, sem félhivatalos formában nem vetettük fel.”²¹ Azon nem érdemes vitatkozni, hogy ki szította a hidegháborút, a diktatórikus kommunizmus vagy a polgári demokratikus Egyesült Államok, tudjuk, hogy „világforradalom” címén melyik fél akarta legyőzni a másikat. Tehát a Kádár-rendszer hidegháborús céljait szolgálta „Mindszentynek a budapesti követségen tartása”. Mivel azonban sem Mindszenty József, sem az ő életművének egyoldalú méltatói nem értékelik a hatvanas évek nemzetközi enyhülését, és itt e beszámoló beszél a magyar–amerikai kapcsolatok javításáról mint igényről, szögezzük le ismét azt, amiről már volt szó: a nemzetközi enyhülés nem a nyugati polgári demokráciákat porlasztotta szét, hanem a kommunizmust. A magyar–amerikai kapcsolatok lassú javulása nem az Egyesült Államok társadalmi berendezkedését amortizálta, hanem a Kádár-rendszert. Észak-Koreában és Kubában nem volt nemzetközi enyhülés, és nem volt amerikai kapcsolat. Kommunizmus viszont ott még mindig van. Szomorú lenne, ha Mindszenty egyoldalú méltatói, akik a budapesti amerikai követségen dolgozó diplomaták diplomáciai jelentéseit nemes egyszerűséggel (a Kádár-kort felidézve) kémjelentéseknek minősítik,²² ezt húsz-egynéhány évvel a kommunizmus megbukása után nem ismernék fel.

Az idézett, MSZMP KB PB ülésre készült előterjesztés később még megismétli, hogy „a Magyar Népköztársaság szempontjából továbbra is az az előnyösebb, ha Mindszenty a jelenlegi tartózkodási he-

21 Részlet az MSZMP KB PB ülésére készített előterjesztésből. 1960. február 26. = SOMORJAI–ZINNER, Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez, 868.

22 Kovács Gergely, Olvasói levél, Új Ember 2008. július 27. (A szerző Mindszenty József bíboros életének kutatója, nem azonos Kovács Gergely Rómában dolgozó gyulafehérvári főegyházmegyes pappal, a Kultúra Pápai Tanácsa irodavezetőjével.)

lyén marad”, de ezen kívül egy rendkívül figyelemreméltó mondat is olvasható itt: „Változás esetén számunkra a legelfogadhatóbb kompromisszum lenne Mindszentynek a házi őrizetbe kerülése.”²³ Annait jelent tehát ez, hogy a Kádár-rendszer nem zárta ki azt a megoldást, ami az adott viszonyok között az egyház számára a legkedvezőbb lett volna, vagyis azt a státust, amiben akkor Márton Áron volt. 1960-ban az nyilvánvalóan nem volt elképzelhető, hogy Mindszenty teljes szabadságot kapjon Magyarország területén. Ma már kiszámíthatatlan, hogy ha nem válik számára öncélúvá a követségi léte, akkor a magyarországi katolikus egyház milyen, az 1964 után kialakult helyzetnél talán sokkal kedvezőbb irányba fordulhatott volna.

Azt, hogy Mindszenty kinek a kezében volt ütőkártya, a fenti MSZMP KB-dokumentumokon kívül a moszkvai amerikai nagykövetnek az amerikai külügyminiszterhez írt feljegyzése festi le a legérthetőbben. 1963 júliusában egy fogadáson Moszkvában találkozott Kádár és Harriman amerikai külügyminiszter-helyettes. „Harriman kérdezősködött Mindszenty státusáról. Kádár azt mondta, az 1956-os események után neki valójában csak két problémája volt (ez költői túlzás, de amit Mindszentyről mond, az realitás; V. L.): Mindszenty és Rákosi. Az elsőtől az Egyesült Államok szabadította meg azáltal, hogy menedéket adott Mindszentynek, a másodiktól a szovjetek azzal, hogy befogadták és gondozásba vették Rákosit. Az Egyesült Államok tehát óriási szívességet tett neki azáltal, hogy befogadta Mindszentyt. Ha Mindszentyt letartóztatták volna, ami máskülönben bekövetkezik (már idézett dokumentum szerint ez bizonyára házi őrizetet jelentett volna; V. L.), mára már szabad lenne az amnesztia folytán, amelyre nemrég került sor.”²⁴

Az idézett dokumentumokból arra a következtetésre jutok, hogy Mindszenty bíboros, aki a Vatikán ütőkártyájának képzelte magát az amerikai követségen, valójában Kádár János kezében volt ütőkár-

tya. Hidegháborús ász volt egy cinkelt lapokkal játszó hamiskártyás kezében. Mindszenty bíboros tévedett abban, amivel a követségi tartózkodását indokolta, hiszen a kognitív disszonancia öngazoló feloldásában csak tévedni lehet.

KÖVETSÉGI HELYZETE:

SZEMÉLYE KÍNOS AZ AMERIKAIÁKNAK

Az amerikaiak nagyon hamar rájöttek arra, hogy Mindszenty bíboros személyében kellemetlen vendéget kaptak. Már 1957 januárjában megszületik az amerikai külügyminisztérium európai ügyekkel foglalkozó helyettes államtitkárának a felterjesztése az amerikai külügyminiszter-helyetteshez, amelyben a budapesti követségen menedéket élvező bíboros elszigetelését javasolja a bíboros érdekében (úgy tűnik, Mindszenty a saját érdekeit nem ismerte fel), és az amerikai külpolitika védelmében is. „Ha ezt a hat levelet továbbítjuk, valószínűleg még több fogja őket követni, s a külügyminisztérium diplomáciai postája rendszeres titkos kommunikáció csatornájává válik a Vatikán és a bíboros között. Ha az ilyen természetű írott szövegek véletlenül nyilvánosságra kerülnek (...) az kínos helyzetbe hozhat minket, rossz fényt vethet követségünkre és veszélybe sodorhatja a bíboros biztonságát. (...) Egy lehetséges megoldás az lenne, ha alkalmanként átvennénk rövid, személyes jellegű üzeneteket továbbítás céljából.”²⁵ Itt tehát, már 1957 januárjában, azt a veszélyt ismeri fel az amerikai diplomácia, hogy Mindszenty bíboros, a követség funkciójával ellentétesen, konspiratív célra használná a neki menedéket adó követséget, és ezzel nemcsak az amerikai követséget és magát az Egyesült Államokat állítaná nemkívánatos helyzetbe, hanem saját biztonságát is veszélyeztetné. Mindszenty bíboros levelekkel kezdi „ostromolni” az amerikai

23 Részlet az MSZMP KB PB ülésére készített előterjesztésből. 1960. február 26., 870.

24 A moszkvai amerikai nagykövet felterjesztése a külügyminiszterhez, Washingtonba, az MSZMP KB első titkárának Mindszenty bíborosról alkotott véleményéről. 1963. július 24-én. = SOMORJAI-ZINNER, Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez, 930–931.

25 Az Európai Ügyek Hivatala helyettes államtitkárának felterjesztése a politikai ügyekkel megbízott külügyminiszter-helyettesnek Mindszenty bíboros menedékéről és levelezésének korlátozásáról. Washington, 1957. január 24. = SOMORJAI-ZINNER, Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez, 789.

elnököt. 1957 júniusára ez kínossá válik, mert a vendégjogot élvező Mindszenty az elnök politikai partnereként jelentkezik be. „Ez már a harmadik olyan levél, amit a bíboros az Elnökhöz intézett. (...) nem lenne hasznos a levélnek arra a részére is válaszolni, amely a Nyugat jelenlegi, Magyarországot érintő politikájára irányul, mert érvelésének cáfolata csak további hasonló levelek írására ösztönözné a bíborost. Amint korábban már megjegyeztük, egy kiterjedt levelezés a bíboros és az Elnök között esetleg feszélyező lehet az Elnök számára.”²⁶

Az amerikaiak regisztrálják azt, hogy Mindszenty bíboros inkább politikai, mint vallási vezetőnek tartja magát. Tudják, hogy ha budapesti követségükről egy magyar menekült politikai vezetőként kezd kiüzenni a nagyvilágba, akkor az beláthatatlan következményekkel járna. Üzeneteinek tartalma pedig gyakran anakronisztikus. Látják, hogy „énközpontú”, kizárólag a saját gondolatvilága körül forog. „Mindszenty bíboros egy magyar nacionalista. (...) Magyarországról és a saját helyzetéről legalább annyira politikai, mint vallási fogalmakban gondolkodik. (...) Érzékeny arra, hogy milyen helyet fog elfoglalni Magyarország történelmében, (...) úgy érzi, attól függ helye a magyar történelemben, hogy megfelelő súlyt helyez Magyarország hercegprímásaként betöltött politikai felelősségére.”²⁷ A korábbiakban már láttuk, hogy Mindszenty bíboros számára a hercegprímási állás az egyházi funkció felett álló közjogi-politikai szerep volt. Az egyházi, lelkipásztori küldetést tehát alárendelte ennek, és e szerepének betöltéséhez eszközként kívánta használni az Egyesült Államok budapesti követségét. Az amerikaiak nem kívánták e szándékával azonosulni. Az amerikai külügyminisztérium Kelet-európai Ügyek Hivatalának igazgatója írja a budapesti követség ügyvivőjének: „Nézetünk szerint teljesen helyesen cselekedett, amikor megmondta a bíborosnak, hogy nincs felhatalmazása megengedni neki, hogy találkozzék a brit, a francia és az olasz küldöttekkel üzenete példányainak átadása céljából. (...) nem engedhetjük meg a bíborosnak, hogy a követséget po-

litikai vagy egyházi tevékenység színteréül használja.”²⁸ Azért, hogy Mindszenty hiperaktív levelezését elviselhető határok közé szorítsák, 1959-ben „a külügyminisztérium olyan értelmű utasítást kapott a Fehér Házból, hogy a bíborost mindössze arról kell értesíteni, hogy levele eljutott a Fehér Házba.”²⁹

A korábbi fejezetekben már bőségesen szerepeltek olyan idézetek, melyek magyarázzák azt, hogy Mindszenty követségi tartózkodása miért volt kínos az amerikaiaknak, miért korlátozták kapcsolattartását. Ackerson ügyvivő 1960-ban levelet írt a washingtoni Kelet-európai Ügyek Hivatala igazgatójához, melyben egy tanulmány elkészítésére tesz javaslatot a bíboros számára a diplomáciai menedék mibenlétéről. A levél a bíboros iránti részvét hangnemében íródott. „Mindig sajnálom, hogy a bíboros ezekben a levelekben annyit ír a trianoni békéről, és olyan sok durva dolgot mond Magyarország szomszédairól, mivel úgy gondolom, levelei nagyobb hatást érnének el, ha kihagyná ezt a sovíniszta erőlködést. Megpróbáltam ezt megértetni vele, de nem könnyű feladat.”³⁰ Ackerson ügyvivőnek e levelére egy „hülye magyarországi” azt mondja, hogy „Amerika a kisantanttal van”. A pesti sznob „européerek” szerint pedig Amerika nem foglalkozik a mi kicsinyességeinkkel. Amerika azonban – és ezt a „hülye magyarországiak” nem értik, a pesti sznob „européereket” pedig egyáltalán nem érdekli – a határon túli magyaroknak tett nagyon nagy szívesiséget azzal, hogy Mindszenty bíborost kikapcsolta például a sajtó érdeklődéséből. Mellesleg a katolikus egyháznak is nagy szívesiséget tett ezzel, a tekintélyvesztéstől megóva egyházunkat.

Mindszenty bíboros nem értette meg, hogy számára az amerikai követség nem működési terep. (Esztergom vagy Róma az lett volna, de még a házi őrizetről is elképzelhető ez.) Rusk külügyminiszter, a korábbi szabályokat megerősítve, 1964-ben levelet küld a budapesti követség ügyvivőjének egy nyilatkozattal, melyben ez áll: „Külön hí-

26 Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez 1956–1971, 28.

27 A budapesti amerikai követség ügyvivőjének felterjesztése a külügyminiszterhez, Washingtonba. 1963. március 20. = SOMORJAI–ZINNER, Majd' balálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez, 917.

28 Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez 1956–1971, 70.

29 Uo., 79.

30 SOMORJAI Ádám OSB–ZINNER Tibor, Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956–1971, 96–97.

ján a bíboros és a Vatikán között minden levelezés a külügyminisztériumon keresztül zajlik, és normális körülmények között rövid szóbeli vagy le nem zárt üzenetekre korlátozódik, melyek közvetlenül a menedék problémájára vonatkoznak.”³¹ A grafománia gyanúját felébresztő levelezése, és főként annak tartalma ilyen intézkedéseket, *jogos cenzúrát* váltott ki. Mindszenty bíboros a végeláthatatlan és semmi hatást ki nem fejtő levelezésével olyan szekér után szaladt, mely nem vette fel őt. Önérzetes ember nem tesz ilyet.

TÁVOZHATNA A KÖVETSÉGRŐL. ELLENÁLL A TÁVOZÁS LEHETŐSÉGÉNEK

Azt állíthatjuk, hogy az 1963-as pápaválasztó konklávét volt az első biztos lehetőség arra, hogy Mindszenty bíboros elhagyhassa az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségét. Azonban már a korábbi években is voltak jelek arra, hogy talán távozhatna. Ha például 1956 decemberében elfogadja annak lehetőségét, hogy a legitimációs válsággal küszködő Kádár-kormányral tárgyaljon, akkor ma már ki tudja, hogy saját helyzete érdekében is, és az egyház javára is, milyen lehetőségeket csikarhatott volna ki. Lehet, hogy semmilyen, lehet, hogy keveset. Akkor azonban az a kevés is sokat jelenthetett volna. Mindszenty viszont – ki tudja, milyen politikai fikcióban gondolkodva – meg sem próbált lépéselőnyt szerezni. Bizonyára hosszú ideig ez volt az utolsó (feltételezhető) lehetősége arra, hogy a követséget elhagyja, melyet vélhetően nem börtön, hanem valószínűleg házi őrizet követett volna. Mindszenty ekkor olyan, az adott történelmi körülmények között a legkedvezőbbnek mondható státuszba kerülhetett volna, mint amelyben 1957-től Márton Áron, vagy 1963-tól Beran érsek élt.

XII. Pius pápa halálát követően, 1958-ban összeült a pápaválasztó konklávét, melyre a bíborosi kollégium Mindszenty Józsefet is meghívta. „Október hó 25-én kezdődik a Bíboros Atyák konklávája,

31 Uo., 222.

amelyen Őeminenciája is részt kell vegyen (a 'Vacantis Apostolicae Sedis' konstitúció előírása szerint).”³² Az amerikaiak ekkor jegyzékben fordultak a magyar külügyminisztériumhoz annak érdekében, hogy Mindszentyt az országból engedjék ki. A magyar külügyminisztérium – a Kádár-kormány helyzete 1956 decembere óta lényegesen megerősödött – elutasította a távozás engedélyezésére irányuló amerikai kérést.³³ *Kádárék tehát az amerikai követségen akarták tartani Mindszentyt.* Az, hogy Mindszenty is inkább maradna a követségen, már ekkor bebizonyosodott, *Mindszenty és Kádárék álláspontja tehát e kérdésben egybeesett.* Amikor Mindszenty megkapta a konklávétól szóló meghívót, „megosztotta az ügyvivővel a gondját: a Bíborosi Kollégium nem érti az ő helyzetét, aki a 'legitim' kormány utolsó képviselője Magyarországon.”³⁴ Az ügyvivő Washingtonba is felterjesztést küld, amely szerint a bíboros és a Szentszék között szinte teljes a meg nem értés, és a bíboros csak akkor lenne hajlandó távozni, ha garanciákat kapna a magyar kormánytól.³⁵

Az 1963-as pápaválasztó konklávét idején, Mindszenty kiutasítását illetően, a Kádár-kormány már nem volt olyan elutasító, mint 1958-ban. Már 1963 márciusában, tehát még XXIII. János pápa életében megfogalmaztak egy dokumentumot, melyben Mindszenty távozásának kérdése is szerepel. „Amennyiben a Vatikán garantálja, hogy Mindszenty a Magyar Népköztársaság ellen nem folytat ellenséges tevékenységet, magyar egyházi ügyekkel nem foglalkozik, úgy hozzájárulunk ahhoz, hogy szabadon elhagyja az országot. (...) Feltételeink teljesítése esetén Mindszenty a zsinat folytatása előtt

32 *A Bíborosi Kollégium üzenete Mindszenty bíboroshoz* = SOMORJAI P. Ádám, OSB, *Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása*, II., METEM, Budapest, 2009, 22.

33 *A Külügyminisztérium válaszejegyzéke az Egyesült Államok budapesti követségéhez. Népszabadság*, 1958. október 24. = SOMORJAI P. Ádám, OSB, *Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása*, II., 18.

34 Uo., 22.

35 *A budapesti amerikai követség ügyvivőjének felterjesztése a külügyminiszterhez, Washingtonba, a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros jövőjéről.* 1958. november 20. = SOMORJAI-ZINNER, *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, 833.

is már Rómába utazhat.”³⁶ Már láttuk az 1960-ban született dokumentumot, amely szerint Kádárék attól sem zárkóztak volna el, hogy Mindszenty az országban maradván, házi őrizetbe kerüljön (l. a 23. jegyzetet). Mindszenty azonban 1964-ben a zsinatra való kiutazással kapcsolatban azt írja, hogy ha ki is menne a zsinatra, onnan az amerikai követségre akar visszatérni, és az egyház szabadságának biztosításához tartozzon hozzá az ő (vélt) alkotmányos szerepkörének elismerése is (l. a 14. jegyzetet).

Úgy tűnik, 1963-ban Mindszenty nagyon közelinek érezte a „veszélyt”, hogy el kell hagynia a követséget. Személyiségére is jellemző lehet, hogy milyen módszert gondol ki annak érdekében, hogy ne kelljen távoznia a követségről. Mindszenty orvosa az amerikai követségen dr. James E. Lynsky, a belgrádi amerikai nagykövetség orvosa volt, aki időnként meglátogatta Mindszenty bíborost a budapesti követségen. 1963. május 7-én is járt nála. Mindszenty kijelentette neki, hogy „nem akarja elhagyni Magyarországot (értsd: a budapesti amerikai felségterületet; V. L.) (...) inkább a követségen hal meg”. Ezután régi pajzsmirigybetegségére hivatkozva vizsgálatot és igazolást kért az orvostól, hogy a római meleg ártalmas az egészségére. Dr. Lynsky megvizsgálta Mindszentyt, és „nem talált bizonyítékot a betegség meglétére”. A nyugati lapok természetesen évek óta cikkeztek a budapesti követségen élő bíborosról, aki ebben az évben 71 éves volt, így e cikkekben szóba került Mindszenty egészségi állapota is. Ezután Mindszenty „azzal vádolta dr. Lynskyt, hogy megszegte az orvosi titoktartás szabályait, és visszautasította a szokásos orvosi vizsgálatot”.³⁷ A magam részéről biztos vagyok abban, hogy egy olyan orvos, aki a szokásos szakmai titoktartáson túl a diplomácia szabályait, annak titoktartási részét is köteles betartani, Mindszenty egy régi betegségről tudva, mely betegségnél 1963-ban nem is voltak tünetei, nem

36 Az MSZMP KB agitációs és propaganda osztályának javaslata a Vatikán és a magyar állam közötti néhány kérdés rendezésére. 1963. március 28. = SOMORJAI-ZINNER, Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez, 923.

37 Az amerikai külügyminisztérium Kelet-európai Ügyek Hivatala munkatársának feljegyzése a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros menekültkénti helyzetéről. 1963. december 18., 958.

szaladt az újságírókhoz, és nem híresztelte a bíboros rossz egészségi állapotát. Az újságírók – akik közül egy félre is vezette Mindszentyt Stepinac bíboros hollétét illetően – viszont mindenféleképpen írnak, hogy a szenzációval kelendőbb legyen a lapjuk. A történet a követségi tartózkodás öncélúvá válásának illusztrálása mellett azért is érdekes, mert gyanítható belőle egy bizonyos *zsaroló mentalitás*, mely Mindszenty bíborost olyankor kíséri, amikor ellenállást kell leküzdenie céljainak elérése közben. Láttuk már, hogy amikor a magyar–amerikai kapcsolatok normalizálását akarta megakadályozni, akkor éppen ellenkező tartalommal, a követség elhagyásával és az ezzel járó nemzetközi botrányral zsarolta az Amerikai Egyesült Államokat.

Sok olyan dokumentum született, melyek azt mutatják, hogy Mindszenty bíboros nem szándékozott elhagyni az Egyesült Államok budapesti követségét, illetve volt, hogy olyan (tartalmukban jogos!) feltételeket szabott, melyekről talán ő maga is tudta, hogy a Kádár-rendszer nem teljesíti azokat. (Végül az „ütőkártya” 1971-ben úgy távozott külföldre, hogy semmilyen feltételét nem teljesítették.) Mindszenty József berendezkedett az amerikai követségi életformára, ottani tartózkodása öncélúvá vált. Cáfolni kell tehát a Mindszenty-irodalomnak azokat az állításait, melyek azt igyekeznek bizonyítani, hogy Mindszenty ki akart jönni, de ebben megakadályozták. Mészáros István írja: „Többször megkísérelte, hogy kijöjjön, de főleg a Kádár-rezsim megakadályozta.”³⁸ Az tény, hogy a Kádár-rezsimnek Mindszenty az amerikai követségen volt a legjobb helyen. Láttuk már ezt annak vizsgálata közben, hogy a bíboros valójában kinek a kezében volt ütőkártya. Azonban dokumentumok nagy száma mutatja, hogy Mindszenty nem is akart kijönni a követségről. E téren szándéka megegyezett Kádár János elképzeléseivel. A következő mondatban pedig a következőket írja Mészáros István: „Amerika több mint tíz évig hasznát húzott Mindszentyből: arra hivatkozhatott, hogy a rab népek védelmezőjeként menedéket adott egy üldözött nagyságnak.”³⁹ Attól eltekintve, hogy a Kádár-rendszer nem tekintette Mindszentyt üldözött nagyságnak, e mondat (az utolsó két szótól eltekintve) akár

38 Hit, magyarság, értékűség. Tóth Sándor beszélgetése Mészáros István professzorral, Új Ember 2002. december 15.

39 Uo.

egy MSZMP agit-prop titkár tollából is megszülethetett volna. Amerika nem húzott hasznát Mindszentyből, Mindszenty használta ki a követséget, *viszsaélt a vendégjoggal*. Amerika – *a tapasztalatai alapján joggal!* – már 1957 elején arra törekedett, hogy elszigetelje a számára egyre kínosabbá váló vendégét. Az 1958-as pápaválasztó konklávé idején pedig – noha Mindszenty maradni akar – maga az Egyesült Államok budapesti követsége kéri a magyar kormánytól, hogy engedjék ki a konklávéra. Az Egyesült Államok tehát *szabadulni akart* kínos vendégétől. Erdő Péternek a Magyar Kurír és a Vatikáni Rádió által közzétett nyilatkozata is azt állítja, hogy Mindszentyt külső tényezők akadályozták meg abban, hogy a követséget elhagyja. „A bíboros több alkalommal döntött az USA követségéről való távozásról, de ezt külső tényezők megakadályozták.”⁴⁰ Ezzel szemben azt kell állítani, hogy tizenöt évig ellenállt a távozási lehetőségeknek. A jelek szerint Mindszenty József 1971-ben azért volt kénytelen elhagyni a követséget, mert König bíborost bevonva, az amerikaiak által megszabott kapcsolattartási feltételeket megkerülve kereste meg a Szabó János nevű amerikai magyar papot az emlékirata ügyében. Ez vált kínossá a Szentszék számára is.^{41, 42, 43} Mindszenty tehát kényszerből hagyta el a követséget, mégpedig úgy, hogy semmilyen, általa korábban szabott feltételét nem teljesítették.

40 A Legfőbb Ügyészség határozata Mindszenty bíboros rehabilitálásáról. Kommentár; MK, VR (Magyar Kurír, Vatikáni Rádió), Új Ember 2012. április 1.

41 SOMORJAI Ádám OSB – ZINNER Tibor, Az ismeretlen hercegprímás. Adalékok és összefüggések 1944–1990 = SOMORJAI – ZINNER, Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez, 158.

42 SOMORJAI Ádám OSB – ZINNER Tibor, Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956–1971, 304.

43 SOMORJAI P. Ádám, OSB, Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolat-Tartása, III/2., METEM, Budapest, 2012, 342.

AMIÉRT HAJLANDÓ LETT VOLNA TÁVOZNI; FELTÉTELEI

Amint látjuk, a Kádár-kormány 1963-ban megfogalmazta feltételeit, amelyeknek teljesítése mellett kiengedték volna Mindszentyt a követségről. E feltételek egyike – a Kádár-rendszer terminológiája szerint – az lett volna, hogy Nyugatról „a Magyar Népköztársaság ellen nem folytat ellenséges tevékenységet”.⁴⁴ Ez annyit jelentett volna a gyakorlatban, hogy a közjogi küldetésének tudatában lévő bíborosra a Szentszék politikai szilenciumot szab ki. Hangsúlyozzuk ki, hogy e szilencium tartalma politikai jellegű lett volna, mert azt nem tudom elképzelni, hogy például az egyház lelkipásztori küldetésével kapcsolatban ne nyilatkozhatott volna. Kádárék másik feltétele az volt, hogy Mindszenty „magyar egyházi ügyekkel nem foglalkozik”.⁴⁵ Ez a gyakorlati beavatkozás tilalmán túlmenően a szilenciumnak a magyar egyházzal kapcsolatos dolgokra való kiterjesztését jelentette, és kifejezte azt is, hogy a rendszer igényt tart az egyház fölötti gyámkodásra. A rendszer a Szentszéktől erre majd az 1964-es részleges megállapodásban kap lényegében véve szabad kezdet. *Azt lehetetlennek tartom, hogy a világegyházzal kapcsolatos dolgokról, az egyház és a világ kapcsolatáról, az egyháznak a szekularizált világban betöltött szerepéről, tehát egyáltalán nem mellékes, áttételeken keresztül a magyarországi egyházra is kiható dolgokról ne nyilatkozhatott volna.* Ha kimegy Rómába, kaphatott volna egy olyan hivatalt, ahol a világegyházra is kifejtheti hatását, olyan lelkipásztori, szociális és karitatív kérdésekben, melyekhez Mindszenty bíborosnak komoly affinitása volt, és amely affinitást elnyomott benne a semmire sem jó közjogi küldetéstudata, 1956-tól pedig a benne élő kognitív diszsonancia szubjektív feloldása, a kompenzációs törekvése. A római klíma valóban nem egészséges, például Belon Gellért is ott betegedett meg fiatal korában. Ha 1971-hez hasonlóan 1963, 1964 körül sem maradt volna Rómában, akkor Mindszenty Bécsben élve pápai bizottságok befolyásos tagjaként az egyház javát szolgálhatta volna.

44 Az MSZMP KB agitációs és propaganda osztályának javaslata a Vatikán és a magyar állam közötti néhány kérdés rendezésére. 1963. március 28., 923.

45 Uo.

na már a hatvanas évek első felétől. Bizonyára lesznek Mindszenty bíborosnak túlfűtött védelmezői, akik szentségtörésnek tekintik a véleményemet, de Kádárék fenti feltételei, ha súlyos korlátokat jelentettek is, de nem voltak teljesíthetetlenek. E feltételek maradéktalan betartása mellett is, odaátról használható volna nekünk. Nyilvános állásfoglalás nélkül ugyan, de a magyar egyházra is kedvezőbb hatást gyakorolhatott volna akár Rómából, akár Bécsből – az amerikai követségről azonban semmilyen hatást nem tudott gyakorolni például az 1964-es magyar–vatikáni részleges megállapodásra. A modern kori magyarországi egyháznak talán legnagyobb tragédiája, hogy Mindszenty bíboros nem ezt az utat választotta, hanem „kötötte az ebet a követségi karóhoz”.

Mindszenty „ebet a karóhoz kötve”, maga is feltételeket fogalmazott meg a távozását illetően, nem érzékelve azt a helyzetet, hogy 1963 után a Kádár-rendszer nemzetközi elfogadottságát tekintve is stabilizálódott. Így az ő feltételeit senki nem tekintette tárgyalási alapnak. Mindszenty bíboros 1956 decemberében talán még megfogalmazhatott volna bizonyos feltételeket, 1963 után azonban már nem volt olyan helyzetben, hogy bármilyen feltételt szabjon.

Mindszenty bíborosban távozásának a feltételei az 1963-as és az 1964-es években alakultak ki.^{46, 47} Feltételeinek leginkább kialakult formáját a Johnson elnökhöz 1964. február 4-én írt levelének mellékletében fogalmazta meg. (A követségi menedékes közli vendéglátóival – akik már az 1958-as konklávé idején szerettek volna szabadulni tőle –, hogy milyen feltételek mellett lesz szíves távozni.) Mindszenty bíboros 1964-ben megfogalmazott feltételei a következők:

46 A budapesti amerikai követség tanácsosának felterjesztése a külügyminiszterhez, Washingtonba, a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíborosról. 1963. július 10. = SOMORJAI-ZINNER, Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez, 927–928.

47 A budapesti amerikai követség tanácsosának felterjesztése a Kelet-európai Ügyek Hivatala munkatársához, Washingtonba, a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros terveiről. 1963. szeptember 10. = SOMORJAI-ZINNER, Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez, 936.

„1. A templomlátogatás és a vallásoktatás tiltásának teljes megszüntetése. Az istenhit és az ateizmus propagandája és terjesztése terén a helyzetnek javulnia kell. (A lakosság és az adófizetők 95%-ának akkor lesznek a többi 5%-kal azonos jogai.)

2. Budapest harmadik legnagyobb és hivatalosan lerombolt templomának újjáépítése (plébániatemplom 15.000 lélekre, kongregáció 1950-ben). A hivatalos ígéret az volt, hogy ezt a templomot újjáépítik, ez a nagyszámú hívő mégis egy évtizede templom nélkül maradt. Engedélyt kell adnia a kormánynak, hogy minden új és régi iparváros és mintaközség templomot építhessen az Egyház költségére, és lakhelyet a pap és egy hitoktató számára.

3. Annak a hivatalos rendeletnek (1957) az eltörlése, hogy az egyházi hivatalok betöltésében a döntő tényező az Elnöki Tanács és nem a Pápa. Ez a rendelet a párját ritkítja.

4. Tisztességes és teljes körű amnesztia a püspökök, papok, hívek számára és Magyarország lakosai számára. A jogellenesen elhelyezett plébánosok és esperesek helyeztessenek vissza hivatalukba. A Kádár és Hruscsov parancsára Szibériába deportált 35.000 fiú és leány térhessen vissza Magyarországra.

5. Feltétel nélkül helyeztessék vissza állásába az onnan kiutasított érsek, három megyéspüspök (kettő házi őrizetben) és két segédpüspök.

Az egyházi tevékenységtől eltöltött körülbelül 200 papnak és a már amnesztiában részesült papoknak meg kell engedni, hogy visszatérhessenek hivatalukba és folytathassák tevékenységüket. Ezen túlmenően az eddig amnesztiát nem kapott papoknak teljes amnesztiát kell kapniuk és vissza kell engedni őket az aktív egyházi szolgálatba. A tizenegy érsekség és püspökség (5.300.000 hívő, a teljes lakosság 73,6%-a) közül ezek egy más, de nyílt terror alatt vannak. A további hármat korábban nyomták el.

6. Az idegen, állampárti világi embereknek és békepapoknak el kell hagyniuk a püspöki rezidenciákat, és a törvényes érsekek, apostoli kormányzók és helynökök külső behatás nélkül kormányozhassák területeiket, az egyházi előírások szerint és a bolsevik alkotmánynak megfelelően, amely garantálta a vallásszabadságot.

7. Minden fenti pont vonatkozik nemcsak a római és görög katolikusokra, hanem minden más vallásra is, első helyen az evangéli-

kusokra és kálvinistákra, akiknek egyházi és alkotmányos eljáróit elmozdították és kollaboránsokkal cserélték fel.”⁴⁸

Attól eltekintve, hogy a fogalmazás helyenként nehezen értelmezhető, a felsorolt, egyházra vonatkozó feltételek (a 4. pont utolsó mondata nem támasztható alá, nem is egyházi vonatkozású) bármelyike olyan tartalmú, amibe tisztességes, az egyház jogait tiszteletben tartó ember nem köthet bele. Ha e feltételek akár csak egy részének érvényt tudott volna szerezni, akkor a magyarországi katolikus egyház lényegesen kedvezőbb feltételek mellett élhetne volna túl a kommunizmus évtizedeit. Véleményem szerint Mindszenty bíboros ehhez hasonló feltételeket utoljára 1956 decemberében fogalmazhatott volna meg a feltételek legalább egy részének valamilyen fokban valószínűsíthető érvényesítésével, amikor Szabó Imre püspök közvetítette hozzá a kormány tárgyalási szándékát. Az is lehet, hogy semmit, de egy elfogadott tárgyalási ajánlat, akár gyakorlati eredmény nélkül is, már magában erkölcsi tökéletet biztosít. Amit tényként állíthatunk, Mindszenty (ahogy 1948-ban sem) meg sem próbálta a tárgyalást. Mindszenty hét feltételének mindegyike az egyház jogos igényét fogalmazza meg, tartalmilag tehát joggal követelhetők. Amiben e hét pont mint feltétel mégis anakronisztikus, az nem más, mint hogy a követségi menedékes, akit évek óta tehertételnek tartanak, feltételeket fogalmaz meg vendéglátói számára, hogy milyen esetben óhajt távozni. Mindszenty e feltételeket bizonyára nem az amerikai elnökön óhajtotta behajtani. Kádárhoz azonban – akire e hét pont tartalma tartozott – nem jutott el e szöveg. Ha eljutott volna, akkor sem érdekelte volna, hiszen neki Mindszenty ott volt jó helyen, ahol 1956 novembere óta élt.

Mindszenty azonban nem volt következetes feltételmegszabó. E kifogástalan, 99%-ban az egyházi életre vonatkozó, az amerikai elnök számára megfogalmazott feltételeket 1964 augusztusára, a vatikáni bíboros-államtitkár számára írt levélben zavaros politikai feltételre váltja át. Már szerepelt az idézet, és még szerepel majd, melyben leírja, hogy ha egyáltalán kimegy a zsinatra, akkor onnan az Egyesült Államok budapesti követségére akar visszatérni, leírja, hogy a száma-

48 Mindszenty bíboros levele Johnson amerikai elnökhöz, 1964. február 4. Mellékletben a követségről való távozásának a feltételei = Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez 1956–1971, 247–248.

ra kíváncsi restauráció akkor történik meg, ha az ő alkotmányos szerepét elismerik, mert szerinte az egyház szabadságának ez is a feltétele. Amit 1964. február 4-én az amerikai elnök irányában jobb kézzel felépített, azt 1964. augusztus 3-án a Szentszék felé fordultában bal kézzel lerombolta.

Miközben Mindszenty feltételeket fogalmazott meg arra nézve, hogy milyen esetben lesz hajlandó kijönni a követségről (párhuzamosan Kádárék feltételeivel, melyek azt szögezik le, hogy milyen feltételekkel engedik majd ki a követségről), azalatt 1964 februárjában a nyugati sajtóban híreket közöltek egy állítólagos vatikáni–csehszlovák megegyezésről, Josef Beran prágai érsek Rómába távozásával kapcsolatban. (A hír állítólagos, mert Beran érsek majd a bíborosi kinevezését követően, egy év múlva utazik Rómába, az 1965. januári és februári tárgyalásokat követően.) A budapesti amerikai ügyvivő leírja, hogy Mindszentyt „nagyon nyomasztják a Die Pressében nemrég róla megjelent írások”, melyek szerint Beran (akkor még feltételezett) távozása, „ez a megállapodás lehetséges például szolgálhat Mindszenty bíboros problémájának a megoldására”.⁴⁹ Úgy tűnik, hogy a követségi ügyvivővel való beszélgetés közben Mindszenty elkezd vetélkedni Beran érsekkel, olyan látszatot próbál felvázolni, mintha ő nem lenne összehasonlítható Beran érsekkel (bizonyos értelemben valóban nem összehasonlítható, de e különbség nem írható Mindszenty javára). „A bíboros azt mondta, lényeges különbségek vannak az ő esete és Beran érseké között. Az utóbbi sosem került bíróság elé, csak 'internálták'. (Beran 1942 és 1945 között náci börtönök és a dachau koncentrációs tábor foglya, 1946-tól prágai érsek, 1949-ben letartóztatták, bírósági ítélet nélkül tizenhat évig raboskodott, nagyobb részben börtönben, részben házi őrizetben. 1963-tól a Prága melletti Mukarov község egyházi épületében volt internálva, itt látogathatta meg Casaroli; V. L.) Neki nem volt Csehszlovákiában olyan alkotmányos szerepe, mint a bíborosnak hercegprímásként Magyarországon” – idézi a különbségeket megfogalmazó Mindszentyt Jones ügyvivő, majd így

49 A budapesti amerikai követség ügyvivőjének felterjesztése a külügyminiszterhez, Washingtonba, a Mindszenty bíborossal való beszélgetésekről. 1964. február 17. = SOMORJAI-ZINNER, Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez, 967.

folytatja: „Ezenkívül a bíboros felvetette, hogy egy Berannal kapcsolatos megállapodáshoz valószínűleg nem kell figyelembe venni semmiféle feltételeket.”⁵⁰ Nem derül ki az, hogy Mindszenty minek alapján feltételezi, hogy Beran feltételek nélkül távozik majd. Az akár házi őrizetben való jelenlétnek mint alternatívának a vizsgálatánál látjuk még, hogy a csehszlovák felségterületen raboskodó, *Mindszenty-nél semmivel nem súlytalanabb Beran egy nagyon komoly feltétel mellett hagyja majd el Csehszlovákiát*. E feltétel, melyet a csehszlovák kommunista kormány kénytelen volt elfogadni, az egyház nagy nyeresége volt. A kommunista rezsim a kommunista rendszer összeomlásáig nyögött Tomášek bíboros szelíd egyéniségének erkölcsi súlya alatt. Tomášek életerős, szellemileg mindvégig fiatalos személyiségként túlélte a kommunizmust, és ha van három-négy olyan cseh és szlovák, akik személyükben megnevezhetők mint a csehszlovákiai kommunizmus összeropantói, akkor az egyik ő. (Rajta kívül Hrabal, Havel és Dubček, akik közül az utóbbi szlovák.)

Mivel úgy tűnik, hogy a fent idézett beszélgetésben Mindszenty bíboros Beran érsekkel rivalizál, néhány más különbségtől itt most eltekintve, szögezzünk le egy különbséget, ami kettejük között abban a helyzetben fennállt. E beszélgetés idején Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek és Josef Beran prágai érsek *adott helyzete* között alapvető különbség volt az, hogy *Mindszenty amerikai felségterületen önként választotta a tartózkodási helyét*, ahol amerikai vendéglátói számára nagy tehertételt jelentve akkor már nyolc éve élt, míg *Beran érsek akkor már tizenöt éve a nem maga választotta helyeken, csehszlovák felségterületen raboskodott*. E különbség ismeretében akár ízetlenségnek is nevezhetjük azt, hogy a náci idők is beszámítva, akkor már 18 évet rabságban töltő Beran helyzetét leértékelve, Mindszenty az amerikai követség „langyos vizében” a saját javára elkezd méricskélni.

Mindszenty József végül úgy jött ki 1971. szeptember 28-án az amerikai követségről, hogy semmilyen feltételét nem teljesítették, a magyarországi katolikus egyháznak semmi haszna nem származott abból, hogy tizenöt évig ott élt. 1971. június 25-én közli Zágon József

római magyar kanonokkal: „Egyetlen igényem a rendszerrel szemben: teljes rehabilitáció a Justizmord után.”⁵¹ A rendszer azonban nem rehabilitálta, hanem megalázva őt, mindössze kegyelemben részesítette.⁵²

JELENLÉT MINT A KÖVETSÉGI ÉLET ALTERNATÍVÁJA. HÁZI ŐRIZET MINT ALTERNATÍVA

E fejezetben a követségi élettel szemben, az 1956 utáni időszakra vonatkozóan, háromféle jelenléti mintát vázolok fel, tudva arról, hogy e három eseten túl, üldöztetésben is, még sokféle módon jelen lehetett lenni a hívő közösség mellett. Még börtönben is. A Szentszék börtönben lévő főpap feje fölött soha nem nyúlt át. Házi őrizetben lévő főpap feje fölött sem. E három mintát a kommunista hatóságok által elszigetelt, de szabadlábban lévő Shvoy Lajos székesfehérvári püspök, a hat év börtön után, változatlanul érvényes életfogytiglani ítélettel fenyegetett, 1957-től tíz és fél éven át házi őrizetben élő Márton Áron erdélyi püspök, és a Beran–Tomášek páros, prágai bíboros-érsekek jelentik, akik közül Beran három évet a nácik, tizenhat évet a kommunisták foglyaként élt, az 1949-ben titokban püspökké szentelt Tomášek pedig három évig volt kőbányában kényszmunkás, majd plébánosként a földalatti egyházzal is kapcsolatban állt.

Shvoy Lajosnak az e korban kifejtett tevékenységéről már volt szó abban a fejezetben, mely a kommunista diktatúra elleni egyházi munkát tárgyalta. Volt szó arról, hogy különleges vatikáni felhatalmazással működött a Központi Szemináriumból kizárt papnövendékek további képzését. E tevékenységének kiegészítéséhez tartozik az a nemrég kezembe került, és e fejezetbe is illő cikk, melyet a béke-

51 SOMORJAI Ádám, *Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József 1971–1975*, Bencés, Pannonhalma, 2008, 112.

52 *A Magyar Kormány képviselőjének emlékeztetője a Magyar Kormány és a Szentszék közötti megállapodásról. 1971. szeptember 9.* = SOMORJAI–ZINNER, *Majd' balálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, 1146.

papok által szerkesztett és kiadott Katolikus Szó 1960. május 1-jén, a titokban papot szentelő Shvoy püspököt támadva közölt. „Az ország egyházmegyéit jártunkban (írják a papság megosztására törekvő békepapok; V. L.) elsősorban a Székesfehérvári Egyházmegye az, ahol a külső látszat mögött a bizonytalankodó kettősség tétovázása a legszembeütőbb. (...) Titokban megkapja a papi ordót az a volt teológus, aki a Központi Szeminárium növendékeinek a szétzüllesztésében (ez békepapi terminológia, hiszen a papnövendékek éppen a békepapsággal szemben léptek fel egységesen; V. L.) az egyik vezető szerepet játszotta. A látszat az, mintha az állammal szemben reakciós magatartásuk élvezné az egyházi vezetés helyeslését, sőt kegyét.”⁵³ Az idézetben kiemelt két szó jelzi, hogy a békepap-logika szerint az egyházi vezetés helyeslését, sőt „kegyét” az ateista államnak kell élveznie, nem a kiváló lelkipásztoroknak, áldozatot vállaló papoknak, akiket az ateista állam és a velük szövetséges „békepapság” éppen ezért reakciónak nevez.

Magyarországon nem alakult ki földalatti egyház, de a Központi Szemináriumnak a békepapok által asszisztált belügyi szétzüllesztése után olyan helyzet alakult ki, melynek ilyen irányú kimenetele is lehetett volna. Különleges, még feltárandó szentszéki felhatalmazásaikkal Shvoy Lajos és Endrey Mihály püspököknek volt olyan pozíciója, melyből ilyen irányba is lépni tudtak volna. Ők végül is a rendszerrel szemben álló, titkos körülmények között tovább képzett és felszentelt papokat megtartották a nyilvános lelkipásztori struktúrában. E papok között sokan voltak, akik első papi éveikben civil állásban vagy „civil” egyházközségi alkalmazottként dolgoztak, és közben az állami hatóság által rejtve, lelkipásztori munkát végeztek. Nemcsak a Központi Szemináriumból államilag kitiltott, titokban tovább képzett és felszentelt papok, hanem más börtönviselt papok, vagy egyházmegyei és rendi kereteken egyaránt kívül lévő szerzetesek is hasonló mezején mozogtak.

Budapesti egyházközségemben, Albertfalván (negyvenhét évig tartoztam oda), a hatvanas években szinte mindig volt papságtól el-

tiltott, ám lelkipásztori munkát végző pap. 1959-től Sárkány József állami engedély nélkül felszentelt pap hivatalosan sekrestyés volt, de papként működött. Éber Alán börtönből szabadult és a papságtól eltiltott cisztercita zenetanár 1962 és 1966 között volt nálunk kántor, jól ismertem őt, családlátogatásra és házszentelésre is járt hozzánk. Nagyon jó személyisége, pedagógiai készsége volt ahhoz, hogy nekem, a tekergésre hajló gyerekeknek a templomi „hókuszpókuszon” túl (ennek láttam az akkori „hátat fordítós”, zsinat előtti latin miséket), Jézus Krisztusból is felmutasson annyit, amennyit akkor lehetett. Az ő kántor-utóda Vass Péter piarista tanár volt, aki szintén börtönből jött, és bevezette Albertfalván a zsinati liturgiát. Vass Péter utóda pedig Takács Nándor karmelita szerzetes lett, aki rendjének feloszlata után az ötvenes években a Központi Szeminárium előjárója volt, de 1959-ben a papnövendékekkel együtt távolították el onnan, mert támogatta mozgalmukat, és ezután a papi munkától államilag eltiltva, tizenöt évig kántor volt. Albertfalván öt évig dolgozott mint kántor és közösségépítő. Takács Nándor a rendszerváltozás idején székesfehérvári püspök lett.

Az Albertfalván működő „rejtett”, ám aktív lelkipásztorok mögött ott érzem Shvoy Lajos támogatását. Akár a káplánok, akár a „zug-papok” személyében mindig biztosította azt a lelkipásztort, aki elkötelezett kereszténységhez segítette az albertfalvai „kedves híveket”. Shvoy püspök természetesen az egész egyházmegyére figyelt. Hallottam, hogy sokszor plébániai adminisztrátorként küldött olyan papot valamely egyházközség élére, akinek plébánosi kinevezéséhez az állami hatóság nem járult hozzá. Így ők más címkével csinálták ugyanazt, mint amit egy plébános. Ebben állt az, amit a békepapok a Katolikus Szó 1960. május 1-i számában úgy fejeztek ki, hogy „reakciós magatartásuk” élvezik az egyházi vezetés helyeslését. A kommunistáknak a jó lelkipásztor reakciós volt, Shvoy Lajos pedig a „legreakciósabb püspök”. Ez így is van rendben, *van bélyeg, amely ki-tüntetéssel is felér.*

Az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke 1965-ben jelentést írt az MSZMP KB Politikai Bizottságának a magyar-vatikáni kapcsolatról. Ebben írja: „Részletesen tájékoztattuk a Szentszéket Shvoy püspök illegális ellenséges külföldi levelezéséről, Schwarz E. (Schwarz-

53 Így is lehet? Katolikus Szó 1960. május 1. (Névalírás nélküli tudósítás a Székesfehérvári Egyházmegyéből.)

Eggenhofer Artúr; V. L.) esztergomi apostoli kormányzó ellenséges magatartásáról, provokatív egyházkormányzati intézkedéseiről, melyek egyre lehetetlenebbé teszik, hogy egyházkormányzati funkciót töltsön be. Szóvá tettük Endrey segédpüspök (ekkor a püspöki működéstől eltiltva, a Bakáts téri plébánián kisegítő lelkészként dolgozott; V. L.) és Legányi pannonhalmi apát (főapát; V. L.) ellenséges magatartását is.”⁵⁴

Shvoy Lajos az 1956-os forradalom leverése után, régi kapcsolatai és a székesfehérvári egyházmegyéből kitelepített egykori német hívei által, és nyugati diplomatak segítésével is, a pártállam által nem ellenőrzött kapcsolatokat tartott a szabad világ egyházi közösségeivel és a Szentszékkal. Ez nagyon idegesítette a kommunistákat, amit a fenti ÁEH-elnöki idézet is jelez. (A fenti idézetben az ÁEH-elnök a Szentszéknél „árulja be” Shvoy Lajost, mert a pártállami cenzúra megkerülésével a Szentszékkal levelez.) Shvoy Lajos nagyon jól konspirált, amit az is mutat, hogy a II. vatikáni zsinatra 1959-ben kiküldött javaslatairól a magyar politikai rendőrség csak 1962-ben szerzett tudomást, miután a javaslatát 1960-ban Rómában publikálták. Ennek történetét Fejérdy András írta meg.

Fejérdy tanulmányának már első mondatában közli: „A II. Vatikáni Zsinatot Előkészítő Pápai Bizottsághoz egyetlen magyar püspök, Shvoy Lajos javaslata érkezett meg.”⁵⁵ Ennek az az oka, hogy Shvoy Lajos az ÁEH által megszabott, levélcenzúrárt jelentő szolgálati utat megkerülve, a megfelelő személyt, titkos utat kiválasztva juttatta Rómába javaslatát. Pestiesen szólva: „beelőzte” a titkosszolgálatot. A Zsinati Előkészítő Bizottság a magyar püspöki kart is felkérte arra, hogy küldje el javaslatait. Fejérdy András tanulmánya szerint, legalább öt magyar megyéspüspök, Grósz József kalocsai érsek, a püspöki kar akkori elnöke, továbbá Shvoy Lajos székesfehérvári, Hamvas Endre csanádi, Papp Kálmán győri római katolikus és Dudás Mik-

lós hajdúdorogi görög katolikus püspök megkapta Tardini bíboros e tárgyban írt levelét. A levelek közül négyről az ÁEH tudomást szerzett, és Olt Károly akkori ÁEH-elnök megtiltotta, hogy a zsinatot előkészítő szentszéki felhívásra bármilyen választ küldjenek. „Olt ezzel a döntésével összhangban a Vatikánból érkezett levélre adandó válaszok kiküldését az egyházügyi előadókon keresztül leállította és a választervezeteket ellenőrzés céljából bekérte.”⁵⁶ Fejérdy András az e tárgyban született ÁEH-feljegyzésből arra következtet, hogy Olt Károly nem tudott arról, hogy Shvoy Lajos is megkapta Tardini bíboros levelét, csak a másik négyről volt tudomása. Ebből az derül ki, hogy a másik négy püspök – köztük Grósz érsek, a püspöki kar elnöke – betartotta az ÁEH által elvárt szolgálati utat, ami szerint leveleik a megyei egyházügyi előadókon keresztül mehetnek ki. Shvoy Lajos azonban megkerülte a cenzúrárt. „A székesfehérvári püspöki aulába 1959. július 17-én beérkező vatikáni levélről sem adott tájékoztatást az ÁEH megbízottjának, és szeptember 3-án elkészített válaszjavaslatainak Rómába küldését is titokban intézte. (...) feltehetőleg, hogy Körbler Walter bodajki orvoson keresztül juttatta ki az országból a levelet. Jelenlegi ismereteink szerint ez a később Németországból postázott levél az egyetlen magyar válasz, ami ténylegesen meg is érkezett a Zsinati Előkészítő Bizottsághoz. (...) Jóllehet a Zsinati Előkészítő Bizottsághoz beküldött javaslatokat – közöttük a székesfehérvári püspökét is – 1960-ban Rómában publikálták, Szeifert József rendőr őrnagy két évvel később csak valószínűsíteni tudta, hogy a dokumentum megérkezett a Vatikánba.”⁵⁷ Az agg Shvoy püspök két kört vert rá a titkosszolgálatra. Ezt azzal tudta elérni, hogy – autonóm személyiségként – az állami hatóságok irányában semmiképpen sem volt szabálykövető ember. Körbler Walter magyarországi német volt, lehet, hogy az ő kitelepített és hazalátogató rokonai vitték ki a javaslatot az országból. (Akkor már hazalátogattak a kitelepített németek, ezt 1960 körül Mosonszolnokon láttam.)

Shvoy Lajos a javaslatait Kisberk Imre segédpüspök bevonásával készítette el. „Shvoy püspök meglehetősen nyíltan kérte a materializ-

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

⁵⁴ Jelentés a magyar-vatikáni kapcsolatokról az MSZMP KB Politikai Bizottságának. 1965. július 9. = SOMORJAI-ZINNER, Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez, 986–987.

⁵⁵ FEJÉRDY András, Magyar javaslatok a II. Vatikáni zsinatra (letöltés helye: <http://www.vigilia.hu/2009/7/fejerdy.htm>, letöltés dátuma: 2016.07.05.).

mus minden formájának elítélését, *beleértve* ebbe a kapitalista rendszerekre jellemző konzum-materializmust is, ami megmérgezi a hívők lelkét, minthogy az időleges javak és földi gyönyörök követését hirdeti.”⁵⁸ Eme igény mögött az Amerikát kétszer megjárt, angol nyelvismerettel rendelkező püspöknek az a differenciált látása van, ami az ideológiai materializmus mellett ott látja a gyakorlati materializmust is. A kétféle materializmus egyaránt való elítélése arra utal, hogy a zsinat által *Shvoy spirituális fordulatot akart a világ számára*, ami több mint politikai változás. Szorgalmazta ezenkívül a világi hívőknek az apostoli munkába való bevonását, ami az egykori regnumi papnak a fiatalkori eszményeihez való ragaszkodását jelzi. Hangsúlyozta, hogy a világi hívőket fokozottabban be kell vonni a liturgikus cselekményekbe. Már regnumi papként találkozhatott azzal az egyházat megújító mozgalommal, mely a huszadik század elejétől ilyen módon mélyített hitet és alakított élő közösségeket. XII. Pius pápa pedig a *Mystici Corporis* (1943) és a *Mediator Dei* (1947) című körleveleivel jelzett szabad utat e mozgalomnak. E mozgalom további ösztönzése mellett Shvoy püspök javaslata „rámutatott a modern eszközök alkalmazásának lehetőségére az evangelizáció területén, valamint felvetette a teológia megújításának és gyakorlatiasabb oktatásának szükségességét”.⁵⁹ Az agg püspök, aki közösségi papként már fiatal korától az egyház megújításán fáradozott, látta a világ változását, és szorgalmazta az egyház nyitását e változások irányába. (A kommunisták *őt nem* engedték ki a zsinatra. Ha kiment volna, akkor talán a *Gaudium et Spes* című, az egyház és a mai világ viszonyát elemző konstitúció megfogalmazói között találhattuk volna őt, abban a munkacsoportban, ahol Karol Wojtyła krakkói érsek is dolgozott.) Javaslataiban szorgalmazta, hogy a zsinat foglalkozzon a házasság szentségének védelmével és a gyermek elfogadásával, amiben látjuk annak az 1956. szeptemberi püspöki körlevélnek a vélhető megfogalmazóját, aki szembeszállt az akkor már terjedő abortusszal. A világi papság számára is javasolta azt, hogy a szerzetesekhez hasonlóan vállalják a közösségi életformát, ezekben megint csak az egykori regnumi papra ismerhetünk rá.

58 Uo.

59 Uo.

Shvoy Lajos székesfehérvári püspöknek a Zsinati Előkészítő Bizottsághoz konspiratív úton, a kommunista hatóságok megkerülésével kiküldött javaslataiból azt látom, hogy a 80. életévét 1959-ben betöltött püspök *jelen volt a világban, együtt lélegzett azzal, ható tényező volt. És úgy tűnik, hogy a püspökök között nagyon egyedül volt!* A magyarországi katolikus egyházban a primás az első mozgató. A primás azonban semmilyen formában nem volt jelen, ő nem lélegzett együtt a világgal.

Miután Márton Áron kijött a börtönből, egy körlevelével jogilag egy nap alatt, majd az egyházmegye szabadlábbon lévő papjaira kiterjedő gyulafehérvári lelkigyakorlatokkal morálisan és lelkipásztorilag, körülbelül két-három év alatt felszámolta a békepapságot. Számára a papság egysége előbbre való volt, mint az, hogy a papszentelésben tett engedelmisségi fogadalmat megújító (béke)papokat megbélyegezve bárkinek is kalodát, míg a másik oldálnak piedesztált ácsoljon. Akik az egyház ellen bűnt követtek el, azoktól bűnbánatot várt, akik bűnbánatot gyakoroltak, azok korábbi helyükön folytathatták a lelkipásztori munkát, akik pedig az üldöztetések során hűséget tanúsítottak, azoknak hűségét megköszönte. A békepapok bűnbánata után – joggal! – egységesnek tudta a papságot. Márton Áron nem tette meg a kommunistáknak azt a szívességet, hogy a velük kollaboráló békepapok között szétcsapva, megosztotta volna a papságot. Bálint Salvator ferences szerzetestől (Rómában doktorált egyháztörténész volt, 1949-ig, erőszakos bezárásáig a vajdahunyadi ferences hittudományi főiskola rektora), a lelkigyakorlatok egyik vezetőjétől hallottam, hogy az egyházmegye minden papjának át kellett esnie a papság egységét szolgáló valamelyik lelkigyakorlaton (több ilyen volt), nemcsak a békepapoknak, hanem az ellenállóknak is, az éppen szabadlábbon lévő börtönviselteknek is. A békepapok számára ezek a lelkigyakorlatok azzal is jártak, hogy a bűnbánat szentségében megvallották mindazt, amit az egyház ellen elkövettek, penitenciát gyakoroltak és megerősítették a püspöknek szóló engedelmisségi fogadalmukat. Ezt követően megkapták a feloldozást, amit e békepapok kötelesek voltak felolvasni a templomuk szószékén. Ahogy erről nekem Bálint Salvator beszélt, ennek nagyon komoly lelkipásztori hatása volt. Márton Áron ezek után *nem akart hallani a papság sorait megbontó egyenet-*

lenségről. Börtön utáni *jelenlétének* az így helyreállított egység volt az első, és az egyházmegye életét a kommunizmus hátralévő évtizedeire meghatározó hozadéka.

Bálint Salvator 1958-ban papi lelkigyakorlatot tartott Gyulafehérváron. Ez már a békepapság morális és lelkipásztori felszámolását célzó lelkigyakorlatok után volt. A kommunista hatóság ezután közölte Márton Áronnal, hogy a továbbiakban, ha lelkigyakorlat lesz a papság számára, akkor annak időpontját előre be kell jelenteni, közölni kell a lelkigyakorlatot vezető pap nevét, és be kell nyújtani az elmélkedések szövegét, melyeket a lelkigyakorlaton szó szerint kell felolvasni, szabadon (papír nélkül) elmélkedni tilos. A házi őrizetben élő, börtönnel fenyegetett Márton Áron erre azt válaszolta a kommunistáknak, hogy amíg az állam ilyen feltételeket szab, addig nem lesz több lelkigyakorlat. Ezzel az önkorlátozással is az autonómiát védte, és 1968-ig nem is volt Erdélyben papi lelkigyakorlat. Miután megszüntették Márton Áron házi őrizetét és törvényen kívüli helyzetét, miután König bíborosnak köszönhetően már nemzetközi érdeklődés irányult felé, 1968-tól egyszerűen újra voltak papi lelkigyakorlatok; hogy az 1958-as rendeletet visszavonták-e, arról Bálint Salvatornak nem volt tudomása.

Márton Áron már a börtönből való szabadulása után, különösképpen pedig a házi őrizetbe való helyezését követően, folyamatosan olyan helyzetben volt, hogy bármikor visszavihették volna a börtönbe, kitölteni a feje fölött lebegő életfogytiglani ítéletet. Ugyanis nem amnesztiát kapott, csak felfüggesztették az életfogytiglani ítélet letöltését. A magyar forradalom leverését követően, 1957-ben bevonták a személyi igazolványát, amivel gyakorlatilag törvényen kívüli helyzetbe helyezték. Annyit jelentett ez, hogy mozgásszabadságát a püspöki palota és az azzal egy telken lévő székesegyház területére korlátozták, és ilyen módon kényszerlakhelyre utasították. Házon belüli őrzete nem volt, kívülről, például a szomszédos épületben lévő laktanyából tartották szemmel a püspöki palotát. A közel lévő teológia épületébe már nem mehetett át, mert nem volt személyi igazolványa, közterületre nem mehetett ki. Ugyanakkor ezekben az években Márton Áron a teológia tanára is volt, órát tehát úgy tarthatta meg, hogy a papnövendékek keresték fel őt a püspöki palotában. A kommunista diktatú-

rával való szembenállást bemutató fejezetben volt már szó arról, hogy Márton Áron e helyzetben is megőrizte saját és egyháza autonómiáját. Itt most – akár összefoglalásképpen – a diszpozíciós szabadságának megőrzésére és az állam által rákényszeríteni próbált cenzúra elutasítására hivatkozunk, mint olyan tényezőkre, melyek a püspökre mint az üldöztetés mellett is *jelenvaló ható tényezőre* utalnak.

Ilyen helyzetben élve, Márton Áron keresztülvitte azt, hogy a kulcspozíciókba a kipróbált, Rómához mindig hűséges papjai közül válassza ki az alkalmas személyt. Két példán (Huber József és Lestyán Ferenc személyén keresztül) mutatom be, hogy ezt milyen módon, milyen körülmények között tette. Természetesen rajtuk kívül még sok példát lehetne felsorakoztatni.

Amikor Márton Áron 1955 márciusában, rövid bukaresti tartózkodás után, a börtönből visszatért Gyulafehérvárra, üres volt a püspöki irodaigazgató tisztsége, ami a kormányzati hatalmat támogató legbizalmasabb tisztség egy egyházmegyében, hiszen minden információ itt gyűlik össze. 1949-ben Márton Áron irodaigazgatója Ferencz Benjámin volt, akit a püspökkel együtt tartóztattak le a Tövis felé vezető országúton (amint nemrég Csíki Dénestől, Márton Áron egykori titkáráról hallottam, Marosszentimrénél, a Jékely Zoltán és Kányádi Sándor által is megénekelt, Hunyadi által építtetett templom közelében). Ferencz Benjámin két év múlva kiszabadult, de ezután részt vett a titkos egyházkormányzatot támogató, Eröss Lajos kolozsvári káplán (a hetvenes években tizenkét év börtön után Márton Áron irodaigazgatója és a székeskáptalan nagyprépostja) által szervezett „összeesküvő csoport” munkájában, ezért 1954 decemberében ismét letartóztatták, és a „jurisdikciós per” elítélteként majd csak 1964-ben szabadult a Bărăgan-vidéki koncentrációs táborból. Szóba jöhetett volna még az irodaigazgatói tisztségre a Rómában doktorált Dávid László személye is, aki előbb kolozsvári egyetemi lelkész volt, majd Márton Áronnak, az ő letartóztatása után pedig Boga Alajosnak és Sándor Imrének is titkára volt. Sándor Imre letartóztatása után az egyházkormányzat titkos fórumra vonult vissza, Dávid László titkár pedig Jakab Antal titkos ordinárius munkáját is támogatta, egyebek között közreműködött Macalik Győző titkos püspök (felszentelve 1951-ben, börtönben meghalt 1952-ben) kine-

vezésének bonyolításában, aminek ügyében a nunciatura erőszakos felszámolása után már csak az olasz követséggel tudott együttműködni. Dávid Lászlót Jakab Antallal egy időben, 1951 augusztusában letartóztatták, tizenkilenc évre ítélték, és csak az 1964-es amnesztiával szabadult.

Így került előtérbe Huber József személye. Huber József a második világháború idején Sándor Imre észak-erdélyi püspöki helytartó titkára volt. (Sándor Imre 1950 májusától, Boga Alajos letartóztatásától, 1951. március 10-éig mint ordinarius substitus kormányozta az erdélyi egyházmegyét, biztosítva ezzel a börtönben lévő Márton Áron püspök kormányzati jogfolytonosságát. Sándor Imrét 1951. március 10-én tartóztatták le, 1956. február 29-én pedig Râmnicu Sărat börtönében megfagyott. Fagyhalálának fültanúja a közeli cellában raboskodó Boros Béla temesvári titkos püspök volt. Boga Alajos ordinarius substitus letartóztatásának időpontja 1950. május. A máramaros-szigeti börtönben, cukorbetegségének ellátatlansága, a gyógyszer megtagadása miatt, 1954. szeptember 14-én halt meg, amiről cellatársától, halálának tanújától, Vasvári Aladár brassói plébánostól tudok.) Huber József tehát Sándor Imre mellett a második világháború éveiben, Kolozsváron szerzett igazgatási és kormányzati tapasztalatokat. Ezután marosvásárhelyi hittanár lett, majd – mivel az egyház autonómiáját védve, szemben állt az úgynevezett békemozgalommal – 1951-ben a nagyváradai egyházmegye területén lévő Tenke községbe internálták, kényszerlakhelyet jelöltek ki számára, és rendőri felügyelet alatt élt. Ezalatt ellátta Tenke község plébánosi teendőit. Azt a Rómához hű mozgalmat, mely a titkos egyházkormányzatot támogatva, kapcsolatot biztosított a titkos kormányzók és a nyilvánosan dolgozó lelképászorok között, Eröss Lajos a Kolozsvár környéki szórvány-plébániákra internált, kényszerlakhelyen élő papokból szervezte, akik az „összeesküvés” természetéből adódóan sokszor megsértették a lakhelyelhagyási tilalmat. A Bihari-hegységben, a Fekete-Körös völgyében élő Huber József messze volt Kolozsvártól, nem volt elérhető Eröss Lajos számára, így ő kívül maradt a „jurisdikciós per” körén, nem került börtönbe. Márton Áron a száz százalékig megbízható papot behívta Gyulafehérvárra, és kinevezte püspöki irodaigazgatónak. Huber Józseffel (1983. december 6-án halt meg) két alka-

lommal beszéltem, kinevezésének körülményeiről annyit mondott, hogy a püspöki utasításnak engedelmeskedve elhagyta Tenkét, ahol addig kényszerlakhelyen élt. Ennek rendőrhatalósági oldaláról semmit nem tudok, annyi biztos, hogy 1955-ben, a négyhatalmi tárgyalások és az osztrák államszerződés évében, a román kormány egyfajta kivárást politikát folytatott, és ha már Márton Áront – éppen ebben a nemzetközi légkörben – visszaengedték Gyulafehérvárra, nem csináltak ügyet abból, hogy a püspök az egyik papját odahívja, és kulcspozícióba kinevezi.⁶⁰

A marosvásárhelyi plébánia és a marosi főesperesség betöltése már több nehézséggel járt. Ebben az is szerepet játszott, hogy a marosi főesperesség egyike volt annak a négy főesperességnek, melyeket a kommunista kormány anyagi ügyek, nyugdíj, műemlék templomok intézése érdekében elismert. Amikor Márton Áron 1955-ben kijött a börtönből, az öreg és beteg Jaross Béla volt a marosvásárhelyi plébános, aki fölé még 1953-ban a békepapi vonal törvénytelenül egy vikáriust rendelt. Márton Áron – látva, hogy Jaross Béla egyedül már nem tudja ellátni a feladatát – nem megszüntette a plébániai vikáriusi intézményt e helyen, hanem a békepap helyett Lestyán Ferenc addigi csíkkarcfalvi plébánost küldte oda. (Lestyán Ferenc a „békemozgalom” jelentkezésétől kezdve rész vett a békepapság elszigetelésében, ezért Csíkkarcfalváról Désaknára telepítették kényszerlakhelyre. Itt élve, a lakhelyelhagyási tilalmat rendszeresen megszegve, részt vett a titkos egyházkormányzat működését biztosító szervezkedésben, 1952 elején rövid ideig maga is titkos ordinárius volt. A hatóság erre nem jött rá, azt azonban tudták, hogy Lestyán Ferenc „rossz fiú”, ezért egy évig bírósági ítélet nélkül a pitești börtönben tartották.) Márton Áron Lestyánt 1955-ben ugyanúgy a kényszerlakhelyéről küldte Marosvásárhelyre, ahogy Huber Józsefet is Gyulafehérvárra. A városi rendőrhatalóság azonnal utasította, hogy hagyja el a várost, de Lestyán Ferenc a püspöke által adott kinevezésre hivatkozva ezt megtagadta. Közben az 1955-ös, rövid életű nemzetközi enyhülés (négyhatalmi tárgyalások, osztrák államszerződés) idején rövid időre megfeledez-

60 VIRT László, *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, 281–282.

tek róla. 1957-ben újra megpróbálták kitiltani a városból. Lestyán Ferenc azonban az 1955-ös „szélcsend” idején be tudta íratni személyi igazolványába a marosvásárhelyi lakcímét, így erre hivatkozva megtagadta a távozást, és írást kért a rendőrtisztől, hogy van-e parancsuk a kiutasításra. Azonnal értesítette Márton Áront is, aki ekkor már házi őrizetben élt, bármi történhetett volna vele. Márton Áron Bukarestbe írt az ügyben, de nem jött válasz, így Lestyán Vásárhelyen maradt, és ettől kezdve a börtön által veszélyeztetett püspök arra hivatkozva védte papját a hatósági zaklatástól, hogy Bukarest nem igazolta vissza a városból való kiutasítást. Jaross Béla forma szerinti plébános közben 1959-ben meghalt, de Lestyán Ferencnek még bizonytalan volt a helyzete, így 1968-ig plébánosi kinevezés nélkül, de gyakorlatilag plébánosként vezette a marosvásárhelyi egyházközséget, a marosi főesperesség ügyeit pedig más pap intézte. *Márton Áron nagyon bölcs ember volt, tudta, hogy mikor kell provokálni a hatóságot, és mikor tilos.* Amikor például 1955-ben újjászervezte a teológiát, *provokatív módon* a teológia tanárává nevezte ki a négy éve börtönben lévő, és majd csak 1964-ben szabaduló Jakab Antalt és Dávid Lászlót. E kinevezéseket „tudomásulvétel végett” megküldte Bukarestbe, és a kormány tajtékozott a dühtől, hogy a püspök börtönben lévő papoknak kinevezést ad. Amikor azonban Lestyán Ferenc plébánosi kinevezése olyan provokációnak számított volna, amivel papjának árt, akkor – 1968-ig – nem nevezte ki plébánossá és főesperessé, viszont kinevezés nélkül is, 1955-től kezdve tizenhárom évig Lestyán úgy vezette a hatalmas egyházközséget, hogy eközben az erdélyi városi lelkipásztori munka egyik megújítójává is vált. Márton Áron 1968-ban tudta Lestyán Ferencet marosvásárhelyi plébánossá és marosi főesperessé kinevezni, aki ezt a tisztséget 1990-ig be is töltötte, amikor Bálint Lajos püspök az egyházmegye általános püspöki helynökévé nevezte ki őt.⁶¹

Márton Áron jelenlétével biztosította azt, hogy börtönből való szabadulása után, 1955-től folyamatosan a legalkalmasabb papok kerüljenek minden kulcspozícióba. Az itt leírt két példa nem volt egyedi eset. Márton Áron e téren legnehezebb helyzetben talán az 1964-es amnesztia után volt, amikor házi őrizetből több tucat börtönviselt pap

elhelyezésével szállt szembe a hivatal packázásaival. Ekkor negyvenkét pap tért vissza a börtönből, többen tizenhárom-tizennégy év után. Sokan közülük az ismert román börtönviszonyok miatt, vagy például a Bărăgan-vidéki koncentrációs tábor viszonyai miatt nagyon rossz egészségi állapotban tértek haza. Jakab Antalt megerősítette egyházbogtanári minőségében, de a rendőrségtől nem kapott gyulafehérvári lakhatási engedélyt, ezért egy kisebb plébániáról járt be az óráit megtartani. Ezek után – tanári beosztását megtartva – Márton Áron segédpüspöke, majd 1980-tól utóda lett. Eröss Lajos és Dávid László előbb kisebb plébániákon gyógyultak fel valamennyire, majd Eröss Lajos 1972-ben püspöki irodaigazgató, 1977-ben e tisztség megtartásával nagyprépost lett. Dávid László 1973-ban nagyprépost, 1977-ben kolozs-dobokai főesperes, kolozsvár-belvárosi plébános lett. Huber József 1972-től teológiai tanársága mellett az általános püspöki helynöki tisztséget töltötte be.

Az 1948-as román kultusztörvénynek volt egy kétértelmű, bár-hogy magyarázható szakasza, mely a közvetlen egyházigazgatási, lelkipásztori kérdéseken túlmenő, általános emberi kérdéseket tárgyaló körlevelekre cenzúrát ír elő. Sejtethető, hogy ez a passzus éppen azért került a kultusztörvénybe, mert Márton Áron, a kiváló esszéíró, az Erdélyi Iskola egykori tanulmányírója 1945-től emberi jogokról, demokráciáról, nemzetiségi kérdésekről, az egyház jogairól írt esszéket, melyeket körlevélként adott ki. Az 1948 augusztusában érvénybe lépett kultusztörvényben a kiteljesedő diktatúra annak kívánt elébe menni, hogy az emberi jogokról és a demokráciáról világos értékrend szerint gondolkodó püspök akár szószéken is felolvasható körleveleiben szólítsa meg, készítse gondolkodásra és állásfoglalásra az erdélyi magyar társadalmat. Igen, az egész társadalmat, nemcsak a katolikus hívőket, mert Márton Áron írásai már az Erdélyi Iskola idejéből, beszédei, körlevelei pedig már püspöki beiktatása óta felekezeti különbségtől függetlenül, egész Erdélyben és a Partiumban eseményszámba mentek, beszéltek róluk. Az 1948-as kultusztörvény ennek vetett gátat, de azt nem tudta megakadályozni, hogy a görög katolikus egyházat ért támadások idején, 1948 októberében három körlevélben is az erdélyi románok katolikus egyházának, a görög katolikus egyháznak a védelmére keljen. E három körlevél egyiké-

61 Uo., 282.

nek, a 2270/1948. számúnak egy eredeti példánya az utóbbi hetekig a birtokomban volt, akkor a csíkszentdomokosi Márton Áron Konferencia alkalmából kivettem a domokosi Márton Áron Múzeumba. E körlevél külső megjelenése is mutatja a kultusztörvény által hozott változásokat. Addig Márton Áron körlevelei jó minőségű, szabályos nyomdai termékek voltak, melyek az egyházi tulajdonban lévő kolozsvári Gloria Nyomdában készültek, bizonyára jóval nagyobb példányszámban, mint ahány katolikus egyházközség Erdélyben van. 1945 és 1948 között egy-egy Márton Áron-körlevél vagy kinyomtatott beszéd Erdély-szerte terjedő, olvasott irodalom volt. A nyolcvanas években a birtokomba került 2270/1948. számú körlevél, és bizonyára a kultusztörvény utáni többi is, rossz minőségű papírra készült, szintén rossz minőségű, stencilezett példány. A kultusztörvény tehát elvette a nyomdát is.

Márton Áron a börtönevei után, ezen belül az 1957 júniusától 1967 novemberéig tartó, személyi igazolványának bevonásával és ezzel törvényen kívüli állapotával járó kényszerlakhelye, házi őrizete alatt, *hogy a cenzúrát elkerülje*, már nem adott ki olyan körleveleket, melyek általános emberi kérdésekről szóltak volna. Hasonló, cenzúrát elkerülő önkorlátozás volt az is, amikor – a fentebb leírtak szerint – 1958-ban bizonytalan időre beszüntette a papi lelkipályorlatokat. Az 1955-től a haláláig tartó időszakban a papszenteléseken és diakónusszenteléseken mondott beszédei tükrözik intenzív szellemi életét, ezek a papság, a szolgálat, az egyháznak a változó világban betöltött szerepe kérdésköreiben az egyház belső élete számára tiszta vizű búvópatakokat jelentettek. E beszédeket Marton József gyulafehérvári egyháztörténelem-tanár tette közzé 1996-ban és 1997-ben. Márton Áron a szellemi megnyilatkozásaiban úgy őrizte saját és az egyház autonómiáját, hogy önkorlátozással kivonta magát a cenzúra alól. Ebben az időben a kormánnyal folytatott, szintén Marton József által közzétett levelezése mutatja, hogy az 1967-ig változatlanul börtönnel fenyegetett püspök „politikailag” is megőrizte az autonómiáját, megtartotta az állammal szembeni szükséges távolságot. A kormány még 1966-ban is, a kultusztörvény vonatkozó passzusának kétértelműségét kihasználva, arra próbálta kényszeríteni Márton Áront, hogy cenzúráztassa körleveleit, melyek a börtön utáni időszakban

már kizárólag egyházigazgatási és lelkipásztori tárgyúak voltak, ellenkező esetben felülvizsgálják jogi helyzetét – vagyis a már hetvenéves püspököt viszik vissza a börtönbe. *Márton Áron levélben utasította vissza a fenyegetésnek is beillő követelést, tehát továbbra is elutasította az állami cenzúrát.*⁶² Álláspontom szerint a cenzúrát elutasító Márton Áron ugyanazt az autonómiát fejezte ki, mint a jóval több lehetőség birtokában lévő lengyel püspöki kar, mely 1963-ban a lengyel papsághoz írt körlevélben, tehát végül is nyilvánosan tiltakozott az egyházat akkor ért korlátozások miatt.⁶³

A két prágai érsek, Josef Beran és František Tomášek bíboros a *jelenlétnék* mint a követségi tartózkodás alternatívájának egyedi példáját nyújtják abban az értelemben, hogy ők ketten együtt jelentik az alternatívát. Nemcsak azért, mert mindketten a kommunista befolyástól független, Rómához hű, autonóm egyházi vezetők voltak, hanem az is összeköti őket, hogy míg az 1965 januárjában a még csehszlovák felségterületen házi őrizetben élő Beran érsek személye az egyház számára feltételszabás garanciája („valutája”) volt, addig a plébánosként dolgozó „földalatti” püspök, Tomášek prágai apostoli kormányzói kinevezése pedig a Beran személyéhez kötött egyházi feltételszabás eredménye lett. Láttuk már, hogy Mindszenty bíboros, amikor 1964-ben az amerikai ügyvivővel beszélget, Beran érseket „méricskélve” (önmagát prágai sorstársánál „szerényen” többre értékelve) azt állítja, hogy „egy Berannal kapcsolatos megállapodáshoz valószínűleg nem kell figyelembe venni semmiféle 'feltételeket’”.⁶⁴ Itt tehát Mindszenty bíboros, aki ezekben az időkben arról vizionál, hogy ő a Vatikán kezében ütőkártya és valuta, azt állítja, hogy ővele ellentétben viszont Beran érsek a Vatikán számára nem ütőkártya és nem valuta. Nézzük meg, mi a helyzet ezzel kapcsolatban.

Amikor 1988. április 15-én Prágában Gyurgyik László tolmácsolása mellett interjút készítettem Tomášek bíborossal az akkori cseh-

62 Uo., 306–309.

63 Adam BUJAK – Mieczysław MALIŃSKI, II. János Pál, Krcanska sadasn-jost, Zagreb – Agape, Novi Sad, 1982, 72–74.

64 A budapesti amerikai követség ügyvivőjének felterjesztése a külügyminiszterhez, Washingtonba, a Mindszenty bíborossal való beszélgetésekről. 1964. február 17., 967.

szlovákiai egyházpolitikai viszonyokról,⁶⁵ akkor az interjú után már felállva, talán a fényképezés közben vagy kifelé menet elhangzott tőle egy rövid mondat vagy félmondat, amely azt tartalmazta, hogy Tomášek püspök 1965-ben, a későbbi bíboros-érsek Beran érsek javaslatára vagy támogatásával lett prágai apostoli kormányzó. Én akkor nem gondoltam, hogy ennek nagy jelentősége lenne, arra gondoltam, hogy Beran érsek Rómában, már bíborosként javasolhatta Tomášeket, és Rómából könnyű javasolni. Azt még az interjú életrajzi keretében elmondta, és egy általa adott, gépelt rövid életrajzi összefoglalóban is szerepel, hogy VI. Pál pápa 1965. február 18-án az olaszországi egyházmegyéiből, a Moravské Húžově-i plébániáról nevezte ki prágai apostoli kormányzóvá az 1949-ben titokban püspökké szentelt Tomášeket. Beran érsek ezzel kapcsolatos életrajzi adatait akkor nem ismertem, nem tudtam, hogy pontosan melyik hónap hányadikán ment ki Rómába, így Tomášek 1965. februári kinevezése az interjú Katolikus Szemle által közölt szövegében egy adat, Beran érsek nevének említése nélkül. Ez a történet azonban sokkal később „visszaköszönt” számomra, amikor a Szent István Társulat kiadta Agostino Casaroli emlékiratait. Ebben Casaroli leírja, hogy a pápa 1965. január közepén nyilvánosságra hozta, hogy február 22-én új bíborosokat kreál, és köztük lesz a csehszlovákiai házi őrizetben élő Beran érsek is. VI. Pál kész tények elé állította a csehszlovák kormányt. Ezután február 4-én a csehszlovák kormány egyházügyi felelőse Rómába érkezett, és kíséretet tett arra, hogy későbbi időpontra halassza a prágai apostoli kormányzó kinevezését. Ekkor tehát már tény volt, hogy Beran Rómába utazik. Azonban „sikertelenül elfogadtatnunk, hogy a kinevezésnek és közzétételének Mons. Beran Rómába indulásáig, vagy legkésőbb azzal egy időben meg kell történnie”.⁶⁶ Közölték a csehszlovák kormánytisztviselővel azt is, hogy Beran megőrzi a prágai érseki címét, a kormányzás felelőssége pedig a kinevezendő apostoli kormányzóé lesz, így Josef Beran bíboros, prágai érsek letelepedhet Rómában. „Az új apostoli adminisztrátor személyét illetően Mons. Tomášekre esett

választásunk. (...) Február 16-án Prágába utaztam, és azonnal találkoztam Mons. Berannal és Mons. Tomášekkel. Hivatalosan megtettem nekik a Szentszék javaslatát.”⁶⁷ A Tomášek bíboros által közölteteket a Casaroli bíboros emlékirataiban leírtakkal összevetve, tehát ekkor, február 16-án közölte a két csehszlovákiai főpappal a szentszéki javaslatot, amelyet Beran elfogadott, támogatva Tomášek kinevezését. Egyáltalán nem zárható ki, hogy amikor Casaroli 1964 októberében Mukarovban meglátogatta a házi őrizetben élő Beran érseket, és szó esett a távozásának lehetőségéről (hiszen ennek eshetőségéről már 1964 februárjában Mindszenty is beszél az amerikai ügyvivővel), akkor Beran javasolhatta Tomášek személyét. Ami viszont tény: Casaroli és Beran 1965. február 19-én hagyták el Prágát, miután egy nappal korábban megtörtént Tomášek apostoli kormányzói kinevezése. A csehszlovák felségterületen házi őrizetben élő Beran érsek tehát azzal a feltétellel hagyta el Csehszlovákiát, hogy utóda az 1949-ben titokban püspökké szentelt František Tomášek lesz, akinek püspöki mivoltát az állami hatóság addig nem ismerte el. Josef Beran (akit Mindszenty önmagánál kisebb értékűre méricskelt) „ütőkártyának” és „valutának” bizonyult a Vatikán kezében. Beran érsek mint Mindszenty alternatívája a házi őrizetből alkupozícióban volt. Mindszenty a követségen, amerikai felségterületen csak fantáziálni tudott erről. A jelenlét bizony nagyon komoly alternatíva a távolléttel szemben. Prágában 1965. február 18-tól – az „ütőkártya” Beran érseknek köszönhetően – Tomášek volt jelen egészen a kommunizmus összeomlásáig, és utána még három évig. Mindszenty, aki amerikai felségterületen élve nem volt a jelenlévők közé számolható (mondjam úgy, hogy nem volt beszámítható?), hat és fél évvel később feltétel nélkül távozott az amerikai követségről.

Amit František Tomášek 1965-től kezdve Prágában megvalósított, az már Beran bíboros személyétől független, önálló életmű, a főpapi jelenlét egyik legszebb példája. 1968 májusában, a „prágai tavasz” idején, részben börtönből jött, részben a földalatti egyházhoz tartozó, részben a betiltott rendekhez tartozó szerzetesek és az „államkritikus” lelkipásztorkodó papság kezdeményezésére elindítja a Zsinati Megújulás mozgalomát, ami az egyház megújulásának fóruma volt,

65 VIRT László, „...mint főpásztoruk álltam melléjük”. Prágai beszélgetés Tomášek bíborossal, Katolikus Szemle 1988/2.

66 Agostino CASAROLI, A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989), Szent István Társulat, Budapest, 2001, 187.

67 Uo.

hiteltelenítve a békepapságot. Gustav Husak hatalomátvétele után e mozgalmat betiltják, és a kormány újra a békepapságot támogatja, de ők 1968-ban meggyengültek, 1970-től már nem voltak képesek a korábbi hatásokkal működni. Tomášek éri el, hogy a Szentszék 1982-ben helyezze tilalom alá a csehszlovák békemozgalmat. A hetvenes-nyolcvanas években az emberi jogok nemzetközileg számon tartott szorgalmazója, akit a szekularizált ellenzék is elismer és támogat. Tomášek tudta, hogyan kell jelen lenni a szekularizált világban. VI. Pál 1976-ban *in pectore* (titokban, szívbe rejtve) bíborossá nevezi ki. A következő évben, amikor lehetségessé vált a prágai érseki kinevezése, nyilvánosságra hozták bíborosi mivoltát. 1979-ben a Szentszék belement volna abba, hogy a békepap Josef Vrana apostoli kormányzót otlmüti érsekké nevezzék ki. Tomášek tájékoztatja VI. Pált, hogy Vrana kinevezése botrányt okozna a Rómához hű papság és a világi hívők számára. VI. Pál pápa Tomášek szavára elállt ettől a tervtől.⁶⁸ 1987 őszén morvaországi katolikus világi hívők 31 pontos petícióban hozták nyilvánosságra azokat a követeléseket, melyeket a kormánynak az egyház szabad működése érdekében teljesítenie kell. Aláírásgyűjtést kezdeményeztek a petíció támogatására: Tomášek bíboros első aláíróként csatlakozott a világi hívők *kormányellenes*, az egyházat felemelni akaró követeléseinek támogatói közé. „*En mint főpásztoruk álltam melléjük*” – mondta nekem 1988. április 15-én, az interjú címét is megadva, mert az interjú ez a petíció és az ezt követő hatósági támadás váltotta ki. (Az interjú napjáig 450 ezer támogató aláírás gyűlt össze a prágai érsekségen, és még azután is legalább százezer.) Itt, Magyarországon a kommunista sajtó az „illegális egyház” akciójáról írt, Csehszlovákiában pedig rendőrségi akciók voltak, amelyekről engem a szlovák földalatti egyházhoz tartozó egyik szerzetesnő tájékoztatott, panaszkodva, hogy nincs nyilvánosság, fuldokolnak a nyomás alatt. Félig komolyan, félig évődve mondtam, hogy hozzon össze Tomášekkel, valahol majd találom nyilvánosságot. Körülbelül két hét múlva jött az üzenet, hogy mikor vár a bíboros, és találtam is nyilvánosságot Rómában, Budapesten nem. Az a bíboros, aki mindazt, amit a papok kinevezésének hatalmi akadályoztatása

miatt nem tudott elérni, hiánytalanul kiegészítette a földalatti egyházzal – ahonnan ő maga is jött. Ható tényezőként volt jelen a végkimerülésig. Amikor nála jártam, 89 éves volt, de nem volt titkára, nem volt irodavezetője, mert Csehszlovákiában minden egyházi állás betöltésére állami engedély kellett, és nem engedték, hogy munkatársakat nevezzen ki maga mellé. Akkor az irodai munkájában egy városból feljáró pap segítette „fű alatt”, a szabad idejében. És segítették hívő katolikusok százezrei, milliói, nemcsak Csehországban, hanem világszerte.

NEM SZÁMOL VELE A SZENTSZÉK. RÉSZLEGES MEGÁLLAPODÁS 1964-BEN

Mivel e fejezet a magyar kommunista kormány és a Vatikán között 1964-ben megkötött részleges megállapodásra, illetve Mindszenty bíborosnak az ebben, sokak mások mellett viselt felelősségére koncentrálni, szükséges idézni egy adatot, amely e könyvben más összefüggésben valahol már szerepelt. Az akkor a Művelődésügyi Minisztérium szervezetében működő Egyházügyi Hivatal 1958-ban statisztikát szerepeltet egy jelentésben, mely a három legnagyobb magyarországi felekezetben közli a kulcspozíciók számát (ezt e hivatal nyilván a saját megítélése szerint határozta meg), és azt a számot, amit e kulcspozíciókból ebben az esztendőben – tehát hat évvel a részleges megállapodás aláírása előtt – az ateista állam iránt lojális pap töltött be. E kimutatás szerint a *katolikus egyházban* 600 kulcspozícióból 260-at töltött be lojális, terminológiám szerint megalkuvó pap (ez 43%); a *református egyházban* 150 kulcspozícióból 110 volt a lojálisok száma (73%); az *evangélikus egyházban* 30 kulcspozícióból 24-en voltak „megértőek” az ateista állam iránt (80%).⁶⁹ Az arányokat, tehát a kulcspozícióban történő kollaborálás valószínűségét tekintve, a katolikus egyházban 1958-ban nagyságrendekkel jobb volt

69 Részlet a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatalának az egyházpolitikai helyzetről készült jelentéséből. 1958. május 5. = SOMORJAI-ZINNER, Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József életútjához, 824.

a helyzet, mint a másik két történelmi felekezetben. A legtanulságosabb összehasonlítás azonban az lenne, ha összevetnénk a katolikus egyházon belül az 1958-as adatot a tíz-húsz évvel későbbi helyzettel. Ehhez jelen helyzetemben nincs adatom, de a részleges megállapodás tartalma, ami szerint a Vatikán elismeri, hogy az ateista állam beleszólhat a kulcspozíciókra szóló kinevezésekbe, garantálta azt, hogy néhány éven belül a katolikus és a protestáns felekezet közötti fenti arányok minimum kiegyenlítődtek. Ha az ateistákkal nem lojális, kulcspozícióban lévő papok arányát az egyház autonómiája fokmérőjének tekintjük (és miért ne tekintenénk annak), akkor azt kell mondanom, hogy az 1964-es részleges megállapodás előtti időszakban jobb volt a katolikus egyház helyzete – hiszen hitelesebb volt! –, mint az azt követő két és fél évtizedben, amikor az egyház immár vatikáni „ámen” mellett, az ÁEH függvényeként élt.

Mindszenty bíborosnak a közjogi önértelmezéseiről szóló fejezetben sok példát idéztünk arra, hogy az 1964-es részleges megállapodás előtt egy éven belül, a saját vélt, tehát már régen nem valós közjogi, alkotmányos szerepére hivatkozva nem hajlandó elhagyni a követséget. „Én nemcsak szellemi vezetője vagyok Magyarországnak, hanem politikai vezetője is.”⁷⁰ Mindszenty bíboros 1964 februárjában úgy érzi, hogy neki készen kell állnia: „ha bekövetkezne (egy forradalom; V. L.), kötelességének érezném érvényesíteni alkotmányos hatalmát és kinevezni a kormányt.”⁷¹ (Bízzuk jogtörténészekre annak eldöntését, hogy a magyar primásnak mikor volt, vagy volt-e valaha egyáltalán hatalma arra, hogy kormányt nevezzen ki.) A kormánykinevezési motívum gyakran megjelenik Mindszenty-nél a részleges megállapodás aláírásának esztendejében, hiszen amikor Casaroli nála jár, akkor ő is feljegyzí azt, amit Mindszenty közölt vele: „rá tartozik többek között a miniszterelnök kinevezése és a kormány hivatalba való be-

70 A budapesti amerikai követség tanácsosának felterjesztése a Kelet-európai Ügyek Hivatala munkatársához, Washingtonba, a budapesti amerikai követségen tartózkodó Mindszenty bíboros terveiről. 1963. szeptember 10., 935.

71 A budapesti amerikai követség ügyvivőjének felterjesztése a külügyminiszterhez, Washingtonba, a Mindszenty bíborossal való beszélgetésekről. 1964. február 17., 968.

iktatása”.⁷² Már csak ez is nagyon súlyos információ volt a bíborosnak a realitásokhoz való viszonyát illetően, Casaroli azonban azt is regisztrálja, hogy Mindszenty az esztergomi érsekséget mint egyházi funkciót alárendelte a primási funkciónak, ami – felfogása szerint – közhatalmi, politikai feladat. Casaroli szerint „értésére kell adni őminenciájának (...) hogy nincs kellően tudatában: a vallási szempontokat világosan meg kell különböztetni a nemzetiektől (hogy ne mondjuk: a kifejezetten politikaiaktól) (...) elsőséget kell adni az elsőnek a második fölött”.⁷³ A részleges megállapodások aláírása előtt nem bizonyult jó előjelnek az, hogy a Vatikán alapvető dolgokat volt kénytelen szájába rágni a bíborosnak, aki a szájbarágás tartalmát és szándékát nem értette meg. Nem volt jó előjel, hogy a követségi tartózkodás öncélúvá, egy közjogi fantázia terepévé vált nála. Nem volt jó előjel a Szentszéknek az a felismerése, hogy a Szentszék nem számíthat rá, mert akár 107 éves koráig is a követségen maradna, hogy kormányt nevezhessen ki.

Casaroli idézett feljegyzése után, melyet Cicognani bíboros, vatikáni államtitkár számára írt le, a bíboros-államtitkár levelében teszi egyértelművé Mindszenty bíboros számára azt, hogy a Szentszék a lelkipásztori kérdések érdeklik. (Hogy e kérdéseket a Szentszék milyen hatásfokkal tudta érvényesíteni, azt Mindszenty alternatívái számon kérhették volna, mert ők lelkipásztori szempontokat érvényesítettek. Mindszenty és mai apologetikus védelmezői ezt nem kérhette/kérhetik számon a Szentszéken, mert Mindszenty bíboros az ismert dokumentumok szerint egyértelmű politikai szempontokat, közjogi önértelmezéseket helyezett a lelkipásztoriak elé. Az alternatívák nem kérték számon a Szentszéken a lelkipásztori hatásfokot, hanem a maguk helyén, a lehetséges mértékben és eszközökkel érvényesítették azt.) Cicognani bíboros 1964. június 23-án írja Mindszentynek: „Jól tudja, mily nagy vallásos buzgalommal figyeli az Apostoli Szent-szék a dolgok jelenlegi állását és azokat a lehetőségeket, amelyek annak megváltoztatására mutatkoznak, bár ez a buzgalom (...) egyedül

72 Agostino Casaroli jelentése Amleto Giovanni Cicognani bíboros államtitkárnak a Mindszenty bíborosnál tett látogatásairól, 1964. április 18. = SOMORJAI P. Ádám, OSB, Az Apostoli Szent-szék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1., 91.

73 Uo., 100.

a lelkek javának előmozdítására és az Egyház lelki értékeinek fenntartására szorítkozik illusztris és szeretett nemzetében.”⁷⁴ Majd ezután, július 30-án megerősíti azt, hogy a Vatikán politikai segítséget nem, hanem csak egyházi, vallási természetű segítséget nyújthat. „Megismétlem Önnek, hogy az Apostoli Szentzsék teljes mértékben tudatában van a számára annyira kedves magyar katolikus közösség fájdalmas állapotának, de ugyanakkor a legnagyobb sürgősséggel kötelezve érzi magát, hogy – amennyiben azt a körülmények megengedik – folytassa erőfeszítéseit, hogy az események ilyen fordulatát látva, legalább részben vagy egy bizonyos fókig megkönnyítse a vallás helyzetét.” Majd pedig alább kifejezi a pápa reményét, hogy a zsinat harmadik ülésszakának kezdetén „az Egyetemes Zsinat más atyáival együtt Önt is átkarolhatja itt Rómában”.⁷⁵

Mindszenty bíboros azonban értetlen. Elutasítja a Szent Péter székéhez szóló meghívást. Ma már nem tudható, nehezen felmérhető, hogy az egyház számára milyen nagy áldást jelentett volna az, ha Mindszenty az amerikai követségről akár a magyar felségterületre, akár az egyház központjába igyekezett volna. Ehelyett ezt írja: „Ezen körülmények között a legjobb megoldás a meghívás ejtése”, vagy legalábbis abban az esetben fogadja el a pápai meghívást, ha „a zsinat után visszatérhetek Magyarországra és a követségre”. De még ez is kevés, mert közli: „Ha az Egyház szabadságát minden lényeges vonalon visszaállították és így alkotmányos szerepkörömet elismerik (...) megálapíthatom, hogy lényegében valóban megtörtént a restauráció.”⁷⁶ Másfél hónappal a magyarországi egyházat az ateista államhatalomnak kiszolgáltató részleges megállapodás aláírása előtt Mindszenty azzal traktálja az Apostoli Szentzséket, hogy az egyház szabadsága akkor áll helyre, ha az ő vélt alkotmányos szerepe elismerést nyer (politikai

feltételhez köti az egyház működését), visszautasítja a pápai meghívást, vagy ha mégis „lesz szíves” kimenni, akkor a követségre, idegen felségterületre akar visszatérni – nyilván azért, hogy tovább „közjogizálhasson”. Itt ismét hangsúlyozzuk ki, hogy Mindszentynek eszé ágában sem volt elhagyni az amerikai felségterületet, ahol 1956 óta tartózkodott. Mergelődhetünk, de nem szabad csodálkoznunk azon, hogy miután az Apostoli Szentzsék az 1964-es esztendő során szembe-sült Mindszenty bíboros gondolatvilágával, átnyúltak a feje felett, és őt megkerülve megállapodtak a Kádár-kormánnyal. Mindszenty pontosan tudta, hogy átnyúlnak a feje felett, mert ugyanebben a levelében írja: „Engedelemmel alázatosan kérem – amint már kértem is –, hogy a megegyezés részletes és teljes közzététele előtt megkaphassam a szöveget, hogy véleményezhessem azt.”⁷⁷ Nem kapta meg! Az amerikai követség ideiglenes ügyvivője Casarolira hivatkozva írja az amerikai külügyminisztériumba, hogy a Vatikán nem osztja Mindszentynek azt a véleményét, amely szerint ő elsősorban hercegprímásnak tartja magát, és ez a hivatal politikai és alkotmányos szerepet jelent. A Vatikán úgy tartja, hogy Mindszenty elsősorban püspök, „de kevésbé sikerült meggyőzni őt arról, hogy ennek megfelelő cselekvési tervet dolgozzanak ki”.⁷⁸ Miután a Vatikán vele mint püspökkel nem tudott cselekvési tervet kidolgozni – hogy miért nem, az idézett szövegekből látható –, más irányba fordult. Ez a más irány a magyarországi egyházon belül az a vonal volt, amit a magyar kormány le tudott nyomni Casaroli torkán.

Az 1964-ben megkötött magyar–vatikáni részleges megállapodás a jelenlegi ismereteink szerint lényegében azt tartalmazza, hogy a kommunista kormány a Vatikán jóváhagyásával ellenőrizheti a katolikus egyházat, annak személyzeti kérdéseit, sőt a kommunista kormány a papok kommunista alkotmányra tett esküjének vatikáni elfogadásával az egyházi lelkiismereti fórumra is betehette a lábát. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa jegyzőkönyvben rögzítette azokat az (ateista!) állami jogosítványokat, melyeket a magyar

⁷⁷ Uo., 138.

⁷⁸ Richard W. Tims ideiglenes ügyvivő fölterjesztése a washingtoni külügyminisztériumhoz Mindszenty bíborosnak az egyház és az állam közti, 1964. szeptember 15-én aláírt megállapodására való reakciójáról, 155.

⁷⁴ Cicognani bíboros államtitkár levele Mindszenty bíboroshoz, 1964. június 23. = SOMORJAI P. Ádám, OSB, Az Apostoli Szentzsék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1., 126.

⁷⁵ Cicognani bíboros államtitkár levele Mindszenty bíboroshoz, 1964. július 30. = SOMORJAI P. Ádám, OSB, Az Apostoli Szentzsék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1., 134–135.

⁷⁶ Mindszenty bíboros levele Cicognani bíboros államtitkárhoz, 1964. augusztus 3. = SOMORJAI P. Ádám, OSB, Az Apostoli Szentzsék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1., 137.

kormány a részleges megállapodás által az egyházban megszerzett: „A megegyezés három fő kérdésben történik. Az egyik a püspöki kinevezések rendje. Ebben a kérdésben a Vatikán de facto tudomásul vette, illetőleg elismerte, hogy a Magyar Népköztársaságnak előzetes jóváhagyási joga van a püspöki kinevezéseknél. A megállapodás második pontja az, hogy a Vatikán elismeri a papok állampolgári esküjét a Magyar Népköztársaság Alkotmányára. A harmadik lényeges pont az, hogy a Pápai Magyar Intézet, amely eddig az ellenséges magyar papi emigráció vezetése alatt volt, most visszakerült a magyar püspöki kar irányítása alá. Ebben az intézetben a Magyar Népköztársaság kormánya megkapta ugyanazokat a jogokat, amelyekkel a régi magyar állam rendelkezett.”⁷⁹

A továbbiakban tehát állami engedély nélkül senkit nem lehetett püspökké kinevezni. (Az 1957. évi 22. kormányrendelet, mely a püspöknél alacsonyabb fokozatú, széles értelemben vett kulcspozícióknak az állami engedéllyel történő betöltését szabályozza, továbbra is érvényben maradt. Tehát immár akár a Vatikánra hivatkozva szólhatott bele egy sztálinista neveltetésű megyei egyházügyi megbízott akár egy esperesi rangú falusi plébános kinevezésébe is.) A papoknak az alkotmányra tett esküjével bármely pap büntetőjogilag is támadhatóvá vált, ha például eredményes ifjúsági lelkipásztori munkát végzett, található volt olyan paragrafus, amelynek alapján akár börtönbe is kerülhetett. Az egyházüldöző állam természetesen eddig is börtönbe zárta, a működéstől eltiltotta az eredményes ifjúsági lelkipásztorokat, de a kommunista alkotmányra teendő eskü vatikáni elfogadtatása és a kommunista engedéllyel kinevezett püspök által immár az egyházra hivatkozva lehetett eljárni a legjobb papok ellen. A Rómában működő Pápai Magyar Intézet a magyar papság elitjének nevelését szolgálja. A Magyar Katolikus Püspöki Kar irányítása alá való helyezése a fenti püspökkinevezési rend mellett, a Pápai Magyar Intézetnek gyakorlatilag az államosítását jelentette. A kommunista

79 Részletek a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1964. szeptember 14-i ülésének jegyzőkönyvéből a katolikus püspökök kinevezésével kapcsolatban, 1964. szeptember 14. = SZABÓ Csaba, *A Szentsek és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*, Szent István Társulat – Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005, 205–206.

hatóságok nagyon megnézték, hogy kinek adnak oda kiutazási engedélyt, és állami figyelem övezte az ott tanulókat.

A statisztika olyan dolog, amelynek akár a valósághoz is lehet köze. Itt most egy statisztikával érzékeltetem, hogy a Magyar Katolikus Püspöki Kar személyi összetételében, és ezáltal a magyarországi katolikus egyház életében milyen tragikus változásokat eredményezett az 1964-es részleges megállapodás. Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián könyve közli az 1964-től kinevezett püspökök névsorát, és azt, hogy közülük kik voltak *biztosan beszervezett* személyek.⁸⁰ Ez utóbbiaknak az ügynöki fedőnevét is közlik, tehát a névsort dokumentumok támasztják alá. Ezek szerint az 1964-es részleges megállapodástól 1987-ig (az utolsó olyan püspöki kinevezésekig, ahol még érvényesült az ÁEH-felügyelet), összesen 51 püspöki, érseki kinevezés történt. (A következő, 1988 decemberében történt kinevezéseknél már nem érvényesült az állami hozzájárulás, az ÁEH 1989 tavaszán meg is szűnt.) Az 51 kinevezés esetében 30 kinevezés *biztosan beszervezett ügynököt, besúgót érintett. Ez a kinevezések 59%-át jelenti.* A pontosítás kedvéért szögezzük le, hogy az 51 kinevezés nem 51 nevet jelent, mert voltak, akiket többször is kineveztek, pl. segédpüspökből megyéspüspökké, vagy akár azután érsekké. Az 59% a kinevezések számában jelenti az ügynöki érintettség arányát. Az 1945 előtt kinevezett, de a szocializmus időszakában valameddig még püspökként dolgozó személyek között a szerzőpáros két ügynököt talált, akik közül Grösz Józsefről a börtönévei alatt állították ki a beszerzési dokumentációt. A magam részéről azon az állásponton vagyok, hogy a börtönből kijött Grösz József (aki mutatott bizonyos lojalitást a Kádár-kormány iránt) nem működött együtt a titkosszolgálattal. Az 1964 után kinevezettek között vannak, akiknek neve után nem ügynöki fedőnév, hanem kérdőjel szerepel. Az ő esetükben a beszerzési dokumentáció nem került elő, de egyáltalán nem zárható ki annak megléte. E „kérdőjeles” személyek a hetvenes-nyolcvanas években az egyház és az állam közötti „jó viszony” előmunkásai voltak, nagy pártállami reputációval. Az egyik kérdőjeles személynél más munkákban

80 TABAJDI GÁBOR – UNGVÁRY KRISZTIÁN, *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990, 1956-os Intézet – Corvina, Budapest, 2008, 288–289.*

olvastam, hogy „Professzor” fedőnévvel ügynökként azonosítható, és mivel ő három kinevezésben is érintett (segédpüspök, megyéspüspök, érsek), így máris nagyobb az érintett kinevezések száma. Összességében: az 1964-től történt püspöki-érseki kinevezések körülbelül kétharmadában vagy a titkosszolgálat beszervezett ügynökeivel sakkozott a kommunista párt, vagy néhány esetben ügynöki beszervezettség nélkül ugyan, de teljes mértékben az állam elvárásait teljesítő, szorgalmas személyről volt szó. A katolikus egyház számára ezt eredményezte az 1964-es részleges megállapodás.

Mivel e fejezet első mondatában már jeleztem, hogy álláspontom szerint Mindszenty Józsefnek megvolt a maga felelőssége az 1964-es magyar–vatikáni részleges megállapodásban és annak káros következményeiben, és mivel észrevételem szerint, bizonyos „kinyilatkoztatások” miatt, a mai Magyarországon Mindszenty bíborosról nem lehet indulatok, elfogultság nélkül beszélni, leszögeznék néhány ténnyt, melyek mellett megfogalmazok személyes álláspontokat is. Hogy mire gondolok a tények és személyes állásfoglalások viszonyán, azt egy „fiktív” (vagy nagyon is szimbolikus) példán bemutatom. „Tény, hogy kétszer kettő az négy. Az is tény, hogy erről a számtani igazságról a kommunisták is meg vannak győződve. Álláspontom szerint vannak, akik idegesen reagálnak arra, ha valaki ugyanazt mondja, mint a kommunisták. (Álláspontom szerint ebben az idegesen reagáló körben vannak, akik kiszédtek a maguk hasznát a Kádár-rendszerből.) Engem nem érdekel, hogy a kommunisták mit mondanak, engem a tények érdekelnek. Álláspontom szerint, ha egy ténnyel kapcsolatban az érdekelne, hogy mi a kommunisták véleménye, akkor nem gondolkodnék autonóm módon, hanem heteronóm, kívülről vezérelt szócséplő lennék. Ezért az én személyes álláspontom szerint is kétszer kettő az négy.” A tényeken nem érdemes vitatkozni, az álláspontjaimat (akár pre-)konceptiók, eltérő személyes állásfoglalások és vérmérsékletek szerint természetesen lehet vitatni. A tények és az érvek azonban érdekelnek. „Tényeim” és álláspontjaim a következők:

Tény, hogy az 1948 decemberétől börtönben, házi őrizetben, majd 1956. november 4-étől az amerikai követségen élő Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek Magyarország prímása volt. Álláspontom szerint a prímás dolga az, hogy egyháza működésében első mozgató legyen.

Tény, hogy a börtönben, majd házi őrizetben élő Márton Áron feje fölött nem nyúlt át a Szentszék, és nem kötött megállapodást a kommunista román állammal. Tény, hogy Márton Áron minden eleje gördített akadály ellenére megőrizte autonómiáját, a rábízott egyház első mozgatója volt (természetesen ő nem volt prímás), és maga határozta meg azt, hogy melyik papját hová helyezi. Álláspontom szerint az erdélyi római katolikus egyház nagyon komoly lelkipásztori hatásokkal működött, és ez a megfelelő helyekre kinevezett, nagyon kiváló papság mellett elsősorban Márton Áronnak köszönhető.

Tény, hogy a börtönben, majd házi őrizetben élő Štepinac bíboros, zágrábi érsek és az ő szabadlábban élő utóda, Šeper bíboros feje fölött nem nyúlt át a Szentszék, és nem kötött olyan megállapodást a kommunista jugoszláv állammal, ami állami befolyást engedett volna lelkipásztori kérdésekben. Tény (és erről volt már szó a tárgyalásokkal, megállapodással kapcsolatos fejezetben), hogy Šeper bíboros idején a Szentszék tárgyalta a jugoszláv kormánnyal, és a Szentszék belement volna egy előnytelen jegyzőkönyv-szövegbe, mely beleszólást engedett volna egyházi kinevezésekbe, és ezzel sérült volna az egyház autonómiája. Tény, hogy a népe körében jelen lévő Šeper bíborosnak sikerült hatnia a Szentszékre, így a jugoszláviai egyházban is egyházi kompetencia maradt az egyházi személyek kinevezése. Álláspontom szerint a jugoszláviai egyháznak az a szabadsága, amely a hetvenes-nyolcvanas években innen Magyarországról látható volt, Šeper bíboros autonómiájának és bölcsességének köszönhető.

Tény, hogy a börtönben, majd házi őrizetben élő Beran prágai érsek (Rómába távozásától bíboros), és az ő utóda, Tomášek bíboros feje fölött nem nyúlt át a Szentszék, és nem kötött megállapodást a csehszlovák kommunista kormánnyal. Tény, hogy a Szentszék 1964-ben azért tárgyalta a csehszlovák kormánnyal, hogy Beran érsek a házi őrizetéből Rómába távozhasson. Tény, hogy e tárgyalások során a csehszlovák felségterületen raboskodó Beran érsek személye olyan tárgyalási „adu” volt, akire alapozva feltételt lehetett szabni az ő utódára, a teljesen autonóm František Tomášek személyére vonatkozóan. Tény, hogy Berán az egyház számára üdvös feltétel teljesítése fejében hagyta el Csehszlovákiát, egy nappal azután, hogy Tomášek püspököt kinevezték prágai apostoli kormányzóvá. Tény, hogy Tomášek az

1968-as „prágai tavasz” idején, többek között börtönviselt papokkal és a földalatti egyházhoz tartozó papokkal együttműködve, úgy rendítette meg a békepapok mozgalmát, hogy a politikai visszarendezés után a békepapok már nem nyerték vissza az 1968 előtti erejüket. *Tény*, hogy Tomášek nem volt autokrata, hanem az együttműködés és a párbeszéd embere volt. Az is *tény*, hogy Tomášek bíboros a szabadságjogok nemzetközileg elismert védelmezőjévé lett. *Tény*, hogy Tomášek a Szentszék is befolyásolni tudó olyan tényezőnek számított, aki legalább egy esetben megakadályozott egy botrányos érseki kinevezést Olmützbe. (Csehországban nagyon kevés főpapi kinevezés volt, egy békepap érseki kinevezésének megakadályozása jelentős mértékben őrizte az egyház hitelességét.) *Tény*, hogy Csehszlovákiában minden egyházi állás betöltéséhez, még a falusi segédlelkészek kinevezéséhez is állami engedély kellett, és *tény*, hogy Tomášek bíboros e korlátozást autonóm személyként a földalatti egyházzal kompenzálta. *Álláspontom szerint* ez a kompenzáció és Tomášek bíboros személyisége a katolikus egyház hitelességének fenntartása által komoly lelkipásztori határfokot eredményezett.

Tény, hogy Mindszenty bíboros az 1956-os forradalom idején házi őrizetéből szabadulva nem Esztergomba ment vissza, hanem Budapestre jött. *Tény*, hogy 1956. november 4-én az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségére menekülve elhagyta a magyar felségterületet. *Álláspontom szerint* ez az útvonal egyáltalán nem volt szükségyszerű.

Tény, hogy Mindszenty bíborosnak legkésőbb 1963-ban módja lett volna kijönni a követségről. Rómába egész biztosan elmehetett volna, de több dokumentum szól amellett, hogy – egyházkormányzati funkció nélkül – maradhatott volna Magyarországon is. *Tény*, hogy Mindszenty bíboros elutasította a követség elhagyásának lehetőségét. *Álláspontom szerint* ez az egyik oka volt annak, hogy 1964-től már nem számolt vele a Szentszék, *átnyúltak a feje felett*.

Tény, hogy a Szentszék 1964-ben több alkalommal is közölte Mindszentyvel, hogy lelkipásztori szempontokat helyez előtérbe, nem politikaiakat. *Tény*, hogy Casaroli figyelmeztette őt: politikai szempontokat nem rendelhet az egyházi-lelkipásztori szempontok fölé. *Álláspontom szerint* is az egyháznak lelkipásztori küldetése van.

Tény, hogy Prohászka már az előző századfordulón követelte azt, hogy az egyház lépjen le a közjogi magaslatokról.

Tény, hogy Mindszenty bíboros az 1964-ben világosan megfogalmazott szentszéki elvárással szemben közjogi, alkotmányjogi, politikai szempontokkal indokolta a követségen való tartózkodását. *Tény*, hogy Mindszenty bíborosnak 1946. február 1. óta semmilyen közjogi, alkotmányos funkciója nem volt. *Álláspontom szerint* első közjogi méltóság azelőtt sem volt. *Álláspontom szerint* Mindszenty bíborosnak ez a közjogi önértelmezése mint a Szentszék céljaitól eltérő *hamis küldetéstudat* volt a másik oka annak, hogy 1964-től már nem számolt vele a Szentszék, *átnyúltak a feje felett*.

Tény, hogy Mindszenty bíborost – noha ő kérte – semmilyen formában nem vonták be az 1964-es részleges megállapodást megelőző tárgyalásokba. *Álláspontom szerint* nem tekintették tényezőnek.

Tény, hogy a részleges megállapodást követően a fent közölt szomorú statisztika jelezte a Magyar Katolikus Püspöki Kar hitelvesztését. *Álláspontom szerint* ez súlyos mértékben érintette a magyarországi katolikus egyház hitelességét és lelkipásztori hatóerejét is.

Tény, hogy Mindszenty bíboros 1956. november 4-étől – noha annak képzelte magát – a Vatikán kezében nem volt sem ütkőkartya, sem valuta. *Tény*, hogy Mindszenty bíboros *primás* volt ugyan, de – *álláspontom szerint* – 1956. november 4. után már *semmiképpen sem volt első mozgató*. *Álláspontom szerint* a Mindszenty-történet 1964-ben véget ért. Ezután már *semmi jelentősége nem volt* annak, hogy ő hol tartózkodik. *Álláspontom szerint* 1964-ben a magyarországi katolikus egyház első mozgatója az Állami Egyházügyi Hivatal, és az azt fenntartó kommunista párt lett.

ÖSSZEGZÉS

Mindszenty bíboros 1956. november 4-én menedéket kérve bement az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségére. *Semmiképpen sem szükségszerű*, hogy ennek így kellett történnie, létezhetett volna számára más (hazai egyházunk számára kedvezőbb) útvonal is. Bizonyos, hogy menedékkérése egy előre ki nem számítható történel-

mi szituációban történt, nem volt előre eltervezett. Bizonyos azonban az is, hogy Mindszenty bíboros rövid időn belül tartósan berendezkedett a követségi életre, és a magam részéről álnaiv magyarázatnak tartom azt, hogy a magyar szabadság ügyének hosszú időre történt elbukása miatt ez számára kényszerhelyzet lett volna. Hamarosan kiderült, hogy az amerikai követséget, az ottani menedékes létét saját közjogi önértelmezésének, politikai elképzeléseinek rendelte alá. Bizonyos, hogy Mindszenty bíboros nagyon rövid időn belül kellemetlen vendéggé lett az amerikaiak számára, és – *érthetően!!!* – igyekeztek őt elszigetelni. Mindazonáltal kapcsolatainak korlátozása mellett sem került olyan elszigetelt állapotba, ami gátolta volna azt, hogy reális ismeretei legyenek a világról és saját helyzetéről. Éppen vendéglátói és az egyház vasfüggönyön túli magas rangú képviselői igyekeztek szembesíteni őt a változó világgal, sikertelenül. Igyekeztek szembesíteni azzal is, hogy az ő állása nem közjogi-politikai, hanem egyházi-lelkipásztori. Többen regisztrálták, hogy Mindszenty bíborosnak komoly kételyei voltak az 1956-os döntésével kapcsolatban, és e kognitív disszonanciára utaló ellentmondásos gondolatokat kompenzálta követségi tartózkodásának közjogi, politikai indokaival, melyeknek semmi realitása nem volt. A Szentszék számára az 1963-as, 1964-es esztendőkre nyilvánvalóvá vált, hogy Mindszenty bíboros – jóllehet ekkorra már elhagyhatta volna a követséget – nem szándékozik sem Rómába távozni, sem Magyarországon, házi őrizetet jelentő helyzetben maradni. Tényként állapítottam meg, hogy *a Szentszék sem börtönben lévő, sem házi őrizetben lévő főpap feje fölött nem nyúlt át, hogy az adott állami hatalommal az egyház számára előnytelen megállapodást kössön.* Tényként állapítottam meg azt is, hogy *a Szentszék – hosszas, „szájba rágással” felérő levelezés és személyes látogatások után – az idegen felségterületen öncélúan, irreális politikai, közjogi indokkal tartózkodó Mindszenty bíboros feje fölött átnyúlva, 1964-ben olyan (részleges) megállapodást kötött a magyar kommunista kormánnyal, amely a magyarországi katolikus egyházat kiszolgáltatta e kormánynak, hazai egyházunk hitelességét és lelkipásztori határfokát visszavetve ezzel. Arra a következtetésre jutottam, hogy az öncélúvá vált követségi tartózkodása miatt, Mindszenty bíborosnak megvan a maga felelőssége az 1964-es magyar–vatikáni részleges megállapodás szomorú következményeiben.*

UTÓSZÓ

Követségi levelezésének feltárása óta ma már jól látható, olvasható, hogy Mindszenty bíboros *miről mit* gondolt. Ma már sokkal jobban látható, hogy miben követendő és miben követhetetlen. Már elfogadhatatlan az olyan értékelési módszer, mely sokszor források megjelölése, hivatkozások nélkül, vagy szelektíven hivatkozva, az általánosságok szintjén mozgó szlogeneket fogalmaz meg. E szinten könnyű felelősség nélkül mozogni, pedig már a bíboros régen ismert emlékiratai, ha az eddigieknél korlátozottabban is, de lehetőséget adtak volna a differenciáltabb értékeléshez.

Van egy értékelési törekvés, amely Mindszenty József életművének olykor türelmetlen hangvételű, kizárólagosság tudattól terhelt értékelését jelenti, ennek képviselői akár érvek nélkül, akár szelektált érvekkel, nem pusztá vitapartnerként, hanem ellenfélként, ne adj' Isten, ellenségként kezelik mindazokat, akik nem osztják maradéktalanul az ő nézeteiket. Vannak, akik óvják az ő *híveiket* azoktól, akik nem kritikátlanok, és úgy tűnik, azoktól is, akik a bíboros életére vonatkozó, az ő koncepciójukba nem illő forrásokat tárnak fel. Eme értékelési törekvés eszköztárában az érvelést könnyen felváltja a megbélyegzés. Vannak, akik azt gondolják, hogy ha bélyeget nyomnak arra, aki nem kritikátlan, akkor őt mint bélyeges személyt már nem kell komolyan venni. Ők így akár a diktátorokra jellemző módon kerülnek ki az európai kultúrában két és fél ezer éves hagyományokkal bíró érvelést. *Mindszenty bíboros ennél többet érdemel.* Mindszenty bíboros azt érdemli, hogy az ő vitathatatlan érényeit különválasszuk mindattól, aminek az ő életművében nincs sok köze az érényekhez. Ha kritikátlanul szemléljük a Mindszenty-életművet, akkor kizárólagosság tudattal terhelt és abszolutista módon okosnak (mérccének!) tartjuk magunkat, miközben butaságokra, elfogadhatatlan dolgokra mondunk igent. Ha pedig kiderülne az, hogy esetleg valakik hivatkozásaikkal azért tolják maguk előtt Mindszenty bíborost, hogy saját álláspontjukat is normává emelve, önmagukat a mindenkori diktatúrák által üldözött bíborossal igazolják, akkor Mindszenty bíboros védelmében tenném fel a kérdést, hogy az illetők a rendszerváltozás előtt, magyar állampolgársággal, magyarországi lakhellyel, saját nevükkel publikáltak-e a nehéz sorsú

bíborost elismerő tanulmányokat. Mert *lehetett volna*, akár a magyar nyelvű emigráns sajtóban, akár a hazai szamizdat-kiadóknál. Természetesen ez esetben bizonyos munkahelyek nem lettek volna megtarthatóak, bizonyos karrierok nem indulhattak volna el.

Abból a körből, mely megfellebbezhetetlen hivatkozási normaként és megkérdőjelezhetetlen tekintélyként kezeli Mindszenty bíborost, rendszerezőképesége miatt, és a tisztelet okán is, e körből feltétlenül kiemelem Mészáros Istvánt. Az ő könyveinek tematikus rendezettségét alapját jelentheti Mindszenty József életműve további kutatásának. (Itt kihangsúlyoznám: én nem vagyok Mindszenty-kutató, engem egy mai jelenség késztetett e könyv megírására.) E kutatások nem nélkülözhetik azt, hogy az utóbbi években ismertté vált források is világos tematikára rendeztessenek rá. Mészáros Istvánt azért is feltétlenül elismerés kell hogy illesse, mert – és ez leginkább a *Majd' halálra ítélve* című könyvről írt, általam bírált recenziójáról, tanulmányáról mondható el – Mindszentyről írva, ő érvel az álláspontja mellett, amivel lehetővé teszi azt, hogy vele szemben is lehessen érvelni. És itt *nem az a lényeg, hogy kinek van igaza! Az a lényeg, hogy tények és érvek mentén ki lehet jutni abból a kommunikációs zsákutcából, amely ma a Mindszenty bíborosról szóló beszédet jellemzi.*

Folyik Mindszenty József boldoggá avatási eljárása. Az Apostoli Szentszék ebben illetékes hivatala, a Szenttéavatási Kongregáció ehhez *minden* információt begyűjt, ami a jelölt életére, cselekedeteire, gondolkodására vonatkozik, egy boldoggá avatás dokumentumaiból pedig nem lehet szelektálni. Köszönet illeti Somorjai Ádámot és Zinner Tibort, akik azzal, hogy feltárták Mindszenty bíboros követségi levelezését, nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az illetékes vatikáni hivatal tárgyilagosan mérlegelhesse Mindszenty bíboros személyét. Álláspontom szerint, a tárgyilagos mérlegeléshez nélkülözhetetlen a bíboros gondolatának és cselekvésének rendszerezése, tudni kell azt, hogy *miről mit gondolt, különböző helyzetekben hogyan cselekedett.* A tárgyilagos mérlegeléshez hozzátartozik, hogy az általánosságokon felülemelkedve, a tényeket nézzük. Tudni kell arról is, hogy volt-e különbség a nyilvánosság előtt képviselt álláspontjai, valamint a zárt ajtók mögött mondottak, vagy például az amerikai elnök számára leírtak között. (E könyvben egy olyan, nem lényegtelen esetre hivatkozom, mely mutat ilyen különbséget.)

Mivel ma vannak megközelítések, melyek Mindszenty bíborost úgy állítják be, mint aki a front első vonalában egyedül, vagy legalábbis legelől állt, szükségesnek láttam az alternatívák bemutatását is. Azért is fontos ez, mert az alternatívák világosan jelzik, hogy adott dologban lehetett-e másként gondolkodni, adott helyzetben pedig másként cselekedni. És bizony, nagyon sok esetben lehetett. *Sokan álltak a front első vonalában, az összehasonlítást elkerülni tehát vagy vakság, vagy manipulációs kísérlet.* Alternatíváival összehasonlítva pedig Mindszenty József sokszor nem üti meg a mértéket, az első vonalban álló kiválóak között egyáltalán *nem ő volt a legjobb alternatíva.* Összességében a különbséget úgy fogalmaznám meg, hogy míg Mindszenty bíboros kereszténysége nagyon sok immanens elemet tartalmazó, alapvetően hatalmi, tekintélyelvű kereszténység, mely a szekularizált világban már nagymértékben elszigetelődik, addig az alternatívák kereszténysége evangéliumi, az alternatívák az egyház lelkipásztori küldetését nem rendelik alá immanens, politikai törekvéseknek. A szentek egyértelmű példaképek. Mindszenty József esetében világosan meg kell különböztetni azt, amiben példakép, attól, amiben követhetetlen. *Mindenkori diktatúrák ellen: igen! Emberi jogokat követelve: igen! Rendíthetetlen hit: igen! Együtt látni az egyház lelkipásztori küldetését a szociális felelősséggel: igen! Én e kérdésekben a világ végére is követem Mindszenty bíborost. Tőle (tőlünk!) eltérően gondolkodókat megbélyegezni: nem! A világ hatalmai által szavatolt országhatárokat megkérdőjelezni, és ezzel határon túli magyarokat vagy bárkiket veszélyeztetni: nem! Románokat vagy bárkiket lebecsülni: nem! A nemzetközi enyhülést ellenezve, hidegháborút akarva, bármit, bárkit veszélyeztetni: nem! Az egyház küldetését e világi hatalmi törekvéseknek alárendelni: nem! Én e kérdésekben egy lépést sem teszek Mindszentyvel. Nem mindegy, hogy milyen egyházat akarunk! Az alternatívák egyértelműek voltak, Mindszenty bíboros sajnos nem.*

E könyv a rendelkezésemre álló szerény lehetőségekkel – lélegeztetőgépen élő leányom valamilyen mértékben engem is helyhez köt, leginkább saját könyvtáramra és régi csavargásaimra támaszkodhatam – azt igyekszik bemutatni, hogy a nélkülözhetetlen erőnyeket hordozó bíboros nagyon messze van attól, hogy megfellebbezhetetlen normaként szerepeltessük. Az alternatívák közelebb állnak ehhez. Azt igyekeztem bemutatni, hogy a gondolkodási és cselekvési di-

menziók egy bizonyos értékrendnek az elemei, és nem mindegy, hogy értékrendi kérdésekben hogyan foglalkunk állást. *Mindszenty bíboros eklektikus volt, az alternatívák egyértelműek.*

E gondolkodási és cselekvési dimenziók az egyes fejezeteit jelentik ennek a könyvnek, és ezzel kapcsolatban megemlítek egy módszertani nehézséget. Az elolvasott szövegek rendkívül gazdag tárházát jelentik azoknak a társadalmi, lelkipásztori, vagy akár politikai alapértékeknek, melyeket rendszerezni igyekeztem. Amit Mindszentytől és alternatíváitól elolvastam, azoknak saját magam részére elkészítettem a tárgymutatóit, és az így előállt alapértékekből csoportosítottam összesen 109 gondolkodási és cselekvési dimenziót. (Az előszóban már utaltam rá, hogy nem minden itt szereplő dimenzió van jelen Mindszenty életművében, viszont az alternatívák esetében elhagyhatatlannak.) E 109 dimenziót, talán a matematikai statisztikában használt klaszter-analízis módszeréhez hasonlatosan, hét olyan fő részbe csoportosítottam, mely fő részekben belül az egymással tartalmi hasonlóságot mutató vagy valamilyen fokú közelségben lévő dimenziók „találtak egymásra”. Természetesen ez nem olyan egzakt analízis, mint amit a matematika biztosít, benne van a humán megközelítések szubjektívizmusa. E könyvben a hét fő részen belül viszont „csak” 39 fejezet, azaz 39 gondolkodási és cselekvési dimenzió van. A könyv olvashatóvá tétele érdekében, voltak kevésbé hangsúlyos dimenziók, melyek a tárgymutatóimban még szerepeltek, de a könyvbe már nem kerültek bele, illetve voltak olyan dimenziók, melyeket szoros tartalmi közelség miatt egyugyanazon fejezetbe vettem. A tárgymutatóimban szereplő 109 dimenzió mindegyikéhez különböző szerzőktől idézetek hosszú sorát jelöltem be, de a könyv olvashatóvá tétele érdekében az itt szereplő egyes fejezeteken belül a rendelkezésre álló idézetek nem mindegyikét, csak a leginkább hangsúlyosakat vettem figyelembe. Jogos lehet sok kifogás, hogy ez vagy az miért nem szerepel a könyvben. A fenti módszertani probléma talán valamilyen válasz lehet e kérdésekre. Jogos lehet az ellenkező kifogás is, hogy az itt közölt 39 fejezet is szerteágazóan terjedelmes, de a fenti módszertani probléma feltárása arra is utal, hogy ez egy meglehetősen tömörített szöveg.

Talán a szövegben már megnyilvánult, hogy az idézett szövegeknek az egymáshoz való tartalmi közelség szerinti csoportosítása a 109,

illetve a 39 dimenzió (fejezetek), valamint a hét fő rész mellett megmutat kétféle egyházmodellt is. (Létezett egy harmadik, az államszocialista rendszer iránt lojális egyházmodell is, de az esetenkénti mentegető próbálkozások ellenére ez ma már nem kísért. Mivel azonban az ide tartozókat, nem tekintve őket alternatíváknak, nem idéztem, így ők lényegében meg sem jelennek e kötetben.) A kétféle egyházmodell egyike a tradicionalista, klerikális (a civil társadalmat is uralni akaró), abszolutista, ellentmondást nem tűrő, kizárólagosságtudattal terhelt, lényegében politikai katolicizmus, amit Mindszenty bíboros sok szövege állít elének – és az ő művének kritikátlan, differenciálni képtelen szemlélete mai világunkban ezt a modellt erősíti. Valljuk meg, e modellnek a mai pluralista és szekularizált világban semmi esélye arra, hogy ható tényező legyen. E modell elszigetelődésre van ítélve, amit nevezhetünk elzárkózásnak is. A *másik* modell a szolgáló, lelkipásztori, evangéliumi kereszténység, mely küldetését nem rendeli alá e világi hatalmi törekvéseknek, mely beszéli a mai, széteső világ nyelvét (nem könnyű ez!), mely megalkuvás nélküli szóértésre törekszik. E modellt az alternatívák mutatják teljes egyértelműséggel. Bizonyos dimenziókban Mindszenty József is ráérzett e modell lényegére, de a bíboros – eklektikus személyiség lévén – olyan vonásokkal terhelte meg életművét, melyek egyes életszakaszaiban különböző mértékben ugyan, de elnyomták benne az evangéliumi-lelkipásztori küldetést. A bíborosnak e vonásai már évtizedekkel ezelőtt, az ő aktív, jelenvaló életében is egyházunk tehertételei voltak.

Befejezésül engedtessek meg, hogy a II. vatikáni zsinat vallásszabadságról szóló nyilatkozatára hivatkozzak: „*Minden embernek kötelessége, hogy – különösen Istenre és az ő egyházára vonatkozólag – keresse az igazságot, s azt megismerve tegye magáévá s ragaszkodjék hozzá*” (DH. 1.). Biztos vagyok benne, hogy aki az igazságot a gazdag forrásokban megnyilvánuló tényekben keresi, az nem tévedhet nagyot. „*Az igazságot pedig a személy méltóságának és társas természetének megfelelő módon kell keresni, azaz: szabad kutatás útján, tanítás, illetve útbaigazítás, közlés és párbeszéd segítségével*” (DH. 2.). A szabad kutatás a tényekre irányul, ami pedig ilyen módon megnyilvánul, az legyen a tanítás, az útbaigazítás, a közlés és párbeszéd alapja!

Lázi, 2012. október 15-én

TARTALOM

Előszó	5
AZ EMBER ÉS JOGAI	9
Az ember	9
Az emberi jogok elve	15
Az állam feladata	20
Az abszolutizmus és a rendi társadalom ellen	24
Demokrácia	31
A kollektív jogfosztás ellen	54
Összegzés	82
HÁBORÚK ÉS DIKTATÚRÁK ELLEN	84
Az Abszolútum	85
Háborúk ellen	88
A kommunizmus ellen	107
Állam és egyház a diktatúrában – tárgyalások, megállapodás, eskü	123
A békepapság ellen	140
Összegzés	157
AZ EGYHÁZ MEGÚJULÁSRA SZORUL	
– LELKIPÁSZTORI KERET	159
Egyház a huszadik században	159
A kereszténység kritikája	166
Egyházi megújulás, egyházreform	173
Katolikus autonómia	184
„A kíváncsú egyrétegű hívősereg”	188
Az egyházközség mint közösség	203
Összegzés	215

EGYHÁZ ÉS VILÁG – TÁRSADALMI KERET	216
Evangéliumi kereszténység	216
Viszony a trón és az oltár között	219
Párbeszédkészség	222
Haladás, „haladók”	248
Összegzés	257

POLITIKAI KÜZDŐTÉREN:

KÖZJOG, ÁLLAMFORMA, ÁLLAMHATÁROK	258
Az államforma kérdése.	258
Legitimizmus, Habsburgok	265
Közjogi (ön)értelmezések	270
Határkérdés. Sovinizmus?	290
Összegzés	314

POLITIKAI KÜZDŐTÉREN:

TÁRSADALOMPOLITIKA, PÁRTPOLITIKA, VILÁGPOLITIKA	315
A szocializmus ellen	315
Keresztény szociális gondolat	325
Földreform.	342
Pártpolitizálás. Véleménye a polgári demokratikus politikai ellenfeleiről.	353
Befolyásolni akarja az Amerikai Egyesült Államok politikáját	367
Enyhülés ellen – háború árán is?	370
Egy „alternatív” álláspont a papok politizálásáról	375
Összegzés	376

KÖVETSÉGI ÉLETE ÉS KÖVETKEZMÉNYEI	378
A követségre történő eltávozás körülményei.	378
Követségi tartózkodásának indoklása; ütőkártyának képzelte magát.	383
Követségi helyzete: személye kínos az amerikaiaknak	395
Távozhatna a követségről. Ellenáll a távozás lehetőségének	398
Amiért hajlandó lett volna távozni; feltételei	403
Jelenlét mint a követségi élet alternatívája. Házi őrizet mint alternatíva	409
Nem számol vele a Szentszék. Részleges megállapodás 1964-ben.	427
Összegzés	437
Utószó	439

X

240760

Mindszenty bíboros igényli az összehasonlítást, még akkor is lehetnek apologetái, akik ezt elutasítják. Össze lehet állítani például Márton Áronnal, Wyszyński bíborossal, és Tomášek prágai bíboros érsekekkel... Mindszenty bűnöknek vannak alternatívái, mert vannak – nem akárkik bizonyos dolgokról, nem mellékesekről, másképp gondoltak. Mindszenty bíboros tárgyilagos értékelése az embereket emeli ki az által, hogy nem próbálunk másokat övének nyékolni, főképpen nem próbáljuk mércévé emelni őt.

3490 Ft

9 789632 636290

X 240760

27

M69

MINDSZENTY
ÉS ALTERNATÍVÁI

VIRT LÁSZLÓ

VIRT LÁSZLÓ

MINDSZENTY

ÉS ALTERNATÍVÁI

BARANKOVICS ISTVÁN | BELON GELLERT | JOSEF BERAN
ENDREY MIHÁLY | MÁRTON ARON | NAGY FERENC
PROHASZKA OTTOKAR | SHVOY LAJOS | FRANTISEK TOMASEK
VARGA BÉLA | STEFAN WYSZYNSKI

